

Mir Colal

*Azərbaycan xalqının sevimli yazıçısı,
görkəmli pedaqoq, Əməkdar Elm Xadimi
Mir Cälal Paşayev
əziz xatirəsinə həsr olunur.*

№ 2249

Mir Cəlal

103 183

HƏYATI, MÜHİTİ,
ƏDƏBİ, ELMİ və
PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİ

I

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

NURLAR
BAKİ-2014

U5(2-A3)7-44 + U33(2A)7-8

Müəllif, tərtib edib nəşrə hazırlayan:
Teymur ƏHMƏDOV
filologiya elmləri doktoru, professor

Redaktor:
Ədibə xanım Paşayeva

Naşir:
Hacı İsmail Allahverdi

T.Əhmədov. "Mir Cəlal: Həyatı, mühiti, ədəbi, elmi və pedaqoji fəaliyyəti".
İki cildə (I cild).
Bakı, "NURLAR" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2014, 348 səh.

Kitab Azərbaycan xalqının sevimli yazıçısı, görkəmli pedaqoq, ədəbiyyatşünas alim və publisist Mir Cəlal Paşayevin əziz xatirəsinə həsr edilib. Orijinal tərtibatlı kitab iki cildə ibarətdir. Birinci cildə Mir Cəlal haqqında müasirlərinin ədəbi-nəzəri düşüncələri və xatirələri, Mir Cəlalə həsr olunmuş poetik nümunələr yer almışdır.

Oxuculara təqdim olunan kitab Mir Cəlalın həyatı, yaradıcılığı və şəxsiyyəti ilə maraqlanan ədəbiyyatsevərlər, tədqiqatçılar, müəllim və tələbələr üçün qiymətli mənbədir.

ISBN: 978 – 9952 – 490 – 18 – 3 (dəst)
ISBN: 978 – 9952 – 490 – 20 – 6 (I cild)

© T.Əhmədov, 2014
© NURLAR, 2014

I
FƏSİL

Ədəbi-nəzəri düşüncələr

YAZIÇI VƏ ALİM

Mir Cəlal gənclik dövründən yazıb-yaratdı: XX əsrin 20-30-cu illərindən şeir, очерк, məqalə və hekayələri mətbuatda dərc olundu. Zaman keçdikcə hekayənəvis kimi bənzərsiz hekayələri ilə tanındı. İrihəcmli epik əsərlərində ("Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşadlarım", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayanadır?") həyatın ibrətamiz lövhələrini yaratdı.

Mətbuatda dərc etdirdiyi ədəbi-tənqidi, nəzəri və elmi məqalələri ilə özünü ədəbiyyatşünas alim kimi təsdiq etdi. "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" (1940), "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" (1947) əsərləri ilə Azərbaycan milli ədəbiyyatşünaslıq elminin xəzinəsinə ölməz töhfələr bəxş etdi.

Mir Cəlalin çoxcəhətli yaradıcılığı, təxminən yarım əsr ərzində ədəbi-tənqidi fikrin nəzər-diqqətində oldu, külli miqdarda məqalə və kitablar yazıldı.

Bu fəsilə mütəfəkkir yazıçı, tənqidçi və ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlal Paşayevin bədii, elmi əsərləri haqqında tənqidçi və filoloq alimlərin elmi-nəzəri düşüncələrindən nümunələr oxuculara təqdim edilir.

Teymur Əhmədov

Mir Cəlal Azərbaycan sovet nəsrinin ilk nümayəndələrindəndir. Ömrünün 30 ilini o, sovet ədəbiyyatının inkişafına həsr etmişdir. Mir Cəlal Süleyman Rəhimov, H.Mehdi, M.İbrahimov, Ə.Əbülhəsən kimi nasirlərlə bir zamanda ədəbiyyata gəlmiş, öz hekayə və romanları ilə sovet nəsrinin xəzinəsini zənginləşdirmişdir.

Mir Cəlal bir çox очерк, hekayə, povest və romanların müəllifidir; onun "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşadlarım", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayanadır?" kimi böyük əsərləri həvəslə oxunur.

Azərbaycan nəsrində Mir Cəlalin özünəməxsus mövqeyi vardır. Bu mövqeyi o, öz parlaq yaradıcılıq siması ilə özünəməxsus üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə tutmuşdur. Onun əsərlərini başqa bir yazıçının əsərləri ilə qarışdırmaq olmaz. Mir Cəlal öz yazı tərzini, təbii dili, bədii ifadə vasitələri, üslubu ilə fərqlənir və diqqəti cəlb edir. Onun sadə, aydın və şirin bir dili vardır; eyni zamanda, bu dil çox əlvan və mənalıdır. Dialoqlardakı təbiilik və canlılıq ədibin əsərlərinə xüsusi bir gözəllik verir, onların bədii təsir qüvvəsini artırır.

Bir yazıçı kimi Mir Cəlal hər şeydən əvvəl Azərbaycan nəsrinin ən gözəl ənənələrinə əsaslanır. Nahaq deyil ki, C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqqverdiyev onun ən çox sevdiyi yazıçılardır. Bu ədiblərin çox dəqiq və həssas realizmi, xalq həyatı ilə sıx əlaqəsi, yüksək demokratiyə, sadə dili, incə yumoru və eyni zamanda

sərt satirası Mir Cəlalı bir nasir kimi dərindən maraqlandırır. Azərbaycan nəsrinin bu məhir ustalarından Mir Cəlal bacarıqla istifadə edir. Biz Mir Cəlal əsərlərində milli nəsrimizin ən yaxşı nailiyyətlərini hiss edirik.

Mir Cəlalin yaradıcılığında çox qüvvətli bir şəkildə nəzərə çarpan cəhət müasirlik, həyatilik və ictimailikdir. Yazıçının əsas mövzusu – bütün rəngarəngliyi və mürəkkəbliyi ilə meydana çıxan, inqilabi hərəkatın, yeni meyllərin, sosializm quruculuğunun təsiri altında gündən-günə dəyişən, irəliləyən xalq həyatıdır; şüurca inkişaf edən, yeni və yüksək keyfiyyətlərlə zənginləşən, xaraktercə möhkəmlənən sovet adamlarıdır, onların yeni məişəti, əməyi və mübarizəsidir.

Yazıçının əsərlərində oxucu Oktyabr sosialist inqilabının şafaqları ilə işıqlanmış Azərbaycanın şəhərlərində, kəndlərində, ailələrində əmələ gələn böyük dəyişikliyi, köhnə həyat tərzinin, köhnə dünyagörüşünün, zövq və münasibətlərin qüvvətli bir əl ilə alt-üst edildiyini, yeniliyin hər yerdə inadkarlıqla qələbə qaldığını, fikirlə əyünlü, hissələrlə coşğunluq gətirdiyini görür.

"Nənənin hünəri", "Həkim hekayələri", "Gözün aydın", "Mənim parlamentim" və "Tamaşa" kimi hekayələrində Mir Cəlal yeniliyin insan şüuruna təsirini, insanların dünyaya yeni bir gözə baxmağa başlamasını əks etdirmişdir.

Yeni meyllərin tərəqqisini yazıçı dərindən bir məhəbbətlə və lirik planda təsvir edir. Yeniliyi

alqışlayan ədib öz fərəhini səmimi olaraq ifadə edir, bu səmimiyyət onun əsərlərinə lirik bir hərət verir.

Böyük Vətən müharibəsi illərində yazdığı hekayələrdə ("Anaların üsyanı", "Mərcan nənə", "Qardaş qanı", "Şərbət" və s.) Mir Cəlal adamlarımızın böyük insani hisslərindən, yüksək vətənpərvərliyindən bəhs etmişdir. İnsanpərvərlik duyğusu ilə dolu olan bu hekayələrdə lirik cəhət daha qiymətlidir.

Lirika ilə bərabər, Mir Cəlalin əsərlərində incə bir yumor da vardır. Ədib gülür və oxucuları da güldürür; yazıçı o adamlara gülür ki, onlar, əsasən, yaxşı və namuslu adamlar olsalar da, hələ köhnəlikdən xilas ola bilməmişlər, yeniliyi dərk edə bilmirlər və buna görə də bəzən gülünc vəziyyətə düşürlər. Yazıçı belə adamlara nifrət etmir, əksinə, onların ayılmamasına, haqqı başa düşməsinə və köhnə fikirlərdən tez xilas olmasına kömək edir.

Lakin ədibin tənqidi həmişə belə yumşaq və mülayim deyildir. Onun nifrətlə, qəzəblə dolu olan tənqidi də vardır ki, bu tənqid sovet adamlarının düşmənlərinə qarşı çevrilmişdir. İşimizə mane olan adamlar ədib mülayim yumorla deyil, kəskin satira silahı ilə tənqid edir, cəmiyyətimizdəki mənfi halları amansız satira atəsinə tutub ifşa edir. Yazıçının "Mərkəz adamı", "Kəmərtovlar ailəsi", "Təzə toyun nəzakət qaydaları" və "Bostan oğrusu" kimi hekayələrində meşşanlıq, süründürməçilik, xüsusiyətçilik, paxillik, köhnəpərəslik və sair mənfi sifətlər ciddi tənqid olunmuşdur.

Mir Cəlal mahir bir hekayə ustasıdır; onun hekayələri əksəriyyətlə yıqcam və ibrətlidir. Yazıçı hər hekayəsində müəyyən ibrətli bir hadisədən bəhs edir və tərbiyəvi nəticə çıxarmağı oxucunun öz öhdəsinə buraxır.

Mir Cəlalin böyük əsərləri – roman və povestləri də xalqımızın həyatından alınmış mühüm hadisələrə həsr edilmişdir. "Dirilan adam"

və "Bir gəncin manifesti" əsərləri Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti uğrunda gedən mübarizədən bəhs edir. İstismar dünyasına qarşı mübarizədə şüurlanan, möhkəmlənən və qələbə çalan xalq kütlələrini, bu kütlələrin içərisindən çıxan ayrı-ayrı qəhrəmanları: Qədirli, Qiyasları və Mərdanları yazıçı özünəməxsus romantik bir coşğunluqla təsvir etmişdir. Sovet ədəbiyyatının yaratdığı müsbət qəhrəmanlar arasında Mir Cəlalin gənc qəhrəmanları da görkəmli yer tutmaqdadır.

"Yaşdırlarım" və "Təzə şəhər" romanlarında müəllif müharibədən sonrakı dövrdə adamlarımızın sənayə və tikinti sahəsindəki əmək qəhrəmanlığını, yaradıcılıq hünərini təsvir etmişdir. Ədibin bir az əvvəl faşizmə qarşı vuruşan qəhrəmanlarını biz indi yeni evlər, yeni zavodlar tikən, yeni şəhərlər salan görürük.

Mir Cəlalin son böyük əsəri "Yolumuz hayanadır?" romanıdır. Bu roman 1905-ci il inqilabından sonra Azərbaycanda baş verən ictimai hadisələrdən, inqilabçı-demokrat ziyalılarının tarixi rolundan, inkişafımızın gələcək yolunu düzgün təyin etməsindən danışır.

Bir yazıçı kimi şöhrət qazanan Mir Cəlal eyni zamanda müəllim və alimdir. 30 illik pedaqoji fəaliyyəti zamanı o, yüzlərlə gəncə tərbiyə vermiş, elmi-tədqiqat sahəsindəki ardıcıl fəaliyyəti illərində bir sıra monoqrafik əsərlər yaratmış, bir çox elmi qiymətlər yetişdirmişdir. "Füzulinin poetik görüşləri", "İyirminci əsrdə ədəbi məktəblər" adlı tədqiqat əsərləri, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, A.Səhhət, M.Hadi, Ə.Haqverdiyev, S.Vurgun və başqa yazıçılar haqqında və həmçinin sovet ədəbiyyatının mühüm məsələlərinə aid dəyərli məqalələri Mir Cəlali xalqımıza görkəmli bir ədəbiyyatşünas kimi, ədəbiyyat tariximizin öyrənilməsinə və inkişafına kömək edən bir nəzəriyyəçi kimi tanıtılmışdır.

İSTEDADLI NASİR

İlk Azərbaycan nəsrini yarananlardan biri olan Mir Cəlal bütün qəlbilə xalqa bağlı yazıçıdır. Onun əsərlərində xalqımızın nəci ruhu duyulmaqdadır. Öz gözəl və səmərəli yaradıcılığına başladığı lap ilk gündən Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlalı uğrunda apardığı mübarizə, onun əsas mövzusu olmuşdur. O, hələ ilk hekayə və oçerklərindən başlayaraq müasir insanların real, təbii surətlərini yaratmışdır.

Mir Cəlalin qəhrəmanları həyatın müxtəlif sahələrindən alınmış sadə adamların sevincini, kədərini, arzu və xəyallarını həmişə həssas bir sənətkar ürəyilə duyub əks etdirir. Sadə bir evdar qadın olan Badam xala yeni həyatın güclü axını içində irəliləyərək istədiyi, arzu etdiyi adamı xalq deputatlığına namizəd göstərib deyir: "...Yusif oğlan bizim evləmə işi də çəkdi, su da... O, bir plan töküüb ki, küçə başdan-baş açılıb, bir abad şəhərə dönür. Mən görürəm, bizim işimizlə elə can yandıran lazımdır. Əgər yaş düşürsə, bir də soruşaq, əgər razıdırsa, mən deyirəm onu seçək".

Bu, öz ölkəsinin, öz torpağının sahibi olması, öz hüququnu başa düşmüş yeni adamın əhvali-ruhiyyəsi idi. Müəllif aydın, bədi boyalarla göstərdi ki, minlərlə Badam xalalar dar məişət çərçivəsindən çıxaraq qurulmaqda olan cəmiyyətin fəal üzvlərinə çevrilməkdədirlər. Ədib yaranan yeni psixologiyaları tam bir ardıcılıqla əks etdirirdi. Badam xaladan sonra biz başqa bir adi evdar qadının arzusu ilə tanış olurduq. "Nənənin hünəri" hekayəsindəki

Nənə Konstitusiyayı oxumaq, deputat seçkilərində fəal iştirak etmək, "yanında mirzə gözdirməmək" üçün oğlundan savad öyrənilir.

"Nənə xala əlinin qələminə, oğlunun üzünə, səv verdiyi namizədə baxacaq, dodaqlarında açılan təbəssümlə bütün otağa işıq salacaq, yüksək vətəndaşlıq vəzifəsini bitirdikdən sonra otaqdan çıxacaq, qapıda onu gözləyən əziz oğlunu bağrına basıb öpəcək, öpəcəkdir..."

Göründüyü kimi, təbii bir dil ilə yazılmış bu sətirlərdə sovet quruluşunun adi bir vətəndaşda yaratdığı əhvali-ruhiyyəylə təsvir olunur.

Mir Cəlal ilk nəzərdə kiçik və çox adı gördünən bir hadisədən böyük ictimai nəticələr çıxarmağı bacaran sənətkarlardandır. O, həyatın dərin qatlarına nüfuz edə bilmək iqtidarına malikdir. O, heç bir zaman gurultu, tontona uydurmur. Günün sadə məsələlərindən yazır. Lakin bu yazılarda dövrün mühüm ictimai fikirləri əks olunur.

Aydın, sadə və təbii yazmaq onun əsas yaradıcılıq prinsiplərindəndir. Bu bəaredə o, Cəlil Məmmədquluzadənin, Haqverdiyevin ənənələrini müvafiqiyyətlə davam etdirir. O, otuz illik ədəbi fəaliyyətində roman və povestlərindən başqa, yüzlərlə gözəl hekayə və oçerklər yazmışdır. Bu hekayələri oxuduqca adi sovet adamının həyat yolu gözümüzə qarşısında canlanır və biz onun mənəvi aləmindəki inkişaf prosesini duyuruq. O, heç bir zaman oxucunu "heyrat" salan "mürəkkəb" süjetlər qurmağa cəhd etmir, "fövqəladə" əhvalatlar

quraşdırır. Həyatımızın müəyyən bir parçasını qələmə alaraq şirin, canlı və aydın bir dil ilə təsvir edir. İnsanların əhvali-ruhiyyəsi haqqında cəsarətli, uzun mühakimələr yürütmür. Onların psixoloji aləmini daima həərəkətdə, fəaliyyətdə açmağa çalışır. Onun zəif əsərlərində belə sünilik yoxdur. O, bütün yazılarında səmimiyyət, təbiidir!

Onun əsərlərində şəffaf bir lirizm, xoş bir yumor vardır ki, bu da hər yazıçıya nəisib olan səadət deyildir. Bu, istedadın bariz bir əlamətidir. "Bir gəncin manifesti"ndəki lirik səhnələr, təsvirlər heç yadımdan çıxmır. Mərdanın, Baharın, ananın iztirabları indi də ürəyimizi yandırır. Çünki yazıçı bu iztirabları hiss edərək, yaşayaraq təsvir etmişdir, uydurmamışdır. Çünki yazıçının öz qəlbi bu iztirabların ağrısını duymuşdur. İnsanın kədərini, sevincini yalnız həqiqi istedad sahibi olan yazıçı düzgün duyub təsvir edə bilər.

Mir Cəlalin dili Azərbaycan ədəbi dilimizin gözəl nümunələrindəndir. O yazarkən çətinlik çəkmir. Danışqıda, dialoqda surətin xarakterini açmağı, onun daxili aləmini oxucuya hiss etdirməyi bacarır. Söz artıqlığına, uzunçuluğa yol vermir. Lüzumsuz təfərrütdən qaçır, həmişə yığcam yazır.

Onun hekayə və romanlarındakı ilıq yumor oxucunu daima gülməsməyə, oxuduğu əhvalatı başqasına nəql etməyə vadar edir.

Mir Cəlal keçmiş və yeni kəndimizin unudulmaz təsvirini vermişdir. Onun əsərlərində kənd həyatının təsviri daha canlı və daha təbii çıxmışdır. Yazıçının uşaqlığı, gəncliyi kənddə keçdiyindən, o bu həyatı daha dərinləndirir.

yur. Mir Cəlalin yaratdığı xarakterlər müxtəlif və rəngarəngdir. Yazıçı müsbət sovet adamlarını sevə-sevə təsvir etdiyi kimi, geridə qalanları, söz pəhləvanlarını da satira atəşinə tutur. Adamları ləyaqətlə yaşamağa çağırır. Onun "Kəmtərovlar ailəsi" adlı hekayəsi belə bir dialoqla başlayır:

"– Ya Allah, ya Allah! Haradasan? Keyfin necədir?

– Sən nə təhərsən?

– Göz dəyməsin, qıvrıqlaşmısan, rəngin açılıb.

– Bir qıvrıqlığı yoxdur. İşdən baş açıram ki...

– Neyləyək ki, bir görüşək?

– Bu vıxodnoy zənitəm, gələn vıxodnoy, bəlkə...

– Sən evdə olacaqsan?

– Söz versən, gözlərəm.

– Gözlə, birtəhər ələyib gələrəm".

Məlum olur ki, "bir-birinin əlini hərəkətlə sıxan, əhvallaşan bu aziz dostlar" bir damın altında yaşayan ər-arvaddırlar.

Mir Cəlal öz səmərəli yaradıcılığı müddətində sosializm realizminin prinsiplərinə həmişə sadiq qalmışdır. Həyatımızın işıqlı cəhətləri həmişə onun əsas mövzusu olmuşdur. O, sözün əsl mənasında realist yazıçıdır. Buna görə həmişə əsərlərinin inandırıcı olmasına, həqiqəti təhrif etməməyə çalışır. Bu istedadlı yazıçı dostumuz otuz illik şərəfli bir yaradıcılıq yolu keçmişdir. Biz ona bundan sonra da cəsarətli və daha səmərəli yaradıcılıq fəaliyyəti arzu edirik.

YAZIÇI VƏ ZAMAN

XX əsr uzaq qədimlərdən başlanan ümumazərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin məhz Azərbaycan mahiyyətini müəyyənləşdirən çox mühüm və

möhəşəm bir dövrdür. Tarixən humanist ideallarla zəngin olan Azərbaycan ədəbiyyatı XX əsrin əvvəllərindən yeni təkamül mərhələsinə qədəm qoydu. 1900-1920-ci illər Azərbaycan xalqının həyatında sözün əsl mənasında milli intibah dövrü kimi səciyyələndirilir. Elə bu zaman böyük milli idealların bədii təəcəssümünə və ümumən mədəniyyətin vüsətli inkişafına münbit zəmin yarandı. Ədəbiyyat, musiqi, teatr, publisistika, nəşirlik, cəmi 15-20 il ərzində zənginlik baxımından bir əsrə bərabər inkişaf yolunu keçdi. Bu inkişaf ictimai-tarixi, siyasi, psixoloji, sosial-mədəni təzadlar və dəyişikliklər üzərində yarandı. Avropadan və Rusiyadan gələnlər, sənət və ədəbiyyata təkanverici qüvvə kimi müəyyənləşən mədəni yeniliklər, maarifçilik ideyaları, həmçinin neft sənayesinin uğurları ilə bağlı olan iqtisadi dirçəliş də XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin bütün sahələrində böyük sıçrayışa, inkişafa şərait yaratdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti sırasına layiqli yerini tapmağa tam qadir idi. Lakin məlum səbəblərdən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi. Yeni sosial-iqtisadi quruluş, yeni ictimai münasibətlər formalaş-

dı və sosializm diktaturası "mədəni inqilab" proqramı elan etdi. Məhz bu dövrdə sonralar Azərbaycan sovet ədəbiyyatının baniləri sayılan cavan yazıçılar və şairlər nəslə yetişirdi. Bu böyük nəslə mənsub olanlardan biri də Mir Cəlal Əli oğlu Paşayev idi.

M. Paşayev 1908-ci ildə Cənubi Azərbaycanda doğulmuşdu. O, Əndəbil kəndinin ən möhtərəm və hörmətli sakini olan Mir Paşa bəyin nəvəsi idi. Atası Mir Əli Mir Əşrəfi – çoxlu mülkiyyət sahibi olduğundan böyük oğullarına, Mir Cəlalin özündən böyük dörd qardaşına Əndəbil kəndinin işlərini idarə etməyi tapşırırdı. O, ən kiçik, beşinci oğlu – Mir Cəlali isə bu işlərdən uzaqlaşdırıb təhsil dalınca Şimali Azərbaycana, Gəncəyə gətirir. Burada acı tale kiçik yaşlı Mir Cəlali erkən atasız qoyur. Vəfat etməmişdən bir qədər əvvəl Mir Əli böyük oğullarına kiçik Mir Cəlali tapşırıraq deyir: "Bu uşağı oxudun, onun mükəmməl təhsili olsun". Beləliklə, Mir Cəlali Gəncədə qalıb təhsilini davam etdirir, uşaqlıq və gənclik illərini burada keçirir.

Çoxəsrlik ədəbi ənənələri olan Gəncədə o zaman beynəlmilal tərkibli seminariya, şəhər teatrı, sənət texnikumu, sanballı kitabxana, gözəl mətbəə, "Qızıl qələmlər" cəmiyyətinin Gəncə filialı fəaliyyət göstərirdi, "Qızıl Gəncə" jurnalı çap olunurdu. S.Vurğun, H.Araşlı, N.Rəfiyyəli, Əli Razi, Əli Məhzun, Mikayıl Rzaquluzadə kimi gələcəyin görkəmli şəxsiyyətləri orada keçirilən ədəbiyyat tədbirlərinin təşkilatçıları və fəal işt-

rakçılar idilər. Uşaqlıq və gənclik illərini belə bir mühitdə keçirən Mir Cəlalin yazıçı taleyi onu lazımı vaxtda lazımı yerə gətirmişdi. Görünür, Mir Əlinin öz oğlunu məhz Gəncə şəhərinə gətirməyi təsadüfi deyildi. Aydındır ki, İranda mülkiyyət sahibi olan Mir Əli Paşayev o taydan bu tayğa qazanc və çörək dalınca yox, Mir Cəlalə doğma dilində təhsil vermək arzusu ilə gəlmişdir. O bilmirdi ki, oğlu – balaca Mir Cəlal onun bu son arzusunu, istəyini həyata keçirməklə kifayətlənməyəcək, artıq dərəcədə ümidləri doğruludaraq, mənsub olduğu xalqın mənəvi dəyərlərinin daşıyıcısına və qoruyucusuna çevriləcək, böyük yazıçı, alim və böyük insan adını qazanacaqdır. Gəncə mühiti həm də müəllimlik peşəsinin müstəsna rolunu Mir Cəlalin gələcək həyatında və yaradıcılığında bu zamandan etibarən sona qədər müəyyən etdi. Beləliklə, bu mərhələdə zaman və məkan amilləri öz işini görmüş oldu.

Bədii sənətin inkişafında zaman faktoru və mövcud mühit çox mühüm rol oynayır. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra “fəhlə-kəndli-oməki” birliyi o dövr ədəbiyyatının başlıca mövzularından birinə çevrilir. Azərbaycan yazıçıları da ideoloji sifariş olan bu mövzuları bu və ya digər dərəcədə öz yaradıcılıqlarında əks etdirməli idilər. Bunun nəticəsi olaraq bədii əsərlərdə mövzunun aktuallığı birinci dərəcəli, məzmun rəngarəngliyi, sənətkarlıq, bədiiyyət kimi mühüm estetik meyarlar isə bir növ ikinci dərəcəli məsələlər sayılır, insan şəxsiyyətinin əsl mahiyyəti və onun bədii ifadəsi çox vaxt arxa planda qalırdı. Professor Mir Cəlal hələ o zaman diqqəti bu məsələyə cəlb edərək yazırdı: “Bir çox əsərlərimizdə təsvir olunan adamlar real, təbii çıxmır. Nə üçün? Ona görə ki, yazıçı onları maraqlı, mürəkkəb həyatı olan canlı adamlar kimi yox, ancaq bir peşə sahibi kimi, sədr, katib, traktorçu, buruq ustası, müəllim və sair kimi təsvir edir. Meşin pəncəyi aynından çıxaran raykom katibi öz obrazını itirmiş olur”.

Bu dövrdə içində anlamaq dərdi yaşayan S.Vurğun, Mir Cəlal, S.Rüstəm, Mehdi

Hüseyn, Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza kimi sənətkarlar kor-koranə ideoloji təbəçiliyi insan təbiətinə, azad və həqiqi sənət qanunlarına tamamilə zidd olan qaçılmaz ağır zərurət kimi qiymətləndirirdilər. Nə yaxşı ki, bu təbəçiliklə yanaşı onlar həm də öz dünya duyumuna, təxəyyülünə, istedadına, vətəndaş mövqeyinə, fikirlərinin və qənaətlərinin bilavasitəliyinə tabe idilər. Çünki onlar əsl sənət adamları idi. Sosializm realizmi metodunun banisi sayılan Maksim Qorki yüksək sənəti, hətta despotik rejimdə belə, istedadın gücü ilə yaranan gözəllik adlandırdı. Qorkinin bu fikri ən azından ədəbi-estetik düşüncənin, mövcud ideologiyanın nəsihət və dərslərindən boyun qaçırmaq cəhdlərindən xəbər verirdi. Lakin dözmək və susmaq gərəkdir. Ötən əsrin 30-cu illərinin repressiyaları, o amansız və dəhşətli illər ədəbi və çox vaxt insani prinsiplərin ancaq insan həyatı bahasına mümkünlüyünü həmişəlik o nəslin hafızasına və beyninə həkk etmişdi. Belə ki, Mir Cəlal həyələrinin birində yazır: “Qışqırınm ki, xəyal uzaqlaşsın, unudum, bəlkə, özümə gəlim.

Heyhat! Unutmaq nə böyük nemət, nə yüksək istedad imiş. Tale məni bundan məhrum etmişdir”.

“Kölgədə bitən ağacın kölgəsi olmaq” fikrini sənət devizi seçən Mir Cəlal böyük fikirlərin lakonik bədii təcəssümünə meydan açan hekayə janrına xüsusi maraq göstərir. Bu hekayələrdə ədəbin şəxsi müşahidələri, tükənməz vətənsəvrlik, psixoloji hal-vəziyyət, dərin lirizm çox qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. “Kölgəsiz ağac” dedikdə isə bu hekayələrdə qələmə aldığı bir çox yazıq, həm də çox hiyləgər və riyakar təbiətli insan obrazlarını nəzərdə tuturdu.

Məlumdur ki, Mir Cəlal böyük gülüş ustaları C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev ləyiqli davamçısı olaraq Azərbaycan ədəbiyyatında satirik nəsrin görkəmli nümayəndələrindən biri kimi böyük şöhrət qazanmışdır. Lakin Mir Cəlalin, nəzə deyərək, öz gülüşü var-

dır. Bu gülüş ilk növbədə Mir Cəlalin bənərsiz fərdi təbiəti, şəxsi xarakteri ilə əlaqədardır, onun təzahürüdür. Bu gülüşdə Mir Cəlalin ədəbliyi də, alimliyi də, müəllimliyi də “iştirak edir”. Yəni o, bəzən bir yazıçı kimi oxucularını həyatın qüsurlarından, eybəcərliklərindən uzaq olmağa çağırır, bəzən alim müdrikliyi ilə həyatın həqiqət yolunu nişan verir, bəzən də müəllim tərmini ilə nəsihətlərini çatdırmış olur. Təsədüfi deyildir ki, Mir Cəlal yaradıcılığında son dərəcədə səmimi, müdrək yumor aparıcıdır, əsasdır. Yumorlu kinayələrinin isə misli yoxdur! Əsərlərdəki ideyanın, əsas mətləbin məği, mahiyyəti çox vaxt elə bu kinayələrdə aqlır, aşkar olur. 1964-cü ildə qələmə aldığı “Hərənin öz işi var” hekayəsindən bir parçaya diqqət edək: “Günah bizim rayon ispolkomunda oldu. Elə ki Əhmədovun hər yerdə adı hörmətlə çəkildi, ispolkom da hər işi onunla, ancaq onunla məsləhətləşməyə başladı...”

...Sair Füzuliyə rayon mərkəzində heykəl qoyuldu. Bizim rayonda bu layihənin müzakirəsi keçəndə ispolkom birinci Mədəd Əhmədovu çağırdı:

– Yoldaş Mədəd, nə deyərsən, Füzulinin başında papaq olsa yaxşıdır, ya olmasa? Heykəltəraşlara göstörin, qoy işlasınlar...

Mədəd Əhmədov da oyana-buyana baxıb dedi:

– İstidir, papaqsız yaxşı olar...”

Başqa bir hekayəsində ədəb yazıçılığı asan bilib özünə mütləq peşə kimi seçən istedadsız müəllifdən və o dövr ədəbi tənqidinin gülüş doğuran xüsusiyyətlərindən danışır. “Keçiyev dramunu çötin, tənqidi xatalı, şairləri çox görüb nəsrə keçdi. İlk hekayəsini gəlib-gedənə oxudu. Eşidənlər yorusa da, o yorulmadı... Birinci yazısı aşpazdan şikayət oldu. Görünür, aşpaz onun iştahasının tələblərini ödəyə bilmir, yaradıcılığına mane olurdu. Bu gənc nasirinin şikayətini nəzərə alıb aşpazın məsələsinə baxanda, yazıçının özünün aşpazlıq işindəki məharəti meydana çıxdı... O gündən bəri sa-

natoriyanın xörəkləri Həpirin zövqündən, Həpirin hekayələri də mətbəx səlqişindən kamilləşirdi.

Bütün bunların nəticəsində mətbəx işləri ilə ədəbiyyat işlərinin vəhdəti möhkəmləndi. Həpirin təcrübəsindən bəziləri istifadə etməyə, ədəbiyyatı zənginləşdirməyə başladılar”.

Lakin onu da qeyd etməliyə ki, Mir Cəlal lirik-romantik, lirik-psixoloji, lirik-dramatik hekayənin də böyük ustası idi. Buna misal olaraq “Niya ovdan ayaq çəkdim”, “Radio qabağında”, “Baldan əvvəl”, “Ata”, “Gülbəsləyən qız”, “Çıraqlar yandı”, “Titrək bir səs” və başqa hekayələrin adını çəkə bilərik.

40-cı illər nəsrində başlıca mövzular Böyük Vətən müharibəsi ilə əlaqədər idi. Mir Cəlalin 1942-ci ildə yazdığı “Odlu mahnılar” hekayəsi Azərbaycan ədəbiyyatında müharibənin dəhşətlərini əks etdirən ən dəyərli əsərlərdən biri kimi qiymətləndirilib.

Yazıçı bütün yaradıcılığı boyu 300-ə yaxın hekayə qələmə almışdır. Bu hekayələrdə o, 20-ci illərin axırlarında rayonda köçüb Bakıda, Kiçik Qala küçəsi, 16 nömrəli evdə yaşadığı vaxtdan ömrünün sonuna qədər həyatının müxtəlif mərhələlərində rast gəldiyi insan xarakterlərinin, üzləşdiyi həyat hadisələrinin, təzadı və mürəkkəb gerçəkliyin dolğun bədii təsvirini vermişdir.

Bu əsərlərdə zaman və məkan obrazı aydın nəzərə çarpır. Bakı şəhəri və onun sakinləri, şəhər ab-havası, insani münasibətlər, bu münasibətlərdə zamanın tələbindən, obyektiv şəraitdən gələn həm mənfə, həm müsbət olan çalılar, dünyanı bu günə bağlayan həyat sürəti, siyasi-ictimai quruluşun olduğundan daha gözəl və üstün görünmək təşnəsi və cəhdləri özünəməxsus, maraqlı detalları ilə Mir Cəlal nəsrində yüksək bədiiyyət ifadə olunmuşdur. Bu isə bir epoxanın, bir dövrün bədii portreti idi.

Bədii ədəbiyyatın ən mükəmməl və mürəkkəb janrlarından olan roman janrında da Mir Cəlal böyük uğurlar qazanmışdır. Mir

Cəlal altı romanın müəllifidir. Bunlar "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşlılar", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayadadır?" əsərləridir. Gənc ikən qələmə aldığı ilk "Dirilən adam" romanı yazıçının təkcə hekayələr deyil, həmçinin roman yaratmaq qabiliyyətini və məharətini də sübut etdi. Dediymiz kimi, sənətin inkişafında zaman faktoru mühüm rol oynayır. Lakin sənətin özünün də tarixin hər hansı bir məqamında zamanla nə dərəcədə səsleşib-səsleşməyəcəyi zərurəti var. "Dirilən adam"ın yazıldığı dövr ədəbiyyatı üçün (unutulmayaq ki, söhbət 30-cu illərdən gedir) tənqidolunmaz, toxunulmaz mövzular, obrazlar və bunun əksi olaraq mütləq təbliğ və təsdiq edilən mövzular və obrazlar sistemi mövcud idi. Sovet ədəbiyyatının bir çox dövrləri üçün klişe olaraq şablon vahid qəhrəman tipi müəyyən edilmişdi. Bu sosializmin təntənəsini ifadə edən müsbət qəhrəman obrazı idi. Ümumittifaq sosialist ruhlu, partiyalı ədəbiyyata qovuşmaq Azərbaycan yazıçılarının mənavi və professional borcu kimi təqdim olunurdu. Azərbaycan ədəbiyyatı da SSRİ civarlarında baş verən "gözəl və müasir" həyat tərənnüm etməli, müasir mövzuları əsas götürməli idi. Lakin o dövr sovet ədəbiyyatını və həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatını bütövlükdə ancaq bu tipli ədəbiyyatdan ibarət hesab etmək heç də düzgün olmazdı. Çünki o vaxt əsl ədəbiyyatı və sənəti yaratmaq və yaratmaq istedadına malik olan yazıçılar, şairlər Azərbaycan ədəbiyyat tarixini zənginləşdirən bədii əsərlər yaradırdılar. Mir Cəlalin da elə ilk romanında seçdiyi mövzu, toxunduğu problem, ifadə etdiyi bədii-estetik fikir və qənaətləri konyunkturaya yox, əsl ədəbiyyata köklənmişdi. İndiki zaman prizmasından adi və təbii görünən bu mövqe o dövr ədəbiyyatı üçün heç də adi və ən başlıcası isə təqdir olunan hal deyildi. Mir Cəlal yazdığı bütün romanlarda bu prinsipə sadıq qalmışdır.

Sovet dövrü ədəbiyyatımızın bir çox əsərlərində zaman və məkan konteksti müxtəlif

taleli xoşbəxt və bədbəxt insanların qüdrətli, canlı, cazibədar obrazlarını yaratmaq üçün, onların psixoloji təbəddülatlarını, saadət və faciə yaşantılarını təhlil etmək üçün əslində bir növ bədii zəmin, şərti fon, vasitə mövqeyində görünə bilər. Dünya klassikasının ən məşhur bədii qəhrəmanları göstəriləndi ictimai mühitin, tarixin, hətta zamanələrinin ən güclü ideologiyalarını belə adlayaraq ümumbəşəri, ümumtarixi "status" qazanmışlar. Bu əsərləri yaşadan nə oradakı həmin vaxtların "qabaqcıl" ideologiyasıdır, nə mühitin diqtə etdiyi metod və metodologiyadır, nə də etnoqrafik təfərrüatlarıdır. Onları yaşadan və yaşadacaq əsas amil oradakı əsl sənət qüdrətilə canlandırılmış insan xarakterləri və taleləridir! Bu gün Mir Cəlal əsərlərini müasir oxucular üçün müasir edən də elə budur.

Tək ədəbiyyatın deyil, elmin də elə sahələri var ki, orada ictimai məzmun və bu məzmunun bilavasitə zamanla bağlılığı çox aşkar və inkaredilməz olur. Mir Cəlalin sözləri ilə desək, "zamana boyun əymək" meyli ədəbiyyatşünaslığın elminə də yad olmamış və sovet ədəbiyyatşünaslığını bütövlükdə götürsək, bu cəhətin mənfəi təsirini etiraf etmək məcburiyyətindəyik. Lakin elə elmi əsərlər də yaranmışdır ki, onların uğurlu taleyi ilk gündən müəyyənlanmışdır. Buna ən başlıca səbəb o idi ki, dövründən və zamanundan asılı olmayaraq müəllif sözü, fikri, nəzəri qənaətləri, elmi nəticələri yarandıqı vaxtdan bu günə kimi orijinallığını, elmi dürüstlüyünü və dəyərini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Mir Cəlalin yüksək professionalığa malik alim qələminin məhsulu olan "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" monoqrafiyası XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, mədəniyyəti, elmi, ictimai həyatı haqqında ən sanballı elmi əsərdir. Bu kitab o dövrün ədəbiyyatının tək faktoloji icmalı yox, həm də bədii-estetik, ideya-estetik ictimai prinsiplərinin və ideallarının sistemli şəkildə elmi-nəzəri təhlili kimi çox qiymətlidir.

Mir Cəlal Firudin bəy Köçərlidən sonra Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini yazarlardan biri, professional Azərbaycan ədəbiyyat nəzəriyyəsinin ilk yaradıcısıdır. O, ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsaslarının və mühüm mərhələlərinin elmi izahı və təsnifatını verən ilk ədəbiyyatşünas alimdir. Mir Cəlalin elmi əsərləri təsviri məzmun daşıyır. Onlar dərin, mükəmməl, nəzəri təhlil xarakterlidir, həm də lakonik, aydın və sadə üslubda yazılmışdır. Qəliz izahlar, ağır, pafoslu cümlələr, dolaşmış mülahizələr Mir Cəlal elminə yaddır. Bu isə gözəl bir ədəbi nümunə, sadəlik və müdriqliyin vəhdəti demək idi. Fikrimizcə, bugünkü ədəbiyyatşünaslıq üçün bu cəhət də bir örnək ola bilər.

Altı elmi monoqrafiyanın müəllifi olan Mir Cəlalin alim kimi əvəzsiz xidmətlərindən bəhs etdikdə iki əsas məqamı qeyd etməliyik. Məhz Mir Cəlal 1940-cı ildə füzulişünaslığın təməlini qoydu, ilk dəfə Füzuli yaradıcılığının elmi-nəzəri şərhini verdi. Bu əsəri ədib böyük ustada – Hüseyn Cavidə olan ithafı da adlandıran qədim əsərdir. Mir Cəlalin ilk elmi yazısı da məhz romantizmə bəhs edir. İkinci məqam Mirzə Cəlil yaradıcılığı ilə bağlıdır. "Sizi deyib gəlmişəm, ey müsəlman qardaşların" çağıran Mirzə Cəlili Yaxın Şərqə tanıtmaq Mir Cəlal özünə borc bildirdi. Mirzə Cəlil yaradıcılığından bəhrələnmək isə onda daxil bir tələb idi. O, ömrünün son günlərinə qədər, ümumiyyətlə, ədəbiyyatdan söz düşəndə qarşındakına ancaq bir sual verirdi: Mirzə Cəlili oxumusan, ya yox?

Məlumdur ki, böyük və qızıl dövrləri bir hadisə və yaxud bir insan deyil, məhz kompleks şəkildə yaranan mədəni hadisələr və böyük şəxsiyyətlər toplusu meydana gətirir. Mir Cəlal Paşayev də XX əsr Azərbaycan tarixinin böyük və zirvə şəxsiyyətlərindən biridir.

100 il bundan əvvəl dünyaya göz açmış Mir Cəlalin bütün ömrü boyu gizlənməyə məcbur olduğu əsl onun nəcəbətindən görünürdü. Bu gün yazıçı, alim, müəllim, böyük insan qarşısında mənavi borc kimi etiraf edəcəyimiz bir acı haqiqət də ondan ibarətdir ki, Mir Cəlal müəllim sağlığında öz haqqını almamış, bir çox məqamlarda və şəraitlərdə öz prinsipliliyi və dönməz əqidəsi bahasına tam layiq olduğu adlardan, titullardan qəsdən məhrum edilmişdir. Amma o dövrdə onun edənələrini, Mir Cəlali kəşf etmək istəyənlərin və ömürlərində rəsmi partiya sənədlərindən savayı bir şey oxumayan yüksək rütbəli məmurların heç xəbəri belə yox idi ki, Mir Cəlal əsərlərini birinə belə bir epigraf yazmışdı: "Bəzi ulduzlar kiçik olduqları üçün yox, yüksəkdə olduqları üçün görünmürlər".

Mir Cəlal heç vaxt olduğu yüksəklikdən enib, haqqı da olsa, heç kəsdən, heç nəyi tələb etmədi. Çünki o yaxşı bilirdi ki, əsl yüksəklik kağızların, sənədlərin, möhürlərin, qərarların, iclasların hökmü ilə deyil, ləyaqətli insan ömrü və bu ömrün zəmanə-zamana təsdiqi və təntənəsi ilə ölçülür. O da sırr deyil ki, daxilində bir ilahi qiğılcım yaşayan hər bir yazıçı, alim, ümumiyyətlə, hər bir istedad zaman çərçivəsini yararaq ədəbiyyata qovuşur. Beləliklə, yazıçı və zaman qarşılıqlıdır. Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də yazıçı qalibiyyəti ilə nəticələnir. Bu qalibiyyətin mənavi tutumu bu gün 100 illiyini qeyd etdiyimiz Mir Cəlalin həyatı və yaradıcılığı, fiziki inikası isə onun qəhurları, tələbələri, sayısız-hesabsız oxucuları və nəvələrindən ən gözəli, ən yarasıqlısı olan Mir Cəlal Aqil oğlu Paşayevdir.

BÖYÜK ÖMÜR YOLU VƏ KİÇİK BİR HEKAYƏ HAQQINDA QEYDLƏR

Görkəmli yazıçı, alim, pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin ədəbiyyat, elm, tədris tariximizdə öz yeri var. O, eyni zamanda, mənən bölünməz Vətənimizin siyasi qismətlə ayrılmış iki parçasının – Güneyn və Quzeyin – birliyinin, vətəninin rəmzi olan ziyalılarımızdandır. Mir Cəlal müəllimin taleyi Azərbaycanın iki qədim şəhəri ilə bağlıdır – Gəncə və Bakı ilə... O, Şah İsmayıl Xətəinin şəhəri Ərdəbilin kiçik bir kəndində dünyaya gəlmiş, altı yaşında Nizaminin, Cavad xanın vətəni Gəncəyə köçmüşdür. Gəncə onun uşaqlığının, gəncliyinin şəhəridir. Təhsil aldığı, sonralar özü də təhsil sahəsində çalışdığı, müəllimlik etdiyi, ilk ədəbi əsərlərini yazdığı, elmi fəaliyyətə başladığı şəhərdir.

Sonralar Mir Cəlal Bakıya köçür. Nasir kimi, alim kimi, müəllim kimi bu şəhərdə şöhrət tapır, ata, baba olur və əbədiyyət mənzilinə Bakı torpağında qovuşur. Minillik poeziyamıza nisbətən nəsr ədəbiyyatımızın daha cavan sahəsidir. Doğrudur, “Kitabi-Dədə Qorqud”dan üzü bəri dastanlarımızda, nağıllarımızda, Molla Nəsrəddin lətifələrində, rəvayətlərdə, əfsanələrdə nəsr elementləri var, böyük Füzulinin “Şikayətnamə”si nəsrə yazılıb. Ancaq yalnız XIX əsrdə İsmayıl bəy Qutqaşının, Abbasqulu ağa Bakıxanovun hekayələri ilə xüsusilə də Mirzə Fətəli Axundzadənin “Aldanmış kəvakib” əsəri ilə yeni Azərbaycan nəsrinin tarixi başlanır. XIX əsrdə ayrı-ayrı hekayələrin

çərçivəsindən çıxmayan nəsrimiz yalnız XX əsrin birinci onilliklərində daha iri formalara müraciət edir və yalnız ötən əsrin 20-30-cu illərindən başlayaraq, Azərbaycan nəsrində roman janrı təşəkkül tapır. Bu anlamda ilk romançılarımızdan biri də Mir Cəlaldir. “Bir gəncin manifesti”, “Dirilən adam” romanları yazdığı dövrün özəlliklərini əks etdirməklə bərabər roman janrını ədəbiyyatımızda təsdiq edən və doğrulaşdıran əsərlər kimi orta və ali məktəb dərslərimizə daxil oldu.

Mir Cəlalın ədəbi fəaliyyətində onun bədii nəsrilə qoşa elmi tədqiqatları, ədəbiyyatşünaslıq çalışmaları mühüm yer tutur. Füzuli haqqında, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə haqqında araşdırmaları, ədəbiyyat nəzəriyyəsi dərsləri – onun yaradıcı irsinin önəmli tərkib hissəsidir.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə sənətinə məhəbbət Mir Cəlalın ardıcıl çalışdığı iki sahəni – bədii nəsr və elmi tədqiqatı bir-birinə üzvi şəkildə bağlayır. Alim kimi Mir Cəlil Mirzə Cəlil irsinin sirlərini açmağa çalışırsa, yazıçı kimi onun bədii əsərlərini davam etdirməyə səy göstərirdi. Bu cəhətdən onun Mirzə Cəlil üslubunda yazdığı hekayələri xüsusi dəyəərə malikdir. İndiki zamanlarda Lenini xatırlamaq dəb olmasa da, yadıma düşür ki, Vladimir İliç Mayakovskinin yalnız bir şeirini – “İclasbazlar” şeirini yüksək qiymətləndirmişdi. Mir Cəlalın “İclas qurusu” hekayəsi də Mayakovskinin bu şeiri kimi sovet həyat tərzinin səciyyəvi siması olan “İclas azarına” qarşı

yazılmış, bu gün də aktual səslənən əsərdir. “İclas qurusu”na çevrilmiş bir insanın simasında müəllif canlı fərdi qaxaca, robota döndərən rəsmiyyətçiliyi, bürokratiyeni, hətta ailə-məişət aləminə də əl uzadan iclasbazlığı kəskin satirik üsluba ifşa etmişdir. “İclas qurusu”nun öz doğma qızının adını Məruzə qoyması yazıcının uğurlu tapıntısıdır. Hekayə bu günümüz üçün ona görə səciyyəvidir ki, uzun-uzadı, boş, mənasız iclas həvəskarları hələ də “həvəsədən düşməyiblər”.

Mir Cəlalın satirik üslubda yazdığı hekayələrindən biri də “Təzə toyun nəzakət qaydaları” adlı hekayədir. Bu klassik adlana bilsək hekayəni yenidən mütaliə edərkən ona təəccüb qaldım ki, bizim rejissorlarımız həmin əsəri indiyəcən səhnələşdirməyiblər, televiziya ekranlarına çıxarmayıblar. Hekayə bugünkü bəzi bayağı toy məclislərimizin həm gülməli, həm təəssüf doğuran manzarəsini o qədər əyani, görülmüş detallarla əks etdirir ki, sanki bütün bu səhnələrlə canlı aktyorların ifasında tamaşa edirsən.

İclasbazlar kimi, təbir cəizsə, “toybazlar” zümərəsinin çoxbilmiş nümayəndəsi Bibi məğmun qardaşoğluna toyda özünü necə aparmaq haqqında “təzə toyun nəzakət qaydaları” haqqında belə təlimat verir: “Birinci – əsnəmək, hiçqırmaq, öskürmək, asqırmaq, gərməmək qadağandır, ikinci – ədəbli otur, çay içəndə marçıldatma, xörəyin yağlı dodağında işlədərək, gül, amma qaçıldama, yumşaqca irişdin, bəsdir, danış, amma qışqırma, dodaqaltı mızıldandı, kifayətdir, elə danış ki, hamıya, hər şeyə, hər vaxta aid olsun, üçüncü – hamı ilə görüş, tanış ol, öpüşmək də olar, o da üzəndən yox, dodaqdan, dördüncü – stəkanı nəlbəkiyə yavaş qoy, rumkanı iki barmağınla tut, qaşığı ehmallı tərptə, beşinci – qabını siyirmə, süfrəni batırma, stulu cırlatma, bürməyə əl vurma, qaşınma, qurcuxma, altıncı – yaxanı bağla, başını aç”.

Yazıçı toyun ayrı-ayrı iştirakçıları, səhnələrini təsvir etmək üçün maraqlı və dəqiq detallar, təşbehlər tapıb. Çalğıcılar belə təqdim olunur:

“Hazırlanan yerdə çalğıcılar oturdular, dəm tutdular, nə tutdular! Sarı, Buxara papaqlı birisi tarı bağrına basıb özündən getdi. Qaval yox idi. Başı açıq, boynu şallı, pəncəyi çox gödək, qulaqları dik bir oğlan şəxsey-vaxsey dəfini dizləri arasına alıb mal döyəcləyən kimi döydürdü. Otağın havasını sorub kləmetə doldurmaq istəyən adam da rəngbərang insanların olvan paltarına bostələnməmiş havaları səpirdi. Onun nəfəs almadan iki saat kləmet üfürməsinə hamı mat qalmışdı”.

Eyni detal dəqiqliyi, ayrıntı sərstəstliyi rəqs edənlərin təsvirində də görünür: “Yuxarı başda müştüklə papiroso çəkən və yaxalığı yanakı əyilmiş bir kişi irəli çıxdı. Qaraquş kimi qanad gərib arvadına kölgə salmağda, dolanbacı getməyə başladı. Qadın irişdiyindən dodağı sallanmışdı. Ər fırlanırdı, qadın durduğu yerdə qarmon kimi küzbüzüb açılırdı”.

Bu da iştirakçıların təsviri:

“Allı-güllü zərif paltar geymiş qadınların qulaqlarında sırğalar, boyunlarında muncuqlar, barmaqlarında üzüklər par-par parıldayırdı. Sanki onlar satılmaq üçün düzülüşdü. Kişilərin burnu, qadınların barmaqları işlədəyirdi, qadınların üzü, kişilərin dişi ağarırdı, qadınların dodağı, kişilərin boynu qızarırdı... Atlas paltar, qırmızı çəkmə geymiş arıq qızın qaşları mətərəyə, burnu sual işarəsinə oxşayırdı. Sanki quruya düşmüş balıq kimi özünü yerdən-yerə cırpırdı. Bir az çabaladıqdan sonra stuluna yapışmış qaldı”.

Təsvirin, təhkiyənin özündə, təşbehlərin, bənzətmələrin seçilməsində bir ikrah hissi, yazıcının bu bayağı görməmişlik məclisinə münasibəti aşkar duyulur. Amma müəllif bu münasibəti birbaşa hökm şəklində deyil, sənət diliylə, bədii ifadə vasitələriylə bəyan edir.

Bir məqam da diqqəti çəkir. Hekayə yazılan dövrdə sovet ədəbiyyatında Allaha isnad etmək, Allaha and içmək, hətta Allahın adını belə çəkmək yasaq idi. Bunu nəzərə alan Mir Cəlal maraqlı və sırf bədii çıxış yolu tapır: personajların diliylə hər yerdə “Allah” deyiləsi yerdə “Təbiət”, “Təbiətin gizli qüv-

103123

vələri" məfhumlarını işlədir. Bu həm senzura müdaxiləsindən yaxa qurtarmaq vasitəsi, həm də personajları səciyyələndirən daha bir bədii boya idi.

Məsələn, "Allah mübarək eləsin" yerinə "Təbiətin gizli qüvvələri mübarək eləsin" sözləri komik effekti artırır. Yaxud eyni qəbildən olan: "Təbiətin gizli qüvvələri sizə də qismət etsin" deyimində "Allah" adını yasaq etmiş senzuraya, daha geniş anlamda sovet ideologiyasının özünə belə bir istehza çaları var...

Personajları öz dilləriylə, danışq tərzləriylə xarakterizə etmək yazıçı məharətidir. Məsələn, toyun təzə bəyi belə bir dillə danışıq: "Deməsinlər ki, Bəhluldur, onverset qurtarmasam da... elə bir şeyəm. O daxil ki var ha... o daxil elə şeydir ki, onverset ondan baş açamaz. İçək bunu daxilin sağlığına".

Başqa bir personajın – Xankişinin danışığı isə hazırkı dövrdə ara-sıra televiziya ekranlarında gördüyümüz bəzi məmurların danışq üslubunu, cümlə quruluşunu və "məntiqini" xatırladır: "Yoldaşlar, xahiş eləyirəm ki, biz xoşbəxt olmuşuq. Bəy yoldaş, yəni Bəhlul, bizim 21 nömrənin işçilərindən olmağına görə bu bəkalı içək, yoldaş necə ki, mən xahiş eləyirdim, içilsin!"

Hekayə boyu təzə toyun "nəzakət qaydaları" açıqlıqca aqlır. Kimsə: – Mənim qaramı (aşın qarasını) sən yemisan, oğurlamisan, – deyə vay-şivan qoparı, kimsə bəyin gəlinin əvəzi-

nə qayınananı öpməsini təklif edir, başqa birisi dolu stəkanı kimsəyə uzadaraq: – Kim içməyə, yaxasına tökəcəm, – deyir. Və bu "nəzakət qaydalarının" zirvəsi olaraq sonda təzə bəy hədiyyələri bir-bir saf-çürük edib qiymət verir. Bəyənmədiyi hədiyyə haqqında bu sayaq deyir: – Çox qələt eləyib gətirib. Sən də çox qələt eləyib almısan. Məni ələ salıb, ya özünü, qızı küçükləyəndə mən onu adam bilib, subaylığım ilə qırx manat xərcə düşdüm. İndi mənim əziz günəmdə kimə doqquzluq qoyur? Dur apar, at üstünə, gəl. İt uşağı! Corab! Özü də corab!

Hekayənin sonuna isə belə nöqtə qoyulur. Bütün bu həngəmələrdən sonra biçərə qardaşoğlu bibisindən üzr istəyir:

– Bağışla, bir dəfə əsnədiyim üçün üzr istəyirəm. Təzə toyun nəzakət qaydalarını pozdum.

Mir Cəlalin başqa hekayələri, romanları haqqında çox yazılıb. Mən bir hekayəsinin üstündə belə ətraflı dayanmaqla yazıçının kiçik janrdə böyük ustalıqını, satirik qələminin gücünü, yığcam bir mətnin içində çeşidli xarakterlər, yaddaqalan səhnələr yaratmaq bacarığını, bu günümüz üçün də aktual qalan mətləblərə toxunduğunu göstərməyə çalışdım.

Mir Cəlal müəllim əsərləriylə də, elmi tədqiqatlarıylə də, müəllimlik fəaliyyətilə də minlərlə oxucusunun, tələbəsinin xatirələrində yaşayır.

"BİR GƏNCİN MANİFESTİ"

"Bir gəncin manifesti"ndə inqilabi həyat və həqiqətdən danışıqlır. Bu manifest tək bir fərdin (Mərdanın) inqilabi mübarizə yollarındaki fəaliyyətinin təsviri deyil, bu manifest Baharlardan, Sonalardan, Yəhya və Bağrıların, Yaqub və Mövlamların, onlar və yüzlərlə Azərbaycan gənclərinin inqilabi mübarizəsinin, zülmə, ədalətsizliyə qarşı vəzifəsini əks etdirir. Bu manifestdə dağılmış yurdunun, talan edilmiş kəndinin, təhqir və işgəncələrə məruz qalmış anasının, ömrünün bahar çağında şölənlənərək ictimai quruluşun dəhşətli qasırğalarında sönən qardaşının xatirəsi uğrunda mübarizəyə qalxmış yeni fikirlə, igid və qorxmaz Mərdanın atəşin sözləri ilə bərabər əməkçi kütlələrin də dözülməz ağır vəziyyəti, ictimai haqsızlığa qarşı ciddi etirazları, inqilabi fəaliyyəti də yazılmışdır.

"Bir gəncin manifesti" yazıldığı zaman əsərdəki inqilabi hadisələrin baş verdiyi dövrdən 19 il keçmişdirsə də, müəllif həmin hadisələrə tamamilə canlı bir təəssüratla qələmə almışdır.

Povestdə təsvir edilən hadisələr Azərbaycandakı inqilabi mübarizə illərinə təsadüf edir. Bu, həmin o illərdir ki, Azərbaycanda sosialist inqilabının günəşi istismar dünyasının qatı və dəhşətli zülmətini yenəcə yarmışdı. Lakin qara qüvvələr, əsasən, dağılmışdansa da, onların tör-töküntüləri hələ də qalır. Bu son qalıqların da cəmiyyətdən silinməsi üçün güclü bir inqilabi hərəkət lazım idi.

Müəllif Gəncə mahalının Güney kəndi simasında bu inqilabi hərəkətin qabaqcıl dəstələri olan Azərbaycan kəndlilərinin səciyyəvi cəhətlərini ümumiləşdirmişdir.

Güney zülmət səltənəti içərisində cəhəlat və avamlıq, haqsızlıq və istismarın zəncirində inləyən patriarxal bir Azərbaycanda kəndidir. Haqsızlıq kəşif bir duman kimi Güney kəndini bürümüşdür. Bu duman pərdəsi xalqa düşmən qütbədə mərkəzləşmiş olan Hacı İbrahimxəlillər, Yassar Lətiflər, İlyas bəylər, vəznəli kişilər və onların məmurları tərəfindən çəkilmişdir. Zahirən Güney kəndinin bu acınacaqlı vəziyyətdən qurtaracağına, tutqun simasının açılacağına ümid yoxdur. Lakin bu qararıqlar içərisində tək-tək parlayan şüalar, zülmət səltənətini yarmaq üzəridir.

Bu şüalar ehtiyac içərisində olan Sonalardan, Mövlam kimi müdrik Azərbaycan kəndlilərinin evindən çıxmışdır. Bu şüalardan ən qüvvətli əsərin baş qəhrəmanı olan Mərdandır. Doğrudur, Mərdan mübarizənin ictimai mənasını və inkişaf yolunu hələ aydın dərk etməmişdir, o, şəxsi ailəvi məhrumiyyətlərə əsaslanaraq çıxış edir. Lakin o, sövq-təbii ilə də istismar və istibdadın mənasından xəbərdardır.

Mərdan kasıb bir ailədənndir. Bu ailənin üzvləri olan Sona, Mərdan və Bahar istismar altında əzilon insanlardır.

Böyük qardaş Mərdan başısağı, ağır və təmkinli, dözümlü və mülayim bir gəncdir. O,

təsərrüfat işləri ilə məşğuldur. Səhər tezdən "bağlamasına çörək qoyub ot biçinə gedir", axşamsa yorğun və əzgin halda evlərinə qayıdıb sadə və fərəhsiz bir həyat keçirir. Evin kiçik oğlu Bahar isə İlyas bəyin quzusunu otarır. Onlar yalnız bir qarın çörək qazanmaq üçün çalışan əməkçilərdir.

Cəmiyyətin sürətli inkişafı Mərdanın həyat mübarizəsindəki fəaliyyətinə güclü bir təkan verir. O, artıq mənliliyini, hüquq və ləyaqətini müdafiəyə başlayır. "...Ana! Baharın böyük təqsiri var, onun təqsiri kasıblıqdır. Bu zamanda kasıblıqdan böyük günah nadir? Canın çıxsın kasıb olma, bixül ol, kasıb olma" - deyər mövcud ədalətsiz quruluşa qarşı etiraz səsinə yüksəldir.

Bu fikirlər hələ məhdud idi və hər şeydən əvvəl subyektiv bir duyğuya əsaslanırdı. Lakin getdikcə artan sinfi ziddiyyətlər və toqquşmalar, Baharın Hacı oğlu Ağa Rəşid tərəfindən döyülməsi, özününsə Hacı tərəfindən təhqir edilməsi Mərdanın siyasi şüurunun oyadır, onu mübarizə meydanına aparıb çıxarır.

Qıtlımdan alov doğduğu kimi, zahirən şəxsi görünən bu kiçik hadisələr ən adi savadsız və işgüzar bir azərbaycanlı gənci çox fəal bir inqilabçıya, alovlu bir nöqtəyə, bacarıqlı bir təşkilatçaya çevirir.

Azərbaycan kəndlisinin bir çox gözəl sifətlərini kəsb etmiş saf mənaviyyətlı, açıq fikirlı Mərdan xoş və təmiz qəlbi ilə səhər həyatının pozucu, ziddiyyətlı və zəhərli mühitinə düşür. Kustarçılıq və ticarət mərkəzlərindən olan bu şəhərdə Mərdan durmadan dəyişir və yeni mənavi keyfiyyətlər əldə edir. Mərdan həyatından, ağır maddi vəziyyət və məhrumiyətlər içərisindən çıxmış Mərdan səhər mühitində istismar üsulunun köklərini, hüquq və şəxsiyyət əzədlığı əldə etməyin inqilabi yollarını öyrənir.

Bu mənavi dəyişmə prosesi onda üç təsir nəticəsində meydana çıxır: birincisi, səhər həyatı və mülkədar-burjua üsuli-idarəsinin onun dünyagörüşündə yaratdığı dəyişiklik, ikincisi, üzv olduğu gizli komsomol təşkilatı rəhbəri

bolşevik Yəhyanın nəzəri və əməli təsirləri; üçüncüsü isə Mərdanın ictimai həyatla, sinfi mübarizələrlə şəxsən üz-üzə gəlməsi.

Hələ əvvəllər kənddə ikən Mərdanın görüşlərində müəyyən dərəcədə mübarizlik var idi. Lakin bu mübarizlik, fəaliyyətsizlik, terrorçuluq fikirlərinə yaxın idi. İnqilabi təşkilat işlərində isə o, ictimai mübarizədə xalq kütlələrinin rolunu dərk etməyə başlayır və bu da onu peşəkar bir inqilabçı, fədakar bir komsomolçu olmağa, mühüm işlər görməyə istiqamətləndirir.

Əsərin 4, 5 və 6-cı fəsilərində Mərdanı şəhərdə təşkilati işdə çalışan, mübarizələrdə boy atan görürüksə, 2-ci fəsildən etibarən onu artıq bacarıqlı bir inqilabçı gənc kimi öz kəndlərinə qayıdan görürük. Beləliklə, çox da uzun olmayan, lakin gərgin və maraqlı bir inqilabi mübarizə yolu keçmiş bu gəncin inkişaf və dəyişmə prosesi, əsasən, səhər mühitində baş verir.

Əsərin sonuna yaxın Azərbaycan kəndində sovet idarə üsulunun yaranması sahəsində çalışan Mərdan, sovet quruluşunun əsaslarını, bu cəmiyyətin xalqa verməsi olduğu hüquq və nemətləri öz həmyerlilərinə başa salır: "– Camaata, əhəliyə, hər kəsə başa salır ki, Sovet hökuməti fəhlənin, kəndlinin hökumətidir, kasıbın, məzlumun hökumətidir".

Beləliklə, Mərdan inqilabi gəncliyimizin bir çox gözəl səciyyəvi sifətlərini ümumləşdirə bilmişdir.

Mərdanın anası Sonanın simasında da Azərbaycan qadınlarının mərdliyi, dərin vətənpərvərliyini, ana məhəbbətinin necə nəvəzilərini görürük. Sonanın mənavi keyfiyyəti yalnız onun öz uşaqlarına qayğıkeş məhəbbətindən ibarət olmayıb, müsbət ictimai sifətlərlə də zəngindir.

Öz vətəninin bir ovuc müftəxorlar və zəlimlər əlində oynacaq olduğunu Sona yaxşı duyur. Oğlu Baharın döyülməsini eşitdikdə də, Mərdanı şəhərə yola saldıqda da o, azadlıq yolunda aparılan mübarizənin mənasını aydın dərk etdiyini bürüzə verir. Kasıb olma-

sına baxmayaraq Sona qürurlu, qorxmaz və səmimi bir qadındır.

Əsərin bir yerində oxucu Sonadan bu sözləri eşidir: "– İlahi, ümidim, varım-yoxum olan bir cüt balam səndən istəyirəm. Anaların duası tez müstəcab olar, uzun saçın ahı yerdə qalmaz, səni and verirəm bu ağaran saçlarma, uşaqlarımı yerin-göyün bələlərindən saxla! Mənim səndən savayı kimim var?"

İctimai mühitin mənəşəsində sıxılan Sona bu sözlərlə öz acizliyini, kimsəsizliyini nümayiş etdirir.

Müəllif Sonanı da müəyyən ictimai şəraitdə keçirərək dəyişdirir. Əvvəllər ona edilən haqsızlığa və cəfaya qarşı heç bir etiraz etməyə cəsarəti və düşüncəsi çatmayan Sona, əsərin axırlarına doğru "tufəngi qundaq kimi döşünə basıb" qəhrəman sələfi Həcər kimi mübarizə meydanına gedir.

Həyat Sonanı çətinliklərə saldıqca, cəmiyyətin sürətli inkişafı ona təsir etdikcə o da əsrlik yuxudan ayılır. "Xanların hirsini", "bəylərin qəzəbi"nin, "hampaların tərs şilləsi"nin, "müsavat" "paşa və zabitlərinin gülləsi"nin, "mollaların ölüm fitvaları"nın, "tacirlərin insafsızlığı"nın, "ancaq yoxsullar üçün, Bahar kimilər üçün" olduğunu, o zaman dünyanın ağasının güc, gücün isə iki şeylə – pul və mənsəblə əmələ gəldiyini dərk edir.

Müəllif Sona surətində bir də çox gözəl bir xüsusiyəti, xalqımıza məxsus vətənpərvərlik və qürur sifətlərini də əks etdirmişdir. Sona arzu-kamla toxuduğu "Yusif-Züleyxa" xalçasını öz oğlunu həbsdən qurtarmaq üçün satmağa aparır. Lakin o, bazarda öz ələlə toxuduğu xalçanı kimə satdığını, nə üçün satdığını dərk edir və bu dəyişiklik bir anda onun düşüncələrində çevriliş yaradır: "Nədən doğma oğlumun ovladığı ceyran bizə yaraşmadı, nədən öz əllərimlə toxuduğum xalça bizə yaraşmadı? Kimdir bunlar, bu kəllə-paça kimi ütüllmüşlər? Qızılı törənmiş çapqınçılar kimdir? Haradan basabaşa buraya gəliblər? Nə üçün qəşəng şeylər onları olsun? Nə üçün? Nə üçün?"

Nə üçün?

Bu sual "vəznəli"nin əmrilə döyülən Möv-lam kişini də, Yassar Lətifini öldürüb qaçan Yaqubu da, öz ailəsindən didərgin düşmüş, doğma qardaşından çox istədiyi Mərdanın yanına gələn tanışları deyər saçını qaçıladan igid Sureni də, yaziq və yetim Baharı da, yoldaş Yəhyanı da, inqilab və azadlıq yolunda ölmə gedərək son nəfəsində, dar ağacı altında "Lenin!" deyərək ölə qəhrəman Bağırı da düşündürür.

Şəhərin ortasında, "müsavat"çı canilərin yuva saldığı bir yerdə odlu üsyankar şeirlər oxuyan şairi də düşündürən budur:

Nədəndir əkən biz, biçib yığan biz
Bişirən, aşırən, kef çəkən xanlar.

Bu sual xalqın ictimai şüurunun oyanmasını göstərən səciyyəvi əlamətlərdən biridir.

Artıq xalq öz hüququnu, azadlığını, ona edilən zülm və haqsızlığı yaxşı bilir. "Boz ingilis" Sonanın xalçasını almaq istərək mərd qadın öz namus və heysiyyətini də, qabiliyyət və istedadını da, özünün və xalqının mənavi və maddi varlığını da satdığını güman edir. Çünki bu sənət əsəri tək Sonanın deyil, bəlkə öz şərafətini və istiqalılığını hər şeydən uca tutan bir xalqdır. Xalq isə heç bir vaxt öz maddi və mənavi nemətlərini qansoran yadelli qəsbkarlara verməz.

Azərbaycanda inqilabi hadisələrin səmərəli təsirinin nəticəsi olaraq köhnəmiş Şərq zehniyyətindən ayrılan Sona çox canlı və bitkin bir surətdir.

Lakin Sonanın taleyi, özünün dediyi kimi, qaradır. Onun ana ürəyi döyülməz bir ağrıya, çətin unudulan bir dərddə məruzdur. O, dünyalar qədər sevdiyi körpə balasını ömründə bir gün belə şad görə bilmir. Ananın da, balanın da həyatı sıxıntı və məhrumiyət içində keçir.

Baharın həyatı doğrundan da faciədir. Onun adı Bahardırsa, həyatı tutqun və səxtəli bir kişidir. Bu adla onun həyatı arasında çox böyük bir təzad var.

Bahar dünyaya göz açdığı gündən nə görmüşdür? İki şey – ehtiyac və əzab.

Bahar həyata son dəfə göz yumarkən nə görür? Ehtiyac və əzab.

Povestin maraqlı və təsirli yerlərindən olan, Baharın həyatını təsvir edən bu fəsiləri yazıcı odlu bir qələmlə, çoxşünq bir qələb çirpintisilə, dərin bir həyacanla yazmışdır.

Baharın uşağ təbiəti zəngin, xəyalpərvər və məsumdur. O, ruhən azad bir uşağdır; mülayim, ürəkək və inadlıdır. Onun ən böyük arzusu ehtiyacdən qurtarmaq, öz ana və qardaşılə bir yerdə yaşamaqdan ibarətdir.

Bahar hiss edir ki, qardaşılə ona baxarkən xəcalət çəkir, anası köksünü ötürür. Bahar zamanın istibdad və ehtiyac içərisində inlədiyini duyur, qüssə ilə xəyala dalır: "Yağış ucbatından xırman olmayan günlər Bahar mal otarmağa gedərdi. Gündüz dağın başında, hündür bir daşın üstündə çörək qurtarmalı dizləri üstündə aqıb lavaş ovuntularını ovucuya yeyərdi, həsrətlə kəndə baxardı. Yenicə yuxudan ayılan kəndə Baharın gözünə ləzzətli şeylər görünərdi. Dama-divara qanad çalan, üzünü günəşə tutub banlayan qırmızı xoruzlar, doqquzda eşələnən al-alvan fərlər, qırt-qırt edən analarının yanında xırdaca göbələk kimi görünən, civildəşən sarı cücələr nə qədər xoşbəxt idi. Onlara çörəyi cira ilə vermirlər. Analarından ayırırmırlar, isti yataqdan qovmurlar, xış dərinə batanda onlar yıxılırmırlar, ayaqlarını zəncir kəsmir, gözlərinə qılıç dolmur. Gün bir az qalxan zaman bağbağçada oynayan, talvarlarda söykənib kitabə baxan bəy balaları, kərə yaxımaçl yeyən hampa uşaqlar nə qədər xoşbəxt idi. Hər başpapaqlıdan gələnən yeniyetmə nişanlı qızlar nə qədər xoşbəxt idi".

Bahar görür ki, dünyada xoşbəxt adamlar da vardır. Lakin o və onun kimi çoxları ehtiyacın qurbanıdır.

Ehtiyac və işsizlik, təhqir oynaq ruhlı, xoş təbiətli Baharlı həyatının zəhərli, qorxunc mühitinə atr. Tutduğu "xınalı kəklik" kimi azad qəlbli, saxladığı ceyran kimi dalğın

və ürəkək kənd uşağı olan Bahar qəfəsə salınmış kimi şəhərin çirkin, üfunətli və pozucu şəraitində boğulur. O, tanımadığı bu qərib yerdə kimsəsiz, sərgərdən dolanmağa başlayır. Bu hadisələri təsvir edən fəsilə, müəllif, Sabirdən "Ey dərbədər gözib ürəyi qan olan çocuq" şeirini də epiqrəf gətirir.

Kənddən gələrkən Baharın qəlbində bir arzu var idi. Onun arzusu qardaşılə Mərdan tapmaq idi. Bu zaman o, Mərdanla Surenin qardaşlıq kağızını sol cibində, zürəyinin üstündə gəzdirdirdi. Bu, əlbəttə, bir rəmzdirdi. Qış günündə, ayaqyalın və cındır paltarlı Baharlı yalnız o tarixi, ənənəvi qardaşlıq kağızının hararəti və ondan duyduğu ümid qığılcımları isidirdi.

Lakin tutqun, əzab dolu ticarət şəhəri Bahara bu həyatı çox görür. Bu "qəribə" yerdə pul hərisləri, vicdanı, ləyaqəti qara pula satan insan cildinə girmiş vəhşilər, zülmkar ağalar məsum və günahsız Baharlı ən ağır əzablı bir şərait içərisində öldürürlər.

Körpəlik çağından qara gün, yumruq, təhqir, ehtiyac və göz yaşından başqa heç bir nemət və təskinlik görməyən Bahar, ağaların pul ehtirası, qara və bəd əməlləri cəngində boğulur. O, son nəfəsədə ikən müdhiş bir boranın sarısdıcı uğultularını içərisində ancaq: "Ana, ay ana!" deyə bilir. Odlu həsrətlə deyilən bu sözlər də kürkü-əbəli ağaların buz bağlamış qəlbinə təsir etmir.

Bu fəsil povestin ən təsirli fəsilidir. Doğrudan da bu "göz yaş romanı"dır. Bu körpə məxluku qədir-qiymətini bilməyən insanlara, bir icalatdan ötrü, bir manatlıq xeyirdən ötrü onu boranlı və saxtəli bir gündə küçyə atan insanlara qarşı, onu hamaman küncündə belə daldalanmağa qoymayan daşürəkli adamçıqlara qarşı bizim qəlbimizdə dərin bir nifrət hissi baş qaldırır və istər-istəməz biz öz-özümüzədən soruşuruq: "Bəs Baharın və Bahar kimi yüzrlərlə günahsız körpələrin ölmünə səbəb olan kimlərdir?"

Onlar Azərbaycan xalqının qəddar düşmənləri olan Hacı İbrahim Xəlillər, Məşədi

Abbaslar, vəznəliyə, Yassar Lətiflər, İlyasbəylərdir. Onlar Azərbaycanı xəyanətlə yadelli işğalçılara satan, milli qürur hissindən tamamilə məhrum olan bir dəstə nacins, quldur, bişərəf adamlardır. Onlar milliyətlərini itirdikləri kimi insanlıq sifətlərindən də məhrumdurlar. Onların vəzifəsi orta bir mövqə tutmaqdır. Özlərindən vəzifəcə böyük adam qarşısında onlar başları ayaqlarının ucuna dəyincəyə qədər əyildikləri halda, özlərindən aşağıda duranlara qarşı çox rəhmsiz və zalımdırlar.

Müəllif Hacı İbrahim Xəlil kimi bitkin, orijinal bir surətdə bu şəxslərin çirkin və bəd əməllərini ümumiləşdirə bilmişdir.

Hacı İbrahim Xəlil Azərbaycan xalqının və xüsusən Azərbaycan kəndlərinin qəddar düşmənidir. Lakin o hiyləgər, fırıldaqçı və heysiyyətsiz bir düşməndir.

Povestdə Hacı İbrahim Xəlil cürbəcür donə girən, kiminlə necə və harada danışmaq lazım olduğunu bilən insan kimi təsvir edilmişdir. Əgər Yassar Lətif və vəznəli kişi açıqdan-açığa öz yirtici mənaviyatını bürüzə verirsə, Hacı İbrahim Xəlil bütün vəhşi simasını pərdələməyi bacarır. O, riyakar, rəzil və satqın bir şəxsiyyətdir. O, vətəninə, Azərbaycan torpağını öz xeyrinə görə bir göz qırpmında satmağa razı olar. "Hacı İbrahim Xəlil osmanlı zabitanın qabağında əl-əl üstə qoyub gəzir, döşənməmiş evlərini göstərir, min bir dil eləyirdi: "Əfəndim Həzrətləri buyuracaqlar, qulluğu şərifinizdə kəmərbəstə hazırıq. Nökəriniz Hacı İbrahim Xəlil... Bəndəniz varıq". Hacı hər şeyi bu osmanlı soyğunçu və dölləlinə satmağa hazırdır: doğma dilini də, evini də, namusunu da, vicdanını da... Bu şərtlə ki, Hacı hörmətə minsin, mənsəb sahibi olsun.

Bu xalq xaini "boz ingilislər" qarşısında da quyruq bulayır. Təki Londonda onun adı çəkilsin.

Hacı özü də qart bir köpək kimi xalqın malını yeyir. O, istədiyi vaxt və istədiyi yerdə kimi istəsə, döydürə bilir, hətta öldürdüdə də bilir. Çünki o əməndir ki, "sabah parlamann

özü bərkə düşəndə beş şahı pul üçün yenə onun qapısına gələcəkdir", digər tərəfdən Hacı uzaqgörəndir. Güney kəndinin inqilabçılar tərəfindən alındığını gördükdə o artıq "zamanənin dəyişdiyini", cəmiyyət və həyatın yeni bir mərhələyə qədəm basdığını duyur. O bilir ki, belə bir zamanda "təvərişlik" eləmək lazımdır. O, "təvərişlik" də edir; ancaq öz xeyri üçün. O, ölən bir sinfin nümayəndəsidir, ölərkən də canını asan yərə təslim etmək istəmir. Son nəfəsində də cəmiyyətə bir ziyan vuraraq ölmək istəyir. Hacı İbrahim Xəlilin bu alçaq sifətləri ailəsinə də təsir etmişdir. Çürük mənaviyyətli, yalnız öz qarnını düşünən Qarınca xanımın iyronc adətləri, Ağa Rəşidin caniliyyə, qoçuluğa olan qüvvətli ehtirası Hacı'nın öz ailəsinə sirayət etdirdiyi ictimai xəstəliklərdir.

Hacı İbrahim Xəlillər tək deyillər. Şəhərdə də onların çoxlu sinif və cəbhə yoldaşları vardır. Şəhərdəki Məşədi Abbas da heyvani ehtirasla yaşayan bir adamdır. Əgər Hacı'nı mənsəb, şöhrət əsir etmişsə, onun gözlerini cəhəlat və avamlıq qapamışsa, Məşədi Abbasın gözləri açıqdır və o, Hacı'dan da sərət bir adamdır. Pul ehtirası Məşədinin bütün insani duyğularına, qəlbinə, vicdanına, ağılına, bütün mənaviyyətinə sirayət edərək, onu insani sifətlərdən məhrum etmişdir.

Ticarət kapitalının saciyyəvi nümayəndəsi olan bu adamda bütün qeyri-insani sifətləri, zülmkarlığı, əxlaqsızlığı, mədəniyyətsizliyi, amansızlığı görmək mümkündür. Məşədi Abbas "dimdikli" tərəzisinin bir gözündə göz yaşı, cinayət və istismar sayəsində yığıdığı maddi nemətləri, digər gözündə isə dinini, imanını, vicdanını, namusunu satır. Pul, Məşədinin canıdır. "Bahar bunu söyləyəndə Məşədi Abbasın gülməyi tutdu:

– Dünən yumurtadan çıxmış cücnənin mən yekəlikdə kişiyə kələk gəlməyinə bir bax. Qarını iki ayaqlı it yeyib, bunu mən yaxşı bilirəm. O, əlini Baharın ciblərinə salıb axtardı, sonra qoltuğuna baxdı.

– Neyləmişən? – dedi. – Bir manatın yerini də, nəyə verib yeməşən, düzünü de. – Xozeyin uşağın ağzını iyələdi və bərk qışqırdı.

– Qarnı kimə verməşən, ay it küçüyü! – Uşağın dil-dodağı tutuldu. Altından yuxarı baxan məyus gözləri böyüdü. And-aman elədi ki, it aparıb. Qəssab onun qolundan tutub eşiyə itələdi:

– Get, bir manatı gətir, sonra gəl.

– Qardaşım canı...

Məşədi qəzəblə qapını onun üzünə çırpdı. Pul ehtirası Məşədinin qanını, iliyini və hətta ürəyini belə dondurur. Məşədi bir manatdan ötrü kimsəsiz və günahsız bir məxluqu məhv edir.

Azərbaycan kəndlilərini, onların yoxsul və ac uşaqlarını şərafsizcəsinə tələf edən Hacı İbrahim Xəlillər və Məşədi Abbaslar qüvvətli satirik bir qələmlə təsvir edildiyindən biz onlara dərinədən nifrət edirik.

"Bir gəncin manifesti" əsərində inqilabi təşkilat işlərində geniş fəaliyyət göstərən fotoqraf Bağır və yoldaş Yəhya surətləri də canlı səciyyəyə malikdir. Fotoqraf Bağırın fəaliyyəti əsərdə bir o qədər də diqqəti cəlb etmir. Lakin onun ölüm səhnəsi sənətkarlıqla təsvir edilmiş bir səhnədir. Azərbaycan komsomolunun igid oğluna ancaq belə bir ölüm yaraşır. O ölümə gedərkən də yaşayır. Bu cür qəhrəmanlar ölməzdirlər. Onları asanlar isə canlı ölüldür. Tarix bu caniləri öz səhifələrindən silmiş və siləcəkdir. Qəhrəman Bağırın xatirəsi isə oxucunun qəlbində əbədi olaraq yaşayacaqdır.

Yoldaş Yəhya haqqında əsərdə az danışılmış və bəzi yerlərdə onun ancaq adı çəkilmişdir. Arzu olunardı ki, müəllif bu surətin əməli fəaliyyətini geniş və bədii lövhələrlə təsvir etsin. Halbuki onun inqilabi fəaliyyətindən cəmiyyəti iki yerdə və qısa bir surətdə danışmışdır.

Əsərin bədii təsvirləri həyatı olduğundan və bunlar canlı, şirin və yığcam bir dil ilə yazıldığından povest maraqla oxunur.

Povestin VI fəslində Baharın işsizlik üzündən və qardaşını axtarmaq arzusu ilə anasın-

dan xəbərsiz səhərə gəldiyi, X fəslində Mərdanın öz kəndlərinə gələrkən anası ilə qarşılaşdığı və onların biri-birlərini tanımadıqları təsvir edilir. Bu təsadüfi hadisələr əsərdə əsas konfliktlər kimi verilmişdirsə də, bizcə bu hadisələrin hər ikisi sünidir, artıqdır. Əvvəla, üzüyola, fağır bir kənd uşağı olan Bahar, səhərə anasından icazəsiz gedə bilməzdi və getsə də, anasına deyərdi. Müəllif məhz Baharın faciəli həyatını qüvvətli vermək üçün hadisələri qəsdən qeyri-təbii bir yolla inkişaf etdirmişdir.

Əsərdə Baharın ölümündən sonra Mərdanın anası ilə görüşü və uzun zaman qardaşından bixəbər olduğu təsvir edilir. Halbuki Mərdanın Baharın ölümündən xəbəri var idi. Lakin müəllif yenə həyatı olmayan bir yolla Mərdanın uzun sürən bir sükutla qardaşından xəbərsiz olduğunu təsvir etmişdir. Əsərin IX fəslində faciəli bir surətdə ölənlərin harada olduğundan bixəbər olan anaya və onun da "səbrinə" oxucu təəcüb edir.

"Bir gəncin manifesti"ndə müsbət bir səciyyə kimi təqdim olunan dəmiryol idarəsi naçalnik bədii əsas olmadığından və uzun zaman yaşaya bilmədiyindən bizcə, təsadüfi bir şəkildə meydana çıxmışdır. Halbuki müəllif bu surəti inkişaf etdirərək əsərin ümumi istiqaməti ilə uzlaşdırıla bilərdi. Belə bir imkan yazıçının əlində ola-ola o bu surətin səciyyəsinə mükəmməlləşdirmək əvəzinə, vəziyyəti gərginləşdirməyə çalışmışdır. Halbuki səciyyə surətin canıdır.

Povestdə yazıçı bəzi mənfəi surətlərin (Nəşət çavuşu, və ingilis zabiti) yalnız zahiri cəhətlərini təsvir etməklə oxucuda həmin insanlara qarşı tənqidi münasibət bəsləməyə çalışmışdır. Halbuki onların törətdikləri cinayətlər təsvir edilsəydi, daha qüvvətli və real olardı. Müəllif məhz belə bir yolla getmədiyi üçün bir sıra mənfəi surətlər karikatürəyə çevrilmişdir. Mənfəi xüsusiyyətlər, kiçik hissələr yalnız o sifətləri təmsil edən adamların əyriburun, yekəbaş, arıq və qıyıqgöz olmalarında, onların çox "zəhmli", "yoğun" adam olmalarında deyil, bəd və qara əməllərinin eybəcərliyində,

rəzil və alçaq işlərində təzahür edir. Müəllif də məhz həmin surətlərin bu cəhətlərini təsvir etməli idi. Çünki "Əsərin əxlaqi əhəmiyyəti onda özünü göstərməlidir ki, müəllif hər hansı bir əxlaqi və qeyri-əxlaqi məqsəd güdmək fikrinə düşməsin. Dəlillər sözlərdən də güclü səslənir. Əxlaqi eybəcərliyi düzgün təsvir etmək, həmin eybəcərliyin əleyhinə edilən çıxışların ən qüvvətlişidir" (Belinski).

Kitabda mənası anlaşılmayan ifadə və sözlər də vardır. "Sanki Hacınin başına qızıl-gümüş nisar edirdilər", "onun dalısınca iki həris canavar gözü baxıb yanayırdı". Bu nöqsanlar şübhəsiz ki, redaktorun məsuliyyətsizliyi üzündən baş vermişdir. Əgər redaktor işə ciddi yanaşsaydı, bu kiçik və sadə nöqsanlar baş verməzdi. Kitabın bədii tərtibatına gəldikdə isə demək lazımdır ki, əsər yenə yarıtmaz bir şəkildədir. Qabaqkı nəşrdə kitabın üst qabığında çəkilən atlının üzü bu tərəfə idi, indi isə o tərəfədir. Kitabdakı "əhəmiyyətli dəyişiklik" yalnız bundan ibarətdir. Buna görə də xələtdən rəssamın adı kitaba salınmamışdır.

"Bir gəncin manifesti" Mir Cəlalin yaradıcılığında mühüm bir mövqə tutan, ciddi və ilhamla yazılmış bir əsərdir.

Əsərin əhatə etdiyi həyatı materiallar, canlı və orijinal insan səciyyələri, tipik şəraitdə tipik hadisələrin bədii ümumiləşdirmələrlə təsviri povestin ikinci nəşrə möhtac olduğunu bildirdiyi üçün "Bir gəncin manifesti" Uşaq-gəncnəşr tərəfindən yenidən çap edilmişdir. Əsərin ikinci dəfə nəşr edilməsinə baxmayaraq povest haqqında az yazılmış və bəlkə də, yazılmamışdır.

Bədii nəsrimizi zənginləşdirən gözəl nəsr əsərlərimiz çoxdur. Həmin əsərlər ədəbiyyatımızın taleyini, onun ümid və sevinclərini, ədəbi həyatımızın mənasını, ürək çırpıntılarını təmsil etdikləri üçün qiymətliyərlər. Biz həmin əsərləri oxuyarkən yaş və şüurumuzun, mənaəviyyat və həyatımızın hansı dövrü olub-olsun eyni təəssürəti həmin əsərlərdən alır, eyni hiss ilə həmin əsərlərlə yaşayırıq. Öz məfkurəvi və bədii dəyəri etibarilə nəsrimizin mühüm nailiyyətlərindən olan "Bir gəncin manifesti" də məhz belə əsərlərdəndir.

Əhad Hüseynov

SADƏLİK VƏ SƏMİMİLİK

Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən olan Mir Cəlal ədəbiyyata 30 il əvvəl gəlmişdir. Onun ilk əçərklər kitabı "Sağlam yollarda" adlanır. Bu ad yazıcının ideya istiqamətini müəyyənləşdirmək üçün çox xarakterikdir. Əvvəlcə XX illərin Gəncə mühiti, daha sonraları Bakıdakı ədəbiyyat aləmi gənc yazıcının ədəbi təcrübəsinin təkmilləşməsinə və zənginləşməsinə əlverişli şərait yaratmışdır.

1930-cu illərdə hələ gənc olan, lakin yeniyyəni cəsarətlə təbliğ edən Azərbaycan sovet nəsirlərinin mühüm bir qismi inqilabdan əvvəlki kəndi daha aydın müşahidə etmiş, 1920-ci illərdəki sinfi təbəqələşməni görmüş, yeni yaranan ailə, məişət öz mədəni münasibətlərin canlı şahidi olmuşlar. Ə.Əbüllhəsənin "Tanışlar", Mehdi Hüseynin "Xavər", Seyid Hüseynin "İki həyat arasında", Əli Vəliyəvin "Qarlı dağlar" kitabları, Mirzə İbrahimovun, T.Simurqun, Y.Çəmənəziminin, H.Nəzərlinin bir sıra hekayələri belə bir müşahidənin məhsulu idi. Məhz adını çəkdiyimiz yazıçıların əsərlərində inqilab sayəsində öz insani hüquqlarını dərk edən, işığa, azadlığa can atan zəhmətkeş insanların həyatı, arzuları, yeni əlaqə keyfiyyətləri təsvir olunur.

Köhnəlikdən, maddi və mənəvi əsarət buxovlarından xilas olmuş yeni insanlar – Nənələr, Badamlar, Ehtiyat xalalar, fəhlə Əkbər, mühəndis Barxudar, kolxozçu Hətəm dəyi, kəndli Mehbalı Mir Cəlalın hekayələrində öz qanuni yerlərini tutdular.

Sadə zəhmət adamı nəsrimizdə sevimləyə və təqdir olunmağa layiq bir obraz kimi işıqlandırıldı. Bu əsas mövzu ilə yanaşı olaraq cəhəlati, fanatizmi, köhnəliyi saxlamağa çalışan köhnə dünyanın tör-töküntüləri, yeni həyatın insanlara verdiyi hüquq və imtiyazlara aqıd müqavimət göstərənələr, məhvə doğru üz qoyduğunu dərk edib uyğunlaşmağa, müxtəlif cildə girməyə çalışanlar amansız satıra atəşinə hədəf oldular. Belələri Mir Cəlalın "Kağızlar aləmi", "Göz", "Möhəltovun tərcümeyi-halı", "Hacının xəyali", "Kartoşka məsələsi", "Həkim Cinayətov", "Sara" və s. hekayələrində rüsvay edildilər.

Hər iki həyatı və insani münasibətləri təsvir edərkən Mir Cəlal sadə, zəhmətkeş insanın nəcib keyfiyyətlərini diqqət mərkəzində saxlayır. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərinə həsr olunmuş "Qaymaq" hekayəsini xatırlamaq kifayətdir. Bu hekayədə sadəlövh, yoxsul Mehbalının bəzzaz Məşədi Mövsümlə sövdəsindən danışılır, Mehbalı məşədinin dükənindən aldığı xırdə ehtiyacı ödəyən şeylər müqabilində ona hər gün bir kasa qaymaq aparır. Mehbalı kişiyə bunu özünə borc hesab edir. Məşədinin zahiri təmkinliyi, "ağzi duah" olması avam kəndlilinin gözündən pərdə asmışdır. Lakin bir gün bu sakit, hər gün davam edən davranışlara təsadüfən son qoyulur. Qaymağı Məşədinin dükənına oğlu gətirməli olur. Qaymağın üstündən götürüldüyünü hiss edən Məşədi kəsəni rədd edir. Ata oğlundan haqq-hesab istəyir və qaymağın öz sahibinə çatmadığına təəssüf edir.

Mir Cəlalın bu maraqlı hekayəsində ən xarakter cəhət odur ki, avam kəndlilinin sadəlövh-lüyü uydurulmamış, heç bir müdaxiləyə, əlavəyə ehtiyac olmadan sona qədər təbii şəkildə davam etdirilmişdir. Kəndlilinin sadəlövh oğlu Nadir də bu əhvalata ancaq təəccüb etməklə kifayətlənir. "Belə ləzzətli şeyi anam mənə nə üçün vermir? Bəs atam nə üçün bunu özü yemir, yavan çörəyi dişinə çəkir?"

Buna bənzər bir çox cavabsız suallar sadəlövh Nadirin uşaq xəyallarını məşğul edir.

Hekayənin sonunda dükənli hökumət tərəfindən möhürlənən Məşədinin vəziyyəti Mehbalını düşündürür. O, heyret içində öz sadəlövhliyünü başa düşür.

"Qaymaq" hekayəsində Mir Cəlal o zaman hələ də bir çox kəndlilərin dindarlara kor-korana etiqad bəslədiyini, bu etiqadın acı nəticələrini bundan əvvəl fəhlə-kəndli hökumətinin Mehbalı kimi kəndlilər üçün nə qədər doğma, nə qədər qayğıkeş və əziz olduğunu da göstərmişdir. Oxucu kəndlilinin sadəlövhliyinə gülür. Lakin bu gülüşdə dərin bir hüsn-rəğbət hissi vardır.

1930-cu illərdə Mir Cəlal gənc nəslin boy atmasını, inkişafını diqqətlə müşahidə etmişdir. Ramazan ("Həkim Cinayətov"), Səmayə ("Möhəltovun tərcümeyi-halı"), Məcid ("Kağızlar aləmi"), Hikmət ("Hikmətdən xəbər") və başqa gəncləri sevə-sevə təsvir etmişdir. Doğrudur, onların bir çoxu hələ həyat təcrübəsinə malik deyillər, düşməni ifşa etməkdə kifayət qədər sayıqlıq göstərə bilmirlər, ehtiyat və təmkin lazım olan yerdə coşğunluq və səbirsizlik göstərirlər. Bütün bunlara baxmayaraq, gənclik yeniliyi, xoşbəxtliyi, baharı, inkişaf və yüksəlişi təmsil edir. Mir Cəlalın seçkilərə həsr etdiyi hekayələrin ("Nənənin hüsnəri", "Hikmətdən xəbər") qəhrəmanları, sənaye şəhərində yetişən fəhlələrin nümayəndəsi Əkbər ("Heyrət") belə gənclərdir. Onlar xoşbəxt yaşayırlar, "Gözün aydın" hekayəsində təsvir olunan gənc ziyalı da xoşbəxt yaşayır, "Bənövşə" kolxozunun üzvü Hətəm kişi də

öz taleyindən razıdır, qoca bağban Nəsinin də ("Qonaqparəst") rahat həyat üçün hər cür imkanı vardır. Sovet adamları Kommunist Partiyasının və Sovet hökumətinin qayğısı ilə əhatə olunmuşdur. Bizim vətənimizdə insanın mənəvi inkişafı, istedadların yüksəlməsi üçün hər cür imkan vardır. Bunu sübut üçün "Susuzluq" hekayəsini nəzərdən keçirmək kifayətdir. Rəssam Şahnəzər və şagirdi xalqa xidmət üçün sənətin – xalqın mənəvi gözəlliyini təbliğ edən həqiqi sənətin müqəddəsliyindən danışırlar. Səhərin yaqut rəngi, buludların ildən don geyməsi, təbiətin oyanması onları düşündürür. Şahnəzər böyük təəssüflə deyir: "Kitabdan başım çıxaydı, o qara sətirlər mənimlə danışırdı. Allahın qabağına çıxıb yeni və daha gözəl bir aləm qursaydım, adıma dəyişərdim..."

Mir Cəlalın həm ciddi səpkidə yazılmış hekayələrində, həm də satirik və yumoristik əsərlərində insana dərin məhəbbət, onun şəxsiyyətini, ləyaqətini yüksək qiymətləndirmək əsas keyfiyyətdir. Lakin müxtəlif insan təbiətinin zahirən xoşagəlməli cəhətlərinə bağlanıb qalmır, onun daxilinə, mahiyyətinə diqqət yetirir. İnsan təbiətindəki hər bir qüsurun yanından saymazayana keçir, ona etimadsızlıq göstərmir, gūzəştə getmir. Misal üçün, yazıcının "Qonaqparəst" hekayəsini nəzərdən keçirək.

Bağban Nəsinin qızı xəstələnmişdir. Həkim qızın sağalması üçün dərman yazır, məsləhət verir. İki il yarımından sonra onun yolu yenə Nəsinin evinə düşür. Bu dəfə körpə qızın həmin çarpayısında onun kiçik oğlu yatır. Həkim vaxtilə müalicəsi ilə məşğul olduğu qızın vəziyyətini soruşarkən Nəsin kişi məyus halda cavab verir: "Ömrünü sizə bağışladı". Gənc həkim vicdanı qarşısında özünü günahkar hesab edir: "Məni daha artıq incidən o balaca qız açılmadan solan qönçə idi. O, nə üçün ölsün. O, yaşamalı idi. Yaşasaydı, bu ailənin şənliyi pozulmazdı. Gələcəkdə xalqımıza xeyir verən bir adam olardı, bəlkə də, yeni və qanacaqlı bir ana, nümunəvi bir tərbiyəçi olar-

di". Nəsinin: "Ömrünü sizə bağışladı" sözləri ona bir istehza kimi görünür: "Bununla Nəsin kişi, deyəsən, məna, mənim müalicəmə gülür". Həkimin yolu üçüncü dəfə yenə də Nəsinin evinə düşür. Bu dəfə də onun revmatizmdən yatan böyük oğlu İmranı müalicə etmək lazımdır. İndi gənc həkimi müalicədən daha çox xəstələrin ailə şəraiti – bu vaxtsız ölümlərin əsl səbəbləri maraqlandırır. Məlum olur ki, uşaqların ölümünə əsl səbəb – bağban Nəsinin qonaqpərvərliyi idi.

Burada Mir Cəlal əsl milli adət olan qonaqpərvərliklə saxta qonaqpərvərliyin fərqlini aşkara çıxarmağa çalışır.

Nəsinin nəzərində qonağa ehtiram hər şeydən vacibdir. Ailə üzvləri də, xəstələr də birtəhər – yeməksiz, baxımsız keçinə bilərlər, "çünki böyüyün böyük yeri var, kiçiyin kiçik", "qonağın qonaq yeri var, qaranın qara". Nəsin kişi üstəlik, evin salıqşində, zahiri qonaqpərvərlik, öz tay-tuşlarından geri qalmamaq mərazinə də tutulmuşdur; çünki "dost var, düşmən var. Səliqə-sahman yaxşı şeydir..." Bu dost-düşmən tənəsi onun ailəsini amansız bir fəlakət qarşısında qoymuşdu. Bu fəlakətə başlıca səbəb Nəsinin avamlığıdır: "mat-məəttəl qalmışam ki, bu nə bəladır, nəzərdir, gözdür, afatdır, vurğundu, qarğısıdı, nədi bilmirəm".

Bu əhvalatdan çox məyus olan həkim işıqlı, geniş səliqəli otaqlardan birisinin qapısını açıb soruşur ki, bu otaq kimindir. O, belə bir cavab eşidir:

– Kimin olacaq, ay doktor. Şükür Allaha, özümüzlün. Qonaq otağımızdır da, bilmirsinizmi?

– Oyanı, o çarpayı qoyulan otaq kimindir?

İmranın anası dilləndi:

– Eh, – dedi, – ay doktor, fəlayin üzü qara olsun, arzu-kamımız var axı bizim. Oranı İmranın toyuna, gəlinə saxlamışq.

Burada gənc həkim qəzəblənərək deyir:

– Sənin övladlarını bir-bir əlindən alan həmin bu niyyətdir, sənin özünsən. Ölən

uşaqlar dirilib qəbirdən qalxsalar, səndəki qonaqpərvərliyə lənət oxuyarlar...

Mir Cəlalin fikrinə, qonaqpərvərlikdə də bir ölçü olmalıdır. Belə alicənablıq, kor-korana səxavət ailəni xoşbəxtlikdən, adi yaşayış imkanlarından məhrum etməlidir.

Yazıçı sovet tibb elminin inkişafına mane olan köhnə qonaqları tənqid etməyi qarşısına məqsəd qoymuş və buna müvəffəq olmuşdur.

Bu səpkidə yazılmış hekayələrdə Mir Cəlalin müvəffəqiyyəti bir də orasındadır ki, təsvir etdiyi əhvalatın gedişinə müdaxilə etmir, nəsihət vermir, nəticə çıxarmır. Yazıçının məqsəd və niyyəti əhvalatın mahiyyətindən, xarakterlərin davranışından və hərəkətindən doğur. Sovet ailələrindəki qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissi, vətəndaşlıq borcu məsələsi, əsasən, kiçik hekayələr müəllifi olan Mir Cəlali həmişə düşündürmüşdü. "Vicdan əzabı", "Şəxsi məsələ", "Kəmtorovlar ailəsi", "Tamaşa" və s. hekayələrdə ailənin sağlam əsaslar üzrə qurulması məsələsini müəllif dönə-dönə təbliğ etmişdir.

***

Mir Cəlalin "Dirilən adam" romanı Azərbaycan zəhmətkeşlərinin sovet hakimiyyəti uğrunda qəhrəman mübarizəsinə həsr olunmuşdur.

Yoxsul kəndli Qədirin şəxsi həyatı və ailəsinin taleyi əsərdə görkəmli yer tutur. Onun ictimai haqsızlığı təcridən dərək etməsi, şəhərdə mənəvi cəhətdən yetkinləşməsi, daha sonra "kəndin harayına" gəlməsi – belə bir həyat və mübarizə yolu təsvir olunmuşdur. Bir parça çörək üçün öz evindən, ailəsindən didərgin düşən Qədirin faciəsini göstərmək üçün yazıçı kənd yüzbaşısı Bəbir bəylə üz-üzə gətirir, şəhər həyatı içərisində, zülmədən, əsarətdən cana doymuş yoxsullar arasında təsvir edir, bununla da müsəvat özbaşınalıq dövründə kəndlinin narazılığını, məhrumiyyətini, qüdsə və peşmançılığını, arzu və xeyallarını göstərməyə çalışır. Bəbirbəy Qumruya təsəlli

verərək Qədirin qətlini "millət yolunda ölənlər kimi qələmə verir, möhtəkir Hacı Hüseyin evi müzayidəyə qoyulan Qumruya verdiyi neçə günlük möhləti özünün "millətə olan ehtiramı" adlandırır. Avazlı Qəmbər kişi evdən didərgin düşən arvadını vəhşicəsinə öldürən "müsləman qaradəsinə" razılığını bildirir, onun hərəkətini "millətin namusunu qorumaq" kimi qiymətləndirir. Əslində xalqın, millətin həyatı, ehtiyacları ilə heç bir əlaqəsi olmayan bu sözlər ancaq gözərdən pərdə asmaq, istismarçılardan qara niyyətlərini pərdələmək üçün idi.

Dünyada həqiqət axtaran Qədirin mənəvi dəyişməsinə təsvir edərək müəllif Azərbaycan kəndlisinin oyanmasına diqqət yetirmişdir. Xoşbəxtliyi ancaq xeyirxahlıqda, sədaqətə qulluq etməkdə görünən Qədir həyatdakı ictimai bərabərsizliyin mahiyyətini anlamır, özünün insanlıq hüququnu, bir ailənin qanuni yiyəsi olduğunu sübut edə bilmir. Qədir özünün cismən ölmədiyini də, yaşamağa haqlı olduğunu da isbat edə bilmir. Lakin o, təcridən anlayır ki, "zəhərdən şəfa, ağadan vəfa" ummaq olmaz.

Qədirin "dirilməsi" həm müstəqim mənada, həm də ictimai mənada təsvir olunmuşdur. Bu, təkmilləşən, öz hüquqlarını başa düşən, vaxtilə əzilmiş, alqaldılmış və təhqir olunmuş insanın əvvəlcə şübhə və tərəddüdlə, sonra qəti inamla, əzmlə işığa, səadətə doğru addımlaması, mübarizə meydanına atılması deməkdir.

Yazıçı yoxsul kəndlilərin nəcib keyfiyyətlərini – işgüzarlığını məhəbbətlə təsvir etmişdir. Qumru özünün gözəlliyi, isməti, ailəsinə sədaqəti ilə namuslu analarımızın ən gözəl keyfiyyətlərini təmsil edir. Romanda Qədirin ailəsi ilə, bu ailəyə qovuşmaq həsrəti ilə bağlı olan səhifələrdə daxili bir hərəkət, lirik bir əhəng vardır. "Kənd, bahar səhəri, qığıldayaraq oynayan Faxira, ona layla deyən Qumru, xallı pişik" haqqında düşünən, ailəsinə heç olmasa bir ətək şirin armud aparmaq arzusunda olan Qədirin hissləri təbii və təsirlidir. Lakin

eyni hərəkət və səmimiyyət şəhər həyatının təsvirində görünür. "Quduz şəhər" fəslində bir-birini qovan, bir-birindən qoribə və dəhşətli əhvalatlar ötürü və rabitəsiz şəkildə təsvir olunur, sakit və arzularda dolu kənd həyatı unudulur, onun yerini anlaşılmaz bir hərc-mərclik tutur. Burada Mir Cəlalin sakit təhkiyəsi üçün xarakter olan ürəyətəyən səmimiyyət öz yerini davalı çəkişmələrə verir. Bu əhvalatçılıq inqilabçıların dərin obrazını yaratmaq meyllərindən yazıçının nəzərinə yayındır. Mir Cəlal inqilabi mübarizə səhnələrini səmimiyyət və ətək ürək titrədən lirik əhəngi və mehriban yazıçı müdaxiləsini təmkinlə davam etdirə bilmir.

***

"Dirilən adam" romanından fərqli olaraq "Bir gəncin manifesti" romanında kənddəki və şəhərdəki inqilabi mübarizənin dairəsi nisbətən geniş ölçüdə təsvir olunmuşdur. 1918-20-ci illərdə Azərbaycanda müsəvat ağalığının və xarici müdaxiləçilərin zəhmətkeş kütlələrin həyatına necə bir fəlakət gətirməsi, əks-inqilabi cəbhənin qəddarlığı, rəzəlləri və xalqın inqilabi şüurunun oyanması göstərilir. Əsərdə zülm və istismar əlindən tənqə gələn kəndlilərin narazılığını təmsil edən zəhmətkeş Mərdandır. Doğrudur, onun kənd varlısı Hacı İbrahimxəlili döyməsi zahirən şəxsi qisasa bənzəyir, şəxsi narazılığın ifadəsi kimi görünür. Lakin əslində bu, kəndlilərin uzun zaman ürəkdə qıvr edən və coşqun şəkildə aşkara çıxan narazılıq hissi idi.

Yazıçı geniş xalq kütlələrinin mübarizə əhvali-ruhiyyəsini dürtüst göstərmişdir. Mərdan hələ inqilabın əsl məqsəd və vəzifələrini dərək etmir, ayrı-ayrı dövlətləri "plana salmaq", məhv etmək qənaətidədir. Doğrudur, o şəhərdə ikan kənddə qoyub gəldiyi anasını, körpə qardaşı Baharı xatırlayır. "Burada dünyanı düzəlməyi ilə məşğul olursan, öz doğma ana və qardaşının halından xəbər tutmursan" – deyər özünü məzəmmət edir. Lakin məslək dostu Bağır onu başa salır ki: "Bəzzaz dükən-

ları parça ilə dolub, kasib uşağı şaxtada lüt-dür... Arzumanovun dəyirmanı un ilə dolu, yoxsul acından küclərdə milçək kimi qırılır: zülm arşə dayanıb". Bu ictimai bərabərsizliyi görsə də, hələ Mərdan insanların azadlığı yolunda – məslək yolunda fədakarlığın mahiyyətini anlar. "Lenin, Lenin, Lenin" sözlərini cəsarətlə deyərək dar ağacı yanında dayanmış kommunistin görkəmi onda qaribə təsəvvür oyadır: "məhkum dara çəkiləndə varlıq töküləcək, bu saat bütün dünya tərpanəcək, günaş sönəcək, kainat tünd və çöhnəmə bir qaranlıqda gurultu ilə uçurumlara yuvarlanacaq, batıb gedəcəkdir..." Lakin o, düşmənin öz hökmlərini çox amansız, soyuqanlı, alləri titrədən həyata keçirdiyini görür, öz sadələşməyə daxilən gülür, burada da həyata, insanlara açıq gözlə, sayıq nəzərlə baxır, sanki bir boy ucalır.

Mir Cəlal Mərdanın, Sonanın və Baharın kənddəki həyatını təsvir edərkən daha səmimidir. Bu həyat tərzii ilə bağlı olan lirik ricasətlərdə və haşiyələrdə bir tərəvət, epigraf və müraciətlərdə qəhrəmanlarına lirik sənətkar mehribanlığı, müdaxilələrdə bir ürək yanğısı hiss olunur. Müəllif özünü sevimli qəhrəmanlarından kəndə duran adı müşahidəçi, seyriç rolunda göstərmir, bəlkə, onların sevincinə, kədərinə şərik olur.

Dünyaya gəldiyi gündən ehtiyac və məşəqqətin səbt üzünü görən, "nəvazişi kötək, duyduğu azot, son qisməti faciəli ölüm" olan körpə Baharın taleyi nə qədər kədərli. Doğrudur, Mir Cəlal onun sevincini, bir qədər zahirən qayğısız, əyləncəli görünən məşğuliyyətini də təfərrüatı ilə təsvir edir. Lakin onun sevincinin öteri olduğu, bunun ailə asudaliyindən doğmadığı dərhal hiss olunur.

Mir Cəlalın "manifest" də məhəbbətlə təsvir etdiyi qəhrəmanlar içərisində Sona xüsusilə seçilir. Sona həm qayğıkeş bir ana, həm də öz qürurunu, izzət-nəfsini, insani ləyaqətini yüksək qiymətləndirən vətəndaş kimi nəzəri cəlb edir.

Onun ehtiyac içərisində qalması, "Yusif-Züleyxa" xalçasını satması ilk baxışda adı bir vəziyyəti kimi görünür. Əslində isə oğlunun toy günü üçün qiymətli bir hədiyyə kimi saxlanan bu xalça "əbədi və təmiz bir məhəbbətin" timsalidir. Belə bir hədiyyəni satmaq onun qüruruna toxunur. Ana ingilisin saydığı "sarı və buz kimi soyuq qızların bir-bir əlinə toxunduğunu" hiss edərkən adı bir fəhlənin sözü onu sanki yuxudan ayılır: "Verin, verin, aparın fahişələrə fəş eləsin. Qoy onu toxuyanlar quru yerdə qalsın. Ay bədbəxt, qafil mü səlmən". Bu işarədən sonra Sonanın keçirdiyi həyəcanlar anı görsünə də, onun daxili mono-loqundakı fikir və hissələrin dərin həyatı əsası olduğu aşkar nəzərə çarpır: "Nədən doğma oğlumun dağdan ovladığı ceyran biza yaraşmadı, nədən öz əllərimlə toxuduğum xalça mənə yaraşmadı?.. Kimdir bunlar?! Bu kəlləpaça kimi ütülüşlər, qızillı törəmiş çap-qıncılar kimdir?! Haradan basa-basa çapovula gəliblər, nə üçün? Nə üçün çəngəng şeylər onların olsun?.. Nə üçün? Nə üçün?"

Hələlik qazabı bildiren, lakin hələ qəti bir qərarı ifadə etməyən bu sözlərdə bir ana qüruru hiss olunur. Görünür, müəllif burada daxili monoloqu kafə hesab etmiş, Sonanın xəyalından keçənləri göstərməyi daha münasib bilmişdir. Anaya elə gəlir ki, ingilis öz evində, rahat və fərişən zamanında adı xalçaya deyil, Sonanın barmaqalarına baxır. Təbii olaraq Sonanın gözü qarşısında əvvəlcə öz oğlu Mərdanın məzəmmət dolu baxışı gəlib durur. Daha sonra xalça onun nəzərində bir ev əşyasından daha çox, vətənin ən gözəl nemətlərinin məcmusu kimi görünür. Burada lövhə də, daxili monoloq da, xəyal da, təbiət də – hər şey ananın vətənpərvərlik hissini aşkara çıxarmağa kömək edir.

"Bir gəncin manifest"ndə inqilabçı gənclərin obrazı hərtərəfli işlənmişdir. Onların səsi romanda təsvir olunan şəhər gurultuların, qarışıqlığı içərisində güclə eşidilir. Müəllif bəzən hüsnağət doğuran ayrı-ayrı adamların

rın (Turab, Qeybali, stansiya naçalnik) adını çəkməklə, bir hərəkəti öteri xatırlatmaqla kifayətlənir. "Dirilən adam" romanında olduğu kimi, burada da şəhər həyatının təsvirindəki lirizm, rəngarənglik, tərəvət xeyli azalmışdır.

Bu qüsurlara baxmayaraq, "Bir gəncin manifest" romanını Azərbaycan sovet ədəbiyyatında təqdirəlayiq ədəbi bir hadisə kimi qiymətləndirmək olar.

Həm şüurlarda köhnəliyə, durğunluğa qarşı mübarizəni, həm də sovet gənclərinin yenilik uğrunda mübarizəsini Mir Cəlalın "Açıq kitab" romanında aydın görürük. "Açıq kitab" həyatımızda hələ də yeniliyə, yüksəlişə mane olan əngəllər haqqında açıq həqiqəti danışan kitabdır. Əsərdə hadisələr gah ali məktəb içərisində, gah da ailə daxilində inkişaf etdirilir.

"Açıq kitab"da diqqətlə müşahidə etdiyimiz Gəldiyev obrazı biza Mir Cəlalın hekayələrindəki mənfi gənclərin xarakterini əhatə edən, onları küll halında cəmləşdirən, tamamlayan surət kimi görünür.

Hər bir köhnəlik özünün yaşamaq qüdrətini, cəmiyyətdə mövqə və nüfuz qazanmağa layiq olduğunu göstərmək üçün zahirən qabarıq görünən, guya cəmiyyətə xidmət edən iddialarla, fikir və qənaətlərlə silahlanır. O özünü səfərbər vəziyyətdə göstərir, fikir və hissələrə istiqamət verməyə, hərəkət və rəftarı ilə gəncliyi heyratə salmağa çalışır. Gəldiyev surətini təbiətdə olan belə bir keyfiyyət onu yeniliyin müqavimətindən, hücum ehtimalından, zərbəsindən qoruyur. Onun müxtəlif insani münasibətlər haqqında özünə görə qənaətləri vardır. O, əsl dostu belə təsəvvür edir: "Dost adama xeyir verməlidir. Ya pullu və ağılsız olub yedirtməlidir, ya qulluq sahibi olub himayə kölgəsi salmalıdır, ya avara olub ələ su tökməli, başmaq cütələməlidir, ya da müxtəlif səbəblərə görə adama lazım olmalıdır". Buna görə də o, Verdiyev kimi liberallarla, Qurdoğlu kimi dələduzlarla daha çox ümumi dil tapa bilir, onlara güvənir. Vahid kimi istedadlı mühəndisləri gözümçüdiya

salıb sirdən çıxarmaq istərkən, Muxtar kimi mübariz komsomollarla üz-üzə gələrkən, kollektiv etimadını qazanmaq istərkən həm öz təcürbəsinə, həm də adını çəkdiyimiz dostlarının köməyinə arxalanır. Belə adamları, doğrudan da, "yeni xoşbəxt həyatı öz dar şəxsi mənafeleli xatirinə içəridən zəhərləyən" adlandırmaq olar. Gəldiyev öz hiylələri; yağlı dili ilə qadınları aldadır, o, məsum qız Zoyanı gözüyaşlı qoymuş, yüngül təbiətli Ağcanı yoldan çıxarmış, sadədil Rübəbəni aldatmaq niyyətdədir. Özünün məişət təzələri pozğunluğuna bəraət qazandırmaq üçün "həyat şən, insan azad" sözlərini tez-tez təkrar edir, öz hərəkətlərindəki sərbəstliyi pis mənada həyatdakı sərbəstliklə əlaqələndirməyə çalışır.

Gəldiyev və onun məfkurə dostları hədələmək, dilə tutmaq, kələk gəlmək, saxtakarlıq etməklə özlərini saxlaya bilirlər. Belələri həqiqətdən danışanları liberal adlandırmalı, səhlənkarlıqda, sayğısızlıqda təqsirləndirməyi çox sevirlər. Sos-küy salmaq, çığıranlıq onların sınaqdan çıxmış üsullarındandır.

Yazıçı Gəldiyevlərin zahir təkmini ilə daxili narahatlığı, zahiri işgüzarlığı ilə daxili istedadsızlığı, zahirən yenilik tərəfdarı olması ilə daxilən köhnəliyi arasındakı ziddiyyət müvəffəqiyyətlə və bilməmişdir. Gəldiyev cəmiyyət üçün, sağlam ailə münasibətləri üçün zərərli, təhlükəli bir adamdır. Məhz buna görə də "Açıq kitab"ın sonunda onun tənalığı məhkum edilməsi oxucunun ürayında mərhəmət, rəğbət hissi doğurmur. Əksinə, aşağıdakı münasibətə şərik olur: "Baxışlar tənəlidir, istehza edirlər. Hamı ağız-ağıza verib ucadan və hiddətlə deyir: "Sən artıqsan, sən nəyə lazımsan?"

Sadə, zəhmətkeş, işgüzar adamların dərin məhəbbəti romanın içərisində qızıl bir xətt kimi keçir. Xalç xanəndəsi Səttar, zəhmətkeş Sadıq kişi, həqiqəti sevən, istedadları qiymətləndirən professor Vəzirbəyli, tələbələrindən Vahid, Muxtar, Rübəbə və başqalarının işi, arzuları məhəbbətlə təsvir olunmuş

dur. Onların rəftarı sərbəst və təbii, "ürək-ləri, süfrələri, qapıları açıqdır. Səmimiyyətləri, səxavətləri, qonaqpərvərlikləri, dostluqları qəribədir". Böyüklərə hörmət, məhrəblilik, xeyirxahlıq, dara düşənlərə kömək əli uzatmaq belə sadə adamların ən gözəl sifətləridir.

"Açıq kitab" yeniliyin qələbəsi ilə bitir. Lakin təassüf doğuran bir cəhət vardır. Sanki müəllif öz müsbət qəhrəmanlarının daxilə aləminə etməkdən, bu ələmi araşdırmaqdan çəkinir. Halbuki dərin məhəbbətə layiq olan Səttarzadəni, professor Vəzirbəyliyi geniş planda təsvir etmək üçün onun kifayət qədər imkanı var idi. Xalq sevimlisi Səttarzadənin konserti təsvir olunan yerdə müəllif əsl xalq sənəti ilə xalq sevincinin, xalq nikbinliyinin əlaqəsini açmaq əvəzinə ədəbiyyat və incəsənət haqqında bəyaz təsəvvürü olan zövqsüz adamların mübahisəsinə geniş yer verir. Nəticədə Səttarzadə xətti zəifləyir, ikinci plana keçir, itir. Yaxud gəncliyində bir çox səhvlər etmiş, sonra peşman olan Ağcanın təlaşını təsvir edən müəllif boyalarını əsirgəmir, ürəkdə mərhəmət, rəğbət hissi oyadana qədər təhkiyənin təbiiyini saxlaya bilir. "Hər köynəyə baxdıqca yaxasını açan əlləri, hər üzünü gördükcə əlini öpən soyuq dodaqları, hər sırğa parıldadıqca hiyləli sözləri, hər saat əlinə gəldikcə keçirdiyi daşqınları, hər çəkmə gözüna dəydikcə xəlvət gözdüyü yerləri xatırladı". Bax, belə bir psixoloji səhnə nümunələrinə, həyəcanla, daxil bir hərarətlə deyilmiş sözlərə müsbət qəhrəmanların həyatında az rast gəlik. Müsbət qəhrəmanların Gəldiyevə qarşı mübarizəsi zəifdir. Rübabanın, Vahidin məhəbbət xətti səmimiyyətlə işlənsə də, bu xətt arasına görünsə də, Gəldiyevin dələduzluğuna həsr olunan səhifələrə daha artıq yer verilmişdir.

***

Mir Cəlalın Vətən müharibəsinə həsr olunmuş ilk hekayələrində səfərbədedici çağırış əhvali-ruhiyyəni hakimdir. Bu hekayələrdə ("Yollar", "Anamın üsyanı", "Axsam səfəri")

döyüşçünün keçirdiyi dərin psixoloji vəziyyətlər, düşmənin qəddarlığına aid həyat faktları dərinlən əsaslandırılmamışdır. Bəzi qəhrəmanlar öz qüvvəsindən kənar rəşadət göstərir ("Atlı"), sadələvəh düşməni aldadırlar. Lakin belə hekayələrdə Mir Cəlal döyüşçünün düşməne olan sonsuz qəzabını, intiqam hissələrini göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

Yazıçı vətənə xidməti öz həyatının mənası hesab edən döyüşçülərin vətənpərvərliyini ürək çırpıntıları ilə təsvir edir. Mir Cəlal əsğərin hamı üçün doğma, əziz olduğunu belə göstərir: "Bu yolun yolçusu hamı üçün – böyük üçün, kiçik üçün, qadın-kişi, qonum-qonşu, şəhərli-kəndli üçün, kolxoççu, fəhlə, əkinçi, ziyalı üçün, hər bir kəs üçün əziz və yaxındır". "Qardaş qanı" hekayəsində əsğərlərin cəbhə dostluğu həlak olmuş döyüşçüdən yadigar qalan bir tüfəngin təmsalında göstərilmişdir. Onların üzündəki qüssə və qəzəb ifadəsi, mərmilərdən parça-parça olmuş torpağın yanıq bağı, təbiətin kədərli görkəmi oxucuda düşməne qarşı nifrət hissini daha da coşdurur.

Yazıçının Böyük Vətən müharibəsi dövründə yazdığı hekayələr ədəbiyyatımızın tarixində "qəzəbli hekayələr" kimi qiymətləndirilmişdir. Bu əsərlərdə sovet xalqının, Sovet Ordusunun qələbəsinə inam həmişə əsas və həlledici bir keyfiyyət kimi qalmışdır.

Mir Cəlal müharibənin dəhşətlərini adi bir müşahidəçi, seyrçi kimi qələmə almır. Bu müşahidə və təəssürati tipikləşdirməyə, fəlsəfi cəhətdən mənalandırmağa çalışır. Yetim uşaq Mustafinin faşistlər tərəfindən günahsız ölümü ("Odlu mahnular") düşmənin qanlı cinayətləri üçün ən böyük itihamnamədir. Öldürülmüş uşağa xalqın dərin ehtiramını ağac gövdəsinə yazılmış xatirədən öyrənmək mümkündür. "Burada od qalanmasın, məclis qurulmasın, şənlük edilib səş salınmasın. Burada Məryamin səkkiz yaşlı oğlu Mustafin yatır". Mir Cəlalın başqa hekayələrində olduğu kimi, burada da təbiət insanın həyatı ilə bağlıdır, onun kədərli taleyini başa düşməyə kömək edir.

Mir Cəlal arxa cəbhə ilə ön atəş xəttinin möhkəm əlaqəsini təsvir edir. O göstərir ki, gətdikcə döyüşçülərdə xalqın yenilməz gücünə inam daha da artır. Onlar sovet xalqlarının sarsılmaz mədəni-siyasi birliyinin bu sınaq günlərində yeni, gözəl bir keyfiyyətlə aşkara çıxardığını görürlər. Onlar görürlər ki, bəsavad Salman kişi ("Ata") oğlu İsfəndiyarın igidliyi ilə öyünmür, həm də öz iş sahəsində sədaqətə çalışır. Onlar görürlər ki, ilk günlər öz doğma balalarına – sovet döyüşçülərinə cəsağlığı arzu edən, faşistlərə qarşıyan Mərcan nəvə yalvarış və xeyir-duanın köməyinə etiqadını itirmişdir ("Mərcan nəvə"), indi yangından mühafizə dəstəsinə kömək edir, indi qəzəbindən onun göz yaş da qurumuşdur. Onlar görürlər ki, zəhmətkeş Ostepeko ("Şərbət") düşməndən amansız intiqam alır, çağırılmamış qonaqlara şərbət əvəzinə zəhər içirir. Ostepeko zəhmətinin səmərəsilə sevinən, torpağa bağlı olan bir insandır. O, baslədiyi arı pətəklərinə də bir əmlak kimi baxmır. Bəlkə onları "öz ömründən, ailəsindən, əziz oğluna və qızına olan məhəbbətdən, keçirdiyi uzun, dinc gənclik həyatından qopan qüçlücmlər kimi, yaxşı güzəranda qalan şirin xəyallar, xoşbəxt bir xanımın bağında bitən əlvən çiçəklər kimi" qiymətləndirir.

Mir Cəlalın müharibə dövründə yazdığı hekayələr mövzu etibarilə rəngarəngdir. Əgər yazıçı "Havali adam" hekayəsində müharibə dövründəki inqilabı sayıqlayıb sosialist dövlətinin müdafiəsi üçün zəruri şərtlərdən biri kimi təsvir edərsə, "Çəkmə" hekayəsində almanların şərq cəbhəsində düşdüyü gülcün vəziyyəti ifadə edir. Əgər "Titək bir səş" hekayəsində müharibə zamanı yətim qalmış bir qayğı və nəvazişdən danışılırsa, "Göylər adamı" hekayəsində oğlu Əşrəfin təyyarə sürməyindən narahət olan sadələvəh Mehri xalqın həyəcanları təsvir olunur. Mövzusunun rəngarəngliyinə baxmayaraq, hər zaman Mir Cəlal vətənə sonsuz məhəbbəti sovet adamlarının ən gözəl, başlıca keyfiyyəti kimi təənnüm edir.

***

Böyük Vətən müharibəsinin qələbəsinə sonrakı yazdığı əsərlərdə də Mir Cəlal yenə bir tərəfdən xalqımızın gündən-günə gözəlləşən maddi həyatını məhəbbətlə təsvir etmiş, maddəni yüksəlişə, tərəqqiyə mane olan köhnəliyə qarşı mübarizəni davam etdirmiş, bəzən kiçik hekayədə həm satirik, həm də lirik üslurları ustalıqla birləşdirə bilmişdir. Yazıçı "Əsgər oğlu", "Ulduz", "Oğul" kimi hekayələrində gənc nəslin inkişafı, hərtərəfli təhsili üçün partiya və dövlətin gündəlik qayğısından bəhs edir. Öz sevimli nəvəsini boya-başa çətdirən, vaxtilə onun əsgər atası ilə, indi də onun özü ilə fəxr edən sadə, xeyirxah bir qadın təsvir edir. Nəvəsini ali təhsili görmək onun böyük arzudur. Lakin müsəbiqə zamanı ali məktəbə qəbul olunmamağa ehtimalı onu narahət edir: "Yox, Hafizin dərsi kimdən əskikdir. Bünyad müəllim hər yerdə tərifləmişmi? Naxış kimi xətti var, özü əsgər balası, özü təyyarə modeli düzəldən, özü komsomol... Onun şadcan qəlan attestatı var. Yox, kim nə deyə bilər. Bərkə qələnda lap nazirin yanına da gedərəm. Bir oğlum var, ona da yer tapılmayacaqmı?" Bünyad müəllimin Hafizi tərifləməsi də, onun xəttinin gözəlliyi də, həttə əsgər balası olması da adi vəziyyətdə qəbul imtahanlarının müvəffəqiyyəti üçün əsas ola bilməz. Lakin sadətdə Ehtiyat xala üçün bu əsaslar kifayət görünür. Buna görə də onun gətirdiyi dalıllar təbəssüm doğurur və ciddi planda yazılmış hekayəyə səmimiyyət əhəngi verir. Mir Cəlalın "Səfər", "Gözün aydın" hekayələrində də vaxtilə ciddi təhkiyə ilə məhrəban yazıçı təbəssümünün vəhdətini görmüşükdür.

***

İstehsalat mövzusu, Azərbaycan fəhlə sinfinin həyatı, yeni sənəyə şəhərdə gedən quruculuq işləri Mir Cəlalın "Təzə şəhər" romanında təsvir olunmuşdur. Yazıçının belə zəruri, aktual mövzuya müraciət etməsi, əlbəttə, alqışlanmalı bir təşəbbüs idi. Romanda inşaat

trustinin baş mühəndisi Yunus Əhmədov iş-güzarlığı, çətinlikləri aradan qaldırmaq bacarığı ilə seçilir. O, əsl vətənpərvərdir. Yeni sonayə ocağı yaratmaq kimi böyük məqsədə xidmət edən bu adam inşaatçıları səfərbərliyə almağı bacarır. Gənc quraşdırıcı Davud özünün cürətli, cəsərtliyə başqalarından seçilir. Onun küləkli bir gündə sex korpusunun binası üstündə təbiətin kortəbii qüvvəsinə üstün gəlməsi səhnəsi romanın maraqla, intizarla oxunan səhifələrindəndir. Sosialist mülikiyyətinə əsl vətəndaş münasibəti, xalqa sədaqət, ictimai ideal daşyan Səfəri, qocaman usta Hüseynqulunu, inşaatın ən yaxşı şoferi Ağabalı birləşdirən ümumi cəhətlərdir. Usta Hüseynqulunun uzun illik mexaniklik təcrübəsini gənc fəhlələrə öyrətməsi, onlara qayğı və məhəbbətlə yanaşması, komsomola keçmək üçün günləri sayan gənc fəhlənin intizarı diqqətəlayiq keyfiyyətlərdir.

Lakin romandakı həyat materialları bədii yüksəkliyə qaldırılmamışdır. Yeni insanların hansı yollarla novatorluğa, yeni istehsalat nailiyyətlərinə gəlib çıxdıqları təfərrüatı ilə göstərilməmişdir. Yazıçı tələsdiyi üçün kompozisiya dağınıqlığına, süjet parəkəndəliyinə yol vermiş, bir obrazı bədii cəhətdən təkmilləşdirmədən o birisinə keçmişdir.

Mövzusu və həyat materialı etibarilə çox əhəmiyyətli və zəruri bir məsələyə toxunan "Təzə şəhər" romanını tamamlamaq üçün yazıçı öz imkan və bacarığından istifadə etməmişdir.

***

Mir Cəlal bəzən köhnədən qalmış olan gerilik nişanəsini ötəri bir atmaca və yaxud o qədər də gözə çarpmayan bir detalla ümumiləşdirə bilir. Tədricən bu gerilik əlamətinin zərərli cəhəti meydana çıxır, yeniliyə, yeni insani münasibətlərə mane olduğu görünür. "Elçilər qayıtdı" hekayəsində təsvir olunan Şəhrəbani nənə nəvəsi Nəcibə üçün gələn elçilərin hamısını sonalayır. Belə güman olu-

nur ki, oğlanı əsil-nəcəbətli, dövlətli, qohum-əqrəbəli görmək istədiyini bəhanə gətirərək, qızı verməkdən imtina edir. Başqa sözlə, onun qəti qərarə gəlməsinə mane olan köhnəliyin bu cəhətlərdir. Ancaq təbiətdən xeyirxah olan nəvəni evlənmək istəyən oğlanın dissertasiya müdafiə edib-etməməsi maraqlandırır. O, elmi dərəcə almamış olan hər hansı bir ixtisas sahibinin cəmiyyətdə mövqə, ehtiram, maddi imkan qazanacağına təsəvvür etmir. Hekayədə Rəhman, İlyas müəllim, Nazim qabaqçıl nəslin nümayəndəsi kimi təsvir olunmuşdur. Lakin istedadsız, başqasının kölgəsində dolanan, fəndgirliklə cəmiyyətdə mövqə qazanmağa cəhd edən adamlara qarşı yazıçı çox amansızdır. Vaxtilə belələrini Mir Cəlal "Mərkəz adamı", "Letun", "Göz" kimi hekayələrində, "Açıq kitab" romanında rəsvay etmişdi.

"Plovdan sonra" hekayəsində təsvir olunan Ramiz də istedadsız gənclərdəndir. Anası Ərkinazın onu ərköyün böyütməsi, hər bir şiltəliyinə danışıqsız əməl etməsi Ramizin xarakterində başqasının kölgəsində sığınmaq, dikbaşlıq, eys-ışratə uymaq kimi yaramaz keyfiyyətlər təbiiyə etmişdir.

Nə üçün Ərkinaz kimi anaların nəvəziş göstərməsi, övladının oxuması üçün çəkdiyi zəhmət hüsnəgəbət doğurmur. Nə üçün ananın öz bədbəxtliyini etiraf etməsinə soyuq-qanlı baxırıq? Nə üçün onun zahiri yaraşlıq, nəzakətli oğluna oxucunun ürəyi qızır. Çünki belələri zəhmətlə və böyük əzmlə çalışın istedadlı sovet gəncləri üçün yad və biganədir. Oğluna reaktiv təyyarədə isti plov göndərmək niyyətinə olan ananın hərəkətləri güllünc görünür. Hekayədə ailə tərbiyəsindəki qüsuru tənqid etmək yazıçının başlıca məqsədi olduğundan başqa qabiliyyətli gənclərin fəaliyyətini ikinci plana keçirmişdir. Təmiş ürəkli, son dərəcə mədəni olan professor İvanov obrazı hekayədə məhəbbətlə təsvir olunmuşdur.

Sovet ailəsinin xoşbəxtliyi məsələsi Mir Cəlalı bütün yaradıcılığı boyu düşündürmüş, onun elə bir əsərini təsəvvür etmək

olmaz ki, bu məsələyə o, ya bilavasitə, ya dolay yolla toxunmamış olsun. Yazıçının "Həkim hekayələri", "Kamtarovlar ailəsi", "Şəxsi məsələ", "Ulduz" və s. hekayələri bu cəhətdən ən gözəl nümunələrdir. Yazıçının fikrinə, sovet ailəsinin xoşbəxtliyini göstərən əlamətlərdən biri də gülürüzlü, sağlam, istedadlı nəsil tərbiyə etməkdir. "Dünya beş gündür, beşi də qara", "subaylıq sultanlıqdır" qənaətilə "ömrünün baharını" mənasız əyləncələrlə keçirən, gəldi-gedər adamların hərəkət və rəftarı cəmiyyətimizə yabançıdır. Mir Cəlalın "Subaylıq fəlsəfəsi" hekayəsində tənqidə hədəf olan Mirzə Cavad belə ziyalılardandır. Onun "bədəndə taravat itəndən, cürbəcür ağırılar tapılandan, göz qaralandan, baş ağarandan, dər dər çoxalandan, taqət azalandan sonra" məqsədsiz, mənasız keçən gəncliyini ürək ağrısı ilə xatırlaması, vaxtilə ətrafında dolayan, indi isə üz döndərmiş dost-aşınan, nazəninlərin vəfəsizliyini görərək "sinəsindən soyuq ahlər" çıxması, həyatdakı bu tək adamı "subaylıq sonsuzluqdur" kimi acı həqiqətlə gətirib çıxaran ruhi vəziyyətlər yazıçı tərəfindən diqqətlə müşahidə olunmuşdur. Hekayədə xoşbəxt ailə qurmaq ideali təbliğ olunmuşdur.

Mir Cəlalın beynəlxalq mövzuda yazdığı hekayələri də vardır: "Çin qızı", "Məşriq", "Badam ağacları".

Özünün siyasi kəsəri, bədii dolğunluğu cəhətdən "Badam ağacları" hekayəsi xüsusilə fərqlənir. "Marşal planı"nın Cənubi Azərbaycan zəhmətkeşlərini aclığa, səfalətə, dilənçiliyə sürüklədiyi, Amerika imperialistlərinin kommunistlərdən müdafiə bəhanəsi ilə İran torpağında təyyarə ruhdanı düzəltməsi, bununla da xalqların həyatını fəlakət qarşısında qoyması Mir Cəlal tərəfindən qəzəblə təsvir olunmuşdur. İran kəndlisinin etiraf etdiyi kimi, "heç bir zəlzələ, sel, heç bir səmum yeli kəndliləri "marşallaşma" qədər yaman günə qoymamışdır". Kəndliyə təəccüblü görünür ki: "Əvvəllər İrana vəba gəlirdi, taun, çayirtkə

gəlirdi. İndi üstəlik "marşallaşma" gəlir, Amerika soldatı gəlir".

Mir Cəlal yoxsul kəndli Ağarzanın ailəsinin timsalında "marşallaşma"nın ailələri necə dağıtdığını, insanları doğma yurtdan didərgin saldığını ürək yanğısı ilə təsvir etmişdir. Ağarza nə üçün "canamə boyda" bədamlıq çağırılmamış qonaqlara lazım olduğunu əvvəlcə dərk edə bilmir, onların "yeddi iqlim, yeddi dərya basa-basa buraya" gəlmələri ona təəccüblü görünür.

Yazıçının bu hekayədə müvəffəqiyyəti orasındadır ki, müşavirlərə, gəlmə zabıtlərə, ərbaba qarşı kəndlilin şüurunda doğan narazılıq, etiraz və nifrətin tədricən yarındığını canlı həyatı detallarla göstərə bilmişdir.

"Əlində ərizə, ürəyində ümid" divan qapısına, ərbabın dərğahına gedib-gələn Ağarzanın məşəqqətlərini təsvir edərkən müəllif soyuq-qanlı müşahidəçi kimi görünə bilər. İstər-istəməz əhvalata müdaxilə edir. Hekayənin əvvəlində verilən epigraf buna parlaq misaldır: "Ədalət! Yaşadılarla gəlin-gəlin oynamaq vaxtında səni bu hal salanlar, vətəniyi, xanimanını, şərfəni tapdayanları tanıyırsanmı, qızım?" Bu epigraf əsərdə təsvir olunan əhvalata uyğun olaraq kənar mənbələrdən gətirilməmiş, "Bir gəncin manifesti"ndə olduğu kimi, oxucunun yaddaşında hadisəni canlandırmaq məqsədi daşımır. Bəlkə də, kəndli Ağarzanın deyilməmiş, lakin deyə biləcəyi sözləri müraciət şəklində oxucuya çatdırmaq öz öhdəsinə götürmüşdür. Hekayənin sonunda qızının əlindən tutaraq Ağarzanın şimal ulduzuna doğru "yol alması" diqqətəlayiqdir. Bu detal nıcat, səadət məskəni olan vətənimizə pənah gətirən, ya bu arzuca ürəyində bəsləyən cənub kəndlisinin əhvali-ruhiyyəsini öyrənmək üçün çox xarakterikdir.

***

Mir Cəlal 1957-ci ildə nəşr olunan "Yolumuz hayandır?" romanında böyük şairimiz M.Ə.Sabirin 1909-1911-ci illərdəki həyat və

fəaliyyətini təsvir etmişdir. Müəllif Sabiri həm inqilabi şeirləri ilə şöhrət qazanmış bir şair, həm də müəllimlik fəaliyyətilə xalqın mənəvi tərəqqisinə, mədəni oyanışına, mütəlaqiyətə qarşı mübarizəsinə kömək edən bir vətəndaş kimi təsvir etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Müəllif Sabiri zahirən sakit, təmkinli, da-xilən fikirli, qayğılı bir vəziyyətdə təsvir edir. O, vaxtilə səadətli qürbətə, dilsiz məbədlərdə axtardığını dərin peşmanlıq, təəssüflə xatırlayır. Sabirin əsl xoşbəxtliyi xalq kütlələri içərisində axtarmaq haqqındakı arzuları, xüsusən Ağsu daşqınından hər il əziyyət çəkən yoxsul kəndlilərin taleyi haqqında ürək yağışı ilə danışması, kəndli hüququnun müdafiəsi kimi çıxış etməsi, istedadlı kəndli qızı Əntiqənin həyatı, gələcəyi haqqında qayğıkeşlik göstərməsi təbii verilmişdir. Təbriz fədailərinə kömək əli uzatmaq haqqında onun cəmiyyəti xeyriyyədə çıxış etməsi, axund Mir Məhəmməd Kərimağa və başqa fanatiklərlə üz-üzə gəlməsi səhnəsi oxucuya yaxşı təsir bağışlayır.

Əsərdə "İki müsafir" fəslə, bütövlükdə Əntiqə xətti, zəhmətkeş fəhlə məşədi Hüseynin işgizərliliyinə, Məsmə arvadın təmsalında Azərbaycan qadınının inqilabdan əvvəlki hüquqsuz vəziyyətinə, sadə, nəcib təbiətinə həsr olunmuş səhifələr təsirlidir, dərin hüsn-rəğbət doğurur. "Yolumuz hayənadır?" romanında Əntiqənin istedadlı olduğu halda oxumaq, savadlanmaq və xalqına xidmət etmək imkanının olmadığını müəllif ürək ağrısı ilə qeyd edir, onu Sabirin "Məktəbi-ümid" adlı məktəbində oxuyan uşaqların arzuları ilə bağlı şəkildə verir. Əntiqə xətti Sabirin maarif, mədəniyyət uğrunda cəhəlatə, köhnəliyə qarşı apardığı mübarizə ilə bağlanmışdır. Bu xətt yazıcının həyəcanla, daxili bir hərəkət, lirik, ahəngdar, maraqlı səhnələrlə doludur.

Başqa nəsr əsərlərində, xüsusən hekayələrində olduğu kimi, burada da yazıcının dili sadə, axıcıdır, təhkiyələri səmimidir, bəzən bir fəslə əhatə edən, zəruri olaraq bir-birini

tamamlayan dialoqlar əsərdə təbiiyi, səmimiyyəti artırmışdır. Əsərdə hər bir obrazın dilinin fərdləşdirildiyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Əlbəttə, bu əsərin "oçerkvari bir üslubda" yazılmasını iddia edənlər yanılırlar.

Lakin Sabirin molla-nəsrəddinçilərlə əlaqə və münasibəti birtərəfli işlənməmişdir. Biz roman boyu Sabiri ictimai yerlərdə, yığıncaq və izdihamlarda görürük. Lakin onun şəxsi həyatı kölgədə qalmışdır. Dostlarına, ailə üzvlərinə münasibəti necədir? Bir ailə başçısı kimi Sabirin təqdirəlayiq keyfiyyətləri əsərdə görünür. Bəzən müəllif Sabirin məslək dostlarına münasibətini göstərmək imkanı olan yerlərdə əsl mətləbdən uzaqlaşır. Onun Səhhətlə görüşü belə təsir bağışlayır ki, Səhhət ancaq səbirli, ehtiyatlı olmağı tövsiyə edən bir adamdır. Halbuki Səhhət son dərəcə mədəni, məlumətli, açıq fikirli, qabaqcıl bir şair idi. Əsərdə onun Sabirlə dostluğu, onların qarşılıqlı mənəvi təsiri haqqında təsəvvür almaq olmur.

Romanın sonuna yaxın Sabirin Bəndalını qaçırması səhnəsi də öləri, tələsik işlənməmişdir. Bəndalının uzun sürən ayrılıqdan sonra anası ilə görüşməsi səhnəsi xoş bir təsir bağışlayır. Oxucu sanki ananın titrək əllərindəki hərəkəti də, səsinəki məlahətə də, ananın məsum baxışını da görür, hiss edir. Xüsusən dünyadakı bütün nemətləri yaradan zəhmətkeş insan əlləri haqqındakı ricət yüksək sənətkarlıqla işlənməmişdir.

Böyük şairimiz Sabirin həyatının günlərini ürək yağışı ilə təsvir etmək, onun şəxsiyyətinə, poeziyasına olan ümumxalq məhəbbətini, ölümünə xalqın dərin təəssüfünü göstərmək əvəzinə, yazıçı Sabirə ianə verən adamların siyahısını tutmaq kifayətlənmişdir. Romanın sonu təsirsiz yazılmışdır. Halbuki Mir Cəlalə məxsus hərəkət, emosional bir dillə, lirik ahənglə bu təsirli həyatı faktı təsvir etmək mümkün olardı.

Mir Cəlal Sabirin şəxsi həyatına, onu əhatə edən məslək dostlarının fəaliyyətinə aid olan yeni fəsilələr yazmaqda həm Sabir obrazını ta-

mamlayar, həm də romanın bədii təsir gücünü qat-qat artırmaqla... Bunun üçün Mir Cəlalın hər cür imkanı vardır.

***

Mir Cəlalın nəsr dili sadə və axıcıdır. Son dərəcə qısalıq, lakin ifadəlilik, dürtüslük və sərəstliq bu dilin başlıca keyfiyyətləridir. Onun təhkiyəsində, haşiyələrində oxucu ilə həsb-hal, müsahibə tərzli diqqətli cəlb edir. Mir Cəlal bəzən bir xarakterik ruhi vəziyyəti açmaq üçün adi bir əşyanı bədii vasitəyə çevirib mənalandıra bilir. Əgər bir kasa qaymaq hələ öz hüququnu lazımı qədər dərk etməmiş olan ("Qaymaq") kəndlinin xarakterini açaqsa, badam ağacının kəsilməsi İranda "marşallaşma"nın zəhmətkeşlərə fəlakət gətirməyi haqqında aydın təsəvvür oyadırsa ("Badam ağacları"), bir çürük nar parçası zərərli qonaqpərustliyi aşkara çıxarırsa, bunlar adi detal arxasında yazıcının bir həyat tərzini, ya bir ictimai hadisəni görmək istedadını göstərir. Həm dostanə təbəssüm, həm amansız satira atəşi Mir Cəlal üslubunun diqqətəlayiq xüsusiyyətidir.

Dialoq – Mir Cəlalın bədii nəsrində hər hansı bir qəhrəmanın cəmiyyətdə mövqeyini, ağılı və zövq dərəcəsini, fikri istiqamətini müəyyənləşdirən tutarlı, müvəffəqiyyətli təsvir və ifadə vasitələrindəndir. Bu dialoqlar qarşı-qarşıya duran qəhrəmanların mübahisəsinin bir-birindən doğan və bir-birini tamamlayan məntiqi nəticəsi kimi görünür.

Bunu təsəvvür etmək üçün "Bir gəncin manifesti" romanından Mərdanla Hacı İb-

rahimxəlil arasındakı mübahisəni xatirimizə gətirə bilərik.

Bu dialoqda ilk nəzərə çarpan Mərdanın təmkinli danışıqıdır. O, Hacınin sözlərini müqabilində "ağsaqqalsınız", "böyüksünüz", "Məkkəyə getmişiniz" sözlərini işlədir. Zahirən belə görünür ki, Mərdan da başqaları kimi Hacınin böyüklüyünə, "möminliyinə" inanır, bunları bir ehtiram əlaməti kimi işlədir və Hacıdan az-çox mülayim rəftar görsə, ona güzəştə gedə bilər, öz kəmfürsətliyinin xəcalətini çəkar. Lakin diqqət yetirdikdə bu sözlərin istehza ilə deyildiyi dərhal hiss olunur. Görünür ki, Mərdan məniyyəti təhqir olunmuş bir adam kimi danışsa da, təmkinini mühafizə etməyi də bacarır.

Mir Cəlalın dialoqlarına məxsus qısalıq, sözə qənaət, obrazın daxili aləmini açmağa xidmət edən ən zəruri sözləri seçmək keyfiyyəti başqa əsərlərində, xüsusən kiçik həcmli hekayələrində özünü göstərir.

Mir Cəlalın təhkiyəsindəki adi təsvirlə yanaşı, həm də canlı lövhə çəkmək, onu çox əyani hiss olunacaq şəkildə göstərmək xüsusiyyəti də vardır. Məsələn, müəllif Baharın təkəyə yetim olmasını xatırlatmaq kifayətlənmiş, həm də ölənlə atasının baxışlarındakı iztirab və həsrətə də göstərir.

Yazıcının belə gözəl keyfiyyətləri gələcəkdə də davam etdirəcəyinə, sovet adamlarının həyatına, əmələ və arzularına aid yeni, yüksəkkeyfiyyətli əsərlərlə bədii nəsrimizi daha da zənginləşdirəcəyinə ümiedən inanırıq.

İsa Hüseynov

SİZİ NƏ ÜÇÜN SEVİRLƏR?

Birisi bənövşəni ətrinə görə sevdi. İkinci rənginə, üçüncüsü boynunun büküklüyünə – bu görkəmin oyatdığı assosiasiyaya görə. Bir başqası isə bu çiçəyi, sadəcə, Vətən torpağının neməti olduğuna görə sevdi. Demək istəyirəm ki, məhəbbət subyektiv məfhumdur. Sənətçərə məhəbbət isə subyektivdən də subyektiv.

Biz iki dost Saatlı rayonunda bir evdə qonaq olduq. Ev sahibi son dərəcə nəzakətli, səmimi rəftarla bizə qulluq etdi. Axsam biz yola hazırlaşanda isə o, "Buraxmaram!.. İnciyərəm!.." deyib təkid etdi ki, gecəni də qalaq. Bir-birimizə baxdıq: "Səhər işdə olmalıyıq, necə qalaq? Həm də bu qədər əziyyət vermək yaxşı deyil". Ancaq hiss etdik ki, F. kişi – ev sahibi doğrudan da inciyəcək. Xülasə, qaldıq. Bir daha yemək-içmək, hörmət-izzət.

Gecəyarıda gəzintiyyə çıxanda dostum V. qoluma toxundu: "Ora bax!". Baxdım və ürəyim ağrıdı: zirzəminin açıq qapısı arxasında, torpaq döşəməyə salınmış boz kilim üstündə, biri-birindən balaca, biri-birindən arıq oğlan və qız uşaqları yatmışdılar. F. kişi yəqin ki, bizim baxışımızı duydı, saymazyanə yeriyib zirzəminin qapısını örtüdü. O gecə, necə deyirlər, "ilan vuran yadı", biz yata bilmədik. Geniş, havalı "qonaq otağında", rahat çarparıyılarda, ipək üzlü yorğanların altında yox, elə bil həməm alçaqtavanlı, bürkülü zirzəmidə, həməm boz kilimin üstündə uzanmışdıq. F. kişi eşitməsin deyə pıçıltı ilə söhbət edirdik.

Siz, şübhəsiz, artıq duymusunuz, görürəm, sakit-sakit gülümsəyirsiniz: "Hə, "Qonaqpərust" hekayəsini xatırlamısınız". Sizin görə ki, təxminən otuz il bundan əvvəl yazdığımız o hekayənin qəhrəmanı Nəsim kişinin əsla dəyişmədən bu gün də yaşadığına qoy heç kəs təəccüb etməsin. Fərqi birəcə adındadır: Nəsim deyil, F-dir. Sizin otuz il bundan əvvəl yazdığınız sözlər bu gün, bəlkə də, daha gərəklidir: "Ay müsəlman oğlu, sənin övladlarını bir-bir əlindən alan həmin bu qonaqlardır. Sən özün-sən... Ölən uşaqlar dirilib qəbirdən qalxsalar, sizdəki qonaqpərustliyə lənət oxuyurlar. Nərin yaxşısını qonağa, çürüyünü qızına verəndə, qonağı işıqlı otaqda, uşağını qaranlıq daxmada saxlayanda, qonağı ipəkdə, oğlunu çul-palazda yatıranda bilmirsənmi ki, belə olar?.." O gecə biz Mirzə Cəlil ənənələrinin ölməzliyindən, sizin müşahidələrinizin sərəstlişindən, realizminizin qüdrətindən danışırdıq. Ən qədimlərdən başlayaraq bu yalın qonaqpərustliyin xalqımızda nə qədər zərərlər vurdugundan danışırdıq. Bizim müasir nəsrə tənqidçi münasibət bəsləyən, bir qədər nihilist əhvali-ruhiyyəli dostum V. hətta öz "sarsılmaz mövqeyindən" enib çıxdı: – Sevdim Mir Cəlilin realizmini, qardaşım!

"Mir Cəlil sənətkardır, yaradıcıdır. Onun romanının hər bir sözü öz tərcümeyi-halının bir hissəsi kimi görünür. Canlı və səmimi həyəcanı dərhal oxucuya təsir edir. Kitabı oxuyub ördükdən sonra adama elə gəlir ki, özünün dü-

nənkə həyatını, həyəcan və sevinclərini sənə nəgəl edən bir adamla bir neçə saat maraqlı söhbət etməsin". Bu sitatdır. Sizin yaradıcılığınızda dərin səmimiyyətdən bəhs edən onlarla tənqidçi və ədəbiyyatşünasdan tək birinin qeydi.

"Mir Cəlilin əsərlərində əvvəldən axıra qədər kəndə bağlı olan ağsaçlı ata-anaların, xala və dayıların surətləri əsas yer tutur. Yazıçı öz taleyini onların taleyindən ayırmır, öz qəlbində onların ürəyinin, onların ürəyində öz ürəyinin döyüntüsünü hiss edir".

Bu isə sizin xalqa bağlılığınızdan danışan qələm yoldaşlarınızdan birinin sətiqləridir.

Biz, iki dost, axşamlar sahilə çıxırıq. Ruzigar xoş olanda, söhbətimiz şirin keçəndə bəzən gecəyədək qalırıq. Bulvardan əl-ayaq tamam yıxışanda, gözəlilmədən buraya təzə-təzə adamlar gəlir. Hamısı yorğun, öykəşik, üz-gözlərindən zəhər damır. Biz bunların əksəriyyəti ilə tanış.

– Salam, iclas qurulan!

Həç biri soruşmaz ki, bu "iclas qurulan" nə ifadədir biz deyirik. Eşidib gülümsəyirlər, dərin təəssüf hissi ilə başlarını tərpədirlər. Mən şübhə etmirəm ki, bu vaxt onlar sizin məşhur mükəlliməni xatırlayırlar ("Oğlum, atan harda işləyir?" "İclasda"), sizin incə yumorunuz onları düşünməyə məcbur edir.

Qırkıncı illərin dövrü mətbuatını vərəqləyənlər sizin yaradıcılığınızdan bəhs edən məqalələrdə bu və ya başqa şəkildə təkrar olunan bir cümləyə təsadüf edirlər. "Gəldiyev bizim həyatımız üçün nə dərəcədə tipikdir?" Tanış kəlamdır. "Konfliktsizlik nəzəriyyəsinin" bayraqdarları sizin "Açıq kitab"ı örməyə, otuzuncu illərin axırında xalqımızın həyatında baş vermiş hadisələri yetişməkdə olan yeni nəsiləndə gizlətməyə çalışdılar. Zaman keçdi, "Açıq kitab" yenidən açıqlı xalqın malı oldu.

Mir Cəlil

Öz şəxsi firavanlığı başqalarının bədbəxtliyi üzərində quran, namuslu vətəndaşlarımızı ləkələmək yolu ilə pillə-pillə qalxmağa, ictimai mövqə tutub möhkəmlənməyə çalışan Gəldiyevlər "Açıq kitab"ın səhifələrində öz mənfur sifətlərini gördülər. Yenidən çap olunub yayılmış bu roman sizin yaradıcılığınızda vətəndaşlıq pafosunun ifadəsidir.

Azərbaycanın əzəli ərazisində Dərəçiçək deyilən qədim bir kənd vardı. Orada Ali adında bir aşıq yaşayırdı. Mənim 1934-cü ildə səksən yaşında vəfat etmiş babamın toyunu eləmişdi. Sonra atamın toyunu eləmişdi. Günlərin birində aşıq Ali Qazaxa gəlmişdi və ...mənim də toyumda çalib-çağırırdı. Yaşı məlum olmayan, bir əsrdən çox ömür sürmüş bu adamın səsi, sazı, sözü yenə də öz dinləyicilərini heyran qoyurdu. Bunun sirri nə idi? Kimi deyirdi: "Dərəçiçəyin havasındandır". Kimi də deyirdi: "Dərəçiçəyin suyundandır". Həç kəsin ağlına gəlmirdi desin ki, sirr aşığın ürəyinin, ruhunun gözəlliyindədir.

Sizinlə görüşəndə mən aşıq Alını xatırlayıram.

Bakıda, Hüsü Hacıyev və Həzi Aslanov küçələrinin tündündə, mənim balkonumun qonşarında bir tut ağacı var. Qoca ağacın, yaşını həç kəs bilmir. Qışda onun şiddətli küləklərdən əyilmiş budaqlarına baxanda hərdən mənə elə gəlir ki, daha qurumaq üzrədir. Amma yazda bu yaşıla bürünür. Qonşu məhəllələrin balaca uşaqları onun budaqlarına barama qurdu kimi dərəşirlər. Onlara baxıram, sizin körpə Baharı görürəm. "Bahar! Hardasan, mələr quzum?.." – deyər tolaşla çışqıran Sona anamızı görürəm. Sonra sizi, bu sadə, bədbəxt adamlara böyük məhəbbət bəsləyən ədibimizin nurlu sifətini görürəm.

Sonaları, Baharları sevanlər sizi də sevirlər.

Yəhya Seyidov

MİR CƏLAL

A rtiq qırx ildir ki, Azərbaycan sovet ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınmış Mir Cəlalın (Mir Cəlal Əli oğlu Paşayev) əsərlərini oxucular sevə-sevə oxuyurlar. Bu, sənətkarın xoşbəxtliyidir.

Xalqımız Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qələbəsini sevinclə alqışlayanda Mir Cəlalın on iki yaşı vardı. O, 1908-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Əndəbil kəndində doğulmuşdur. Ədibin uşaqlıq və gənclik illəri Gəncədə keçmiş, 1928-ci ildə pedaqoji texnikumu da burada bitirmişdir.

Həmin dövrdə bu qədim şəhərdə baş verən hadisələr, yeniliklə köhnəliyin toqquşmasının parlaq təzahürləri, gündən-günə genişlənən quruculuq işləri, xalqın hər addımında özünü göstərən ruh yüksəkliyi və inamı onun qəlbində silinməz izlər buraxmışdı. O zaman Gəncədə ədəbi jurnal nəşr olunur, müzakirələr keçirilirdi.

Xalq şairi Səməd Vurğun, Əhməd Cəmil, Cəfər Xəndan, Həmid Araslı, Mikayıl Rzaquluzadə kimi tanınmış sənətkar və alimlər bu şəhərdə fəaliyyətə başlamışlar. Mir Cəlal da bu istedadlı cavanlardan biri idi. Ədəbiyyata həvəsinin güclənib müəyyən istiqamət kəsb etməsində bu mühit əhəmiyyətli rol oynamışdır.

20-ci illərin sonunda – qızğın ədəbi mübarizə və axtarışlar dövründə bədii yaradıcılıq aləminə qədəm basmış Mir Cəlal şeir yazmış,

tərcümələr etmişsə də, az sonra orijinal bir nasir kimi tanınmışdır.

Ədibin ümdə əsərləri rus dili vasitəsilə təkcə ittifaqımızda deyil, xalq demokratiyası ölkələrində də yayılmış, "Bir gəncin manifesti" romanı, bir çox hekayələri Çexoslovakiya, Rumıniya, Bolqarıstanda və başqa ölkələrdə çap olunmuşdur.

Mir Cəlal həyata bağlı yazıçıdır. Pedaqoji texnikumu bitirəndən bu günə kimi ictimai-pedaqoji işdən ayrılmamış, yeni həyatın fəal qurucularından, gənc nəslin tərbiyəçilərindən biri kimi xalq həyatını, adamların məişət və psixologiyasında əmələ gəlmiş dəyişiklikləri yaxından müşahidə etmişdir. Uzun müddət qəzet redaksiyalarında çalışması, işlə əlaqədar respublikanın bir çox rayonlarında müxtəlif fəxslərlə görüşməsi, onların tale və əməlləri ilə yaxından maraqlanması, bir ədib kimi müşahidə dairəsi genişləndirmiş və dərinləşdirmişdir.

30-cu illərdə tez-tez oçerklərlə çıxış edən yazıçı bir neçə səhifəlik yığcam yazılarında vətənimizin yüksəliş pafosunu, əməyin yaradıcı və dəyişdirici gücünü tərənnüm etmiş, əmək cəbhəsi qabaqcıllarının – zərbəçilərin portretlərini yaratmışdır. Azərbaycan sovet oçerkinin təşəkkül və inkişafında ədibin əsərləri ciddi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Məhz bu cür həyata yaxından bağlılıq onun əsərlərinin müasirlik ruhunu gücləndirmişdir.

Mir Cəlal mövzusunun bilavasitə bizim günlərimizdən, şahidi olduğu hadisələrdən

aldığı hekayələrində olduğu kimi, xalqımızın inqilabi keçmişindən bəhs edən romanlarda da müasir oxucunu düşündürən mühüm suallara cavab axtarmış, məlum tarixi dövr və hadisələri də müasirlik ruhu ilə işıqlandırmışdır.

Mir Cəlal hər şeydən əvvəl hekayəçi və romançıdır. O, sovet ədəbiyyatında hekayənin mahir ustalarından biridir. Mir Cəlal Azərbaycan hekayəsinin Cəlil Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov kimi sənətkarların adı ilə bağlı ənənələri zəminində yetişən, onu davam və inkişaf etdirən ədiblərdəndir.

O, milli ədəbi təcrübə ilə yanaşı dünya və rus ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən, birinci növbədə M.Qorki və A.Çexov kimi sənətkarların əsərlərindən yaradıcılıqla öyrənmişdir.

Mir Cəlal heç kəsi təkrar etməyən orijinal bir sənətkardır. F.Dostoyevskinin məşhur kəlamını "biz hamımız Mirzə Cəlilin "Poçt qutusu"ndan çıxmışıq", – şəklində işlədən Mir Cəlalın əsərlərindən hazırda ciddi yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri qazanmış müasir gənc nasirlərimiz də çox şey öyrənmiş və öyrənirlər.

Ədibin mövzu dairəsi genişdir. O, müasirlərinin həyatını hərtərəfli əks etdirən hekayələrində sovet adamlarının vətənə məhəbbətindən, əmək cəbhəsindəki rəşadətindən, yeni ailə və yeni əxlaq normalarının qələbə-sindən, adamlarımızın Böyük Vətən müharibəsində qəhrəmanlığından, sülh uğrunda mübarizədən yazır.

Xalqlar dostluğu, sovet gənclərinin həyatının parlaq səhifələri, humanizm və insani keyfiyyətlərin rəngarəng təzahürləri onun palitrasındakı əlvan boyalarla əks olunmuşdur.

Böyük Vətən müharibəsi illərində hekayəçi Mir Cəlalın fəaliyyəti daha da gücləndi. O, sovet adamının vətənə məhəbbət və igidliyini, sədaqət və qələbəyə inamını əks etdirən gözəl əsərlər yazdı.

Operativlik tələb edən bu illərdə də Mir Cəlal söz üzərində söyləyir, sənətkarlıq tələblərinə xüsusi diqqət verir. Məhz buna

Mir Cəlal

görə də həmin əsərlər bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmiş, oxuculara estetik zövq verməkdə davam edir.

Realist ədəb adı görünən hadisələri qələmə alanda da ümumiləşdirici, mənalı, zəruri təfərrüatları yerində işlətməklə təsvir obyektinin xarakterik cəhətlərini verməyə, surətlərin ictimai münasibətlərini və intim hisslərini inandırıcı açmağa nail olur.

"İftixar" hekayəsində qoca müəllim iyirmi il əvvəl əlifba öyrətdiyi şagirdlərinin cəmiyyətdə qazandıqları müvəffəqiyyətləri, şəxsi xoşbəxtliklərini görüb deyir: "Mən inanıram ki, sizin ictimai xidmətiniz məndən çox-çox olacaqdır. Bizdə həmişə belə olur, tələbə müəllimi, şagird ustasını, övlad atasını ötür". Ədib müxtəlif təzahürlərini bir sıra başqa hekayələrində izlədiyi bu inkişafı sosializmin qanunauyğunluğu kimi göstərib əsaslandırır.

Mir Cəlalın hekayələri həyatiliyi, ictimai məzmununun dərinliyi, sənətkarlıq səviyyəsinin yüksəkliyi ilə diqqəti cəlb edir. Ədib ölkəmizdə, adamların yaşayışında baş vermiş dəyişiklik və yeniliyin tərənnümçüsü, ehtiraslı müdafiəçisidir. Qəhrəmanların daxil olamını bir psixoloq kimi açan yazıçı oxucunu mənəvi paklığa, yaradıcı əməyə çağırır.

Ədibin "Subaylıq fəlsəfəsi" və "İnsanlıq fəlsəfəsi" adlı iki hekayəsi vardır. Birincisi, "Subaylıq sultanlığıdır", – deyə özümdən başqa kimsə haqqında fikirləşməyən, ictimai həyatdan, vətəndaşlıq borcunun icrasından geri çəkilən, ömrün mənasını hərçayi kəfdə görənlərin "fəlsəfələrini" qəzəblə rədd edən müəllif ikincidə insan zəhmətinin mənasını şairənə boyalarla həkk etmişdir.

Bəna Baxış vaxtsız öləndən sonra iş yoldaşları ailəsini yaddan çıxarmır, bu namuslu əmək adamını – dostlarını kollektivin daimi üzvü bilir, oğlu Nadiri atasına avaz hazırlamayınca, şəklini şərf lövhəsindən götürümlər. Yazıçı "tikanlar, qurancılar nəslini" təmsil edənlər arasında insani münasibətləri alqışlayır, yeni socialist əxlaq normalarını təsbit edir.

Mir Cəlal "Təsadüf və zərurət" hekayəsində xalqlar dostluğunu tərənnüm edir, "insanlıq fəlsəfəsinin" hökm sürdüyü cəmiyyətdə inkişafı sovet həyatının qanunu, pozulmaz bir zərurət kimi mənalandırmışdır.

Partiyanın XX qurultayından sonra Mir Cəlalin güclü satirik qələmi sovet cəmiyyətinin irəliləməsinə maneçilik törədənləri amansız bir qəzəblə damğalamışdır. O özünün bir neçə yazısını "Məzəli hekayələr" adı altında birləşdirib, bununla da qələmə aldıqlarına aydın münasibətini öldürücü bir kinayə ilə bildirmişdir.

Zahirən XX əsrin mədəni adamı kimi geyinən, ancaq qohumunun məsul vəzifədə olmasından istifadə edərək "vəhşi heyvan etinasızlığı ilə hərəkət edən" harınlarnın, sözdə komsomol yürüşü təşəbbüslərini alqışlayan, amma Bakıda qalmağa, işin asanından, vəziyyətin böyüyündən qaşımaq üçün çirkin vasi-tələrdən belə çəkinməyənlərin, gənclik qüruru tapmayan obıvatellərin, şəxsi mənfəəti olmayan yerdə salam verməyən yaltaqların, mədəniyyətdən kənar savadsızların, özündən bacarıqlı, hörmətli iş yoldaşının "dərisini soya bilmədiyi" üçün təəssüf edən vicdansız qəddarların hərəkətidə məzəli olan nədir?!

Mir Cəlal belələrinin işləklərinə qəzəblə güllür, iflasların labüdlüyünü inandırıcı verir. Onun "Gənc şairin orizəsi", "Səyyah xanım", "Xarici naxoşluq", "Qəbul imtahamı", "Mənim səmimi dostum", "Rəla girib", "İki qız, bir oğlan" kimi hekayələri mühüm ictimai-əxlaqi məsələlərə həsr olunmuşdur.

Ə.Əbülhəsən, M.S.Ordubadı, Mehdi Hüseyn, S.Rəhimov, Əli Vəliyevlə yanaşı Mir Cəlalin da ədəbi axtarış və təcrübəsi 30-cu illərdə Azərbaycan romanının yaranmasında mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Ədəb özünün orijinal əsərləri ilə ədəbiyyatımızı daha da zənginləşdirmişdir.

Ədəbiyyatımızda inqilabi-tarixi mövzuya həsr olunmuş əsərlər arasında "Dirilən adam" və "Bir gəncin manifesti" romanlarının xüsusi

yeri vardır. Yazıçı "Dirilən adam"da xalq inqilaba, istismarçılara qarşı mübarizəyə gətirmiş səbəbləri qabarıq şəkildə ifadəyə nail olmuşdur. Həyata bağlılıq yazıcının ilk irihəcmli əsərinin müvəffəqiyyətini təmin edən başlıca şərt olmuşdur. Akademik Məmməd Arif yazır:

Mir Cəlal "Dirilən adam"la diqqətli realist bir yazıçı olduğunu açıq-aydın göstərmişdir. Diqqətli ona görə deyirik ki, o, insanlar, məişəti, təbiəti çox diqqətlə öyrənmişdir, yaxşı bilir. Bunu əsərin hər səhifəsində hiss etmək olur...

"Dirilən adam"ın süjeti ilk baxışda çox sadədir. Ancaq materialı yaxşı bilən yazıçı kiçik bir ailənin taleyini canlandırmaqla sosialist inqilabı ərafəsində Azərbaycan kəndində hökm sürən özbaşınalığı təbii, real epizodlar vasitəsilə oxucuya çatdırıb qanunsuzluğun köklərini, ictimai səbəblərini açmışdır.

Müsavatçılarnın vəd etdikləri azadlığı şəxsən özünün məhdud edilməyən özbaşınalığı kimi başa düşmüş yüzbaşı Bəbir bəy yoxsul Qədir "millətin düşmənlərinə qarşı" davaya gəndərəndən sonra haqqında ölmə xəbəri çıxartdır. Çünki onun arvadı Qumruya gözü düşmüşdür. Bəbir bəy gənc və gözəl qadını zorla arvad etmək üçün vəzifəsinin verdiyi ixtiyaratdan istifadə edir.

Amma Bəbir bəy arzusunun və sayının xilafına Qədir sağ qalır. Ancaq qudurmuş yüzbaşı onu "xortdamış" elan edərək "dirildiyinə" sübut tələb edir. Özünün və ailəsinin başına gətirilən müsibətlərə son qoymaq üçün Qədir şikayətə gedir, idarələrin, din xadimlərinin qapısını açır. Amma heç yerdə onu dinləmir, dərdinə qalmırlar. Axund təmkinini pozmadan deyir:

– Eşitmişəm, bala, eşitmişəm... Ancaq sənin ricasına, dirilməyinə mən çıxıram. Özüm də mat-məbhut oluram... Sənin ölməyən məsləhət imiş... Lakin Qədir "ölməyə", "yox olmağa", arvadından əl çəkərək başqa bir vilayətə qaçmağa razı olmur. İdarələri gözdikcə, müxtəlif adamlara dərdini söyləyir, bir-birindən fərqli münasibətləri görəncə, "diriliyini" sübut edə

bilməyə də, "dirilir"... Yavaş-yavaş siyasi süuru oyanır, həbsxanada bolşevik Qiyasla görüşü gözlərini daha da açır...

Nəhayət, Qədir başa düşür ki, "diriliyini" göstərmək, ailəsinin namusunu qorumaq üçün Bəbir bəy kimlərinə qarşı mübarizə aparmaqdan başqa yol yoxdur. Yoxsul kəndli Qədirin fikri inkişafını inandırıcı əsaslandırması müəllifin ciddi müvəffəqiyyətlərindən biri idi. "Dirilən adam"da köhnəlik tərəfdarları güclüdürlər.

Yazıçı onların zəhmətkeşlərin başına açdıqları müsibəti canlandırmaqla belələrinə ixtiyarət verməyi bir ictimai quruluşun yaşamaq hüququna malik olmadığı fikrini təlqin edirdi, amma hələ ictimai ədalətsizliyə qarşı çıxan mərd mübarizlərin surətini yarıda bilməmişdi.

Ədəbin ikinci romanı Mehdi Hüseynin "otuzuncu illərdə yaranan Azərbaycan romanının ən yüksək mərhələsi" adlandırdığı "Bir gəncin manifesti" xarakterlərin reallığı və canlılığı, hərəkət və düşüncə tərzlərinin, arzu və əməllərinin ictimai-psixoloji cəhətdən əsaslandırılması nöqtəyi-nəzərindən daha mü-kəmməl sənət əsəri idi.

Mir Cəlal sanki "Dirilən adam"dakı mənzərəni tamamlayaraq ictimai ədalətsizliyə, zülm və istismara qarşı çıxanların, zəhmətkeşlərin mübarizə əhvali-ruhiyyəsini ilk plana çəkərək bu gün belə xatirdən silinməyən bir sıra müsibət tiplər yaratmışdır. İncidilmiş, təhqir edilmiş Qədir səhərə şikayət üçün gəlirsə, Mərdan mübarizəni davam etdirmək üçün gəlir. O öz taleyini açıqdan-açığa inqilabçılarla, inqilabi təşkilatlarla bağlayır.

Müəllif həyatı bütün mürəkkəbliyi ilə göstərir. İstismarçılar cəmiyyətinin antihumanist mahiyyəti Baharın faciəsində öz ifadəsini tapmışsa, xalqımıza xas olan milli iftixar və vətənpərvərlik Sona arvadın şəxsinə canlandırılmışdır.

Mir Cəlal Mərdan, Bahar, Sona, Movlam kişi, Rəhim, Yəhya kimi surətlərin taleyində

inqilabi ideyaların gücünü əks etdirmiş, onların zəngin mədəni aləmini açmaq üçün rəngbərəng boyalarını əsirgəməmişdir. Məsələn, müsavatçılar tərəfindən dar ağacından asılan gənc komsomolçunun surəti heç vaxt yaddan çıxmır. Edam qabağında, "üzünü qibləyə çevir", – deyənlərə cavab olaraq şimala üz tutub, "Lenin! Lenin!" – deyə ölümlü mərdliklə qəbul edən gəncin hərəkəti Azərbaycan xalqının böyük rəhbərə məhəbbətinin, inqilabi ideyaların inanımın ifadəsi kimi səslənir.

Mir Cəlalin humanizmi, təsvir etdiklərinə aydın münasibəti oxucuda qoluzorlulara nifrət, zəhmətkeşlərə məhəbbət hissi oyadır, onu daha da qüvvətləndirir. Bizcə, "Bir gəncin manifesti"nin böyük müvəffəqiyyətini təmin etmiş səbəblərin ümumi ədəbi tənqid tərəfindən düzgün göstərilmişdir.

İbsen yazmışdır: "İncəsənətdə irəliləmək üçün təbii istedadın savayı başqa bir şey və daha böyük bir şey – həyatı dolduran və ona mənə verən coşğun duyğu, iztirab lazımdır. Yoxsa yaratmaq deyil, ancaq kitab yazmaq olar". Mir Cəlal sənətkardir, yaradıcıdır. Onun romanının hər bir sözü öz avtobiografiyasının bir hissəsi kimi görünür, canlı və səmimi həyəcanı dərhəl oxucuya təsir edir...

Mir Cəlalin satirik istedadı "Açıq kitab" romanında parlaq təzahürünü tapmışdır. O, şəxsi mənfəətinə hər şeydən üstün tutan, xalq malını dağlayan, ancaq özünün mənfur əməllərini pərdələmək üçün namuslu adamlara böhtan atan, əlindən iş gəlmədiyi halda, sol cümlə və ibarələrlə danışmağı "vətənpərvərlik" kimi qələmə verən bir tipi – Gəldiyevi cəmiyyətin havasını ləkələyən boşboğaz və nadanın surətini romanın mərkəzinə coğmuş, onun təsvirində qara boyalarını əsirgəməmişdir.

Roman ədəbin ciddi məsələləri vətəndaşlıq cəsarəti və qüruru ilə qaldırıldığı göstərir. M.C.Cəfərov haqlı olaraq bu əsəri "haqiqətin üzünə dik baxan qiymətli romanlardan biri" adlandırmışdır. Mir Cəlal gəldiyevçiliyin xalqa, sosializmə işinə vurduğu böyük ziyanı,

maddi itki və mənəvi sarsıntı qabarıqlaşdır-mışdır. Ancaq həyatı, onun kölgəli tərəflərini də partiyalıq mövqeyindən tədqiq edib işıqlandıran ədib inandırıcıdır ki, Gəldiyev hər addımda partiya və hökumət adından danış-sa, ehtikar etsə də, cəmiyyətimizə yad bir ün-sürdür, ona ləkədir. Müəllif Gəldiyevin məğ-lubiyətinin, ifadəsinin ləbdüliyünü realist sənətə xas inandırıcı vasitələrlə göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

Mir Cəlalin "Yaşdırlarım" romanı Azərbaycan nəsrində Böyük Vətən müharibəsinə həsr edilmiş ilk irihəcmli əsərlərdən biri idi.

"Yaşdırlarım"da müəllim müharibə döv-rünün real mənzərəsini yarada bilməmiş, mü-haribə ərəfasında ölkəni bürümüş qaynar quruculuq işi kimi düşmənin hücumu ilə yaranan yeni vəziyyəti, davanın gətirdiyi məhrumiyətləri də qabarıq təsvir etmişdir. Müəllifi maraqlandıran məsələlər çox olsa da, diqqəti, əsasən, Kərimzadənin ailəsi üzərində mərkəzləşdirmişdir.

Azərbaycan ziyalılarının xalqa xidməti, həyatın mənasını bilən böyük əksəriyyəti Sovet hakimiyyətini sevinclə qarşılayıb, yeni həyatın fəal qurucuları oldular. Bu ziyalıların tipik nümayəndəsi kimi verilən Kərimzadə nəsrədə yeni surət idi. O, altmış illik ömründə çox şey görmüşdür. Bu zəhmətkeş ziyalı çar və müsavət polisi tərəfindən təqib olunmuş, ancaq Sovet hakimiyyəti sayəsində arzularına çatmışdır.

İnqilabın ilk illərində respublikanın ən uc-qar rayonlarında məktəblər açan, maarif və mədəniyyət əsgəri Kərimzadə artıq tanınmış ədibdir. Kərimzadə heç vaxt yazı masasına bi-tişib qalmamış, təkcə böyük sənətkar kimi yox, eyni zamanda fəal bir vətəndaş kimi yeni həyat quruculuğunda yaxından iştirak etmişdir.

Xalqa xidmət arzusu ilə yaşayan qoca yo-rulmadan işlədiyi kimi, başqalarını, xüsusilə oğlu bildiyi nəvəsi Nərimanı da bu ruhda bö-yütmüşdür. Müəllif baba ilə nəvənin surətində Sovet hakimiyyəti uğrunda vuruşmuş, fəda-

karlıq və mərdlikləri ilə onu bərqərar etmiş nəsilə yeni şəraitdə yetişmiş gəncliyin dostlu-ğunu, ideya birliyinə əks etdirmişdir.

Mir Cəlal müharibəni ciddi bir imtahan kimi qələmə almış, onu müxtəlif cəhətlərdən işıqlandırmış, canlı tiplər yaratmağa nail ol-muşdur.

Ədibin, əsasən, Sumqayıtın gənc inşaatçı-larına həsr edilmiş "Təzə şəhər" romanı möv-zusunun yeniliyi ilə diqqəti cəlb edirdi. Ancaq demək lazımdır ki, nə "Yaşdırlarım", nə də "Təzə şəhər" "Bir gəncin manifesti" səviyyəsinə qal-xaraq ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil ola bilmədi. Birinci romanın bədii səviyyəsinə əş-ağı salan başlıca nöqsan hədsizlik idi.

Müəllif yetim uşaqların Bakıya gətirilmə-sini, qadınların ərlerini əvəz etməsini, Cənubi Azərbaycan zəhmətkeşlərinin ağır vəziyyətini, həmçinin həmin illər üçün səciyyəvi olan bir sıra başqa hadisələri də əhatə etməyə çalış-mışdır. Bu, hər şeyi göstərmək cəhdi yazıçını xarakterləri dərinləşdirmək yolundan uzaq-laşdırmış, romana müəllifin realist üslubunda zidd macrəçiliq ünsürləri gətirmişdir. İkinci roman isə ədibin bir neçə oçerkinin məhsulu kimi formalaşdırıldığından bədii ümumiləş-dirmə zəifdir.

Mir Cəlal öz qələminə tarixi roman sahə-sində də sınıamışdır. Yaxın keçmişin səhifə-lərinə həsr olunmuş əsərlər arasında onun "Yo-lumuz hayanadır?" kitabının özünəməxsus yeni vardır.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikrinin böyük nümayəndəsi M.Ə.Sabir təkcə istedadlı şair deyil, həm də mətin, mübariz vətəndaş olmuşdur. Ona görə də təbiidir ki, özü haqqında: "Bənzərəm bir qocaman dağa ki, dəryada durar..." sözlərini deyən böyük sa-tirikin şəxsiyyəti bir çox sənətkarların diqqəti-ni cəlb etmişdir.

Mir Cəlal şairin bilicilərindən biridir, onu tanıyır və sevir. Əsər üzərində məhəbbətlə işləyən ədib Sabiri böyük sənətkar, qabaq-cıl vətəndaş, gözəl insan kimi göstərməyə

müvəffəq olmuşdur. Romanda Sabir mühüm yer tutur, hətta bilavasitə iştirak etmədiyi fə-sillər də onun adı ilə bağlıdır.

Romanda Sabiri öz mühitində verən ədib, əsasən, ziyalıların timsalında xalqın ən yax-şı oğullarının bolşeviklər partiyasının xalq azadlığı cəbhəsində durduqlarını inandır-cı göstərmişdir. "Yolumuz hayanadır?" əsəri çap ediləndən sonra müəyyən mübahisələr doğurmuşdur. Haqlı olaraq, göstərilədiyi kimi, Sabirin arzu və əməllərinin, çıxışlarının həddindən artıq dərəcədə müasirləşdirilməsi onun başlıca nöqsanıdır.

Mir Cəlal dilinin sadəliyi və aydınlığı, yığcamlığı və axıcılığı, dəqiqliyi və ahəngdar-lığı ilə tanınan yazıçıdır. Ədib həyatı, qələmə aldığı materialı yaxşı bildikdə təfəkkürü də aydın olur. Buradan da dilin və formanın ay-dınlığı doğur.

Mir Cəlalin əsərlərinin, xüsusilə kiçik he-kayələrinin böyük müvəffəqiyyətinin sirri də bundadır. A.S.Puşkin yazırdı ki, dəqiqlik və qısalıq nəsrin ümdə ləyaqətidir, nəsr fikir və yenə də fikir tələb edir, bunsuz gözəl ifadə heç nəyə dəyməz.

Mir Cəlal üslubunun orijinallığı onun ümumi xalq dili xəzinəsinə bələddiyi, ondan özünəməxsus yolla bəhrələnməsi nəticəsində yaranır. O, dilin sadəliyi, xəlqiliyi, dəqiqliyi uğrunda ardıcıl mübarizə aparan ədiblərdən-dir. Zahirii təmtəraq, pafos, "gözəl yazmaq" cəhdi ona yaddır. Mir Cəlal məhəlləçiliyə me-yil göstərmir, surətləri səciyyəvəndirmək, ya da kolorit yaratmaq məqsədi ilə də belə sözlərdən istifadə etmir.

Yığcamlıq Mir Cəlalin başlıca üslub xüs-u-siyyətlərindən biridir. Bu cəhət özünü süjetin inkişafında, surətlərin səciyyəvəndirilməsində, təbiət təsvirlərinin verilməsində də göstərir. Yazıçının təkcə hekayələrində deyil, roman-larında da geniş, hərtərəfli psixoloji təhlilə, təfəssili daxili monoqlara, demək olar ki, rast gəlinmir.

Ədib məhz dildən bacarıqla, düşünülmüş istifadə ilə surətlərin psixologiyasını açır, on-ları bu və ya digər hərəkətə sövq edən daxi-li səbəbləri əsaslandırır, bu çətin sənətkarlıq vəzifəsinin öhdəsindən məharətlə gəlir.

Mir Cəlal Paşayev filoloji elmlər dokto-ru, professorudur. O, XX əsr Azərbaycan ədə-biyyatı, Cəlil Məmmədquluzadə, M.Ə.Sa-bir, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev, A.Səhhət kimi görkəmli sənətkarların yaradıcılığına aid tədqiqatların müəllifidir. Böyük Vətən müharibəsi dövründə ikicildlik, son dövrdə isə üçcildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yaradılmasında müəllif və redaktor kimi çalış-mışdır. Mir Cəlal Paşayev sovet dövründə Füzuli yaradıcılığının ilk tədqiqatçılarından biri olmuş, onun yaradıcılığının ideya və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində, dahi şairin təbliğində ciddi iş görmüşdür.

Mir Cəlal Paşayev otuzuncu illərdə N.Və-zirov, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov kimi sənətkarların ilk külliyyatlarını çapa hazırla-mışdır.

Uzun illərdən bəridir ki, Mir Cəlal Paşayev S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universi-tetinin professorudur, son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasına rəhbərlik edir.

GÖRKƏMLİ SƏNƏTKAR

Mir Cəlalın ədəbi və ictimai fəaliyyəti əvvəldən üç istiqamətdə inkişaf etmişdir: yazıçılıq, pedaqoji və elmi! O, istedadlı nasir, gözəl pedaqoq və dərin məlumatlı alim kimi bu sahələrin üçün də birləşdirmiş və paralel inkişaf etdirmişdir. Maraqlı və əhəmiyyətli budur ki, o, bu sahələrin hamısında orijinal və yaradıcı olmuşdur. Pedaqoji fəaliyyətdə ətalət basmış və kif iyi verən "müəllimlik üsulu" ona yad olduğu kimi, bədii yaradıcılıqda da novatorudur, təzə nəfəslidir, öz yolu, öz dəst-xətti vardır. Elmi fəaliyyətində də ciddidir, sənət əsərini incəliklərinə və dərinliklərinə qədər duyandır, qiymətləndirir. Lakin onun bədii yaradıcılığı bu sahələrin üçün də rəvnaq, gözəllik, ahəngdarlıq verir. Bu fəaliyyət sahələrinin hamısında Mir Cəlal sadədir, mənalıdır, koloritlidir, epik-lirik təmkinə, şirin-axıcı və poetik üsluba, xəfif-duzlu yumora malikdir.

Onun bu sahələrdəki fəaliyyəti ayrı-ayrılıqda ciddi elmi tədqiqə, ağıllı və prinsipiəl təhlilə layiqdir. Lakin biz bu yazımızda ədibin yalnız bədii yaradıcılığı, daha doğrusu, onun bir nasir kimi özünəməxsus bir sıra məziyyətlərindən danışacağıq.

Müasir oxucu Azərbaycan ədəbiyyatında nadir istedadlı malik bir neçə görkəmli hekayə-nəvis tanıyır: Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənəmzinli... Tərəddüdsüz və şübhəsiz, bu klassik sənətkarların sırasında Mir Cəlal da

layiqli yerlərdən birini tutur. Tam halda onun hekayələri inqilabdan sonrakı həyatımızın canlı bir parçası – lövhəsidir. Məişətimizin, həyatımızın və dövrün müxtəlif, ziddiyyətli və rəngarəng sahələrindən bəhs edən bu əsərlərdə incə və həssas yazıçı müşahidəsi, sadə, yağcaq və koloritli dil, maraqlı və gözəlnilməz süjet xətləri, mənalı yumor, rəvan təhkiyə əsas yer tutur. Həzrin və incə lirika onun bütün bədii yaradıcılığını daim müşayiət edən etibarlı yol yoldaşdır.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev ənənəsinin ən layiqli xələfi və davamətiricisidir. O, elə bil ki, Ə.Haqverdiyevin lirik, şairinə təhkiyəsinə, C.Məmmədquluzadənin dərin və koloritli realizmini, kinayə və yumorunu, sadə və duzlu yazı tərzini əxz eləyib götürmüş, öz yaradıcı təfəkkürünün, qəlbinin, müşahidəsinin ətrində çimzdirmişdir. Mir Cəlalın qələmindən bədii cəhətdən zəif və təsirsiz əsərlər də çıxmışdır, lakin o, bədii yaradıcılıqda, demək olar ki, həmişə öz təbiiyini, səmimiyyətini, orijinallığını saxlamışdır. Adam onun hekayələrini oxuyanda hər şeyi unudur, sanki ədib qarşında dayanıb səninlə sadə və şirin bir dildə söhbət edir, maraqlı bir əhvalat danışır. Bu mənada ədibin yaradıcılığı xalq ədəbiyyatının nağıl qolundan çox səmərəli surətdə bəhrələnir. Elə bir nağıllarımızdakı macərə, maraqlı əhvalatlar-rəvayətlər, cazibədar süjet, şirin və sadə təhkiyə üsu-

lu Mir Cəlal tərəfindən torpaqla, canlı insan fəaliyyətlə sıx bağlanıb daha da reallaşdırılmış, "müasirləşdirilmiş", məişətimizin və həyatımızın gündəlik məsələlərinin təsvirində bədii vasitələrdən birinə çevrilmişdir. Bu cəhət onun hekayələrinə qüvvətli xalq ruhu, kolorit, sadəlik və təbiiilik aşılayır. Deməli, ədibin əsərlərində klassik ədəbiyyatımızın mütərəqqi ənənələrlə yanaşı xalq yaradıcılığının bir sıra işıqlı ünsürləri birləşir, qaynayıb-qovuşur, qucaqlaşır və yeni keyfiyyət kəsb edir. Bu cəhətlərin səmərəli inkişafı, həyat həqiqətinə sadiqlik Mir Cəlalə müasir insanın psixologiyasını, mənəvi aləmini, onun fikir və arzularını bədii inkişafında geniş imkanlar verir.

Mir Cəlal həyatı, insanları tam və bütöv halda alır, buna görə də onun hekayələrində müsbət və mənfi qüvvələr tünd və kəskin bolyarla bir-birindən fərqlənir, seçilir. Lakin onun hansı əsərini alırıqsa-alaq, müsbət işıqlı cəhət aparıcıdır, əsasdır. Bu müsbət qüvvələrdən bəziləri öz hüququnu, qanuni və obyektiv çəkməni almaq üçün bəzən keyfi əziyyət çəkənlər də, nəticədə qalib gəlir, təmiz, namuslu adamlar, bütün ictimai quruluşumuzu onların tərəfində dururlar. Ədibin müharibə dövründə yazdığı və xalqımızın pafosunu, düşməne qarşı qəzəb və nifrətini əks etdirən hekayələrində də, yaradıcılığının ilk günlərindən indiyə qədər yazdığı onlarla gözəl əsərlərində də ("Sara", "Təzə toyun nəzakət qaydaları", "Badamın ləzzəti", "Badam ağacları", "Əsgər oğlu...") müasir həyatımızın aparıcı qüvvələrini həmişə əsas almışdır. Bayağı, vulqar, "tozanaqlı süpürəlmə" səhnələri onun əsərlərinə yaddır.

Lakin Mir Cəlal həyatın yalnız işıqlı tərəflərini alıb əks etdirdiyə, inkişafımıza mane olan, insan ləyaqətlərini ləkələyən mənfiliklərə fikir verməyə, onda onun əsərləri öz estetik qayəsini birtərəfli yerinə yetirmiş olardı. Buna görə də ədib indinin özündə belə hələ də orada-burada fürsət düşəndə fəlakətlər törədən, ara vuran, evlər yıxan, mərdimazarlıq edən,

xalq, millət adından ehtikarlıq edən, tüfeyli həyat sürən, süründürməçilik edənləri, bürokrat, rüşvətxor və dələduzları da yaddan çıxartmur və V.Mayakovski demişkən, nə qədər ki, bu alçaqlar həyatda mövcuddur onlara bədii əsərdə amnistiya vermək fikrində deyildir. Mir Cəlal mənfilikləri tənqid edəndə sovet ədəbiyyatının böyük idealları mövqeyindən, bir yazıçı, vətəndaş kimi partiyalı cəbhədən yanaşır, qəzəb və nifrət dolu süngüsünü onların ciyərlərinə tuşlayır. Bu cəhətin də çox böyük ideya və tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır.

Mir Cəlal yaxşı bilirdi ki, yeni dövrün fırıldaqçılığı, rüşvətxorları, bürokratları inqilabdan əvvəlki müzür ünsürlər kimi imam ehsanı vermirlər, məcəddə getmirlər, oruc tutmurlar, namaz qılmırlar, keçmiş tacirlər kimi şişpapaq qoymurlar, hacılar kimi qurşaq bağlamırlar, molla kimi əmmamə qoymurlar, qumar oynamırlar, elmin, mədəniyyətin, texnikanın əleyhinə çıxmırlar, it boğuşdurmur, xoruz döyüştürmərdülər, ancaq onlardan daha incə, daha hiyləgər, daha amansız, daha qəddar hərəkət edirlər. Onlar böyük şair V.Mayakovski demişkən, Marksı da, Lenini də oxuyub portretlərini başları üstündən asır, üzlərini təmiz qırıxdılar, yağı üstlərini qəşəng darayır, "qədim stajlı partiyələrinin ucunu ciblərindən" çıxarıb, bununla bərabər "öz kirvələrini, qudalarını, qardaşlarını, xırda-xuruş qohumlarını yağı yerlərə düzəldib" yaxşı maaşlı "vücdalar" dəstəsi yetişdirib kolxozçunun əməyini, fəhlənin pulunu hamının gözü qarşısında oğurlayır, addımbaşı inqilabdan, təmizlikdən, vətəndən, namus-qeyrətdən dəm vurur, amma rüşvəti lum-lum ötürürdülər. Mayakovski belələri barəsində demişdir ki, hətta təsadüfən xəta etmiş qatili də bağışlaya bilərdim, əmma əlim fəhlənin bir mardını oğurlamış adamın əlinə toxunsan, mardarlığımı dərimə kəsib ataram. Şair bu cür adamları yolumuzda tor qurmuş hər bir yağdan, düşməndən daha qorxulu sayırdı.

Yazıcı görürdü ki, həyat inkişaf etdikcə, mənfii qüvvələr də buqələmun kimi müxtəlif sifətlərə düşür və onlara qarşı kəskin və aman-sız mübarizə aparmadan təslim olmaq fikrində deyillər.

Burada dahi Balzakın "Bəşəri komediya"-nın girişində dediyi qiymətli bir fikri də xatırlamaq yerində olardı. O, cəmiyyət və onun ayrı-ayrı üzvləri üzərində dərin və uzun müşahidə aparıb belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, canavar, şir, uzunqulaq, qarğa, köpəkbalığı, qoyun, suiti təbiətdə bir-birindən necə fərqlənirsə, cəmiyyətdə də əsgər, fəhlə, çinovnik, vəkil, işsiz, alim, dövlət xadimi, satıcı, dənizçi, şair, yoxsul, keşiş bir-birindən daha çox fərqlənir. Təbiət vəhşilər arasında kəskin fərqi qoyub, insanlar arasında isə yox! Dişi şiri təsvir etmək üçün bir neçə ifadə kifayətdir, ancaq qadın üçün yox! Satıcı qadın başqa şəraitdə şahzadə arvadı ola bilər, şahzadə arvadı isə ədib arvadına da layiq ola bilməz. Nəhayət, vəhşilər arasında daxili mübarizə getmir, onların arasında qarışıqlıq, dolaşıqlıq yoxdur, onlar yalnız bir-birini izləyirlər, – vəssalam! Cəmiyyət hadisələrinin təsviri isə daha çətinidir. Adamlar da bir-birini izləyirlər, lakin ağılın inkişafı nəticəsində daha mürəkkəb mübarizələr yaranır. Heyvanlar çox vaxt öz adətlərində qalır və çox az dəyişirlər. Adamlar (bankir, keşiş, alim, kasib və s.) isə mədəniyyətin təsiri nəticəsində həm forma, geyimcə, həm də məzmunca hər cür dəyişir. İşi bu da çətinləşdirir.

Vahid quruluşlu, vahid amallı, lakin müxtəlif xarakterli adamların arasında bu mənfilikləri ifşa etmək, onu xalqa, oxucuya tanıtmaları daha mürəkkəb bir şəkil almışdır. Mir Cəlal mədəni və savadlı bir yazıçı kimi bu çətinliyi yaxşı hiss edir və yaradıcılığının lap ilk illərindən başlayaraq mənfiliklərə prinsipi-əl mövqedən ətrafı açır. Onun bu sahədə yaratdığı tiplər müxtəlif və rəngarəngdir. Burada əyyaş da var, xəyanətkar da, rüşvətxor da var, bürokrat da, tələbə də var, müəllim də, alim də var, nazir də, oğru da var, yaltaq da, satqın

da var, zırrama da... Ədibə görə əgər bürokrat kütlük, avamlıq, nadanlıq doğurur, işiqli qüvvələri boğur, insanın ehtirasını, havasını, marağını, yaradıcı fəaliyyətini süstləşdirir, öldürürsə, rüşvətxor namuslu və təmiz insanlar müxtəlif alçaq və əyri vasitələrə əl atmağa məcbur edir, onun mənaviyyətini təhqir edir, insana inamı azaldır, böyük və müqəddəs quruluşumuzun adına ləkə vurur.

V.İ.Lenin hələ 1918-ci ildə sovet idarələrində soxulmuş və kökü indi də kəsilməyən, ancaq təcridən-dırmağa qədər yandırılıb külə döndürülməsi hava və su kimi zəruri olan rüşvətxorları amansızcasına cəzalandırmaq üçün yazdı: "Dərhal nümayişkarənə bir sürətlə qanun layihəsi vermək lazımdır ki, rüşvət (pul qoparmaq, pulu ələ almaq, rüşvət almağa vasitəçi olmaq və i. və s.) verilən cəza görək: Ən azı on il həbsdən və əlavə olaraq on il icbari işdən ibarət olsun" (V.İ. Lenin. Əsərləri, 35-ci cild, səh.317).

Bu və ya başqa şəkildə, başqa şəraitdə özünü göstərən bu kimi qüsurlara atəş açarkən ədib mövzunun və vəzifinin böyük-küçüklüyündən asılı olmayaraq hər yerdə insan ləyaqətini, vətəndaşlıq qeyrətini qorumağı ön plana çəkir. Təxminən 30 il bundan əvvəl yazılmış "Anket Anketov" hekayəsi əvəzinə, oxucuların yadımdadır. Hamamlar trestinə rəis təyin olunan Anketov işə qəbul etdiyi adamların başına min bir oyun açır. Mürsəl Hədiyevdən 30 il bundan əvvəl ölmüş və sümüyü də çürümüş nalbənd atəşi barədə "yoxlama" tələb edir ki, "görək sənin atan qanıqən, istismarçı hampaların heyvanını nallayıb, yoxsa fütərayi-kasibətin..."

Hədiyev gülümək tutdu:

– Hər kəs pul veribsə, onun heyvanını nal-layıb.

– Şübhəsiz ki, burjuaziya dövründə, hansı ki, sənin atanın həyat-fəaliyyəti təsadüf edir, hampanın pulu çox idi, nəinki cəm fütərayi-kasibə.

Bu kimi sətirli, faktları oxuyanda, görən-də istər-istəməz Rəsul Həməztozun "Mənim

Dağıstanım" ("Noviy mir" jurnalı, N 11, 1967) adlı qiymətli əsərində bir əhvalatı xatırlamaq olmur. Müəllif göstərir ki, Maxaqqalada müxtəlif millətlərin qəbiristanlığı var. Qabaqcılların müsavirəsində ideyali bir yoldaş çıxış edib deyir ki, biz xalqlar arasında daim dostluğa möhkəmləndirən təbliğat aparırıq, ancaq bizdə nə qədər müxtəlif qəbiristanlıqlar var. Vahid və ümumi bir qəbiristanlıq yaratmağın vaxtı çatmamışdır?! Hətta bu qəbiristanlığın adı barədə düşünmək lazım gəlir. Məsələn, buna "Bir ailənin uşaqları" adını vermək olar. Mənim ata-anam Allaha inanırdı və ona dua ələyirdilər. Bəs mən necə, 1937-ci ildən partiyanın üzvü, onlarla bir qəbiristanlıqda yata bilərəmmi? Xeyr, bizim şəhərdə daha yüksək ideya soviyyasında yeni qəbiristanlıq yaratmağın vaxtı çatmamışdır?

Bu avam, cahil təklifi nazir ürəkədən bəyənir.

Mir Cəlalın anketovları da yeni cəmiyyətin bu cür yaramaz tiplərindən idi. Zahirən "hammam məsələsi" bir qədər "xırda" məsələ kimi görünür. Ancaq yazıçı "fikri şəxsi işlər, anketlər, təcürməyi-hallar, xarakteristikalar, yoxlamalar, şəhadətnamələr, izahatlar, ərizələrlə məşğul" olan Anketov kimilərin irəliyə doğru inkişafımıza ciddi mane olan qüvvə kimi ifşa edir. Həm də maraqlıdır ki, yazıçı bu cür tipləri bir an belə gözdən qoymur, hər yerdə, hər şəraitdə onları izləyir, sərrast qələmlə açıb göstərir. Məsələn, adi əmzik çoxlarına çox əhəmiyyətsiz bir məsələ kimi görünə bilər. Ancaq, Mir Cəlal bunu "Əmzik" hekayəsində haqlı olaraq mühüm və vacib bir problem kimi həll edir, şəhərdə, mağazalarda əmzik tapılmasından İslam İslamovun şikayətini "şəxsi məsələ" kimi qiymətləndirən sədri öz sözləri ilə belə ifşa edir:

– Yoldaşlar, biz şüurlu və mədəni adamlarıq. Hər şeydən əvvəl sovet adamlarıyıq. Bizə yaraşmaz ki, xırda bir məsələ üçün idarələri töhmətləndirək. Sovet hökuməti bizə savad öyrədir, ona görə öyrətməyib ki, həmin savad

ilə qayıdaq onun təşkilatlarının əleyhinə qələm çalaq. Bu çox nalayiq hərəkətdir ki, İslam eləyib! Bilmirəm yoldaşlar buna nə cür mənə verəcəklər. Ona görə də müzakirəyə qoymuşuq ki, həmkarlar komitəsi həmin adam haqqında qəti fikrini desin. Biz razi ola bilmərik ki, türkün məsələsi də birtəhər gəlmir. Yoldaşlar, axı, soğanın adı bəzidir. İslam demirlər, bizim idarənin işçisi deyirlər. Görürsünüz, necə hörmətli yoldaşları bu hərəkətlə narahət edir?! Belə olmaz, yoldaşlar! Xalq istehsal planını doldurur, əməkdə rəşadət göstərir. Bizim bəzi üzvlərimiz də belə işlərlə məşğul olurlar. Haqiqəti, dövlətin planını, xalqın ehtiyacını, partiyanın adamlara qayğı göstərməsini bu cür başa düşən "vəzifələrdən" hər cür rəzillik, alçaqlıq gözləmək olar. O hətta "işini-gücünü buraxıb xırda məsələlərlə böyük idarələrin vaxtını alan" İslama tapşırıq verdirik, çox da ki, bir şəhərdə "ildə iki minə yaxın uşaq doğulsun, doğulan uşağın hamısının da ağzı var". İclasdakılardan biri haqlı olaraq deyir ki, xalqın adi ehtiyaclarına belə laqeyd yanaşan "nazirlərin özünə əmzik vermək lazımdır".

Bu və buna bənzər hekayələrində ədib müasir dövr üçün mühüm bir məsələni də ciddi qoyur. Bu da dəyərli mənə, dönməyən sənə fəlsəfəsi ilə yaşayanların tənqididir. Belə hallarda Mir Cəlal haqiqi vətəndaşlıq məsələsini ön plana çəkir və onu yüksək qiymətləndirir. Onun bir sıra hekayələrindən alınan estetik qayə bundan ibarətdir ki, haqiqəti bilən, lakin mənafevi olmayanda ağzına su alıb susan, dinməyən, qorxaqlıq edən və beləliklə də, hər gün haqsızlığın, yalanın, ryanın, saxtakarlığın yayılmasına şərait yaradan belə adamlar istər-istəməz zaman keçdikcə ən küt, qabiliyyətsiz, fərasətsiz adamların nüfuzlaşmasına, dahiləşməsinə, əkələşməsinə imkan verir və nəticədə haqqı, ədaləti tapdalamaq kimi misilsiz bir cinayətə qədəm qoyurlar. Yazıçı bu cür adamları namussuz, şərfətsiz adlandırır və göstərir ki, belələrinin vətəndaş kimi yüksək bir adı daşımağa hüquqları yox-

dur. Halbuki insana inam həqiqətə inam deməkdir və canlı insan hər cür sənəddən, arxiv materiallarından qiymətlidir, etibarlıdır. Bu cəhətdən ədibin "Yamanlığa yaxşılıq" hekayəsi çox ibarətlidir. Doğrudur, hekayənin adından və bəzi nöqtələrin o qədər də dəqiq olmayan təsvirindən belə çıxır ki, Şəkibəyli Tibb İnstitutunda rəhbər işləyərkən "bəzi mütəxəssislər ilə itilafı olmuş, mübahisəsi düşmüş", "öz əleyhdarlarından birini – professor Xudakovu işdən uzaqlaşdırmışdı. Mətbuatda da məqalə yazıb bərk tənqid etmişdi". Bu cəhət Şəkibəylinin gözəl bir alim kimi keçmiş fəaliyyətində axıra qədər tam obyektiv olmasına bir qədər şübhə oyadır. Lakin biza görə, hekayənin əlaqi nəticəsi daha ciddi və əhəmiyyətlidir. Burada insana inam ən yüksək bir ideya kimi təqdir edilir. Həqiqətən, vaxt var idi ki, "həyatda, aşkarda yaxşı tanıdığın, hörmət qoyduğun adama anket məlumatından sonra münasibətini dəyişməli olurdun. Sənəd, vəsiqə fetişizmi o yerə çatmışdı ki, canlı adammın sözü, işi, hərəkəti yox, yazıları əsas götürülürdü... Buna görə də bəzi idarələrdə, dəmir sandıqların, açar-qıfıllı, qaşqabaqlı dəftərdarların, karguzuların, katiblərin, xüsusi şöbə işçilərinin sayı və hörməti gün-gündən artırdı". Belə bir şəraitdə ali məktəbdə dərs deyən professor Şəkibəylinin şəxsi işinə baxanda partkom katibi Alişanı heyrat götürür: "Bəs bu kişinin sənədləri hansı? Burada quru tərçümeyi-haldan, bir də təyinat əmrindən başqa heç nə yoxdur!"

Diplomu, xasiyyətnaməsi, staj kağızı olmadıgına görə "ərzaq limitlərinə layəqətli adamların siyahısını tərtib" edəndə professor Şəkibəyli kənarında qalmalı olur. Rektor təkid edir ki, mən onu yaxşı tanıyıram, çox namuslu və layəqətli adamdır, "şəxsən tanıdığımız adama görə saxlayaq". Partkom isə partiya bileti ni itirməkdən qorxur və göstərir ki, "görməli ona deyirlər ki, əlində, ya cibində daşdan keçən kağız olsun". "...qurucu tanışlığa indi bir qəpik verməzlər! Sənəd olmayan son-

ra lap hamı tanısan, kim gəlib şahid duracaq? Mən bu tanışları ki, işə tikməyəcəyəm... Bizə sənəd lazımdır. Möhürlü sənəd! Vəsiqə! Bunlar olmayan sonra professorun bir qəpik qiyməti yoxdur!" "Rektor vicdanlı və namuslu bir adam kimi bu qocaman alimin yağıt-sına qalır, onun taleyini düşündə dəhşətə gəlir: "necə ola bilər ki, həqiqi alimlər üçün hökumətin verdiyi imtiyazı ona-buna paylayasan, böyük bir mütəxəssisi kənarə qoyasan!"

Rektor öyrənir ki, prof. Şəkibəyli Vətən müharibəsinin ağır ilində "Voronejdən qaçırdanda yalnız kitablarını götürmüş, sənəd dalınca düşməmişdir. Yeganə ümid yeri ali məktəb nazirliyinə qalır. Nazir isə vaxtı ilə özünün əleyhdarı kimi pislik etdiyi prof. Xudakovdur. Belə bir çətin və həlledici anda nazir qocaman prof. Şəkibəylinin dadına çatır, hər şey xeyirxahlıqla həll olur.

Bu faktların özü də göstərir ki, Mir Cəlalın hekayələrinin mərkəzində həmişə canlı insan taleyi, konkret bir problem qoyulur və ustahlla həll edilir.

Ədibin bütün hekayələrini vahid xətdə birləşdirən ümumi məziyyətlərdən biri də yazıcının epik-lirik üslubu, kəskin-mülayim ironiyası, satirası və yumordur. O, "qrip" sözünü yazanda ağzına dəsmal tutan, işə gedəndə də qoltuğunda qrelka gəzdirən, vasvası, sarsaq Mirzə Əsgərləri ("Özündən naxoş"), özünü qupquru qurudub insanlığı simasını itirən, həttə qızını belə əvərendə, "Elçini neyləyirəm? Qız istəyən adam şəxsi işini, şəklini göndərsin, tanış olum, sonra müzakirə edib baxarıq" – deyən adamları ("İclas qurusu") ifşa edəndə də, Qaraqözov kimi qabiliyyətsiz, fərsətsiz və nadan həkimləri ("Dissertasiya"), qızı Səltənəti orta məktəbi qurtaran kimi əvə vermək istəyən Qələndər kimi avam ataları ("Mən də bir elçi kimi"), "ispalkomun" "AMİ"-də oxuyan qızına müştəri çıxıb atasının var-dövlətini ələ çirmək və yüksək vəzifəyə qalxmaq eşqi ilə yaşayan biqeyrət və fırıldaqçı Talib Fətiroğlu kimiilərini ("Gör fələk nə sayır") lağa qoyub

güləndə də, törətdiyi cinayətlərin izini itirmək üçün nazirliyin müfəttişliyindən pillə-pillə enib inspektor, rayon universitetində şöbə müdiri, döngə mağazasında müdir, "oradan raymağa, oradan kioska, oradan qalanterniyə, oradan da su butkasına" işə girən rəzalətdə Qürbətovların ("Pillələr") törətdiyi dalaldardan danışanda da zahirən sakit, laqeyd görünür, lakin bütün məhəbbətini də, qəzəbini də sətirlərin arasına, hekayənin bütün ruhuna süzdürür. Həm də onun təsvir etdiyi adamlar, qələmə aldığı fakt və hadisələr bir sahə ilə məhdudlaşmış qalmır, yazıcı həyatımızın bütün sahələrinə iti və çevik bir nəzər salır. Bunun da nəticəsində ədib öz sənətinə ümumxalq bir mənə və genişlik, xalq həyatı ilə yaxınlıq və bağlılıq aşılayır.

Onun hekayələrində lirika da var, romantika da, mübaliğə də var, şişirtmə də, xəyal da var, rəvayət də, poetik ricasələr də var, nağılvəri təsvirlər də... lakin bütün bu ünsürlərin hamısını müasir həyatımızın realist həqiqətləri və hid ansamblı birləşdirir və Mir Cəlalı usta və gözəl bir hekayənavis kimi nəzərimizdə canlandırır.

Mir Cəlalın hekayələrinə məxsus bir sıra məziyyətləri onun romanlarında da görmək olar. Doğrudur, o, çox romanlar yazmamışdır və onun irihəcmi əsərlərinin, demək olar ki, hamısı barədə az və ya çox dərəcədə fikir deyilmişdir. Lakin bu romanlarda bir sıra əl xüsusiyyətlər var ki, bu barədə bir qədər geniş dayanmaq müasirlik baxımından çox əhəmiyyətlidir.

İnqilabi keçmişimiz, Azərbaycan xalqının yeni həyat uğrunda mübarizəsi, dahi Sabirin həyat və fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra hadisələr, ailə, məktəb həyatı ilə əlaqədar problemlər və s. onun romanlarının əsasında qoyulmuşdur. Ədib bütün romanlarında həyatın bir-birinə zidd iki qütbünü qarşılaşdırır: bir tərəfdə Qədir və Qəmər ("Dirilən adam"), Mərdan və Sonalar ("Yolumuz hayandır?"), Vahid və Rübəbələr ("Açıq kitab"), Nəriman və Səlimlər ("Yaşdırlarım"), digər qütbə isə

min bir fələklər törədən yüzbaşı Bəbir bəy və Hacı Hüseynlər, Hacı İbrahim Xəlil və qəssab Məşədi Abbaslar, Əhməd Kamal və Hacı Rəsullar, yeni dövrün fırıldaqçılardan olan Kərim Gəldiyev və siyasi cəhətdən küt, məğmun Verdiyevlər, eşqinə dönlük çıxan kiçik xanumlar... dayanır. Yazıcı bu qüvvələr arasında mövcud olan mübarizə və itilafı həyatın təbii bir qanunu, dövrün müəyyən xarakterik xüsusiyyətləri kimi əks etdirir. Onun məhəbbət və qəzəb dolu qələmi, kədər və satıra ilə çulğalanmış təhkiyəsi şəraitdən asılı olaraq müxtəlif əsərlərində müxtəlif mənalar kəsb edir.

Əgər diqqət etsək, görürük ki, bu əsərlərin çoxunda təsvir olunan Qədir, Qəmər, Sonar, Bahar, Sabir, Məsmə, Əntiqə, Bəndali və bu kimi surətlərin həyat yolu başdan-başa faciə və müsibətlərlə doludur.

İnqilabi mövzuda yazılmış "Şamo", "Səhər", "Turaclıya gedən yol", "Buludlar dağılır", "Zəngəzur", "Nina" və s. romanlarımızda məxsus əl xüsusiyyət var idi ki, Mir Cəlal da realist və həssas bir sənətkar kimi bu faciəviliyi dövrün, zamanın mahiyyətindən gələn bir əlamət kimi surətlərinin həyatına hopdurmuşdur. Həqiqətən də, bu qəhrəmanların həyat və fəaliyyəti əl bir dövrə təsadüf edir ki, əsrin ziddiyyətləri, milyonlar insanın ehtiyac içərisində yaşaması, aclıq və hüquqsuzluq, sinfi çarpışmalar, müharibələr, tökümlənən qanlar, ictimai haqsızlıqlar və i. və s. bir növ dodaqlardakı gülüşü qurutmuşdu. Ədalətsiz və amansız ictimai quruluşda faciəviliyi roman janrının bir ünsürü kimi, ağır, kasıb, köməksiz insanların qəlb ələminin bir əlaməti kimi bədii əsərə götürmək böyük humanizm və həyata sadıqlıq idi. Bu faciəvilik inqilabdan əvvəl yazıb-yaratmış bir sıra yazıçılarımızın, – Z.Mərağalının "İbrahim bəyin səyahətnaməsi", N.Nərimanovun "Bahadır və Sonar", C.Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin əhvalatları", S.M. Qənizadənin iki hissədən ibarət "Şeyda bəy Şirvaninin məktubları", M.S. Or-

dubadinin "Bədbəxt milyonçu", A.Şaiqin "Əsrimizin qəhrəmanları" romanları üçün də doğma və xarakterik idi. Lakin tragik yumor ən çox C.Məmmədquluzadənin əsərinə xas idi ki, bu da yeni şərəitdə Mir Cəlalın "Yolumuz hayandır?", "Dirilən adam" və "Bir gəncin manifesti" kimi romanlarında özünü göstərirdi. "Millət və xalq yolunda" güdəza verilən, diri ikan ölüliyə məhkum edilən Qədirin həyatı tragik yumorla yoxrulmamışdır? Budur, yazıq Qədir öz "diriliyini" sübüt etmək istərkən, Axund ona deyir: – Yox, oğul, məsələ sənin məsələ deyil! Sən öldün-ölmədin ələmi-ruzigara bir fərq, bir təvafüt yoxdur. Bir məqam ki, üç nəfər adil şahiddüləmə, ağsaq-qallar qol qoyub, hökm veriblər, buna nə söz? Sən bir adamsan, hökm on adamındır. Sən Qədirənsən, onlar Bəbir bəydir, Məşədi Cahanqirdir, Mir Qənbərdir və sair əyani-əşxasdır. İndi şəriət sahibi bir adamdan ötrü beş adamı qurban verməz, öldürməz, mötəbər əşxası yalanlı da ələməz. Sənin ölməyin məsləhət imiş. Çifayda, indi ki, ölməmişən, nə çoxdur vilayət! Heç eyb ələməz, baş götür, get birində gününü keçir. Beş günlük ömrün qalib fani dünyada, nə istəyirsən bu camaatdan?.. Çıx qoy get, məsləhətdi!

Bu faciə zalım və yırtıcı Xudayar bəyin yazıq Məhəmmədhasən əmilərin, Zeynəblərin başına gətirdiyi müsibətlərin başqa şərəitdə Mir Cəlal tərəfindən realist təsviri deyildirmi?

Bəlkə, indi da "navazişi kötək, duyduğu əzab, son qisməti faciəli ölüm" olan balaca və körpə Baharın həyatından bir parçaya nəzər salaq: "Məşədinin xırda dükən işini Bahar götürdü. Xozeyinin ağır külfəti, dostları, yaxın müştəriləri, hər yetən ona buyruq verirdi. Onu göz açmağa, nəfəs almağa qoymazdılar. Keyiyənəcən işlədərdilər. Yaz günlərində uşağı ayaq üstə, yeriyə-yeriyə yuxu tutardı. Bahar tez-tez arxa qaçıb üzünə su vurur, yuxusunu qaçırdı. Böyük bir həsrətlə gecəni gözlərdi. Gözlərdi ki, ona buyruq verənlər yatandan sonra imkan tapıb yatsın... Məşədi aşxam-

dan qalan və köhnələn içəlati səbətə doldurub Bahara verərdi... Bahar ayaqyalın, küçələrin soyuq pəlçığını ayaqlaya-ayaqlaya, küçürşürşürə özündən böyük, ağır içəlat səbətini bu qolundan-o qoluna keçərək hıçqana-hıçqana küçə qapılarını gəzib həzin, saf uşaq səsi ilə çığırardı:

– Ciyər alan, ay ciyər alan!

Bu faciə zalım Xudayar bəyin Məhəmmədhasən əminin və köməkəsi Zeynəbin balalarının başına gətirdiyi müsibəti xatırlatmırmı?

Müqayisə yolu ilə belə misallardan çox gətirmək olardı. Lakin bu faktların özü də göstərir ki, Mir Cəlal humanist bir sənətkar kimi tragik yumor, faciə və kədərini poeziyasını dövrün və həyatın bir əlaməti kimi təsvir etməklə romanlarını ideya-estetik qayəsini çox qüvvətləndirmişdir. Belinski tragik yumoru Qoqol yaradıcılığının həqiqi pafosu sayır. Çünki Qoqol həyatın eybəcərliklərini və ictimai haqsızlıqları tragik-komik planda çox ustalıqla verir. Eyni xüsusiyyət Ə.Sabir və C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında da vardır.

Deməli, tragik, epik-likir ünsürlərin vəhdəti dünya romanına və klassik romanlarınıza xas bir cəhət idi ki, Mir Cəlalın əsərlərində yeni şərəitdə bir məziyyət kimi təzahür edirdi.

Diqqət edilsə, dünya romanına xas olan bir xüsusiyyəti Mir Cəlalın da bir sıra əsərlərində görmək olar. Bu da həmin romanlarda lirik poeziyanın qüvvətli olmasıdır. Turgenev, Qoqol, L.Tolstoy, Çexov, Dostoyevski kimi yazıçıların əsərlərində Ə.Haqverdiyev, Y.Vəzir, C.Məmmədquluzadə kimi sənətkarların hekayə və povestlərində ələ lirik lövhələr, ricətlər vardır ki, öz ahəngi, axıcılığı və bəddii təsiri etibarlı ilə hər hansı lirik şeirlə rəqabətə girə bilər. Bu lirik təsvir romanda epik təhkiyə ilə ələ qaynayıb-qarışır ki, bunlardan birinin haradan başlayıb o birinin harada qurtarmasını qəti müəyyən etmək çətinidir. N.Nərimanovun, S.M.Qənizadə və C.Məmmədquluzadənin, A.Şaiq və A.Divanbəyöğlunun təsvirlərində çox mənalı lirik bir ahəng vardır. Onların

qəhrəmanları bəzən çox sərt, bəzən isə qəmli-kədərlili həqiqətlərə qarşılaşmalı olurlar. Bu yazıçılar bəddii surətdə sübüt edirdilər ki, qorxulu, yırtıcı adamların mühitində yaşayan xırda, arxasız, köməkəsi, əzilmiş, kasıb insanları da göstərmək olar və bunlar hıçqanmızından əlavə, həm də çox böyük prozaik həqiqətlərdir. Bu prozaik həyat materialını sənətkar süzgəcindən keçirib surətin mənavi dünyası və təleyi ilə bağlamaq böyük ustalıq tələb edirdi.

Bu kimi məziyyətləri Mir Cəlalın da romanlarında, xüsusilə "Bir gəncin manifesti" kimi poetik bir dildə yazılmış əsərində daha qabarlıq görmək mümkündür.

Əgər inqilabi mövzuda yazılmış bütün romanlarımızı ("Şamo", "Araz", "Gizli Bakı", "Dünya qopur" və s.) zəngin mənalı, rəngarəng lövhəli qalın bir epopeyaya bənzətsək, inamla demək olar ki, "Bir gəncin manifesti" həmin epopeyanın ən poetik, axıcı, məzmunlu səhifələrindən birini təşkil edir. Bizim bu mövzuda yazılmış heç bir romanımızda hadisələr, inqilabın pafosu, surətlərin fikir və düşüncələri bu əsərdəki qədər rəvan və poetik təsvir olunmamışdır. Mir Cəlal ələ bil ki, bütün romanı Sona və Baharın ən zərif, incə, emosional hissələrində, duyğularında, Mərdanın inqilabi mübarizəsində çimzirdmişdir. Bununla bərabər ədib, fəhlə sinfinin təbiətindən irəli gələn inqilabi döyüşkənlik, məğrurluq, mübarizlik, gümrəhlik, mətinlik, prinsipiallıq, həyat eşqi kimi keyfiyyətləri də romanın ümumi ruhuna aşlamışdır. Burada Mir Cəlal çox incə və mənalı bir epizod təsvir etmişdir. Belə ki, Sona öz qabarlı əllərilə toxuduğu "Yusif-Züleyxa" xalçasını ehtiyac üzündən satmaq istərkən cavan fəhlənin dediyi: "Verin, verin aparsın, fahişələrə fərs ələsin! Qoy onu toxuyanlar quru yerdə qalsın! Ay bədbəxt, qafil müsəlman!" – sözləri ananı ələ bil yaxasından tutub silkələyir, yuxudan ayıldır. "Cavan fəhlənin sözləri Sonanın qulaqlarında bir çəğirgin kimi səsləndi. Onun zehində nəgəhani,

qəribə bir şəm yandı. Bu şəmin alovu yarpaq kimi əsib sonra qalxdı, böyüdü, qadının bütün xəyallarına işıq verib aydınladı. Qadın birdən-birə ürəyində özü ilə, öz daxili ələmi ilə danışmağa başladı: "Nədən doğma oğlunun dağdan ovladığı ceyran bizə yaraşmadı, nədən öz əllərimlə toxuduğum xalça mənə yaraşmadı?.. Kimdir bunlar?! Bu kəlləpəçə kimi ütlümlümlər, qızılı törəmiş çapqınçılar kimdir?! Haradan basa-basa çapovula gəliblər, nə üçün? Nə üçün qəşəng şeylər onların olsun?.. Nə üçün? Nə üçün?"

Ananın qulaqlarında "nərə kimi səslənən" bu suallar onu xarici işğalçılara qılncından da kəskin bir cavab vermək əqidəsinə gətirib çıxarırdı: – "Itə ataram, yada satmaram!"

Bizə ələ gəlir ki, ayılmış, zəhmətini dərk etmiş və bir qəhrəman kimi özünü aparən ananın bu mərdanə cavabı ədəbiyyatımızda vətəndaşlıq və vətənpərvərlik motivlərinin daha da qüvvətlənməsinə güclü təkan vermişdir.

Bir çox başqa yazıçılarımız kimi Mir Cəlal da əsrlərdən bəri insan sayılmayan, lağa qoyulan, ləyaqətləri təhqir edilən bir sıra sadə, təmiz insanların könül dünyasını inqilabın köməyi ilə kəşf etmiş, onların xarakter və psixologiyasında mövcud olan qəhrəmanlıq, ədəqət, məğrurluq, vətənpərvərlik kimi nəcib sifətləri üzə çıxarmışdır. Onun Sonasının ingilis qəsbkarlarına verdiyi sərrast və tutarlı cavab bir daha belə bir həqiqəti göstərir ki, xalqın qəlbənin zənginliyi və vətənpərvərliyi heç də onun təhsili və savadı ilə müəyyən olunmur.

Mir Cəlalın bütün yaradıcılığına xas olan güllüş bu kimi romanlarında da vardır. Lakin onun Qəmər və Sonası, Məsmə və Bəndəlişi, Əntiqə və Baharı gülmürlər, ona görə yox ki, onlara təbiət belə bir nemət – keyfiyyət bəxş etməmişdir, ona görə ki, onlar haqsızlığın, zülmün, ədalətsizliyin qarşısında gücsüzdür, zəif və "xırdadır". Bu halda onlar yalnız nifrət edirlər, susanda da, danışanda da, ba-

xanda da, qəmlənəndə də, hətta dodaqlarında gülüşə bənzər xafif və qorxaq-ürkək yumor görünəndə də nifrət edirlər. Lakin bu gülüşdə bir inamsızlıq, davamsızlıq, qətiyyətsizlik də vardır. Hadisələr dəyişdikcə, ədalətsiz qanunlar sarsıldıqca, gücdən, təpərdən düşdükcə onun düən məzlum və yazıq görünən Qədir, Qiyas, Mərdan, Sure... kimi surətləri də dəyişir, özlərinə, öz qüvvələrinə inamı artır, gülüşlərinin də səsi, cingiltisi gümrəhləşir, bərkiiyir, sarsıdıcı və yandırıcı olur, oxvaxa verilmiş qılınc kimi itiləşir və mübarizləşir. Bu artıq ayılmış, hüququnu dərk etmiş, düşməni sarsıdan adamın, yeni cəmiyyətin, quruluşun gülüşüdür.

Ancaq Mir Cəlal yeni cəmiyyət qurulan dan sonra da satira və ifşa silahını qımına qoymadı, köhnə dünyanın tör-töküntülərinin ürəyinə doğru tuşladı. Ədəbini əsərlərindəki gülüşün belə dinamik, dialektik və dərin mənə kəsb etməsi onun həyat hadisələrini yaxından izləməsindən, varlığını bir sıra obyektiv həqiqətlərinə sadiq qalmasından irəli gəlirdi. Bunun ən yaxşı nümunəsini "Açıq kitab" romanında görmək olar. "Açıq kitab" elə romanıdır ki, onun barəsində dərhal və dərindən düşünməyə, faktları ətrafı götür-qoy etmədən obyektiv fikir söyləmək çətindir. Görünür təkcə Mir Cəlalın yaradıcılığında deyil, ümumən azəri romanında layiqli yerlərdən birini tutan bu əsərin hələ indiyə qədər də həyat həqiqəti və sənətkarlıq baxımından ətrafı təhlil-tədqiq olunmaması da bununla bağlıdır. Əslində isə bu romanda Mir Cəlalın bir sənətkar – vətəndaş yazıçı kimi yaradıcılığının bir sıra yeni və orijinal xüsusiyyətləri özünü daha qabarıq göstərmişdir. Bu fikri inamla demək olar ki, ədib bu romanında həyata və həqiqətə sadiq yazıçı, insan psixologiyasını dərindən bilən və onu səbir və təmkinlə əks etdirən, müasir varlığını dərin məhəbbətlə sevən sənətkar kimi çıxış etmişdir. Ali məktəb kimi mürəkkəb bir müəssisəyə tazəcə qədəm qoymuş, ideya və məskurə cəhətdən hələ o qədə

də formalaşmamış, bərkiməmiş təcürbəsiz tələbə kollektivində fəaliyyət göstərən, bir sıra ütlərdən ütlülüb çıxmış, dişləri qana batmış, hiyləgər, təcürbəli, peşəkar bir canının iç üzünü realist lövhələrdə tam dolğunluğu ilə açmaq, ona qarşı dərin nifrət oymatmaq çox çətindir və ustalıq tələb edir. "Açıq kitab"ı oxuyanda və Kərim Gəldiyev kimilərinin fəaliyyəti ilə tanış olanda azəri romanının gözəl nümunələrindən sayılan "Saçlı" və oradakı Sübhanverdizadə yada düşür. Düşməni ünsürlərdən hələ kökü kəsilmədiyi, sovet idarələrinin yeni-yeni möhkəmləndiyi bir dövrdə, 30-cu illərin ilk illərində fəaliyyət göstərən Kərim Gəldiyev ən çox Sübhanverdizadə ilə müqayisə edilə bilər. Doğrudur, Sübhanverdizadə elə mürəkkəb və ustalıqla ümumiləşdirilmiş bədii tiptir ki, bundan sonra yaranan o məsləki və əqidəli surətlərin hər birinin xarakterində, xəsiyyətində onun müəyyən əlamətləri özünü göstərir. Mərhum yazıçımız M.Hüseyn hələ 1940-cı ildə "Saçlı" romanı barədə yazdığı qiymətli məqaləsində deyirdi ki, Sübhanverdizadə yazıçı tərəfindən daxilən məğlub edilsə də, onun daha müqavimət göstərməyəcəyini, zəhərlədiyi, ləkələyib sıradan çıxardığı adamların, "təbiyə edib öz yerinə hazırladığı balaca Sübhanverdizadələrin" artıq yetişməyəcəyini demək olmaz. "Sübhanverdizadə ölsə də, onun sovet torpağında səpələdiyi zəhər hələ də öz gücünü itirməmişdir".

Bu mənada Gəldiyev və Sübhanverdizadə "məktəbinin" təbiyə edib yetişdirdiyi və hazırladığı "balaca Sübhanverdizadələrdən" biridivə və tamam orijinal xarakterə, iş üsuluna, bəliyyə-hiyləyə malik qüvvətli xarakterdir. Gəldiyev kimidir?

Vartaşen rayonunda taxıl tadarükü müvəkkili işləyən Kərim Gəldiyev əliayrı, fırıldaqçı, dələduz "dayıların" köməyi və himayəsi ilə bir çox cinayətlər törədər, çayxana xidmətçisi Zoyanı və ondan qeyri-qanuni olan balaca İsanı başsız qoyub, dostlarının vasitəsilə "aradan çıxır", oxumaq adı ilə "qarısqı və

mürəkkəb", nəzərə qarpmayan bir yerə, səhərə, Bakıda təhsil almaq üçün inşaat institutuna gəndərilir. Gəldiyev əslində burada oxumur, bir sıra adamların, eləcə də məktəbin direktoru Verdüyev kimi məğmun, siyasi cəhətdən küt və fərasətsiz, liberal qabiliyyətsizlərin "qılığına və gözünə" girib ictimai işlərdə fəal çalışın, prinsipial, ayıq-sayıq "partkom nümayəndəsi" kimi tanınır, hiylə və fırıldaq silahını da itiləyib təmiz və namuslu adamları ləkələməyə, sıradan çıxarmağa başlayır. Müxtəlif surətlər müxtəlif vəziyyətlərdə onu "demaqqoq, satqın, əclaf, oğraş, böhtançı, pozğun, əxlaqsız, canavardan da qorxulu və s." kimi ifadələrlə xarakterizə edirlər. Bu sifətlərin hər birinin altında Gəldiyevin bir neçə cinayəti ehtiva olunur. Həqiqətən də, Sadiq kişi və Fatma arvadın inşaat institutunda təhsil alan, təbiyəli, təmiz, istedadlı oğlu Vahidi "atan arı saxlayır, kolxoza yanaşmır" – adı ilə şəxə salıb qovduran, onun sevgilisi Rübabanı ələ gətirmək üçün müxtəlif tələlər quran, yüngülbeyin və yüngüləxləq Ağca xanımı aldadın, onun oğlu İzzətin ölümünə bais olan, xalq xanəndəsi Səttar, professor Vəzirbəyli kimi namuslu və sədəqətli adamlara qara yaxan Gəldiyev elə "əclaf köpək oğludur" ki, bütün institutu bir-birinə vurur, onun sağlam və təmiz havasını üfunətli əməllərlə zəhərləyir. O, xoşu gəlməyən adamların arxasınca "nüməyəndə" salıb "partiya və təşkilat adından" izləyir, başqalarının anketini "roman kimi maraqla oxuyur", tələbə Vahidin ictimai işdə çalışmamasını riyakarcasına qiymətləndirib deyir ki, "atası anların şirəsini sorub yaşadığı kimi, bu da bir proletariəti istismar ilə basləmək, oxumaq istəyir... indiyə qədər kor olmuşuq, küt olmuşuq, belələrinə xərc tökmüşük".

Gəldiyev ədibin "Yolumuz hayandır?", "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti" romanlarında sərrast qələmlə ifşa etdiyi Hacı Rəsulların, yüzbaşı Bəbir bəylərin, Hacı İbrahim Xəlil və qassab Məşədi Abbasların yeni dövrdə törəmiş, hiyləgərlişmiş,

"mədəniləşmiş", "incələmiş", partiya və dövlət idarələrinə soxulmuş "oğludur, nəvəsidir". Buna görə də düşməni ünsürləri prinsipial və sağlam bir mövqedən dabanqırma izləyən yazıçı indi də məhvedici satira qələmini Gəldiyevin ürəyinin lap başına tuşlamış və onun cinayət və nifrətdən yoğrulmuş mükəmməl surətini yaratmışdır. "Danqır Abbasın" oğlu bu adam öz alçaq niyyətlərini zahiri çəviklik və işgüzarlıqla, siyasi sayıqlıq və partiyalıqla ört-basdır edir, başqalarına pislik və paxıllıq etməkdən, tor qurmaqdan zövq alır, partiyanın və dövlətin böyük, müqəddəs qanunlarını pozub, əzizi öləndə ağlayanları, qəbir üstə gedənləri böhtançı, siyasi istilahlarla ləkələyib deyir: "Biz göz yaşlı olan dünyanı çoxdan yıxıb dağıtmışuq. Komsomol gərəklə ağlamaya, gülə! Gərəklə ağrı vəziyyətində də sən gülüb, komсомol olmağın düşməna şübhə etməsən!" Bu kəmfürsət, ürəksiz-qansız, hətta Rübabanın anası ölənin günü onu məcbur edir ki, "gərəklə iclasa gələsən".

Bu gün adam dövrün namərd adamlarının əks-sədası kimi səslənən bu və buna bənzər lövhələri oxuyanda indiki gözəl günlərimizə min alqış deyir və yazıçını Gəldiyev kimilərinin iç üzünü açıb fəş etdiyinə görə bir daha təqdir edirsən, ailədə-əxlaqda pozğun və yalançı, dostluqda sədəqətsiz, riyakar, işdə deməqqoq və fırıldaqçı adamların indi də tək-tək vəzifələrə soxulmasını görüb təəssüflənirsən, belələrinin şirin dilinə, yaltaqlığına, riyakçılığına, dələduzluğuna indinin özündə belə, sadələvhəsinə inananların halına-əməlinə acıyırsan... Mir Cəlal Gəldiyevlərin yenicən cüdərib boy atması üçün bütün qüvvəsini toplayıb bizim sağlam cəmiyyətimizdə fərasətsiz və küt "vəzifələrin" zoifliyi sayısında cinayət törədənlərə dərin ümumxalq nifrəti, qəzəbi oymatmışdır ki, bu onun böyük bədii nailiyyətidir. Lakin ədib hər yandan qovulan, "rayonu pay-pülüşləyib dağıtdın" "dayıların" silinib-süpürülüb atılmasından sarsıntı keçirən, rəzil bir vəziyyətdə düşən Gəldiyevin

öz dili ilə romanın lap sonunda belə bir xəbərdarlıq da edir:

– Bir də göyərsəydim!!!

Bu çox mənalı sonluqdur və xəbərdarlıqdır!

Sənətkarlıq və bədiilik baxımından ədibin başqa romanlarında olduğu kimi, "Açıq kitab" əsəri də bir sıra qüsurlardan xali deyildir. Məsələn, burada müsbət surətlərin bir qədər fəaliyyətsiz və sxematik verilməsini, Ağca xanımın əxlaq pozğunluğunun yalnız Məşədi Axundla bağlı olmasını, bir sıra səhifələrdə artıq və uzun yerlərin nəzərə çarpmasını müəllif irad tutmaq olar. Lakin biz əvvəlcədən dediyimiz: "Bu yazımızda bir nəsir kimi onun özünəməxsus məziyyətlərindən danışacağıq" – vədimizə sadıq qalıb, sevimli yazığımızın bahar fəslində anadan olmasının 60 illiyini sevinc və məhəbbətlə bayram etdiyi-

mizi nəzərə alıb "qan qaraldan" tənqidlərdən imtina etdik.

Yuxarıda dediklərimizi nəticə olaraq bir neçə cümlə ilə yekunlaşdırmaq istərdik: Mir Cəlal qüvvətli təbii istedadı, koloritli, duzlu bədii dilə, orijinal, tərəvətli yaradıcılığa və obrazlı təfəkkürə malik bir sənətkardır. Onun həyat yolu çətin və şərəfli yol keçmiş gözəl yazıçının, müəllimin, alimin yoludur. Bu yolda müəyyən bürəmlər, təhriflər olsa da, tam və bütöv halda onun yaradıcılığı müasir varlığımıza, sadə, namuslu, zəhmətkeş insanlara, layiqətli vətəndaşlara dərin məhəbbət və rəğbət hissi ilə doludur. Hazırda o, aqlının, təfəkkürünün və yaradıcılığının ən müdrik dövrünü yaşayır. Şübhə ola bilməz ki, ədib minlərlə oxucunun qəlbində qazandığı dərin məhəbbəti öz bədii və ictimai fəaliyyəti – yaradıcılığı ilə daha da artıracaq, qüvvələndirəcəkdir!

MİR CƏLAL VƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Xəsr Azərbaycan ədəbiyyatında qüdrətli nasir, ədəbiyyatşünas, maarif xadimi kimi tanınan Mir Cəlal Paşayev 1908-ci ildə Güney Azərbaycanın Əndəbil qəsəbəsində anadan olmuşdur. Uşaqlıq illərində ailəsi Gəncəyə köçmüş, Gəncə Dərilmüəllimində təhsil almışdır. Təhsilini tamamladıqdan sonra Gədəbəy kənd məktəbində və Gəncə şəhər məktəbində direktor vəzifələrində işləmişdir. 1930-1932-ci illərdə təhsilini Kazan Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat fakültəsində davam etdirmişdir.

Mir Cəlal 1932-ci ildən Bakıda həm dövrü mətbuatda, həm də Elmi-Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərməklə yanaşı ədəbi-bədii yaradıcılığa başlamışdır. Elə həmin ildə hekayə və oçerklərdən ibarət "Sağlam yollarda" adlı ilk kitabı çapdan çıxmışdır.

Gənc Mir Cəlal əsərlərində Füzuli sənətkarlığını tədqiq etməklə yanaşı Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda və Azərbaycan Dövlət Universitetində də müəllimlik etmişdir. O, 1940-cı ildə "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" mövzusunda namizədlik və 1947-ci ildə "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almışdır.

Sonrakı illərdə həyatını, elmi və pedaqoji fəaliyyətini Bakı Dövlət Universiteti ilə bağlayan Mir Cəlal Paşayev 1961-ci ildən ömrünün sonuna – 1978-ci ilə qədər Bakı Dövlət

Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri vəzifəsində işləmişdir.

Ədib 50 illik elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı ardıcıl olaraq yüzlərlə həyat hekayələri, povest və romanlar, ali məktəblər üçün "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (F.Hüseynovla), "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (P.Xəlilovla) fundamental dərslik yazmışdır.

Mir Cəlal müəllimin bədii yaradıcılığının başlıca qayəsi əslində yeniyetmə və gənclərin həyatı mükəmməl dərk etməsi, bir vətəndaş və vətənpərvər kimi böyüməsi, insanlığa xidmət etməsi olmuşdur.

Başlanğıcdan orta məktəbdə, sonralar isə ali məktəblərdə dərs deməsi, gənclərin mənəvi dünyası ilə dərinədən tanış olması ədibə zəngin mövzular vermişdir. Eyni zamanda, Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindən mövzular seçərək uşaqlar üçün hekayələr yazmışdır. "Fitnə", "Kərpickəsən", "Xeyir və Şər", həmçinin "Yuxu və külək", "Gülbəsləyən qız", "İlyas", "İsrafil", "Vətən", "İki rəssam" və b. ədibin uşaqlara ilkin təhəssisi olmuşdur.

Mir Cəlal Nizami mövzularını təsadüfən seçməmişdir. 1930-cu illərdən başlayaraq dahi Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illiyinə keçmiş Sovet İttifaqında böyük hazırlıq gedirdi. Bu ərəfədə şairin "Xəmsə"si ana dilimizə tərcümə edilir, nəsihətəməz – didaktik nümunələri çap edilib məktəblilərə tövsiyə olunurdu. Mir Cəlal da bu məqsədlə "Fitnə", "Kərpickəsən", "Xeyir və Şər" hekayələrini seçib uşaqlar üçün işləmişdir.

"Fitnə" hekayəsində vərdişlə qəhrəmanlıq qarşı-qarşıya qoyulur. Fitnə tələcə vərdişlə yox, həm də şahın cazəsindən xilas olmaq üçün bəslədiyi cəngəni məharətlə altmış pilləkən qaldıraraq Şaha sübut edir ki, ovçuluqda Şahın ceyranı ayağı ilə qulağını qaşayan anda oxla vurub onun ayağını qulağına çatmasın hüner hesab edirsə, deməli, altı yaşlı öküzü də altmış pilləkən qaldırmaq da hünərdir. Fitnənin bu ibratımız hünəri həm özünü xilas edir, həm də Şahı fikrindən döndərir. Şah verdiyi ölümlük hökmündən peşman olur. Bu ibratımız hekayədə ağıllı tədbir öz işini görür, qəzəbli Şah yumşalır.

Mir Cəlalın Nizami "Xəmsə"sindən götürüb nəslə işlədiyi hekayələrin hər birində ibratımız, nəsihatımız mətləblər durur. Kərpik-kəson qoca kərpic kəsdiyi məqamda bir cavan ona yaxınlaşır: "Qoca vaxtı sənin samanla, palçıqla çalışmağın mənəsi varmı? Qocasan, qocalara kərpic kəsmək yaraşmaz". Qoca isə nədən cavana əlimi bu işə öyrətdim ki, mən sənin kimi nadanlara əl açmayım, halal çörəyimlə yaşayım. Eləcə də, "Xeyir və Şər"də Xeyirin xeyir əməlləri təqdir, Şərin şər işi tənqid olunur.

Mir Cəlalın böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik orijinal həyat hekayələrinin bir qismini yeniyetmələrin və gəncliyin bədii-estetik tərbiyəsinə həsr olunmuşdur. Məktəbli Gülgəz ("Gülgəz hekayəsi") badam çubuğunun puçurlarını kəşib məktəbə aparmaq istəyir. Babası soruşanda ki, "o çubuğu müəllim neydir, indi də köhnə zamana deyil ki, uşaq döyə". Uşaq deyəndə ki, botanika müəllimi dərs öyrədəcək, calaqla elmək üçün aparır. Onda baba nəvəsinə bağbanlıq və peyvənd haqqında bilgilər verir, "Xırda ağacı görürsən, badam ağacıdır. Qıraqdən kola oxşayır. Altıca yaş var. Yaz açıldandan payız qovuşana qədər həmişə bar verir. Çəğalasını yemədən, yetişəndə özü qabıqdan çıxır, ağacı silkələyən kimi badam tökülür. Qabığı da karsız deyil, yaxşı qov hazırlamaq olar. İndəki badam başdan-ayağa yağdır. Sındır iç eləyirsən, qabığını da soba-

da yandırarsan, daş kömür kimi közü düşür. Badam yarpağı qoyun, quzu üçün yağ-piydır. Ətirli çiçəyindən anırlar bal əmir, çubuğu zoğaldan möhkəm olur, gövdəsi yapışqan verir ki, idarələrə lazım olur. Kölgəsi də sıx, bulaq başı kimi sərin".

Göründüyü kimi, uşağın təsəvvüründə savadsız olan baba badam haqqında müəllimin verdiyi bildiyən, bəlkə də, daha çox uşağa bilgi verir. Öz adını böyük yazan savadsız baba Gülgəzin gözündə böylüyüb başqa bir adam oldu. Bu balacaboy ağsaqqal kişiyyə baxanda Gülgəzin yadına müəllim, məktəb, botanika dərsi düşür.

Müəllif babanı Gülgəzin gözündə belə səciyyələndirir: "Onun ağacları göstərən şəhadət barmağı, bel, qayçı, mişar tutan bərk əlləri, gəlin kimi bəzənmiş həyəət-bağçası babanı müəllimə, kitabə yanaşdırırdı..."

Ali baba əlində bel arxın qırağında dayananda Gülgəzin gözündə qədim, qalın və qiymətli bir kitab görünürdü. Deməli, məktəbli Gülgəz məktəbdə bilik geyirən, basından isə əyani olaraq botanikaya dair əsl təcrübə keçirdi.

Mir Cəlalın uşaqlara məxsus hekayələri daha çox böyükərlə kiçiklər arasında, baba ilə nəvə, müəllimlə şagird arasında dialoq şəklində baş verir. Savadsız baba nəvəsinin ("Aqıl") "mücüzələrinə" əvvəlcə inanmır, uşağın inadkarlığı və baba üzün möcüzə kimi görünən – Günəşin tutulmasına hisli şüşə ilə baxdıqca həm heyətlənir, həm də nəvəsinin gözüaçıqlığı, diribaşlığı onu sevindirir. Ədib Aqilin babası Murad kişini belə səciyyələndirir: "Qocanın simasını bulud kimi örtən təcüb birdən-birə dağıldı, sifəti yaz səması kimi açıldı. Murad nəvəsinin uzun qolları arasına alıb gücünü sinadı, uşağı göyə qaldırdı, parıldayan ümidinə bütün diqqət və məhəbbəti ilə baxdı. Onun mehriban səsi eşidildi:

– A qırışmal, belə işlərin də varmış! "Gülgəz" hekayəsində baba nəvəsinə bar verən ağaclar haqqında əyani bilgi verdiyi halda,

"Aqıl" hekayəsində nəvə babasına Günəşin tutulması haqqında bilgi verir.

Mir Cəlalın hekayələri həcmə yığcam, həm də, özü qeyd etdiyi kimi, mətləb hekayələridir. "Gül bəsləyən qız" hekayəsində də ədibin maraqlı bir mətləbi vardır. Məktəbli qız istirahət evinin bağ-bağçasında çox həvəsli gülləri sulayır, hətta hər gülün yanında dayanıb təmiz-təmiz yuyub təmizləyir. İstirahətə gəlmiş bir ziyalı (çox güman ki, ədib özü) hər səhər gül dərməyə gələnlərə baxır, suyundan şiriltisindən zövq alır. Ancaq onu ən çox maraqlandıran qollarını dirsəyə qədər, ətəyini də dizinə qədər çırmayıb gülləri bəsləyən qızıdır. Bu mənzərələri seyr edən ziyalı səhər tezdən gül ləklərinin arasına girib hərəsindən birini seçib bir dəstə bağlayır və gülləri sulayan qıza yaxınlaşır və gülləri ona təqdim edir: "– Bu dəstəni sizin üçün hazırlamışam, qız!

– Nə deyirsiniz, mən buna layiq deyiləm?

– Qızım, bu güllərin əsl sizə, sizin də bu güllərə layəqətiniz var. Torpağın dərin qatlarından bəslənən çiçəklərin pərvəriş tapıb çıxması ancaq sizin o gənc və püdrətli əlləriniz sayəsindədir. Mən neçə gündür buradayam, sizin güllərə çəkdiyiniz zəhmətin və qayğının şahidiyəm. Mən görürəm ki, siz böyük səylə güllərə qulluq edirsiniz. Vətənimizin hər çuşasını belə laləzərə çevirmək üçün əməyini, istirahətini, gəncliyini əsirgəməyən qızlara bir ata, bir vətəndaş minnətdarlığı bildirmək istəyirəm. Bu səmimi ifadəyə sizin öz əllərinizlə bəslədiyiniz əlvən və ətirli güllərdən əziz və layiqli hədiyyə tapmamışam. Qızım, al bu dəstəni, mənətim əlimdən al!"

İstirahət zamanı güllərə qulluq edən qızın əməyini onun öz əlləri ilə bəslədiyi güllərdən dəstə bağlayıb ona bağışlayan şəxsin belə hərəkatində də bir mehribanlıq, layəqət və mərifət duyulur. Onun bu gözəlliklərə hərəkatı gülbəsləyən qızı həyəcanlandırır, rıqqətə gətirir, utana-utana güllü qəbul edir.

Mir Cəlalın bəzi hekayələrində söhbət yaşlıların arasında getsə də, onlar əslində balaların və ya nəvələrinin haqqında danışırlar.

Şəfiqə xanımın Şirin xanım qonşuluq və dostluq edir, həmişə də bağçaya gedən yaşlı qızlarından söhbət açırlar. Qızlar da bir yerdə oynayırlar. Şəfiqənin qızı Ziyafət atası aldığı oyuncaqları bir-bir Şirin qızı Məryəmə göstərir, ancaq əl vurmağa qoymur, atam alıb – deyir çantasına yığır. Belə dostluğa döza bilməyən Məryəmə küsüb ağlaya-ağlaya evlərinə gedir. Anası əhvalatı eşidir, o da qızına qoşulub ağlayır. Çünki əri Ənvər müharibədən qayıtmayıb. Ziyafətin isə atası hər dəfə Moskvaya gedəndə qızına oyuncaqlar alıb gətirir ("Sözün yeri var" hekayəsi). Uşaqlar adətən məğrur, əyilməz olurlar, özlərini sındırmırlar. Ziyafətin "Atam Moskvadan alıb, toxunma, dəymə" sözləri atasız Məryəmə sındırır.

Hekayənin finali maraqlıdır. Qızının hərəkatından təəssüflənən Şəfiqə xanım ağıllı tədbir görür... Ertəsi gün bağçada uşaqlar Ziyafətin oyuncaqlarını oynadırlar. Məryəmə bu oyuncaqları tanıyır. Deməli, Ziyafət oyuncaqları bağçaya vermişdir. Bu da estetik tərbiyənin gözəl nümunəsidir.

Bəzən elə uşaqlar olur ki, ananın ağzından çıxan sözü tutuqşu kimi yerli-yersiz kimə gəldi danışırlar. Ədibin "Dil və əməl" hekayəsində Hərza xanımın qızı Fizza belə bir obrazdır. Qonşu Məsmə Fizzənin kefini soruşur, anasının nə danışdığını xəbər alır. Fizzə isə cavabında anasının Məsmə haqqında eşitdiklərini sadalayır: "Nəli Məsmədir, ya da ballı Məsmədir, ağzı da cırıqdır". Beləcə, uşaq başa düşmədən anasından eşitdikləri xoşagəlməz sözləri evlərinə gələnlərə danışır. Hətta qonşu ət məşını istəyir. Hərza xanım vermək istəmir, məşın təmirdədir – deyir. Ancaq Fizzə "məşın odur, evdədir" deyib ananın yalanını tutur, qonşunun yanında onu pis vəziyyətə salır. Burada ədib uşağın düzgün tərbiyə olunmadığını, günahın ələlinə – valideynin özündə olduğunu görür. Hərza xanım qonşu haqqında malayiq sözlər danışır, uşaq da həmin sözləri qonşuya danışır.

Şübhəsiz, tərbiyədə birinci şərt ailədir, ikinci tərbiyə ocağı məktəbdir.

Uşaq aləmindən bəhs edən hekayələrdən biri də "Qocaların uşaq söhbəti" əsəridir. Vahid müəllimlə Zahid kişi böyük sevinclə dünyaya gələn nəvələrini qarşılamağa gedirlər. İndiyə qədər cürbəcür söhbətlərlə günlərini keçirən bu təqaüdcü qudalar indi ancaq nəvədən danışırlar. Tibb bacısının işıq adı qoyduğu bu nəvə babaların həyatına elə bil yeni bir işıq gətirir. Qocalar nəvədən başqa söhbət dillərinə gətirmirlər. Söhbət, əsasən, nəvənin gələcəkdə hansı sənət dalınca gedəcəyindən bəhs olunur. Bir dəfə də babası uşağı dəniz sahilindən evə gətirəndə uşaq bağçasının yanında bağça uşaqlarını görəndə İşıq: – Bağçaya – deyib uşaqlara qoşulur. Sonrakı günlərdə də "bağça" deyib – bağçaya getməsinə tələb eləyir. Bununla da babaların mübahisəsinə son qoyulur. Deməli, balaca uşaq öz tələbi ilə gələcək yolunu müəyyənləşdirdi. Uşaqlar təbiətə yeniliyə can atırlar. Xüsusən ilk dəfə 1-ci sinifə getməyə hazırlaşan uşaqlar çox həyəcanlı və dözümsüz olurlar. "Kimya tələsir" hekayəsinin balaca qəhrəmanı Kim-

ya da bu gün birinci sinfə gedəcək. Ona görə də çox tezdən qalxıb iki saat qabaq məktəbə getmək istəyir, anasını tələsdirir. Dərs başlayanda müəllim 1-ci sinif şagirdlərini təbrik eləyəndə Kimya qabağa gəlib müəllimin ətəyindən tutub deyir: – Salaməleyküm, müəllim.

Əlbəttə, 1-ci sinif şagirdinin bu hərəkətinə müəllim təbii sayır. Müəllim uşaqlara sual verəndə ki, kim ev əşyalarını saya bilər? Uşaqlar evdə olan əşyaları sayırlar. Axırda Kimya qalxıb deyir: "Ev əşyaları – kitab müəllim, dəftər müəllim, radio müəllim".

Kimyanın saydıqları bu əşyalar cəmiyyətdə və ailəyə daxil olan yeni mədəniyyətin əlamətləri idi. Bunları balaca Kimya qalxıb cəsarətlə sayır. "Kimya tələsir" hekayəsinin yeniliyi də elə bundadır.

Həqiqətən də, ömrü boyu müəllim işləyən Mir Cəlal gənc nəslin estetik tərbiyəsini hekayələrinin məğzinə gətirirdi. Onun romanlarında, xüsusən "Bir gəncin manifesti" əsərində bu arzular öz ifadəsini tapırdı. Baharın təmsalında isə XX yüzilin ilkin çağlarındakı tarixi reallıqlar təfərrüatı ilə əks olunmuşdu.

MİR CƏLAL: SÖZ SƏNƏTİNİN ZƏRURİ ŞƏRTİ

Ferdinand de Sössür yazırdı: "...Biz nitq fəaliyyətindən ibarət ümumi hadisə daxilində hər şeydən əvvəl onu təşkil edən iki hissəni (facteur) ayırdıq: dil və nitq. Dil bizim üçün – dil fəaliyyəti çıxmaq nitqdır. O, dil vərdişlərinin elə yekunudur ki, bir insanın başqasını anlamasına və onun tərəfindən anlaşılmasına imkan verir". Bu mənada Azərbaycan dili anlamaq və anlaşılmaq imkanına qadir olan dildir. Azərbaycan dili bu dildə danışmaq, yazmaq istəyənlər hər bir kəsə lazımdır. Danışan və yazan kollektivin tələbatını ödəyən Azərbaycan dili yaşamağa qadirdir. Onun potensialı, enerjisi, gücü və müqaviməti, sosial təbiəti – bütün bunların hamısı daxili xüsusiyyətlərindən biridir, əsasındır.

Azərbaycan dili zaman və məkan daxilində mövcud olan, zaman və məkanın iradəsinə, təsirinə öz mövqeyini nümayiş etdirən dildir. Dilimizi zaman və məkan ölçüsündə götürüb təhlil etsək görərik ki, zamanın və məkanın sosial qüvvələrinin təsirinə qədər gerçəkdirsə, Azərbaycan dilinin ona müqaviməti də bir o qədər realdır. Daxili xüsusiyyətləri zəngin olan dil heç zaman öz azadlığını itirmir, zamanın və məkanın sosial qüvvələrinə imkan vermir ki, onun azadlığını əlindən alsın. Nəticədə zaman da, məkan da imkan verir ki, danışq dilindən də, şifahi ədəbi dildən də, yazılı ədəbi dildən də istifadə olunsun. Belə olduqda dilin daxili xüsusiyyətlərinə stimül verən kəslərdən biri də ziyalı adlı təbəqə – alim,

şair, yazıçı... olur. Bu mənada dilimizin daxili xüsusiyyətlərini zənginləşdirən görkəmli ziyalılarımızdan biri də Mir Cəlal Paşayevdir. Mir Cəlal Paşayev dilimizin fəlsəfəsini, qüdrətini, ruhunu, gözəlliyini, müasir dilimizin, dastanlarımızın, nağıllarımızın – folklorumuzun, klassik ədəbiyyatımızın xalqımızın yaratdığı xalq dilinə əsaslandığını həm ədəbiyyatşünas kimi, həm də yazıçı-pedaqoq kimi məharətlə hərəkətə gətirməyi bacarmış, hikmət xəzinəsi kimi yaşatmışdır.

Mir Cəlal Paşayev dil məsələsinə alim mövqeyini klassikləri tədqiq etməklə başladı. Füzulinin yaradıcılığını əsas götürdü. Və onu da qeyd etmək lazımdır ki, Füzuli yaradıcılığını obyekt kimi seçmək və onun həm də dil xüsusiyyətlərini tədqiq etmək təsadüfi bir münasibət sayıla bilməz. Bunu Mir Cəlal Paşayevin M.Füzulinin sənəti barəsində söylədiyi fikir və mülahizələr də təsdiq edir. O yazır: "Belinski sənətkarların yaradıcılıq ilhamını təbiət hadisələrlə müqayisə edərək bəzisini şampanski kimi köpüklənən qazlı suya, bəzisini yaşıl kanarlı arklardan güllərə axan duru suya, bəzisini isə kükrək dalğalarıla aşib-daşan Niaqara şalələsinə, bir qismini də sahilləri və dibi görünməyən, yeri-göyü əks etdirən mühit dənizlərinə bənzədir..."

Füzulinin sənəti şübhəsiz ki, axırıncılardandır. Bu böyük şeir düşəsinin əsrlərlə dərinədən tanış olanda heyrat bizi götürür. Biz bu nadir və qadir şeir ustasının, qəlblər

mühəndisinin, "könül mülkünün sultanının", hətta ayrı-ayrı lirik əsərlərinə səcdə etməkdən özümüzlü saxlaya bilmirik".

Mir Cəlal Paşayev Füzuli haqqında indiyə qədər yazılanları, hətta öz yazdığına da mü-kəmməl bir əsər saymaq fikrindən çox-çox uzaq olmuşdur. Ona görə Füzuli sənətinin qüdrətini, məziyyətlərini, dilini, fəlsəfəsini təhlil etmək ədəbiyyat, sənət, dil, fəlsəfə elmlərinin qarşısında durmaqda və həllini gözləməkdədir. Odur ki, Mir Cəlal Füzuliyə, məhz Füzuli sənətkarlığına, bədii dil xüsusiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirmiş və 1958-ci ildə "Füzuli sənətkarlığı" adlı fundamental bir kitab yazmışdır. Mir Cəlal "Füzuli sənətkarlığı" kitabında qeyd edir: "Füzulinin "təkləllüm" etdiyi yerdə nəinki daş-divar, şəkillər, surətlər dila gəlir, əksinə, ən mahir və qadir natiqlər də susmalı olur. Başqar tarixi insan mənaəviyyatının, qəlbini mürəkəb, zəngin, əngin və rəngin həyatının bu dərəcə ayarı, dürüst, zərif və tam bir şəkildə ifadəsini verən tək-tək sənətkarlar tanyır ki, "Füzuli bunların birinciləridir".

Mir Cəlalın sözləri ilə desək, "Füzuli yalnız Azərbaycan xalqının, yalnız öz əsrinin deyil, bütün başqarıyatın, renessans dövrünün, böyük sənətin böyük oğludur".

Mir Cəlal Füzulinin bədii dilini həm də ona görə təhlil edirdi ki, onun yaradıcılığına yaxşı bələd idi. Həm də Füzuli özündən əvvəlki ədəbi irsi – Xaqaninin, Nizaminin, Nəsiminin, Xətəinin, Həbibinin yaradıcılığını dərinlən mənimsəmiş və yüksək qiymətləndirmişdir. Lirik şeirimizin atası sayılan Füzuli sözlərə, ifadələrə tamamilə yeni məzmun və xarakter vermiş, ədəbiyyat tariximizdə yeni məktəb yaratmış, ana dilimizin imkanlarını nümayiş etdirə bilməmişdir. Mir Cəlal Paşayevin Füzuli sənətkarlığı təhlil etmək qabiliyyəti cəsarətli və olduqca orijinal bir fikri söyləməyə gətirib çıxarmışdır. Həmin fikir belədir: "Füzulinin böyüklüyü bir də orasındadır ki, o öz şeirlərində XVI əsra qədər ana dilimizdə yazan şairlərin bütün yaxşı təcrübələrini hesaba almış, onu

böyük cürət və məharətlə inkişaf etdirmişdir. Lirikanın ən qiymətli nümunələrini verməklə ədəbiyyat tariximizdə yeni, çox böyük və gözəl bir məktəb açmışdır. ...Bu məktəb şeirimizin bədii keyfiyyətini son dərəcə yüksək bir pilləyə qaldırmaq qalmamışdır. Bu məktəb ana dilinin bütün gözəlliklərini, imkan və qüdrətini parlaq surətdə nümayiş etdirmişdir".

Füzuli dövrünün alimi, şairi kimi həm də Azərbaycan dilinə borcludur, ona görə ki, o, dilimizin imkanlarından, müxtəlif kombinasiyalarından, daxili təbiətindən, yaddaş kodundan mütləq və mütləq istifadə etmişdir. Onun istifadə etdiyi söz də, fikirlərini söylədiyi cümlə də işarədir. Bu işarələr içərisində – sözün, fikrin, cümlənin içərisində Füzulinin özü yaşayır, onun insan "mən"i nəfəs alır. Elmsiz şeirə "əsaslı yox divar kimi" baxan, şairlik iddiasında olan hər bir kəsdən bilik, dərin savad tələb edən, bədii əsərdəki sözdə mənə gözəlliyi, təsir qüdrəti axtaran, oxunması və yazılması asan olan əsərləri bəyəyən Füzulinin dilində onun istəyi, arzusu, duyğu və düşüncəsi simvollaşır. Yəni də deyirəm ki, bunun hamısı dilin təsiri altında müxtəlif simvollarla çevrilir: bilik, məlumat, incəlik, zəriflik, xəlqilik, sadəlik, hiss-həyəcan, məzmun və forma vəhdəti və s. simvollar Füzulinin bədii dilinin fəlsəfi ruhu simvollarla bağlı olmaqla hər hansı bir ideyanın daşıyıcısıdır. İdeyanın da, onu simvollaşdıran fəlsəfi ruhun da arxasında Füzuli dühəsi – onun dilinin sehri dayanır. Bax budur M.Füzulinin bədii dilinin Mir Cəlal tərəfindən tədqiqat obyektinə çevrilməsinin sirri.

Amerika dilçisi U.İtini yazır ki, dil haqqı mənadə işarələr yığımdır. Bu işarələrin köməyi ilə insanlar şüurlu şəkildə öz fikirlərini başqaları üçün ifadə edir: bu ifadə etmə fikri başqalarına ötürmək üçündür.

Mir Cəlal yazır: "Şairin hər sözü qəlbə fəth edən bir pəhləvandır. Elə bir pəhləvan ki, heç kəsə azar-əziyyət dəyməz. Nə vergi, nə məvacib istər. Sənət sözünün həyat və

qüvvətinə nə tufan, nə sel, nə ruzigar təsir edir. Dünya durduqca bu qiymətli sözlər yaşayacaq, yeni əsrləri, yeni cəmiyyətləri, yeni insanların qəlbini fəth edəcəkdir". Yəni də Füzulinin özü, sözü, bədii dili işarədir. Həmin işarənin öz indeksi vardır. Bu indeks elə Füzulinin özüdür. Burada hər şey canlı, qabarıq, inandırıcıdır.

Füzuli bədii dilin imkanlarından istifadə etməklə bir çox mətləbləri aşkarlayır, həyat hadisələrini, faktları, tarixi gerçəklikləri və həqiqəti məhz öz nəfəsi ilə qızdırır, bununla da dil və stil pərgarlığını işə salmaq üçün yüksək sənət əsəri yaradır. Füzuli yaradıcılığının texnikası və texnologiyası, onun biliyi, istedadı, zəhməti, hiss-həyəcanı, oxucunu fəth etmək qabiliyyəti – bütün bunların hamısı bədii bir üsul olaraq bədii dilin ifadə imkanlarına borcludur.

Mir Cəlal Məhəmməd Füzulini Azərbaycan ədəbiyyatında lirikanın, doğma ana dilində yaratmış əsl lirik şeirin böyük banisi və ölməz həmişisi sayır. O yazır: "Azərbaycan dili anlaşılan elə bir ölkə yoxdur ki, orada Füzuli qəzəlləri bu saat da sevilməsin, oxunmasın, bu saat da dinlənməsin. Hətta savadsız kəndlilər, biçin biçib yorulanda əlini qulağına qoyub həsrətlə "şəbbü hicran" oxuyur, ürəklərinə sərən su səpilmiş kimi yorğunluğa unudurlar". Mir Cəlal "Füzuli çətin dildə yazmışdır" fikrini söyləyənlərə qarşı məntiqli və tutarlı cavab verir, o dövrün dil və ədəbi ənənələrinə, Füzulinin özünün alim, şair səviyyəsinə, onun şeirlərində xalqın ruhunun yaşamasına dəlillər və sübutlar gətirməklə təhlil verir. Onun fikrincə, "şairin (Füzulinin – B.X.) dil və üslub xüsusiyyətlərinə diqqət yetirdikdə bu iddianın (Füzuli çətin dildə yazmışdır – B.X.) əsassızlığı aydın olur.

Füzuli dövründə Azərbaycan dilində şeir yazmaq olduqca çətin sayılırdı: a) ərəb və fars dillərində minlərlə şeir yazıldığı halda, Azərbaycan dilində şeir nümunələri az idi, b) ərəb və fars dillərində şeir yazmaq o vaxt

asan olmuşdur, ona görə də bu dillərdə qəlib halında ifadələr, ibarələr işi daha da asanlaşdırılmışdır. Ancaq bunlara baxmayaraq, Füzuli həm Azərbaycan dilində, həm də ərəb, fars dillərində əsərlər yaratmışdır. O öz məqsədinə nail olmaq üçün onun yaşadığı dövrə qədər mövcud olmuş hazır qəliblər, ölçüləri dağıtmış, yeni qəliblər, ölçülər yaratmışdır. M.Füzuli bu işdə ana dilində sözlərin, ifadələrin qəlibçisi, qəlibtökəni rolunda çıxış etmiş, qəlibləşmiş qəliblərdən uzaqlaşmışdır. Ana dilimizin təbiətinə uyğun qəliblər yaratmaqdan özündən sonra gələn şairlərin söykənəcəyi, istinad yerli, ilk qəlibçisi – tökməçisi nüfuzunda olmuşdur. O, bunu Azərbaycan dilinə olan məhəbbətinin, istəyinin sayəsində hall edə bilməmişdir. Füzuliyə qədər ana dilində ara-sıra yazılmış şeirlər ilk qaranlıqlar olsa da, təməli möhkəm deyildi, ona görə də rəsmi dairələrin təcavüzü altında əziyyət çəkirdi. Füzuli ana dilimizin yaxasını bu təzyiqlərdən qurtardı. İstedadı və doğma ana dilinə olan məhəbbəti onu Nizami, Nəsimi, Həbib və digər istedadlardan fərqləndirdi. Və o yazdı:

Ol səbəbdən farslı ləfz ilə çoxdur nəzm kim,
Nəzmi-naziktürkləfziylə ikən dişvar olur.
Ləhceyi-türki qəbuli-nəzm tərkib eyləşə,
Əksərən əlfazı namərbutü nahəmvar olur.
Məndə tovfıq olsa, bu dişvari asan eylərəm,
Novbahar olğac dikəndən bərki – gül izhar olur.

Mir Cəlal Paşayev dilimizin ruhuna və təbiətinə dərinlən bələd olan bir alim olmaqla Füzulinin bədii dilində bir sıra xüsusiyyətləri qəlibi, yüksək bir formada tapır, qəlbəoxşayan izahını verir: "Füzuli şeirində ərəb və fars kəlmələrinin bolluğuna baxmayaraq dil öz quruluşu, sistemi və bədiiyyəti, səlisliyi etibarilə anlaşılıq və sadədir. Dilin təbiəti hər yerdə qorunur. Hətta elə sadə təməllər var ki, Azərbaycan dilini bilən hər kəs tamamilə başa düşər". Mir Cəlal burada ərəb və fars kəlmələrinin mətdədə asan, aydın işlənməsini, öz yerini düz

tapmasını, Füzuli şeirində xalq ruhuna yaxınlığı, daha çox xalq dilinə əsaslanmağı, atalar sözlərindən, xalq məsəllərindən istifadəni, xalqın həyat və məişətinə aid olan sözlərdən ədəbi dildə ilk dəfə istifadə olunmasını konkret misallarla izah edərək dilçilər qarşısında hələ də öyrənilməmiş məsələlərin öyrənilməsinə mühüm vəzifə kimi qaldırır. Bizcə, 1996-cı ildə "Maarif" nəşriyyatında çapdan çıxmış Musa Adilovun "Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili" adlı fundamental monoqrafiyası həmin vəzifənin tələbi əsasında obyektiv olaraq meydana çıxmışdır. Bu kitabda tədqiq olunan məsələlər vaxtilə Mir Cəlal müəllimin Füzulinin bədii dil xüsusiyyətlərinin hansı məqamlarına diqqət yetirməyin vacib olduğunu bir daha təsdiq edir. "Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili" adlı kitabda Füzuli üslubunu səciyyələndirən başlıca xüsusiyyətlər, ustad sənətkarın poeziyasının dil baxımından sirləri, Füzuli irsinin fonetik, morfoloji, sintaktik, semantik, leksikoloji, poetik keyfiyyətləri tədqiq olunur ki, məhz bunları öyrənmək, araşdırmaq Mir Cəlal müəllimin dilçilərə verdiyi əsas istiqamətlərdən sayılmalıdır. Mir Cəlalın vaxtilə söylədiyi "...Füzulinin şeir dilinin ilk ehtiyat mənbəyi canlı xalq dilidir. ...Ədəbiyyatımızda Füzuli qədər zəngin söz ehtiyatına malik ikinci bir şairin adını çəkmək çətindir" (2-50) fikri sonralar Musa Adilovun araşdırmalarının nəticəsində də başqa bir formada deyilir: "Bir Amerika psixoloqunun mülahizəsinə, hər kəs müəyyən cəhətdən bütün başqa adamlar kimidir, bəzi başqa adamlar kimidir, heç kəs kimi deyil, yalnız özü kimidir. Bu mülahizəni dəyişdirib belə demək olar: Füzuli dili bütünlükdə Azərbaycan dilidir, bu dil klassik poeziya dilidir və heç kimin deyil, yalnız Füzulinin fərdi dilidir (üslubudur). Mir Cəlal Füzulinin dil və üslub xüsusiyyətlərini araşdırmaqla sözlərin, ifadələrin izahına aydınlıq gətirməklə, bədii sifətlərin – epitetlərin şairin bədii təfəkkür qüdrətini üzə çıxarmasında oynadığı rol

konkret misallarla izah etməklə, mükəmməl təşbihlər sistemini bədii zərurət kimi təqdim etməklə, silsilə və təzadlı təşbihlərə misal gətirməklə, məcazlar sisteminin misraların ovqatına gətirdiyi əhvali-ruhiyyəni göstərməklə, ağıla sığmayan mübaliğələrin bədii təsir gücünü açmaqla, hikmətli sözlərin – aforizmlərin zəngin olması səbəbinin ancaq və ancaq Füzuli dühası ilə bağlılığını göstərməklə bir daha dil, üslub və poetika məsələlərinə əhəmiyyət verməyin rolunu dilçilərin diqqətinə yönəltmişdir. Füzuli şeirlərinin simasında Azərbaycan dilinin qüdrətli, ahangdar, mənalı, varlı dil olduğunu nəzərə alaraq dilçilərimizin tədqiqat işləri aparmaları onların nəzərinə çatdırmışdır. Mir Cəlal M.Füzuliyə qədər poetik düşüncəmizə Şərq poetikasının, sonrakı dövrlərdə və hazırda isə Avropa poetikasının hakim kəsilmasının səbəblərini həm də dildə, üslubda axtarıb, məhz poetik dilin texnikası və texnologiyası ilə bədii düşüncəmizin yaddaş kodlarına körpü salırdı. Təsədüfi deyildir ki, düz 38 il sonra Mir Cəlalın Füzuli üslubu ilə bağlı dediklərini başqa bir formada, əslində mahiyyət və məzmunu qorumaq şərtilə (lakin Füzuli üslubunun çeşidlərini geniş və əhatəli tədqiq edən) Musa Adilov yazırdı: "...Bu vaxta qədər, məsələn, Məhəmməd Füzulinin (digər görkəmli klassiklərimizin) dil və üslub xüsusiyyətlərinin araşdırılmamasına səbəb XVI əsrdə Şərq, hazırda isə Avropa poetikasının (anlayışlarının, terminlərinin, görüşlərinin) təfəkkürümüzdə hakim olmasıdır.

...Onun (Füzulinin – B.X.) üslubi-poetik xüsusiyyətləri bir vəhdət təşkil edir və vəhdətdə də araşdırılmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, klassik türk şeirinin poetikası yazılmamışdır. Ərəb və fars şeirinə məxsus terminlər və terminoloji sistemlərlə də kifayətlənmək mümkün deyildir". Əslində Mir Cəlalın M.Füzulinin dil və üslub xüsusiyyətlərini öyrənilməsi kontekstində tələbi həm də Azərbaycan dilinin üslubi-poetik xüsusiyyətlərini, bu dilin poetikasını yazmağın

vacibliyini dilçilik görüşləri kimi təqdim edir-dir. Məhz Mir Cəlalın M.Füzulinin yaradıcılığı əsasında bədii dil xüsusiyyətlərini tədqiq etməsi onun dilçilik görüşünün mühüm mərhələsi kimi xarakterizə oluna bilər".

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbi məktəblərinin (1905-1917) ideya-estetik platformasını, ədəbi metod və üslub özünəməxsusluğunu təhlil edərkən həm də M.Ə.Sabir satirasının yüz minlərlə oxucu kütləsinə dalınca aparmasının səbəbini hamıya aydın olan söz və ifadələri işlətməsi, onları şeir dilinə gətirməsi ilə bağlıdır. Sabirin danışıq dilini şeir dilinə gətirməsinə ədəbiyyatda böyük bir kəşf hesab etmişdir. Bununla da M.Ə.Sabir yüz minlərlə insanla, geniş xalq kütləsi ilə danışmaq imkanını əldə etmişdir. Mir Cəlal müəllim M.Ə.Sabirin qəliz ifadələrdən uzaqlaşmasını əsas götürərək yazırdı: "Sabir şeirindəki dil sadəliyi, ifadə təbiiyi heç vaxt məzmun dayazlığından irəli gəlmir. Əksinə, ideyanın ümumxalq ideyası olmasından, fikrin yüz minlərlə camaata doğma olmasından irəli gəlir. Sabir bədii dil sadəliyini ayrı-ayrı sözlərlə vermir. Onun ifadə xüsusiyyəti, üslubu, şeir dili belədir:

Nə soxulmusan araya, a başı bələli fəhlə?
Nə xəyal ilə olubsan belə iddialı, fəhlə!?

Buradakı söz, ifadə və tərkiblərin hamısı canlı xalq dilindən alınmışdır".

Mir Cəlal görə, M.Ə.Sabir şeirimizdə olduğu kimi, bədii dilimizdə də inqilab yaratmışdır. O, el dilini, canlı danışıq dilini gözəl bildiyinə, klassik ədəbiyyata və ərəb, fars dillərinə mükəmməl bələd olduğuna görə zəngin söz ehtiyatına malik olmuşdur.

Mir Cəlal Sabir şeirlərinin cazibədarlığını, canlı və şirin olmasını, oxucuya doğmalığını onun dilinin təbiəti ilə əlaqələndirir. Onun dilinin təbiətinin canlı danışıq ifadələrindən ruh aldığı say-seçmə misallarla təsdiq olunur: Söylə görüm, evlənim evlənməyim?; Köhnə müsəlmanəm, a şirvanlılar!; Daşqəlbli insanla-

rı neylərdin, ilahlı; Harda müsəlman görürəm, qorxuram; Fəhlə, özünü sən də bir insanımı sanırsan? və s.

Bu işıqlı insanın, görkəmli alimin dilçilik görüşlərinin xarakterik mərhələsi 1963-cü ildə həm müəlliflərlə birgə universitetin və pedaqoji institutların tələbələri üçün yazdığı "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" dərsləri ilə başlayır. O, burada bədii dil məsələsinə elmi izah verir. Bədii dilə xas olan xüsusiyyətləri, spesifik cəhətləri göstərir. Bədii dil ilə ümumxalq, eləcə də, canlı və ədəbi dil (mətbuat dili) arasındakı fərqi dürüst dərk etmək üçün ciddi prinsiplər irəli sürür. Beləliklə, Mir Cəlal artıq bir ədəbi simanın dilini, üslubunu deyil, konkret bir ədəbi dilin – Azərbaycan ədəbi dilinin əlamət və xüsusiyyətlərini əhəmiyyət verir. Bədii dil barəsində yazır: "Bədii dil bədii əsərlərin dilidir. Həyatı, varlığı şairinə, bədii bir şəkildə, lövhələr vasitəsilə əks etdirən sənət əsərlərinin dili bədii dildir. Bu dil əlbət ki, ümumxalq dilindən kənar, əlahiddə bir dil deyildir. Canlı danışıq dili, ədəbi dil, bədii dil – hamısı ümumxalq dilinin ayrı-ayrı şaxələri, məcraları, mənbələridir". Mir Cəlalın fikrinə, Nizamının:

"Sözün də su kimi ləfəfi var,
Hər sözü az demək daha xoş olar".

Füzulinin:

"Artıran söz qədrini sidiqlə qədrin artırar,
Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz.
Gər çox istərsən, Füzuli, izzətin, az et sözü
Kim, çox olmaqdan qılıbdır çox azı xar söz"

misallarında deyilənləri gözəlməyən bir əsərin dilinə bədii dil demək çətindir.

Mir Cəlal bədii dilə verilən tələbləri ələmək prinsipi ilə yerinə yetirir, bədii əsərin dili ilə bağlı aşağıdakı xarakterik cəhətlərə, xüsusiyyətlərə əhəmiyyət verir:

a) bədii dildə sözlər iki monada işlənir: müstəqim (əsl) və məcazi (köçürmə). Sözlərin müstəqim işlənməsində onun mənə və məz-

mununa, musiqisinə, ahəngdarlığına, tələffüz gözəlliyinə, yığcamlığına, bitkinliyinə, fikir dolğunluğuna diqqət yetirmək lazım gəlir;

b) alınma sözlərin dildə işlədilməsi müəyyən qayda-qanunla bağlı olur və burada ana dilində olmayan sözləri başqa dillərdən alıb işlətmək məqbuldur;

c) elmin, texnikanın inkişafı ilə bağlı gələn yeni sözləri, şair və yazıçıların icad etdikləri, yaratdıqları kəlmələri bədii əsərlərdə işlətmək məqbuldur;

ç) arxaikləşmiş sözləri bədii dilə gətirmək olmaz, ancaq müəyyən tiplərin, qəhrəmanların, eləcə də, qədimdən yazılan əsərlərin dilində məhdud şəkildə işlətmək olar;

d) vulqarizmləri, jarqonizmləri sistem halında bədii əsərə gətirmək səhv olar;

e) provinsializm (məhəlləçilik), dialektizm (ləhcəçilik) ayrı-ayrı personajların dilində istifadə edilməsi mümkün olsa da, şairin və ədibin öz dilində işlətməsi qüsurludur;

ə) metaforanın (istiərənin), simvolun, alleqoriyanın (təşxisin), kinayənin, mübalığının, litotanın, metonimiyanın, sineqdoxanın – bütün bunların hansının bədii əsərdə güclü və təsirli rol oynaması barədə qəti hökm vermək çətinidir. Burada yaradıcı şəxsin öz biliyi, təsvir etdiyi hadisə barəsində zəngin məlumatı, sənətkarlığı, təcrübəsi böyük rol oynayır.

Beləliklə, Mir Cəlal bədii dilə verilən tələbləri və prinsipləri dəqiq göstərir, şairləri, yazıçıları bədii dilin qayda-qanunlarına əməl etmələrinə səfərbər edir, bu işin nə qədər məsuliyyətli olduğunu onlara anlatmağa və tələq etməyə çalışır. Bunu o kəslər edə bilər ki, onlar təkcə ədəbiyyat nəzəriyyəsini, ədəbiyyat tarixini, ədəbi tənqidi bilməklə kifayətlənməsin, həm də dili – doğma ana dilini, onun ruhunu, təbiətini dərinləndirsin, böyük pedaqoji təcrübəyə, zəngin elmi-pedaqoji həyat yoluna, nəci keyfiyyətlərə qadir olsun. Bunların hər biri Mir Cəlalın atributları olmaqla onun müasirlərinin və xələflərinin qəlbinə öz möhürünü vurmuşdur.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, vaxtilə Cəlil Məmmədquluzadənin publisistik üslubunda yazdığı: "Bəzi vaxt otururam və papağımı qabağıma qoyub fikrə gedirəm, xəyala cumuram, özümdən soruşuram ki, mənim anam kimdir? ...öz-özümə cavab verirəm ki, mənim anam rəhmətlik Zəhrəbanu bacı idi. Dilim nə dilidir! Azərbaycan dilidir. Yəni vətənim haradır? Azərbaycan vilayətidir" fikri Mir Cəlalın elmi-bədii üslubunun tələblərinə cavab verən prinsiplərdir, ölcüdür, ən başlıcası publisistik düşüncənin alim təfəkkürü ilə elmi düşüncəyə çevrilməsidir.

Mir Cəlal müəllimin dilçilik görüşlərinin 1973-cü ildə yazdığı "Klassiklər və müasirlər" kitabı ilə özünün yüksək zirvəsinə çatır. Bu kitabda Mir Cəlal müəllim klassiklərdən müasirlərə və müasirlərdən klassiklərə gedən yolun ədəbi yolçularına – ədəbiyyat korifeylərinə istiqamət almaqla yenə də ədəbi dil, bədii dil məsələlərini unutmamışdır. Ədəbiyyat nəzəriyyəsini, ədəbiyyat tarixini, ədəbi tənqidi, ümumilikdə ədəbiyyatşünaslığı dilçilik görüşləri ilə vəhdət halına salmışdır.

Mir Cəlal dilçilik görüşlərinin üçüncü mərhələsində klassiklərlə müasirləri qarşılaşdırmaq yolu ilə bədii dilimizin ayrı-ayrı tarixi dövrlərdəki inkişaf xüsusiyyətlərinə, quruluşuna, sağlam əsnələrinə, orijinal ədalarna, eyni zamanda qeyri-təbii ifadə formalarına, dili və cümlələri dolaşqı olan sənətkarların sadə, aydın dildə yazmalarına xüsusi yer ayırır, tələbkarlıqla onlardan tələb edir. Bu tələbkarlığın içərisində bədii dilimizdən düzgün istifadə edənlərin təbliği ilə yanaşı, onun imkanlarından yetərincə faydalanmayanların (söhbət yazıçı və şairlərdən gedir) tənqidi də özünə yer tapır. Bununla da Mir Cəlal dilçilik görüşlərinin nüvəsini ədəbi-bədii dilin təbliğindən və ondan düzgün istifadə etməyənlərin tənqidindən ibarət sintez üzərində qurulan notlara bərkidir. "Bədii dilimiz haqqında" məqaləsində yazır: "Biz Molla Nəsrəddin stilinin – sadə, aydın, yığcam, bədii nəsr

dilinin inkişafında hələ çox az iş görmüşük. Pis mənada tərcümə təsirləri, süni ibarələr bir sıra yazıçılarımızın dilində hələ də vardır". "Mən qol çəkməmişəm" demək əvəzinə, "mənim tərəfimdən imzalanmışdır" demək kimi qeyri-təbii ifadə formaları, təəssüf ki, bəzən bədii əsərlərdə də özünə yer tapır". Mir Cəlal Ə.Haqverdiyevin "Şeyx Şəban" əsərindən bir parça nümunə gətirərək qeyd edir ki, burada (nümunə gətirilən parçada) cümlələr sadə və aydındır, yeknəsəqlik, yoruculuq, quruluq yoxdur, ifadələr su kimi axır, əsər şirin oxunur və s. Bununla bərabər, Mir Cəlal oxunuşu çətin olan bədii nümunələri də diqqətdən qaçırmır, süni, köntöy, dumanlı cümlələri Əbülhəsənin "Dünya qopur" əsərindən misal gətirərək "... bu şəkllə düşən dil məzmunu açmağa yox, örtüb dumanlatmağa xidmət edir" fikrini söyləyir. Mir Cəlal klassiklərimizin maraqlı dialoqları bir vasitə kimi istifadə edərək dil sənətkarlığının zəruri şərtinə çevirməsinə də əhəmiyyət verməyin vacibliyini Ə.Haqverdiyevin "Mirzə Səfər" hekayəsindən gətirdiyi aşağıdakı parça ilə təsdiq edir:

- Mirzə, mənim kağızımı yaz, aparım.
- Dayan, bu saat yazaram.
- Bilirsiniz, mən Həsən ağanın qohumuyam.

- Doğrudan Həsən ağanın qohumusan?
- Doğrudan!
- Sən Həzrət Abbas, Həsən ağanın qohumusan?

- Həzrət Abbas haqqı, Həsən ağanın qohumuyam.

- Deynən, sən öl!
- Sən öl, Həsən ağanın adamıyam...
- Elə isə gəl min mənim boynuma. Neyləyim, Həsən ağanın qohumusan!"

Burada Mir Cəlalın tapıntısı təkcə dialoq, yaxud sənətkarın oxucunu güldürməyi deyil, həm də sadə və aydın bir dillə daxili, psixoloji gərginliyin yerində, məqamında oxucuya çatdırılması üslubunu üzə çıxarmasıdır. Bu üslub da yenə, təbii olaraq dillə bağlı bir məsələdir. Mir Cəlal bu işdə də yaxşı nə varsa, onu öyrənməyi vacib bildirdi. Ona görə də çox ustalıqla yazırdı: "Sənətkarlığın başqa məsələlərində olduğu kimi, bu məsələdə də biz klassiklərimizdən öyrənməliyik və özü də dərinləndirən öyrənməliyik".

Mir Cəlalın dilçilik görüşləri klassikləri tədqiq etməklə başladı və müasirlərə doğru zəngin bir yaradıcılıq yolu keçdi. Nəticədə özü də klassikləşdi, həm də müasirlərinin əvəzolunmaz müasiri oldu.

Yaqub İsmaylov

MİR CƏLALIN MÜHARİBƏ DÖVRÜ HEKAYƏLƏRİ

Böyük Vətən müharibəsi sovet xalqının həyatında yeni bir səhifə açdı. Bütün xalq vətənimizə qəflətən basqın etmiş alman-faşist işğalçılara qarşı ölüm-dirim mübarizəsinə qalxdı. "Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!" şüarı ədəbiyyatın da istiqamətini, yaradıcılıq pafosunu və inkişaf yolunu müəyyənləşdirən xarakterik əlamət oldu.

Spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən yeni tarixi dövr sənətin, sənətkarın qarşısında yeni, böyük vəzifələr qoyur, həmin vəzifələrin xüsusi fəallıq, operativlik və çevikliklə yerinə yetirilməsini, zamanın tələbinə uyğun dəyərli əsərlər yaratmasını irəli sürürdü. Həyatda sürətlə baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrdən vaxtında düzgün nəticələr çıxarmağı bacarmaq, müharibənin insan psixologiyasında yaratdığı dəyişikliklərin mahiyyətini həssaslıqla duyub qavramaq, azadlıq mübarizəsinin müqəvəmlərini qırıb qalib gələcəyinə inam hissini qüvvətləndirmək, humanizmi, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq ideyalarını təsirli bədii vasitələrlə əks etdirmək lazım idi. Ədəbiyyat xalqın həyatı və mübarizəsi ilə möhkəm, qırlmaz mənəvi tellərlə bağlanaraq inkişaf edir, daha da zənginləşirdi. Müharibə dövrünün hadisələrini, insan psixologiyasında əmələ gələn dəyişiklikləri, çoxmillətli sovet xalqının siyasi, mənəvi və mədəni qüdrətini, ölkəmizin sarsılmaz gücünü əks etdirən bir yaradıcılıq sahəsi kimi ədəbiyyat olduqca səmərəli fəaliyyət göstərdi. Sovet xalqlarının vətənpərvərlik ideyaları ilə dolğunlaşan

ədəbiyyatın məfkurə – mübarizə silahı kimi tutduğu düzgün mövqeyi getdikcə möhkəmlənirdi, düşmənin məhv edilməsi və qələbə qazanılması sahəsində öhdəsinə düşən mühüm ideya-bədii vəzifəni şərafətlə yerinə yetirdi.

Müxtəlif ədəbi janrlarda, xatirə, qeyd, gündəlik, очерк, hekayə, povest kimi nəsrlər formalarında meydana çıxan dəyərli nümunələri birləşdirən, səciyyələndirən ümumi cəhət, hər şeydən əvvəl, vətənpərvərlik hissələrinin çoxğunluğu, zənginliyi, tarixi-ictimai şəraitdən asılı olaraq aldığı məna idi. Dövrün azəri sovet nəsrində, onun Ə.Əbüllhəsən, M.Hüseyn, Mir Cəlal, S.Rəhimov, Ə.Məmmədخانlı, İ.Əfəndiyev, S.Rəhman, Y.Əzimzadə kimi nümayəndələrinin yaradıcılığında həmin cəhət özünü qabarıq, qüvvətli şəkildə göstərirdi. Ə.Məmmədخانlı "milyon işlə məşğul olan milyon əl indi bir iş görmək üçün bir şeyə uzandı: – silah!" – deyə Vətənin "təhlükə siqnalı"na səs verən, ölkəni müdafiəyə qalxan sovet adamlarının əhvali-ruhiyyəsini, nəcib duyğu və təşəbbüslərini məharətlə ümumiləşdirən "Analar yolları çuxdular" (1941) hekayəsini yazdı. Mir Cəlal "Yollar" (1941) hekayəsində ana torpağı düşmən tapdağından qorumağa gedən Vətən övladlarından, bu övladların qaçaqçılıq bir nümayəndəsi kimi Ədhəmdən söz açıb, onun öz borcunu ödəmək əzmini, yaşadığı hissələrin müqəddəs və böyüklüyünü qələmə aldı. Ədhəmin danışıqını, hərəkətini, oğlu Sabahı Vətənin sabahına layiq görmək arzusunun

xəsis boyalara olsa da, mənalı və təsirli şəkildə canlandırıldı. Bədii ümumiləşdirmə yazıçıya imkan verdi ki, o, konkret fərdin, vətənpərvər Ədhəmin hissələrini, hərəkət və sözlərini bütün sovet adamlarının ümumi əhvali-ruhiyyəsi, hərəkət və sözləri ilə birləşdirib vəhdət halına salsın, geniş ictimai-siyasi məna səviyyəsinə qaldırsın: "Ədhəm böyük və müqəddəs bir səfərə çıxırdı. O, addımlarını milyonlarca vətənpərvərlərin yürüş ahənginə qatıb yollana-çaqdı. O, dayanmadan cəbhəyə, azğın düşmənin cinayətlərinə son qoymağa gedirdi. Bu yolun yolçusu hamı üçün – böyük üçün, kiçik üçün, qadın, kişi, qonum-qonşu, şəhərli, kəndli üçün, kolxozçu, fəhlə, əkinçi, ziyalı üçün, hər bir kəs üçün əziz və yaxındır".

Böyük tarixi hadisəyə düzgün münasibət, doğma vətənə tükənməz məhəbbət hekayədə sosializmin mühüm nailiyyətlərindən birini – adamlarımızın mənəvi inkişaf və ictimai şüur səviyyəsini göstərən amil kimi verilmişdir.

Mir Cəlal geniş təsvirsiz də az sözlə dolğun lövhə yaratmağı, qələbə hakim kəsilib duyğu və fikirləri düzgün istiqamətə yönəltməyi, düşməne qarşı oxucuda dərin qəzəb və intiqam hissi doğurmağı bacaran sənətkardır. Onun kiçik həcmli "Anaların üsyanı" (1941) hekayəsi ona görə güclü intibah oyaqdır ki, burada həm həyat hadisəsi, həm də bədii təcəssüm çox təsirli və realdır. Sınasına övlad dağı çəkilməmiş Mariyanın daxili hayacanları, ürək çırpıntıları, qısa duyğuları mənalı boyalara ifadə olunmuşdur. Konkret hadisənin təsvirindən geniş bədii ümumiləşdirməyə keçilmişdir. Sanki Mariyanın ürəkədən qorub gələn "intiqam" sözünün qüdrətli yeri-göyü hərəkətə gətirmiş, sanki onun həzini, haqlı ana fəryadı ildırım sürəti ilə bütün ərzə yayılmışdır. "Dünyanın bütün qadınları, bəşəriyyəti bəsləyib böyüdülər, insanlığın dayələri, dahilərin, alimlərin, filosofların, şairlərin anaları, köksü saf, təmiz hissələr yatağı olan qadınlar böyükdən-kiçiyə, şərqdən-qərbə, cənubdan-şimala hamısı ayağa qalxmışdı. Dünyada birinci və axırını dəfə

Mir Cəlal

olaraq anaların müqəddəs üsyanı başlamırdı... kəndli qadın əlində alaqəş, kürək, toxa gəlirdi. Fəhlə qadın yumruğunu düyümləyərək bayraq kimi qaldırırdı. Müəllim kitabını silahla dəyişir, yazanlar qələmini süngüyə çevirirdi. Dəniz kimi dalğalanan, vulkan kimi coşan bu hərəkət getdikcə böyüyür, böyüdükcə sürətlə yeriyirdi. Əliyalınlar yerdən daş götürür, ağac alır, ümumi düşməne, insanlığın düşməninə, faşist cəlladlarına qarşı yüyürürdü..."

Hekayədəki dərin emosional ruh, yüksək ictimai pafos və qüvvətli bədii ümumiləşdirmə onun xalq qəzəbinin böyük gücünü əks etdirən bilən bir əsər səviyyəsinə qaldırılmışdır.

Mir Cəlalin "Yollar", "Anaların üsyanı", Ə.Məmmədخانlının "Analar yolları çuxdular" hekayələrində, habelə bir çox başqa bədii nümunələrdə əsas məqsəd sovet adamlarının düşməne qəzəb hissini, səfərbərlik əhvali-ruhiyyəsini, Vətən çağırışına qoşulmaq əzmini, cəbhəyə yola düşmək təşəbbüsünü və sair zəruri cəhətləri əks etdirməkdən ibarət idi. Həmin əsərlərdə mürəkkəb cəbhə həyatı, gərgin döyüş səhnəsi, mübarizə məqamında göstərilən böyük hünər və qəhrəmanlıq təsvir olunmurdu. Belə bir tələbi o əsərlərin qarşısına qoymağa lüzum da yox idi. Çünki həmin əsərlərin ideya-bədii funksiyası, izlədiyi qaya başqa idi. Lakin az sonra, dərin həyatı əsasları, tükənməz qida mənbələri olan, yeni şərait daxilində təzahür tapıb zənginləşən sovet vətənpərvərliyi ideyasını müxtəlif cəhətdən işıqlandıran yeni-yeni əsərlər yarandı. Vətən müharibəsinin gedişi prosesində hər kəs öz mövqeyini müəyyənləşdirəndikdən, hər bir sovet adamı müvafiq əsgəri vəzifəsinə tutduqdan sonra bədii əsərlərin mövzusu xeyli konkretləşdi, sənətin yaradıcılıq üfəqləri xeyli genişləndi.

Sovet əsgərini inandırıcı tarixi şəraitdə mənəvi əzəməti, qəhrəmanlıq fəaliyyəti ilə təsvir etmək, onun psixologiyasını, daxili aləmini açmaq, onu mübarizəyə ruhlandıran, yüksək vətənpərvərlik hissi ilə coşdurən həyatı

amilləri göstərmək, həqiqi döyüşçü surəti yaratmaq ədəbiyyatın ən mühüm və şərfli vəzifələrindən idi. Çünki qəhrəman döyüşçü simasında mənəvi-əxlaqi gözəllik, əzəmət, sovet adamına məxsus bir çox yeni, tipik, səciyyəvi keyfiyyətlər öz ifadəsini tapır. Buna görə də döyüşçü surəti yaratmaq məsələsi, ədəbiyyatımızın əsas məsələsi olan müasir mövzu və müsbət qəhrəman məsələsinin mühüm bir hissəsidir".

Bədii surət kimi müsbət qəhrəmanın qüdrəti, hər şeydən əvvəl, onun nə dərəcədə düzgün və dərin göstərilməsindədir. Sovet əsgərini süni şəkildə şişirtməyə, bayağılaşdırmağa, real həyatı əsasdan və canlı insani keyfiyyətdən məhrum etməyə yol vermək olmaz. Sosialist realizmi sənətinin təbiəti, estetik mahiyyəti və qanunu həqiqətə daim sadiq qalması, həyatı qabaqcıl ideya mövqeyindən doğru-düzgün göstərməyi tələb edir. Əks təqdirdə, qüdrətli sovet adamı inandırıcı görünməz, canlı insandan çox, sxemə, plakata çevrilir. Yazıçı müsbət qəhrəmanı ancaq əlvan boyalarla bəzəməməli, onu bütün mürəkkəbliyi, daxili ziddiyyətləri, müxtəlif çətinlikləri, böyük qələbələri, mənəvi həyəcanları, təbii duyğu və düşüncələri ilə hərtərəfli verməyi bacarmalıdır. Sovet əsgəri son dərəcə böyük məqsəd, yüksək başəri ideal uğrunda, ən gözəl, ulti nemət olan azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparır. Bu mübarizədə əsgərin fiziki qəhrəmanlığını real fakt kimi təsvir etmək işin ancaq bir cəhətidir. Daha mühüm və əsas məsələ qəhrəmanın daxili aləmini, mübarizəsinin dərin həyatı mənasını, onu bu mübarizəyə hazırlayan və sövq edən ictimai, tarixi, mənəvi amilləri bədii inandırıcılıqla qələmə almaqdır. Bunsuz təsvir edilən qəhrəman dövrün yüksək mənəviyyəti, qabaqcıl, nümunəvi adamı kimi dolğun bədii ümumiləşdirmə səviyyəsinə qalxmaz, başqalarının dərin rəğbət və məhəbbətini qazanmaz.

Vaxtı ilə vətəndaş müharibəsi cəbhələrində iştirak edən, nə üçün çarpışdığını süurlu şəkildə başa düşən azəri əsgərinin surətini bədii nəsrə

gətirməyə təşəbbüs ədəbiyyatımızın yenidən şəkkül tapmağa başladığı 20-ci illərdə edilmişdi. Lakin H.Nəzərli kimi bir yazıçının bu təşəbbüsü ilk təcübə idi. Onun ideya-mövzu cəhətdən əhəmiyyəti, aktual olan "Qışladan kəndə", "Qəhrəmanın romanı" kimi hekayələrində hələ sənətkarlıqla yaradılmış dolğun qızıl əsgər surəti yox idi. Ümumiyyətlə, dinc quruculuq dövrünün azəri ədəbiyyatında döyüşçü haqqında daha çox ümumi şəkildə söhbət gedirdi; onun əldə silah Vətən keşiyində sayıq dayanması, hərblərsə, düşməne qarşı igidliklə vuruşacağı, siyasi və texniki hazırlığı kimi məsələlərə daha çox toxunulurdu. Çətin və mürəkkəb mübarizə meydanının əsl qəhrəmanı kimi sovet döyüşçüsünün konkret, canlı bədii surəti yaranmamışdı. Bu mühüm, şərfli vəzifəni Böyük Vətən müharibəsi yazıçılarımızın qarşısına qoydu.

Xalq şairi S.Vurğun "azadlıq və istiqlaliyyət nemətinin mənasını daha artıq dərk etmiş, daha zəngin mənəvi bir dünya ilə silahlənmiş bir əsgəri" – sovet əsgərini indiki müharibə meydanlarında ən qüdrətli əsgər sayırdı. İstedadlı yazıçı M.Ənvar həqiqi döyüşçü surəti yaratmağın böyük əhəmiyyət və məsuliyyətindən danışıq obrazlı şəkildə deyirdi: "Döyüşdə keçən bir həyatın hər dəqiqəsində başqa şəraitdə yaşayan bir adamın bir həftədə duyduqlarının, yaşadıqlarının şiddəti vardır. Biz bu şiddətli həyatı öz dinamikasında verməliyik. Çox zaman bütün əvvəlki ömrü boyu gizli qalmış bir keyfiyyət müharibə şəraitində birdən-birə gur bir alov kimi alışıb yanır. İnsanın əvvəlki həyatının gözəlliyi parlaq bir alov kimi onun yüksək qəhrəmanlığında təzahür edir. Gözəllik burada hərəkətdə yaranır. Sənət bu gözəlliyi əks etdirməlidir".

Ə.Əbülhəsən, S.Rəhimov, M.Hüseyn, Mir Cəlal kimi sənətkarlar sovet döyüşçüsünün necə mürəkkəb və çətin şəraitdə fəaliyyət göstərdiyini, onun hünərini və igidliyini dərinləndirən mənalandırmaya üçün müharibə dövrünün sətir həqiqətlərini, cəbhə həyatının real mənzərəsini canlandırmaya çalışırdılar. Məsələn üçün,

Mir Cəlal "Qardaş qanı" (1941) hekayəsində müharibə şəraitinin xüsusiyyətini, dəhşətini bir neçə səciyyəvi cizgi ilə inandırıcı təsvir edir: "Toplar nərildəyir, pulemyotlar tələsir, təkər səsləri dəmirçi bazarını xatırladır. Göy-yer bir-birinə qarışmışdır. Üfüqləri kəşif və bulanır bir hava örtmüşdür. Adam çox əsirdir, az görür. Güman edirsən ki, sənin sağında, solunda, arxada, qarşında, başın üstündə və ayağın altında, hətta qəlbində, beyində alovlanan çarpışmaları, bütün bu gürultu və dəhşətləri müəyyən bir pərdə örtmüşdür".

Bu lövhə konkret müşahidə məhsulu olmasa da, qəhrəmanın mübarizə şəraitini, cəbhə həyatının mürəkkəbliyini düzgün, obrazlı bir dillə əks etdirmək nöqtəyi-nəzərindən çox səciyyəvi, mənalıdır. Hekayədə təsir gücünü artıran başqa təfərrüat isə düşməne qarşı igidliklə vuruşarkən yaralanıb atas xəttindən həkim məntəqəsinə gətirilmiş əsgərin qanlı silahına diqqətin yönəldilməsidir. Qundağı qan ləkəli bu silah hekayədə sədaqət təmsili, mübarizəyə və intiqamə çarğız rəmzi kimi mənalandırılmışdır. Dostunun tüfəngi ilə döyüşə gedən əsgər həmin həqiqəti belə etiraf edir: "Mən səngərlərdə silahı bağırma basanda qardaşımdan əziz olan Bəhrəmı yanımda hiss edirdim. Silah səslənəndə, Bəhrəmin dindiğini duyurdum. Silaha qulluq edəndə, Bəhrəmə qulluq edirmiş kimi həzz alırdım. Ancaq tüfəngin qundağında möhür kimi qalan bir damla qanı silməmişdim və silməyəcək idim. Bu, qardaş qanının əlaməti idi. Bu, Bəhrəmin sanki sənə qoyub getdiyi bir yaddaş idi. Mən düşməndən intiqam almalı idim".

Mir Cəlalin təsvir edib surətini yaratdığı əsgər, bir çox başqa əsərlərdəki əsgər surətlərindən fərqli olaraq, burada döyüş meydanında, vuruş məqamında göstərilir. Bədii inikas obyektinə olaraq insan qəlbini ən böyük vuruş meydanı, ən dərin hiss və fikirlər yatağı kimi alır. Ağır yaralanmış əsgərin mənəvi-psixoloji həyatı əsas diqqət mərkəzinə çəkilir. Əsgərin varlığına hakim kəsilmiş sə-

mimi duyğular, qəlbinə yol tapmış qanadlı döyüşçü-şəyallar onun həyatının ictimai mənəvi və məqsədini də aydınlaşdırır. "Burada Mir Cəlal həyat fəlsəfəsinə aid konkret bir məsələnin həllini verir. Yazıçı bir mütəfəkkir kimi, müxtəsər də olsa, dünyanı sirlərini, insan ömrünün mənasını araşdırır; ehtiraslı və məntiqli mühakimələr yürüdür. O, bu qənaətə gəlir ki, həyat şirindir. Ömür əzizdir! Bu milsiz nemətlərin qədrini bilmək, onları əldə saxlamaq və qorumaq üçün hər cür əziyyətlə qatlaşmaq lazımdır".

Əsgərdə həyatə qayıtmaq arzusu yüngül, öləri bir hissədən, "ağzın bir marağdan", "dolu süfrələr başında oturmaq yeməyə, qadın sındırmağa, tərif deyib, tərif eşitməyə" olan həvəsədən doğmur. Onun odlu-hərərətli qəlbini ictimai ideal və yüksək məqsədlə döyünür. Vətən yalarını sağaltmaq, düşməndən qisas almaq xalqa və cəmiyyətə fayda vermək üçün o, həyatə qayıtmaq istəyir. "Qəhrəmanın yaralarını Vətənin köksünə vurulmuş ağır yaraları kimi təsvir edən Mir Cəlalin hekayəsindəki ümumiləşdirmə müvəffəqiyyəti və təsirlidir".

Yazıçı həm yaralı əsgərin, həm də onu görməyə gələn dostların həyat eşqini, vətən sevgisini təbii cizgilər vasitəsilə əks etdirir. Onların cəbhədə möhkəmlənmiş dostluğunun qüdrəti, "on illərə bərabər olan bir neçə aylıq cəbhə həyatından aldığı duyğu və təəvvürləri" öz yaxın adamlarına çatdırmaq arzuları, habelə xeyrixah hisslərlə zəngin ana qəlbinin böyüklüyü haqqında da söz aqır. Bəzən adı bir fakt realist bir təsvirin gücü ilə dərin bədii mənəvi və gözəllik kəsb edir. Ananın hər dəfə işə gedərkən evin açarını özü ilə aparmayıb həyətdə müəyyən yerə qoyması (halbuki o, tək idi) bir təfərrüat kimi əsərə təsadüfi salınmamışdır. Bağlı qapıya düşən adı metal açar insan qəlbini açan, övladının qayda-cəfəsinə ananın bəslədiyi etiqad və inamı göstərən maraqlı bədii detalə çevrilmişdir. Tamam sağalmaq, möhkəmlənmək məqsədilə arxaya göndərilmiş oğul evlərinin açarını həmin yerdən tapır. Ananın əməli, niyyəti, sözü onun sonsuz fərəh

və iftixarına səbəb olur. Bu adi hadisə təbii olaraq əsgərdə belə bir fərəhli, yüksək, humanist qənaət doğurur: "Bəşəriyyəti hamısı analar qəlbii ilə yaşasaydı, dünya başdan-başa cənnət olardı. Bunların duyğusu, arzusu, bunların xeyirxahlıq və mərhəmət dolu ürəkləri həmişə bizimlə, cəbhəçilərlədir. Bu müqəddəs qəlb sahiblərinin keşiyində durana zaval yoxdur". Şübhəsiz, yüksək duyğu və məslək, Vətən eşqi və xalq məhəbbəti vəziyyəti getdikcə yaxşılaşan əsgərin cəbhəyə qayıtmaq arzusunun gündən-günə qüvvətləndirir. Yazıçı bu cəhəti də hekayədə xüsusi həssaslıqla nəzərə çarpdırmışdır.

Hadisədə mahiyyəti görüb göstərməyi, insan qəlbinə və ruhuna işiq salmağı mühüm yaradıcılıq prinsipi kimi qəbul etdiyi üçün Mir Cəlal çıxışlarının birində haqlı olaraq deyirdi ki, döyüş, gurultu, top səsi və sairənin təsvirinə çox fikir vermək əksər halda qəhrəman haqqında təsəvvürün birtərəfliliyi ilə əlaqədardır. Bu, istər-istəməz bizi adamların daxili-mənəvi qüdrətini, bu qüdrətin tükənməz mənbələrini lazımınca hesaba almaqdan yayındır.

"Adamların daxili, mənəvi qüdrəti, bu qüdrətin tükənməz mənbələri" Mir Cəlalin bir sıra əsərlərində, o cümlədən "Vətən yaraları", "Silah qardaşları" kimi qiymətli bədii nümunələrdə mərkəzi problem, əsas ictimai-bədii inikas obyektidir. "Silah qardaşları"nda (1945) yalnız azəri Nəcəflə rus Aleksandrın möhkəm cəbhə dostluğundan danışılır. Eyni zamanda qadın-ana qəlbinin incəlikləri, həyəcanları, qüdsiyyət və gözəlliyi göstərilir. Əvvəlcə hekayədə oğul intizarı çəkən həssas, mehriban, xeyirxah, mərd və çalışqan bir ana göz önünə gətirilir. Səltənətin nəci simasında müəyyən qisim azəri qadınının psixoloji, arzusu, inamı, etiqad və əməli təbii boyalarla verilir. Ananın öz yuxusunu axar suya söyləyib ruhi sakitlik və təskinlik tapması da xalqdan, xalq yaradıcılığından gələn bir cəhətdir ki, hekayədə maraqlı bədii təfərrüat kimi mənalandırılmışdır. Yaralandığı üçün müvəqqəti arxaya göndərilmiş Aleksandrın xəstəxanadan çıxarkən dostu Nə-

cəfgilin evini axtarıb tapması, anaya öz sevimli oğlundan xoş xəbər çatdırması, xeyli müddət orada qalıb ilişməsi də süjet xətti ilə bağlana-raq ideyanın aydın və təsirli bədii ifadəsinə kömək etmişdir.

"Vətən yaraları"nda olduğu kimi, "Silah qardaşları"nda da yaralanmış əsgər eyni zamanda arxada göstərilir. Lakin burada Aleksandr yad bir qadından, dostu Nəcəfin atasından böyük qayğı və hörmət görür. Bu prosesdə o, müəyyən həqiqətlərin mənasını yenidən düşünərək ətraflı və dərinə dərk edir. Hər şeydən əvvəl, zahirən adi, bəlkə, yoxsul görünən Səltənət kimi qadınlar öz zəngin mədəniyyətləri, yüksək qayğı və həssaslıqları ilə Aleksandra böyük təsir bağışlayır. Ona aydın olur ki, "yad bir adamı, xəstəxanalardan gələn bir yaralı oğul məhəbbəti ilə əzizləyən, istəhsalatda fəal çalışan, ailədə müharibənin törətdiyi məhrumiyyətləri həzm edən, ağır oğul intizarına dözən dul bir qadın cəbhə adamlarından, əsgərdən az iş görmür. Arxada belə adamlar qoyub gedən əsgər, əlbət ki, basilməyəcəkdir..."

Bu fikir inkişaf etdirilərək, mənacə dərinləşdirilərək sovet əsgərinin yüksək ideali ilə, onun mərdliyinin, igidlik və qorxmazlığına real mənbələri, konkret səbəbləri ilə əlaqələndirilir. Böyük bir həyat həqiqətinin mahiyyətini duyub qavramış Aleksandr indi daha yaxşı bilir ki, "...buralara, cəbhələrə axan milyonlar əsgərlər kimi, nəyi müdafiə etməyə gəlmişdir. O indi düşünür ki, Vətən deyilən şey yalnız torpaq, tikinti, yalnız ağac kölgəsi, axar su, məhsullu bağ, geniş tarla, əngin üfüq deyildir. Vətən əslində adamlardır, əsl vətən adamlarıdır".

Yüksək fikirlərlə yaşadığı, ədalətli mübarizə apardığı üçündür ki, sovet əsgəri odun-ələvün içərisinə atılmaqdan, lazım gələrsə, canından keçməkdən qorxmur. Əlbəttə, bu həqiqət hekayədə ümumi söz, şüar şəklində verilmir, konkret həyat materialı ilə əyanlaşdırilərək təcəssüm tapır. Müəllif Aleksandri yenidən

ön cəbhəyə, atəş xəttinə qayıtarıb dostu Nəcəflə görüşür. Bu prosesə qədər Nəcəf haqqında dolaylı yolla verilən məlumat indi həm də müstəqim mahiyyət alır. Tələbkar, mehriban, qorxmaz, ağıllı komandır kimi səciyyələndirilən Nəcəf azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda gedən döyüşlərdə igidliklə halak olur. "Qəhrəmanlara ölüm yaramır!" fikri bədii şəkildə yaxşı mənalandırılır. Əsgəri hissənin kədəri, qəzəbi bu itkidən təsirlənmiş Aleksandrın həyəcanları, düşüncələri təbii boyalarla qələmə alınır. Aleksandr bütün varlığı ilə Nəcəflə bağlanmış, onu gözəl insan, ləyaqətli komandır olduğu üçün ürəkdan sevir. Aleksandr öz cəsur və mərd dostunun ölümünə inanmaq istəmir. Başqaları kimi o da Nəcəfin sanki zəruri bir tapşırıq vermək, mühüm bir əməliyyatı başa çatdırmaq üçün daha irəli gətirdiyini güman edir, xəyala gətirir. Aleksandra elə gəlir ki, o hər zaman iki sas eşidir. "Bu saslərin biri qabaqdan, lap qələbə mövqeyindən gələn Nəcəfin səsidir. Nəcəf həmişəki döyüşçülərini, Alyoşanı irəli çağırır. Arxadan gələn sas isə ananın, gözü yollarında qalan Səltənətin səsidir. O da Aleksandri çağırır soruşur: "Nə oldu? Bəs Nəcəf haçan gələcək? Mən oğlum su əndən istədim axı?" Aleksandrın daim irəliləyən, əziz komandirini "axtarmağa" can atması hekayədə intiqama, mübarizə və qələbəyə güclü bədii çağırış kimi ümumiləşir, dərin ictimai mənə kəsb edir.

Biz Mir Cəlalin hekayələrindəki bir sıra qiymətli cəhətləri, ideya-bədii məziyyətləri, bəzi nöqsan və qüsurları göstərdikdən sonra, tənqidçi-ədəbiyyatşünas Məsud Vəliyevin belə bir ümumiləşdirici yanlış fikri üzərində dayanmağı lazım bilirlik. Məsud Vəliyev deyir: "Yazıçının müharibə mövzusunda yazdığı hekayələri göstərir ki, o bu həyatı yaxşı bilir. Bu hekayələrdən alınan təəssürat belədir ki, guya müharibə çox asan bir şeydir. Böyük Vətən müharibəsi dövründə bilavasitə cəbhələrdə baş verən hadisələrdən xəbərsiz olmaq özünü bir də onda göstərir ki, yazıçı

həmin mövzuda yazdığı hekayələrində təsvir etdiyi hadisələri arxa cəbhəyə keçirir və bütün məsələləri müharibənin fonunda həll edir. Oxucular müharibədən bəhs edən bu əsərlərdə müharibənin özünü görmürlər, yalnız onun haqqında danışır, söhbət və təəssürat eşidirlər".

Əlbəttə, Mir Cəlalin bəzi hekayələrində az inandırıcı olan cəbhələr, müharibə haqqında ümumi söhbətlərə, realizmi zəiflədən təsvirlərə və s. rast gəlirik. Lakin bir neçə konkret əsərdə nəzərə çarpan bu cür qüsurları ümumiləşdirib onun müharibə mövzusunda bütün hekayələrinə aid etmək doğru deyil, obyektivlik və həqiqətdən uzaqdır. Bunu konkret olaraq yazıçının öz zəngin bədii yaradıcılığı, mətbuatın, tənqidin sənətkar verdiyi yüksək qiymət açıq-aşkar göstərir. Belə bir faktı xatırlatmaq çox yerinə düşər. 1944-cü ildə Mir Cəlalin yaradıcılıq həsabatı zamanı M.Arif öz çıxışında sanki bu cür yanlış fikirlərə cavab olaraq demişdir: "Maraqlı burasıdır ki, Mir Cəlal döyüşçü surəti, vuruş meydanı, ümumiyyətlə, cəbhə həyatını təsvir edərkən onun əsərlərində daha artıq həqiqilik, inandırıcı təsvirlər özünü göstərir. Bu, yenə o deməkdir ki, müəllif yaradarkən yalnız yaradıcı hadisə ilə yaşayır və müvəffəq olur".

***

Böyük Vətən müharibəsi ümumxalq müharibəsi idi. Bütün ölkə, bütün xalq vahid bir məqsəd uğrunda mübarizəyə qalxmışdı. Cəbhə ilə arxa arasında möhkəm vəhdət, canlı və qırılmaz əlaqə vardı. Yüksək mədəni, tarixi, ictimai-siyasi əsaslarla malik olan həmin birlik çətin sınaq illərində özünü bütün əzəməti ilə göstərdi, müharibənin taleyində həlledici qüdrətli amil oldu. Sosializm cəmiyyətinin qabaqcıl sənətkarı da bu birləşmiş əzəmətindən ilham alıb həyatın irəli sürdüyü mühüm vəzifələrə, dövrün qarşıya qoyduğu aktual məsələlərə düzgün yanaşır, yüksək ideal, həqiqi vətənpərvərlik və kommunist partiya-lığı mövqeyindən çıxış edirdi.

Qələmini kəskin ideya-bədii silaha çevirən Mir Cəlal da cəmiyyətin, həyatın, dövrün tələbinə – "ictimai sifariş"inə cavab vermək üçün xüsusi fəallıqla çalışır, axtarıqlar aparır, vacib mətləblərə toxunur, hadisələr seçib qələmə alır, ümumiləşdirir. Onun yaradıcılığı məhdud səciyyə daşmır, həyatın bir tərəfini, bir və ya bir neçə cəhətini göstərməklə qalmır. Mir Cəlal bilavasitə hərbi mövzularda yazdığı kimi, arxa cəbhədəki adamlarımızdan, onların işindən, arzusundan, qayğısından, sevinc və kədərinə də səmimiyyətlə, hərarətlə danışır. Bununla da həyat, mühit, dövr haqqında geniş və zəngin təsvir yaratmağa çalışırdı.

Mir Cəlal hərbi-vətənpərvərlik mövzulara həsr etdiyi əsərlərində belə tez-tez arxadakı adamları yada salmış, əsgərin ailəsini, sevgilisini, ata-anasını, bacı-qardaşını, dost və tanışını xatırlatmış, bəzən məqsədə müvafiq olaraq, hadisənin inkişaf və həllini o həyata bağlamışdır. Yaxud, əksinə, arxadakı adamlardan söhbət açarkən od-alov içinə atılıb fədakarlıqla çarpışan sovet döyüşçüsünü xatırlatmağı, ya onun bir neçə real cizgi ilə konkret surətini çəkməyi, ya da haqqında ümumi şəkildə olsa belə, müəyyən məlumat verməyi lazım bilmiş, bəlkə, bunu yaradıcılıq qayəsindən irəli gələn zərurət hesab etmişdir. Bir sözlə, ədibin qələmə aldığı mövzular, ictimai-siyasi mətləblər cəbhə-arxa vəhdətini, həmin birliyin əsas mahiyyət və xüsusiyyətini də göstərmis olur. Beləliklə, həərəsi konkret həyat parçasını, müəyyən bir həqiqəti, mühüm ictimai hadisəni, zəruri faktı qabarıqlaşdırıb ümumiləşdirən müvəffəqiyyətli bədii hekayələr tam halında, bütövlükdə dövr haqqında, müharibə haqqında, mübarizə apararı və qalib gələn insanlar haqqında aydın təsvirə uyadır.

Zəngin yaradıcılıq praktikası, maraqlı yazıçı müşahidələri, canlı həyat həqiqətləri, yenilik və müasirlik hissi Mir Cəlalə imkan verir ki, arxa cəbhə adamlarının dolğun bədii surətlərini yaratsın. Realizm prinsiplərinə, milli-ictimai keyfiyyətlərə, təbii-psixoloji vəziyyətlərə

istinadən yaradılmış surətlər bizə çox zaman tanışıq, doğma və yaxın görünür. Əslində bu "Vətən övladları" ilə biz hər gün həyatda rastlaşır, görüşür və dardlaşırıq. Deməli, bu surətlər ədəbiyyata real varlıqdan, canlı həyatın özündən gəlirlər. Ancaq nə müəllif fotoqraf, nə də həmin şəxslər fotosurətləridir. Onlar yaradıcı təxəyyül, bədii-ictimai təfəkkür məhsullarıdır. Diridirlər, hərəkətdə, fəaliyyətdədirlər, təbii duyğu və arzularla yaşayır, sevinir və kədərlənirlər... Lakin hər cür müqaviməti və çətinliyi də mərdanə qarşılayır, nə qədər ağır dardları, böyük müsibətləri olsa da, bədbinliyə, ruh düşkünlüyünə qapılırmı, küskünləşib fəaliyyətdən qalmırlar. Arxa cəbhə adamlarının, xüsusən yaşlı nəslin, ata-anaların fərdiləşmiş və ümumiləşmiş surətlərini canlandırmaqda Mir Cəlal gözəl yaradıcılıq təcridinə və ənənəsinə malikdir. Yeni tarixi şəraitdə də ədib o ənənəni davam və inkişaf etdirib, milli koloritə, milli-ictimai keyfiyyətlərə, təmiz mənəvi-əxlaqi sifətlərə malik obrazlar, xarakterlər yaratmağa təşəbbüs göstərir. Həm də bu təşəbbüs çox vaxt, demək olar ki, müvəffəqiyyətlə nəticələnir. Bunun da sirri müəllifin həmin adamların həyatına, psixologiyasına, ruhuna dərinənd bələd olması, məsələyə həssaslıqla, səmimiyyətlə və ehtirasla yanaşmasıdır. Odur ki, qoca Ostapenkolar, Mərcan nənələr, Tutu, Havva xalalar, Salman dayılar və başqaları canlı surətlər, xarakterlər təsiri bağışlayırlar. Bu adamlar həm konkret-fərdi, tipik-milliy keyfiyyətlərə, həm də ümumi-ictimai xüsusiyyətlərə malikdirlər. Vətənpərvərlik hissi ilə yaşayır, müharibənin qələbəmizlə tez başa çatmasını arzular, qoca olmalarına baxmayaraq bacarıqları köməyi əsirgəmir. Mir Cəlalın "Vuran əllər" (1941) hekayəsinin əsasına qoyduğu "sən cəbhə üçün nə etmiş?" sualı bu adamları da getdikcə dərinənd düşündürür, müəyyən təşəbbüs və fəaliyyətə sövq edir.

Yazıçı müharibənin törətdiyi fəlakətləri, müxtəlif çətin vəziyyətləri, adamlarımızın dözümlüyü, iradəsini, mətanətini, düşməne nifrətini, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq qey-

rətini bir sıra təsirli, real lövhələrdə canlandırmışdır. Məsələn, "Şərbət" (1941) hekayəsində doğma ev-əşiyini, yaşadığı səfəli kəndi tərk etməyə məcbur olan Ostapenkunun faşist soldatları ilə qarşılaşması və onlardan intiqam alması hadisəsi təsvir edilir. Belə gərgin, ağır, dramatik məqamda qocanın necə qəzəbə dolduğu, nə kimi psixoloji hal keçirdiyi səciyyəvi cizgilərlə verilir: "Onun rəngi qırmızı, gözləri dəhşətlər görür kimi böyümüşdü. Bəbəklərində bu saat qorxulu tufanlar baş verəcəyini bildirən şimşəklər oynayırdı". Doğrudan da, bu bir neçə tutarlı söz Ostapenkunun varlığında getdikcə güclənən tufanı təsvir edir, bədii şəkildə ayanılışdır. Faşistin ərzaq tələbi, hər kəlməsi, hər sorğusu Ostapenkoya ağır gəlsə də, ürəyinə güllə kimi dəyəsə də o, əzəmətini itirmir, ağıllı hərəkət edir, hələlik "ancaq sət, alovlu baxışları ilə dinir, cavab verirdi". Faşist üçün bə gətirməyə gedən həssas və zəhmətkeş arıçının (Ostapenkunun) arılarla "yad əlaqəsi"ni bir təfərrüat kimi mənalandırılıb nəzərə çarpdırılması da ideyanın dolğunlaşmasına xidmət edir. Belə məqamda Ostapenkunun "bu təmiz və çalışqan məxluqdan" necə ayrılacağını düşünməsi, öz arı pətəklərinə "adi bir əmlak" kimi baxmaması, "onları öz ömründən, ailəsindən, əziz oğluna və qızına olan məhəbbətdən, keçirdiyi uzun, dinc gənclik həyatından qoparıb qıyılma kimi, yaxşı güzərandan qalan şirin xayallar, xoşbəxt bir xanım, bağında bitən əlvan çiçəklər kimi" görməsi, qiymətləndirməsi yerinə düşür və bədii təsiri artırır. Zəruri təfərrüat, yığcam təsvirlər inandırıcı şəkildə əsaslandırır ki, Ostapenko qisas almayınca, "çağırılmamış qonaqlara" bal şərbəti əvəzinə "əcəl şərbəti" içirməyincə, ovcunda qəzəblə sıxdığı polad bıçağı onların ürəyinə sancmayınca sakitləşə bilməz. Hekayənin ideya-bədii məntiqi, hadisənin real inkişafı həmin həqiqətin ifadəsi ilə yenklənir.

Müharibənin insan psixologiyasında yaratdığı dəyişiklik və yenilik Mərcan nənənin də ("Mərcan nənə", 1942) xarakterində öz aydın, mənalı ifadəsini tapır. O, müharibənin başlan-

dığı ilk günlər təşviş keçirir, düşməne ancaq lənət yağdırmaq və nifrət deməklə kifayətlənir: "Dinc və gözəl şəhərə, səadətli gün keçirən ailələrə, mehriban camaata, analara, övladlara baxır; canavar kimi gecə qaranlığında basqın edən faşistləri xatırlayır, ürəyində deyirdi: "Ay gələn yolların kəsilsin, ay uçan qanadın qırıl-sın, gözün kor olsun, niyə qoymursan, niyə xalqı dinc qoymursan?.."

Lakin tezliklə bu avam qoca qadın nələ və qarşıqın faydasız olduğunu anlayır, cəbhə hadisələri və xəbərləri ilə yaşamağa başlayır. O, düşməne qəzəbini əməldə göstərmək, özünün bir işə yaradığını sübut etmək barədə düşünür. Şübhəsiz, insana fəlakət gətirən təcavüzə qarşı hamının əlbir mübarizə apardığı bir vaxtda Mərcan nənə də gərəklilişdən yapışmağın, ələndən gələni əsirgəməməyin nə qədər zəruri və əhəmiyyətli olduğunu çox yaxşı dərk edir. Bütün bu psixoloji məqamlar, övlad, ölkə, xalq qayğısı, vətən məhəbbəti, qeyrət duyğusu Mərcan nənənin varlığında təzahür edir. Oxucu səmimi bir insanın, səf ana, sədaqətli vətəndaş ürəyinin döyüntüsünü eşidir; onun şəhəri yangından mühafizə dəstəsinə yaxından kömək etdiyini, bir neçə faşist bombasını söndürüb təhlükəni aradan qaldırdığını inanır; bu cür mərd, qeyrətli, fədakar analar-nənələrlə fəxr edir. Mərcan nənə kimi Havva xala da ("Havva adamları", 1941) yüksək məhəbbətə layiq surətdir. Havva xala, qız əsgər paltarını geyib arxaya kəşfiyyət üçün gəlmiş düşmənin hiyləsini, "xəstəliyi"nin sirrini başa düşür, onu tanıyıb ifşa etməkdə sayıqlıq və fəallıq göstərir. Yaxud, müharibəyə getmiş neftçi oğlunu əvəz edən qoca Tutu arvadın ("Ananın yanışı", 1943) vətənpərvərlik təşəbbüsü, oğlunun çağırışına, ölkənin tələbinə cavab olaraq bol yanaq uğrunda mübarizə aparmaq əzmi, çətin günlərdə əmək növbəsində fədakarcasına dayanması bədii həqiqət səviyyəsinə qaldırılmış, arxa-cəbhə vəhdətinin parlaq bir təccəssümü kimi verilmişdir. Cəbhə, vətən, övlad, xalq

qayğısı savadsız və qoca məktəb xidmətçisi Salman əmidə də ("Ata", 1943) güclüdür, onun xəritəyə dərin marağını, ata-vətəndəş xarakterini müəyyənləşdirən başlıca səbəbdır.

Mir Cəlal zəngin həyatımızın ayrı-ayrı sahələrinə müraciət edir, maraqlı, əhəmiyyətli mövzular tapır, müxtəlif yaş, vəzifə, peşə sahibi olan adamların surətini yaratmağa, nəticə məqsədlərini, təşəbbüslərini, arzu-əməllərini göstərməyə çalışır. Sovet adamlarının səvinci ilə bərabər, kədərinə də səmimiyyət və həssaslıqla qələmə alır. Bu müqəddəs kədərin əsl səciyyəsinə müəyyənləşdirir, yaranma səbəbləri üzərində dayanır. Həmin kədərin şəxsi və ümumi məqsəd birliyindən yaranmış mahiyyətini, real ictimai məzmununu, adamda bədbinlik deyil, mübarizə ruhu, düşməyə qarşı qəzəb duyğusu oyaqmaq xüsusiyyətini əks etdirir. Ədib yaradıcılıq qayəsində uyğun olaraq hekayələrində konkret lövhə də çəkir, ümumi təsvirə də keçir, kəskin – odlu publisistikaya, incə və həzin lirikaya da müraciət edir; həyatda ölümün təzadından doğan təsirli və mənalı səhnələr yaradır. Məsələn üçün, "Analarnın üsyanı"nda coşqun publisistika ilə təsirli lirikəm uyğun birləşirsə, "Xəbər-ətərsiz"də həm konkret hissi, həm də ümumi publisist təsvir əsasdırsa, "Odlu mahnılar" lirik-romantik süjeti, həzin ahəngi, incə ruhu ilə səciyyəvidir. Sonuncu hekayədə yuvasına ənənə günəşin hiddətdən pul kimi qızarması, üfütün dərdlilərə tək boğulub doluxunması, buludlara qan çilənməsi qəbilədən olan zəngin və zəruri təbiət təsviri ilə insan taleyi arasında möhkəm davalı əlaqə vardır. Bu kiçik hekayədəki kədərli əhvalat, balaca Mustafanın günəşə ölmü düşməyə qarşı qəzəb və hiddətini artırır. Ümumiyyətlə, qəzəb hissi Mir Cəlalın bu dövr yaradıcılığında qüvvətli səslənmiş, müxtəlif surətlərin, konkret hadisə və vəziyyətlərin təsviri ilə gətirdikə dərinləşmişdir. Hərərətli, ehtiraslı, mənalı təsvir dilinə, habelə digər ideya-bədii məziyyətlərinə görə onun bir çox əsərlərini həyəcansız oxumaq, orada göstərilən

hadisə və insanlara laqeyd qalmaq qeyri-mümkündür. Təsədüfi deyil ki, M.Arif Mir Cəlalın Böyük Vətən müharibəsi dövründə yazdığı bir sıra hekayələrini "qəzəbli hekayələr" adlandırsaq, qəzəb hissini onların əsas ruhunu, əsas pafosunu təşkil edən yeni xüsusiyyət kimi yüksək qiymətləndirmişdir.

***

Bu illərin ədəbiyyatında satirik əsərlərə də böyük ehtiyac vardı. Müharibə dövrünün kəskin satirası uğrunda mübarizə aparmaq, gülüşün ideya-bədii qüdrətindən məharətlə istifadə etmək, qabaqçıl ənanələrdən bəhrələnmək və yeni yaradıcılıq axtarıqlarını genişləndirməklə sovet ədəbiyyatını zənginləşdirmək lazım idi. Bu, mühüm ədəbi-tarixi vəzifə kimi qarşıda dururdu. Mətbuat satira yaradıcılığı sahəsindəki bir çox nöqsanları aydınlaşdırır, gülüşün zəif və birtərəfli olduğunu göstərərək yazırdı: "...böyük tarixi mübarizə günlərində qəhrəman sovet əsgərinin bədii gülüşün yenilməz qüdrəti ilə silahlandırmaq, gülüşlə əzgin düşmənin çirkin və murdar simasını bütün çılpalıqlı ilə ortaya çıxartmaq üçün satira daha da kəskinləşdirilməli", inkişaf etdirilməlidir.

Azərbaycan sovet nasirləri bu dövrdə bir sıra satirik əsərlər yazdılar. S.Rəhmanın "Saçların mənası", Mir Cəlalın "Çüpcük", "Ər və arvad", "Çəkme", Ə.Sadiqin "Baş tutmayan ticarət", "Qanıqanın qanıqı çarları", "Mussolinin ad günü", "Tələ", S.Abbasovun "Lap az qalib", "Qayğılı furer", "İtlərin protesti" və başqa hekayələri dövrün maraqlı və əhəmiyyətli satirik əsərləri sayıla bilər. Bu əsərlərdə düşmənin mənavi-əxlaqi siması ifşa olunur, vəhşi təbiəti, acgözlüyü, lovgalığı, qorxunc niyyəti, qanlı və çirkin əməlləri açıqlıq göstərilirdi.

Satirik əsərdə gülüş əsas mübarizə silahıdır. Gülüş mənalı olduqda, ictimai məzmunun daşıdığı, vəziyyət və təbiətlərin mahiyyətindən doğduqda güclü təsir-tərbiyə vasitəsinə çevrilir, əsərin ideya-bədii ləyaqətini artırıb yüksəldir. Bu xüsusiyyət Mir Cəlalın

hekayələri üçün də xarakterikdir. O, "Çüpcük" (1942) əsərində satirik süjet üzrə canlandırdığı hadisə – gəzməyə çıxmış "alman səyyahı"nın başına gələn "qəribə" əhvalat vasitəsilə "yüksək" cəmiyyətin mənavi obyektivliyini, yaltaqlıq, qorxaqlıq və qulluqbazlıq kimi çirkin sifətlərini aşkara çıxarıb kəskin şəkildə ifşa etmişdir. "Ər və arvad" (1943) hekayəsində də müəllif fikrinin və hadisəyə münasibətini əsas ifadə vasitəsi olan gülüş qüvvətlidir. Mir Cəlal orijinal bədii formada Hitler əsgərlərinin talançı və qarətçi təbiətini göstərmiş, Vaqnerin simasında onları ictimai gülüş və satira obyektinə çevirmişdir. Faşist jandarm dəstəsində "adam döymək vəzifəsi" aparən Vaqner özüne "bir gün ağlamaq", arvadı Mariyanın tapşırıqlarını həyata keçirmək, cəhədən ona çoxlu paltar, bəzək şeyləri göndərmək, soyğunçuluq edib varlanmaq məqsədilə Rusiyaya can atır. Burada gülüşün mənbəyini surətin xeyalları ilə vəziyyəti, təşəbbüsü ilə qismətli arasındakı dərin ziddiyyət təşkil edir. Müəllif həm Vaqnerin, həm də Mariyanın taleyini, hər birinin ayrı-ayrılıqda düşdü-yü vəziyyəti, başına gələn qəziyyəni məharətlə qələmə alıb hadisənin inkişaf və mahiyyətindəki təzadı bədii şəkildə ümumiləşdirən satirik bir sonluqla hekayəsinə yekun vurur: "Mariya Vaqnerə çəkme gətirmişdi. Halbuki Vaqner özüne qıç axtarırdı. Vaqner arvadına sırğa gətirmişdi; arvadı isə qulaq hayında".

İctimai məzmun və bədii ümumiləşdirmə "Çəkme" (1942) hekayəsində də qüvvətlidir. Düzdür, hekayədə "birovuz çəkme" bir təfərrüat kimi o qədər də müvəffəqiyyətli, daha doğrusu, təsvir edilən şəraitə və vəziyyətə görə inandırıcı deyil. Bu cəhətdən müəllifi irad tutmaq mümkündür. Lakin yazıçının məqsədi, əsərin ideyası və pafosu tamam başqadır, çox böyük mətləblərlə əlaqədardır. Əsas məsələ budur ki, Mir Cəlal canlı ifşa obyektlerini düzgün müəyyənləşdirmiş, həm də bununla kifayətlənməyərək sərrast atəş açıb düz hədəfə vurmuşdur. Hər şeydən əvvəl o, inqilabın ilk illərində, Azərbaycan sovet hakimiyyəti qu-

rulduqdan sonra Almaniyaya qaçmış mülkədar mühacirlərin müharibə dövrü misikin vəziyyətini, "Vətənə" can atmaq niyyət və təşəbbüsünü əks etdirməklə İsraili bay və Mirzə Xəyal kimi tipik düşmən surətləri yaratmışdır. Hər iki surətin fikrinə, alman qoşunları tezliklə bütün sovet torpağını tutacaq, gözəl Qafqazı ələ keçirəcək, onlar da Bakıda qoyub gəldikləri mülk və dövlətlərinə yenidən sahib olacaqlar. Bu əsərdə niyyət ilə qismət, arzu ilə vəziyyət arasındakı təzad gülüşün mahiyyətini müəyyənləşdirən başlıca amillərdir. İsraili bəylə Mirzə Xəyalın "müzəffər" alman qoşunlarına kömək göstərmək, türk şairləri içərisində təbliğat aparmaq məqsədilə Sovet ölkəsinə doğru yola düşmələri, duyğu-düşüncələri, cəbhə xəbərlərini və qismətli bədii vasitələrlə əks etdirilmişdir. Cəbhə şəraitinin real mənzərəsini, cəbhə xəbərlərinin həqiqi mahiyyətini göstərməklə yazıçı ictimai-siyasi toxunmuşdur. O da budur ki, faşist hücumlarını qarşısı gətirdikə kəsilir, onlar məğlubiyyətə uğrayaraq geri çəkilir, sovet qoşunları düşmənin müqavimətini yaraqat müvəffəqiyyətlə irəliləyir və tarixi qələbə qazanır.

Ədəbi tənqid müharibənin qızgın getdiyi 1944-cü ildə bu əsərə çox yüksək qiymət verərək yazırdı ki, faşist işğalçıların doğma Qafqazı, xüsusilə Azərbaycanı və Bakını işğal etmək planlarının puça çıxdığını və onların ümidində halda geri qaçdıqlarını "Çəkme" hekayəsindəki kimi müvəffəqiyyətlə göstərən bir əsər hələ Azərbaycan sovet nəsrində yaradılmamışdır.

Mir Cəlal bədii nəsrin müxtəlif formalərində yazıb-yaradan, qüvvətli qələmə, orijinal üsluba, təsirli və canlı dilə malik olan bir sənətkardır. O, müharibə illərində çox məhsuldar işləmiş, dövrün ruhu ilə yaşamış, həyatın tələbi ilə yazıb-yaratmış, ədəbiyyatı yenilik və müasirlik duyğusu, mübarizə və qələbə pafosu, nikbinlik və vətənpərvərlik hissi ilə zənginləşdirməyə, ideya-bədii cəhətdən inkişaf etdirib dolğunlaşdırmağa çalışmışdır.

ƏDİBİN MƏNƏVİ DÜNYASI

Sevimli ədəbimiz Mir Cəlal ədəbiyyatımızda həm də satirik-yumoristik əsərlər müəllifi, mahir gülüş ustasıdır. Bədii gülüş onun üslubunu şərtləndirən əsas keyfiyyət, bədii əsərlərində başlıca bir ünsür, tərkib, sintez kimi, sementləyici bir maddə kimi iştirak edir; onun əsərlərinə oynaq, həyatı ruh, dinamizm, ideala hörmət və dəyişməz, sabit sədaqət, sabaha, daha xoş gələcəyə xəyali bir uçuş, öz gücünə, qüvvəsinə inam hissi gətirir. Məlum olduğu kimi, böyük mənəvi nemət, həyat və gümrəlik mənbəyi olan "gülüş insana xasdır". Gülüş heç də fəvqəlbəşəri, qeyri-adi hadisə deyil, o, insanın gündəlik həyatını mütəmadi müşayiət edən mənəvi bir ehtiyacdır. Gülüş sənətin bütün sahələrində olduğu kimi, ədəbiyyatda da tərbiyəvi, idraki və estetik qüvvədir. Bədii gülüş yaradıcılığının əsas istiqamətindən, mövzu və problematikasından, əsərlərinin məzmun və mahiyyətindən, üslub və janr xüsusiyyətlərindən, ciddiyyət və qeyri-ədiliyindən asılı olmayaraq bütün sənətkarlar üçün arzu olunaqcaq bir məziyyətdir. Dahi Nizamidən, fəraq şairi Füzulidən başlamış həyatın əzab və məşəqqətlərini "toy-bayram" kimi qarşılayan Vaqifə qədər, böyük gülüş ustaları Mirzə Cəlil və Sabirdən ta Sovet dövrü yazıçılarımıza qədər ədəbiyyatımız heç vaxt mənalı-düşündürücü gülüşə biganə olmamışdır. Müasir dövrdə hekayənavislik sahəsində Mirzə Cəlil və Ə.Haqqverdiyev yolunu, onların məzəli üslubunu Mir Cəlal yeni bir ruhda,

onları yamsılamadan, yaradıcı şəkildə davam etdirərək oxucuların sevimləsinə çevrilmişdir. Mir Cəlal çoxsahəli istedadla malik şəxsiyyətdir. Belə ki, qarşımızda insan fəaliyyətinin üç əsas və yaradıcı sahəsini, istedadın üç aparıcı komponentinin özünəməxsus qərübə bir ahəngdarlıqla birləşdirən, son dərəcə zəngin mənəviyyətli, orijinal xarakterli, lirik-satirik üslubu ilə seçilən, lakonizm və yığcamlığı özünün yaradıcılıq kredoşuna çevirmiş bir sənətkar şəxsiyyəti durur. Bu xoşbəxt ömürlü, gülgün talei insan, sevimli ədib, sevimli alim və sevimli müəllimdir.

Mir Cəlalin xoşbəxtliyi bir də ondadır ki, o, heç vaxt orta, babat, miyanə yazıçı, alim və lektor olmamışdır. Əksinə, bunların hər birində tamamilə müvəffəq olmuş və üçünü də paralel şəkildə bütün həyatı boyu ustalıqla qoruyub saxlamış və gəncliyə məxsus bir temperament, gümrəlik, həvəs və enerji ilə davam və inkişaf etdirmişdir.

Mir Cəlal yaradıcılığa müəyyən daxili tələbat ucbatından gəlmiş, öz sözlərilə desək, "kağız kormlamış", ilk mətbu əsərlərindən etibarən istedadlı bir sənətkar kimi ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. Onun xoşbəxtliyi bir də ondadır ki, əlinə qələm alarkən ölkəmizdə artıq "ağalar-qullar dünyası" yıxılmış, yeni, azad bir dövrün təməl daşları qoyulmuşdu. Mir Cəlal məhz bu keçid dövrünün, yeni dünya quranlar dövrünün sənətkarı kimi özünün və ölkəmizin keçmiş acınacaqlı həyatını ürəkəğrısı ilə xatırlayaraq

balaca Baharın ("Bir gəncin manifesti") taleyini öz faciəsi kimi yaşamış və onun simasında, demək olar ki, bədii nəsrimizdə tamamilə yeni və orijinal bir surət yaratmışdır. Ədibin əsərlərində qaranlıq keçmişin mənzərələri ağlayırsa, bugünkü həyat tabloları günəşin zərli saçaqları altında sanki qəhqəhə ilə gülür.

Ona görə də ədibin bədii əsərləri bütövlükdə tariximizin, müasir həyatımızın salnaməsindən sahifələr kimi son dərəcə mənalıdır. Orada ölkəmizin həm yüksəlişi, adamlarımızın şanlı mübarizəsi, həm də inkişafımıza mane olan müəyyən qüsur və nöqsanlar, meşənlilik, xudbinlik, modabazlıq, tənbellik, tüfeylilik kimi mənfi hallar müvafiq boyalarla əks etdirilmişdir.

Mir Cəlalin ədəbiyyata gəlişi çox maraqlı olmuşdur. Yazıcının özü bu barədə bizə maraqlı bir əhvalat danışmışdır: "Gədəbəydə müəllim işləyirdim. Yazı-pozuya xüsusi həvəsim vardı. Kiçik hekayələr yazıb respublika mətbuatına, xüsusilə "Kommunist" qəzetinə göndərirdim. Redaksiyadan həmişə eyni cavab alırdım: "Sizdə istedad var, lakin hekayəniz bədii cəhətdən zəif olduğuna görə istifadə edə bilmədik. Klassikləri oxuyun". Bütün bunlara baxmayaraq mən yazmağımı davam etdirdim. Qorqi demişkən: yazmaya bilmirdim. Günlərin birində "Kommunist" qəzetində ən yaxşı hekayələr üçün elan olunan müsabiqə haqqında yazı diqqətimi cəlb etdi. Heç yerdə çap edə bilmədiyim "bədii cəhətdən zəif" hekayələrdən birini müsabiqəyə göndərdim. Nəxşim tutdu: hekayəm birincilik mükafatı almışdı və onu bütönlükdə qəzetdə dərc etmişdilər. Eh... ilk mətbu əsərin doğurduğu sevinc necə də uzunömürlü olmuş. O günü indi də həyəcanlı xatırlaya bilmirəm. Bir neçə gün sonra məni "Kommunist" qəzeti redaksiyasına dəvət edərək yaxşıca təriflədilər və özümü də məktublar şöbəsinə müdir qoydular. O gündən hekayələrimi bir-bir xırd etməyə başladım. Mənim qızgın hekayəçilik fəaliyyətimi diqqətlə izləyən və təqdir edən redaktor məni bir gün yanına çağıraraq dedi: "Sən əməlli-

başlı yazıcısın. Əsərlərin həm aktual, müasir, həm də bədii. Onlar mənim çox xoşuma gəlirlər. Ancaq bir şeyi bilmək istərdim. Bu əsərləri necə çatdırırsan?

– Yoldaş redaktor – dedim. – Əksinə sizin redaksiyaya işə gironi heç nə yazmamışam.

O, heyrətlə: bəs bu günəşni çap olunan hekayələri nə vaxt yazmısan? Mən bir qədər təbəssümlə dedim: "Bu hekayələrin hamısı kənddə müəllimlik etdiyim zamanlar yazıb Sizin qəzetinizə göndərdiyim yazılardır. İndi əlimə yaxşı fürsət düşüb, onları redaksiyanın portfelindən tapıb, necə deyərlər, bir-bir işiç üzünə çıxarıram. Bunların hamısı "bədii cəhətdən zəif əsərlər" silsiləsindəndir. Redaktor uğunub getdi. Elə həmin günün sabahısı o, məni redaksiyada daha yaxşı vəzifəyə keçirdi. Beləliklə, mən yazıçılığa başladım".

İndi o vaxtdan çox keçir. Zaman isə bədii əsər üçün ən yaxşı münsifdir. O, hər cür subyektivliyin, tərəfgirliyin və üzgörməliyin bəzi məzə düşmənidir. Zaman hökm verməkdə, son sözünü deməkdə tələsmir; hər şeyi saf-çürük edir; dəfələrlə yoxlayır, ölçüb-biçir və sonra qəti qərarını söyləyir. Sənətin bu qərəzsiz tənqidçisinin nüfuzu ilə hesablaşmayan, ötro tərəf və alqışların məstədicisi təsiri altında xumarlanan yazıçıların aqibəti yaxşı olmamışdır. Onlar adətən ədəbiyyat meydanına gurultu ilə gəlmiş, lakin səssiz-səmirsiz getmişlər.

Mir Cəlal yetmiş illik mənalı ömrünün tam yarım əsrini bədii, elmi və pedaqoji yaradıcılığa həsr etmişdir. Ədibin öz idealına sədaqətindən yoxluluq nə qədər mənalı əsərləri vardır: portret sənəti, cəmiyyətimizin, adamlarımızın inkişafını mərhələ-mərhələ əks etdirən, bəzən güldürən, bəzən düşündürən onlarca hekayə və novellalar... artıq ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuş roman və povestlər... ciddi elmi-monoqrafik tədqiqatlar, qlobal problemlərin həllinə həsr olunmuş konseptual məqalələr, oçerk və publisist əsərlər, tələbə, aspirant və müəllimlərin etibarlı mənbə kimi faydalandıqları ali məktəb dərsləkləri və s. və i.a.

Mir Cəlal hər şeydən əvvəl hekayə ustasıdır. Azərbaycan Sovet ədəbiyyatında kiçik hekayə janrının inkişafında onun böyük xidmətləri olmuşdur. Ədibin "Bostan oğrusu", "Həkim Cinayətov", "İstifadə", "Elçilər qayıtdı", "Özümdən naxoş", "Plovdan sonra", "İclas qurusu", "Anket Anketov", "Xarici naxoşluq", "Mirzə Səfi", "Möhlətovun tərcümeyi-halı", "Dostumun qonaqlığı" və s. əsərləri özlərinin satirik-yumoristik üslubu ilə seçilir. Bu hekayələrin hər birində bütöv bir povest üçün bəs edə biləcək qədər həyat materialı vardır. Lakin yazıçı bu materialı kiçik bir hekayə çərçivəsinə sığışdıraraq tənqid hədəfini daha sərrast nişan alır. "Həkim Cinayətov" hekayəsində təsvir olunur ki, xəstə atasına baxmaq üçün təcili həkim çağıran Ramazan həkimin pintiliyinə, ətalətinə, xüsusilə insan taleyinə onun son dərəcə laqeyd və biganə olmasına heyrat edir, dəhşətə gəlir. Hekayənin özünə mürciət edək: "Ramazan bitmək bilməyən cansıxıcı sualların hamısına cavab verdi. Həkim bu işi bitirdikdən sonra kamali-səliqə ilə suçəkəni aldı, yazdığı sual vərəqini quruttu, ağır bir işdən qurtarmış kimi geniş bir nəfəs aldı, stula söykəndi, qollarını boynuna çataaraq, bərk gərnəşdi. Stulun cılıtlısına qadınlar da gülüşdülər. O, saxta bir ciddiyyət göstərərək yumruğunu stola vurdu. Onlara açıqlandı, təkrar gülüşməyə başladılar". Bu kiçik parça ədibin portret hekayələrində tip yaratmaq üsulu və tipik şəraitin təsviri haqqında müəyyən təsəvvür doğura bilir. Bu konkret təsvir vasitəsilə ədib həkim Cinayətov kimi mənasız həyat keçirən, iş vaxtı boş laqırtılarla məşğul olan bürokratları bizə yaxından tanıtdırı.

Ramazanın çox təkid və yalvarışlardan sonra nəhayət, Cinayətov tənbel-tənbel yerindən qalxaraq xəstəni yoxlamağa gedirsə də, birdən cıblarını yoxladığı zaman məlum olur ki, fonendoskopu və başqa cihazları yaddan çıxarıb özü ilə götürməmişdir:

"Vay səni... deyə təəssüfləndi. Öz hafizəsizliyini söydü. Unutduğu şeyləri götürmək

üçün təkrar ağır addımlarla müalicəxanaya tərəf hərəkət etdi".

Mir Cəlalın hekayələrində həyat rəngarəng və müxtəlif cəhətlərdən təsvir olunur. Tematikasına görə çox zəngin olan bu hekayələrdə köhnəliklə yeniliyin mübarizəsi, inkişafımıza mane olanların tənqidi, təmiz insani hisslər – vətənpərvərlik, övlad məhəbbəti, ata və analıq mehri-ülfəti kimi motivlər ön plana çəkilir. Ədibin elə hekayələri də vardır ki, burada satirik, yaxud yumoristik gülüş, şən qəhqəhə yandırıcı göz yaşı ilə, komik, məzali vəziyyət və səciyyələr tragik əhvalat və obrazlarla əvəz olunur. "Badam ağacları", "Subaylıq fəlsəfəsi", "Vətən yaraları", "İki ananın bir oğlu", "Muştuluq", "Göylər adamı", "Ailo", "Ayaz", "İnsanlıq fəlsəfəsi" və s. hekayələr bu qəbil əsərlərdəndir. Ədibin hekayələrində diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də komik situasiyaların bəzən şüurlu surətdə daha qabarıq, ilk baxışda az inandırıcı görünüş şəkildə verilməsidir. Bunu ədibin bir çox əsərlərində, xüsusilə "Anket Anketov", "Kəmtərovlar ailəsində" və "Xarici naxoşluq" da daha aydın görmək olar. Biz belə hallarda daha ürəkəndən gülürük və eyni zamanda dərinəndən düşünrük. Məsələn, "Xarici naxoşluq" hekayəsində oxuyuruq ki, fiqurasının pozulacağından qorxan bir qız günlərlə ac-susuz qalaraq, özünü üzür və nəticədə bərk xəstələyir. Xalası həkimdən soruşanda ki, bizim qızın xəstəliyi nədir, həkim mənalı tərdə başını tərpədən deyir: "Xarici naxoşluq!"

Mir Cəlal romanlar da yazmışdır: "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşlılar", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayandır?". Ədibin bu romanlarını səciyyələndirən, onları oxuculara sevdiren əsas məziyyətlərdən biri Mir Cəlalın mətləbi konkret, yığcam bədii formada, dinamik süjet daxilində ifadə edə bilmək məharətidir. Lakonizm və əsərlərin müvəffəqiyyətini təmin edən başlıca keyfiyyətdir. Ədib çox haqlı olaraq süjetin inkişafını ləngidən lüzumsuz təfərrüatdan qa-

çaraq, hadisə və əhvalatın məğzini, cövhar və özəyini təşkil edən mətləb və məzmunu ön plana çəkir, fikrini, ideyasını müxtəsər, yığcam fabula əsasında şirin, axıcı, bəzən ciddi, bəzən isə yumoristik tərdə oxucularına çatdırır. Mir Cəlalın ayrı-ayrı romanlarında obrazların sayı elə də çox deyildir. Ədib hər bir əsərdə bir neçə surətin taleyini izləyir, onların hər birinin fərdi psixologiyasını açıq, mənaəvi aləmini yadda qalan, tutarlı ştrixlərlə göstərməyə nail olur.

"Dirilən adam" da Bəbir bəy, Qadir, Qumru; "Bir gəncin manifesti" ndə Mərdan, Bahar, Sona xala, Hacı İbrahim Xəlil; "Açıq kitab" da Vahid, Sadiq kişi, Kərim Gəldiyev, Rübabə; "Yaşlılar" da Kərimzadə, Səlim, Nəriman; "Təzə şəhər" də Yunis və başqaları; "Yolumuz hayandır" da Sabir, Əntiqə, Bəndali və qeyriləri məhz bu yolla yaradılmış surətlərdir.

Yazıçı adətən özünə doğma və yaxın olan bir sahədən mövzu seçir, uzun müddət dərinəndən müşahidə etdiyi, təsirləndiyi hadisələri qələmə alaraq bədii ümumiləşdirmələr yolu ilə sənət dilinə çevirir.

Həyatı dərinəndən bilmək, qüvvətli müşahidə qabiliyyəti, başlıca və aparıcı amillər seçib fərqləndirmək Mir Cəlal realizmini şərtləndirən cəhətlərdəndir. Ədib süni emosiyaya yaratmaq, mətləbi dolayısı ilə demək yolu ilə getmir; həyat həqiqətlərini tam açıqlığı ilə, real şəkildə təsvir edib, müstəqim mənada oxucusuna çatdırır. Onun bədii təfəkküründəki aydınlıq da buradan irəli gəlir. Köhnə dünyanın törətdiyi faciələr, bədbəxtliklər, kirpiyi ilə od götürən babalarımızın acınacaqlı taleyi, xalqımızın keçmişdəki məşəqətli həyatından bütöv bədii lövhələr Mir Cəlalın usta sənətkar qələmi ilə canlandırılmışdır. Biz bugünkü xoşbəxt uşaqları gördükcə "Bir gəncin manifesti" romanından tanıdıqca balaca Baharı xatırlamaya gətiririk, onun arzularını gözündə qoyan keçmiş mühitə nifrət edirik. Oğlunun toyu üçün toxuduğu və ehtiramla saxladığı yeganə xalçasını satmaq məcburiyyəti qarşısında qalan erkək tinətli Sona xala kimi anaları-

mızın geniş qəlbini görür, fəxr edirik. "Dirilən adam" da öz diriliyini sübut edə bilməyən, köhnə qanunların, dəbəbəylik adətlərinin şikəstə hala saldığı, dirigözlü öldürdüyü Qədirin taleyinə acıyıq, ürəkəndən yanırıq. Mir Cəlal yaradıcılığını öz məziyyətlərindən olan müasirlik bu əsərlərində də başlıca keyfiyyət kimi özünü göstərir. Çünki yazıçı sovet ədəbiyyatını partiya və hökumətimizin əsas məfkurə silahı kimi qiymətləndirərək öz yaradıcılığını məhz bu istiqamət üzrə inkişaf etdirir, tarixi, olub-keçəni bugünkü idellərimizə xidmət etməyə doğru yönəldə bilir. O, eyni zamanda əsl sovet ədibi kimi müasir aləmdə baş verən hadisələri diqqətlə izləyir və onları təxirə salmadan bədii şəkildə əks etdirməyə çalışır.

Mir Cəlal romanları içərisində nisbətən az öyrəniləni, az tədqiq və təhlil ediləni "Açıq kitab" dir. Satirik üslubda yazılan bu romanda ədib keçmişdən miras qalan fərdiyyətçiliyi, xudbnəliyi, öz xoşbəxtliyini başqalarının bədbəxtliyi üzərində qurmaq ehtirasını romanın əsas mənfə qəhrəmanı olan Kərim Gəldiyevin simasında çox sərrastlıqla tənqid və nifrət hədəfinə çevirə bilməmişdir. Zənnimizcə, Kərim Gəldiyev təkcə Mir Cəlalın yaradıcılığında deyil, ümumiyyətlə, Azərbaycan sovet bədii irsində yaranan orijinal mənfə tiplərdəndir. Müəllif mövzusunun 30-cu illərdən götürdüyü hadisələri həssaslıqla qələmə alması, o dövr üçün xarakter məsələlər qaldıraraq, onları həqiqi sovet yazıçısının partiyalı mövqeyindən həll etmişdir.

Mir Cəlal bütün əsərlərində olduğu kimi, "Açıq kitab" romanında da öz tendensiyasını oxucudan gizlətmir, kölgəli, neqativ cəhətləri, ümumi işə əngəl törədən hərəkət və meyilləri inkişafımız səviyyəsindən kəskin satira atəsinə tutur. Kərim Gəldiyevin fəlsəfəsi belədir: özünə rahat güzəran yaratmaq üçün heç nədən çəkinməmək; aldatmaq, yalan danışmaq, qara yaxmaq, böhtan atmaq, xəbərçilik, satqınlıq etmək, anonim yazmaq, bir sözlə, qatığın qara-

həmişə sübuta yetirmək və i.a... Yazıçı bu mənafi qəhrəmanın "fəaliyyətinin" qol-budaq atdığı mühiti də, həmin mühitin adamlarını da real və düzgün təsvir etmişdir. Bunlardan bəziləri; açıq-açıqla, Gəldiyevlə bir yuvanın quşudurlarsa, digərləri də yaltaqların, demaqoqların dediklərinə inanan, boş tərifdən xoşlanan, prinsipsiz, sərbətsiz, maymaq adamlardır. Beləliklə də, gəldiyevçilik üçün münbit zəmin yaranmış olur. Gəldiyev öz fəaliyyətinə daha geniş meydan verərək institutu bir-birinə vurur, saxta materiallar düzəldib, əlaçı, namuslu, çalışqan və istedadlı bir tələbə olan Vahidi institutundan çıxartdırmağa müvəffəq olur, onun sevgilisi Rübabəni ələ keçirməyə çalışır. Lakin həqiqət incələr, üzülmez, – demişlər. Gəldiyev çox keçmədən ifşa olunur, onun firnədaqlarının üstü açılır. Məlum olur ki, onun institutdakı əməlləri yeni deyildir, neçə il bundan qabaq kənddə başladığı "əməliyyatların" davamıdır. Yazıçının "Açıq kitab" romanından çıxardığımız nəticə ondan ibarətdir ki, cəmiyyətimizin inkişafının müxtəlif mərhələlərində Gəldiyevlər və gəldiyevçilik ara-sıra bir qədər faallaşsa da, nəticə etibarilə ölümə məhkumdur, çünki belələri güclü bir axının qarşısında duruş gətirməyə qadir deyillər. Cəmiyyətimizin qüdrətli zəfər yürüşü Gəldiyev kimilərini hökmən kənara atacaqdır. Vurğun yaxşı demişdir:

Həyat dəniz kimi təmizlik sevər,
Sahilə çıxarar zir-zibilləri.

Mən ədəbin əsərləri barədə mühakimə yürüdükdən onun şəxsiyyəti ilə bu əsərlər arasında bir doqmalığı, yaxınlığı da duyuram. Doğrusu, mənə elə gəlir ki, onun üzündə həmişə xoş bir təbəssüm, nə isə qeyri-adi bir nur, heç vaxt həmin xeyirxah və nurani simanı tərk etməyən bir ziya və şəfqət örtüyü vardır. Bu xüsusiyyəti mən hələ o zamanlar – yəni 27-28 il bundan əvvəl – universitetin geniş və şaqraq auditoriyalarında onun mühazirələrini dinlədiyim ilk günlərdən müşahidə etmişdim. Gözəl, duz-

lu, şirin və mənalı, sağlam bir gülüşlə, günəş hərələri ilə dolu əsərlərini sevä-sevä oxuduğum, özümün uşaq təsəvvürümdə istədiyim şəkildə canlandırdığım sevimli ədəbin indi üzünü görür, səsini eşidirdim. Sıralar arasında yavaş-yavaş yeriyərək, hərdənbir dayana-dayana dedi: "Ədəbiyyat ədəb sözüdür", – kəlamını huş-guşla dinləyir, təzadlı hisslər və duyğular keçirər və düşünürəm: "Bostan oğrusu", "Nənənin hünəri", "Badamın ləzzəti", "Mərkəz adamı", "Anket Anketov", "Kağızlar aləmi", "Müalicə" və onlarca bir-birindən gözəl, həyatın özü qədər təbii və mənalı hekayələrin, "Dirilən adam" və "Bir gəncin manifesti" kimi dərin məzmunlu, yığcam romanların müəllifi şəxsiyyətcə necə də sadə, səmimi və yapışıqlı bir insan imiş. Belə hallarda mən dərhal məşhur bir kəlamı döna-döna xatırlayırdım: "Yazıçının şəxsiyyəti, mənavi dünyası, məxfi həyatı, arzusu və düşüncələri, ideal və niyyətləri ilə əsərləri arasında hökmən üzvi bir rabitə, yaxınlıq, doqmalığı olmalıdır". Ədəbin sinəsindən bəyaz vəraqələr üzərinə tökülən sözlər ürəyin odluluğunda uzun müddət közərmiş, müəyyən şəkllə düşmüş, əlvan, rəngarəng qövsi-qüzəhlər təki məharətli sənətkar qələminin qüdrətli möcüzəsi kimi yan-yanı düzülür ki, bunlardan da bədi cəmiyyətdən adlanan bir sehrə yaranır. Elə bir sehrə ki, ilk baxışda adama çox asan görünür və elə güman edirən ki, bu işi hamı bacarır. Əslində isə yazıçılıq insan fəaliyyətinin (zehni və fiziki) ən çətin, ən ağır, ən məşəqqətli bir sahəsidir.

Yadımdadır, bir dəfə universitetdə "Azərbaycan romanının yaradıcılıq problemləri" mövzusunda keçirdiyim müzakirədə gənclərdən biri hissə qapılara ötkəncəsinə kənd mövzusunda yazılmış bütün romanların üstündən asanlıqla xətt çəkdi. O zaman müzakirəyə yekun vuran Mir Cəlal bir xalq məsələsinə həmin gənclərin lap yerində xatırlatdı: "Mənbə bir qəpik xərci çıxmayan elə zənn edər ki, göbləkdir, yerdən baş qaldırır". Mənə elə gəlir ki, Mir Cəlal müəllim bu xalq

kəlamını yazıçı əməyinə də şamil etməkdə tamamilə haqlı idi.

Mir Cəlal həmişə müstəsnaılıqdan, təmtəraq və uydurmadan çəkinərək mümkün olduqca təbii, adi hadisələri qələmə alır ki, bu da onun əsərlərinin həyatla yaxından səsələməsinə təmin edən bir amil kimi üzə çıxır. Ədəb özü bir dəfə bizə belə bir maraqlı əhvalat danışdı: "Müharibənin ağır günlərində respublikamızın kəndlərindən bir nəfər qoca kişi yanına gələrək mənə dedi ki, sən mənim oğlumu yaxşı tanıyırsan, çox təvəqqe edirəm onun indi harada olduğunu, nə etdiyini öz dilinlə mənə danışasan. Mən çox and-aman elədim ki, əmi, sizin oğlunuza mən haradan tanıya bilərəm, mən birdən-ikidən sizi, yaxud oğlunuza görmüşəm? Onda qoca qoltuq cibindən qat kəmiş, oxunmaqdan sürtülmüş, bəzi yerlərinin yazısı gəmiş bir qəzet çıxararaq dedi: Budur, burada yazıbsan ki! Mən işin nə yerdə olduğunu anlayaraq, qocaya ürək-dirək verib yola saldim. Doğrudan da, həmin qəzetdə mənim cəbhə həyatından bəhs edən bir hekayəm dərc olunmuşdu. Orada təsvir olunan gənc döyüşçünü qoca öz oğlu bilmişdi".

Mir Cəlal bir alim, tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi də həmişə heç kəsə bənzəməyən elmi üslubu ilə ədəbi ictimaiyyətin ən qabaqcıl nümayəndələri sırasında durmuşdur. Onun adı ilə bizim ədəbiyyatşünaslığımızda və ədəbi tənqidimizdə, demək olar ki, müəyyən bir tənqid-təhlil üsulu, metodu mövcud olmuşdur. O, ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsinə gəldiyi zamandan bəri hamıdan fərqli olaraq sənət və ədəbiyyatın ən çox nəzəri problemləri ilə məşğul olmuş, adi məqalə və resenziyalarında belə, konseptual problemlər qaldıraraq onu elmi ümumiləşdirmələr əsasında həll etməyə səy göstərmişdir.

Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, Mir Cəlal 30-cu illərdən başlamış müharibədən sonrakı dövrə qədər bizim bədi cəmiyyətimizdə özünə çox dərin kök salan ritorikadan, ədəbi-bədi cəmiyyətdən ümumən ədəbiyyatşünas-

lıqda geniş yayılmış quru, cansız sosioloji təhlildən spesifikasiyini heç zaman unutmamış və bu sahədə uğurla qələm işlətməmişdir. O, elmi-nəzəri əsərlərini elə mühüm şəxsiyyət və problemlərə həsr edir ki, onlar lokal səciyyə və daşınmasın, əksinə, monoqrafik xarakter kəsb etmiş olsun.

Mir Cəlal bədi cəmiyyətin, bədi cəmiyyətdən qaynaqlı aktual problemlərini – sənətkarlıq məsələləri, gülüş ustalıq, metod və üslub, forma axtarışları kimi məsələləri tənqid edir və bütün hallarda da öz istədiyinə nail ola bilir. 1940-cı ildə namizədlik dissertasiyası kimi müdafiə etdiyi "Füzuli şeirinin poetik xüsusiyyətləri" adlı əsərini sonralar alim döna-döna işləyib təkmilləşdirmiş, geniş əhatəli monoqrafiya səviyyəsinə qaldırılmışdır. Artıq bu əsər "Füzuli sənətkarlığı" adlı il Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının qızıl fonduna daxil olmuşdur. Mir Cəlal 1947-ci ildə doktorluq dissertasiyasına mövzu olaraq yazdığı çətin bir sahəyə müraciət edir və "Ədəbi məktəblər" (XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında) adlı nəzəri əsərini yazır ki, bu da tamamilə yeni və lazımlı tənqidat idi.

Vaxtilə bizim bir sıra ədəb, şair və dramaturqlarımız Mir Cəlalın qələmi sayəsində daha da populyarlaşmış, hətta bəzi başbələ tənqidçilərdən müdafiə olunmuşlar. Onlar bu xeyirxah, obyektiv tənqid üçün, əsərlərinin sərraf gözü ilə təhlil üçün ondan həmişə razı qalmışlar. S.Vurğun haqqında: "Özünü yenedənqurma yollarında", "Yeni seirin manifesti", "M.S.Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" romanı barədə "Böyük problemlər romanı"; Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev, S.Rüstəm, Ə.Məmmədov, Ə.Cəmil və başqaları haqqında yazdığı onlarca digər məqalə və oçerklərində həmişə yeni söz deməyə çalışmış və çox vaxt da buna nail olmuşdur.

Mir Cəlalın bir sıra kəlamları ədəbi ictimaiyyət arasında bir zərb-məsəl kimi işlənilir, aforizim kimi yayılır. Məsələn, Dostoyevskinin "Biz hamımız Qoqulun "Şinel"indən çıxmışıq"

GÖRKƏMLİ ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏÇİSİ

aforizminin müqabilində onun bizim müasir nasirlərimiz haqqında əsl həqiqəti ifadə edən "Biz hamımız Mirzə Cəlilin "Poçt qutusu"ndan çıxmış" sözlərini ədəbi məclislərdə tez-tez eşitmək olar. Mirzə Cəlili özünün ustadı hesab edən ədib onun yaradıcılığını çox gözəl duyur, tədqiq edir, sevir və yüksək qiymətləndirir.

Mir Cəlil müəllimin özünün dediyinə görə, hazırda o, Mirzə Cəlil haqqında elmi-populyar bir əsər üzərində işləməkdədir.

Mir Cəlil bəzən adi, kiçik replika və yazılarında, tutarlı bir müqayisəsində, obrazlı deyilmiş bir cümləsində tədqiqat obyektinin müəyyən bir cəhətini çox sərrast ifadə edə bilir: Filan yazıçı həyatdan, filan isə kitabdan gəlmişdir: Əhməd Cəmil az yazır, fəqət saz yazır. Səməd Vurğun bir çoxları kimi yaradıcılığının ilk illərində kağız korlamamışdır. Ə.Məmmədخانli özünün məhərətli qələmi ilə bəzən az ağılabatan vəqiflərə belə oxucunu inandırma bilir və s. O da hamımızın xatirindədir ki, Ə.Kərimin "Qaytar ana borcunu" adlı məşhur şeiri Mir Cəlilin təhlilindən sonra ayaq tutub yeridi.

Mir Cəlil elmi-tədqiqat işində də təvazökarlığı yüksək qiymətləndirir, elmi etikani gözləməyi tələbələrində təkrar-təkrar tövsiyə edir. Elə ki, aspirantların ya əsərlərində, ya da danışıqlarında bu prinsiplərdən azca uzaqlaşmaq, qeyri-təvazö notlar duydu, dərhal oradaca deyir: "Bəzi cavanlar bir əsər yazmağa, bir tədqiqat aparmağa başlayan kimi sinəsini irəli verərək deyir: "Bu elm sahəsi məndən başlanır, onun təməlini mən qoyuram". Bu, çox pis xasiyyətdir. Qardaş, birdəfəlik bilin ki, heç nə sizdən, nə də məndən başlanır. Ədəbiyyatşünaslığın hansı sahəsini götürsəniz görürsünüz ki, bizdən əvvəl yaşamış kişilər hər şey demişlər, tədqiq etmişlər, bizimki olsa-olsa, ümmana bir damla əlavədir. Məsələn, elə

Aristoteli xatırlayın. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi sahəsində onun dediklərinə (kardinal-problemlər üzrə) bu neçə əsrlər ərzində bəşəriyyət çoxmu əlavə etmişdir?! Əlbəttə, yox!".

Mir Cəlilin istər bədii, istərsə də elmi-publistik əsərlərinin dili tədqirəlayıqdır. Bu dil canlı xalq dilinin qaynar çeşməsindən, folklor abidələrindən, Mirzə Cəlil nəsrinin zəngin dil təcrübəsindən qidalanır. Sözsə qənaət, fikri yığcam, lakonik, lakin təsirli, bədii şəkildə, təbii tərzdə ifadə onun dil haqqında ki əsas məramnaməsidir. Ona görə də ədibin əsərlərinin dili məzmun və mətləbə müvafiq olaraq gah sərt, kəskin, işfəedic, gah şən, yumşaq və zərif, gah da bir qədər kövrək, romantik, lirik ruhda çırpınır. O, ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə mühazirələrində həmişə deyir ki, dil sadəlik sevir, dili qələzləşdirmək, cümlələri dolaşq qurmaq heç də o adamın filosofluğuna dəlalət eləmir. Bir var deyəson: bu kağıza mənim tərəfimdən imza atılmışdır. Bir də var ki, belə deyəson: bu kağıza mən qol çəkmişəm. Hansı yaxşıdır? Mir Cəlil elmi dildə də süni qələzliyin, əlləmaliyin düşmənidir. Aydın dildə yazılmayan əsərlər haqqında həmişə belə deyər: bir onu adam dilinə çevirən görək nə demək istəyir.

Mir Cəlil eyni zamanda gözəl bir lektor, müəllim, pedaqoqdur. İndi respublikamızın hansı obasına, hansı oymağına getsəniz, onun onlarca tələbəsinə rast gələrsiniz. O, bir professor, elmi-pedaqoji kadrlar yetişdirən bir mütəxəssis kimi nə qədər xeyirxah işlər görmüşdür. Bir ziyafətdə Mir Cəlil müəllimin sağlığına badə qaldırarkən kimsə dedi ki, onun bu məclisdə iştirak edən tələbələri ayağa qalxsınlar. Hamı ayağa durdu. Məlum oldu ki, buradakıların əksəriyyəti Mir Cəlil müəllimin tələbələri imiş, hamısı da elmlər doktoru, elmlər namizədi...

XX əsrin sonunda dünya humanitar fikri nəzəri-metodoloji baxımdan böhran keçirməyə başladı. Avropa humanitar təfəkküründə poststrukturalizmin böhranı, postsovet məkanında marksist-leninqist metodologiyanın mexaniki inkarı və tənəzzülü çıxış yolu kimi nəyi qarşıya qoydu? XX əsr ədəbi-nəzəri fikrinin yekunlarına, inkişaf mərhələlərinə həsr edilmiş sanballı tədqiqatlarda belə bir rəy yekdilliyi ortaya çıxır ki, bəşəriyyətin yaratdığı mənəvi sərvətlərin tarixi təşəkkülü və inkişafını dövrələşdirmək və yenidən dəyərləndirmək baxımından iki amili birləşdirən səmərəli yol belədir: ən müasir humanitar nəzəriyyələrlə, o cümlədən sivilizasiyalar nəzəriyyəsi, müasir epoxanın paradigması və s. amillərlə müxtəlif regionların və milli nəzəri məktəblərin əldə etdiyi tarixi təcrübəni öyrənmək və yaşarlığını ehtiva edən dəyərlərini cari elmi dövryyəyə gətirmək. Mövcud nəzəri konsepsiyalarla milli ədəbi-elmi təcrübənin yekunlarının vəhdətdə götürülməsi müasir nəzəri-metodoloji böhrandan çıxmağın səmərəli, düzgün yoludur.

XX əsr Azərbaycan estetik fikrinin inkişaf mərhələlərini müəyyən edən, çağdaş humanitar fikrin inkişafına təməl olan nəzəri-metodoloji məktəb yaratmış klassik filoloq alimlərimizdən biri kimi Mir Cəlil müəllimin ədəbi-tənqidi irsinin tarixi və müasir elmi tutumu hansı kateqoriyaları əhatə edir?

XX əsr ədəbiyyatşünaslıq məktəbində onun kateqorial aparatının və metodoloji inkişafının tarixi mərhələlərini şərtləndirən Hənəfi Zeynalli, Səməd Vurğun, Mir Cəlil, Məmməd Cəfər və Yaşar Qarayevin əsərlərinin tarixi missiyası və müasir mənası bu gün daha aydın seçilir. Ədəbiyyat tariximizin sistemləşdirilməsi, tekstoloji tədqiqi və nəşri sahəsində, cari ədəbi prosesi öyrənmək baxımından böyük xidmətləri olmuş digər alimlərimizin vətəndaşlıq işini qeyd etməklə yanaşı, adlarını qeyd etdiyimiz müəlliflər XX əsr ədəbiyyatşünaslığının nəzəri-metodoloji baxımdan inkişaf mərhələlərini müəyyən etmişlər. Səməd Vurğun və Mir Cəlilin fəaliyyətini isə yaradıcılıq psixologiyası baxımından başqa bir cəhət, elmi təfəkkürlə bədii düşüncənin bu iki sənətkarıda ahəngdar birləşməsi, bir-birini tamamlamasıdır.

Mir Cəlil müəllimi bir ədəbiyyat nəzəriyyəçisi və estetik kimi öz həmkarlarından nə fərqləndirirdi? İlk növbədə böyük zövq sahibi, ədəbiyyat adamı olması, öz bədii təfəkkür tipindən elmi ümumiləşdirmələrə keçmək istedadı. O, təhlil obyektlərinə, xüsusən Nizami, Füzuli, Mirzə Cəlil və Səməd Vurğun kimi böyük ədəbi şəxsiyyətlərin ədəbi-bədii, fəlsəfi-sosial zamanına və məkanına tərəf-müqabil ola bildirdi. Məhz buna görə onun araşdırdığı, üzə çıxardığı bədii dəyərlər və onlara əsaslanan nəzəri ümumiləşdirmələr diri və mənalıdır.

Mir Cəlal müəllimin nəzəri-estetik görüşləri aşağıdakı problemləri əhatə edir:

1) klassik irsin nəzəri problemləri: klassik irsin təhlil və qiymətləndirilməsi məsələləri; klassik ədəbi irsin poetikası, yaradıcılıq metodu və onun Azərbaycan ədəbiyyatında tipologiyası problemi;

2) ədəbi irsin dövrləşdirilməsi və təsnifi; XX əsr ədəbiyyatı tarixi bir mərhələ kimi, bir mərhələni təyin edən ədəbi-estetik şərtlər;

3) Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın bir fənn kimi sistemləşdirilməsi, onun kateqoriyaları haqqında qənaətlərin milli bədii dəyər və təcrübəyə əsaslanması.

Mir Cəlal müəllimin ədəbiyyat nəzəriyyəsi ilə bağlı tədqiqatlarının bu gün yaşaması onun ədəbiyyat tarixini dərinlən bilməsi və onun daxili inkişaf qanunauyğunluğunu üzə çıxarmasıdır.

Klassik ədəbi irsin tədqiqində onun poetikaya xüsusi yer verməsi, daha doğrusu, tədqiqatlarının başlıca istiqamətini bu sahəyə yönəltməsi onun araşdırmalarının yaşarlığını ehtiva etməklə ədəbi-nəzəri fikrin sosioloji təhlil üsullarından uzaqlaşmasında böyük tarixi bir missiyanı yerinə yetirmişdir. Nəzərə alsaq ki, 30-50-ci illərdə ədəbiyyatşünaslıq və tənqiddə vulqar sosioloji təhlil üsulu baş alıb gedir, sənətin bədii dəyəri arxa xəttə keçir, bədii sözün dəyəri müasir siyasi meyarlara müstəvisində qiymətləndirilib, onda 30-cu illərdə yazılmış "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" əsərinin böyük tarixi mənası bir daha aşkarlanır.

Mir Cəlal müəllimin bu monoqrafiyası ədəbiyyatşünaslığımızda ilk əsər idi ki, poetik kateqoriyaların təkamül prosesi sistemli, müqayisəli təhlil üsulu ilə öyrənilirdi. Füzulinin bəşər bədii təfəkkürünün inkişafında müstəsna rolu milli, regional poetik dəyərlərin müstəvisində üzə çıxarıldı. Xaqani, Nizami, Nəsimi, Xətai və Həbibinin sənətkarlıq ənənələri fonunda müqayisəli təhllillər şairin poetikasındakı heyrətamiz yeniliyi göstərməyə imkan verir.

Mir Cəlal müəllim bizim ədəbiyyatşünaslıqda ən orijinal təhlil üsulu olan müəlliflərdən biridir. Fitri müşahidə qabiliyyəti, incə bədii-estetik zövqdən yaranan mətnsəçmə məharəti, ədəbi inkişafın istiqamətlərini intuitiv duyma keyfiyyəti onun elmi təfəkkürünün spesifik cəhətləri idi.

Mir Cəlal müəllimin 30-cu illərdə yazdığı digər əsərlərdə, o cümlədən "Bədii dil haqqında", "Nəsrimizin baniləri", "Klassik nəsrimiz haqqında", "Nizaminin müsbət surətləri haqqında" məqalələrində, "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" monoqrafiyasındakı təhlil üsulu ədəbi irsimizin digər şəxsiyyət və abidələrinə müncər edilir. Bu gün milli ədəbi fikrin estetik məzmununu, onun tarixi təkamülünü üzə çıxarmaqda tarixi poetika səpkisində araşdırmaların perspektivi sanballı tədqiqatlarda öz təsdiqini tapmaqdadır. Mir Cəlal müəllimin adıçəkilən əsərlərində ədəbi fikrin immanent-daxili inkişaf qanunauyğunluğunun tədqiqi ayrıca bir səciyyə dəşiyir. O, bədii dili estetik tutumlu hadisə hesab edir, bədii nəsrin tarixini üslubların tarixi kimi izləyir və əsasən, realist üslubun bədii imkanlarını üstün hesab edir. Epiqon ədəbiyyatın, nəznin vərdişinin Ə.Haqverdiyev və Mirzə Cəlil nəsrinin canlı təhkiyəsi ilə əvəz edilməsini Mir Cəlal ədəbiyyatın həyata yeni münasibəti ilə bağlı izah edirdi.

Mir Cəlal müəllim klassik nəsrin tarixi inkişafını poetik sistemin təkamülünə paralel tədqiq edir. Xüsusən nəsrin poetikasının formalaşmasında folklor ənənələrinin, folklor qaynaqlarının rolunu konkret təhllillərlə üzə çıxarıb. Füzuli nəsrinin poetikasından bəhs edərək yazır: "Nəsr içində verilən bu şeirlər iki cəhətdən tədqiqə layiqdir: əvvəla, bizim bütün el dastanlarında söyləmə, nağıl üsulu ilə yanaşı tərənnüm, oxuma üsulu, yeni adı danışıq içində (yeri gəldikcə) şeirlərin verilmiş bir adətdir. Görünür ki, bu yalnız şifahi nəsrimiz üçün yox, qədim yazılı nəsrimiz üçün də xarakterik cəhət olmuşdur".

"Klassik nəsrimiz haqqında" əsəri əslində bu nəsrin janrdaxili inkişaf səciyyəsinə üzə çıxardır. Nəsrin Şərq bədii dünyagörüşü müstəvisində Avropa poetik zəmininə keçidini İ.Qutqaşınlının "Rəşid bəy və Səadət xanım" hekayəsində izləyən müəllif yazır: "Bu hekayədə diqqəti cəlb edən cəhət Avropa romantik stili ilə Şərq nağılı və əfsanələrinə məxsus olan bəkirliyin, səpifikanın, nəzakət qaydaları təsvirinin qəribə birliyidir".

Mir Cəlal müəllim nəsrin təkamülündəki sıçrayış və geriləmələri poetik kateqoriyaların müasir estetik tutumu ilə bağlı izah edirdi. "Rəşid bəy və Səadət xanım" (İ.Qutqaşınlının) "Kitabi-Əsgəriyyə" (A.Bakıxanov) hekayələrini Füzuli meyarları əsasında təhlil edərək yazırdı: "Rəşid bəy və Səadət xanım" hekayəsi yeni, Avropa təsiri ilə yüksək stildə yazılmış, "Kitabi-Əsgəriyyə" köhnə, hələ o zaman mövqeyini itirməkdə olan Şərq dini əfsanəvi nəsr stildində yazılmışdır. Buna görə də nə qəhrəmanların xarakteri, nə hadisənin cərəyan etdiyi məkan və zaman, nə də ailə və məişət həyatı əsərdə mükəmməl təsvirini tapa bilməmişdir"...

M.F.Axundovun "Aldanmış kəvakib" əsəri realist nəsr poetikası kimi təhlil edilir. "Bu əsər, həcmcə kiçikliyinə baxmayaraq, böyük bir epoxanı verən, bir xalqın, bir dövlətin taleyinə həsr olunmuş bir əsərdir". Axundovun nəsr sənətkarlığının incəliklərinə ənənə tədqiqatçı qeyd edir ki: "Bəzən bir replikada mükəmməl bir portret çəkməyə müvəffəq olmuşdur".

M.Cəlalin poetika hüduqlarında araşdırmaları, sözsüz ki, Füzuli irsi üzərində qurulmuşdur. 50-ci illərdə Füzuliyə dair tədqiqatların davam etdirərək onları "Füzuli sənətkarlığı" adı altında nəşr etdirdi.

30-40-cı illərdə klassik romantik irsin təfəşşi və inkarı mühtində Füzuli şeirinin sənətkarlığının tədqiqi yanlış təsəvvürlərə ən tutarlı cavab idi. "Füzuli nəsrində şeir təsirini bir də detalları təsvirində görürük. Burada nəsr sənətinə xas olan təfsilatlıq, köməkçi faktlar

və materialların ümumi, əsas əhəng ilə uyşdurulması vardır".

Bu əsər füzuliyəşünaslıqda yeni və uzun illərin təhlil prinsiplərini, tədqiqat istiqamətlərini müəyyənləndirirdi. 60-80-ci illərdə sənətin bədii çalarlarını öyrənən tədqiqatlar, əsasən, bu əsərin təcrübəsindən qidalanırdı.

"Füzuli sənətkarlığı"nın nəzəri-metodoloji tutumunun yaşarlığı milli, regional və ümumdünya ədəbiyyatı poetikasını yaratmaq ideyasının ortaya gəldiyi bir vaxtda bir daha döviyyəyə gəldi. Mir Cəlal müəllim farsca bilən, qədim Şərq ədəbi kanonlarına bələd olan, fərdi, regional və milli üslubların təkamülünü bədii materialda müşahidə edən, eyni zamanda ədəbiyyatın daxili gözəlliyini dərinlən duyan sənət bilicisi idi. O, qafiyə, epitet, təşbeh, lirika, üslub kimi poetik kateqoriyaların bədii fikir tarixində hərəkətini, gəzişmələrini böyük ustalıqla, tarixilik prinsipi ilə izah edirdi. Onun Füzuli poeziyasının konkret detallarını təhllilən doğan fəlsəfi-estetik məzmunlu ümumiləşdirmələri sənət haqqında ədəbiyaşar aforizmlərə çevrilmişdir. "Füzuli ədəbiyyat tariximizdə qəlb ələminə vaqif olan və bu ələmin həyatını hərtərəfli, xüsusən bacarıqla, gözəl və şirin bir formada ifadə edən dahi şairdir". "Füzuli ədəbi məktəbi özünün mənə, məzmun zənginliyi, bədii yüksəkliyi ilə insan hiss və fikirlərinin bədii ensiklopediyasını təşkil edir".

Bu ümumiləşdirmələr professional bir ədəbiyyatşünas və estetikin elmi təfəkküründə cəlalanmış, uzun illər mənanı yaşanmış sənət haqqında qənaətlərin yekunudur.

"Füzuli sənətkarlığı" əsərinin hər bölməsi füzuliyəşünaslıqda yeni bir istiqamətin əsasını qoydu. Azadə Rüstəmovanın, Vəcihə Feyzullayevanın, Ayaz Vəfalının, Sabir Əliyevin, Tofiq Hacıyevin Füzulinin ədəbi-nəzəri görüşlərinə, Füzuli şeirinin folklor qaynaqlarına, Füzulinin poetik dil sənətkarlığına həsr edilmiş sanballı tədqiqat işləri Mir Cəlal ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin dəyərli davamıdır.

Mir Cəlal müəllimin Füzuli, eləcə də digər klassiklərin poetikasına həsr etdiyi tədqiqatlar ədəbiyyatşünaslığın sosioloji təhlil üsuluna alternativ idi, sənətin estetik gözəlliyinin mahiyyətinə əsaslanırdı. Füzulinin estetik görüşləri, onun poeziya barədə sənət kredosu Mir Cəlal müəllim tərəfindən böyük ustalıqla ümumiləşdirilmişdir: 1) "sənətdə yaradıcının bədii niyyəti, uydurmaları, icadını mühüm məsələ hesab edir"; 2) tarixi süjet və əhvalat sənətkarın əlində hünər göstərmək üçün bir vasitə, "bəhanə olmalıdır"; 3) "şairin sənətə verdiyi tələbin formaya, söz, ifadə, stil şərtlərindən çox məzmunu, əsərin aşılmaq istədiyi güclü hiss və fikirlərə aid olduğu da müəyyənəndir".

Mir Cəlal müəllimin Füzuli və Səməd Vurğun poeziyasına həsr etdiyi tədqiqatlarda böyük sənət yanğısı fəlsəfi-estetik tutumla həmahəngdir. Bu səhifələri oxuyarkən Belinskiyin Puşkin haqqında məşhur məqalələri göz önünə gəlir. Predmetə dərinlən bələdlilik, şairin poetik dünyasına məhrəmlilik, təhlil obyektinin tarixi-mədəni kontekstini duymaq, sənətlə gerçəklik arasındakı əlaqənin mahiyyətini duymaq istedadı Mir Cəlalin nəzəri tədqiqatlarına poetik ovqat əsləyən cəhətdir. O, Füzuli şeirinin seyrini fikir daşıyıcısına çevrilən poetik kateqoriyaların təhlili ilə üzə çıxarırdı.

Bu gün Füzuliyə sufi deyib ifrata varanlara Mir Cəlal müəllimi yenidən oxumağı məsləhət bilirdik. İctimai fikirdə baş verən hər ovqatla klassik irsa yanaşmaq olmaz. Füzuli nə sufidir, nə ateistdir. Füzuli Orta əsrlər Şərqi mövcud olan romantik ədəbiyyatın böyük humanist nümayəndəsidir.

Mir Cəlal Füzuli şeirinin romantik məzmununu və onun bədii ifadə fərdliliyini sadə, heç kimbə bənzəməyən bir məntiqlə izah edir: "Bu eşqi ifadə üçün şairin istifadə etdiyi surətlər, bədii vasitələr tamamilə real, maddi həyat hadisələridir. Təbiət, tarix, insan qəlbə, insanın mənəvi həyatı, şairin lirikasını ifadə üçün

əsas vasitə və mənbədir. Füzulinin məftun olduğu gözəl həqiqi, real, canlı insandır. Şairin məhəbbəti, məftunluğu da canlı bir insanın vurğunluğudur. Lakin şairin hiss və həyəcanları o qədər dərin və incədir ki, onun qəlbə vaqifliyi o qədər heyranlendiriçidir ki, insan oxuduqda başqa və yüksək bir aləmə çıxdığını güman edir. Füzuli şeşqini real zəmindən ayıraraq sırf "ilahi" adlandırılanları çəşdirən, yarıldan da bu cəhətdir".

Müəllif fikrini poetik formanın detallarında real həyatı məzmunla izah edir. Füzuli sənətinin bədii məntiq, şeir mədəniyyəti, peyzaj, lirika kimi kateqoriyaların fonunda təhlili tədqiqatının geniş erudisiyaya malik olduğu nu təsdiq edir.

Nizami poeziyasının milli müəyyənliyini tədqiq etməyə cəhd göstərən bəzi tədqiqatçıların sənətin bədii təkamül mahiyyətinə varmadan formal amillərə əsasən rəy demələri yəşarlı olmur. Bu baxımdan Mir Cəlal müəllimin "Nizami və Füzuli" əsərində bu gün öyrənməli və əsaslanmalı cəhətlər çoxdur. Ədəbi inkişafın mahiyyətini, poeziyanın məzmun və estetik tutumunun təkamülünü mətnin ən dərin qatlarında gizlənməmiş bədii sirləri zəminində öyrənən, ədəbiyyatşünaslıq, nəzəri təhlil səpkisində yazılmış nadir əsərlərdən biri "Nizami və Füzuli"dir. Mir Cəlal müəllimin mətnlə işləmək məharəti, klassik poeziyanın ən incə mətləblərini duymaq istedadı bu əsərdə hey-rətəməz şəkildə üzə çıxır. Nizami sənətinin milli tutumunu, Azərbaycan poeziyasında, tarixi ədəbi prosesində onun iştirakını belə ayıni göstərən tədqiqatlar barmaqala sayılır. Nizami əsnələri Füzuli poeziyasında forma-məsnəvi, bəhr, bədii məntiq, bədii paralelizm, didaktika, bədii dil müstəvisində təhlil edilir.

XX əsr Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində Mir Cəlalin digər böyük xidməti Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yaradıcılıq metodu və onun tipologiyası probleminin ilk nəzəri əsaslarını yaratmasıdır. Yaradıcılıq problemi dünya ədəbi fikrində incə və mürəkkəb problemdir,

xüsusən romantizm, həm də estetik düşüncənin həssaslığının, onun ədəbi prosesin müxtəlifliyini və təkrarsızlığını duymaq göstəricisidir.

Nəzəri fikir tariximizdə bədii metod konsepsiyasının təşəkkülü baxımından 40-cı illərə qədərki məqalələrin, nəzəri müşahidələrin müstəsna əhəmiyyətini göstərməklə yanaşı, onu da etiraf etmək lazımdır ki, onlarda realizm və romantizm bir metod, cərəyan kimi özünün əsaslı nəzəri-metodoloji prinsipə əsaslanan konseptual qoyuluşunu və həllini tapa bilmir.

Mir Cəlal müəllimin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" doktorluq dissertasiyasında XX əsr realizm və romantizmi ilk dəfə ayrıca tarixi-estetik kateqoriya, ədəbi məktəb şəklində dəyərləndirilir. Ədəbiyyatşünaslığımızda romantizm haqqında əvvəlki mülahizələrdən fərqli olaraq, bu əsərdə realizmlə yanaşı romantizm müstəqil yaradıcılıq üsulu kimi götürülür, milli ədəbiyyatşünaslıqda yaradıcılıq metodlarının bütöv, sistemli nəzəri şərhini üçün metodoloji əsas hazırlayır. XX əsr realistlərinin və romantiklərinin əsas nümayəndələrinin yaradıcılığının orijinal təhlili ilə yanaşı, onun daxili tipologiyası, rus, türk, Avropa sənəti ilə əlaqələri, həmçinin təhlil olunan faktları müəyyən bir cərəyan kimi birləşdirən, bir sıra estetik prinsiplərin ilk şərhinə burada təsadüf olunur. Bu əsərin yazıldığı vaxtdan 60-cı illərə qədər romantik ədəbiyyata həsr olunmuş əsərlər özünün milli ədəbiyyatşünaslıqda nəzəri-metodoloji əsasını burada tapır.

Mir Cəlal müəllimin ədəbi-nəzəri fikir tariximizdə digər böyük xidməti onun ədəbiyyat tarixçiliyi, klassik irsi dövrəşdirmədə orijinal prinsipləridir. Qədim və orta əsrlər ədəbiyyatının bir kurs və fənn kimi sistemləşdirilməsi Hamid Araslıya, yeni dövr – XIX əsr ədəbiyyatı Feyzulla Qasımdadəyə məxsusdursa, XX əsrin əvvəlləri tarixi mərhələsinin yaradılması Mir Cəlal müəllimin adı ilə bağlıdır.

Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində ədəbiyyatşünaslığın əsasları və ədəbiyyat nəzəriyyəsi fənləri üzrə ən mötəbər dərslək kimi M.Cəlal müəllimin adı ilə bağlı tədqiqatlar və "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" öz missiyasını bu gün də yerinə yetirir. Çünki Mir Cəlal müəllimin ədəbiyyat nəzəriyyəsi ilə bağlı qənaətləri qədimdən mövcud olan nəzəri təlimlərin icmalı deyil və yazıldığı dövrün siyasi kontekstindən də mümkün olan qədər uzaqdır. Digər tərəfdən Mir Cəlal müəllimin mövcud nəzəri kateqoriyaların şərhində istinad etdiyi əsas elmi qənaətlər Şərqi, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin tarixi təcürbəsinə əsaslanır. Son onilliklərdə sanballı bir ədəbiyyat nəzəriyyəsi ortaya çıxmır. Yazılanlar da ədəbi-nəzəri prosesdə bərqərar ola bilmir. Və yaxın illərdə də mükəmməl ədəbiyyat nəzəriyyəsinin ortaya çıxacağını nişan verən ünvan görünür. Çünki Şərqi və klassik Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf qanunauyğunluqları ilə dünyada mövcud olan nəzəri-estetik təlimlərin qovuşuğu, sintezi səpkisində ciddi tədqiqatlar azdır. Ədəbiyyatşünaslıq bir elm kimi bəşəri siçiyə daşdığı kimi milli məzmun kəsb edir. Bu baxımdan Mir Cəlal müəllimin nəzəri tədqiqatlarında seçdiyi təhlil üsulu klassik örnək kimi yaşamaqdadır.

Mir Cəlal müəllimin sənət, sənətkar haqqında qənaətləri, yekun fikri elmi aforizmlərə çevrilmişdir. Bu mülahizələrin, müdrik tutumu olan bu mülahizələrin arasında uzun illərin müşahidələri, seçimləri dayanır. "Füzuli, hər şeydən əvvəl, qəlb şairidir", "Təsədüflər qəhrəmanlara yox, qəhrəmanlar təsədüflərə təbə haldır", "Sənətdə bədii ümumləşdirmə ən böyük hünər, həm də ən mühüm şərtidir"; "Yaxşı ifadə olunmuş fikir, qızıl külçədən istehsal olunan kimi, təmizlənməklə alınır"; "Yazıcının oxucudan fərqi bir də onda olmaldır ki, o hadisələrin bir tərəfini, yalnız zahiri yox, həm də xüsusi daxili, mahiyyətini, çoxlarının görə bilmədiyini görsün. Görməklə qalmasını, bədii lövhədə göstərsin. Bununla qal-

masın, mənalandırsın, fikirləri, hissləri təşkil üçün müayyən məqsədə istiqamətləndirsin"; "Bəziləri nadir səjeti, bəziləri isə adi hadisəni, daha bir başqa maraqlı şəxsiyyəti hekayənin mərkəz obyektı alır. Nəyi alırsan al, sözü deməyi və mətləbi mənalandırmayı, sənətkarlığı mühüm şərt al!"; "Səməd Vurğun bir çoxları kimi kağız kormalamışdır"; "Sabirdən sonra Səməd Vurğun qədər ürəkləri fəth edən ikinci bir şair görmək çətinidir"; "Vurğun mütəfəkkir şairdir. O, yalnız qəlbın müğənnisi deyil, həm də böyük fikirlərin, idealların qarçısıdır"; "Səməd Vurğun hər bir ailəyə atadan, anadan əziz bir sima kimi sevilən xoşbəxt sənətkardır."

Bu deyimlərin hər biri ədəbi inkişafımız, onun nümayəndələri haqqında dərin ümumiləşdirmələrdən xəbər verən, ədəbi-estetik kriteriyaya çevrilən nəzəri yekundur. S.Vurğun haqqında aforizmə çevrilmiş deyimləri tarixin sınağından çıxmış böyük ürək sahibinin, ədəbiyyat sahəsinin vətəndaşlıq yanğısından xəbər verir və bu da həmişə şairimizin əleyhdarı olan, ədəbiyyatın həndəvərində dolan qeyri-professionallara, tərəddüdcülərə ən yaxşı cavabdır. 20-30-cu illər ədəbi prosesini, xüsusən poeziyanın problemlərini, onun qadağan olunmuş şəxsiyyətlərinin ədəbi irsinin təhlili göstərir ki, Mir Cəlal müəllimin böyük müdrikliklə əsaslandığı bu fikir dərin elmi zəminə söykənir və heç zaman da dəyişməyəcəkdir: "Azərbaycanı seirə gətirən Səməd Vurğun oldu" mülahizəsi böyük bir tədqiqatın yekunudur. Təkcə "Azərbaycan" şeirinin xalqın milli süurunu, azərbaycançılığın formalaşmasında xidmətini dərk etməyənlər bilsinlər ki, Səməd Vurğun elə nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, qazandığı böyük xalq məhəbbəti və dünya şöhrəti onsuz yaşadığımız yarım əsrin heç bir dönməndə əzəlməmişdir. Səməd Vurğunun milli-ideoloji baxımdan ən böyük xidməti 30-cu illər kimi mürəkkəb, tələpəli bir zaman kəsiyində azərbaycançılığın poetik bir məkan tutumundan milli-ictimai, ədəbi-bədii süura çevirməsidir.

Mir Cəlal müəllimin ədəbi-tənqidi görüşlərindən danışarkən "Füzuli sənətkarlığı" səviyyəsində yazılmış "Yeni şeirin manifesti" tədqiqatını ayrıca dəyərləndirmək gərəkdir. Bu əsər S.Vurğun poeziyası haqqında ədəbi-bədii məhəbbət dastanıdır. Əsl poeziyaya, sənətə yüksək peşəkarlıq səviyyəsində verilmiş qiymətdir. Bu əsər janr etibarı ilə ən çox bədii-fəlsəfi esseyə bənzəyir. "Komsomol poeması"nda bədii həqiqətin ictimai-sosial konteksti, ədəbi qəhrəmanların təbiyyətini, həyatiliyini ehtiva edən bədii ümumiləşdirmə qüdrəti, poemanın bir janr kimi poetikası Mir Cəlal tərəfindən bənərsiz elmi təhkiyə və intonasiasına əsaslanaraq incələnilir. Bu əsər vurğunsuzlaşdırma öz müasir əhəmiyyətini saxlayan və tarixi missiyasını böyük ləyaqətlə yerinə yetirmiş nadir ədəbi tənqid nümunəsidir.

Mir Cəlal müəllimin hər bir klassik haqqında dediyi elmi aforizmin müasir mənası haqqında tədqiqatlar yazmaq olar və yazılacaq da.

Mir Cəlal müəllim Azərbaycanca ədəbiyyat adamlarının bir neçə nəslinin müəllimi olmuşdur. Filologiya fakültəsində təhsil almış hər bir tələbə öz ailəsinə, işlədiyi kollektivə, dərslər dediyi sinif otağına Mir Cəlal müəllimin sadəlik, pahlıq işığından pay aparmışlar. 1970-ci ildə BDU-nun filologiya fakültəsinə daxil olmuş Teymur Kərimli, Vilayət Quliyev, Qərib Qarannı, Aqil Abbas, Durna Mehdiyeva, Nəzakət İmamverdiyeva, Sevdə Aslanova, bu sətirlərin müəllifi və ədəbiyyatımızın təbliği, tədrisi ilə məşğul olan Mir Cəlal müəllimin onlara tələbəsi onun parlaq xatirəsini əziz tuturlar.

"Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" fərnindən bizə mühazirə oxuyur və bizim qrupda seminar məşğələlərini özü aparırdı. Yazdığımız kurs işlərinin müzakirələri zamanı mənim fəallığım onun diqqətini cəlb etdi və oxuduğum beş ildə həmişə onun diqqətində oldum.

Mir Cəlal müəllim heç kimin könlünə dəyməzdi. Tələbə yoldaşımız Həlimə Rzaquluzadə onun "Qəbul imtahanı" hekayəsi haq-

qında kurs işi yazmışdı. Xasiyyətcə çilgim bir qız kimi tanıdığımız Həlimə bu hekayənin formal tərəflərindən yazıb yazıqını özlüyündə kəskin tənqid edir və bundan zövq almış kimi tez-tez intonasiasını dəyişirdi. Mir Cəlal müəllimin çöhrəsindəki təbəssüm dəyişmədi, əksinə, tələbəsinin yersiz casaratına müdaxilə etmədən onu axıra qədər dinlədi, sözünü bir dəfə də olsun kəsmədi. Üzünü auditoriyaya tutub dedi:

– Ə, Şirindil, gəl fikrini de!

Bu kurs işlərinin müzakirələrində Mir Cəlal müəllim sanki məni daimi opponent təyin etmişdi. Mir Cəlal müəllimin məna olan rəğbətini hamı bilirdi. Və necə danışacağımı gözləyirdilər. Bədii ədəbiyyatın mahiyyəti haqqında Mir Cəlal müəllimdən eşitdiklərim əsasında giriş sözümlə qurtarıb dedim ki, Mir Cəlal müəllim, Həlimə ədəbiyyatın mahiyyətini bilmir, nə dəxli var ki, Maşağadan şəhərə neçə dəqiqəyə gəlsən, hekayədə əsas yazıqının fikridir.

Mir Cəlal müəllim qolumdan tutub çox təmkinlə dedi:

– Ə, Mehdi Hüseyn də belə deyirdi!

Mən də çox məmnun halda və bu məqamda müəllimin etimadını doğrultmuş bir tələbə ədəsi ilə gəlib Həlimənin yanında oturdum.

I kursda "Əliağa Kürçaylının son şeirləri" mövzusunda yazdığım kurs işini müzakirə edərkən "Orta nəslin poeziyasının görkəmli nümayəndəsi" ifadəsini eşidən Mir Cəlal müəllim məni saxlayıb soruşdu:

– Orta nəsil deyəndə kimləri və nəyi nəzərdə tutursan?

20-30-cu illər şeirindən adda-budda deyim sözləri dinləyib məni saxladı və təmkinlə, sadə, anlaşılıqlı şəkildə XX əsr (sovet dövrü) şeirinin yaşlı, orta və 60-cı illər nəslinin nümayəndələri, bu nəsiləri bir-birindən ayıran

və bir-birinə bağlayan ideya-bədii keyfiyyətlər haqqında şərh verdi və XX əsr şeirinin ideya-bədii təkamülü haqqında aydın təsəvvür yaratdı. Bir neçə il öncə "Orta nəsil şeirinin poetikası" mövzusunda Elmi Şurada etiraz edənələrə Mir Cəlal müəllimin arqumentləri ilə cavab verdim və opponentlərim 38 il öncə inandığım kimi, razılaşmalı oldular. Mir Cəlal müəllimin bu konsepsiyası ona görə yaşayır ki, o, professional ədəbiyyatçı müşahidələrinə əsaslanırdı.

Mir Cəlal müəllim öz kafedrasının xətti ilə bizim qrupun bütün imtahanlarına gəlir və məndən imtahanı özü götürürdü. Hələ cavab verməmişdən fənn müəlliminə deyirdi: – Ə, bu, əlaqıdır! Sonra isə deyirdi ki, "danış, öz ləyaqətini də qor, mənimkini də".

II kursda qız sevgisi qadım və orta əsrlər ədəbiyyatı fənni üzrə imtahandan çıxıb dəhlizdə dayanmışdım. Mir Cəlal müəllim məni yanına çağırdı, üzündəki təbəssümü ciddi, narahatlıq dolu bir ifadəyə çevirdi:

– Hüseyn necədir?

Mir Cəlal müəllimin səsinəki doğmaliq, məhrəmlik, nigarançılıq çalan əbədi yaddaşıma köçdü. Qardaşım şair Hüseyn Kürdoğlu həkimlərin səhvi nəticəsində infarkt diaqnozu ilə xəstəxanada yatırdı və Mir Cəlal müəllimin bu diqqəti kövrəlmiş bir ailə üçün əvəzsiz mənavi dayağ idi.

Xəstəxanaya gəlib Mir Cəlal müəllimin salamlarını Hüseynə çatdırdım. Bir az kövrəldi və dedi ki, mənim ədəbi tələpəmdə Mir Cəlal müəllimin həlledici rolu olub. 1958-ci ildə universiteti bitirərkən Mir Cəlal müəllim Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində məktub alıb mənə azad təyinat verirdi.

Bu gün Mir Cəlal müəllimin ədəbi-nəzəri konsepsiyası nurlu bir şəxsiyyətin bizi yadıqar qoyduğu mötəbər elmi mənbədir.

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ABİDƏSİ

Öxucularımıza təqdim etdiyimiz bu məqalə görkəmli ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri doktoru, professor Keyrulla Məmmədovun son yazısıdır. O, böyük ədib, alim və pedaqoq, neçə zilyalı nəslinin müəllimi olmuş Mir Cəlil Paşayevin ədəbi-elmi irsini dərin məhəbbətlə oxuyar, yüksək tədqiqatçı istedadı və sriştəsi ilə araşdırar, özünəxas tempermentlə təhlil edərdir.

Mir Cəlil müəllimin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabı nəşr olunan ilk günlərdə Dövlət Televiziyasının hazırladığı geniş və maraqlı verilişdə Keyrulla Məmmədov da ustada layiq bir tələbə məsuliyyətilə çıxış etmiş, öz ürək sözlərini demişdi. Həmin vaxtlar o, bu mövzuda "Ədəbiyyat qəzeti"nə məqalə yazmaq arzusunun da bildirmişdi. Keyrullamı yaxından tanıyanlar yaxşı bilirlər ki, onun özü də bütöv idi, sözü də. Dedi və ... yazdı.

Ədəbiyyatşünaslığın "Ədəbi tənqid" adlanan müstəqil, kütləvi və çəvik bir sahəsi var. Bunu yaradanlar filologiya elminin nəzəri əsaslarını işləyib hazırlayan alimlər və təcrübəli yazıçılar olurlar. Onları bir-birindən fərqləndirmək üçün "professional tənqid" və "yazıçı tənqid" terminlərindən istifadə edilir. Estetikaya dair elmi araşdırmalarda və incəsənətə dair dərslərdə ədəbi tənqidi bu iki növündən başqa rus dilində "promejutoçnaya kritika" (Azərbaycan dilində "aralıq tənqid") adlanan üçüncü bir tənqiddən də danışılır. Ədəbi tənqidi bu tipinin nümayəndələri qey-

ri-adi istedad sahibləri, "xüsusi materialdan biçilmiş" insanlar olurlar. Adı alim və yazıçı tənqidçilərdən fərqli olaraq bələləri məşhur rus fizioloqu İ.P.Pavlovun isbat etdiyi kimi ali sinir sisteminin fəaliyyətindən asılı olaraq şəxsiyyətlərində məntiqi – idraki və bədii obrazlı təfəkkürə məxsus ümdə keyfiyyətləri və əlamətləri üzvi surətdə birləşdirir və hər ikisindən bərabər səviyyədə istifadə etməyi bacarırlar. Bələləri təbiət və cəmiyyətdə nadir hallarda zühur edirlər. Ədəbiyyatşünaslığın tarixində bu tip tənqidçilər az mələumdur. Almaniyada T.E.Lessinq (XVIII əsr), Rusiyada N.Q.Çernişevski (XIX əsr), Azərbaycanda M.F.Axundov (XIX əsr) bu qəbil tənqidçilərdəndir.

Mir Cəlil Paşayevin (1908-1978) XX əsrin 30-70-ci illərində paralel surətdə həm bədii, həm elmi yaradıcılıq sahəsində bərabər çəkiddə, müntəzəm surətdə fəaliyyət göstərdiyini, bir tərəfdən realist hekayənin klassik nümunələrini ("Bostan oğrusu", "Toy", "Gözün aydın", "Şəfəqdən qalxanlar" və s. toplular), "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayandır?" roman və povestlərini, "Mirzə Xəyal" komediyasını, digər tərəfdən "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri", "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" (1905-1917), "Cəlil Məmmədquluzadə realizmi haqqında" monoqrafiyalarını, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (professor F.Hüseynovla birlikdə),

"Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (professor P.Xəlilovla birlikdə) dərsləkləri və ədəbiyyat tarixi və cari ədəbi proses, ayrı-ayrı yazıçılar və konkret əsərlərə məqalələr, portret oçerklər (bunların bir qismini "Klassiklərdən asılı olaraq" kitabında toplanmışdır) yazdığını nəzərə alsaq, onu tərəddüd etmədən Mikayıl Rəfil, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Elçin Əfəndiyevlə bərabər təfəkküründə məntiqi-idraki və bədii obrazlı keyfiyyətlərini birləşdirən "promejutoçnaya kritika" – aralıq tənqid tipinə aid etmək olar.

Mir Cəlil Paşayev yaradıcılıq dünyasını ötən yüzilliyin 20-ci illərinin sonunda – 1929-cu ildə V.V.Mayakovskinin "Zərbəçi marşı" şeirinin tərcüməsini mətbuatda dərc etməklə gəlmişdi. Əsrin 30-cu illərində klassik və müasir ədəbiyyata dair bir sıra məqalə və reseziya istisna edilərsə, o, demək olar ki, əsasən, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Ədəbin yaradıcılığında elmi araşdırmaların intensiv və ardıcıl inkişaf mərhələsi 40-cü illərdən başlamışdır. O, 1941-ci ildə "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" adlı əsərini dissertasiya kimi müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi, 6 ildən sonra – 1947-ci ildə "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" mövzusunda monoqrafiyasını yazıb filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə almışdır. Bunlardan birincisi dissertasiya kimi müdafiə ediləndən 58 il sonra – 2004-cü ildə kitab halında nəşr olunmuşdur. Mən burada bilərəkdən, xüsusi məqsədlə Mir Cəlil müəllimin namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının yazılma tarixini qabardıb ön plana çəkdim. Çünki yazıçı-ədəbiyyatşünasın alimlik qüdrəti, hazırlıq səviyyəsi, erudisiyası, sanbalı bu məqamlarda açıq şəkildə ifadə olunmuşdur. Bu iki müxtəlif mövzu – orta əsrlərin poetikasına ili yeni dövr, XX əsrin ədəbi məktəbləri problemi arasında dörd yüzillik vaxt məsafəsi vardır. Eyni ölkə və xalqa məxsus mənəvi həyat məsələsi faktı olması istisna edilərsə, demək olar, bu iki müxtəlif zamanın ədəbi problemləri arasında ideya-es-

etik baxımından əlaqə çox azdır. Elmi araşdırmalar ələmində sabitləşmiş, artıq normaya çevrilmiş bir qayda var. Hər alimin özünəməxsus tədqiqat mərhələsi, konkret mövzusu və problemləri olur. Onlar nadir hallarda, xüsusi zərurət yarananda araşdırıqları dövrün və mövzunun hüdudlarından kənara çıxıb başqa mövzularda əsərlər yazırlar. Bu isə alimdən özünü geniş miqyasda təkmilləşdirmək və yenidənqurma prosesi tələb edir. Lakin bu vəziyyət həmişə uğurlu nəticələr vermir.

Mir Cəlil müəllim 30-cu illərin gərgin və tələbkar ədəbi mühitində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda əsrin nadir ədəbiyyatşünası Əli Nazimin müdiri olduğu kafedrada aspirantura bitirmişdi. O, ədəbiyyatın nəzəriyyəsinə və tarixinə dair çəşidli materialları dərinlən mənimsəmişdi. Bu fənlərdən ali məktəb auditoriyalarında mühazirələr oxumuşdu. Yüksək intellekt və zəngin təcrübə onda qüvvətli tənqidçi fəhmi və durumu formalaşdırmışdı. Buradan irəli gələrək o, müxtəlif dövrlərin və əlvən filoloji faktların məğzini aşkarlayıb üzə çıxarmağı, mənalandırmağı, haqqında dəqiq qənaət yaratmağı məharətlə bacarırdı. Bu kimi keyfiyyətlərdən irəli gələrək o, bir-biri ilə zəif bağları olan bir mövzudan digərinə, Nizami və Füzulinin təmsil etdiyi ədəbi mühitdən Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabir dövrünə keçmək üçün təkmilləşmək və yenidən qurulmağa ciddi ehtiyac duymamışdı. Çoxsahəli erudisiya işığında faktları mənalandırmaq bacarığı ona dövründən, janrından asılı olmayaraq, müraicət etdiyi sahələrin hamısında həm orta əsrlər, həm yeni dövr, həm də çağdaş ədəbi proses haqqında orijinal əsərlər yaratmağa imkan vermişdir.

Mir Cəlil müəllimin yaradıcılığında sərt dönuş yaradıcı dördyüzillik vaxt uçurumunun üzərindən ötüb Füzuli poetikasının tədqiqindən XX əsrə istiqamət götürməsinə, ədəbi məktəblər mövzusunun araşdırmağa başlamasını hər hansı marağın, bir ictimai si-

farışin nəticəsi kimi dəyərləndirmək olmaz. O, 1905-1917-ci illərdə ədəbi məktəblərin yarandığı və formalaşdığı mühitə bələd idi. Yazıçı-alim ömrünün on iki ili bu ədəbiyyatın yarandığı, iyirmi iki ili isə onun görkəmli yaradıcıları olan Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Əli Nəzmi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Seyid Hüseyn və b. ilə bir mühitədə ədəbi təşkilatlarda, yazıçılar ittifaqlarında, digər mədəni qurumlarda keçmişdi. Bundan əlavə o, birinci rus inqilabından sonra dirçələn ədəbi hərəkatın tədqiqi ilə məşğul olmuşdu. Onun əsrin 30-cu illərində Azərbaycan romantizmi haqqında "Dağstan fıçqərası" jurnalında məqaləsi dərc olunmuşdu. Abbas Səhhət və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Seçilmiş əsərləri" onun müqəddiməsi ilə nəşr olunmuşdu. Böyük Vətən müharibəsi illərində Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu tərəfindən hazırlanmış iki cildlik "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin (1943-1944) "XX əsr ədəbiyyatı" fəslinin müəllifi idi. Abdulla Şaiqin "1905-ci il inqilabından sonra yetişmiş ədəbiyyatımıza səthi bir nəzər" ("Maarif işçisi" jurnalı, 1927, N-2-4), Əziz Şərifin "Oktyabr inqilabı və mədəni müvəffəqiyyətlərimiz" ("Dan ulduzu" jurnalı, 1927, N-11), Hənəfi Zeynalınlın "XX əsr Azərbaycan türk ədəbiyyatı" ("Azərbaycanı öyrənmə yolu" jurnalı, 1930, N-3) məqalələri, Cəfər Xəndanın XX əsrin əvvəllərinin 7 yazıçısı haqqında portret çəkəri birləşdirən "Azərbaycan ədəbiyyatı" ("XX əsr", Bakı, 1939) dərs vəsaiti və s. fərdi məsələlərə həsr olunan, əskiz xatırladan yazılar nəzərə alınmırsa, demək olar, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kursunun elmi-nəzəri konsepsiyasını ilk dəfə Mir Cəlal yaratmışdır. Əlli ildən artıqdır XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisi Mir Cəlalin araşdırmalarının zəminində və elmi təlimi əsasında aparılır. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası da başlanğıcını buradan, "Müxtəsər ədəbiyyat tarixi"nin haqqında danışdığımız bölməsindən götürür.

"Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası siyasi-ictimai cəhətdən, ağır iqtisadi baxımdan böhranlı bir şəraitdə, obrazlı desəmk, iki od arasında, repressiya və müharibə ab-havasında yaranmışdır. Stalinin sosializmin qələbəsi ilə ölkədə sinfi mübarizənin kəskinləşməsi haqqında nəzəriyyəsi sosial həyatın bütün qütblərində olduğu kimi, ədəbiyyat cəhəsinə də ağır nəticələrə səbəb olmuşdu. Onlarla sənətkar proletariatın sinfi mübarizəsinə biganəlikdə, sosializm ideyalarına və quruculuq işlərinə "xəyanətdə" ittiham edilmiş, adlarına "panislamist", "pantürkist", "dindar klerikal", "xalq düşməni" kimi yarlıqlar həkk olunmuş Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, N.Nərimanov, H.Cavid, S.M.Qənizadə, Seyid Hüseyn, Y.Vəzirov, Ə.Cavid, T.Səhbəzi, B.Talıblı kimi əsrin görkəmli yazıçılarının fəaliyyəti qadağan zonasına çevrilmiş, elmi araşdırmaların hüduqlarından kənar saxlanılmışlar. Qadağalar tədqiqatçının imkanlarını məhdudlaşdırmış, ədəbi mühitin görüş dairəsini yaratmışdı. 37-ci ilin insan doğrayan məşını korlanıb sürətini dayandırmışdı. Lakin onun doğurduğu xof ürəklərdə yaşayır, vahiməsi vətəndaşları hər yerdə təqib edirdi. Qoyulmuş siyasi tabeların dairəsindən kənara çıxmaq, real faktların məntiqindən çıxış edib sərbəst mühakimə yürütmək arzuolunmaz hala çevrilmişdi. Ölkədə müharibə gedirdi. Onun doğurduğu müxtəlif tipli, o cümlədən, iqtisadi çətinlikləri şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Uşaqlıq illəri Böyük Vətən müharibəsi dövrünə düşən bu günün yaşlı nəslin onun doğurduğu əzabları yaxşı xatırlayır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Əziz Mirəhmədovun yazdığı kimi "xalq ağır günlər keçirirdi". Mir Cəlal da daxil olmaqla Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun naharı bəzən pirojki və kisəldən ibarət olan 20-21 nəfər əməkdaşı "vətən naminə mənəvi, maddi və iqtisadi məhrumiyyətlərə tab gətirib yorulmaq bil-mədən gecə-gündüz gərgin vəziyyətdə çal-

şır, milli folklor və ədəbiyyat nümunələrini toplayır", çoxəsrlik ədəbi yolu işıqlandıran əsərlər yazırdılar. Bununla yanaşı, Mir Cəlal ali məktəblərdə mühazirələr oxuyur, cəbhə bölgələrinə gedib əsgərlərlə görüşür, alman faşizminin əleyhinə qəzəbli hekayələr, məqalələr yazıb nəşr etdirirdi. Bu mürəkkəb şəraitin ağırlığını və gərginliyini nəzərə alsaq, demək olar, "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" əsəri ürək qanı ilə yuxusuz gecələrin hesabına yazılırdı.

Tədqiqatı ciddi maneələrə qarşılaşan və alimin işini çətinləşdirən digər amillər də var idi. Bunların arasında bədii nümunələrin böyük bir kütləsinin toplanıb nəşr olunmamasını, yazıçılara məxsus müxtəlif tipli sənədlərin parakəndə halda, şəxsi kolleksiyaya halında ayrılıqlarda qalması, ədəbi məhsulun dövrü mətbuat səhifələrindən toplanmamasını da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Mir Cəlal Paşayev bu haqda yazırdı: "Bu əsərin yazılmasında rast gəldiyimiz mühüm çətinliklərdən biri mənbələrin, bir çox yazıçı arxivlərinin əldə olmaması idi. Məlumdur ki, bu dövr bədii sənədlərinin çoxu, xüsusilə ikinci, üçüncü dərəcəli yazıçıların əsərləri toplanmamış, yoxlanmamış, nəşr olunmamışdır..."

Bu əsərin əsas hissəsi Böyük Vətən müharibəsi illərində yazılmışdır. O zaman yazılmışdır ki, Akademiyanın əlyazmaları fondu faşizm təəcavüzündən, bomba və yağından müdafiə üçün dəmir qutulara yığılır, bağlanır, əmrə müntəzir saxlanırdı. O, tədqiqatın uğurunu təmin etmək üçün indikindən tamamilə fərqli olaraq müxtəlif ünvanlara, adamlara, elmi idarələrə müraciət etməli olurdu. Əsər yazılıb başa çatdıqdan sonra müəllif ağır şəraitdə heç bir çətinliyi və qadağaları nəzərə almayıb ona kömək edənlərə təşəkkür etməyi özünə borc hesab etmişdi: "Bu çətinliyi dəf etmək üçün müəllifə kömək edən arxiv işçilərinə, yazıçı ailələrinə və bir sıra ədəbi hadisələrə şəxsən şəhadət verən adamlar – o zamanın məktəb, mətbuat işçiləri, xüsusilə, qocaman Novruz

əmi heç bir xahişdən boyun qaçırmır, cari elmi işə kömək üçün alından gələn edir, bütün qutuları axtarmaqla tədqiqatçıların istədiyini tapıb verir". Şübhəsiz, bu deyilənlərin yerinə yetirilməsi dildə ifadə olunduğu qədər də asan deyildi. Bundan ötrü iqtisadi sınıfların, müharibənin doğurduğu əzab və izzitlərin mənəsinə vaxt, əsəb itirmək və dözümlü nümayiş etdirmək lazım gəlirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatının XX əsr mərhələsi onun inkişafı tarixində tamamilə yeni və cavan mərhələ idi.

Mir Cəlal Paşayev XX əsrin əvvəlində yaranmış ədəbiyyata dair vüqar sosiologiyasının təsiri altında icra edilən araşdırmaların istiqamətini dəyişdi. Onu tarixi-filoloji faktlara söykənən xronoloji prinsipin dairəsindən dünyagörüşü və yaradıcılıq metodu məsələlərinin müstəvisinə keçirdi.

Mir Cəlal araşdırmalarının nəticələri ilk dəfə Böyük Vətən müharibəsi illərində Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun hazırlayıb nəşr etdiyi ikicildlik "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin "XX əsr ədəbiyyatı" fəslində ifadəsini tapdı. O, sələflərindən fərqli olaraq yeni əsrin başlanğıcında ədəbi hərəkat haqqında yeni konsepsiya yaratdı, təzə yanaşma və istiqamətin əsasını qoydu. Onun əsasında elmi araşdırmaların sistemi, orta və ali məktəblərin program və dərsləkləri tərtib olundu. Mir Cəlal uğurla başa çatmış və elmi ictimaiyyət tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul olunmuş elmi konsepsiyasını yeni faktlar, təzə mülahizələr əsasında işləyib daha da dərinləşdirdi, beləliklə, "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" adlı fundamental əsəri meydana çıxıdı. O, yarandığı gündən xələflərinin elmi araşdırmaları üçün tükənməz mənbəyə çevrildi. XX əsrin əvvəlində ədəbi hərəkatın inkişaf istiqamətlərini və yaradıcılıq problemlərini araşdıran elə bir alim yoxdur ki, Mir Cəlal Paşayevin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyasından bəhrələnməsin. Məmməd Cəfər Cəfərov,

Əziz Mirəhmədov, Kamal Talibzadə kimi XX əsrin nüfuzlu tədqiqatçıların əsərlərindən Mir Cəlalın götürülmüş sitatları bunu aydın surətdə nümayiş etdirir. Buna görə də o zaman Mir Cəlalın "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" əsərindən hər kəs bir qasıq götürüb" deyimini geniş yayılmışdı.

"Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası "Müqəddimə"dən, "Siyasi-ictimai həyat", "Realizm ədəbi məktəbi", "Romantizm ədəbi məktəbi", "Maarifçi-didaktik yazıçılar", "Xırda məişət dramları" adlı beş fəsildən və istifadə olunmuş "Ədəbiyyat"ın siyahısından ibarətdir. Fəsilərin bu səpkidə müəyyənləşdirilməsi və düzülüşü XX əsrin əvvəlində ədəbi hərəkatın mürəkkəb mənzərəsini real şəkildə əks etməklə onun inkişaf istiqamətləri haqqında da təsvir yaradır.

Mən yuxarıda XX əsr ədəbiyyatını xronoloji prinsip əsasında tədqiq edən sələf və müasirlərindən fərqli olaraq Mir Cəlalın ədəbi təhlilləri, dünyagörüşü və yaradıcılıq metodunu estetik kateqoriyaların müstəvisinə keçirdiyini qeyd etdim. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, Mir Cəlal ədəbi hadisələrin xronoloji müstəvidə təhlilini gərəksiz hadisə saymış və ondan imtina etmişdir. Əksinə, digər həmkarları kimi, o da elmi araşdırmalarda xronoloji prinsiplərin əhəmiyyətini yaxşı başa düşmüş, araşdırmasının əsas ruhunu və cövhərini təşkil edən realizm və romantizmin təşəkkülünü və sosiyyasını aydınlaşdırmaq üçün zəruri hesab etmişdir. Müəllif özü də bu məsələyə diqqət yetirərək yazırdı: "Azərbaycanda ədəbi məktəblərin tədqiqinə həsr olunan bu əsərdə müəllifin qarşısına qoyduğu vəzifə yalnız əsas üslubların yaranması, inkişaf və xasiyyətnaməsini vermək deyildir. Vəzifə həm də Azərbaycan ədəbiyyatında əmələ gələn tarixi dönüşün, köhnə skolastik ədəbiyyat ilə yeni ədəbiyyatın fərqi bu spesifikasi məfkurə sahəsində necə əks olunduğunu göstərməkdən ibarətdir". Bu baxımdan

monoqrafiyanın "Müqəddimə"si və "İctimai-siyasi həyat" fəslə diqqətəlayiqdir. "Müqəddimə"də müəllifin məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatının ümumi tarixi inkişafı fonunda XX əsrin əvvəlində yaranan ədəbiyyatın yerini və ümumi təsir dairəsini göstərməkdən ibarətdir. "Mirzə Fətəli Axundova qədər, müəyyən dərəcədə həтта ondan da sonra Azərbaycan klassik şeirinin "aşıq-məşuq" duyğularını, "gül-bülbül, mey-məzə, hicran-vüsal" motivlərini tərənnüm, "saray zadəganları və ruhanilərin təsiri altında" bu məzmunu da dəyişib "aşağı təbəqələrin ictimai arzularına dini rəng və məna vermək"lə "ağlamağı acizlik və yazıqlıq kimi yox", "möminlik", "hünər" və "savab əməl" kimi təbliğ etmələrinə diqqət cəlb edən alim XX əsrin əvvəlində Cəlil Məmmədquluzadənin geniş yaradıcılıq aləminə gəlişi, "Molla Nəsrəddin dövrü"nüün başlanması ilə sənətdə yeni dövrün doğulduğunu təsdiq edir. C.Məmmədquluzadənin ictimai amala xidmət göstərən realist sənətin "simvolu" adlandıran Mir Cəlal ədibin adı ilə bağlı olan ədəbiyyatın mahiyyətini izah edərək yazırdı: "Bu ad çəkildimi, ədəbiyyatda siyasi ideyaların çarpışması dövrü, müasir, mübariz, həqiqi həyat ədəbiyyatının güclü və cəsarətli bir axınla hücum keçməsi dövrü təsvirdə canlanmış olur". Bu ədəbiyyatın mahiyyəti nədən ibarətdir? Alim bu suala "Müqəddimə"nin ikinci bölümündə C.Məmmədquluzadə realizminin əsas komponentlərini təhlil etməklə onun döyüşkən təbiətini aydınlaşdırır. Bu yolla XX əsr Azərbaycan bədii sənətinin qüdrəti və sanballı haqda obyektiv qənaət yaratmağa nail olur. Monoqrafiyanın "İctimai-siyasi həyat" adlanan birinci fəslə, adından görüldüyü kimi, əsrin realist və romantik ədəbiyyatının təşəkkül və inkişafını şərtləndirən tarixi şəraitin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Lakin müəllif təfsilatla varib çoxsaylı tarixi faktları təhlilə cəlb etməklə hadisələrin tarixi fonunu yaratmır. O, faktların ən seçiyvəllərini seçir. Ədəbi hərəkatın dirçəlişinə impuls

verən, yüksəlişinə təsir göstərən mədəni faktorların çözülməsi üzərində cəmləşdirir. Onun əsas qütbləri "Mətbuat", "Maarif", "Teatr-musiqi", "Rəssamlıq və memarlıq" bölümlərində XX əsrin əvvəlində ədəbiyyatın müxtəlif sahələrində gedən oyanışın gərgin mənzərəsi nəqş olunur, bunların birbaşa, ya dolaylı yolla ədəbi hərəkatla əlaqəsi və təsiri müəyyənləşdirilir. Müəllifin mətbuat və nəfis sənətlərin inkişafı haqqında məlumatı təkcə ədəbi hərəkatı öyrənmək baxımından yox, həm də Azərbaycan mədəni hərəkatının vəziyyətini və sosiyyasını öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Çünki bu məsələlər ilk dəfə ümumiləşdirilib ədəbiyyatşünaslığa dair tədqiqlərə cəlb olunmuşdur. Mir Cəlal nəfis sənədlərlə bir müstəvidə tədqiqatə "Ədəbi mübarizələr" adlı bir müstəqil bölmə əlavə edir. XX əsr "Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir intibah dövrünün başlanğıcı" kimi səciyyələndirən müəllif onun başlıca xüsusiyyətlərini fikirlərin müxtəlifliyi ilə izah edir. Osmanlıçılıq, farsçılıq, avropapərəstlik, "firəngiləqəblıq" meylləri təmsil edən ziyalı qruplaşmalarının siyasi görüşləri çoxsaylı bədii faktlar əsasında təhlil olunur. Bu fonda ədəbi hərəkatda fikir plüralizmi, ideya itxıfları, məslək mübarizələrinin gərgin mənzərəsi əks olunur. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyasının əsas məzmunu birbaşa ədəbi prosesin, bədii materialın təhlilinə həsr olunmuş növbəti dörd fəsildə ifadə olunmuşdur. Fəsilərdən hər birində birinci rus inqilabının cəmiyyətdə doğurduğu fikir əlvanlığının əmələ gətirdiyi dörd ədəbi məktəbin, müxtəlif yaradıcılıq metodlarının tərkibində birləşən şairlərin, ədiblərin yaradıcılıq fəaliyyəti müstəqil təhlil predmetinə çevrilmiş, monoqrafiyada irili-xırdalı iyrimi dörd yazıçı haqqında portret çərk verilmişdir. Monoqrafiyada realizmin spesifikasi C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsər, M.Ə.Möcüz, romantizmin xüsusiyyətləri M.Hadi,

A.Səhhət, Ə.Cənnəti, A.Divanbəyovlu, S.Mənsur, maarifçi didaktik ədəbiyyat, müasir terminologiya ilə desək, maarifçi realizm S.S.Axundov, A.Şaiq, L.Musabəyov, M.Qarayev, naturalizm, xırda məişət dramları yazan M.M.Axundov, Rəşid bəy Əfəndiyev, M.M.Kazımovski, Ə.T.Məlikov yaradıcılığı fonunda təhlil edilmişdir.

XX əsrin əvvəli Azərbaycan ədəbiyyatının məktəbləri, başqa sözlə, yaradıcılıq metodu üzrə təlimi və təfsiri yeni idi. Onu ilk dəfə Mir Cəlal düşüncəyə köşf etmiş, ədəbi təhlili təcrübəsinə təbiiq etmişdi.

Mir Cəlalın realizm, romantizm və s. cərəyanlara aid etdiyi "Məktəb" termini mahiyyəti etibarilə yayğındır.

Müəllif əsərini birmənalı şəkildə "Ədəbi məktəb" adlandırsa da, professor Təhsin Mütəllibovun doğru olaraq qeyd etdiyi kimi: "O, ədəbi məktəb anlayışını bəzən müxtəlif modifikasiyalarda, fərqli şəkillərdə, "modellərdə" işlətməmişdir. Lakin "Ədəbi məktəb" termini "yaradıcılıq metodu" mənasında daha qabarıq surətdə nəzərə çarpmır".

Monoqrafiyanın bütün məzmunu bu mülahizəni açıq surətdə təsdiq edir. Müxtəlif ədəbi məktəblərdən danışarkən onun tərkibində birləşən sənətkarların dünyagörüşlərində, həyatı görmə və əks etmə prinsiplərində eyniliyin üzə çıxarılması və bədii məhsulun konkret yaradıcılıq komponentlərinin işığında təhlilə bunu açıq surətdə nümayiş etdirir. Bunu nəzərə alaraq "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyasını ədəbi cərəyanlar və yaradıcılıq metodları haqqında tədqiqat adlandırmaq olar.

Yaradıcılıq metodu məsələləri 30-cu illərdə sovet ədəbi tənqidinin diqqət yetirdiyi məsələlərdən idi. Lakin realizm, romantizm, naturalizm və s. konkret ədəbi mərhələnin kontekstində, bir yazıçının yaradıcılıq təcrübəsi fonunda müstəqil təhlil obyektinə çevrilməli idi. Onlar ancaq termin olaraq bu və ya digər sənətkara yarlıq kimi yazışdırılmışdı. Konkret

ədəbi mərhələnin fonunda realizm və romantizm yaradıcılıq metodlarının tipoloji xüsusiyyətləri və komponentləri ilk dəfə Mir Cəlal tərəfindən tədqiqatə cəlb olundu. XX əsr realizminin tənqidi səciyyədə olduğunu qeyd edən alim onu "müəyyən ictimai münasibətin, ictimai inkişafda müəyyən bir mərhələnin məhsulu" kimi dəyərləndirir. Onun əsas mahiyyəti və ictimai funksiyası haqqında yazır: "Tənqidi realizm ictimai münasibətdə şüura sığmaz uyğunsuzluqları açan, insanın və cəmiyyətin düşüüy böhranı göstərən, feodal və kapital dünyasına qarşı oxucuda ayıq tənqidi fikri qüvvətləndirən bir metod idi". Onun səciyyəvi xüsusiyyətlərini "obyektiv təsvirin" üstünlüyündən, müəllifin bitərəf mövqeyində görünməsinə, təhkiyənin "canlılıqmdan və qəbərçilliyindən" ibarət hesab edir.

C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Sabir, M.Ə.Möcüz yaradıcılığı bu mövqedə təhlil olunur.

Azərbaycan romantizmini ədəbi prosesdə üstünlük təşkil edən güclü məktəb hesab edən Mir Cəlal onu XX əsrin əvvəlində ölkədə yaranmış islahatların və onların doğurduğu narazılıq əhvali-ruhiyyəsinin ifadəsi kimi dəyərləndirir. O yazır: "Müasir dövr, yəni ölkənin o zamankı vəziyyəti heç kəsi təmin etmirdi. Feodalizm quruluşu və o zamankı ənənələr kökündən laxlamışdı, ancaq yuxulmuşdu. Buna görə də cəmiyyətdə bir təbəddülət, bir inqilab vahiməsinin əndişəsi yaşanırdı. Nicat yolu, xoşbəxt gələcək arzusu ədəbiyyatda da çox ziddiyyətli şəkildə təzahürünü tapırdı. Bəziləri üzrlərini keçmişə tutub islam xəlifələrinin, türk sultanlarının hökmranlığı zamanlarını arzulayırdılar. Ona görə də keçmişə, tarixə, xilafət zamanına qayıdaraq şərqilər, xitabnamələr, dramlar, faciələr yazırdılar. Başqa, daha qüvvətli, get-gedə daha da qanadlanan bir sağlam xəyal da var idi. Bu yəqin ki, yerdə olan, qidasını xalq hərəkətindən alan, gələcək arzularından yaratmaq həvəs və ehtirasından doğan bir xəyal idi.

Parlayan bir ümid, işıqlı gələcək etiqaı XX əsr tərəqqipərvər romantiklərinin əsərlərində başlıca səciyyəvi cəhətdir.

Onun konkret komponentlərini isə müəllif belə ümumiləşdirir: "Azərbaycan romantiklərində... təbiətə meyil, gələcəyə ümid, kollektivdən çox fərdin qüdrətini tərənnüm, dil, üslub təntənəsi, müəyyən dərəcədə mücərrədlik üsyankar xitab və suallardan həzz alma xüsusiyyətləri vardır".

Mir Cəlal romantiklərin mənsub olduqları metodun bu və ya digər cəhətinə üstünlük verdiklərini və buna görə də fərdi yaradıcılıq keyfiyyətləri ilə bir-birindən seçildiyini xüsusi vürğu altında qeyd edir. Ona görə də Məhəmməd Hadi, Abbas Səhəb, Əbdülxəlil Cənnəti, Səməd Mənsur, Abdulla Divanbəyoglundun fərdi yaradıcılıq üslubunu, ideyalar aləmini, ifadə tərzini üzə çıxarmağa say göstərir. Mir Cəlal tənqidi realistlər və romantiklərlə yanaşı monoqrafiyanın "Maarifçi-didaktik yazıçılar" fəslində "maarifçi realistlər" terminini işlədir. Bu qrupa "məktəb ətrafında toplanmış, maarif, təlim-tərbiyə mövzuları üzrə, uşaq ədəbiyyatı sahəsində" çalışan yazıçılar daxil idi. Onların ictimai funksiyası haqqında Mir Cəlal yazır: "Bunlar müəllim yazıçılar idilər. Onların bütün yaradıcılıq fəaliyyəti məktəb, maarif tələblərinə uyğunlaşdırılmış, bu yazıçılar qələmləri ilə məktəbdəki əməli fəaliyyətlərini tamamlayırdılar". Yaradıcılıq metodlarına gəldikdə, alim onların tənqidi realistlərdən və romantiklərdən fərqləndiyini, özlərinə məxsus həyatı görmə və əks etmə üsuluna malik olduqlarını nəzərə çarpdıraraq yazır: "Maarifçi ədiblərin yaradıcılığı bu iki ədəbi məktəblərin hər biri ilə müəyyən dərəcədə səsənsə də, bunların ikisindən ayrılırdı. Maarifçi realistlər nə keçmişin tənqidinə o qədər aludə, nə də gələcəyin xəyallarına o qədər məftun idilər. Onlar ən çox adi həyat-məişət qayğılarını qələmə alırdılar, gələcəyi yaratmaq üçün hər kəsdən, hər şeydən əvvəl məktəbə müraciət edirdilər. Məktəbi

nəinki mədəniyyət, intibah üçün, hətta ictimai quruluşu düzəltmək üçün də vasitə sayırdılar. Məktəbin əhəmiyyətini həddindən artıq böyüdüv və qurtuluşu yolunu burada görürdülər".

Ötən əsrin əvvəlində ədəbi prosesdə qüvvətli mövqe tutan "maarifçi-didaktik" yazıçılar monoqrafiyada S.S.Axundov, A.Şaiq, İ.Musabəyov və M.Qarayev yaradıcılığı ilə təmsil olunur. Monoqrafiyanın sonuncu – beşinci – "Xırda məişət dramları" fəslində mədəni hərəkətin, xüsusilə teatrın inkişafı ilə müxtəlif mövzuda və janrda dram əsərləri yazmağa meyil göstərən M.M.Axundov, R.Əfəndiyev, M.M.Kazımovski və Ə.Q.Məlikov kimi bir qrup yazıçı əhatə olunur. Müəllif bunları "naturalizm" cərəyanına "yaxın" yazıçılar hesab edir. Lakin o, bu termini də onların yaradıcılığına "ehtiyatla" tətbiq etməyi məsləhət görürdü. Çünki onların əsərlərində, məsələn, naturalizmin görkəmli nümayəndəsi fransız E.Zolyanın yaradıcılığına məxsus keyfiyyətlər yox idi. O, belə bir qənaətə gəlirdi ki, bunlar "naturalizm"ə doğru istiqamətlənmiş, lakin "sənət səviyyəsinə qalxa bilən" əsərlər yarada bilməmişlər. Buna görə də müəllif onların yaradıcılığını "həyatı kor-koranə təqlid ilə yazan, cəlbədicə olmaq üçün həm musiqidən, həm güllükdən, həm göz yaşından eyni dərəcədə faydalanan "gənclik məktəbi" adlandırır.

Tənqidi realizm, maarifçi realizm və romantizmdən fərqli olaraq Mir Cəlal Paşayevin xırda məişət dramlarının müəllifləri haqqında fikirləri mübahisəlidir. Lakin müəllifin naturalizm problemi ədəbiyyatşünaslıq araşdırmalarının dairəsinə daxil etməsi, onun nəzəri köklərini açıqlaması yeni və yerində idi. Çünki bu cərəyanın XX əsrin əvvəlində ədəbiyyatında nümunələri mövcud idi. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Əziz Mirəhmədov 1958-ci

ildə nəşr etdiyi "Sabir" monoqrafiyasında Həşim bəy yaradıcılığında naturalizmdən söhbət açmışdı. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası qırmızı terror və repressiyadan kənarda qalan 24 yazıçı haqqında portret çəkərək əhatə edir. Əsrin 30-cu illərinin sonunda ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş dars vəsaitində cəmi 7 yazıçı haqqında oçerker verildiyini nəzərə alsaq, demək olar, Mir Cəlal böyük şücaət nümayiş etmişdir. Doğrudur, portret-oçerklər eyni səviyyədə yazılmamışdır. Sənətkarların ədəbi hərəkətdə tutduqları mövqedən, yaradıcılıqlarında ideya-estetik dəyərdən asılı olaraq onlara həsr olunmuş oçerklər də həcmi və elmi təhlilin dərinliyi baxımından bir-birindən seçilir. Məsələn, ədəbi hərəkətin baş qəhrəmanları C.Məmmədquluzadəyə 50, M.Ə.Sabirə 40 səhifə yer ayrıldıqda, Əli Nəzmiyə 10, Ə.Qəmkişərə 8, R.Əfəndiyevə 4, İ.Musabəyovə 6 səhifə yer verilmişdir. Şübhəsiz, bu tamamilə təbii hal idi. Lakin böyüklüyündən, kiçikliyindən, əsərlərinin sayından çoxluğundan və azlığından, ideya-estetik dəyərdən asılı olmayaraq Mir Cəlal bütün yazıçıların həyat və yaradıcılığı ətrafında eyni səviyyədə xüsusi axtarış aparmış, hər birinin biqrafiyasına dair faktları aşkara çıxararaq həyat yolunu işıqlandırmış, yaradıcılığının konkret spesifik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirib mövzu, problem, ideya və üslubunu təhlil etmişdir. Bu cür yanaşma, başqa sözlə, tədqiqat metodu sayəsində həm birinci, həm də ikincidərəcəli yazıçılar eyni dərəcədə fərdi keyfiyyətləri ilə diqqətə çatdırılır. Ona görə də oçerklərin hər biri bitkin əsər təsiri bağışlayır.

Mir Cəlal Paşayevin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası aydın və dəqiq plan əsasında yazılmışdır.

Cahangir Məmmədov

SEVDİYİMİZ, TANIDIĞIMIZ MİR CƏLAL

oxlarının bədii dünyasında silinməz bir iz qoyub getmiş bu yazıçının auditoriya boyu sakit, ahəstə yerləşməyə düşüb. Hamısını muncuq kimi dəftərimizə düzdüyümüz mühazirələrini xatırlamışam...

Ona mən hələ nə bir alim görmüşdüm, nə də yazıçı ilə rastlaşmışdım. Ona mən hələ bu səsi-küylü Bakıya tramvaylı-trolleybuslu bu böyük şəhərə təzəcə gəlmişdim və bu böyük şəhərlə təkcə görüşdə bir kimsəsiniz də bəxti gətirmişdi: mən universitetə qəbul olunmuşdum. Həmin o xoşbəxt sentyabrın ilk səhərində dünyanın əli çanta tutan bütün uşaqları kimi mənəm də günəşdən, səhərdən, yerdən, göydən bir sevinc payım vardı. O günəşli, o sevincli sentyabr səhərində hələ heç birini tanımadığım, üz-gözlərinə öyrəşmədiyim, adına ilk dəfə tələbə deyilən cavanlar arasında həzin bir uğultu qopdu:

– Mir Cəlal müəllim gəlir.

Bu uğultuda bir az sevinc vardı, bir az həyəcan vardı və bir az da təəccüb vardı. Elə bildirdim ən çox təəccüb edən yəqin ki, mən idim. Çünki ömrümdə ilk dəfəydi ki, yazıçı görürdüm, həm də xeyli əsərini oxuduğum, adına-sanına çoxdan bələd olduğum bir yazıçıyı görürdüm.

Bəs bu cavanlar hardan tanıyırdılar onu? Bildirdim. Sonralar məlum oldu ki, bizim o uşaqların içərisində yazıçı, şair övladları da varmış, neçə dəfə universitetə imtahan verib bəxti gətirməyənlər varmış... Onun adını

əşidən kimi "Bir gəncin manifesti"ni xatırladım. Bu romanın hər səhifəsinə bələd idim. Kəndimizin qoyunlu-quzulu dərələrində neçə dəfə Baharın yerində görmüşdüm özümü, bəxti, taleyi gətirməyən o balaca obraza qısnub isinmişdim, təsəlli tapmışdım, öz dərdimi, öz kədərimi, müharibədən yetim qalan yaşdılarının qəm-kədərini o balaca, sahibsiz Baharla bölüşmüşdüm. Gecələr, xüsusən ayılı-ışığıl qış gecələrində kəhriz üstündə, tonqal başında, çərşənbələrdə kim hardan danışısa axırı gəlib Baharın taleyində dayanırdı. Baharın nağılımı söyləyirdi. Sinfimizdə hamunun oxuduğu o romanın müəllifi indi qarşımdaydı və mən buna o gün çox çətinliklə inandım. Üzində qərribə bir nur sezilirdi. Deyərdin, bəs bu adam heç vaxt hirsənlənməz, hətta özü istəsə də. Elə bil çoxumuzda ömrümüzün mənası olan universitet arzusunu bir az da ucaltmış üçün kimsə qəsdən ilk dəfə auditoriyaya onu göndərmişdi.

Bir-bir tanış oldu bizimlə. Kiminsə kənddən gəldiyini biləndə, dərhal harda qaldığını, yataqxanada yer ala bilib-bilmədiyini soruşurdu. Sonralar mən bu yazıçının kəndə marağının, kəndə bir az artıq qayğısının səbəbini anladım: onun əsərlərinin əksəriyyəti kəndin – əsrlərlə qayğılarda, çətinliklərdə ömür sürən Azərbaycan kəndinin inkişaf yollarına həsr olunub. Sonralar belə bir keyfiyyətin şahidi oldum ki, Mir Cəlal kəndin sosial qayğılarını, azadlıq yollarını, mədəniyyət problemlərini təkcə nəsrində ifadə ilə kifayətlənən yazıçı-

lardan deyil, o özünün bütün fikir və düşüncələrini, həm də bir ziyalı kimi, Azərbaycan kəndinin inkişafına yönəlmişdi.

– Yaddaşım zəifləyib – dedi, – hamının adını hafizəmdə saxlaya bilməyəcəm, amma bir dəfə gördüyüm adamın üzünü heç vaxt unutmuram. Məni də özünü zəif yoldaş bilin, bir-birimizdən öyrənəcəyik. Əgər yalnız mən öyrədəsi olsam, vay halımıza. Görək elə tərpənəsiniz ki, yeri gələndə mən də sizdən bir şey öyrənirəm. Bu elm deyilən dərya o qədər böyükdür ki, insan ömrü boyu tələbə olmasa, bir şey öyrənməz...

Onun sözlərində bir doğmalığı, məhrəmlik vardı. Əsərlərində yaratdığı yaxşı adamlar, xeyirxah insanlar durdu gözümlün qabağında və elə həmin gündən bu qənaətə gəldim ki, xalqa yanan, el-obanın qayğıları ilə yaşayan adamların yaddaşlara çökən obrazlarını yaratmağa bilmək üçün sənətkar özü də elə adamlar kimi tərtəmiz olsun gərək, həmin obrazları sevdirmək üçün də onların səviyyəsində dayanmalı gərək.

Mir Cəlal müəllim bəziləri kimi – auditoriyada bir cür, kənarda başqa cür olmadı. O bizim ömrümüzdə, taleyimizdə həmişə müəllim kimi yaşadı, müəllim kimi də yaşayır. Ona da fəxr edirik, indi də fəxr edirik ki, bu yazıçı, bu sənətkarla uzun müddət ünsiyyətdə olmuşuq, ədəbiyyat nəzəriyyəsində onun aydın, yaddaqalan mühazirələrinə qulaq asmışıq.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatının ən çox oxunan, təsir edən, tərbiyə edən bütöv bir qolunun sahibidir. Əli qələm tutan lap ilk çağlardan, o, müasirlərinin həyatı ilə, arzu və düşüncələri ilə yaşayıb. Onun qələmə aldığı mövzular çox genişdir. Ancaq bir yazıçı kimi nədən yazır-yazsın Mir Cəlalı həmişə gənclik, onun həyatı, taleyi məşğul etmişdir. Yazıçı Azərbaycan gəncinin həyatını yaxşı bilir və bu həyatın xüsusilə inqilabi pafosunu axıra qədər öz əsərlərində izləyir. Azərbaycan xalqının mübarizələrlə dolu bütöv bir tarixi dövrü Mir Cəlalin altı romanın-

da öz əksini tapmışdır. Bu romanların hər biri həm öz sənətkarlıq keyfiyyətlərinə görə, həm də xalqın tarixi təkamül prosesini izləməsi etibarilə nəsrimizin uğurlarından sayılır. Fikrin roman tutumu baxımından bu altı romanın hamısı eyni səviyyədə, eyni poetikada, eyni sənətkarlıq mövqeyində dayanmasa da, Azərbaycan nəsrinin inkişafında onların hər birinin özünəməxsus yeri var.

Auditoriyada mühazirə deyə-deyə gəzişəndə arada yadandırı, əlini hansımsızna çiyinə qoyub fikrini davam etdirirdi. Ona Mir Cəlal müəllim bir az da doğmalaşardı.

– Roman çətin janrdır – deyirdi, – ona xırda mövzular yararım. Roman üçün sənətkara xeyli təcrübə, hərtərəfli kamillik lazımdır.

Sonra bizim tələbə olduğumuz o illərdə təzə yazılmış romanların qiymətinə keçirdi, cavan yazıçıların yaradıcılığında çox həvəslə söhbət açardı. Biz də onun öz romanlarını oxuyurduq və lap cəsarətlənəndə həmin əsərlər ətrafında müəlliflə mübahisələr edirdik. Elə bil dünyanı verirdik ona. Mübahisədən qorxmayan cəsarətli tələbələr tərifləyirdi, çox bəyəndirdi, onların gələcəyinə daha çox bel bağladığını hiss etdirirdi. Bəzi müəllimlərin isə belə şeylərdən xoşlanmadığını Dərslərdəki mübahisələrdə ən cəsarətli Mir Cəlal müəllim imtahanından azad edirdi, – sənin söhbətlərin yadumdadır – deyirdi – elə o prinsiplərlə yaşasan, çox qazana bilərsən.

Mir Cəlal iki əsas janrı özü üçün yaradıcılıq yolu, fikir demək vasitəsi seçib.

Xronoloji cəhətdən "Dirilən adam" romanı elə çap olunduğu vaxtdan ədəbi hadisə səviyyəsinə yüksəlmiş "Bir gəncin manifesti" romanından əvvəl qələmə alınıb. Romanın hər ikisi eyni tarixi dövrdə xalqın inqilabi mübarizə meydanına gəlişini, bu inqilabın el-obaya gətirdiyi azad nəfəsin təsvirini verir. Ancaq hər sənətkarın fəhmindən, istedad gücündən başqa həm də romanı janr kimi eksperimentdən keçirdiyi məqam da olur. "Dirilən adam"ın kəskin süjetini, dramatik

Mir Cəlal

kolliziyalarını, müəllif idealının bitkin təsvirini nəzərə alsaq da, bu əsəri Mir Cəlal nəsrinin romana gedən yolunda sınaq adlandırmaqdan da çəkinmirəm. Lakin bu sınaq o qədər uğurlu oldu ki, "Dirilən adam"ın özü yaddaşlarda qaldı. Bu roman inqilabdan əvvəlki Azərbaycan kəndinin faciəli güzəranını lirik psixoloji planda, xalqın mübarizəyə aparan yollarının inkişaf qanunauyğunluğunu inanılmaz sözlərin gücü ilə oxucuya çatdırır.

Vaxtilə M.Ərif bu əsəri haqsız tənqidlərdən qoruyaraq romanın sənətkarlıq və ideya keyfiyyətlərini yüksək qiymətləndirmiş, onun "bir sıra maraqlı, təbii, realist sürətlərinin" elmi təhlilini vermişdir: "Mir Cəlal "Dirilən adam"da diqqətli realist bir yazıçı olduğunu açıq-aydın göstərmişdir. Diqqətli ona görə deyirəm ki, o, insanları, məişəti, təbiəti çox diqqətlə öyrənmişdir, yaxşı bilir. Bunu əsərin hər sahifəsində hiss etmək olur".

Bütün bunlar belədir ki, ancaq o fakt-dan da yan keçmək olmaz ki, yazıçı "Dirilən adam"dan lap azca sonra xalqın eyni tarixi mübarizə dövrünə, kəndin təxminən eyni faciəli məqamlarına "Bir gəncin manifesti" romanında yenidən qayıtmışdır. Yenidən qayıtmışdır ona görə ki, Mir Cəlalin arxada roman təcrübəsi vardı, xalq həyatına bələdliyi bir az da artmışdı. Dərindən düşüncəli, tarixi faktların bədii materiala çevrilməsi üçün yeni bədii imkanlar qazanmışdı.

"Bir gəncin manifesti" həcmə o qədər də böyük əsər deyil. Amma monumental romandır.

– Klassika nədir, Mir Cəlal müəllim? – bu sualı o zaman hələ beşillik kursun lap əvvəlində tələbələrimizdən hansısa vermişdi Mir Cəlal müəllimə. Mir Cəlal müəllim nəşə fikirləşmişdi və indi də, bugünkü kimi, yadımda qalan belə bir cavab vermişdi:

– Klassika odur ki, oğul, əsər zaman tanıdır. Onun mövzusu da əbədidir, qoyduğun problemi də əbədidir, bu problemlərin bədii həlli də əbədidir, bu problemlərin bədii həlli də özünəməxsusdur. Füzulinin məhəbbəti

elə məhəbbətin özü qədər əbədidir. Füzuli məhəbbəti elə bir bədii zirvəyə qaldırıb ki, dünyada durduqca başə övladı o məhəbbətin böyüklüyünə heyran qalacaq. Şekspirin "Hamlet"ini yada salın. İnsanın daxili psixoloji gərginliyi, insan münasibətlərindəki gizli sirlərin heyətamiz açıqlanması hansısa dramaturq tərəfindən bir də məhz bu cür üzə çıxarıla bilər? Ola bilsin Şekspirdən də böyük sənətkarlar yetişsin, ancaq heç kim heç vaxt Şekspir olmayacaq. Dostoyevskini, Tolstoyu, Mirzə Cəlili, Sabiri oxuyun, onda özünüz biləcəksiniz klassika nədir. Arxasında belə klassiklər dayanan ədəbiyyatın məsuliyyəti də böyükdür – axırını cümləni Mir Cəlal müəllim xüsusi vurğu ilə dedi, bizim üçün dedi, yadda saxlamaq üçün dedi.

Mən o uzaq uşaqlıq illərimdə bəzi səhifələrinə kövrələ-kövrələ oxuduğum "Bir gəncin manifesti"ni yenidən, ağılın, şüurumun sənət əsərinə soyuqqanlılaşdığı indiki vaxtımda, rəşadətli ölümlə, sənəti görmək istəyilə bir də baxıram və o zaman Mir Cəlal müəllimin klassikaya verdiyi qiymətin aydınlığı, şəffaflığı yadıma düşür. Belə bir fikrə gəlirəm ki, bu romanın müəllifi klassikanın məhz o cür izah etməliymiş.

"Bir gəncin manifesti" romanını oxuduqca hiss edirsiniz ki, onun müəllifi ancaq duyduğu, yaşadığı mövzunu qələmə alıb. Çünki romanın hər sahifəsində yazıçının yaxşı mənada özü görünür, onun publisistika ilə yoxulmuş bədii sözü bizi dərindən düşündürməyə, obrazlarla üz-büz dialoqa girməyə çağırır, onların taleyinə sənətkarın yanğısı ilə yanmağa səsləyir.

"Bir gəncin manifesti" bir xalqın azadlığı uğrunda mübarizəsinin iki ciddi qütübünü bədii sözə gətirib. Birincisi budur ki, xalq onu sayı salmayan, şəxsi mənafeyi üçün hər cür "misterlərə", "cənnətlərə" Vətəni bir qəpiyə satan, varlanmaq və piylənməkdən başqa bir ideali olmayan "özününkülərə" qarşı ayağa qalxıb; ikinci odur ki, xalq onun mədəniyyət nişanələrindən tutmuş çöllərindəki ceyran-

lanmadək hamısına sahib çıxmaq istəyən yadellilərə, ögeylərə qarşı vuruşur. Bu vuruşda müəllifin inandığı bircə güvvə var – xalq iradəsi, xalq səfərbərliyi. Mir Cəlal göstərir ki, tarixin bəzi dönüş nöqtələrində xalqın onu sayı salmayan, öz mənafeyi üçün, öz toxluğ üçün ayağının altındakı torpağı da qurban verməyə hazır olan "özününkülərə" qarşı vuruşda böyük qurbanlar tələb edir, məhrumiyyətlər gözləyir. Bu Vətənin, bu yurdun bircə pənahı, bircə ümid yeri var: sadə xalq, həmişəsadiq xalq.

"Bir gəncin manifesti" romanının hər yarımsərəlvəsi altında bitkin bir hekayə yadır. Bu hekayələrin hamısı bütöv sühət ətrafında birləşərək epoxanın bədii ifadə faktına dönür. Hər şeyin alınmış satıldığı bu dünyada ingilis Azərbaycan xalqına həris marağına münasibəti ilə yazıçı yerli yaltaq yasovulların, yadellilərə quyuq bulayanların münasibətini paralelləşdirir, varlanmaq yolunda öz xalqını, onun qeyrətini hərraca qoyanlara əbədi bir nifrət hissi yaradır. Bu adamlar, bu biqeyrətlər xalqın bütün inkişaf tarixində ancaq maneə, əngəl rolunu oynayırlar. Həmin fikrə yazıçı bir az sonra yazdığı "Açıq kitab" romanında yenidən qayıdır. "Bir gəncin manifesti"ndə ədalət dünyasını quranlar "Açıq kitab"da bu adamlara maskalanmış şəkildə rast gəlirlər. Ona görə də təsadüfi deyil ki, bu romanda müəllif Vahidin, Rübabənin uğurlu həyatından çox Gəldiyevin, Ağcının uğursuz həyatını ön plana çəkir. İnqilabdan əvvəlki illərin pul hərisləri, istismar havaskarları, vətəni bu yolda nəyə desən satmağa hazır olanların bəziləri inqilabdan sonra ciblərinə partiya bileti də qoya bildilər və qoyun cildinə girmiş qurd rolunda öz xeyirlərinə işə başladılar. Təzəcə fəaliyyət göstərən sovet tədris müəssisələrində namuslu adamlar ləkələməyə, sosializmin dayaqlarını sarıstmağa can atan Gəldiyevləri, Verdiyevləri "Açıq kitab"da müəllif ustalıqla ifşa edir, həm də onların tarixən ölmə məhkumluğunu əsaslandırır. Bu romanda

Vahidin, onun tərəfdarlarının qələbəsi "Bir gəncin manifesti"ndəki Mordanın inqilabi qələbəsinin davamı kimi, həm də qanunauyğun davamı kimi səslənir, xalqın qələbəsinə, yeni icimai quruluşun qələbəsinə inam artırır.

"Açıq kitab" Mir Cəlalin öz ömrünü həsr etdiyi tələbə həyatından bəhs edir. Romanın bədii keyfiyyətini təmin edən cəhətlərdən birini də elə bunda axtarmaq lazımdır.

Altı ildir roman müəllifi Mir Cəlal ömrünün heç bir çağında həkayədən, özünün çox sevdiyi bu çəvik janrdan ayrılmamışdır. Yazıçının hekayələrini oxuduqca hiss edirsiniz ki, sənətkar onu narahat edən, cəmiyyətə ziyan vuran tipik halları qələmə alır.

Bu gün biz həkim kadrların ölkə üzrə zəif hazırlığından, bəzən lap saxta hazırlığından çox gileylənirik, bu vəziyyəti düzəltmək üçün yollar arayıq. Lakin həmin həyəcən təbii Mir Cəlal silsilə hekayələrində hələ 30-cu, 50-ci illərdə çalmaqda başlamışdı. Yazıçı "Həkim Cinayət" hekayəsində sənətinə etinasız, Hippokrat andını qoruyan həkimlərin tipik obrazını yaradır. Bu cür hekayələr güclü publisist keyfiyyəti ilə də diqqəti cəlb edir. Özü də əgər yazıçı "Həkim Cinayət"da sənətə, insana etinasızlığın qrotesk üslubu ilə ifşasını verirsə, "Vicdanın əzabı" hekayəsində özünü səhvən bu sənətə – həkimliyə həsr etmək niyyətində olan insanın peşmanlığını lirik-psixoloji planda qələmə alır və bizi belə bir inama yönəldir ki, istedadın olmadıqda yerdə sənətə zorla yiyələnmək hərisliyi ancaq peşmanlıq gətirir.

Mir Cəlal hekayələrində bu yığcam həyat hadisələrinin ifadəsində daha müasirdir. Onun bütün nəsrində və eləcə də hekayələrində köhnəlik yeniliyin daimi bir mübarizəsi var. Sənətkar özü nikbindir və bu nikbinlik onun əsərlərində özünü həmişə bürüzə verir.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, bizim bugünkü bir çox problemlərimiz Mir Cəlalin uzun illər bundan əvvəlki hekayələrinin əsas mövzularıdır. Məsələn, biz artıq iclasların, ar-

tiq protokolların, artıq rəsmiyyətçiliyin əleyhinə yalnız son vaxtlar mübarizəyə başlamışdıq. Bunun necə bəla olduğunu, vaxtımızı necə bada verdiyini gec başa düşmüşük. Lakin nasir Mir Cəlal hələ çox-çox illər əvvəl "İclas qurusu" hekayəsində bu bəlanın yamanlığı barədə ürəkaçınası ilə səs salırdı. Öz işini, gücünü, fəaliyyətini yalnız iclas keçirmək, boş-boş məruzələr etmək, saxta əl çalib adam tərifləməkdə görünən bu kəsi müəllif haqlı olaraq xarakterindən gələn keyfiyyətlə adlandırır: "İclas qurusu" – Quru. Hekayədə həmin Qurunun dilində əzbər olan "təklif var ki" sözlərinin mənasına bu günümüzün işığında nəzər salıram və bir az bundan əvvəlki durğunluq illərində "təklif var ki"lərin bizə, cəmiyyətimizə, demokratik əsaslarımıza vurduğu mənəvi ziyanın nəticələri gəlir gözümün qabağına. Və düşünürəm ki, axı bu "təklif var ki"lərə qarşı elə çoxdan, lap Mir Cəlal nəsrinə haray salandan da mübarizəyə başlamışdılar. Görəsən, niyə bu qədər gözləmişik, ixtiyarımızı, imtiyazımızı başqasına verib, özümüz bəzən robotlar, avtomat icraçılar rolunu oynamışıq?

Bədii ədəbiyyatda obrazları onların davranışına, hərəkətlərinə uyğun adlandırmaq, bəlkə də, lap çoxdan işlənən üslubdur. Ancaq Mir Cəlalda bu forma, bu üslub klassik zirvəyə yüksəlir, heç də hər sənətkardə özünü doğrultmayan bu keyfiyyət Mir Cəlalda xüsusi bədii boya qiymətinə minir.

Mir Cəlal bir sənətkar kimi öz mayasını xalqdan, xalq yaradıcılığından alıb. Bizim au-

ditoriyada mühazirə oxuduğu yerdə gördürdün hardansa bir bayatı düşdü yadına:

Əzizim bəxtiyarım,
Bəxtimin xətti yarım,
Üzündə göz izi var
Sənə kim baxdı, yarım?

Bunu bir dəfə poeziyada sənətkarlıqdan danışanda dedi və yenə xeyli fikrə getdi. Handan-hana bu qərribə bayatının seyrindən qurtardı və yavaşca:

– Bunu xalqdan başqa heç kim belə deyə bilməz – dedi – bu sətirlərdə qısqançlığın yüz illər boyu cılalannmış poetik ifadəsi var.

Sonralar "Bir gəncin manifesti"ni oxuyanda mən onun müəllifinin heyranlıqla izah etdiyi bayatların, atalar sözlərinin bir çoxunu orada gördüm. Romanın bütün ovqatı, mayası bu bayatların sətirlərində köklənib. Bir az keçəcək, yazıcılarımız çox qayıdacaqlar xalq yaradıcılığına. Xalq sənəti dəbə düşəcək, ancaq bundan çox-çox əvvəl xalqın ən gözəl duyğularına söykənmiş özümüzünküləri, o cümlədən Mir Cəlal fenomenini nədənsə görməzliyə vurmaq meyli də narahat edəcək bizi...

Bu dünyada bir müəllim vardı, bir yazıçı vardı. Sözü gəncləyədi, əsərləri gənclərdən idi, gənclərə yönəlmişdi. Oxumuşuq, öyrənmişik, dərs almışıq. Oxuyacaqlar, öyrənəcəklər, dərs alacaqlar. Nə qədər ki, o altı roman yaşayır, nə qədər ki, neçə-neçə duzlu hekayələri yaşayır – o qədər Mir Cəlal müəllim var, o qədər sevdiyimiz, tapındığımız bir yazıçı bizimlədir.

MİR CƏLAL VƏ TEATR

Mir Cəlalin həyat və yaradıcılığına, onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə, roman, povest və hekayə janrlarına gətirdiyi özəlliklərə ayrıca monoqrafiyalar həsr olunub, olunur və olunacaq da. Eləcə də filologiya elmimiz Mir Cəlal yaradıcılığının estetik prinsiplərini, dil-ifadə səciyyətlərini, forma-məzmun prinsiplərini, mövzu-problematika əhatəsini araşdırıb, araşdırır və araşdıracaq da. Lakin "Mir Cəlal və teatr" mövzusunda, demək olar, toxunulmayıb. Halbuki milli səhnəmizdə bir sıra problemlərin qabanaq verilməsi digər qüdrətli qələm ustalarımızla yanaşı, Mir Cəlalin adı, Mir Cəlalin yaradıcılığı ilə də bağlıdır.

Belorus dramaturqu Kondrat Krapivanın "Son gülən" dramı Mir Cəlalin təbdilində Akademik Milli Dram Teatrında 27 mart 1941-ci ildə tamaşaya qoyulub. Üç pərdədən və dörd şəkildən ibarət tamaşanın quruluşçu rejissoru Ələsgər Şərifov, rejissoru Səftar Turabov idi.

Mir Cəlalin "Mirzə Xəyal" pyesinin ilk tamaşası 1943-cü il iyul ayının 6-da Akademik Milli Dram Teatrında göstərilib. Dörd pərdə, altışəkili komediyanın quruluşçu rejissoru Səftar Turabov, bədii tərtibatın və geyim eskizlərinin müəllifi rəssam Əsgər Abbasov və bəstəkarı Qara Qarayev idi.

"Bir gəncin manifesti" romanı ədəbin səhnələşdirilən ilk bədii əsəridir. Tamaşanın premyerası 2 may 1951-ci ildə Gənc Tamaşaçıları Teatrında oynanıldı. Əsəri rejissor Ağəli Dadaşov səhnələşdirmişdi. O, həm də

səhnə əsərinin quruluşçu rejissoru idi. Rejissor assistenti Rauf Kazımovski və rəssamı Sadıq Şərifzadə olan tamaşa qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik ruhlu əsər təsiri bağışlayırdı. Quruluşçu rejissor maraqlı aktyor ansamblı seçmişdi.

1953-cü ilin əvvəllərində Gəncə Dövlət Dram Teatrı yeni sənət sözü demək üçün məhz Mir Cəlalin "Bir gəncin manifesti" əsərini seçdi.

"Bir gəncin manifesti" əsərinin səhnə uğuru Naxçıvan teatrının da diqqətini cəlb edib. Kollektiv bu pyesi 1950-ci il repertuarına daxil edib. Tamaşanın premyerası 6 noyabrda göstərilib.

Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı 2006-cı ildə Mir Cəlalin yaradıcılığına yenidən müraciət etdi. Aprel ayının 8-də ədəbin "Dirilən adam" əsərinin tamaşası oynanıldı. Quruluşçu rejissor Kamran Quliyev, rəssam Əbülfəz Axundov, bəstəkar Kamal Əhmədov, rejissor assistentləri Bəhrüz Haqverdiyev və İlqar Babayev idi.

"Bir gəncin manifesti" 1960-cı illərin sonunda və 1970-ci illərin əvvəllərində yenidən populyarlıq qazanmışdı. Bir sıra xalq teatrları öz repertuarlarında bu əsərə xüsusi yer verirdilər. 1972-ci il aprel ayının 27-də bu əsərin tamaşası Azərbaycan Dövlət Televiziyasının ekrinində göstərilib. Tamaşanın quruluşçu rejissoru Lütfi Məmmədbəyov, televiziyası rejissoru Ramiz Həsənoğlu (Mirzəyev) idi. Əsas rollarda Lütfi Məmmədbəyov (Mərdan), Ətayə Əliyeva (Sona ana), Sabir (Bahar), Əliabbas Qədirov

(Volodya), Hamlet Xanızadə (Şeşəbiğ), Əliəğa Əliyev (Hacı İbrahim), Fuad Poladov (Ağabəy), Kamal Xudaverdiyev (İsrafil bəy), Muxtar Avşarov (Mövlam kişi) çıxış edirdilər.

Mailə Muradxanlı bu əsirin səhnə variantını işləyib. Nəcəf bəy Vəzirov adına Lənkəran Dövlət Teatrı bu variantı 30 iyun 1984-cü ildə tamaşaçılara göstərib. Quruluşçu rejissor Kamil Zöhrabov, rəssam Məmmədyar Cəfərov və rejissor Azad Şükürov idi.

Akademik Milli Dram Teatrı 62 ildən sonra yenidən Mir Cəlalin yaradıcılığına müraciət etdi. Bu dəfə yazıcının məşhur romanlarından biri olan "Dirilən adam"ın səhnələşdirilmiş variantı tamaşaya hazırlandı. Əsər istedadlı rejissor Oruc İzzətoğlunun səhnə işləməsində və monumental quruluşunda teatrın repertuarına daxil edildi. Premьера 27 may 2005-ci ildə göstərildi. Quruluşçu rejissoru Oruc İzzətoğlu, rəssamı Nazim Bəykişiyev, bəstəkarı Aqşin Əlizadə, səhnə plastikasını quran Elşən Şahinoğlu, məsləhətçi filologiya elmləri doktoru Yasif Nəsirli idi.

Tamaşanın rol bölgüsü belə idi: Qədir – Samir Qulamov, Qumru – Şəhla Əliqızı və Aytən Aydınqızı, Bəbir bəy – Nurəddin Mehdixanlı, Məşədi İslam – Bürcəli Əsgərov və Hacı İsmayilov, Əlas bəy – Ramiz Novruzov, Sarıqlı Molla – Əli Nur, Bekar Ağabala – Tofiq Hüseynov, Çəpəl Surah – Səidə Quliyeva, Miri bəy – Elşən Şahinoğlu, Həbib bəy – Mətləb Abdullayev, Hacı Hüseyn – Firuz Xudaverdiyev, Məşədi Cahangir – Məzahir Cəlilov, Soltanəli – Kazım Abdullayev, Qiyas – Elxan Ağahüseynoğlu, Gödək – Aslan Şirin, İsmayıl – Əlvida Cəfərov, Bağır – İlyas Əhmədov, Qissa xanım – Hicran Nəsirova, Madam-Madmazel – Mətanət Atakişiyeva, Telli – Sevil Xəlilova, Şirin – Dilərə Nəzərova, Fizzə – Almaz Amanova, Baş qorodovoy – Nəcəf Həsənzadə, Qorodovoy – Elnur Qədirov, Baş qarovul və Qarovul – Sərdar Rüstəmov, Birinci yasavul – Rəşad Bəxtiyarov, İkinci yasavul – Elşən İsmayilov, Dustaq – Nemətağa Əliyev.

"Dirilən adam" tamaşasının uğurları göstərdi ki, Akademik Milli Dram Teatrı müəyyən klassik əsərlərin səhnə təsvirində epik teatrın poetika prinsiplərindən cəsarətlə və yaradıcı müasirliklə istifadə edə bilər. Yaradıcı istifadə teatrın romantik ruhuna yeni əzəmət, monumental xarakterinə təzə çalarlar əsilyar. Digər tərəfdən romantik-epik teatrın ifadə vasitələri zəminində xarakterlər daha möhtəşəm, daha əzəmətli alınır, mübarizə toqquşmaları daha bəşəri səslənir.

Mir Cəlalin dramatik vəziyyətlərdə mürəkkəb xarakterləri qarşılaşdırması teatr üçün geniş yaradıcılıq imkanları açır.

Ədibin mürəkkəb psixoloji obrazları aktyorlar üçün zəngin yaradıcılıq uğurları qazanmağa zəmin yaradır.

Mir Cəlalin əsərlərində zaman-məkan xronotopunun bitkinliyi səhnədə hadisələrin ardıcılı və dinamik inkişafını təminatlandırır.

Nasir-dramaturq ictimai-sosial mahiyyətli konfliktə üstünlük verir. Bu yaradıcılıq üslubu teatr rejissorunun zəngin təxəyyülünə, mürəkkəb tamaşa kompozisiyası qurmasına meydan açır.

Buna görə də teatrlarımız Mir Cəlalin digər nəsr əsərlərini də səhnə üçün işləməyə cəhd göstərərsə, nəticəsi yaradıcılıq uğuru ola bilər.

BADAM ÇİÇƏKLƏRİ

Və yaxud ömür kitabından naxışlar

İl mülayim gələndə Bakıda badam ağacları lap yanvar ayında da çiçək açır.

Məncə badam çiçəkləri qışın oğlan çağında şaxta fəslinə meydan oxuyan yeganə çiçəklərdir.

Badam çiçəkləri bəzən bəmbəyazlıqda qarla bəhsə də girir. Bəlkə də, badam çiçəyi yeganə çiçəkdir ki, qar lopalarnın onun ləçəklərinə qonmasından qorxmur. Yəqin elə bunun müqabilində də qar lopaları çiçəklərin ləçəklərində əriməklə onlara can verir.

Mən Tanrı dərgahına ucalmış şairlərin və nasirlərin, rəssamların və bəstəkarların fəhmi, ruhunu, istedad təşəbbüsünü badam çiçəklərinə bənzədirəm. Çünki sənət qüdsiyyətindən çəlgəng hörənlər də zamanı, dövrü, müasirlərini qabaqlamaq qüdrətində malikdirlər.

Nizami Gəncəvinin 800 il əvvəl yaratdığı "Xəmsə"si bu gün də dövlət siyasətçiliyinin, aqil hökmdar anlayışının, bəşəri insan anlamında mənəvi ləyaqətin, dini və sosial əxlaqın meyarlar ölçüsü kimi dəyərlidir, insan və cəmiyyət kodeksi əzəmətindədir.

İmadəddin Nasiminin 600 il əvvəl söylədiyi "Ənəl-həqq" insanların idrakın gücü, əməllərin paklığı, zamanın işığı ilə Tanrı haqiqətini dərk etməsi, haqqa qovuşmasının müqəddəs yoludur. Sufilərin fəlsəfi anlamında şəriət elmdir, təriqət yoldur, haqiqət isə Allaha çatmaqdır. Budur Nəsiminin çağdaş zamanımızda da əbədi görünən fəlsəfəsi: "Özündə ol ki, Allahda var olasan"...

Məhəmməd Füzuli dörd əsr əvvəl sözün əzəməti və idrakın qüdrəti ilə dünya poeziyası kəhkanəsində "Leyli və Məcnun" kimi sönməz ulduz yaradıb. Rəvayətlə bədii gerçəkliyin əbədi nümunəsi kimi ucalığını həmişə saxlayan "Leyli və Məcnun" məhəbbət poeması bu gün də sevgi qüdsiyyətinin, aşiq ucalığının, eşq bakirəliyinin, sədaqət ülvyyətinin poetik-fəlsəfi rəmzi kimi möhtəşəm ədəbi abidə zirvəsindədir...

Səttar Bəhlulzadə yarım əsr əvvəl əfsanəvi gözəlliyə malik Göygölün rəsmi firçaya alıb. Alıb və möcüzəli tablosuna "Kəpəzin göz yaşları" adını verib. Görənlər yaxşı bilirlər ki, real haqiqətdə Kəpəz Göygöldən bir qədər soldadır. Lakin dahi rəssam fəhmnən, vətənə məhəbbətinin işığınyan, hissələrinin çılgınlığınyan tabloda ki kompozisiyada Kəpəzi bir qədər sağda verib. Beləliklə, "Kəpəzin göz yaşları" daha məhzun, daha nağılvani, daha dalğın, daha sirli, daha poetik duyğulardan don geyinib. Həmin tablo sanki bu gün düşmənlə tapdağında inləyən Kəlbəcərin Murovun sinəsindən

süzülən və Kəpəzin bağrından keçən naləli, fəryadlı göz yaşlarıdır...

"Qarabağ şikəstəsi"nin ecazkar musiqi təranələrini xalq yaradıb. Adını da xalq qoyub. "Şikəstə" sözü bu musiqi abidəsinə möhtəşəm duyğular vəsəti verib, kodərin mənəvi harayına qanad taxıb. İndi gəl, fəhmə inanma. "Qarabağ şikəstəsi" əzəmətli, möhtəşəm kədər harayı ilə bizi qeyrətə, torpaqların xilasına səsləyir...

Cəlil Məmmədquluzadənin "Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım..." harayı ilə yaratdığı söz inciləri, acı haqiqətlərə ayna tutmaq qüdrəti vətəni və vətənsəvarliyi, milləti və millətsevərliyi dərk etməkdə bu gün də əxlaq kodeksimizdir...

Soltan Hacıbəyovun "Karvan" simfonik əsəri mədəniyyətimizin min illər boyu yol gələn əzəmətli, ləngərlı musiqi qətarıdır. Dünyədən bugünlümüzdə mənəvi körpüdür. Bu musiqinin "karvan zınqırovları" duyğularımızı soykökümüzdə ehtiram notlarında kökləyir, sabaha inama çağırır...

Bakıda doğulub YUNESKO-dan dünyaya boy atan "Qarabağ xanəndələri" əsəri Azərbaycan millətinin mənəvi sərvətlərinin sönməz ulduzu kimi bərq vurur. Həmin bərqin işığındə dünya xalqları Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi haqiqətlərini anlamaq, dərk etmək, dəyərləndirmək və sevmək məcburiyyətində qalırlar. Bax, budur millətsevərlik, xalqsevərlik, Vətənə övladlıq borcu...

İyirmi birinci əsrin əvvəllərində, təzə eranın başlanğıcında millətimiz də, məmləkətimiz də, ayrı-ayrı fərdlərimiz də çox-çox, dürlü-dürlü, qalız-qalız problemlərlə üzlaşırırlar. Nəyəsə çarə axtarırlar, nəyənsə müsibətinə inanmağa başlayırlar, nəyənsə hələ də tərəddüdünə keçirirlik, nəyənsə haqiqətə çevrilməyinə inamımız artır...

Mənəviyyətimizin, əxlaqımızın, düşüncəmizin bu gün daha müasir görünən problemləri barədə yazıcılığımız yetmiş il, altmış il, əlli il əvvəl də əsərlər yazıblar. Fəhmnən yazıblar, daxili duyğuyunan yazıblar.

Həmin müdrik yazıqlar zamanın siyasi burulğanlarından qeyrətə, cəsarətə "yan keçmək" üçün fikirlərinin zahiri tərəflərinə min bir "bəzak" vurublar. Lakin məram və məqsədlərinin tərəvətini və latəfatini qar altındakı bənövşə kimi təzə-tər saxlayıblar. Cəsarətə, qeyrətə, namusla saxlayıblar!

Zahiron sakit həyat tərzini sürən, daxilən burulğanlar fırtınalarından keçən belə sənətkarlardan biri də Mir Cəlaldir.

Azərbaycan gəncliyinin mübarizlik ruhunun formalaşmasını, azadlıq uğrunda çarpışmalarını xalqın idraki təkamülü kimi səciyyələndirən ilk nasirlərimizdən biri də Mir Cəlaldir.

Müsavat hakimiyyətinin başlıca prinsiplərini və ilk müstəqil cümhuriyyətimizi namərdcasinə fələkətə aparan yolun qat-qat qırışlanmış çıxışlarını döyənəkdən təmizləyən qeyrətli qələm sahiblərimizdən biri də Mir Cəlaldir.

Kommunizmin dünyanın başının üstünü qara kabus kimi aldığı bir vaxtda "bu it uşağı bolşeviklər" ifadəsini işlətməkdə özündə cəsarət və qeyrət tapmış, sayı barmaqla hesablanan yazıqlardan biri də Mir Cəlaldir.

Biri də... biri də... biri də... Mir Cəlaldir...

Bəli, hələ çox-çox incə mətləblərə, məsələlərə, hadisələrə, konfliktlərə, mübarizə qarşıdurmalarına... toxunmaq olar ki, onları milli ədəbiyyatımıza ilk dəfə Mir Cəlal gətirib.

Bunlar barəsində ədəbiyyatşünaslıq tariximizdə müxtəlif xarakterli araşdırmalar aparılıb, müxtəlif bəddii səpkilərdə yazılıb, yazılır və yazılacaqdır.

Bu baxımdan, hətta deyərdim ki, o, bir yazıçı olaraq badam ağacı kimi zamanın qış çağında "çiçək açmaqdan" çəkinməyib. Həqiqətə işiq salmaq cəsarətinin və xalqa məhəbbətinin fırtınalı harayını qələmə aldığı mövzunun canına-qanına hopdurduğu, ideyanı qabarıq verməklə incə mətləbləri həssaslıqla sətirləti mənalarda canlandırmağı bacarıb. Həmin

əsərlər günü bu gün də mənaviyyatımızda ətir saçan çiçək zərifliyindədir.

Mən də istəyirəm ki, bu çiçəyin hər bir ləçəyindən ayrılıqda söz açım. Ona görə də Mir Cəlalın müxtəlif teatrlarda hazırlanmış hər bir əsərinin tamaşasına ayrıca bölmə həsr etməmişəm...

Mən yarım fəslə niyə məhz "Ömür kitabından naxışlar" (başqa sözlə, "Ömür ağacından yarpaqlar") adlandırmışam?

Açıqlayım.

İlk növbədə, ona görə ki, dünyaya gələndə, Allah verən taleyi yaşayan və əbədiyyətə qovuşan hər bir insanın öz ömür ağacı var. Təbii ki, hər ağacın da öz meyvələri olur.

İkincisi. Mir Cəlalın ömür ağacı çoxşaxəlidir: adı və soyadı böyük hərflərlə yazılan insan Mir Cəlal; nasir Mir Cəlal; publisist Mir Cəlal; dramaturq Mir Cəlal; ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlal; nəhayət, pedaqoq Mir Cəlal.

Mir Cəlal milli mədəniyyətimizə yazıçı və ədəbiyyatşünas alim kimi daxil olub. Filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi idi.

1961-ci ildən ömrünün sonuna qədər Azərbaycan Dövlət Universitetinin (bugünkü Bakı Dövlət Universiteti) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri işləyib. 1940-1970-ci illərdə filologiya elminə gəlmiş şöhrətli alimlərin böyük əksəriyyəti (məsələn, Firdun Hüseynov, Təhsin Mütəllibov, Cəlal Abdullayev, Xalid Əlimirzəyev, İnatət Bekdaşi...) Mir Cəlal alimlik məktəbinin yetirmələridir.

Ədəbiyyat və elm sahəsində "Mir Cəlal" kimi tanınıb. Elmdə qayğıkeşliyin, prinsipi allığın və müdriyyətin timsalı kimi tanınıb, şöhrətlənib və sevilib.

Mir Cəlal – bu iki kəlmə görkəmli bir insanın əzəmətli obrazı kimi simvollaşıb.

Mir Cəlalın yaradıcılığının əsas estetik səciyyələri:

dil-ifadə vasitələri çox şirəli, təbii və mənaca tutumludur;

zəngin müşahidə qabiliyyəti və onu bəddii əsərdə məharətlə ümumiləşdirmək səriştəsi vardı; əsərlərinin kompozisiyaları sadə və əlverişli. Roman və povestlərində bu əlverişliyə monumental əzəmət hakimdir;

həcmindən asılı olmayaraq əsərlərində qurduğu konflikt ictimai-sosial məzmununa görə tutumlu, psixoloji cəhətdən estetik məntiqlidir. Bu konfliktlərin dərinliyində fəlsəfi zənginlik var və həmin zənginlik çoxqatlıdır; silsilə obrazlar toplusunda hər personaj öz tipik xarakter səciyyəsinə malikdir. Ona görə də Mir Cəlalın xarakterlər qalereyası son dərəcə zəngin və əlverişli, parlaq və canlıdır;

yazıcının əsərlərindəki vətənpərvərlik ideyaları ideoloji cəhətdən dürüst olmaqla yanaşı, güclü emosional-psixoloji və bəddii-fəlsəfi duyğularla süslənib;

dövrün vacib ictimai-siyasi, mənavi-əxlaqi problemlərinə toxunan müəllifin fikirləri bəşəri duyğularla zənginliyi, ülvyyəti və qüdsiyyəti ilə həmişə çağdaş səslənir;

tarixi mövzulardan bəhs edən əsərlərində real və sərt, mürəkkəb və təzadlı görünən həqiqətləri bəddii həqiqətdə ustalıqla təcəssüm etdirib. Onun tarixi romanları bəhs etdiyi dövərə apaydın ayna tutan bəddii salnamə yüksəkliyindədir;

Mir Cəlalın ayrı-ayrı əsərlərindəki bəddii qənaətləri həmişə sərt realıqdan, müdrik yazıçı təxəyyülünün qanadlı zənginliyindən şirələnib;

Mir Cəlal insanlann fərdi psixoloji münasibətlərinin pəncərəsindən bəşəri problemlərə cıraç tuta bilib. Bir fərdin mənavi-əxlaqi, sosial-ictimai problemi bəddii dəyərlərinə görə xalqın problemi səviyyəsinə qaldırılıb;

Mir Cəlal milli ədəbiyyatımızda "kiçik adam" problemini öz əsərlərində Cəlil

Məmmədquluzadə və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev ənənələrinə sədaqətə və tamamilə yeni baxım bucağından daha da canlandırılıb;

Mir Cəlal vətən həsrəti, vətən nisgilli problemini milli ədəbiyyatımızda yeni kontekstdə və təzə ictimai-sosial baxım bucağından işləyib. Mir Cəlalın elmi fəaliyyətinin başlıca nəzəri-estetik səciyyələri:

milli irsin klassik nümunələrinə dərinləndirən bələdiyyə vardı və onlara ülvə məhəbbətlə, yeni və orijinal baxım bucağından yanaşırdı;

tədqiqat zamanı gəldiyi elmi qənaətlərini bütün parametrlərdən sübuta yetirməkdə ısrarlı və müdrik görünür;

elmdə "Mir Cəlal məktəbi" yaradıb və onun sanballı elmi-nəzəri prinsiplərini, poetika səciyyələrini formalaşdırıb;

"Mir Cəlal məktəbi"nin üç əsas şərti bu gündə özünün elmi dəyərini, estetik mahiyyətini və nəzəri gücünü itirməyib:

- elmi prinsipiallıq;
- apponentlə mübahisə mədəniyyəti;
- qənaətlərini təsdiqləməkdə idraki əzəmət. Mir Cəlalın əsas insani keyfiyyətləri: daxilən kübar, nurlu, cöhrəcə işıqlı idi; cəmiyyətdəki davranışlarında, insanlara münasibətlərində möhtəşəm bir bəyadəklik vardı; həssas olduğu qədər də səmimi və mehriban idi;

lap gənc yaşlarından ağsaqqal müdriyyəti ilə istedadlı tələbələrinə dayağ durub; cəmiyyətin bütün təbəqələrində müdrik davranış tərzini ucalıqda dururdu; hələ sağlığında öz timsalında, həyat amalına aşağıdakı fenomenlərini yaradıb:

"Mir Cəlal kişiliyi!"

"Mir Cəlal mürdliyi!"

"Mir Cəlal insanlığı!"

“HEYRƏT EY BÜT, SURƏTİN GÖRDÜKDƏ LAL EYLƏR MƏNİ...”

Füzuli yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün yeni mövzu deyildir. Sözlün, sənətin dəyərindən, sənətkarlıq məharətindən, böyük eşqin vəsfi qüdrətindən danışanda daim Füzuli xatırlanmış, onun “zülmətdə nur” dünyasının şəfaqları insanları gözünə işıq, könlünə təsəlli vermiş, sabaha, gələcəyə, Allahın dərğahına uzanan yolunu şəfaqlandırmışdır. Bilənlər, tanıyanlar, oxuyanlar içərisində Füzulinin şeir gülistanı daim uca tutulmuş, onun ətri, rəyihəsi neçə yüzilliklər ərzində bu gülistanın saysız-hesabsız pərvanələrini öz sevdasına çulğayıb cənnətməkan etmişdir. XX yüzillikdə Füzuli sözünü layiqincə dəyərləndirən, tədqiq edənlərdən biri də böyük ədib və pedaqoq, ustad ədəbiyyatşünas Mir Cəlal müəllim idi. Bütün həyatı boyu Füzuli ənənələri ilə bağlı olan, böyük sənətkarın yaxşılıq, xeyirxahlıq, kövrəklik və vətəndaşlıq dəyərlərinin daşıyıcısı kimi tanınan, gözəlliyi, insanlara qayğı və məhəbbəti yüksək əxlaqi dəyər hesab edən Mir Cəlal müəllim Füzuli yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarına əllinci illərin əvvəllərində başlamışdı. Bu elə bir dövr idi ki, klassik irsimizi, orta əsrlər ədəbiyyatını öyrənmək tədqiqatından böyük hünər və cəsarət istəyirdi. Ona görə hünər istəyirdi ki, həmin dövrdə Füzuli hələ əslində öyrənilməmiş bir kitab idi. Əsərləri geniş və tam halda çap edilməmişdi. Haqqında aparılan tədqiqatlarda böyük sənətkara birmənalı münasibət meydana deyildi.

Ona görə cəsarət istəyirdi ki, Füzuli güzlərinə girmək, onun bir-birindən atırlı, əsrarəngiz söz çələnglərini sıralamaq, Füzuli yaradıcılığının sənətkarlıq qüdrətini onun özünə layiq şəkildə ortaya çıxarmaq, doğrudan da, o qədər asan görülməyəcək bir iş deyildi. Amma bu çətinliklərin heç biri görkəmli söz nəzəriyyəçisi Mir Cəlal müəllimin əlini işdən soyutmadı. Qarşılaşacağı çətinlikləri yaxşı görən füzulilişünas hələ işə başlamazdan əvvəl yazırdı: “Bu böyük şeir dühasının əsərləri ilə dərinədən tanış olanda heyrat bizi götürür. Biz bu nadir və qadim şeir ustadının, qəlblər mühəndisinin, “kənül mülkünü sultanının” hətta ayrı-ayrı lirik əsərlərinə səcədə etməkdən özümüzü saxlaya bilmirik. Bəlkə, buna görədir ki, vətənimizdə və onun xaricində Füzuli haqqında yazanlar, danışanlar, tədqiq edənlər, mülahizə yürüdənlər çox olsa da, onun dühasını ləyaqətlə təhlil, təyin edən mühüm bir elmi əsər yaradılmamışdır”. Bu sözlərdə Füzuli yaradıcılığına böyük məhəbbətlə yanaşı, eyni zamanda ötən əsrin əllinci illərində Füzuli irsinin dərinədən və müəllifin dili ilə desək, “ləyaqətlə” öyrənməyə güclü bir çağırış var idi. Bu çağırışa ilk səvərlərdən biri, bəlkə də, elə birincisi Mir Cəlal müəllim özü oldu. 1958-ci ildə onun “Füzuli sənətkarlığı” monoqrafiyası nəşr edildi. Həmin nəşrə yazdığı “Başlanğıc” adlı ön sözdə Füzuli irsinin dəyərindən, onun öyrənilməsinin əhəmiyyətindən, bu irsin özündən sonrakı ədəbi irsə təsirindən bəhs

edərkən onu yüksək dəyərləndirən müəllif yazırdı: “Füzulinin böyüklüyü bir də orasındadır ki, o öz şeirlərində XVI əsrə qədər ana dilimizdə yazan şairlərin bütün yaxşı təcrübələrini hesaba almış, onu cürət və məharətlə inkişaf etdirmişdir. Lirikanın ən qiymətli nümunələrini verməklə ədəbiyyat tariximizdə yeni, çox böyük və gözəl bir məktəb yaratmışdır”. Monoqrafiyasının bütün sonrakı bölmələrində ədəbi məktəb banisi kimi götürdüyü Füzulinin yaradıcılıq üslubunu, sənətkarlıq məsələlərini məharətlə açıqlayan müəllif füzulilişünaslıq sahəsində görülən və görülməkdə olan işləri təqdir edərək böyük təvəzökarlıqla yazırdı: “Son dövrlərdə dahi şairin yaradıcılığını tədqiq, təbliğ etmək, Füzuli şeir incilərini, bu xəzinənin əsl sahibi, varisi olan xalqa çatdırmaq sahəsində mühüm işlər görülmüş və indi də görülməkdədir”.

Yazılmasından əlli ildən artıq bir müddət keçməsinə baxmayaraq, füzulilişünaslıqda görülən belə mühüm işlərdən biri də öz elm taravətini saxlamaqda, Füzuli şeirinin sənətkarlığını öyrənməkdə gözəl nümunə olan “Füzuli sənətkarlığı” əsəridir. Mir Cəlal müəllimin bu əsəri ədəbiyyatşünasların yaşlı nəslinə yaxşı məlumdur. 1958-ci ildə Füzulinin yubileyi ərəfəsində yazılmış monoqrafiyaya elə həmin il Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universitetinin) nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunmuşdur. O vaxtlar kitabın poliqrafik səviyyəsi Mir Cəlal müəllimi qane etməmişdi. Sonralar, bircə işlədiyimiz illərdə nadir nüsxəyə çevrilən bu nəşrdən söz düşəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi ki, bu əsəri Füzulinin adına layiq yüksək tərtibatda, gözəl kağızda çap etdirmək niyyətiyəndədir. 1994-cü ildə “Maarif” nəşriyyatı tərəfindən təkrar nəşr olunan ikinci basını da öz tərtibi və poliqrafik icrasına görə birincidən o qədər də fərqlənmirdi. Bu yaxınlarda isə Mahmud Kaşğari fondunun təşəbbüsü ilə “Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” seriyasından Mir Cəlal müəllimin “Füzuli sənətkarlığı” monoqrafiyasının üçüncü nəşri nəfis

şəkildə, yüksək tərtibatda “Nurlan” nəşriyyatı tərəfindən oxuculara təqdim edilmişdir (Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı, Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2007, 350 s.).

Yeni nəşrin əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl böyük məhəbbət nəğmələri Füzulinin yaradıcılığı barədə bu irsin klassik tədqiqatçısı Mir Cəlal müəllimin dəyərli araşdırmasının gənc nəsllə çatdırılmasıdır. Bu gün biz Füzulinin əvvəllərdə olduğundan daha geniş, daha dərinədən öyrənilən dünyaya təqdim etməliyik. Bunun üçün ilk növbədə özümüz Füzulinin yaxşı mənimsəməli, onu sadə, anlaşıqlı dildə şərh edib gənc oxuculara çatdırmalıyıq. Məhz bu sahədə yeni nəsil füzulilişünasların əlindən tutub irəliyə apara biləcəkdir tədqiqatlardan biri, bəlkə də, birincisi “Füzuli sənətkarlığı” əsəridir. Aydın və sadə bir dildə yazılmış monoqrafiyaya Füzuli dünyasını bütün füzulilişünaslarla oxucuya çatdırmaqda. Əsərin quruluşuna diqqət yetirdikdə aydın görmək olur ki, Mir Cəlal müəllim Füzuli yaradıcılığını bütün məzmun və sənətkarlıq gözəlliyi ilə oxucusuna çatdırma bilmişdir. Bu baxımdan kitabın “Füzuli şeiri haqqında” adlı ilk bölməsi müəyyən özünəməxsusluqlarla fərqlənir. Burada ilk öncə müəllif oxucusuna böyük şairin sənətkar qüdrəti ilə tanış etməyi vacib bilir. “Füzuli dövrünün ən böyük şairi olduğu kimi, həm də ən böyük alimi idi” deyərək, Füzuli dühasının əzəmətinə bir-birinin ardınca yaradıcılığında gətirdiyi nümunələr əsasında təhlil edir. O, haqlı olaraq göstərir ki, Füzuliyə görə “şeir biliyi, məlumatı, varlığı oxucuya qüvvətli lövhələr, bədii vasitələr, məcazlar dili ilə verir”. Burada müəllif klassik poeziyaya, o cümlədən Füzuli şeirinə eyni zamanda elmi baxışların dəyərli mənbəyi kimi yanaşmanın vacibliyini, şairin elm və mərifət adamı olma zərurətini açıqladığı kimi, eyni zamanda, şeirin də an incə, lirik hiss və duyğularla yanaşı, dünyəvi dəyərləri yüksək elmi baxımdan özündə ehtiva etmə xüsusiyyətlərinə malik olduğunu göstərir.

Şeirin bədii tələbinə Mir Cəlal müəllimin açıqlaması çox orijinal və düşündürücüdür: "Şeir gözəlliyi – bədii sözün gözəlliyidir". Şeirdə forma ilə məzmun vəhdətini əsas götürən ədəbiyyatşünas Füzuli şeiri əsasında özünün daha yeni bir açıqlamasını verir: "Füzulinin sənət duyğuları təmiz və səmimi olduyu kimi, fikirləri də dərin və doğru idi". Bu tələblərin gözəlliyi Füzuli şeirini yüksək qiymətləndirən müəllif onun gözəlliklərini bir-bir ayırd etməklə əslində poeziya, sənətkar qarşısında duran məsuliyyəti diqqət önünə çəkir, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün mühüm və vacib problemləri Füzuli şeirinin təhlili əsasında açıqlayır. Elə bu qısa bölmədə klassik şeiri dəyərləndirmək, onun əsl məzmun dəyərini açıqlamağın vacib xüsusiyyətlərinin müxtəlif mənzərəsini yaradır.

Monografiyada Füzuli qəzəlinə münasibət sadə və aydındır, bütün təmtəraqlı tərəflərdən, şişirtmə və bənzətmələrdən uzaqdır. Müəllif böyük sənətkarın qəzəlinə, onun ideya və məzmun xüsusiyyətindən bəhs edəndə Füzulinin öz lirikasına istinad edir. "Füzuli qəlb şairidir" deyərək, onun yaratdığı poetik dəyərlərin şairin "qəlb xəzinəsinin gövhəri" olma qənaətini təsdiqləyir. Füzulinin öz dili ilə dilləndirir "məndən tərif, dünyanın mədhini yox, məhəbbət şeiri istəyin" deyərək, şairin qəzəl yaradıcılığının ana xəttini ustalıqla Füzuli qəzəldən çıxış edərək açıqlayır:

Məndən, Füzuli, istəmə əşəri-mədhü-zəmm,
Mən aşiqəm, həmişə sözüüm aşiqənədir.

Aydın, səlis yazmağı, faktın, hadisənin, məqamın sadə şərhini verməkdə öz üslubuna daim sadıq qalan müəllif klassik poeziya qaynaqlarına enəndə də yazı üslubunu qoruyub saxlayır. Füzuli qəzəlinə aydın düşüncə qəlibində yanaşır, sənətkarın böyüklüyü, ifadənin konkretliyi və obrazlılığı onun sadə açımına müəllifin yanaşmasını çətinləşdirmir. Çox qısa, lakonik şəkildə Füzuli qəzəlinin başlıca

məzmun mahiyyətini oxucusuna çatdırmaqla bilir. Füzuli qəzəlinə eşiq, onun mahiyyəti ilə bağlı müəllifin ədəbiyyatşünaslarla diskussiyası öz dövründə Füzuli qəzəlini öyrənmək, onun əsl mahiyyətini oxucuya çatdırmaq, füzulüşünəliq ədəbi məktəbinin yaradılması sahəsində uğurlu başlanğıc idi. Çünki Füzuli elə qüdrətli məhəbbət nəğməkarı idi ki, onu müxtəlif görüşlər, ictimai-fəlsəfi baxışlar və elmi-nəzəri istiqamətlər əsasında araşdırmalara cəlb etmək vacib idi. Bu, dənən ədəbiyyatşünaslıq üçün nə qədər mühüm və zəruri idisə, günümüz üçün bir o qədər əhəmiyyətli və aktualdır. Mir Cəlal müəllim çox haqlı olaraq Füzuli qəzəlinə ən mühüm fakt və obyekt kimi ülvə məhəbbətin mövcudluğunu önə çəkir: "Füzuli lirikasında yüksək bir şəxsiyyətin dərin bir məhəbbətdə sanki "əridiyini" görürük. Bu məhəbbət həyatın özüdür. Bu məhəbbət duyan, düşünən, həssas, müdrik bir insanın həyata münasibəti, əlaqəsidir. Onun həyatının mənası, məzmunudur:

...Könlüm açılır, zülfi-pərişanımı görcək
Nitiqim tutulur, qönçeyi-xəndanımı görcək...

"Burada şair, yaxud aşiq həyatının tamamilə gözələ bağlandığını görürük. Gözəl, şair (aşiq) üçün, qəlbə yüksək duyğularla dolu bir şəxsiyyət üçün bir obyektidir. Bu gözəl, həyatdır. Təmiz və məsum insandır. Bu, Füzulinin arzuladığı, həsrətində "şam kimi yanıb əridiyi" həyatdır. Bəşərin həqiqi gözəllikləri ilə zəngin həyatdır".

Füzuli eşqinə, lirik məninə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bunlar Füzulinin öyrənərkən, araşdırarkən üzə çıxmışdır. Hər biri də özünəməxsus yanaşma üslubu ilə seçilir və bir-birindən fərqlənir. Ancaq bütün bunların içərisində Mir Cəlal müəllimin şərh, izah, yanaşması hələ də şairin eşq dünyasını, fərh və "qəm karvanı"nın başlıca dəyərlərini açmaq qüdrətinin gözəlliyini özündə qoruyub saxlamaqdadır.

Mir Cəlal müəllim dilşünas-alim deyildi. Ancaq monoqrafiyada şairin bədii dilinə həsr edilmiş bölmədən aydın görünür ki, o, bu sahədə ən uğurlu mülahizələrin müəllifi olaraq qalmaqdadır. Müəllif bu məsələdən bəhs edərkən yazır: "Belə bir fikir var ki, Füzuli çətin dildə yazmışdır. Şairin dil və üslub xüsusiyyətlərinə diqqət yetirdikdə bu iddianın əsassızlığı aydın olur". Müəllif Füzuli dilinin üzərində geniş dayanır. Böyük şairin "Azərbaycan dilində şeir yazmağın hünər istədiyini" xatırlatmaqla Füzuli hünərinin qüdrətini çox məharətlə açmaqla. Haqlı olaraq bu qənaətə gəlir ki, "Füzuli dilinin qəliz, ya çətin olmağı haqqında nəticəni onun şeir dili ilə indiki danışq dilimizi müqayisədən çıxarmaq düz olmaz. Füzulinin əsərlərində ifadə olunan dərin fəlsəfi fikirlərin, yüksək və mürəkkəb ictimai məsələlərin, elm və sənət hadisələrinin ifadəsi və buna müvafiq surət və epitetləri yaratmaq üçün o zamanın canlı danışq dili kifayət etməzdi. Buna görədir ki, böyük şairin şeirində başqa dillərdən alınmış kəlmələrə, tərkiblərə çox rast gəlirik. Bu fakt bir də şairin bədii dilinin zənginliyini göstərir... Füzuli şeirində erəb və fars kəlmələrinin bolluğuna baxmayaraq, dil öz quruluşu, sistemi, bədiiyi, səlistliyi etibarilə anlaşılıq və sadədir".

Bu mülahizələr Füzuli yaradıcılığında götürülmüş seçmələr əsasında təsdiqlənir. Şairin bədii dil xüsusiyyətlərini geniş panoramada təhlilə cəlb edən tədqiqatçı dilçilərimizin Füzuli dilinin öz ehtiyatlarını hələ kifayət qədər öyrənilmədiyini qeyd etməklə "bu zəngin xəzinənin qapısının hələ indi-indi" deyüldüyünü xatırladır. Füzuli dilindən verilmiş seçmələr şairin dilini öyrənmək üçün dəyərli ilkin məxəzlərdən biri kimi diqqəti cəlb edir.

Monografiyada Füzuli yaradıcılığında peyzaqlar, bədii məntiq, lirika və şeir mədəniyyəti texnikası kimi nəzəri məsələlər füzulüşünəliqdə ilk dəfə yüksək elmi-nəzəri səpkidə tədqiqata cəlb olunur. Müəllifə görə Füzulinin araşdırmaq, öyrənmək üçün ilk növbədə onun

sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə bələd olmaq, şeir texnikasını öyrənmək, əruzun imkanlarından şairin istifadə formalarını müəyyənləşdirmək gərəkdir.

Füzuli qəzəlinə mənzərələrin – peyzaqların sənətkarlıq xüsusiyyətlərini açan müəllif Füzuliyə qədərki poeziyada rast gəlmədiyimiz təbiət lövhələrinin rəngarəngliyindən, füsunkarlığından, təbiətlə insan qəlb arasındakı vəhdətdən söz açır. Müəllifə görə Ay, mehətab, səhər, şəbnəm, lala, dağ, gülüzər, bağ, çay və s. kimi həyatı hadisələr başqa qaylardan yox, Füzulinin özünün həyata fəal, nüfuzedicə münasibətindən, ədəbi-bədii zövqündən gəlmişdir.

"Ta ki, taqi-zərnigərin çərx viran eyləmiş" misrası ilə başlayan qəzəlinə payızın təsvirinə həsr etmiş şairin burada təbiətlə insan ünsiyyətini önə çəkəməsinə müəllif yüksək dəyərləndirir. Göstərir ki, Füzuli payızı baharla, kədəri şənliklə mübarizə səhnəsində, həyatı qarşımadada verir. Payız təbiətdə hər şeyi dəyişmişdir. Müəllif haqlı olaraq göstərir ki, belə canlı peyzaqlara Şərq poeziyasında az rast gəlmək mümkündür.

Füzuli şeirinin bədii məntiqi məsələsinə Mir Cəlal müəllim xüsusi diqqət yetirir. Bədii əsər, poeziya üçün çox mühüm olan bu əhəmiyyətli sənətkarlıq məsələlərinin mühüm aparıcı xətti hesab edir. İstər klassik poeziyada, istərsə də sonrakı dövrlərdə yaranan ədəbi dəyişmədə onu sənətkarın yaradıcılığını dəyərləndirməyin, əsas amillərdən biri kimi öyrənməyin vacibliyini irəli sürür. Əslində bu mülahizə milli ədəbi-nəzəri fikirdə yeni baxış, ədəbi simaların yaradıcılığının ən mühüm dəyərləndirmə tələblərindən idi.

Monografiyanın "Şeir mədəniyyəti – texnika" bölməsində Füzuli poeziyasının ölçü və qəliblərindən, əruzun bəhrələrindən istifadə imkanlarından, şeir texnikası qaydalarının gözəllənilmə formalarından bəhs edilir. Öz dövrü üçün bu da Füzuli şeirinə yanaşma formalarından biri olub bədii sənətkarlıq məsələləri

çevrasının əsas problemlərindən idi. Həm də Mir Cəlal müəllimin ilk dəfə daha sistemli şəkildə nəzəri fikrə gətirdiyi tədqiqat istiqamətiydi. Müəllif Füzuli şeirinin texniki göstəricilərini ayrı-ayrı bəhrlərdə yazılmış qəzəllər əsasında elə sobir, tokmün və dəqiqliklə şərh edir ki, müəllifin tədqiqat üslubunun gözəlliyinə vələh olmaya bilmirsən. Füzuli şeirindəki seçmə təkrarlar, rədlər, məcazlar və bir çox başqa təsvir vasitələri tədqiqat işində təkcə Füzuli şeirinin poetik gözəlliyini yox, eyni zamanda klassik Azərbaycan şeirinin nəzəri problemlərini öyrənməyə istiqamət verir...

Tədqiqat işində lirika problemi ayrıca bölmə altında araşdırılır. Mir Cəlal müəllim Füzuli şeiri kontekstində məsələyə öz mövqeyindən yanaşır. Lirika ilə bağlı bir sıra nəzəri baxışları xatırlatmaqla Füzuli lirikasının xüsusiyyətləri üzərində dayanır. Bu gün də elmi-nəzəri fikrimiz üçün öz əhəmiyyətini saxlayan maraqlı diskussiyalar aparır. Şairin lirikasına baxışlarını əks etdirir. Bununla belə, Füzuli lirikasının elə incə mətləblərinə enir, onların sənətkarlıq xüsusiyyətlərini açıqlayır ki, bunlar Füzuli lirikasını dərk etmək, anlamaq üçün oxucuya kifayət qədər məlumat verir. Burada müxtəlif məzmunlu elə qəzəllər təhlilə cəlb edilir ki, onların hər biri Füzuli lirikasının müəyyən cəhətlərini, xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Füzuli nəsr məsələləri də monoqrafiyada ayrıca bölmədə təhlil olunur. Bu bölmədə ilk öncə diqqəti çəkən müəllifin XVI əsrə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında "bədii və ədəbi cəhətdən formalaşmış, orijinal stil qəbul etmiş bədii nəsr" əsərlərinin mövcud olması ilə bağlı mülahizəsidir.

Daha sonra isə Füzulinin "Hədiqə-tüs-südə" əsəri geniş təhlil edilir. Xüsusilə əsərin bədii xüsusiyyətləri, janr özünəməxsusluğu və s. barədə verilən mülahizələr nəzəri fikrimizdə öz solmaz tərəvətini qoruyub saxlamaqdadır. "Şikayətnamə", "Rind və Zahid" əsərlərinin bədii xüsusiyyətləri də monoqrafiyada öz dolğun nəzəri şərhini tapır.

Mir Cəlal müəllim "Leyli və Məcnun"un sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən söz açmadan əvvəl Nizami poetik ənənələrinin Füzuli tərəfindən mənimsənilməsi və inkişaf etdirilməsinin mühüm cəhətləri üzərində dayanır. Bu iki qüdrətli sənətkarı təkcə poetik yaradıcılıq imkanlarının intəhasızlığı baxımından deyil, həm də mövzu, məzmun, ənənə bütövlüyü və ardıcılığı istiqamətində müqayisəli araşdırmaya cəlb edir. Onlar arasında maraqlı paralellik axtarır, Füzuli dühasının Nizami qaynaqlarına enir. Şairin Nizami sənətindən aldığı təsirləri "Leyli və Məcnun" süjeti əsasında tədqiqata cəlb edir. Bu bölmə müəllifin klassik poeziyamıza özünün yüksək nəzəri yanaşmasının kamil yekunudur. Klassik poeziyamıza bu məntiqli yanaşmadan sonra araşdırıcı "Leyli və Məcnun"un təhlilinə keçir, bu böyük məhəbbət dastanının mövzu, məzmun və sənətkarlıq xüsusiyyətləri barədə səviyyəli bir tədqiqat başlayır. Mir Cəlal müəllim haqlı olaraq göstərir ki, "Leyli və Məcnun" poema janrının ən gözəl nümunəsi olmaq cəhətdən də çox əhəmiyyətlidir. Bundan sonra isə əsərin poetik dəyərləri üzərində dayanır. Füzulinin poetik mənə yaradıcılığı ustalıqından, təkrar yaratmaq məharətindən və s. bəhs edib "Leyli və Məcnun"u bir qıraət kitabı kimi oxucusu qarşısında vərəqləyir.

Monoqrafiyada Füzuli alleqoriyasının bədii xüsusiyyətləri də müxtəsər və məzmunlu təhlilə cəlb olunur. Burada "Bəngü-Bədə"nin alleqorik məzmununun cəmiyyətin əkslikləri kontekstində təhlili oxucunu razı salır, onu dünyanın bir sıra mətləblərindən hali edir.

Bütövlükdə "Füzuli sənətkarlığı" böyük şairin zəngin irsinin sənətkarlıq məsələlərini açıqlayan bir tədqiqat kimi yox, eyni zamanda klassik poeziyamızın bir çox məsələlərinə yüksək elmi-nəzəri baxış formalaşdıran nümunə kimi nəzəri cəlb edir.

Əsər "Böyük mənəvi müasirimiz" yekunu ilə sonlanır. Burada müəllif Füzulinin qitə, qəsidə və rübailərinin üzərində dayanır, onla-

rın forma, məzmun və bəhr müxtəlifliyindən bəhs edir. Qitə və rübailərin müqayisəsini aparır, şairin yaratdığı bu nadir formaların poetik strukturu üzərində dayanır. Füzulinin əxlaqi və didaktik görüşlərinin müxtəlif fəlsəfi cərəyanlar, məktəblər "izmlər" də axtarıldığını xatırlatmaqla Füzuli sənətinə özünəməxsus şəkildə qiymət verərək onu böyük mənəvi müasirimiz kimi dəyərləndirir: "...Şairin istər böyük, istər kiçik əsərlərində, istər gənclik, istər qocalıq dövründə yaratdığı əsərlərdə ən güclü və hakim fəlsəfə birdir. Bütün məşrut və məhdud cəhətlərinə, ziddiyyətlərinə, əlvanlığına baxmayaraq nəticə etibarilə insanlıq fəlsəfəsidir, insanlıq ədəb və əxlaqın üstünlüyü, saflığı, təmizliyidir".

Göründüyü kimi, Mir Cəlal müəllimin "Füzuli sənətkarlığı" əsəri bu gün də öz müasirliyini, böyük sənətkarın ədəbi irsini öyrənməyə istiqamət verən dəyəri qoruyub saxlamaqdadır. Əsəri oxuyub başa çıxdıqdan sonra Füzulinin "eşq güllərinə", bu güllərin fədakar aşiqinin – qüdrətli tədqiqatçısının kamalına heyrətlənməyə bilmirsən. Özündən asılı olmayaraq yenidən Füzuli dünyasına qayıdır, şairin məşhur bir qəzəlini döna-döna təkrarlamalı olursan:

Heyrət ey büt, surətin gördükdə lal eylər mənə,
Surət-i-halim görən surət xəyal eylər mənə.

Təyyar Salamoglu (Cavadov)

MİR CƏLALIN BƏDİİ NƏSRİNDƏ ZAMANIN OBRAZI VƏ SƏNƏTKARIN HUMANİST İDEALI

Azərbaycan xalqının yaddaşında Mir Cəlal görkəmli nasir, ədəbiyyatşünas alim, pedaqoq-müəllim, əvəzədiməz şəxsiyyət kimi yaşayır.

Azərbaycanlılar üçün Mir Cəlal öncə duzlu-məzəli, satirik-yumoristik və eyni zamanda həyatın ən müxtəlif problemlərinə ciddi münasibət bəsləyən hekayələr ustasıdır. Sonra Azərbaycan vətəndaşının təsəvvüründə oxunaqlı, şirin bir təhkiyəyə malik romanlar müəllifidir.

Humanitar sahəni özünə peşə seçənlərin təsəvvüründə görkəmli alim Mir Cəlal obrazı məşhur yazıçı Mir Cəlal obrazının yanında özünə bərabərliyə qənaət yer alır.

Ali məktəblərdə oxuyan zaman taleyinə Mir Cəlalın tələbəsi olmaq, onun mühazirələrini dinləmək nəsihi düşən insanların təsəvvüründə həqiqi müəllimin obrazı haqqında çox aydın qənaətlər hasil olur. Belə insanlar üçün artıq "həqiqi müəllim necə olmalıdır?" sualına cavab axtarmaq lazım gəlir.

Tələbəsi, aspirantı, iş yoldaşı – həmkarı olub onunla sıx ünsiyyətdə olan adamlar isə şəxsiyyət bütövlüyünün, ən yüksək insani keyfiyyətlərin simvolu olan Mir Cəlalın obrazını da yaddaşlarına həkk etmişlər. Bu mənada Mir Cəlal Tanrısından güc alan, mənəvi təmkini uca tutan şəxsiyyət idi.

O, Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif tarixi dövrlərinin gözəl bilicisi olmuş, bu sahədə ardıcıl tədqiqatlar aparmışdır.

Mir Cəlal bu günə qədər tələbələrin stolüstü kitabı olmuş "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" (P.Xəlilovla birlikdə) və "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (F.Hüseynovla birlikdə) dərsliklərinin müəllifidir.

Alimin doktorluq dissertasiyası Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən mürəkkəb dövrlərindən birinin – XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif yaradıcılıq istiqamətlərinin öyrənilməsi sahəsində ilk ən fundamental tədqiqat olmuş, dövrün ədəbiyyatını araşdıran tədqiqatçılar üçün mayak rolu oynamış, onlara düzgün nəzəri və metodoloji istiqamət vermişdir. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" tədqiqatı bu günlərdə monoqrafiya şəklində çap olunmuşdur. Əsər müasirliyi və aktuallığını bu gün də saxlayır.

Məşhur Azərbaycan ziyalısı, görkəmli cərrah, "Varlıq" jurnalının nəşri doktor Cavad Heyət yazırdı ki, mənim peşəm cərrahlıqdır, eşqim ədəbiyyat. Bütün yaradıcı fəaliyyəti, həyat salnaməsi göstərir ki, Mir Cəlalın sənəti də, eşqi də ədəbiyyat olmuşdur. O, şərafli alim, müəllim ömrü ilə bərabər, bir də şərəfli yazıçı ömrü yaşamışdır.

Mir Cəlalın ən məşhur əsəri "Bir gəncin manifesti" romanıdır desək, yəqin ki, səhv etmərik. Sovet dövründə bu əsər tək-cə təhqid və ədəbiyyatşünaslıq təhqid etdiyi roman yox, həm də sözün həqiqi mənasında oxucuların stolüstü kitabı olmuşdur. Romana bu sevginin həqiqi və ən əsas səbəbi nədir? Fikrimizcə, bu səbəbi görkəmli təhqidçi M.Arif çox dürüst müəyyənləşdirmişdir. 1957-ci ildə qələmə aldığı "Azərbaycan sovet romanı" məqaləsində təhqidçi yazırdı: "Bir gəncin manifesti" vətənpərvərlik ehtirası ilə yazılmışdır".

Mir Cəlalın bir-birinin ardınca yazdığı – "Dirilən adam" (1934-1935), "Bir gəncin manifesti" (1939), "Açıq kitab" (1941), "Yaşdırlarım" (1946-1952), "Təzə şəhər" (1948-1950), "Yolumuz hayandır?" (1952-1957) əsərləri onu istedadlı roman ustası kimi tanıtmışdır.

Bir yazıçı kimi Mir Cəlal həmişə ədəbi təhqidin diqqətini tez cəlb etmişdir. Onun əsərləri bir-mənalı qarşılanmasa da, nasir və romançı kimi həqiqi istedad sahibi olduğu etiraf edilmişdir. Bir çox hallarda Mir Cəlalın romanları nüfuzlu təhqidçilərin polemika obyektinə olmuşdur.

Yazıldıqdan dərhal sonra M.Arif, M.C. Cəfərov kimi nüfuzlu təhqidçilərin Mir Cəlalın əsərlərinə məqalələr həsr etməsi yazıçının ədəbi mühitdəki mövqeyinin göstəricisidir. Xüsusən M.Arif yazıçının fərdi yazı mənasını təhqid etmişdir.

Nisbətən sonrakı dövrün təhqidçi və ədəbiyyatşünasları da yazıçının yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, ayrı-ayrı əsərlərindən, yaradıcılıq yolundan bəhs edən məqalə və monoqrafiyalar yazmışlar.

Ədəbiyyat tariximizdə, müasir Azərbaycan ədəbiyyatına aid dərsliklərdə Mir Cəlal həmişə öz layiqli yerini tutmuşdur.

M.Arifin fikrincə, bu vətənpərvərlik ehtirası romanda dolğun əks olunmuşdur. Bu "dolğun"luğun birinci və əsas şortini təhqidçi romanın "eposa meyilliliyi"ndə görmüşdür. Onun "Bir gəncin manifesti"ni S.Rəhimovun

"Şamo"su ilə müqayisə etməsi çox ciddi mətləblərdən xəbər verir. M.Arif müqayisəni yalnız ona görə aparmır ki, "Şamo" romanının mövzusu "Bir gəncin manifesti" romanının mövzusunun da fərqli deyildir. O, bu qənaətdədir ki, "S.Rəhimov "Bir gəncin manifesti" romanındakı materialı mütləq epik planda işlədi". Bu mülahizə əslində "Bir gəncin manifesti"nin epopeya materialı əsasında yazıldığını təsdiq etmək deməkdir. Təhqidçi romanda "xalq kütlələrinin süurlanması və xalqın inqilabi qüvvəsinin üstünlüyü"nin əks etdirilməsini önə çəkməklə və əsərdə "heç şübhəsiz xalq ruhu da müəyyən dərəcədə öz ifadəsini tapmışdır" deməklə "Bir gəncin manifesti"nin epopeyaya çəkan xarakterini açır. Bu zaman görkəmli təhqidçi romanda inqilabın lirik səciyyəsində belə xalq həyatı haqqında dolğun təsəvvür yaradılmasını yazıçının sənətkarlığı hesab edir: "Buna görə də material eposa meyil etsə də, Mir Cəlal o materialı öz üslubuna müvafiq olaraq lirik planda vermişdir və müvəffəq ed olmuşdur".

M.Arif 1958-ci ildə Mir Cəlal haqqında yazdığı "Yazıçı və alim" adlı başqa bir məqaləsində göstərir ki, "Mir Cəlalın yaradıcılığında çox qüvvətli bir şəkildə nəzərə çarpan cəhət müasirlik, həyatilik və ictimailikdir".

Mir Cəlal çətin bir dövrdə yaradıcılığa başlayıb. Onun yaradıcılığının böyük bir hissəsi diktatura rejimi dövrünə – repressiya illərinə düşür. Bu illərdə məişət planında yazdığı əsərlərdə o, sözünü müstəqim şəkildə, "tam açıqlığı ilə" deyə bilirdi və deyirdi də. Ancaq ciddi ictimai-siyasi mövzularda yazdığı əsərlərdə bu üsul kifayət etməzdi və etməzdi də. "Bir gəncin manifesti"ndə və eləcə də digər romanlarında dolaylı təsvirlər, alt qat, "gizli mətləb"lər çoxdur.

1938-ci ildə yazılmış bu romanda ADR-in çökdürülməsi və Azərbaycanda sovet hökumətinin qurulması dövrünün (bəlkə də, illərinin demək daha doğru olar) hadisələri əks etdirilir. Həmin "əks"in Azərbaycan sovet

Mir Cəlal

münasibəti isə vətəndaşlıq layaqqətinin bədi təcəssümü kimi mənalanır.

Ümumiyyətlə, romanın ideya polifonizmində Sona obrazının estetik "yük"ü xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sona əsərdə vətəndaşlıq layaqqətinə təcəssüm etdirən obraz olmaqdan başqa, həm də güclü qadın xarakterini əks etdirir. Ana surəti olaraq Azərbaycan realist nəsr tarixində Sonanın yeri birincidir. Sona romanında ana istəyinin, iztirablarının, fədakarlığının simvolu kimi ümumiləşdirilmişdir. Həm də ümumiləşdirilmiş obraz olduqca canlı, təbii və həyatidir. Müəllif təhkiyəsində oxuyuruq: "Anası Baharı çox sevirdi. Bunu yazmamam da olardı; çünki hər bir ana övladını sevir və sevməlidir. Lakin Sona arvadın əhli sevgisində çoxlarına xas olmayan ayrı bir əlamət, ayrı bir xüsusiyyət vardı".

Müəllif Sonanın övladlarına sevgisini təhkiyə etmir, bu sevginin bütün yaşantılarını, anaya gotirdiyi sevincli və iztirablı məqamları ustad sənətkar qələmi ilə təsvir edir, həqiqi yaşıntılar kimi oxucuya təqdim edir.

Çaymatovun "Gün var əsrə bərabər" romanında Ana-Beyit qəbiristanlığının tarixi ilə bağlı bir əfsanədən söhbət gedir. "Manqurt əfsanəsi" adı ilə məşhurlaşan bu əfsanədə göstərilir ki, naymanların torpaqlarını zəbt edən "juan-juanlar" əsir tutduqları düşmənlər əsgərləri ilə çox amansız rəftar edər, xüsusən cavanların başına dəvə dərisi keçirib qızmar səhra günəşi altında saxlayarmışlar. Dəhşətli işgəncələrdən ölənlər, tək-tək qalanlar isə yaddaşlarını itirib manqurta çevrilmiş. Naymanlar belə tale yaşayan adamlardan tamamilə əl üzərməmişlər. Düşünlərmiş ki, onu xilas eləsələr belə, "bu, adamın özünü yox, müqəvvanı qaytarmaq demək idi". Əfsanə təhkiyə olunarkən göstərilir ki, "Nayman-Ana kimi tanınan birca nayman qadını öz oğlunun bu bədbəxtliyi ilə bərişə bilməyib". Günların birində, manqurt olsa belə, oğlunu tapmaq məqsədilə ucsuz-bucaqsız San-Özək çöllərində axtarış çıxıb. Sonsuz

məhrumiyətlərdən, təsəvvür edilməyəcək dərəcədə çətinliklərə dözərək, dəfələrlə ölümlə üzbəüz qalaraq axır ki, oğlunu tapır və sonda Nayman-Ana manqurt edilmiş oğlunun ona tuşlayaraq atdığı oxdan ölür.

Əfsanədə ananın övlad həsrəti, onu axtarıb tapmaq, ona qovuşmaq istəyi, ana ürəyinin böyüklüyü olduqca çox təsirli dillə təsvir olunur. Sonanın taleyi ilə Nayman-Ananın taleyi arasında çox böyük oxşarlıq var. Ancaq bu, təkə tale oxşarlığı deyil. Məsələ təkə o deyil ki, Sona da iki balasından ayrı düşüb. Məsələ ondadır ki, Mir Cəlalın da qəhrəmanının ürəyi övladlarına nəhayətsiz sevgi ilə doludur. Elə bu sevgi də Sonanı Nayman-Ananın getdiyi yola salır. Ana, nağıl dili ilə desək, ayağına dəmir çarxı geyib, əlinə dəmir əsa alıb, oğlanlarını səhərdə axtarmağa gedir. Sarı Özək çöllərində oğlunu şüursuz, yaddaşsız, anasını belə tanımayan manqurta çevrilmiş göründü. Nayman-Ana necə dərin iztirablar keçirsə, oğlunu təsadüfən "Qarıblar" xəstəxanasında ölümcül vəziyyətdə cərpayıda uzanmış görünən anan - Sonanın iztirabları - yaşantıları da eyni dərəcədə dəhşətlidir:

- Can balam! Bu nə gündür, anan öləydi, səni belə görməyəydi, Mərdan!

Sona özünü yarıq oğlunun yastığına yıxdı. Qorxusundanmi, sevincdənmi, ya dəhşətdənmi elə bir haray çəkdi ki, xəstəxanada ayaq tutan adamların hamısı bura axışdı.

Nayman-Ana ilə Sonanın faciəsini bir-birindən hesabagəlməz zaman fərqi ayırır. Lakin yaşantılar eynidir, demək olar ki, tam üst-üstə düşür. Bunun səbəbi nədir? Birincisi, ana bütün zamanlarda anadır. Analıq hissi milli, sinfi keyfiyyət deyil. İnsanın təbii varlığından gələn bəşəri duyğudur. Etnik-mifoloji yaddaşın ifadəsi kimi yaranan əfsanədə də, romanda da bu həqiqət əks olunmuşdur. Mir Cəlalın sənətkarlığı etnik-mifoloji yaddaşdan gələn bu keyfiyyəti çağdaş insanın varlığında bütün incəliklərinə qədər müşahidə və əks etdirə bilməsindədir.

Fikrimizcə, "Bir gəncin manifesti" əsəri "göz yaş romanı" kimi də maraqla oxunur. Bu mənada Baharın taleyi romanın başqa bir süjet xəttini yaradır və müəllifin humanist idealinin bədi əksində böyük dəyər qazanır.

Baharın acınacaqlı həyat yolunun müəllif təsvirlərində hadisələr sinfi-ideoloji mövqefə verilən şərhlər nəzərə çarpsa da, balaca qəhrəmanın yaşantıları əsərdə çox təbii əks olunmuşdur. Baharın faciəli taleyinin bütün detallarında insana humanist münasibət konteksti aparıcıdır. Baharla bağlı təsvirlərin gerçəkləşməsində sənətkarın insana, xüsusən azyaşlı uşağın taleyinin mərhəmət fəlsəfəsi nöqtəyi-nəzərində yaşamaq meyli də nəzərə çarptır. İnsanın insanı başa düşməsi, eyni bir torpağın övladları olan insanların bir-birinə məhəbbət bəsləməsi, qayğı göstərməsinin zəruriliyi müəllifin İnsan konsepsiyasında əhəmiyyətli yer alır.

Soyuq qış günlərində nöqərəlikdən qovulan və qışın qılınc kimi kəsən soyuğu, şaxtası ilə üzbəüz qalan uşağın taleyinin heç kimi maraqlandırmaması, əksinə, bu hula çoxlarının laqeyd və düşüncəsiz münasibəti müəllifi narahət edir. Satmaq üçün əlində gözəldirdiyi içalatı it qapandan sonra xozeynin Baharı amansızcasına qovub küçəyə salmasını, bütöv bir kütlənin soyuqdan tir-tir əsən uşağa tam laqeyd münasibətini və nəhayət, küçədə qalib soyuqdan donaraq ölmasını təsvir edən epizodlar əsərin ən ürək parçalayan səhnələridir.

İnsanların Bahara münasibətində müəllif sinfi yanaşmanı önə çəksə də, iti realist qələm burada da öz "söz"ünü deyir. Baharın ölümündə, faciəli taleyində sinfi zümrəvi kontekst yox, insana qeyri-humanist münasibət tənqid pafosunun əsasında dayanır. Müəllifin qeyri-insani hərəkətlərə sənətkar qəzəbi məsum uşağın ölümündən duyduğu ürək parçalayan təsvirdə də əks olunur: "Yalnız o balaca və adamsız uşağ yox idi. Yenica çıxaklənən Bahar, qışın cəngəlində məhv olmuş Bahar daha yox idi. Ondən acı bir xəyal qalmışdı. Baharın ci-

nə, köhnə papağı yolda, qar üstündə qalardı. O da sahibi kimi kimsəyə lazım deyildi..."

Mir Cəlalın realizmi onun ilk romanı olan "Dirilən adam"da bütün ciddiliyi ilə özünü göstərmişdi. Yazıcının ilk romanı epizmə meylli idi. "Dirilən adam"la "Bir gəncin manifesti" romanı eyni tarixi dövrün hadisələrini əks etdirir. Romanların mövzu və problematikalarında yaxınlıq olsa da, "Dirilən adam"da Azərbaycan kəndinin mənzərəsi daha əhatəli planda əks etdirilmişdir. Hər iki roman "inqilab" ideyasına köklənsə də, realizmin həyat həqiqətinə sadəqət prinsipi və yazıcının böyük istedadı və dərin müşahidə qabiliyyəti realıqın acı mənzərələrini əks etdirməyə imkan vermişdir.

Tədqiqatlarda Mir Cəlal realizmində C.Məmmədquluzadə sənətinin ən yaxşı nümunələrinin yaşadığı dönə-dönə qeyd olunmuşdur. "Dirilən adam"la "Danabəz kəndinin əhvalatları" əsəri arasında analogi cəhətlər çoxdur. Hər iki əsərdə bədi məkən eynidir: Azərbaycan kəndi. Lakin bu kəndlər və bu kəndlərin bədi təqdimə eyni deyildir. Çünki C.Məmmədquluzadənin təsvir etdiyi kənd XIX əsr Azərbaycan kəndidir. Mir Cəlal Azərbaycan kəndini XX əsrin əvvəllərinin ən tələtülmi vaxtında - taleyüklü zamanında təsvir edir. C.Məmmədquluzadənin təsvir etdiyi kənddən fərqli olaraq bu kənddə ictimai-siyasi hadisələr daha sürətli bir-birini əvəz edir.

"Bir gəncin manifesti"ndən fərqli olaraq "Dirilən adam"ın aparıcı qəhrəmanları bu ictimai-siyasi hadisələrin içində deyil. Hərgah ki, sosialist realizminin ideoloji prinsiplərindən irəli gələrkən onların da yolu "inqilaba doğru"dur. "Bir gəncin manifesti"ndə olduğu kimi, bu əsərin də sonunda inqilab öz "mübarək və qırmızı" qədəmlərini Azərbaycan torpağına basır, patetik "yoldaşlar" ifadəsi "yeni dünya"ya çağırış kimi səslənir. Lakin fikrimizcə, romanın gücü, bədi şüblə və çağırışda deyil, sosial ədalətsizliyə, insana antiinsani münasibətə etiraz ruhundadır, bu etiraz ruhunun güclü rea-

list ifadəsindədir. Hansı zamanda və şəraitdə yaşamasından asılı olmayaraq ölməmiş insanın ölü elan edilməsinin, ölməmiş insanın öz sağlığını sübut edə bilməməsinin təsviri insana humanist münasibət kontekstini önə çıxarır. Qədirin taleşizliyi və bu taleşizlikdən doğan həyat "roman"ı ideoloji təsirin geyindiriyi "sınıf don" a heç cür sığışmır, milli gerçəkliyin sosial balası kimi dərin bəşəri məzmun, mənə daşıyır.

Qədir-Qumru xətti insani sevgini, məhəbbət kontekstini, insanın təbii varlığının mürəkkəbliyini, gücünün bitib-tükənməzliyini, hələ qatı açılmamış sirlərlə dolu olduğunu önə çıxarmaqla məhdudlaşmış, böyük sevgi ilə yaşayan insanların yaşamaq haqqını təsdiq edir. Bu təsdiq pafosu romanın tənqid pafosu ilə dolu olan süjetində reallaşır. "Danabaş kəndinin əhvalatları"nda Xudayar bəy Zeynəbin həyatını faciəyə döndərdir. Eyni faciəni Bəbir bəy Qumruya yaşadır. Lakin fərqli üsul və vasitələrlə gerçəkləşdirsə də, yaşamaq haqqını C.Məmmədquluzadə Zeynəbə, Mir Cəlal Qumruya verir. Mir Cəlalın təsvir obyektinə çevirdiyi situasiya "Danabaş kəndinin əhvalatları"ndan sərtir. Xudayar bəy heç olmasa öri ölmüş qadını özünə arvad etmək istəyirdisə, Bəbir bəy Qumrunun ərinə diri ikən ölmüş elan etməklə niyyətinə çatmaq istəyir. "Dirilən adam"da faciəvi situasiyanın kökü daha dərinlərə işləyir, sosial mühit və insan kontekstində bədi mənalandırma daha sərt həqiqətlərin açılmasına təkan verir. Qumrunu heç cür ələ gətirə bilməyən və nadan adamların təşviqi ilə qadının məhəbbətinin uşağda toplanmasını həzm edə bilməyən Bəbir bəy onun südəmər uşağını daşlara çırpıb öldürür. Bu təsvir romanın ən təsirli səhnələrindəndir: "Bəbir bir də bərk tovladı. Uşağ qorxusundan hüçqırdı. Ona nə ediləcəyini bilmirdi. Bəy uşağı var qüvvəsi ilə qaldırdı, daşa çırpdı. Uşağın başı əzildi. Nar kimi xışıldadı. Yazıq bir səs eşidildi. Uşağın burnundan, ağzından, qulaqlarından gələn qan bitkiləri, cücüləri, heyvanları sulamaq üçün axan suyu boyadı".

Bu təsvirdə əsas olan oxucunu təsirləndirən və düşündürən insan təbiətinin mürəkkəbliyidir, ziddiyyətləridir. İnsanın təbiətində özünə yer alan bu vəhşiliyin, yırtıcılığın kökünün haradan qaynaqlanması haqqında düşüncələrdir. Bu düşüncələr romanın bəşəri məzmununu gücləndirməklə bərabər, fəlsəfəsinə də açıq.

Bu yazıda sənətkarın bütün yaradıcılıq yolundan yox, bu "yol"un bir səhifəsindən – "Açıq kitab" romanından söz açmaq fikrindəyik.

Mir Cəlalın bədii nəsrində "Açıq kitab" romanının müstəsna mövqeyi vardır. "Açıq kitab" az tədqiq olunmuş, sənətkarın və Azərbaycan romanının, eləcə də ədəbiyyatının tarixində layiq olduğu qiyməti almamışdır. Əsər haqqında ilk obyektiv mülahizələrdən biri görkəmli tənqidçi M.C.Əfərova məxsusdur. O yazırdı: "Nəsrimiz həqiqətin üzünə dik baxan bir neçə qiymətli roman, povest və hekayələrə malikdir. Onlardan biri Mir Cəlalın "Açıq kitab" romanıdır". Bununla belə, "Açıq kitab" a münasibət birmənalı olmamışdır. Yazıcının bədii irsinin ardıcıl tədqiqatçılarından biri Y.İsmayilovun sözləri ilə desək, "...bəziləri də "Açıq kitab" a başqa cür yanaşır, müəllifi həyat həqiqətini təhrif etməkdə, varlığı birtərəfli qələmə almaqda, mütərəqqi realist ənənələrdən uzaqlaşmaqda... günahlandırır".

"Açıq kitab"ın həm "həqiqətin üzünə dik baxan", həm də "həyat həqiqətini təhrif edən" əsər kimi qiymətləndirilməsi təsadüfi deyil. 1941-ci ildə qələmə alınmış bu kitab "zamanın ruhuna uyğun" yazılmamışdı. "Açıq kitab"da həyat hadisələrinə münasibət və yazıçı ideali siyasi rejimin, ideologiyanın diqtələrindən güc almayıb. "Açıq kitab" bu gün də müasirdir. Romanın müasirliyini şərtləndirən digər iki amili də önə çəkmək lazım gəlir. Əsərdə təsvir predmetinə çevrilən zamanın hadisələrinə obyektiv münasibət var.

"Açıq kitab"da sovet hökumətinin ilk onilliklərindəki Azərbaycan həyatı, ictimai-siyasi və mədəni-əxlaqi mühitinin təsviri ön planda-

dır. Əsərdə kollektivləşmə uğrunda mübarizə zamanının hadisələri əks olunur. "Açıq kitab" epik planda yazılmamışdır. Tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, hadisələri epik təfsilatları ilə bədii əsərin predmetinə çevirmək M.Cəlalın üslubu üçün xarakterik deyil. O, daha çox hadisələri lirix planda verməyi xoşlayır. Hadisələrin təsvirini yox, hadisələrin obrazın düşüncəsindəki əksini inikasın mərkəzinə gətirir. Qeyd edək ki, 30-cu illərin ictimai-siyasi hadisələri bir çox romanların – o cümlədən Ə.Ələkbərzadə, S.Rəhimov, M.Hüseyn, Ə.Vəliyev və b. əsərlərinin bədii təhlil predmeti olub. Bədii təhlil predmeti olan zaman baxımından "Açıq kitab" "Yoxuşlar", "Dünya qorur", "Saçlı", "Tərlən", "Qəhrəman" romanları ilə birləşir. Lakin zamanın hadisələrinə yazıçı məqsədini müəyyənləşdirirsə, "Açıq kitab"da tamam fərqlidir. "Açıq kitab"da bədii inikasın xarakterindəki bu fərqli cəhət Azərbaycan ədəbiyyatının və nəsrinin həmin mərhələsi üçün olduqca ağırlıq bir problemidir. Məlumdur ki, sonralar tənqid və ədəbiyyatşünaslıq bədii yaradıcılıqda insan münasibətlərinin ön planına çəkilməsinin zəruriliyini və ədəbiyyatın özünəməxsusluğunu, yaşarlılığını da məhz bu cəhətin müəyyənləşdirdiyini döna-döna qeyd etdi. Hətta 50-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəlləri ədəbiyyatımızda şəxsiyyət amilinin qüvvətlənməsi və insana humanist münasibətin əksi baxımından yeni mərhələnin başlanğıcı kimi götürüldü. Bədii nəsrimizdə "Yanar ürək", "Böyük dayaq" və "Yeraltı çaylar dənizə axır" kimi romanlar insana humanist münasibət kontekstinin qabarlılığı ilə fərqlənən romanlar kimi xüsusi dəyər qazandı. Lakin bu o zaman etiraf edildi ki, siyasi rejim yumşalmağa doğru gedirdi. Məsələ burasındadır ki, təsvir predmetinə çevirdiyi həyat hadisələrinin obyektiv inikası və insan talelərinin önə çəkilməsi, başqa sözlə, humanist pafosu və ideali ilə "Açıq kitab" onunla eyni dövrdə yazılan romanlarla yox, ondan xeyli sonra yazılmış "Yanar ürək", "Yeraltı

çaylar dənizə axır" və b. tipli digər əsərlərlə birləşir. Bu mənada "Açıq kitab" zamanı qabaqlayan bir romandır.

"Açıq kitab"da zamanın hadisələrinə illuziyalı, təhrif edilmiş, ideologiyaya tabe tutulmuş münasibət yoxdur. İdeolojiden gələn təsvirlər burada epizodlar şəklindədir, çox vaxt yazıcının ifadə etdiyi "həqiqətləri" pərdələmək funksiyası daşıyır. Bu mənada, hələ 1945-ci ildə yazdığı "Açıq kitab" adlı məqaləsində M.C.Əfərovin romanı "həqiqətin üzünə dik baxan" əsərlər sırasında görməsi və bunu xüsusilə ağızla qeyd etməsi, görkəmli tənqidçinin zamanına görə tam açıqlaya bilmədiyi çox mətləblərdən xəbər verir.

"Açıq kitab" tədqiqatçılarda birmənalı olaraq satirik roman kimi qiymətləndirilir. Gəldiyəyevdən isə satirik romanın satirik qəhrəmanı, tipi kimi danışılır, sənətkarın ifşa hədəfi kimi təqdim olunur. Tənqidin gəldiyi qənaətlərdən biri belədir ki, "Açıq kitab" "xalqımızın öz doğma milli mədəniyyətini sürətlə inkişaf etdirməyə başladığı bir zaman onun xoşbəxt həyatını öz dar, şəxsi mənfəətləri xatirinə içərdən zəhərləməyə çalışan adamların iç üzünü bütün çıpaqlığı ilə açmış meydan qoyur. Müəllif belə adamları Gəldiyevlər adlandırdı". Göründüyü kimi, bu mülahizədə "xalqımızın öz doğma milli mədəniyyətini sürətlə inkişaf etdirməyə başladığı bir zaman"la şəxsi xislətin təcəssümü olan obraz arasındakı ziddiyyət qabardılır və əsərin bədii konfliktinin mahiyyəti kimi təqdim edilir. Fikrimizə, "Açıq kitab"da bədii təhlil obyektini seçilən Zamana tənqidçinin mülahizəsində özünə yer alan keyfiyyətlər məstəvisində yanaşılmalıdır. Məlum olduğu kimi, 30-cu illərin əvvəlləri ictimai-siyasi cəhətdən çox ağır bir dövr idi, 37-ci illər repressiyasının ərafəsi idi. Yeni bərqərar olan siyasi rejim milli varlığa, milli həyat tərzinə ciddi müdaxilələr edir, sınıf mənsubiyyəti önə çəkməklə milli birləşməyə ağır zərbə vururdu. "Açıq kitab" romanının satirik qəhrəmanı bu mühitdən güc alan və onun

xarakterini ifadə edən bir obraz kimi yaradılmışdır. Mir Cəlal bədii təsvirin, analitik bədii təhlilin mərkəzinə gətirdiyi Zamanın ruhunu satirik qəhrəmanın – Gəldiyevin simasında ümumiləşdirir.

Kərim Gəldiyev şəxsiyyət etibarı ilə zəif bir insandır, lakin karakter etibarı ilə şəxə meyllidir. Zaman Gəldiyevin karakterindəki bu şəx xislətinə geniş meydan verir. O, əvvəlcə kənddə, sonra da şəhərdə gördüyü hər yerdə və hər məqamda adamlara pislik edir, qara yaxır, onları qorxu-vahimə içində saxlamağa çalışır. Zaman keçdikcə o daha çox güc yığır, fəaliyyət meydanını genişləndirir. Partiya təşkilatının katibi olduğu institutun ictimai ab-havasını öz gəlişi və fəaliyyəti ilə dözülməz bir dərəcəyə çatdırır. İnstitut mikromühitidir. Buradakı həyat cəmiyyət həyatını simvolizə edir. İnstitutun rektoru Verdiyev də ona qoşulur. Bu qoşulmada karakter meyilliliyi də var. Ancaq Verdiyevin Gəldiyevə güzaştələri və onunla eyni havanı "çalması" onun "dostu"nun karakterində Zamanın ruhunu görməsi, ictimai sistemin Gəldiyevə arxa durmasını başa düşməsi ilə bağlıdır. İnstitutun komsomol komitəsi də, ayıq və düşüncəli vətəndaş mövqeli sədr Muxtar da Kərim Gəldiyevə təsir edə bilmir. "Bir nəfər Gəldiyevin əyanətləri, az qala böyük bir şəhəri iztirablandırmağa başlayır". Kərim Gəldiyev bu "güc"ü hardan alır? Mir Cəlal Kərim Gəldiyevi fərdi karakterin ümumiləşdirilmiş obrazı kimi yaratmayıb. Onun simasında siyasi rejimin "mənavi dünyası"nı əks etdirib. Kərim Gəldiyev şərti – metaforik obrazdır. Zamanın xisləti Kərim Gəldiyevin üzərinə köçürülüb.

Zaman insanlara sinfi-zümrəvi münasibət tələb edir və Kərim Gəldiyev təktəsərrüfatçıya düşməni kimi baxır, onu "müzür ünsür" hesab edir.

Zaman "Allahsızlar cəmiyyəti"nin tüğyan etdiyi zamandır. Kərim Gəldiyev ölünün üstündə "Quran" oxumağın, qəbiristanlığa getməyin əleyhinə çıxır. Zaman milli yaddaş-

sızlığa köklənib. Kərim Gəldiyev etnik yaddaşdan, milli tarixi varlıqdan, ənənədən gələn bütün insani keyfiyyətlərə "müharibə" elan edir.

Zaman yalan və saxtakarlıq üzərində qurulub. Kərim Gəldiyev boğazdan yuxarı söylədiyi parlıtılı, cazbedici və həm də vahiməli sözləri başının üstündə bayraq edib, murdar əməllərinin sipərinə çevirib.

Zaman əməlsizliyə əməl, məsləksizliyə məslək, şəxə xeyir donu geyindirir, Kərim Gəldiyev həmin daqiqə cildini dəyişir, zamanın boynuna biçdiyi "don"u həvəslə geyir, başqalarını da bu "don"da görmək istəyir.

Zaman onun biçdiyi və tikdiyi "don"u geyməyənlərə, geymək istəməyənlərə qucaq açmır. Kərim Gəldiyev heç bir vicdan əzabı çəkmədən belələrinin ayağının altını qazmağa, onu qırx arşın quyunun dibinə salmağa hazırdır.

Zaman Müşfiqləri, Cavidləri, Cavadları repressiya məngənəsinə salıb əzir. Kərim Gəldiyev də Vahidin, Rübabənin "açıq kitabı"nı bağlamağa çalışır.

Romanın konflikti Vahid-Rübabə cütlüyü ilə Kərim Gəldiyevin arasındakı ziddiyyətlər əsasında inkişaf edir. Vahid-Rübabə cütlüyündə milli karakterdən gələn bəzi səciyyəvi cizgilər əks etdirilmişdir. Onların təmiz sevgiləri də, karakterlərindəki bütövlük də, milli ənənələrə böyük hörmətlə yanaşmaları da, insanlara saf, təmənənəsiz münasibətləri də bu ənənədən güc alır. Tənqidə belə bir fikir səslənib ki, "...lakin Rübabə ilə Vahid surətləri son dərəcə zəif, sönük çıxmışdır". Nə Rübabə, nə də Vahid "zəif, sönük karakterlər" deyil, gücsüzdürlər. Bu obrazların yaradılmasında da yazıçının həyat həqiqətinə sədaqəti bütün çıpaqlığı ilə görünür. Müəllif onları "şişirdilmiş müsbət qəhrəman"lar kimi təqdim etmək fikrindən uzaqdır. Zamanın günü-gündən dəyişən karakteri Vahidin və Rübabənin xeyrinə deyil. Milli-tarixi varlıqdan gələn və Vahidin və Rübabənin karakterində cəmləşən

keyfiyyətlər onların yaşadıkları zamanda təqdir olunmur. Buna görə də onlar getdikcə daha artıq gücsüzləşir və tragik bir həyat yaşamağa məhkum olunurlar. Rübabə ağır xəstə yatan anasına qulluq etmək istəyir və buna görə bir gün dərəsdən qalır; dünyasını dəyişən anasının yasını saxlayır, onun ölümünü faciə kimi qəbul edir və bu tamamilə təbii olmaqla bərabər, insanın insanlığını şərtləndirən bir cəhətdir. Lakin Kərim Gəldiyev bu məqamlarda iki ayağını bir başmağa dirəyir, onu nə olur-olsun dərəcə gəlməyə, iclasa gəlməyə təhrik edir. Anasının ölümünə ağrınması Rübabənin siyasi korluğu kimi qiymətləndirir, onu cəzalandırmağa çalışır. Rübabə də, Vahid də Kərim Gəldiyevin və ona dəstək verənlərin əli ilə əzablı, ağır bir həyata düşür, böyük məhrumiyyətlərlə qarşılaşırlar. Rübabənin və Vahidin taleyi 30-cu illərdə faciəli tale yaşayan insanın aqibətini simvolizə edir. Rübabənin və Vahidin obrazında və

faciəsində müəllif Zamana kəskin tənqidi, İnsana isə humanist münasibətini gerçəkləşdirir. Romanın sonunda Kərim Gəldiyev ifşa olunur, Rübabə və Vahid öz "haqları"nı ahırlar. Bu, sovet ədəbiyyatşünaslığında ənənəvi olaraq qiymətləndirildiyi kimi, ancaq "humanizmin təntənəsi"nin ifadəsinə xidmət etmir. Daha çox öz məzmununda yazıçının siyasi senzurdan yayınmaq məqsədini gizlədir. Bununla belə, həm də sənətkar romanda Zamana haqqında demək istədiyi bir çox həqiqətlərə simvolik don geyindirir. Romanın sonunda mənavi cəhətdən müflis olmuş Gəldiyev özünü meşəyə verir, nəfəsini dərir və "kəsilmiş qarağacın quru kötiyü üstündə" oturur və bu zaman onun içindən "bir səs", duyğu keçir. "Bir də göyərəydim!.." Bu ifadədə 37-ci illərin hadisələrinə – repressiya illərindəki faciələrə, daha ağır, müdhiş bir tale yaşamaqla olacaq insanlığa ağır və humanist bir münasibət var.

Himalay Qasımov

USTAD SƏNƏTKAR, QÜDRƏTLİ ƏDƏBİYYATŞÜNAS, BÖYÜK PEDAQQQ

Azərbaycan nəsrini yeni bədii düşüncə axarında inkişaf etdirərək, ona yaşarlıq və başarılıq keyfiyyətləri aşılayan, elmi ədəbiyyatşünaslığı bir məktəb olaraq reallaşdırıb ucaldan professor Mir Cəlal Paşayev xaraktercə bütöv, müstəqil düşüncənin kamillik bir şəxsiyyət idi. Çox böyük yaradıcı insan olduğuna görə daim vicdanın sədasını dinləmiş, qəlbinin istəyinə əməl etmiş, varlanan dünyanın ahənginə uymamış, onun təzələnen rənginə heç vaxt aldanmamışdır.

Yazıçı-vətəndaş Mir Cəlal Tanrısından güc alan, mənəvi təkmini uca tutan batin sima, XX əsr ictimai-tarixi gerçəklər dönməndə ilkinliyini və özəlliyini qoruyub saxlayan fəvqəlinən idi. Mir Cəlalın keçdiyi tale yolu, yazdığı ömür kitabı bir daha təsdiq etdi ki, "Qadir Tanrı verməyincə kişi varlanmaz". Mir Cəlal qadın Allahın varlandırdığı və barlandırdığı ər kişilərdən idi. Mir Cəlal sənəti və şəxsiyyəti bir daha isbat etdi ki, "Hər xilqətə gərçi bir səbəb var", "Bihudə deyil bu karixanə" və istedad sahibi könlü istəyani yazıb-yaratmaqda sərbəst olmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycan xalqının milli mənəviyyət, təfəkkür və intellekt ənənəsinin öz əksini XX əsrin təkrarsız bədii-elmi fenomenini olan Mir Cəlal yaradıcılığında tapması təbii və qanunauyğundur. Bunu belə yorumlamaq olar ki, düha və istedad təbiət tərəfindən verilir, işıq və hərərət odun xassələri olduğu kimi, düha və istedad da insan təbiətinin öz xassəsidir. Bu həqiqət

oxucunu Mir Cəlalın yaradıcılıq bioqrafiyasının hansı amillərdən qaynaqlanıb güc aldığı, nə kimi ilkinlikdən təkənlənib yaşarlıq kəsb etməsi barədə konkret düşüncə axarı ilə irəliləməyə səsləyir.

Mir Cəlalın böyük maraq kəsb edən, milli-mənəvi dəyərlərdən qaynaqlanan və bir örnək olaraq daim anılan, qədirbilən xalq tərəfindən aziz tutularaq həyat yolu Cənubi Azərbaycanın Əndəbil kəndindən başlasa da, Tanrının istəyi və tələyin hökmü ilə Mir Cəlal Məhsətinin, Nizaminin, millət fədaisi Cavad xanın uyuduğu çox qədim və yaşarlı ədəbi-mədəni tarixi və zəngin milli ənənəsi olan Gəncə şəhərində məskən salmışdır.

Mir Cəlal ilk təhsilini bu şəhərdə almış, uşaqlıq və gənclik illərini burada keçirmişdir. 30-cu illərin əvvəllərindən Bakının qaynar ədəbi və elmi mühitinə qovuşan, az zaman kəsiyində və gerçəklikdə söz sahibinə çevrilən Mir Cəlalın dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli, böyük Mirzə Cəlil və Sabirlə düha qohumluğunu fundamental elmi və son dərəcə orijinal təhlil üslubu əsasında gerçəkləşən elmi və bədii örnəkləri ilə isbat etdi. Mir Cəlal 1940-cı ildə yazdığı "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" monoqrafiyasına görə filologiya elmləri namizədi, 1947-ci ildə tamamlayıb ortaya qoyduğu "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" adlı dərin elmi-nəzəri və ədəbi-tarixi düşüncəni global çevrədə sərgiləyən araşdırmasına görə isə filologiya elmləri

doktoru adına layiq görülmüşdür. Məlum olduğu kimi, "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" əsəri və onun bir qədr də zənginləşdirilərək 1958-ci ildə "Füzuli sənətkarlığı" adı altında nəşr olunan hal-hazırkı mətni bu gün də və əminlik ki, gələcəkdə də böyük poeziya dahisi haqqında ən dəyərli elmi-nəzəri tədqiqat əsəri kimi istinad obyektinə olacaqdır. Füzulinin bədii söz sənəti tarixinə gətirdiyi yenilikləri poetikasının inkişafı ilə bir araya gətirən Mir Cəlal araşdırmasının misilsiz tədqiqat əsəri olaraq füzuliləşməsi daim rəvnəqləndirəcəyi şübhəsizdir. Çünki burada Füzuli şeiri özündən əvvəlki ədəbi-tarixi proseslə, məxsusi olaraq Nizami poetik ənənələri ilə ilgilə tədqiq olunur. Nizami və Füzuli "Leyli və Məcnun"unun müqayisəli təhlilini tipoloji düşüncə müstəvisində incələyən Mir Cəlal bununla Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına yeni elmi düşüncə axarı gətirmiş oldu. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası ilə isbat olundu ki, Mir Cəlal araşdırma üsulunun elmi ədəbiyyatşünaslıqda yeni, orijinal və təkrarsız tədqiqat üsulu olaraq yorulmamması təbii idi. C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev kimi böyük sənətkarların əsərlərindəki bədii gerçəkliyi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf kontekstində araşdırmaq Mir Cəlalın tədqiqatlarında daim məhz keçilməmiş yollardan keçərək irəliləyindən soraq verir. O, istər "Klassiklər və müasirlər", "Gülüş bədii silah kimi", "C.Məmmədquluzadə realizmi haqqında" əsərlərində, istərsə də professor P.Xəlilovla birgə yazdığı "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", prof. F.Hüseynovla yazdığı "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" dərsliklərində yaradıcılıq kredo-suna sadiq qaldığını nümayiş etdirmişdir.

Mir Cəlalın "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyasına "Ustad yadigarı" başlıqlı ön söz yazan prof. Təhsin Mütəllibov ədibin yaradıcılıq arsenalı əsasında gerçəkləşən çeşidli incə məqamları bir araya gətirərək və həm də çox doğru olaraq

belə bir qənaətə gəlir ki, "Bədii təfəkkürlə elmi təfəkkürün sintezi, qovuşuğu Mir Cəlal müəllimin həm yazıçılıq, həm də alimlik fəaliyyətinə xüsusi, təkrarolunmaz bir vəsət və qüdrət vermiş, onun hər iki sahədəki böyük uğurlarının məhvəri əsası olmuşdur. Eyni zamanda həmin cəhətlər Mir Cəlalın son dərəcə səmərəli pedaqoji fəaliyyəti üçün də tükənməz bir potensiya, gözəl təcrübə və nəzəriyyə mənbələrini təşkil etmişdir. Lakin yazıçılığında da, alimliyində də, pedaqoqçuluğunda da ən aparıcı, istiqamətverici amil, heç şübhəsiz ki, məhz Mir Cəlal şəxsiyyəti olmuşdur!"

Mir Cəlal bütöv xarakterli, müstəqil düşüncəli, son dərəcə səmimi, qayğıkeş və humanist bir şəxsiyyət olduğuna görə tələbələrini, həmkarılarını, yetirmələrini və ümumən, Azərbaycan xalqının sevimli insanına çevirmişdir. Əslində Aləmlərin Rəbbinin qəlbində qərar tutan Mir Cəlalın millətini könlü evində sakit olması təbii idi. Mir Cəlal şəxsiyyətinin mənəvi aurası mühiti paklaşdırır, insan özünü bu çevrədə rahat və inamli hiss etdiyinə görə iman sahibi olur. Belə ki, alim Mir Cəlalın yetirmələri xalq tərəfindən təqdir edilən, elmi ictimaiyyət arasında böyük nüfuz sahibi kimi sayılıb-seçilən, ad-san qazanan simalara çevrilsələr də, ustadlarını bir an belə unutmur, güvəndiklərinə daim yaxın olmağa, ona sığınmağa çalışır, səsinə dinləməkdən zövq alır, ilhamlanırdılar. 1973-cü ildə dissertasiya işinin müdafiəsilə əlaqədar mən Bakı Dövlət Universitetində professor Mir Cəlal Paşayevin rəhbərlik etdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kafedrasına gəlir, orada rəsmi opponenti prof. Firidun Hüseynovla görüşürdüm. Həmişə də kafedra əməkdaşlarının Mir Cəlal müəllimin çevrəsində cəm olub məsləhət və tövsiyələrini nəfəs dərmədən dinlədiklərini görüb fəxrələnirdim. Bu qədrşünaslıq mühitinin möhtərəm professorunu müdrik şəxsiyyətdən qaynaqlandığını duyur və sevincdən vəcdə gəlirdim.

Mir Cəlal

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu satirlərin müəllifinin Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin "Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı tarixi" kafedrasının dosenti Nəcəf Nəcəfovla birgə yazdığı "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı məsələləri" (2007) monoqrafiyasının 59-cu səhifəsində yer alan bir fotosəhifədə də ölkənin məşhur alimlərindən A.Qasımzadə, C.Xəndan, M.Cəfər, Əli Sultanlı, C.Cəfərov, Məmmədhusəyn Təhməsi və Hidayət Əfəndiyevin professor Mir Cəlal Paşayevin sağında və solunda yer almaları məmləkətin adlı-sanlı qələmlə sahiblərinə Mir Cəlal şəxsiyyətinə dərin hörmət və ehtiram bəslədiklərinə əyani sübutdur.

Bədii yaradıcılığa 1928-ci ildə şeirlə başlayan Mir Cəlal ilk hekayə və oçerklərini 1930-cu ildə çap etdirmişdir. 1932-ci ildə "Sağlam yollarda" adı altında oçerklər kitabını nəşr etdirən Mir Cəlalın yaradıcılığında bədii nəsrin hekayə və roman kimi janrları önəm kəsb etmişdir. Hekayənin məhir ustası olan ədib Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. "Həkim Cinayətov", "Mərkəz adamı", "Təzə toyun nəzakət qaydaları", "Bostan oğrusu", "Kəmtərovlar ailəsi", "Mirzə", "Anket Anketov" hekayələrlə Mir Cəlal 30-cu illərdə tənqid oxunu çəkinmədən, son dərəcə cəsarətlə hədəfə qarşı yönəldə bilmişdir. Bu hekayələrdə yer alan bədii güllü-ədbi insanda sağlam duyğular oyaqdır, gerçəkliyə baxışda ayıqlıq hissi aşılayır, haqsızlığa, mənfiliyə qarşı dözümsüzlük ovqatı təlqin edirdi. Bu hekayələrdə savadsız mürzələr, cinayətkar hakimlər, "mərkəz adamı" Əntəzadələr, arvad alıb boşamaqla varlanan Balaxanlar, mənoviyatca cılızlaşmış düşkünləşən Səadət xanımlar, "nəzakət" pərdəsi altında çirkin simalarını gizlətməyə çalışanlar ədibin özünəməxsus realist qələminə tuş gəlirlər. Məsələn, "Anket Anketov" hekayəsində bürokratik iş üsulu və düşüncə tərzini tənqid-işfə obyektinə çevrilmişdir. Anket Anketov rəisi olduğu trestdə adamları şəxsi ləyaqətinə, bacarığına, xarakterinə, işgüzarlığına görə deyil, "iç-

ni delosu"na görə dəyərləndirir. Canlı insanlara "iş qovluqlarının səyyar kölgələri" kimi baxan, hər kəsin tərcümeyi-halında "amma" tapıb onu özündən asılı etmək istəyən Anket Anketov ədibin qüdrətli satirik qələmi ilə canlı bürokrat tipi kimi ümumiləşdirilmişdir.

Mir Cəlal cəmi yeddi səhifədən ibarət olan "Anket Anketov" hekayəsi ilə 30-cu illərin Azərbaycan cəmiyyətində gerçək hal alan və insanlara hədsiz sıxıntı gətirən ictimai-siyasi prosesləri, inzibati-bürokratik idarəçilik üsulunu kəskin tənqid edir. Mir Cəlalın qənaətinə görə ideoloji baxışlara, bölücülük siyasətinə rəvac verən bir cəmiyyətin Anket Anketov kimi rəislərin meydan sulayaraq zamanın istəyinə uyğun kadr siyasəti həyata keçirməsi heç də təəccüblü deyil. Hekayədə dövrün tarixi realığı, başqa sözlə, 30-cu illər Azərbaycanının kadr siyasətinin vulqar-sosioloji düşüncə və göstərişlər əsasında formalistcəsinə həyata keçiriləyi sərgilənir. Anket Anketovun nitqində yer alan bir məqamə diqqət yetirək: "Nə olar, etiraz eləsinlər. Bəyəm etiraz eləyənlər kimlərdir? Aydındır ki, kapitalizmin tör-töküntüləri... Onlar artıq özlərinin ölüm məhkum olduqlarını hiss etmişlər. Mənuş işlərini indi də bu yanda görmək istəyirlər. Onların öhdəsindən gəlmək mənim boynuma".

Vəzifə başına keçən kimi hamam müdir-lərini yanına çağırırdı. Hamısından "liçni delo" tələb etdi. Hekayənin daxil şüjetlə oxucunun düşüncəsinə belə bir fikir təlqin edilir ki, məhz bürokratik bir cəmiyyət Anket Anketovun bürokrat kimi yetişməsinə və hamam işçiləri arasında düşmən ünsürləri, "kapitalizm tör-töküntüləri aramasına münbət zəmin yarada bilərdi. Bununla da "Anket Anketov" hekayəsi 30-cu illər Azərbaycan cəmiyyətinin iç üzünü, mənavi simasının nədən ibarət olduğunu aydın göstərən bir güzgü olaraq, vətənimizi gələcəkdə gözləyən fəlakətlər, bəlalər və kataklizmlərdən xəbərdar edirdi.

Bir ölkənin ki, məsul vəzifə tutan adamı Anket Anketov kadr siyasətinə həyata keçir-

rəkən işçisinin atasının nalbənd olub hansı zümrənin atını nallamasını siyasi məsələ hesab edib bunun üzərində xüsusi dayanırsa, iki rəqəmi cəmləyə bilməyən Nisə Qənbər qızını hesabdar, Nuru Nuruzadə adlı komsomolçunu qadın hamamına kisaçı təyin edirsə, deməli, artıq bu təkcə Anket Anketovun beyninin problemi deyil, məhz bu kimi "siyasi cəhətdən sayıq" tipləri yetirən cəmiyyətin problemdir.

Mir Cəlal bu hekayəsi ilə bürokratiizmin kökünə balta çalmış, o çağın siyasi gerçəkliyinin Anket Anketov xislətlilərə meydan verməsinin gələcək fəsadları barədə cəmiyyətə mesaj göndərmişdir. Bu baxımdan "Anket Anketov" hekayəsi tariximizə və tələyimizə təəs-sübkeşlik göstərən bir yazıçı-vətəndaşın könül yanğısı, harayı və ələman səsidir. Anket Anketov bir satirik tip olaraq bütün qaballığı ilə 30-cu illər Azərbaycan cəmiyyətində üfürülüb şişirdilən "kim-kimi" ovqatına rəvac verənlərin təmsilçisidir.

C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev hekayə yaradıcılığı ilə formalaşan poetik ənənələri yeni şəraitdə davam və inkişaf etdirən ən böyük usta sənətkar, əlbəttə ki, Mir Cəlaldir. Sovet gerçəkliyinin ideoloji başlıqlara rəvac verib sənəti siyasət atının yedəyinə aldığı şəraitdə hekayə kimi çevik bir janrı çağın ədəbi prosesinin aparıcı forması olaraq gündəmə saxlamaq kifayət qədər müşkül məsələ olsa da, məhz mütəfəkkir yazıçı Mir Cəlalın sənətkar cəsarəti, əzmi və iradəsi sayəsində o, mövzu dairəsini genişləndirdi, poetik-struktur imkanlarını qədərincə artırdı. Hekayələrində zahiri effektə deyil, daxili mənanı, səciyyəvi əlamətlərin bədii inikasına önəm verildiyindəndir ki, "Qonaqpərvər", "Dost görüşü", "Vicdan əzabı", "Müalicə" kimi "Həkim hekayələri" (1938-1939) silsiləsinə daxil olan satirik əsərlərdə lirik-yumoristik məqamlar məxsusi yer alaraq janrdə subyektiv başlanğıcın fəallığına zəmin yaradılır. Müəllif lirik ifadələri elə ustalıqla işlədir ki, oxucuda tənqid obyektinə qarşı qəzəb və nifrət hissi

daha da artır. Bu zaman lirik fonda canlandırılan məni tip daha şiddətli gülüş doğurur və lirik leksikanın ironik ağırlığına davam gətirmək iqtidarında olmayan tiplər sıxılıb əzirlər. Yazıçı tipləri xarakter, düşüncə tərzini və ictimai-sosial məişət ədaləri baxımından fərqləndirir, müxtəlif nəslə, ayrı-ayrı zümrə və təbəqələrə mənsub olanları eyni tənqid müstəvisi üzərində ustalıqla bir araya gətirir. Mir Cəlalın satirik hekayə ustalığının mühüm dəyəri həm də ondadır ki, o, lakonik təsvirlər vasitəsilə gülüş hədəflərinin daxili ələmi, psixoloji-mənavi durumu, ictimai-sosial mövqeyi, iç dünyasında cərəyan edən mürtəce proseslər barədə bitkin və dolğun informasiya verə bilir. Bu kimi məziyyətlər Mir Cəlal satirik hekayə yaradıcılığının əsas məğzini, başlıca məzmununu təşkil edir.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatında miniatür romanlar müəllifi kimi də şöhrət qazanmışdır. "Dirilon adamı" (1934-35), "Bir gəncin manifesti" (1939), "Açıq kitab" (1941), "Yaşdırlarım" (1946-1952), "Təzə şəhər" (1948-1959), "Yolumuz hayandır?" (1952-1957) əsərləri isbat etdi ki, roman kimi epik vüsətli bir janrdə də sənətkar sözlərin meydanını daraltmaqla bədii fikrin təsir imkanlarını hədsiz dərəcədə artırmaqla bilər. Mir Cəlal sözügedən əsərlərin süjetini lirik-psixoloji axara salmaqla ümumən roman janrına daxil nəfəs genişliyi gətirmiş oldu.

"Dirilon adam" romanının aparıcı qəhrəmanı Qədir güzarının ağırlığından daxilində bir andışa duysa da, sevil-seçdiyi gözəl-göycək arvadı Qumru ilə ömür payını dinclik və əmin-amanlıq şəraitində başa vurmaq istəyir. Lakin bu safqəbli zəhmətkeş insan hardan və nədən bilsin ki, yaşadığı zalım zamanədə qadının gözəl olması onun özünə və ailəyə müsibət və bəlalər, fəsadlar və mənavi sarsıntılar gətirə bilər.

Gerçəkliyi ehtiva edən süjet konsepsiyası ilə Qədir və onun ailəsinin acınacaqlı taleyinin bədii tarixi və cəmiyyətin mənavi dirilmənin qarşısını nə kimi amansız vasitələrlə aldığı barədə konkret fikir formalaşdırılır.

Romanın "Dostlar" proloqunda Qədirin həbsxana yoldaşları onun başına gələn əhvalatların çözülməsini istəyirlər. "Yerində bitməyən gül" adlı birinci fəsilə Qədir taleyinə yazılanları nəql edir. Məlum olur ki, bütün sıxıntılar gecənin qaranlığında dahlizdə yeddilik lampa işığında mərmər vücudlu Qumrunun təknədə yuyunmasına at belində pəncərədən tamaşa edən Bəbir bəyin "ox ilanı"na dönərək "yerində bitməyən gül" hesab etdiyinə belinə sürünüb dolışmaq istəyi ilə başlayır ki, məhz bu məqam Qədir ailəsinin gələcək faciəsinin zəminini olur. Sözügedən görüntü bir təsadüf olsa da, bir tərəfdən Bəbir bəyi yetirən cəmiyyətin sadə, zəhmətkeş insanlar üçün nə kimi bələlər doğurduğu və ona qarşı mücadilə edənlərin haqlı olduğunu müstəviyə çıxarır, digər tərəfdən insanın öz xislətindən uzaqlaşaraq iblisləşməsinin nə kimi fəsadlar doğurduğunun sərgilənməsinə təkan verir.

Romanın süjeti çözüldükcə məlum olur ki, mövcud ictimai cəmiyyətdə Qədirin mənavi dirilik qazanması, vətəndaş olaraq mücadilə yolu ilə özünü təsdiq etməsi məşəqqətsiz, itkisiz başa gələn deyil.

Bir cəmiyyətdəki, vətəndaşcismani diriliyini isbat edə bilmərsə, müraciət etdiyi "mötəbər" şəxslər ona dirilməməyi məsləhət bilirlərsə, deməli, onda nicat yalnız özünüdərkə, mənavi dirilmə uğrunda mücadilənin siyasi-hüquqi müstəvidə və mümkün olan vasitələrlə aparılmasına qalır. Son dərəcə humanist-yazıçı və insan dərdlərini dərin vətəndaş yangısı ilə yaşayan Mir Cəlal ürək ağrısı ilə olsa da, Qumrunun tale yolunun son dərəcə acı və sarsıntılı məqamını, insanlığı sinirləndirə biləcək bir ağrını müstəviyə çıxarır:

"Bəbir bəy uşağı qamışlıqdan çıxarıb suyun qırağına gətirdi. Qılçalarından bərk tutdu, başını tovladı. Havada tovlanıqca uşaq içini çəkir, kəsmə-kəsmə səs çıxarır, "ana!" deyirdi..."

Bəbir bəy bir də bərk tovladı. Uşaq qorxusundan hıçqırdı. Ona nə ediləcəyini bilmirdi. Bəy uşağı var qüvvəsi ilə qaldırdı, daşa çırpdı.

Uşağın başı azıldı. Nar kimi xışladı. Yazıçı bir səs eşidildi. Qumrunun gözü uşağa sataşanda onu dəhşət aldı".

Mir Cəlal təbii könül ağrısı ilə çox doğru buyurur ki, "bu dəhşəti, qələm yazmaqdan, dil deməkdən acizdir, oxucum, özün təsəvvür et!". Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu son dərəcə dəhşətli olsa da, faktdır, könül bulandırsa da, xisləti ortaya qoyan reallıqdır.

Yazıçı zalım zamanə qurbanına çevrilən bu günahsız körpənin anasının fəryadına səbəb olan həmin dəhşətli səhnənin qəlbə və düşüncəyə nə kimi təsir etməsi barədə oxucusuna müraciətə yazır: "Kürəyini ayazlara verən, qəlbini kiçik bir məxluqun sinəsinə qoyub bəsləyən ananın faciəsinə duy! Dahiləri qucağında böyüdən anaya ayılın, canavarların etmədiyi edildi..." Məhz bu dəmdə Qumrunun harayı, ələman səsi yazıcının xüsusi vurğuladığı kimi, "anaların üsyanını çağırən vulkan kimi səsləndi". Bədii xarakterləri tarixiliklə müasirliyin sintezi əsasında yaradan qüdrətli sənətkarın qənaətinə görə dünya xali deyil, qisas qiyamətə qala bilməz. Belə ki, Qədirin mənavi dirilik yolunda çəkdiyi əzablara nəhayət vərəm azadlığın qismət payı kimi reallaşması qəmli talelərə bir nikbinlik, yaşamaq eşqi aşılayır. Bir ailənin qəmli taleyi fonunda cəmiyyəti intibaha səsləyən, milyonları haqq səsinə qoşan "Dirilən adam" romanı tarixi və bədii həqiqət duyğusu ilə isbat etdi ki, hətta siyasi-ideoloji başqılar dönmənin yetirməsi olan vulqar-sosioloji tənqidin istəyindən də asılı olmayaraq zamanın hər cür sınağına sinə gərəkiz özəl keyfiyyətlərini ortaya qoymaq zorunda olan dahiyən əsərlər yazmaq mümkündür.

Orijinal bədii struktura malik "Bir gəncin manifesti" romanının ideya-məzmunu proloq və epiloqla yanaşı, on doqquz fəsilə sərgilənmişdir.

Romanın "Proloq" hissəsində böyük alman dahisi Hötenin "Həyat və azadlıq, ancaq onlar üçün hər gün döyüşə gedən adamlara layıqdır",

"Təhqir" adlanan birinci fəsilində L.Tolstoyun "Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyirlər, bədbəxt ailələrin isə hərəsi bir cür bədbəxtədir" qənaətinin epigraf olaraq yer alması əsərin kompozisiyasında mərkəzi güc nöqtəsinin yaranmasına, assosiativ düşüncə qatının genişləndirilməsinə hesablanmışdır. Epigraflar fəsillərdə gerçəkləşən əhvalatların ahənginə sanki öz möhürünü vurur. Romanın "Məktub" adlanan on ikinci fəsilində məşhur

"Analar yanar ağlar,
Dərdini sanar ağlar,
Dönər göy göyərçinə,
Yollara qonar ağlar"

xalq bayatısı "bir həftə aramsız əli qoynunda yuvası dağılmış sığırçın kimi səssiz-səmirsiz dayanan" Mərdan anası Sonanın "sınıq könlünün ümid və iztirablarını "bir namə" ilə ciyərparasına bildirmək istəyinə" körpü salır və Sonanın "Ürəyimini bəndi, gözümün işığı, oğlum Mərdan! Nə tez unuttun? Bədbəxt anana əl boyda kağız qoyub getdin! Səndən sonra bizi çox incitdilər. Bahar da bilmirəm haralara azıb getdi" fəryadına zəmin yaradır. Göründüyü kimi, "Bir gəncin manifesti" romanında məqamla ilgili olan bu orijinal struktur, əlbəttə ki, öncə bədii ideyanın daxili dinamikasına hesablanmışdır. Belə halda hadisə və əhvalatların lirik-psixoloji məqamlarla süjet əlaqəsi təbiidir.

"Bir gəncin manifesti"nin "Göz yaşı romanı" adlanan doqquzuncu fəsilində qəmli olay zalım zamanə insanların Sona oğlu Baharın acı taleyinə biganə münasibətləri müstəvisində sərgilənir. Ayazlı-şaxtılı bir gecədə tənhalığı, yalqızlığı köksü dolusu yaşayan Baharın " - Ay ana! Ana can!" harayı yazıcının könül ağrılarına səbəb olduğu üçüncü ki, o, günahsız bir yavrunun həyatının qəsdinə yönələn sərt rüzgarı ittiham edir: "Ey tufan, ey acı şaxta! Siz nəhaq yerə qiyamət qoparırsınız! Siz nəhaq yerə tündləşir, var qüvvənilə hücum edirsiz-

niz". Ona görə "nahaq yerə" ki, sərt rüzgardan öncə zalım zamanə övladlarının rəhmsizliyi və insan dərdlərinə biganəliyi artıq öz işini görmüşdür. Bu məqamda roman müəllifi oxucularını "ey insanlar rəhmə gəlin, yoxsa dünya məhv olar" harayına qoşur.

"Yusif-Züleyxa" xalçasının ingilissə satılmaq anında Sonanın "İtə ataram, yada satmam" - deyə qəti qərar qəbul etməsi məhz vətən sevgisi ilə yaşayan müəllifin milli təəssübkeşlik duyğusundan qaynaqlanması əksizdir.

Romanın "Manifest" fəsilində Mərdanın "Bahar, mələk qızum, sən indi hardasan? Qalx, qardaşım, buzlu torpaqların altında olsan da, ailəmizə bax! Məsum başına, təlesiz həyatına, günahsız ölümünə and olsun ki, sən bütün arzularına layıqdın" qənaəti haqq verir deyə ki, heç inqilab da bəzi yarıların göynərtisini aradan qaldıra bilmir. "Manifest" də sözügedən məqam belə bir inam doğurur ki, inqilab edib hakimiyyətə gələn Mərdan Baharsız özünü, əslində, heç də xoşbəxt hesab etmir. Bu həm də o deməkdir ki, Mir Cəlal yüksək sənətkarlıqla yazılmış bu romanında mənavi-əxlaqi dəyərlərdən qaynaqlanan səadəti daha önəmli hesab etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatına həqiqəti içüzdən göstərən əsər kimi daxil olan "Açıq kitab" romanının ziyalı mühitinin, məktəb həyatının yayğılarının gerçək yer aldığı süjetində həyat gerçəyi konkret insan taleləri baxımından dəyərləndirilmişdir. Əsasən, satirik plan-da yazılan "Açıq kitab"da lirik və dramatik məqamlar da kifayət qədər yer almışdır. Səadət evini başqalarının müsibəti üzərində dikəltmək istəyi ilə bəd əməllər göstərən Kərim Gəldiyev romanda əxlaqi-mənavi naqisliyin daşıyıcısı kimi sociyalaşdırılır. Onun qara əməllərini həyata keçirmək üçün istinad etdiyi "əzməsən, əziləcəksən, ayaqlamasan, ayaqlanacaqsan..." "fəlsəfəsi" ən sonda iflasa uğrayır və Gəldiyev kökündən kasılən ağac kimi bir daha əkilib göyərçək istəyinin mümkünsüzlüyünü acı həqiqət kimi qəbul etməli olur.

"Yolumuz hayandır?" romanında zəngin mənəvi dünyaya, möhtəşəm insani dəyərlərə, yüksək ideala malik olub, "Bənzərəm bir qocaman dağa ki, dəryada durar" – deyə haqq səsinə ərsə ucaldan dahi Azərbaycan şairi Sabirin ömür kitabı səhifələni və o zamanlı Azərbaycan cəmiyyətinin kəşmə-kəşli mənzərəsi fonunda yolumuz hayandır sualına cavab aranılır.

Mir Cəlal "Yaşdırlarım" romanında əməl və qayə sahibi olan insanların yaddaqalan mükəmməl bədii obrazlarını yaratmışdır ki, bunların sırasında Kərimzadə, Nəriman, Səlim və Hədiyyə xüsusilə fərqlənirlər. Realist yazıçı təkminə, incə və həssas sənətkar duyum imkanına malik olan Mir Cəlal "Yaşdırlarım" da da

hadisələrin mahiyyətinə dərinləndirən nüfuz edir, faktları seçib ümumiləşdirərkən onları bədii düşüncədən keçirir, obrazının ruhi və əqli durumundan çıxış edərək daxili aləmləri barədə konkret fikir formalaşdırır. Nəriman və Kiçik xanım süjetində sərgilənən olaylar isbat edir ki, ustad yazıçı Mir Cəlal intim-fərdi duyğularla ictimai-siyasi mətləbləri qəhrəmanların tale kitabında bir araya gətirməkdə də mahir sənətkardır.

Misilsiz sənətkar, qüdrətli ədəbiyyatşünas, əvəzsiz insan, böyük pedaqoq Mir Cəlal xalqımıza çox zəngin ədəbi-mədəni, mənəvi-əxlaqi irs bəxş etdi və ən sonunda əzəli və əbədi aləmə, qəlb və könlüllər dünyasına çox xoş sandığı ruhi-mənəvi məkana qovuşdu.

POEZİYADAN NƏSRƏ (MİR CƏLAL NƏSRİNİN POETİK ƏSASLARI)

Mir Cəlal

Aqil Hacıyev

İctimai-siyasi həyatda Rusiyada çarizmin süqutu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə milli dövlətçiliyin bərqərar edilməsi və onun zor gücünə devrilməsindən sonra bolşeviklərin hakimiyyəti ilə keçirmələri kimi hadisələrlə bağlı olan köklü dəyişikliklər ölkəmizdə 1920-ci illərin ədəbi prosesində yeni mövzular, ideyalar, yeni poetik üslub doğurmaya bilməzdi.

Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığında dəfələrlə belə bir fikir səsləndirilmişdi ki, 1920-ci illərin ortalarından etibarən milli ədəbiyyatda, xüsusən milli poeziyada yeni nəslin təmsilçilərinin sədasi daha ucadan eşidilməyə başlamışdır. Bu, o zamanlı milli ədəbiyyatın bir çox təmsilçilərinin ya 1917-1920-ci illərdə baş verən hadisələr zamanı həlak olduğu (Abbas Səhhət, Firudin bəy Köçərli, Bayraməli Abbaszadə, Mir Fəttax Müsəvi), bir qisminin ölkəni tərk etdiyi (Əhməd Cəfəroğlu, Almas İldırım, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əziz Şərif, Məhəmməd Ağaoğlu), digərlərinin isə cərəyan edən hadisələrin təsiri altında ədəbi fəaliyyətdən uzaqlaşdığı (Nağı Nağıyev, Neymət Hacıyev, Ömər Faiq Nemanzadə, Şəkili Əfəndizadə) bir dövr idi.

Azərbaycan poeziyasının adıçəkilən yeni dalğasının təmsilçilərinin əksəriyyəti hətta belə ekstremal şəraitdə də Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatı üçün ənənəvi olan mövzular, metod və üsullara sadıq qalmışdı. Bu baxımdan, gələcək xalq şairi Süleyman

Rüstəmin iki etirafı səciyyəvidir: "Ədəbiyyat cəbhəsinə 23-cü ildə atıldım. Şeirimin ilk gülüşü ağlamaq oldu. İl yarım ağladım, sıızladım"; "...bizi İsmayıl Hikmətlorin, Cənnətlorin, Səməd Mənsurların vahiməsi basmışdı".

XX əsr Azərbaycan poeziyasının parlaq nümayəndəsi, xalq şairi Səməd Vurğunun aşağıdakı açıqlaması da S.Rüstəmin fikirlərilə səsleşir: "O zaman biz gənc şairlərdən bir çoxu xırda burjuva poeziyasının bədbinlik və düşkünlük ifadə edən təsirindən hələ tamamilə yaxamızı qurtara bilmədik. Poeziyada köhnəliyə, bizə yabançı olan hallara qarşı mübarizəni şiddətləndirməklə bərabər, eyni zamanda öz şüurumuzdakı köhnəlik qalıqlarını təmizləmək, onlara üstün gəlmək lazım idi".

Bu dövrün yeni dalğa şairlərinin bir çoxu üçün yeganə etalon, təqlid obyektinə məşhur rus sovet şairi, sovet poeziyasının tanınmış lideri, inqilabın çarçısı Vladimir Mayakovskinin yaradıcılığı idi. Yarınmaqda olan Azərbaycan sovet poeziyası nümayəndələrinin onun inqilabi pafosla fərqlənən yaradıcılığını çox diqqətlə öyrəndikləri məlum faktdır. 1920-ci illərdə Vladimir Mayakovskinin Azərbaycanda dəbdə olmasının səbəblərindən biri də onun 1926 və 1927-ci illərdə iki dəfə Bakıya gəlməsi, Azərbaycana bir neçə şeir həsr etməsi, yazarlarımızla görüşləri və söhbətləri idi. Bu görüşləri xatırlayan Süleyman Rüstəm yazırdı: "Mayakovski poeziyası ilə 1925-ci ildən tanışam. Ədəbiyyatda ilk addımlarımdan daim onun yaradıcılığına dərin ehti-

ramım olub: o zaman rus proletar şairlərindən öyrənirdik. Sağlam, yeni ruh, onların poeziyasına xas olan yeni görüntülər şairlərimizə böyük təsir göstərirdi. O zaman Moskvadan Bakıya tez-tez şair və yazıqlar gəlir, bizə dostcasına kömək edirdilər... Nəhayət, 1927-ci ilin dekabrında Bakıya Mayakovski gəldi... Moskvada yaşamasına baxmayaraq, o, ədəbiyyatımıza və Bakıya yaxından bələd idi. Söhbət canlandı. O, yaradıcılığa yeni başlayan yazıqlarla ciddi, qayğıkeş şəkildə işləməyin mühümlüyündən, ədəbiyyatın geniş kütlələr arasında yayılması üçün fəhlə rayonlarında ədəbi axşamlar keçirməyin zəruriliyindən danışdı".

1920-ci illərin ikinci yarısından etibarən Vladimir Mayakovskinin Azərbaycan poeziyasına faydalı təsiri barədə o dövrün məşhur Azərbaycan şairləri yuxarıda adlarını çəkdiyimiz Süleyman Rüstəm və Səməd Vurğun, eləcə də Rusul Rza, Məmməd Rahim və Osman Sarıvəlli yazmışdılar.

1920-ci illərin ikinci yarısı Azərbaycan poeziyasının bir çox nümayəndələri ədəbiyyata keçmiş mövzuların müdaxiləsinə kimi daxil olsalar da, yanılmalarını aradan qaldırır və V. Mayakovski poeziyasının təsiri altında yeni həyatı tərənnüm etməyə başlayırdılar. Bu gün postsovet Azərbaycanında inamla deyə bilərik ki, həmin dövr Azərbaycan poeziyası nümayəndələrinin əksəriyyətinin yaradıcılıq yolu məhz təxminən həmin şəkildə formalaşdı. Lakin istisnalar da vardı.

Bələ ki, Mir Cəlal Azərbaycan poeziyası tarixinə tamamilə başqa cür qədəm qoydu. Onun haqqında çoxlu monoqrafiya, dissertasiya, ədəbi-tənqid məqalə yazılsa da, milli ədəbiyyatımızın bu klassikinə rəngarəng yaradıcılığına həsr olunan çoxsaylı araşdırmalar sırasında onun poetik yaradıcılığını öyrənən birca də nə o tədqiqatın olmaması təəccüb doğurur. Mir Cəlalin zamanın özünəməxsus rəmzinə çevrilən nəsrinin poeziyasını o dərəcədə kölgədə qoydu ki, ədəbin yaradıcılığının bu qolu, demək olar ki, tamamilə unuduldu. Məsələn, Mir Cəlalin

1998-ci ildə qeyd olunan 90 illiyi ilə əlaqədar onun haqqında xatirələr yazan Azərbaycan filoloqlarının müxtəlif nasillərinin iyirmi təmsilçisindən yalnız biri - professor Yaqub İsmayılov Mir Cəlalin poetik yaradıcılığını ötürü qeyd etmişdi: "Mir Cəlal ədəbiyyata 1928-ci ildə şeirlə gəldi" və dərhal sanki üzr istəyərək yazmışdır: "Amma bədii istedadı 1930-cu ildə yazıb-yaratdığı nəsr növündə parladı".

Bütün bunların nəticəsi kimi Bakı Dövlət Universitetində keçirilən və Mir Cəlalin 100 illiyinə həsr olunan elmi konfransda (aprel, 2008-ci il) xüsusi topluda çapdan çıxan 94 (!) məruzənin heç birində onun şeirləri barədə bir kəlmə belə deyilmədi.

Halbuki yazıqın özünün tərcümeyi-halına, ən yaxın ədəbi əhatəsinin onun yaradıcılığına həsr olunmuş əsərlərinə müraciət Mir Cəlalin poetik irsinə fərqli şəkildə nəzarət salmaq imkanı verir.

Ədəbiyyata gəlişi barədə tərcümeyi-halında Mir Cəlal özü yazırdı: "1926-1927-ci illərdə pədaqoji texnikumun son sinfində oxuyanda mərkəzi qəzetləri, xüsusən "Gənc işçi"ni müntəzəm mütəail edir, özüm də ara-bir məqalələr yazırdım. "Gənc işçi"də rast gəldiyim ədəbiyyat səhifələri məni çox maraqlandırıldı. Mən istəyirdim orada yazam. Bir necə şeir qaralayıb, poçt ilə göndərdim, cavab çıxmıdı... Bir dəfə Mayakovskinin "Zərbəçi marşı" adlı şeiri əlimə keçdi, onu oxudum və nədənsə tərcümə etmək fikrinə düşdüm... Bir həftə sonra "Zərbəçi marşı" adlı tərcümə şeirim çıxdı. Bu mənim mərkəzi mətbuatda ilk yazım idi".

Göründüyü kimi, artıq tanınmış nəsr ustası olan Mir Cəlal heç də ilk poetik qələm təcrübələrindən üz döndərmir, rus sovet şairi V.V. Mayakovskinin "Zərbəçilər marşı" şeirini tərcümə etməsi lə fəxr edirdi. Yeri gəlmişkən, bütün cəhdlərə baxmayaraq nə 1920-ci illərin qəzetlərinin birində çap olunan həmin tərcüməni, nə də V. Mayakovski poeziyasının Mir Cəlala təsirini aşkarlamaq mümkün olmamışdır (yalnız bir istisna var ki, bu barədə daha irdəlikdə danışlaçaqdır).

Mir Cəlalin milli poeziyaya gəlişi barədə göstərilən xatirələrini onun yaxın dostu, Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında birgə işləyirdiyi həmkarı tənqidçi-ədəbiyyatşünas Cəfər Xəndan ədəbin 1958-ci ildə qeyd olunan 50 illiyinə həsr edilmiş "Mir Cəlal" monoqrafiyasında təsdiq edir: "1924-28-ci illərdə Mir Cəlalin ədəbi-ictimai fəaliyyəti başlanır... o, ilk şeirlərini nəşr edir".

Mir Cəlalin həmin yubileyinə həsr olunmuş səciyyəvi "Nasir dostuma" adlı şeirində həmyaşıdı və yaxın dostu Süleyman Rüstəm onun ilk şeirləri haqqında daha ətraflı danışır. Beş bənddən ibarət olan bu şeirin ilk iki bəndində Mir Cəlalin poeziyasından, poetik istedadından söz açılır:

Gəldin şair kimi bizim bu əsrə,
Gözəllərdən dedin, eldən danışdın.
Vəfasız! Nəhayət, bənd olub nəsrə
Şair cəbhəsindən astaca qaçdın.

Bizdən qaçdınsa da, uzaq olmadın,
Hər sözün, hər cümlən bir saz kimidir.
Yenə aramızda şairdir adın,
Çünki nəsrin elə şeir kimidir.

Bizim zəmanədə əlli yaş nədir,
Açıl, gül güneşli bir səhər kimi.
Hələ nə vaxtdır, yaxşı düşsün bir
İndi dil açırsan körpələr kimi.

Sözlərin şipşirin, duzlu, məzəli,
Ürəkdən güldürür oxuyanları.
Böyük məhəbbətlə çəkir irali
Əmək cəbhəsində can qoyanları.

Sadə ürəklərdə yandırır çıraq,
Qazanın ellərin məhəbbətini.
Yaşa yüz il daha, unutma ancaq
Molla Nəsrəddinin nasiiyyətini.

Bu lakonik, lakin əhatəli misralar Mir Cəlalin erkən lirikasının mövzularını açıqlayır, onun poetik istedadı barədə maraqlı məlumatlar çatdırır.

Məlum olur ki, Mir Cəlalin lirikasında məhəbbət mövzusu ("gözəllərdən dedin") ictimai-siyasi mövzularla çılğalaşdı ("eldən danışdın"). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Süleyman Rüstəm Mir Cəlalin nəsrilə poeziyasını çox uğurlu şəkildə qarşılaşdırır ("nəsrin elə şeir kimidir").

Mir Cəlalin sitat gətirdiyimiz tərcümeyi-halı, Cəfər Xəndan ona həsr olunmuş monoqrafiyası və Süleyman Rüstəmin şeiri tam əsasla iddia etməyə imkan verir ki, 1920-ci illərin ikinci yarısında Mir Cəlalin şeirləri Azərbaycan ədəbi prosesində görkəmli yer tutmuşdur ki, həmin dövrdə "Azərbaycan şairlərinin əsərlərində gözəçarpan dərindən nikbinliyin, mübariz-inqilabi əhvali-ruhiyyənin o zamankı rus proletar ədəbiyyatındakı inqilabi əhvali-ruhiyyə ilə səsləşməsi təsadüfi deyildi. Hər cür ələmdən, kədərdən üz döndərən yeni həyatın şən və mübariz ruhi ilə yaşayb yaratmaq, xalqı quruculuğa, zəhmətə və yeni ideal uğrunda mübarizəyə səsləmək o zamankı poeziyamızda çox güclü idi".

Gənc Mir Cəlalin poetik təcrübələrinin məhz belə yönümlü axarda inkişaf etdiyini deməyə də tam əsasımız var. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, gənc Mir Cəlalin qələmə aldığı şeirlərdən ancaq dördü dövrümüzə gəlib çıxmışdır. Həmin şeirlər ədəbin ən möhtəbər və geniş bibliografiyası, qeyd etdiyi kimi, 1920-ci ilin məşhur jurnalından olan "Qızıl Gəncə", "Maarif yolu" və "İlk addımlar" da çap edilmişdir.

Eyni vaxtda qısa bir müddət ərzində yazılmış bu dörd şeirin hərtərəfli təhlili belə qənaətə gətirir ki, onların üçün milli poeziyamızın tarixində analoqu olmayan özünəməxsus poetik silsilənin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirmək olar.

Xronoloji baxımdan bu silsilədə "Şimaldan səs" şeiri birinci çap olunmuşdur. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, bu şeir "Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasını 8-ci ildönümünə həsr edilmişdir" ("Qızıl Gəncə" jurnalı, 1928, N 2, s. 13-14).

Müəyyən qədər forması ilə V. Mayakovskinin poeziyasının təsiri altında yazılmış bu

şeyrdə Mir Cəlal 1920-ci il hadisələrinə bol-şevik baxışını açıqlamışdır. Şeyrin doqquz sətirdən ibarət ekspozisiyasında müəllif lirik qəhrəmanın həyatı təmsalında sadə insanların düşükləri çıxılmaz durumu göstərir. Lirik qəhrəmanın məşəqqətli vəziyyətinin, əhatəsində olduğu əşyaların təsviri üçün istifadə olunan söz və ifadələrin seçimi də çox səciyyəvidir: "məhbəs", "məzar", "qaranlıq", "dəmir qəfəs", "dəmir divar", "daima ayıq canavar gözlü qartal", "ağır", "zəncir", "əzilmə", "səsim sönür", "varlığımın sonu".

Şeyrin qeyri-adi kulminasiyası olan iyirmi iki misralıq ikinci hissəsində geniş sadə xalq kətlələri ilə eyniləşdirilən lirik qəhrəmanın həyatında və şüurunda baş verən dəyişikliklərdən danışılır. Bu dəyişikliklər Şimaldan - inqilab etmiş Rusiyadan gəlmişdir və əsərin adı da buna işarədir. Mir Cəlalın fikrinə, lirik qəhrəmanı və bütün zəhmətkeş xalq oyaqdan və daha əvvəldə nəzərdən keçirilən ekspozisiyada təsvir olunan çıxılmaz durumdan xilas edən də elə məhz Şimalda səslənən və Azərbaycana gəlib çıxan həmin sədadır. Müəllif əmək adamının oyanışını, əsarətdən azad olmaq uğrunda mübarizəsini məharətlə təsvir edir və dil vasitələrindən bacarıqla, sənətkarlıqla istifadə bu işdə ona yardımçı olur ("səs ucaldı, qəfəsi yarıldı", "qartalların üzü saraldı" "qırılan zəncirin" pası töküldü, "mən... düzəldim, durdum, yönəldim", səs "sordu adımı, sarıdı qanadımı", "məhbəsimi dibinbən qazdı").

Cəmi iyirmi üç sətirli kulminasiyada müxtəlif semantik elementlərin qovuşması şeyrin mənasının daha da artırılmasına xidmət edir.

Şeyrin qeyri-adi epiloqunda - on iki sətir-dən ibarət üçüncü hissəsində - ardıcıl şəkildə müəllifin Şimaldan gələn, sinfi düşmənlərlə ağır döyüşlərdə qarızmin rəmzinin - ikibaşlı qartalın süqutuna nail olan beynəlmiləl ordunun sıralarına qoşulmasından, yeni həyat quruculuğunda iştirakından danışılır ("Şimal internasional ordusuna qovuşdum", "əl-ələ tu-

tuşdum", "daşdıq, üfuqləri aşdıq", "coşduq", "təpik vurdudq", "dünyanın əsasını qurdudq").

Burada işlənən şəxsi fellər lirik qəhrəmanın inqilabi mövqeyinin açıqlanması üçün xüsusi olaraq seçilmişdir.

İstifadə olunan indiki zaman felləri ("Şimal internasional ordusuna qovuşdum", "əl-ələ tutuşdum", "daşdıq, üfuqləri aşdıq", "coşduq", "təpik vurdudq", "dünyanın əsasını qurdudq") sanki lirik qəhrəmanın sıralarında olduğu, onun vətəninə azadlıq gətirən beynəlmiləl ordunun addımlarının əks-sədasıdır. Bütün bu hadisələr lirik qəhrəmana ilham verir, onun qəlbinə optimizm hakim kəsilir. Müəllifin məharətlə mətnə daxil etdiyi, xalqın yeni əhvali-ruhiyyəsini əks etdirən fellər şeyrdə yüksək əhvali-ruhiyyənin yaranmasına xidmət edir ("qartallar gördü", "qat yerin dərinliyinə batdı", "burjuaziyanın həyat mexanizmi yatdı").

Müəllif bu fellərlə həmin inkişafın nəticələrini əks etdirən felləri - bitmiş zaman fellərini məharətlə uzlaşdırır. Sonuncu qrupa daxil olan fellər ("gərdildi", "batdı", "yatdı") neqativ ekspressiyaya malik olmaqla həm müəllifin, həm də onun lirik qəhrəmanının onların mənasından uzaq olduqlarını vurğulayır.

Gördüyümüz kimi, Mir Cəlalın bizə gəlib çatan və yaradıcılığının ilk dövrlərinə aid şeirlərində poeziyada, adətən, olmayan, ümumiyyətlə, ona yabançı olan bəzi elementlər yer almışdır. Söhbət ilk növbədə süjet elementlərindən gedir (ekspozisiya, kulminasiya, epiloq). Fikrimizcə, Mir Cəlalın poeziyasının qeyri-adiliyi və özünəməxsusluğu məhz burada - nəsrə istiqamətlənməsindədir. Bu bir növ nəsrli şeirdir. Söhbət ənənəvi mənşəm şeyrindən yox (onun mahir yazanlarından XIX əsr rus ədəbiyyatında İvan Turgenevin və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Gülhüseyn Hüseynoğlunun adlarını çəkmək olar), məhz nəsrli şeirdən gedir.

Bu əsərlər orijinal mənşəm şeirlərdir. Mir Cəlalə Süleyman Rüstəmin yuxarıda xatırla-

nan xarakteristikasını ("nəsrin elə şeir kimidir") bir qədər dəyişərək deyə bilərik ki, onun "Şimaldan səs" şeiri poetikləşdirilmiş nəsrdir. Bizcə, Mir Cəlal milli poeziyanın inkişaf istiqamətini məhz bunda görürdü.

Qeyd etmək vacibdir ki, ilk dəfə "Şimaldan səs" şeirində sınaqdan çıxarılan və Azərbaycan poeziyası tarixində tamamilə yeni olan bu üsul Mir Cəlalın bizə gəlib çatan və daha əvvəldə poetik silsilənin tərkib hissəsi adlandırığımız daha iki şeirində də yer almışdır. Belə ki, ekspozisiya, kulminasiya və epiloq Mir Cəlalın cap edilərkən Gürcüstanın Batumi şəhərində 18 iyun 1928-ci ildə yazıldığı qeyd olunan "Dənizin cinayəti" şeirində də var. Mövzu baxımından bu şeir "Şimaldan səs" şeiri, onun Azərbaycanın inqilabdan sonrakı taleyindən danışılan epiloqu ilə səsleşir. Səciyyəvidir ki, məşhur Qara dəniz kurortu olan Batumidə iyirmi yaşlı gənc Mir Cəlalın diqqətli dənizin gözəlliyinə, məşhur gürcü liman şəhərinə, bu diyarın ekzotik təbiətinə deyil, məşhur Azərbaycan inqilabçısının şərifinə adlandırılan və Qara dənizdə qəzaya uğrayaraq batan "Mustafa Sübhi" gəmisinə yönəlmişdir. Haqiqətən, şeyrin birinci misrasında Qara dənizi salamlamaqla kifayətlənərək ("Görməyə gəldik səni biz uzaq ölkələrdən, Aman ey Qara dəniz"),

Mir Cəlal şeyrin on səkkiz sətir-dən ibarət ekspozisiyasında dənizin gözəlliyindən deyil, böyük gəmilərin və kiçik qayıqların, iri və xırda balıqların məhvinə bais olan məkrindən söz açır.

Şeyrin yenə də on səkkiz sətirlik ikinci hissəsində - kulminasiyasında dənizin adından ekspressiyadan məharətlə yararlanaraq ("fəqət ey gənc kimi çəkməyi qara dəniz"), "Mustafa Sübhi" gəmisinin məhvindən ürəkəğrısı ilə söz açır, füsunkar təbiətin onun diqqətini niyə cəlb etmədiyini açıqlayır ("səni görmək odur ki, narahat etdi bizi").

Müəllif əminliklə bildirir ki, belə qəzalar təkrarlanarsa, digər gəmilər üsyan edərlər ("ta yaşayan "Sübhi"lər qoparacaqdır qiyam").

Dörd misralıq lakonik epiloqda Mir Cəlal "Mustafa Sübhi" gəmisinin yenə Qara dənizin sularında üzəcəyinə əminliyini bildirir.

Qeyri-adi silsilədə üçüncü olan "Anamın vəsiyyəti" şeiri də ekspozisiya, kulminasiya və epiloqu olmaqla eyni quruluşla malikdir. On sətir-dən ibarət ekspozisiyada sadə xalq üçün ağır olan dövrdən bəhs edilir. Lirik qəhrəmanın ölüm ayağında olan altmış yaşlı anası on bir tərəfdən oxumağı, təhsil almağı ("tələbə ol, tələbə, gir məktəbə"), digər tərəfdən isə inqilabi mübarizədə həlak olan atasının işini davam etdirməyi ("şəhid babanın bir cocuğusan... baban gedən yolu, daha kayım addımla getməlisən") vəsiyyət edir.

Şeyrin on altı sətirlik kulminasiyasında təhsil alarkən lirik qəhrəmanın üzlaşdığı çətin anlardan, dini ehtekamları və maneələrdən dəf edərək, ictimai elmlərin əsaslarına necə yiyələnməsindən danışılır ("səslər azaldı", "çinqrak çaldı", "girdik sinfə").

Cəmi beş sətir-dən ibarət qısa epiloqda müəllif həmyaşdılarına, öz nəslinin nümayəndələrinə üz tutaraq, arzusunda olduqları ideoloji inqilabın gerçəkləşməsi üçün hər şey etmək lazım gəldiyini deyir ("həyat daimi mübarizədir").

Bizə elə gəlir ki, ekspozisiyada əks olunan bu əhvalat müəyyən mənada ədibin öz həyatından götürülmüşdür. Belə ki, 26 aprel 1908-ci ildə Təbriz yaxınlığında yerləşən Əndabil kəndində anadan olan Mir Cəlal 1918-ci ildə atası Əli bəylə və qardaşları Mir Cəlil və Mir Xəlil ilə birgə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin o dövrdəki paytaxtı olan Gəncə şəhərinə köçmüşdür. Ölüm ayağında Əli bəy böyük övladlarına kiçik qardaşları Mir Cəlalə səviyyəli təhsil almaqda yardımçı olmağı tapşırmışdır.

Mir Cəlalın yuxarıda araşdırılan şeir silsiləsinə tanınmış rus təhqiqçisi V.Q.Belinskiyin bu səpkidən olan poetik əsərlərə verdiyi aşağıdakı xarakteristika tam uyğun gəlir: "tam təmiz, qarışdırılmamış nəsr; bu-

rada demək olar ki, şeir yoxdur, halbuki belə əsərlər şeirlə yazılmışdır... "nəsr" deyəndə biz davili poetik məzmunun zənginliyini nəzərdə tuturuq, fikrin yetkinliyini və mərdliyini, hissiyyatın gücünü, doğru əks olunan reallığı".

Mir Cəlalin biza gəlib çatan dördüncü şeiri - "Müxbir" - bir qədər fərqli quruluşa malikdir. Bunu iki cəhətlə izah etmək olar. Bunlardan biri ondan ibarətdir ki, şeirin çap olunduğu 1929-cu ildə sinfi mübarizənin kəskinliyi yalnız yeni dövrün gündəlik həyatından söz aqır. İkinci cəhət isə güman ki, həmin dövrdə müəllifin artıq şairlərin sırasını tərk edərək nasirlərə qoşulmaqda qərarlı olması ilə bağlıdır. Fikrimizcə, şeirə onun poeziyası üçün səciyyəvi olan süjet elementlərinin daxil edilməsi anənsindən imtina da məhz buradan irəli gəlir. "Müxbir" şeirində öz məqalələri ilə yeni həyat quruculuğuna öz töhfəsini verməyə cəhd göstərən müəssir dildə desək, sıravı qəzet müxbirinin gündəlik əmək həyatından bəhs edilir. Şeir hər biri müxbirin fəaliyyətinin bir cəhətindən bəhs edən dörd misralıq bəndlərdən ibarətdir. Belə ki, birinci bənddə müxbir "hərdən səssiz olur, deyir, düşünür, hərdən çöhrəsində bir sevinc doğar".

İkinci bənddə müxbirin çatışmazlıqlarla barışmamasından ("gedər idarələrə", "gördüyü nöksanları yazar"), onları kəskin tənqiddə moruz qoymasından danışılır ("tənqid odu vurub, yandırır yaxar").

Üçüncü bənddə müxbirin təkə qüsurları tənqid etməklə kifayətlənməyərək, həyatın müsbət cəhətlərini də qeyd etməli olduğu vurğulanır ("sozializm elinin bir gözətçisi").

Sonuncu bənd müxbirlərə - sovet hakimiyyətinin bu gənc nəzarətçilərinə mədhiyyə səciyyəsi daşıyır ("alqışlar, uğurlar sənə, nə mutlu Tarixə yaşaşan adın var ki var!").

Beləliklə, Mir Cəlalin biza məlum olan və XX əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısında yazılan şeirlərini nəzərdən keçirdik. Süleyman Rüstəmin daha əvvəldə təqdim olunan şahadətinə görə, Mir Cəlal yaradıcılığında yer almış məhəbbət mövzulu şeirləri dövrümüzdə qədər gəlib çat-

mamışdır. Bizə məlum olan şeirlər həm ruhanı, həm də məzmununa görə inqilabi şeirlərdir. Fikrimizcə, onlar qeyri-adi silsilə təşkil edir və bu silsilədə həmin inqilablıq ətraf həyatda artıq bəş vermiş və bəş verməkdə olan dəyişikliklərin pafoslu və ehtiraslı tərənnümündə öz əksini tapır. Mir Cəlalin şeirləri 1920-ci illərin sonu Azərbaycan poeziyası üçün səciyyəvi olan axtarış və çirpintıları əks etdirmişdir. Həmin dövrdə milli poeziya sanki qəflət yuxusundan oyanaraq, keçmiş ədəbiyyatla bütün əlaqələri qırması və ən yaxşı nümayəndələrinin təmsalında irəliyə doğru böyük addımlar atmışdı. Köhnə dünyanı, köhnəlmis, qaçotdən düşmüş ədəbiyyatın məddahlınının bütün söylərinə baxmaraq, həmin dövr Azərbaycan poeziyası yetkinləşir və möhkəmlənir, təkə yeni, inqilabi mövzular və ideyalar deyil, arasında tonik və sərbst şeirin də yer aldığı yeni şeir formaları arayır və tapır.

Fikrimizcə, Mir Cəlalin dövrümüzdə qədər gəlib çatan şeirlərinin üçündə yer alan və Azərbaycan poeziyasının haqqında danışılan dövrdə aid digər nümunələrində rast gəlinməyən lirikanın süjetləşdirilməsi priyomu xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Mir Cəlalin bu araşdırmada nəzərdən keçirilən dörd şeiri, şübhəsiz, indi də, yeni qələmə alınmalarından 75 il keçəndən sonra da XX əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısı Azərbaycan poeziyasının örnəkləri qismində diqqətəlayiqdir. Onlar o dövr Azərbaycan şairlərinin ilgiləndirən problemləri qaldırmaq və onları həll etməyə cəhd göstərməklə yanaşı, haqqında danışılan dövr milli poeziyamızın mövzu və üslub axtarışlarını da əks etdirir. Bu şeirlər ilk dəfə çap olunduqdan sonra heç yerdə təkrar çap olunmadıqlarından (onlar klassikin 100 illiyi münasibətilə Azərbaycan və rus dillərində çapdan çıxan üçüddüklərində də yoxdur), işıq üzü gördükləri ərab və o dövrün latin əlifbalı ilə çap olunan jurnallar isə müasir oxucular üçün, bir tərəfdən, o qədər də anlaşılıqlı olmadığı, digər tərəfdən, çətin tapıldığı üçün həmin şeirlərin tam mətnini bu kitabçada yerləşdirmək qərarına gəldik.

1928-ci ildə milli ədəbiyyatımıza şair qismində qədəm qoyan Mir Cəlal artıq növbəti - 1929-cu ildə poeziyadan uzaqlaşaraq, yaradıcılıq fəaliyyətini nəsrə, epik növa həsr etdi. Lakin onun sonrakı yaradıcılığı göstərdi ki, Mir Cəlal bir daha şair qismində çıxış etməsə də, heç də poeziyadan imtina etməmişdi. Buna Mir Cəlalin məşhurlaşdığı hər üç sahə - elm, yaradıcılıq və müəllimlik fəaliyyəti də dəlalət edir.

Xatırladaq ki, alim kimi, Mir Cəlal dissertasiya mövzusu olaraq XVI əsrin dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığına müraciət etmiş və "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" mövzusunda yazdığı dissertasiyasını uğurla müdafiə edərək, artıq 1940-cı ildə filologiya elmləri namizədi olmuşdu. Bundan başqa, Mir Cəlalin müxtəlif illərdə yazdığı ədəbi-tənqidi məqalələri alimin görkəmli şairlərin poeziyasına dair önəmli və maraqlı müşahidələrini əks etdirir (Məhəmməd Füzuli, Molla Fənah Vaqif, Abbas Səhhat, Mirzə Əkəbər Sabir, Qasım bəy Zakir, İvan Kırlov, Aleksandr Puşkin, Aleksandr Çavçavadze, Mixail Lermontov, Aleksey Kolsov, Nikolay Hekrasov, Vladimir Mayakovski).

Məşhur nəsr ustası olan Mir Cəlal bir sıra hekayələrinin, həmçinin romanlarının bir çox fəsillərinin epigrafları kimi Azərbaycan şairlərinin misraları ilə yanaşı müxtəlif xalqları təmsil edən şairlərin yaradıcılığında xoşuna gələn misraları daxil etmişdir (Ovidi Nazon, Uilyam Şekspir, İoqan Volfqanq Höte, İvan Kırlov, Nikolay Nekrasov, Henrix Heyne, Maksim Qorki, Nikolay Aseyev).

Bəzi keçmiş tələbələrinin dediklərinə görə, Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" fənnindən oxuduğu müəssirələrində Mir Cəlal dünya ədəbiyyatından sevdiiyi poetik misraları çox həvəslə söyləyirdi. Məsələn, filologiya elmləri doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin professoru Əmirxan Xəlilovun xatirələrində aşağıdakıları oxuyuruq: "Şeirdən,

sənətdən danışımda, həmişə ədəbiyyatın bəzi problemlərinə də toxunur, nəzəri məsələləri çox sadə bir tərzdə izah edirdi. Çox vaxt biza bu fikri aşılamağa çalışırdı ki, ədəbiyyata təsadüfi gəlib çıxanlar gec-tez səhvini anlayıb uzaqlaşacaq və sevdiiyi sənəti özü axtarıb tapacaqdır. Bu məsələni o, bədii sənətlə daha möhkəm bağlayar və istedadı əsas şərt hesab edərək S.Vurğundan, S.Rüstəmdən, M.Müşfiqdən misallar gətirirdi. Xüsusən məlum və məşhur bu beyti özünəməxsus tərzlə aramla təkrar etməyi xoşlayardı:

"Şairəm söyləyir yerindən duran,

Adamın üzündə həyə qərkədir" (18, s. 69).

Mir Cəlalin digər bir tələbəsi - filologiya elmləri doktoru İsmayıl Vəliyev həmin müəssirələri belə xatırlayır: "fikir döyüşünə, çilgünlığa ehtiyac qalmazdı, ona görə ki, o özü döyüşkən fikirlərdən, ədəbiyyatın gərgin ədəbi mübahisələrindən xarakterik nümunələr gətirirdi. Bədii mübaligədən, müqayisədən, satirik gülüşdən, onun növlərindən elə ustalıqla danışırdı, elə misallar gətirirdi ki, hər şey sadəliklə yaddaşa köçürülürdü.

Döyüdü yağış məni, döyüdü qar məni,

Minsəm, bir qarışığa aparar məni.

Bədii kiçiltməni izah edərkən Osman Sarıvəllidən gətirdiyi bu misal sonra xalq ədəbiyyatının zəngin materialları əsasında izah edərdi" (18, s. 36).

Beləliklə, ədəbiyyata şair qismində qədəm qoyan və şeirlərilə milli poeziya üçün yeni bir istiqamət açan Mir Cəlal tezliklə poeziyadan uzaqlaşsa da, bütün yaradıcılığı boyu həm nəsr əsərlərində, həm elm və pədaqoji fəaliyyətində daim poeziyaya müraciət etmişdir.

Mir Cəlalin poetik tapıntıları müəyyən mənada katalizator rolunda çıxış edərək onun poeziyadan uzaqlaşmış nəsrə gəlməsini təmin etmişlər.

Mir Cəlalin biza gəlib çatan poetik irsi böyük olmasa da, o qədər orijinaldır ki, onun nə sovet, nə də postsovet dövrü Azərbaycan poeziyasında analoqu yoxdur.

SADƏ VƏ MÜDRİK İNSAN

Mir Cəlal müəllim bizə – 50-60-cı illərin tələbələrinə “Ədəbiyyatşünaslığa giriş” fənnindən dərs deyirdi. Bu, sadəcə dərs demək deyildi, həmin fənni öz tələbələrinə sevdirmək bacarığı, onların qəlbinə, hafizəsinə hakim kəsilmək və yaddaşlarına həkk olunmaq ustalığı idi. Necə, hansı yollarla? Əvvəla o, auditoriyanı yaxşı görmək və hər kəsi nəzarətdə saxlamaq üçün heç vaxt oturmaz, mühazirəni ayaq üstə oxuyardı, astaca gəzişmələrlə hamunun diqqətini özündə cəmləşdirirdi. Gülümsər, nüfuzedici sifəti ilə seçilər və bizim hər birimizdə istər-istəməz maraq yaradır, kiminsə “öz işi ilə” məşğul olmasına imkan yaratmazdı. Astaca və aramla danışırdı və bu danışıq onun təbəssümü, ilıq rəftarı müşayiət edirdi. İkincisi, bu şəxsiyyətin dilindən acı söz çıxmaz, hər hansı tələbəni özündən narazı salmazdı. Jestləri, mimikaları çox şey deyirdi, elə buna görə də artıq sözə yer qalmazdı. Ədəllərində, hərəkətlərində də ağıl-tərbiyə, səliqə-sahman hiss olunardı və özünəməxsus ağayanaqlıq, məmnunluq da, bizcə, buradan irəli gəlirdi. Ayrı-ayrı ədəbi növlərdən, janrlardan danışanda və ya qoşma, qəzəl söyləyəndə, öz şirin, cazibədar ifadəsi ilə bizdə xüsusi təəssürat yaradardı. Elə şeir nümunələrini misal gətirirdi ki, sinifdəcə bizim yaddaşımızda qalardı. Ən çox Füzulinin qəzəllərini və bu qəzəllərdəki sirli-sehrli mənalara, hər sözlün, ifadənin neçə cür poetik fikir yükünə malik olduğunu açıq-

layar və konkret tapşırıqlar verərdi ki, biz həmin şeir və qəzəlləri dəftərimizə köçürüb əzbərləyək, başlıcası isə oradakı sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə diqqət yetirək.

Şeirdən, sənətdən danışanda, həmişə ədəbiyyatın bəzi problemlərinə də toxunur, nəzəri məsələləri çox sadə bir tərzdə izah edərdi. Çox vaxt bizə bu fikri aşılamağa çalışırdı ki, ədəbiyyata təsadüfi gəlib çıxanlar gec-tez səhvini anlayıb uzaqlaşacaq və sevdiyi sahəni özü axtarıb tapacaqdır. Bu məsələni o, bədii sənətlə daha möhkəm bağlayar və istedadı əsas şərt hesab edərək S.Vurğundan, S.Rüstəmdən, M.Müşfiqdən misallar gətirirdi. Xüsusən məlum və məşhur bu beyti özünəməxsus tərzdə, aramla təkrar etməyi xoşlayardı.

“Şairəm söyləyir yerindən duran,
Adamın üzündə həyə gərəkdir...”

Çox sevdiyi bir söz də vardı: “Həqiqi sənətkar gərək kağız korlamasın”. Və izah edərdi ki, yazmaq, yaratmaq gərək insanın öz canında olsun. Zərurətdən, qanunauyğunluqdan irəli gəlsin. Şəxsi maraq, şöhrət naminə sənətə qurşananlar uzun müddət davam edə bilməzlər.

Hiss edirdik ki, poeziyada Füzulini, S.Vurğunu, S.Rüstəmi, M.Müşfiqi daha çox sevdir. Nəsrə isə ən çox rəğbət bəslədiyi yazıçı C.Məmmədquluzadə idi. Çox vaxt eləcə Mirzə Cəlil deyərdi. Sonralar mətbuat səhifələrində

də onun dediyi kimi, yazıçının adı Mirzə Cəlil yazılırdı, “Poçt qutusu”ndan yeri gəldikcə misallar gətirərdi, Novruzəlinin gülməli vəziyyətlərini sənətkarlığa nümunə kimi qiymətləndirərdi. Belə bir fikri də təlqin edərdi ki, rus yazıçıları tez-tez deyirlər ki, biz hamımız Qoqolun “Şinel”indən çıxmışıq. Bizdə də belə qüdrətli vətəndaş yazıçı Mirzə Cəlildir. Biz də qürurla deyə bilirik ki, hamımız Mirzə Cəlilin “Poçt qutusu”ndan çıxmışıq. “Poçt qutusu”nun sənət incisi kimi dəyərini biz elə o vaxtdan dərk etməyə başladığımız.

60-cı illərdə Mir Cəlal ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasına başçılıq edirdi. Ətrafına ən bacarıqlı, istedadlı elm-sənət adamlarını, habelə gənc tədqiqatçı müəllimləri cəlb etməyişdi. Onun rəhbərliyi və yaxından iştirakı ilə 1966-cı ildə ali məktəblər üçün “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı” dərsliyi nəşr olundu. “Giriş”, “S.Vurğun”, “M.S.Ordubadi”, “S.Rüstəm” oçerklərini Mir Cəlal yazmışdı. Həmin kitab haqqında qəzetlərdə müsbət rəy çap edilmiş və təqdir olunmuşdu. Aspiranturada oxuduğum illər idi. Mən də həmin kitabla əlaqədar müsbət cəhətləri göstərməklə yanaşı, ciddi, prinsipial xarakterli tənqidi mülahizələr də söyləmişdim. “Məqsəd yaxşıdır, lakin...” adlı tənqidi məqaləm “Azərbaycan” jurnalında (1967, N 8) dərc olundu. Mir Cəlal müəllim istisna olmaqla həmin kafedranın müəllimləri

göstərdiyim tənqidi qeydlərə görə mənə sağlam mövqedən yanaşmır, hər rastlaşanda atmacalarla qarşılayırdılar. Amma Mir Cəlal müəllim öz kafedra üzvləri və kitabın yazılışına cəlb etdiyi adamlarla dəfələrlə görüşüb məsləhətləşir və həmin məqalənin düzgün mövqedən yazıldığını etiraf edirdi. Xüsusən C.Cabbarlının yaradıcılığı haqqında yazılan oçerkin müəllifini daha çox tənbəh etmişdi. Çünki oçerək başqa bir kitabdan səhifə-səhifə köçürülmüşdü. Ümumiyyətlə, Mir Cəlal obyektiv, qərəzsiz tənqidi hücum çəkməyə deyildi. Haqlı tənqidi soyuqqanlıq qəbul etməyi o, ətrafındakılara da təlqin etməyi bacaran bir şəxsiyyət idi. Həmin tənqidi məqalədən az sonra mən EA-dan ADU-nun filologiya fakültəsinə sənəd verdim və müsabiqə yolu ilə müəllim vəzifəsini tutdum. Bu işdə hörmətli müəllimlər – professor M.Cəlal və A.Axundovun xeyirxahlığının canlı şahidi oldum (onların rolu bu oldu ki, fakültə elmi şurası yekdilliklə mənim lehimə səs verdi).

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti redaksiyasında işlədiyim günlər yada düşür. Ədəbi işçi idim. Bəzi yazıçılar zəng vurub deyirdilər ki, qəzetinizdə niyə mənim ad-familiyamı bütöv yazmamısınız. Və yaxud deyirdilər ki, bəs niyə Mir Cəlalın adını bütöv qeyd edirsiniz, bizimkini yox. Mir Cəlal müəllimin belə xırda-liqlara uymasının şahidi olmamışam.

Rəhilə Gülgün

KIÇIK HEKAYƏNİN BÖYÜK USTADI

V Belinskiyə görə, müasir həyat olduqca mürəkkəb, müxtəlif və pərkəndədir. Elə hadisə, təsadüf, əhvalat var ki, dram üçün azlıq edir, romana çevrilmə bilmir, ancaq mənə cəhətdən dərin, ibrətli, əhatəlidir. Bir anda əsrləri sənəyələndirə bilir. Hekayədə həmin hadisə alınır, yığcamlıqla sənət dairəsinə, maraqlı şəkllə salınır. Belə müxtəsərlik başqa janrlarda mümkün deyildir. Bu şəkll tematik cəhətdən olduqca geniş və zəngindir. Elə ictimai hadisə düşünmək çətindir ki, hekayə mövzusu ola bilməsin. Təbii-əxlaqi mənə daşıyan ibrətli hadisələr, qəlbin dərin sözlərini, amansız ehtirasların toqquşmasını, bir adam, bir cəmiyyət, ya quruluş üzərinə olan acı güllü və istehzanı hekayədə vermək mümkündür.

Məncə, hekayəyə mükəmməl tərif verilib. Bu nazəri tezislər Mir Cəlal yaradıcılığının, daha doğrusu, ədibin bədii nəsrinin ruhunu və peşəkar planını təşkil edir. Ümumiləşdirmə, tipik obrazların yaradılması öz yerində, Mir Cəlal dövrünün yazıçıları arasında ən xəlqi olan sənətkarlardan biridir. "Şifahi ədəbiyyatda nağıl nədirsə, yazılı ədəbiyyatda hekayə odur", deyən yazıçı bu tezisi əsas götürərək öz tələvətini bu gün də bir nağıl şirninliyi ilə yarıdan hekayələr yaratmışdır. Xalqdan gələn, insan davranışlarında milli keyfiyyətlərin bolluğu, bal kimi şirin ləhcə, dialoqların təbiiyi, ləvhələrin inandırıcılığı, sətirlər arasında saf incilər kimi parlayan məhəlli kolorit

Azərbaycan ədəbiyyatında Mir Cəlal nağılınyaradır. Göründüyü kimi, özünün hazırladığı nazəri tezisi öz yaradıcılığında sövq-təbii sınaqdan çıxaran yazıçı bənzərsiz milli hekayə modeli yaratmışdır.

Nağıl və hekayə müqayisəsi zamanı həcm-dən, forma oxşarlıqlarından söhbət gedə bilməz. Əlbəttə, zahiri paralellər axtarışında bunlar da kara gələ bilər. Fəqət, mətləb daha dərin-dir. Çünki nağıl ruhu Mir Cəlal hekayələrinin məzmunundadır. Nağıl ümumən Mir Cəlal bədii sözünün yaddaşı, silinməz izidir.

Nağıl, hekayə müqayisəsini inkişaf etdirmək istəsək, Mir Cəlalin bu yığcam əsərlərindən hansı birinə üz tutmaq olar. Götürək 1936-cı ildə qələmə aldığı "Peşmançılıq" əsərini. 20-30-cu illərin (XX yüzillik) kəndi. Savadsızlıq, dini nihilizm hökm sürür. Əkin-biçində baş gırlayan insanları çəp-çəp salmaq, sadələşməkdən yararlanıb aldatmaq asandır. Belə bir mənəvi müstəvidə xəbər yayılır ki, "İmam zühur eləyib..." "Qayıdanların deməyinə görə, Bitdildidə zühur eləyən imam indiyəcən gəlib getmiş imamların, hətta peyğəmbərlərin əlini taxtaya bağlayıb. Bir sözü iki deyil. Gözünün ucu ilə işarə edib: "Dağıl!"- desə, yeddi yer, yeddi göyü bir-birinin üstünə tökər, bir başə salamət qalmaz. İmam bu qüdrətini göstərmir, göstərmək də istəmir". Çünki dünya xali deyil. Hələ pinəçi Məşədiəhməd kimi gecədə 7 rükət qəza namazı qılan, Asta xala kimi sutkada yezidə 33

təsbəh lənət oxuyan, Buxaxlı kimi tək səbir gələndə yolundan dönənlər var. Nikolay yüzllüklərini Mirzəkərim kimi sandıqda saxlayıb əzizləyən, baxdıqca ah çəkən var. Yer üzündə hələ Ağaaləsgərin xam eşşəyi və özü kimi əməlisələh məxlux var. Bu eşşək Allahın fağır məxluxu, yolda bir komsomolçu görən kimi fırxırıp üzünü yana çevirər "məlunların" üstünə baxmaqda özünü günaha batırmaq istəməzdi. Ağaaləsgər nəslində görmədiyini fəzilliyi eşşəyində görəndə onun qabağına keçib üzündən, gözündən öpdü və onun dərgah qapısında sallanan yekə başına and içdi ki, o özü də komsomolçuların üstünə baxmasın. O, eşşəyi ilə özü arasında qoyduğu bu şərti, əhd-peymanı təsdiqləmək üçün üzünü göylərə çevirdi və əllərini qaldırıb, "sidqi-dil" ilə Allahından istədi:

- Pərvərdigara, qiyamətin günündə mənə bu günahsız, xoşbəxt məxluxdan ayırma. Bu dünyada bu mənə xidmət edib, o dünyada da mənə həqiri buna xadim ver. Bu dünyada mənim ağırlığımyı bu çəkib, o dünyada da bunun ağırlığımyı mənim belimə yüklə. Ta ki, xeyir-duasının sayəsində mən də bir parça feyz alım.

Məhz bu düşüncələrin hökəranlıq etdiyi vaxt aralığında sadə kəndli Əkbər arvadı Mayanı da qoltuğuna vurub həm özünü, həm də övrətini dərldərdən xilas etmək üçün imamı ziyarətə gedir.

Yazıçı bütün hekayə boyu nağıl üslubunu davam etdirir.

"Bir çalmalı seyid bunlara baxırdı..."

...Çalmalı seyid günbəzin açıq, dar, mehvərbarı qapısından sürüşüb Əkbəri içəri çəkdi, dümsüklədi:

- Ərizanı ver!

Əkbər utana-utana:

- Ərizəm yoxdu, - dedi.

- Pəhə... bu olmadı! Gəlin!

Çalmalı seyid təkrar onları günbəzin üstünə çıxardı. Əkbəri o ki var danladı:

- Rəhmətlik oğlu, bu yaşa gəlmisən bilmir-sən ziyarətin qaydası nədi?

Mir Cəlal

Cibindən bir qələmdən çıxardı. Uzun bir kağızı əlinə alıb dizinə söykədi:

- Buyur, - dedi, - mətləbini yazım.

Əkbər gözünü göstərdi (onun bir gözü tökülmüşdü, istəyirdi ki, imam tökülən gözünü bərpa eləsin - qeyd R.G.). Bir də qarnını qucaqlayıb:

- Bu zəhrimərin də, - dedi, - sancısı var, yediyimi artırır.

Çalmalı seyid Əkbərin adını, atasının adını soruşdu.

- Bəs fəmilimə? - deyər Əkbər təccüblə sual verdi.

- İmam nə fəmiyə?"

Əlbəttə, çıxan göz sağalmaz, imam da mada-bağıraraq həkimi deyil ki, sancısını kəsin və yaxud qida həzmini yüngülləşdirsin. Kələkbaz seyid onların xeyli pulunu alır, yerdə qalan pulu da basə-basda Maya oğurladı və onlar kor-peşman geri dönlür.

Mir Cəlalin hekayə janrının nazəri əsaslarını müəyyən edən elmi fikirlərinin ardınca maraqlı sūjetə malik yığcam bir hekayədə böyük bir parçanı təsadüfən seçmədim. Məqsədim bu janr qarşısında qoyulan tələblərə ədibin necə əməl elədiyini göstərmək, eyni zamanda, onun əsərlərində ilkin başlanğıcdan nağıllardan gələn xalq ruhunu canlandıranıq idi. Xalq yaradıcılığına bağlılıq təkə bu hekayəyə deyil, ümumən Mir Cəlal yaradıcılığına xas xüsusiyyətdir. Yazıçının istifadə etdiyi xalq ifadələri, bayat, atalar sözü, ibarə, məsəl, alqış, qarğıs, afərimiz və s. yığış toplaşsaq, kifayət qədər hacimli bir kitab alınar. Sanki bunlar Mir Cəlalin bədii fikrini süsləyib bəzəyir, ədəbi ideyanı daha da cazibədar eləyir.

Mir Cəlal təpədən-dırnağa milli yazıçıdır və Azərbaycan milli nəsrinin inkişaf yollarını incələyən ədəbiyyatşünaslardan biridir.

Bir alim kimi epik bədii təfəkkürün daha erkən çağları haqqında söz açan Mir Cəlal haqlı olaraq Məhəmməd Füzulinin "Şikayətnamə", "Hədiqətüs-sühədə", "Rindü-Zahid" kimi ədəbiyyatımızın erkən nəsrini üzərində daha geniş dayanır.

Milli ədəbiyyatımız da epik janra yeni bir biçim verən, onu böyük bir ustalıqla xəlqiləşdirən Mir Cəlil Mir Cəlalin ustadıdır desək, yanılmazıq. Ədib bu ölməz sənətkarın söz dünyasına əsərlər həsr etmiş, "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı unikal tədqiqatında Mirzə Cəlili realizm ədəbi məktəbinin yaratıcısı mərtəbəsində qiymətləndirmişdir.

Biz tələbə olanda, elə sonralar da onun "Rus nəsrinə Qoqolun "Şinel"indən, Azərbaycan nəsrinə Cəlil Məmmədquluzadənin "Poçt qutusu"ndan çıxıb" aforizmini təkrarlamaqdan xüsusi zövq alırdıq.

Böyük sənətkarların yaradıcılığının təhlilinə əsərlər, kitablar həsr edən Mir Cəlal eyni bir sədaqətlə C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Ü.Hacıyovun əsərlərini davam etdirirdi.

Bəzən ədəbi təhqiq, ədəbi nasillərin qarşılıqlı əlaqəsi, ənənənin davam etməsi problemindən danışarkən XIX əsr və XX əsrin 20-ci illərinə qədər olan ədəbi proseslə 20-60-cı illər ədəbi prosesi arasında qırıqlıq görürlər. Burada həqiqət var. Həqiqətən də, Mirzə Fətəli Axundovla başlayan, sonralar böyük sənətkarların novator axtarışları ilə yüksələn söz sənəti M.Hadi, M.Müşfiq, Ə.Cavad, S.Mənsur, H.Cavid, C.Cabbarlı, A.İldırım, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, M.Ə.Rəsulzadə və başqaları kimi ya həyatları bahasına, ya sürgün, ya mühacirət uçurumlarına sürüldükdən sonra, yaxud Mirzə Cəlil kimi dahi bir sənətkar elə vətənin içində ürəyinin sözünü deyə bilmədiyi dəhşətli bir zaman bölümündə milli kökdən, demək olar ki, qoparıldı.

Mir Cəlal məhz həmin zaman kəsiyində keçmişlə gələcək, ədəbi ənənə və yeni nəsil arasında mövcud olan tək-tük etibar körpülərindən biridir. Mir Cəlal bu missiyanı planlı şəkildə həyata keçirmişdi. Atalar-oğullar əlaqəsinin belə uğurlu alınması hər şeydən öncə bununla bağlı ola bilər ki, Mir Cəlal gerçək ənənələrə söykənən, öz üzərinə düşən vəzifəni dərinədən, şüurlu şəkildə dərk edən, fitrətən istedadlı yazıçı idi.

Mir Cəlal müəllim bədii əsərlərə təhlil verərək ədəbi qayeni təbii ki, əsas götürür. Ədibə görə içi, məqsədi olmayan yazı nə qədər incə söz naxışları ilə süslənsə də nəticə alınmaz. Bununla yanaşı, o, ədəbi əsərin məziyyətləri sırasında sənətkarlığı, mövzunun bədii baxımdan ifadə imkanlarına xüsusi önəm verir və bu barədə məxsusi bir ilhamla söz açır.

Dəryanın dadını bilmək üçün onun bütün suyunu içmək mümkün deyil və buna görə də yoxdur. Bir-iki damlanın təminə baxmaq kifayət edər ki, o dəryanın yararlılığı barədə qərar qəbul edəsin. Bu meyarla Mir Cəlalin bəzi hekayələrini incələmək yerinə düşər.

Ümumən yazıçının kiçik həcmli nəsr əsərlərini birləşdirən və fərqləndirən xüsusiyyətlər vardır. Mövzu dairəsi, ifadə tərzii, lirizim, ciddilik, gülüş unsurlarının dərəcəsi bu hekayələri təsniflədirməyə imkan yaradır.

Hekayələri birləşdirən cəhət budur ki, bu əsərlərin hər biri ilhamın diqtəsi və professional yazıçının qələmi ilə yaradılmışdır. Zəngin dil materialı, obrazların canlılığı, struktur təmliyi, artıq təfərrüatların olmaması, başqa sözlə, lakonizm başlıca keyfiyyətlər sayıla bilər.

Mir Cəlalin hekayələri səmimi və inandırıcıdır. Elə buna görə də oxunaqlıdır. Hər bir hekayənin dramatik əsərlərdə olduğu kimi, fabulası, hadisələrin inkişafı, kulminasiyası və finali vardır. Belə bir sərt yazı qaydasının gözlənilməsi ədibin bədii düşüncəsinin ardıcılığı, aydınlığı ilə bağlıdır. Hekayələr birməfəşə oxunur və ömürlük yadda qalır. Hadisələrin öz axarı daha önəmlidir. Təsvirin qəlizləşdirilməsinə, üslub mürəkkəbliyinə qətiyyətlə yol verilmir. Sadə təsvir nağıllardakı kimi dinamik və cəlbədidir.

Onun bir çox hekayələri məlum zaman kəsiyində xalqın savad səviyyəsinə, ümumi dünyagörüşünə uyğun olaraq maarifçi xarakter daşıyır. Bu cəhət ədibin, demək olar ki, bütün yaradıcılığına xasdır.

Mir Cəlalin 1933-cü ildə yazdığı hekayələrdən biri "Qaymaq" adlanır. Məcəzi dillə de-

sək, bu əsərin özü də, həqiqətən, qaymaq kimi şirin, ləzzətlidir.

"Mehbali kişinin Məşədi Möhsünlə haqq-salamı vardı. Onu zamanının təmiz və doğru adamlarından zamanı. Mehbali kişi bir inayət məhsulunu ancaq ona satardı.

Qıç gecəsinin ayazında donmuş və qalınlaşmış qaymağı mis kasaya tökər, kasanın ağzını dəsmalla örtər, ovuncuna alıb vağzala – Məşədi Möhsünün dükanına yollanardı.

Hər səhər Mehbali kişinin vacib işi bu idi. Yolda birisi, şəhərdən gəlmiş bir qaymaq tamarzısı çıxıb desəydi ki:

– Ay Mehbali dayı, nəçə istəyirsən al, o qaymağı məndən eləmə! – Mehbali kişi qulaq verməzdi. Kasa dolusu qızıl da versən, sözündən dönməzdi və:

– Qaymaq Məşədi Möhsününüdü, – deyərdi.

Mehbali kişi qaymağı neçəyə satardı? Məşədi Möhsünlə necə şərtləşib kəşmişdi? Biz bunu bilmirik. Yəqin etmək olardı ki, bunu Mehbali kişi özü də bilmir. Onun bildiyi şey bu idi ki, Məşədi Möhsün qaymağı görün kimi gülməyəyir. İki barmağı arasında sıxdığı köhrəbə müştüyü yerə qoyub müştərisinə əl verir, əhvallaşır, kasanı tərəzinin bir gözüne qoyur, o biri gözüne çəki daşları yığır. Daşlar çatışmadıqda, kasanın longeri yerdən qalxanadaq soğandan, sarımsaqdan, alça qurusundan, fındıqdan, qozdan... əlinə gələni tərəziyə atır, sonra qısa və ucu getmiş karandaşı ilə qaymağın çəkisini divara yazır. Qabı boşaldıb Mehbali kişiye qaytarır və: "Xoş gəldin!" – deyir.

Mehbali kişi nə tərəziyə, nə də haqq-hesaba baxardı, çünki bundan arxayındı. Ancaq Məşədi Möhsünün qabı nə vaxt boşaldacağını gözlərdi. Məşədi Möhsün haqq-hesabı divara qeyd eləyəndə Mehbali kişi elə zənn edərdi ki, qaymağın pulu cırıncıqarıqla cibinə gəlib tökülür. O zaman kənddə kooperativ də (dükən, mağaza – R.G.) yaxşı işləməirdi. Mehbali kişi hər şeyi Məşədi Möhsündən alardı. Qaymağı təhvil verər, qayıdıb getmək istəyəndə yadına düşərdi ki, evə kibrit lazımdır, arvad zəncəfil

tapşırıb... kibrit və zəncəfil alardı, utana-utana soruşardı:

– Məşədi, indi zəhmət də verirəm, hesabımı nə sayaq oldu?

Məşədi Möhsün müştüyü bir ağız sorar, qalın və mavi tüstüdən yumulan gözlərini qıyar, əyilib divardakı siyahıya baxar, barmaqlarını oynadar, çötkəyə vurur, cavab verərdi:

– Deməli, bir kasa da qaymaq gəlsə əl-ələ, baş-başa çıxarıq. Eybi yoxdur, gətirərsən baxarıq. İndi Allaha şükür, özgəsi deyilsən ki...

Mehbali dərhal boyun olardı:

– Bir kasa demədin?

– Bəli, bir kasa.

– Baş üstə!"

Bu parlaq təsvir, qeyri-adi bədii məziyyətləri ilə seçilən bu nümunə bənzərsiz yazıçı Mir Cəlal qələminə məxsusdur. Mən az qalırəm hekayənin davamını da sözbəsöz bura köçürərək sizi xalqımızın keçmişindən alınmış canlı lövhə ilə baş-başa qoyum. Burada ecazkar sənət özü danışır, onun hər hansı bir şərhə ehtiyacı yoxdur. Təəssüvür edin, deyildi-yemi kimi, bu hekayə 1933-cü ildə yazıçının 24-25 yaş olarkən qələmə alınıb. Elə bir dövrdə ki, ədəbiyyatda sovet qəlibləri, dəhşətli sxematizm artıq bərqərar olmuşdu. İşliqlə düşüncə üzərinə totalitar hücum başlanmışdı, sosializm, kommunizm ideyaları, kolxoz, komsomolcu, kommunist, partiya, artel... cəbr aparatının ən müxtəlif adlı bütün iri və xırda, əhəmiyyətli və əhəmiyyətsiz cərxları, vintləri hərəkətə gələrkən insanların beyninə xülyadan başqa bir şey olmayan cəfəngiyatları pərçim edirdi. Mir Cəlalin "Qaymaq" hekayəsindəki duru, xəlqi və obrazlı düşüncə havası sanki bu mühiyyət qarşı idi.

Hekayənin dilindəki ifadə zənginliyi, təbiilik heyrət doğurur, mənə, burada sözü də, o sözü yaradan yazıçını da unuduran peşəkarlıqdan, istedadın və sənətkarlığın qeyri-adi qüdrətindən söhbət gedə bilər. Görmək elə çətin deyil ki, zərif və həssas təsvir söz-söz, cümlə-cümlə davam etdikcə

bədii təhkiyə öz missiyasını başa vurur, artıq oxucu hansısa bir mətni oxuduğunu unudur. O görür. Oxucu sanki bir səhnəni seyr edirmiş kimi Mehbalının qaymağı necə tədərük eləyib vəğzala aparmadığını, Məşədi Möhsünün onu qarşılamadığını, qaymağı çəkib təhvil almağını, Mehbalının utana-utana zəncəfil və kibrit istəməyini görür.

Bu hələ azdır.

Oxucu hadisənin içinə daxil olur. O, Mehbalıyla, Məşədi Möhsünlə nəfəs-nəfəsə dayanır. Məşədi Möhsünün kəhrəba müştüyündən çıxan qalın və mavi tüstü oxucunun da gözünü acıdır.

İşlər elə belə də gedərdi. Əgər günlərin bir günü Mehbalının vacib işi çıxmasaydı və axşamdan arvadına tapşırımsaydı ki, mən suda olacağam, gədə duran kimi qaymağı ver aparım. Tez çatdırırsın ha, kişi gözləyəcəkdir.

Belə olur ki, qaymağı Mehbalının 8 yaşlı oğlu Nadir aparır. Yolda tamah güc gəlir, uşaq qaymağın yer layını yeyir. Məşədi Möhsün buna görə mali qəbul etmir. Evdə mərakəb qopur. Qaymağın yalnız dadını bilən, heç vaxt doyunca qaymaq yeməyən Nadir əslində bir məhsulun əsl sahiblərindən biridir. Axı, səhərdən axşamacan inəyi o otarır. Atası ot götürür, anası sağır. Nadrin balaca ağı kəsdirə bilmir ki, əziyyəti çəkən ailə, nəyə görə qaymaq Məşədi Möhsünə qismət olsun. Yalnız ona görəmi Mehbalı sadələhvdür, böyüklər qarşısında dayananda özünü, ailəsini, bir sözlə, haqqını unudur.

Ata tərəfindən cəzalanan "Nadir fürsət tapıb dəhlizə keçdi, küçəyə qaçdı. Küçədə heç kəs yox idi. Hava qararıqlaşmışdı. Küçənin sonunda bir süyüd ağacı vardı. Nadir başını ağacın soyuq gövdəsinə söykəyib aqlamağa başladı.

Nadir həmin bu süyüd ağacından sarı inək üçün nə qədər sarı yarpaq tökmüşdü! Yaz günləri onu doydurmuş, qarnını şişirtmiş evə qayıtmazdı. İnək qazan dolusu süd verərdi. Nədənə süd qazana tökülər-tökülməz çevrilib özgəni malı olurdu. Budur, həmin inəyin

qaymağı özgəni malıdır. Bir barmaq yediyi üçün Nadiri döyürlər, söyürlər..."

Beləcə, hekayədə qüssəli başlanğıc, sadə insanın evindəki gərgin dramatism, cəzalanan uşağın sarı inək üçün yarpaq çırpdığı süyüdə baş səykəyərkək aqlamasıyla mətnə daxil olan xəlif lirizm, hansısa fırladığma görə Məşədi Möhsünün dükanının möhürlənməsi, özünün isə qapı-bacasını bağlayıb bir gecənin içində arada çıxmasından irəli gələn komizm və nəhayət, öz məhsulunun dəyərini və dadını bilərək gözü açılan ailənin ovqatından doğan, Mir Cəlalin digər nəsr əsərlərinə xas nikbin sonluq, eləcə də həssas oxucunun fərdi qaydada seza biləcəyi digər keyfiyyətlər "Qaymaq" əsərinə milli hekayəçilikdə ayrıca bir mövqə qazandıdır.

"Qaymaq"da Mirzə Cəlil ruhu yaşayır. Mehbalı sovet dövrünə gəlib çıxan, hələ də yasaqan Novruzəlidir.

Novruzəli ağasına buğda götürir, kənd məhsulu götürür, poçt qutusuna atmağa məktub aparır. Mehbalı eyni yazıqlıq və mütiliklə can qoyub hasılə gətirdiyi məhsulun özünə, ailəsinə hansı zillətlə başa gəldiyinin fərqi varmadan Məşədi Möhsünə qaymaq daşıyır.

Əgər belə bir mükəmməl nəsr əsərinin müəllifi Mir Cəlal yaşasaydı, mən öndən rica edərdim ki, hekayənin adından dərhal sonra kursiv hərfilə belə bir cümlə yazsın "Ustadım Mirzə Cəlilə ithaf edirəm". "Poçt qutusu" ilə "Qaymaq" bir-birinə ruhən yaxın bənzəri olmayan bir hekayədir.

Bir mülahizəmi də bildirib əsər haqqında düşüncələrimə nöqtə qoymaq istərdim. Əsərin sonunda Mehbalının etiraflarından bilinir ki, kəndlinin öz qaymağına sahib olmasının səbəbkarı sovet hökumətidir.

"Qaymaq" hekayəsi o qədər tam və mükəmməl qələmə alınıb ki, Mehbalının bir yerdə düşündüyü və bir yerdə də dilə gətirdiyi sovet hökuməti sözünün yadlığı, hətta mən deyərdim ki, bəlkə də, əsərin çapını mümkün edən bir vasitə olaraq mətnə salındığı dərhal bilinir.

Qərbdə ki, 1933-cü ildə qələmə alınan bu kamil sənət əsəri ilk dəfə yazıldığından 23 il sonra – 1956-cı ildə ədibin ikicilik seçilmiş əsərlərinin birinci cildində işıq üzü görmüşdür.

Tarix göstəricisinə görə yazıcının çap olunan ilk hekayəsi "Doktor Cinayətov" dur ("Ədəbiyyat cəhəsinə", 1930). Əsərin sadə, bəlkə də, ciddi nəsrin uğurları üçün bir o qədər də təminat verməyən süjet xətti var. Tələbə Ramazanın kankan atası zədə alıb yatağa düşür və həkim dalınca gedən oğlan xəstəxanada Doktor Cinayətovun adamı hövsələdən çıxaran astagəlliyi, insan intizarına, xəstə ağırlarına dəhşətli bir laqeydliyi ilə qarşılaşır.

Həkim Cinayətovun daxili boşluğu, bigənəliyi, Ramazanın həyəcanları ilk qələm təcrübəsinin yazıçıya verdiyi fürsət miqyasında təsirlidir.

Zaman keçəcək 1930-cu ildən 1978-ci ilə, ömrünün son günlərinə qədər Mir Cəlal yüzlərlə hekayə yazacaq, bu hekayələrin içərisində çəğdə Azərbaycan hekayəçiliyinin zirvəsinə yüksələn əsərlər də az olmayacaq. Digəl ki, "Doktor Cinayətov" Mir Cəlalin həqiqi yazarı olduğunu, istedadını, ədəbiyyata yeni bir nəfəs gəldiyini bildirən əsərlər sırasında ilkinliyi ilə seçiləcək.

Sonralar Mir Cəlal müəllim "Bir gəncin manifesti"ni yaradacaq. Olsun, amma ki, "Doktor Cinayətov" (sonrakı nəşrlərdə "Həkim Cinayətov") hekayəsi gənc bir yazıcının kiçik manifesti səlahiyyətini özündə saxlayacaq.

Ədəbiyyata gələn gənc yazıcının iddiası və imkanları nədən ibarət idi? Nəşr üzü görün ilk hekayə nələri bəyan edirdi?

Öncə diqqətli çəkən budur ki, bu yazı ilə Mir Cəlal özündən əvvəlki klassik nəsr ənənələrinə qırılmaz tellərlə bağlı olduğunu bəllə edirdi. Şübhəsiz ki, bu ənənə M.F.Axundovla başlayarı, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev nəsi ilə zirvəyə yüksələn tənqidi-realizm ədəbi məktəblərinin zəngin xəzinəsindən qaynaqlanırdı.

İkincisi, əsəri ilk qələm təcrübəsi adlandırmaq ən azı insafsızlıq olardı. Çünki hekayə kifayət qədər peşakar bir qələmə məxsusdur, mətləbdən kənar lüzumsuz təsvirlərə, müəllif müdaxilələrinə yer verilməyib.

Üçüncüsü, gənc yazıçı bədii üslub, konkret hadisənin bəlli bir həyat parçasının təsvirinə əsaslanıb olmuş əhvalatı göstərməyə üstünlük verir.

Dördüncüsü, təhkiyədə pafos yoxdur, əvəzinə reallığın sadə təhkiyəsi öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edir.

Beşinci cəhət məzmunun və yazıçı niyyətinin maarifçilik ruhu ilə bağlıdır. Və nəhayət, Mir Cəlal hekayələrinin böyük bir qisminə aid edilə bilən komizmi xüsusi qeyd etmək yerinə düşərdi.

Bir kiçik hekayə ətrafında düşünərkən bu və ya digər əsərin uğurunu təmin edən bu sayda sənətkarlıq məziyyətlərinin meydana çıxması sübut edir ki, Mir Cəlal yaradıcılığının bütün dövrlərində püxtə bir sənətkar olmuşdur. Ədəb ilk hekayəsində bir ədəbi manifest olaraq irəli sürdüyü nəzəri tələblərə bütün yaradıcılığı boyu əməl etmiş, axtarışlarını, ədəbi nailiyyətlərini əsərdən-əsərə, hekayədən-hekayəyə, povestdən-povestə, romandan-romana artırırmış və Azərbaycan bədii nəsrində yalnız ona məxsus olan sənət zirvəsinə yüksələ bilmişdir.

Mir Cəlal hekayələrində öyrədici qayə sərhəd tanımır. Yazıçı insanı ardıcıl bir ihmlə məhz insan kimi yaşamağa, öz haqq və hüququnu dərk edib anlamağa, zəhmətinin, torpağının, təbiətinin, öz sağlamlığının qədrini bilməyə, mənəvi cəhətdən güclü olmağa səsləyir.

Yazıcının yaradıcılığının mövzu, mündəricə və üslubi təsnifatını aparmaq ədəbi tənqidin sevdidi, tez-tez müracət elədiyi araşdırma formasıdır. Mənim kimi sıravı oxucular ayrı-ayrı əsərlərin lokal təəssüratına üstünlük veririlər. Elmi nöqtəyi nəzərdən birinci yol münasibdir. İkinci yanaşma da özünü doğruldu

və daha çox kütləvi xarakter daşıyır. Bəlkə də, iki yanaşmanın sintezi daha mükəmməl nəticələrə gətirib çıxara bilərdi. Hər halda ümumiləşdirmə dağınıqlığı aradan qaldırır, müəyyən sistem yaradır.

Mir Cəlalin hekayələrini tam təsnif etmək bir qədər çətindir.

Zənnimcə, hələlik Mir Cəlalin bir-birindən maraqlı, estetik mahiyyətinə, mövzusunə, müəllifin həyat haqiqətinə münasibətinə və digər ədəbi-bədii məziyyətlərinə görə fərqlənən kiçik həcmli əsərlərini bu sayaq qruplaşdırmaq olardı:

Lirik psixoloji hekayələr; maarifçi hekayələr; təbiət hekayələri; uşaq hekayələri (həttə!); müharibə mövzulu hekayələr; satirik, yumoristik hekayələr; cəmiyyətin mahiyyətini təhrif edən formalizmin ifşasına yönəlik əsərlər; Sovet ideologiyasının sifarişli ilə qələmə alınan qurama hekayələr.

Göründüyü kimi, burada məzmun, mövzu və üslub baxımından yanaşma müxtəlif olduğuna görə hər hansı bəndlər arasında kəskin fərqlər qoymaq mümkün deyil. Tutaq ki, müharibə mövzulu və yaxud maarifçi xarakterli hekayələrdə asanlıqla lirik-psixoloji çalarları izləmək olar. Bu bölgü elmi deyil, oxucu təəssüratından doğan bir təsnifatdır.

Mir Cəlal 1940-cı illərin əvvəllərindən, daha doğrusu, İkinci Dünya müharibəsi başlanandan sonra bu mövzuda çox sayda hekayələr qələmə almışdır. Ədəbin "Leyla", "Şərbət", "Vətən yaraları", "Mənim də haqqım var", "Salam", "Oğul", "Döyüşçünün dedikləri", "Titrək bir sas", "Qardaş qanı", "Boz adam", "Atlı", "Şahin və Sona", "Odlu məhnlər", "Havalı adam", "Mərcan nəna", "Göylər Adamı", "Axşam səfəri" və başqa əsərləri bu qəbildəndir.

Müharibədən öncə ədəbin qələmindən çıxan əsərlərdə xalq həyatının real epizodları nə qədər zəngin bir yazı üslubu və cazibədar süjet xətti ilə, Mir Cəlal qələminə məxsus zərif təsvirlərlə, dərin yumor ovqatıyla maraq do-

ğururdusa, müharibə mövzulu hekayələrdə də dəhşətli hərbin ölüm, qan saçan fonunda insanlar, onların hiss və həyəcanları, humanizm çağırışları bir o qədər ustalıqla ədəbiyyata gətirilmişdir. İnsan sarsıntıları, dözümlü, inam, bitib-tükənməyən həsrət və intizar bu əsərlərin ruhudur.

Mir Cəlalin müharibə mövzulu hekayələri yazıçının bənzərsiz yazı üslubuna uyğun olaraq yığcamlığı, həyatiliyi və yaddaqalan kompozisiyası ilə seçilir. Burada arxa cəbhə də var, cəbhə xətti də.

Müharibə mövzulu hekayələrin, demək olar ki, hamısında insan mənaviyyəti, adamların bir-birinə, vətən torpağına, uşağa, qocaya, qadına inamı, sevgisi, dostluq münasibətləri bədii vasitələrin dili ilə sanki sınağa çəkilir və hər dəfə də dostluq, qarşılıqlı etibar tələp olunur.

"Zəngin və məzmunlu yaradıcılıq yolu" məqaləsində yazır:

"Mir Cəlal, bir çox başqa yazıçılarımız kimi Böyük Vətən müharibəsi illərində daha məhsuldar işləmişdir. O, əlində silah cəbhələrdə düşməyə qarşı vuruşmaqla bərabər, qələmini də süngüyə çevirmiş, xalqın faşizmə qarşı qəzəb və nifrətini ifadə edən, vətənin oğullarını igidliyə, şücaətə çağırın, arxa cəbhədəki adamlarımızın fədakarlığını, əzmini, mənavi qüdrətini təsvir və təqdir edən bir çox qiymətli hekayələr yazmışdır... Ədəbin müharibə dövründə yazdığı və faşizmin insanlığa zidd, yırtıcı təbiətini məharətlə ifşa edən satirik hekayələrində bədii gülüş daha da dərinləşmiş, tamamilə yeni keyfiyyətlərlə zənginləşmişdir. Dərin nifrət, qəzəb ifadə edən bu gülüşün məzmunu, mahiyyəti dərin ictimai-siyasi məna kəsb edir, insanlığın taleyi, gələcəyi, səadəti kimi ciddi bəşəri məsələlərlə bağlıdır".

Bu fikirlərə yalnız bunu əlavə etmək yetər ki, mövzusu 40-cı illərdən, müharibə olaylarından götürülən bu əsərlərdə çağdaşlıq ruhunu hiyf edən sirr isə Mir Cəlalin həyat həqiqətlərini yüksək bədiiliklə təsvir etməsi, onun sənətkarlığı ilə ilgilidir.

MİR CƏLAL DİLİNİN POETİKASI

Mir Cəlalin bədii üslubunda epik və lirik təsvirin qovuşması xüsusi həlaldır. Bəzi dilçilər, xüsusilə tənqidçilər bu iki məfhumu ayırır, başqa qütblərdən yanaşırlar. Bu, səhvdir, çünki xüsusilə nəsrin poetikasından danışanda yazıçı obrazın daxili aləmini, mühitin sosial psixologiyasını, habelə təbiəti təsvir edərkən dilin məzmunundakı epik-lirik ovqatı ayırmaq niyyətini güdmür. Öncə öz ana dilində yazır, öz soykökündə düşünür və ifadə edir. Ümumiyyətlə, yazılı ədəbiyyatda, təbii ki, nərsədə dilin imkanlarının yazıçı tərəfindən verilməsinin siyasi, sosial, milli, mənavi əhəmiyyəti misilsizdir, yeri gələndə qaranlıq qalan ciddi məsələlərə məhz bədii əsərlərdə cavab tapılır. Azərbaycan yazıçıları M.F.Axundovdan başlayaraq xarici, o cümlədən ərəb, fars sözlərindən, tərkiblərindən xilas ola bilməmişlərsə, ədəbi dilimizin saflığını qorumuş, daha da inkişaf etdirmişlər. Professor, görkəmli dilçi Fəxrəddin Veysəllinin sözləri çox yerinə düşür: "Xalqın dili onun öz tarix hüddütlərindən çox-çox əvvəl başlanan, bütün mənavi həyatı boyu heç vaxt solmayan, həmişə yenidən pardaqlanan ən yaxşı çiçəkdir. Dildə bütün xalq, onun soykökü canlanır, onda xalqın ruhu yarıdıcı qüvvə ilə fikirdə əriyir, vətənin siması olur onun havası, fiziki hadisələri, iqlimi, çölləri, dağları, dərələri, meşələri, çayları, qasırğa və tufanları şəkllə və səsa çevrilir".

Bir xeyli obrazlı, poetik səslənsə də, daqiqə yanaşmadır: yazıçılarımız, şairlərimiz bu predmetlərin rəngini, səsinə, mahiyyətini mənim-səyir və əsərlərində təsvir edirlər. Ötən əsrin 20-30-cu illərində yaranan nəsr əsərlərində dilimizin saflığı bir də o baxımdan təmizləndi: ərəb-fars tərkibləri azaldı, amma rus dili vasitəsilə beynəlmiləl sözlər işlədildi. Lakin bu günün kontekstində yanaşanda romanların, povestlərin, hekayələrin dili canlıdır, təbiidir, maraqlıdır. Mir Cəlalin nəsr yaradıcılığında poetikasını qaynaqlandıran bəzi amilləri görmək lazım gəlir: yaşadığı milli məkanı, ailə mühiti, aldığı təhsili, savadı, ictimai, nəhayət, istedadı. Müşahidələr göstərir ki, şəhərdə doğulan, böyüyən gələcək nasirlə kənddə, el-obada dünyaya gələn, camaatla ünsiyyət bağlayan yazıçı dili arasında ciddi fərqlər istisna olunmur. Bu, yazıçı intellektində də özünü göstərir və birinci qisim sənətkarı udur. Yüksək təhsilli yazıçının dilində yeni, orijinal sözlər, terminlər çox işlədilir, təbii ki, belələrinin pəhrəmanları savadlı, ziyalı olur. İxtisasa gəldikdə, daqiqə elmlərlə məşğul yazıçılarda istər-istəməz təbii-riyazi terminlərlə daha çox qarışdırılır. Eləcə də hüquqşünaslar, kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri və ilaxırlar. Ailə də həmçinin. Uşaqlıqdan aranda, kənddə, dağ bölgələrində, şəhərdə və s. məskunlaşan ata-analar o koloriti saxlayırlar və nə yaxşı ki belədir. Bu isə gələcək sənət övladına, hətta oxuyana öz müsbət təsirini göstərir. Rəşid

Behbudov təkcə səsinin gücü, tembr, aydınlığı ilə seçilmir, onun ləhcəsindəki qərb zənam-zənə akkordları seçilir, dad götürür. Eləcə də dahi Bülbül.

Nəsrimizdə şərti tipikləşdirdiyimiz bu məsələ S.Rahimovun, M.Hüseynin, Əli Vəliyevin, M.İbrahimovun, İlyas Əfəndiyevin, I.Şıxlının nəsr yaradıcılığında bariz şəkildə yaşamaqdadır. Mir Cəlal da bu mərhələləri yaşamışdır, üstəgəl, əzəmətli Füzuli şeiriyətindən so içmişdir, milli poeziyanın təsvir ecəzkarlığı yaradıcılığına təsir etmişdir.

Mir Cəlal "Bir gəncin manifesti" romanına nöqtəni 1938-ci ildə qoymuşdur. Bali, birincisi, 30 yaşlarında bir cavan, ikincisi, nəsrimizdə çəxalənmə, mövzu mütləqliyi, siyasi ab-havanın diqtəsi və s. mühüm amilləri də yaddaşdan çıxarmamalıyıq. Lakin müəllif bu əsərlə zəngin bədii-ədəbi istedadını göstərdi. Mir Cəlal xalqın obrazlı təfəkkürünə yaxından bələd idi, özü də xalqın içərisindən çıxmışdı. Bu xüsusiyyətlər romanda bütün dolğunluğu ilə əksini tapmışdır. Belə sıralamada mən təbiət təsvirini ilkin yerə çəkərdim. Təbiət insana həm estetik hisslər aşılayır, həm də insan psixologiyasını – davranışını təbiiyə edir. İkili təmasda əsər qazanır, oxucu isə yorulmur. Obrazın daxili aləmi açılırsa, bunun yolları arasında ən münasibi zahiri, yaxud daxili mizanların obrazlı, niyyətli, çoxmənalı verilməsidir.

Gələn "Proloq"un ilk cümlələrinə diqqət verək. Yazıcı oxucunun yaddaşına köçürəcəyi hadisələri, hansı ki vətənimizin bir gözəl güşəsində baş verir; bu torpağın insanları azad, xoşbəxt yaşamağa qadirdirlər. Bu adamlar eyni zamanda sağlamdırlar təbiət kimi, əməksəvdərlər əcdadları qədər. Çünki təbiətdir insanı yaradan və bu zərrəciklər də təbiətə bənzəməlidir. Mən bütöv bir fantomu oxucularına təqdim edirəm: "Bağçalar dörsinin sağ tayından çənubə uzamıb gedən və təzəcə şumlanan əkin yerləri məxmər komər kimi dağları qucməqdə idi. Zəmilərdən qalxan nəmli torpaq qoxusu yenicə açılan

bənövşə, quzucuqəyi ətrinə qarışaraq havaya bir təzəlik, mülayimlik gətirmişdi. Səhər soyundan sonra yumşalan hava hələ də narahət kimi tutulub açılmaqda idi. Buludlu göy intizar çəkən bir qəlb kimi çırpırır, bir an da eyni vəziyyətdə qalmırdı. Cida boyu qalxan günəş çənuba axan müxtəlif biçimli, müxtəlifşəkilli əlvan buludlar arasında gah çıraç kimi yanır, gah köz kimi sönür, gah kəhraba kimi sarılır, gah sədəf kimi parıldayırdı. Karvan-karvan ötən qalın-seyrək buludlar ardınca nəşə bir aydınlıq, bir parlaq gündüz olacağı yaqın idi. Aşağılarda, dərənin qovuşan yerlərində isə baş-baş verən söyüd, qələmə, qaragaç, vən, iydə, zoğal ağacları küləyin səmtinə doğru can atmaqda, sanki kökdən çıxıb haralara isə getmək arzusunda idilər..."

İlk baxışda adı səslənə bilən romandır. Təsvir labüddür, lakin əsəri oxuduqca hadisələr, obrazlar, situasiyaların dəyişməsi, eləcə də xarakterlərin açılması və sair sanki "Epiloq"un köynəyindən çıxmışdır, bir ahəngin ritmlərini gözlemişdir. Və proloqa qayıdaq. Və əsərin ilk səhifəsində isə biz yenə təbiətlə üzbəüzük: Tut ağacı, Bahar, Ağaməcid. Kəndə məxsus ab-hava. Kənddə meyvə ağacı olar, onlara "hücum" çəkən usaqlar. Və belə də görürük. Lakin kövrək konflikt buradan başlayır, sonralar dərən sosial məsələyə şərait yaradır. Bir nümunəsi: Baharla Ağaməcid mübahisə edir və savasırlar. Bu əhvalat tamam kənar bir yerdə də baş verərdi. İki yeniyyətə kəndin bütün "sakit" yerlərini tanıyır. Yazıcı təbiətin qanunlarından çıxma bilməmək fəhminə üstünlük qazandırır: "Baharın sözü ağzında qaldı; ayağı budaqdan üzüllü, cəld əlini ağaca atdı, budaqdan sallana-sallana qaldı. Ağaməcid bir də vurmaq istəyəndə Bahar onun ayağından, topuq bəndindən yapışdı. Budaq saraq-qılıt ilə qırıldı, hər ikisi gurultu ilə yerə gəldi. Ağaməcid əvvəl yazıq-yazıq zandı, sonra qışqırdı. Bahar ağrıyan ayağını tutub ufuldandı. Qalxmaq istəyəndə Ağaməcid onun üstünə cumdu..." Hər iki uşaq bir-birinin zərbəsinə

məruz qalır. Taleləri əslində buradaca, təbiətin qoynunda həll olunur.

Mir Cəlalin bədii dili həm xalq danışığının koloritini saxlaması və bu zəmində ayrı-ayrı həyat lövhələrini, obrazların nitqini və sairə dinamik, canlı şəkildə ifadə ilə seçilir; bir sözlə, hadisənin, obrazın poetikasını əks etdirir. Bu məsələdə romanın dilindəki ənənəvilik, kövrək intonasiya, lirik ritətlər və təsvirlər görümlü əyanılışıdır.

Sona arvad ailə başçısıdır, ağır güzəran keçirir. Evdə isə "Yusif-Züleyxa" xalçası durur. Gəlinlik yadigarı kimi Sonə anaya əzizdir. Bir yandan da ailənin çətin durumu. Mərdənə bu çatmır ki, xalçanı satmaq niyyətini anası pis qarşılaya bilər. Ana və gənc oğul arasındakı fikir mübadiləsi, əgər belə demək mümkünsə, dərən, lazımsız konfliktə səbəb də ola bilər. Lakin yazıcı ana-bala "konfliktinə" getmir. Əksinə, gəncin işdəki yorğun əhvalı, Baharın ayin-başının yoxluğu – psixoloji ab-hava təbii şəkildə təsvir olunur və oxucuya təsirini göstərir.

"Mərdən ot biçimindən qaş qaralanda qayıtdı. Kərəntini mıxçadan asdı, quru yerə oturmaq istəmədi. Anasının çırpıb yük yerinə qoyduğu "Yusif-Züleyxa" xalçasını açdı, qabaq-qabağa gül iyləyan Yusifin və Züleyxanın üstündə sanki çoxdankı bir həsrətlə rahatca uzandı. Elə arxayın, elə şirin uzandı ki, deyirdin bütün ömrü boyu çəkdiyi əziyyətlərin hamısını bir anda çənundan çıxarmaq istəyir. Anası həyətin kənar tərəfini sulayib süpürmüşdü. Köhnə bir palaz salıb balıq qoymuşdu". Bu epizodda həm əməkdən sonra bir rahatlığa can atmaq ovqatı, digər tərəfdən, evdə ən əziz bir şeyi qonağa saxlamaq səxavəti, nəhayətdə, yadigar nəyəşə toxunmamaq adəti təsvir edilmişdir. Mərdən anasına deyir ki, bu xalçanı kimə saxlayırsan, ay ana? Anası cavablandırır ki, dur, az danış, kimə saxlayacağam. Mərdən bildirir ki, bu xalça anası üçün müqəddəsdir, öz əliylə toxumuşdur və onu da kəsdirir ki, belə şeylər o qədər də vacib deyil. Ona görə də deyir: – Məsələnin işi belədir, xalça-palazı yük

yerində çürüdür, özünün də canı çul üstündə çıxır!

Sona bu sözləri qulaqardına vurur:

– Uşaqsan hələ, – dedi, – bala. Ev yiyəsi olmamisan, dabanla qapı açmamisan, nə bilirsən səliqə-sahman nədir. İyirmi ildən çoxdur onu üfürə-üfürə saxlamışam, bir niyyətim var ki, saxlamışam da! Əcəldən aman olar, görərsən niyə saxlamışam. Yox, ölərəmsə, onda heç!

Bu dialoqda M.Cəlal məişət səviyyəindən söhbəti çıxarır, eyni zamanda azərbaycanlı ailəsində etik normaların gözənilməsinə verir.

Biz kiçik bir söhbətdə dilin passivliyini görmürük, qəfil atmacaları da həmçinin. Əksinə, ananın müdrikliliyi özünü büruzvə verir: xalçanın əzizlənməsi səbəbsiz deyil.

Sübətə ehtiyac duyulmur ki, yazıcının dil poetikasının geniş və dərən həyat müşahidəsindən irəli gəlir, insanların dil mühitinə bələdliyindən nəşət edir: epitetlər, dil vahidləri, atmacalar, məsəllər və s. nəzərdə tuturuq.

Dilin poetikasına gəldikdə, Mərdən və Sonanın danışığında müəllifin "müdaxiləsi" yoxdur. Obrazlar öz daxili nitqlərində səsləndirir fikirlərini. Professor Ağamusa Axundov bu məsələni obyektiv qiymətləndirib yazır ki, söhbətdə (dialoqda) yazıcının heç bir müdaxiləsi olmur, belə halları realizmlə izah etmək olmaz, rəsm əsəri fotosəkildən fərqlənən kimi, surət dili də ayrı-ayrı fərqlərini danışıqdan görək fərqləndirilsin!

A.Axundov öz fikrinin təsdiqinə möhür vurmaq üçün məşhur rus yazıçısı A.Fadəyevdən sitat götürür: "Çoxları unudur ki, bədii əsərdə, hətta danışıq dialoq fruzası məişət danışıqında deyilən frazalar kimi sadəcə olaraq öz-özünə adamın ağına gələn fraza deyil; bu fraza da yaradılır. Onun yaradılması prosesi mürekkəbdir, ancaq mexaniki deyil".

Mir Cəlalin orijinallığı ondadır ki, dialoq, söhbət təsvirində fonunda verilir; təbiət mikro və yaxud makro mühiti tamamlayır.

Romanda dil poetikası Bahar – kəndistan, Sonə – mühit, Mərdən – şəhər xəttiylə cərə-

yan edir. Bu ikiliklərdə, əlbəttə, təsvirdə ritmiklik, daxili qəzəb, xarakterin açılması və sairə əyanlaşır. Mir Cəlal zəngin dil ehtiyatına arxayınlıqla nəsrin şeiriyyətinə imkan yaradır. Məsələn, Mərdan Mövlam kişiylə xudahafizləşib çıxır. Onun əhvali-ruhiyyəsi yerində deyil; bu isə hadisənin sosial vəziyyətindən xəbər verir: "Mərdan yorğun olsa da, gün qalxanacan özünü Yaqubun məskəsinə yetirməyə çalışırdı. Ancaq bacara bilmədi. O, batman-batman batdaq götürən ayaqları ilə çimli meşəyə dikləndə hava lap işıqlaşmışdı. Şaşaqla dağları seçməklər oldu. Ağaclardan daman yağış xəzələ düşüb səs eləyirdi. Başqa heç bir səs-səmir yox idi. Yol yeriməkdən Mərdanın ayaqları lap keyimişdi, qılçaları qoltuq ağacları kimi hissiz olmuşdu..."

Mərdan mühüm tapşırığı yerinə yetirməlidir, amma fiziki yorğunluq onu xatırlatdıqımız kimi əldən salmışsa, ruhi ovqat, daxili güc qalib çıxır, yazıçı təsvirin motivlərini dəyişir: "Mərdan... ox kimi havanı yaraçaq, qulaqlarında səslənən soyuq küləklərdə üzərək Tatlı kövşənlərinə yaxınlaşırdı. Ceyran düzündə sanki hər şey kənara çəkilib tək atlıya yol verirdi. Bu gün artıq hökumət qoşunları geri çəkilməmişdi, atışma həkimləri. Ağaclar arasından qalxan rütubət qoxulu tüstü kədərlə kimi dağlara və meşələrə çökürdü. Kövşən dolusu mal-qaranı, üstüaçaq və örtülü arabaları, dalına körpəni şəlləmiş qadınları görəndə Mərdan vəziyyəti lap aydın başa düşürdü. Bir-birinə zidd əhval-təfərrüatın lakonikliyinə canlı təsir bağışlayır.

Romanda yuxarıda vurğuladığım motivlərə qayıdıram. Bahar ilk növbədə kənd uşağıdır, kəndin özəl koloriti: dağ-dərəsi, otu-çəmənli, quşu-heyvanı, yağış-quraqlığı və s. onun xarakterinə də təsirli. Saf təbiətin qoynunda doğulub boya-başa çatan adam şəhərlidən seçilir.

Mir Cəlal xalqı yazıçıdır, kənd havasını yaşamışdı, cavan qələm sahibidi və bu amillər əsərin poetikasının bir mühüm atributu kimi

tərənnüm-təsvirdə özünü göstərir. Kənd uşağı, adətən, quşlara həssəd aparır, onları ovlamaq istəyir, lakin bu, mümkünsüzdür, yəni əlində bir vasitə yoxdur istədiyinə nail olsun. Baharda da bu həsrət vardır.

Bahar obrazı ilk səhifələrdən ona görə seçilir – kənd əxlaqının əlamətləri onda mövcuddur: davakarlıq, söz götürməmək, heyvanat ələmini sevmək, gəzib-dolanmaq və ilaxır. Yazıçı Baharı iki məqamda verir: kəliklik və ceyran tutmaqda. Sonradan ikinci əhvalat daha ictimai səciyyə daşıyır. Baharın sərbəstliyi: "Qoruqçu kövşəndə olanda qorxulu idi. Bahar aşıqlarını gizlədib quzunun dalınca düşdü. Ağacı çiyininə qoyub fit verə-verə yeriyir, hərdən dəyəyə daş atır, kol-kosu eşləyir, quş axtırır. Çünki çöl-bayıra bələddi, ümidi də var ki, yanılmamışdı, otların arasında çilçil bir şey gözüna dəyir; quş qanadına oxşadır. Kəliklikdi, tərənəmirdi. Onu tutmaq üçün kənd uşaqlarının bir üsulu daha münasibdi: "Bahar yavaş yeridi. Papağını tez yuvanın ağzına basdı. Kəliklik bərk çirpindi, qanad çaldı. Az qaldı əldən çıxsın. Bahar onun quyruğundan yapışdı. Quş dartımb uçmaq istəyirdi. Bahar onu sevincək, ikiəlli qucağına basmışdı. Kəlikliyin bala çıxardığını zənn edib yuvasına baxanda boz və balaca yumurtalar gördü. İsti göyçək yumurtaları aşıq kimi ovuculaıyb cibinə doldurdu. Dünyaları fəth etmiş kimi yeyin, sevincək yeridi".

Bu epizoda uşaqlıq dünyasının həm daxili, həm də fiziki ovqatı necə də canlıdır. Kəliklik quşlar sırasında seçilir, daşdan-daşa, qayadan-qayaya səkir, otların arasına sinir. Hər bir uşağda bu quşu tutmaq həvəsi oyanır. Bahar papağı ilə quşu tutur. Bu məqamda onun yumurtalarını görür. Bu məqamda yazıçı isti detal yaradır və uşaqların çox sevdiyi aşıq-aşıq oyununu xatırladır. Mən bu yeri oxuyanda uşaqlığımı – əllinci illərə qayıtdım. Mənə elə gəlirdi Baharın yanındayam və o, mənəndə cəld tərənədi, kəlikliyi tutdu, ona qıbtə elədim. Bəli, yumurtaların istisi isə kəlikliyin qırt yatdığınu göstərir.

Baharın uşaqlığını yaşamaq iqtidarından məhrumluğu quru, soyuq sözlərlə müşayiət olunmur, təbiətlə temasında, daxili nitqində, xəyalında əyanlaşır. O, varlı uşaqlarının həyat tərzinə qıbtə edir, özünü o yerdə təsəvvürünə gətirir, lakin daxili sınımağa yol vermir.

Mir Cəlalda kövrək, canlı təbiət təsviri mübaliğəsiz 30-cu illər nəsrində az yazıqlarda nəzərə çarpır. "Bir gəncin manifesti" gənclik romanı olduğu qiymətində müəllif belə bir təsvir üslubunu seçmişdir! Budur, Bahar öz müşahidəsini xəyala bükür, içəridən danışır: "... Damlarında süfrə-süfrə alma, ərək qaxı sərənələr, tut qurudanlar nə qədər xoşbəxt idilər! Onlar möhtac və ac deyillər. Bağların, bağçaların, dirrliklərin məhsulu onlarındır. Bahar baxdıca ağzı sulandır. Həyat ona həm dadlı, həm də acı gəlirdi. Kəndin ortasından axıb uzaqlara yol alan, gün altında kərənti tiyəsi kimi işıldayan Səbey çayı. Çay üstündə xəyal kimi uçan qaranquşlar, Badamlı bulagından buz kimi sərin suyu, söyüd kölgələri, həyətlərdən göyə atır səpən məxmər, mixək gülləri, güllüyşə nar ağacları... mələşən quzular, bal yığan, beçə verən arılar, kövşənə səs salan çoban mahnıları, kəliklik ovu..."

Nəsrədir lirizm hər bir yazıqının üslubuna qismət olmur və adətən, bu, müəllifin publisistikaya meyindən irəli gəlir. M.Cəlalda qeyd etdiyimiz israrla lirik ricət, obrazların "diri", "canlı" danışığı, xəlqilik və milli kolorit, intonasiya qüvvətlidir, fərdi yazımdır. Professor Ağamusa Axundov yazır ki, lirik ricət nəsrimizdə o qədər də geniş yayılmamışdır. Onlara az-çox Mir Cəlalın və İ.Əfəndiyevin əsərlərində rast gəlirik.

Bahar xəttinə qayıdaq. O, kənddədir, şəhərə yol almamışdır hələlik. Belə bir niyyətdən istifadə edən yazıçı kəndi bütün detalları ilə, otu-çəmənli, ağacı-budağı, dağındaşıyla; naxır-quzusu ilə verir: "Güney kəndinin şimal tərəfi dağavar yer idi. Düzdən dikləndikcə xırda təpələr, təpələri ötdükcə tək düşmüş Gündüz dağı. Onun dalında yenə

silsilənmiş göyümsov dağlar gəlirdi. Güney kövşənini şimaldan ayıran göyümsov sıra dağların başından il uzunluq qat getməzdi. Ətkələri yay-yaz yamyaşıl olardı. Buralar kənddən uzaq olsa da, otun çoxluğundan yerindən tez qalxan malını bura sürürdü. Uzaq kəndlərdən də naxır gəlirdi. Bahar burada mal otarardı".

Vəssalam. Lakin guşəmizin təkrsiz bir mənərəsinin təsviri. Və bir də insan!

Budur, Bahar ceyranı tutmaq istəyir, bunu yalnız uşaq sevinciylə yaşamaq mümkündür: "Bahar qolunu ceyranın boynuna salıb döşünə sıxmışdı. Bir əliylə də heyvanın qabaq ayaqlarını birləşdirib bərk-bərk tutmuşdu. Ceyran mələyirdi. Hərdən çabalayıb əldən çıxmaq istəyirdi. Dağın başından, sürüdən ona səs verirdilər. Bahar ceyranın tükündən anasını onu təzəcə yaladığını bildi. Belinin tükləri hələ də yaş idi. Bahar onun gözəl başını, zərif boynunu tumarlamağa başladı. Göbəyinin maye kimi yumşaq olduğunu gördü. Ceyran lap körpə idi. Baharın ürəyi lap birtəhar oldu. Balasını çağırın ananın səsi Baharı kövrəltirdi, az qaldı ceyranı əldən buraxsın. Heyvanın üzündən öpdü, özünə toxdaqlıq verdi: Mən öldürməyə aparmıram, baslayacağam, ələ öyrədəcəyəm. Quzu kimi saxlayacağam."

Yazıçı dilinin poetikasından danışırıqsa, Baharla ceyranın taleyində bir assosiasiya vardır; hər ikisi hələ baladır, hər ikisinin anası yaşayır. Baharın fərqi odnadır ki, onun taleyində sevincə payı yoxdur və bir azdan bu zavallı çocuş qardaşının soracağı ilə şəhərə üz tutacaqdır. Onu fəlakətlər gözləyir. Ceyranın taleyi yaxşı monada Bahardan seçilir. Baxmayaraq müstəzəlləri yaranacaq, lakin onu Baharın anası Sona buraxacaq ki, gedib öz anasına qovuşsun. Bahar bir gecəlik sevincini yaşayır. Ceyran isə əksinə: "Ceyran küsmüş kimi üzünü yana çevirdi. Bahar onun başını kasaya əyib balaca, bülöv rəngli incə do-daqları suya dəyənəcən buraxırdı. Ceyran nə yeyir, nə içirdi. İri, dalğın gözlərini pəncərədən, çölün qaranlığından ayırırdı. O, üzünü qaranlığa doğru çevirib elə sakit durmuşdu ki, deyər-

din anasının səsinə, həmrəisini gözləyirdi...“ Hər iki epizodda – mənzərənin təsvirində yazıçı dilimizin zənginliyindən, bədiü ifadə vasitələrindən məharətlə yararlanmışdır. Heç bir xırda məqam, detal, əşya maddiliyini itirmir. Belə bir yanaşmada bədiü dil məsələləri məşğul olan dilçi alimlərimiz, o cümlədən akademik A.Axundov, M.Hüseyn, S.Rəhimov, Əli Vəliyev səviyyəsində yazıçılarımızdan danışarkən Mir Cəlali da bu sırada götürmüşdür.

M.Cəlal möhz romanda təbiətlə insan arasındakı psixoloji tamamlanmaya üstünlük verir, obrazın hissələrini açır. Ceyran simvolik obrazlar – vasitədir; xüsusilə, bir sıra situasiyalara aydınlıq gətirir. Sona da, Bahar da kasib zümrənin təmsilçiləridir. Amma geniş qəlbə, isti məhəbbətə malikdilər, mərhəmətlidilər. Vətənpərvər Sona arvad ceyranı önəm obyektinə çevirməkdən çox uzaqdır. Yeganə yolu seçir: ceyranı buraxmaq. Sona, hətta son məqamda ceyranla vidalaşır: “Ceyranı arabının kənarına gətirib üzündən öpdü, ürəyində “ya mədə” birdən yerə tulladı. Ceyran yenəcə pərvaz edən quş kimi göydə cəld qol-qanad açdı. Fərəhindən, heyrətindən, gözləmədiyi hadisədənmi yavaşca bir mələdi, özünü sükuta qədər olmuş qaranlıq çölün dərinliklərinə atdı. Kolluqlar arasında bir xəyal kimi yox oldu”.

Mir Cəlal Baharı dərin istəklə yaratmışdır və maraqlıdır, bu obrazı təbiət, rüzigar həmişə izləyir, gözdən qoymur. Ümumiyyətlə, yazıçının təbiət təsvirində fəlsəfi motivlər səslənir və qəhrəmanların iç dünyasını, ictimai mühitin siyasi-məişət bilməcələrini açır. Bahar səhərə qışda, soyuqda-sazaqda üz tutur. Təbiətin bu fəslə kasib-varlı təzadlarının ən optimal meyandır. Baharın ehtiyac vaxdını və naməlum yolu seçsin? Həqiqətdir ki, əhalinin necə yaşaması onun bazarından ballıdır. Yazıçı bu “ölcünü” götürür. Baharı buraya gətirir. Bazarın bazar xaosunun o təsvirdə poetikası: “Bazarda camaat qaynaşdı. Gedən-gələn, səs-küy bir-birinə qarışmışdı... Dükanların qabağında iynə salmağa yer yox idi. Qəssablar gümüş

kimi parıldayan çəngəllərdən saçqa-saçqa asılmış qoyun ətinə kəsib iti balta ilə iri kütük üstündə doğrayırdılar. Adamlar əllərində xurcun, zənbil, səbət, qəzet basabas edirdilər. Ət alan, quyuq çəkdiyə, içalat istəyə, dəri axtaran kim...” Və bu cür bazarın Məşədi Abbasları Baharları yox deyil. Birincilər hər rınlar, laqeydlər, soyuq ürəklilərdilər. Yazıçı Məşədi Abbasın zahiri, oturuşu-duruşunu təsvir edərkən mən bu günümüzü xatırladım və yazıçı uzaqgörənliyinə qibtə etdim ki, müstəqilliyimiz retro bazarlar və adamlar dövrünü yenidən canlandırdı: Oxuyuruq: “Məşədi taxtın üstündə çömləmişdi, ilan kimi, uzun və qara bir şeyi ağzına alıb sorurdu. Bahar diqqət eləyəndə “ilan”ın o biri ucunun bir şüşə qaba keçirildiyini seçdi. Məşədi sorduqca şüşə qabdakı su qaynayıb quruldayırdı...”

Romanın poetikasından danışarkən, yazıçı uzaqgörənliyinə mövcud sosial-məişət kontekstində yanaşılmalıdır.

Bəs Baharın xələfləri necə? Yaşayırlarmı? Romanda həzin, sinirə təsir göstərən bir götürmə: “Bahar ayaqyalı, oğurluğun soyuq palçığını ayaqlaya-ayaqlaya, sürüşə-sürüşə, özündən böyük, ağır içalat səbətini bu qolundan o qoluna keçirərək hıqqana-hıqqana küçə qarılını gəzib həzin və sadə uşaq səslə çığırdı: – Ciyər alan, ay ciyər alan!

Təəssüf ki, mənfəi cavab verməyəcəyik. Bakı küçələrini Baharlar əlinə alıb hambaillıqla, maşın yumaqla, oğurluqla məşğuldurlar. Hərçənd, Məşədi Abbaslar dükanda oturmurlar, nümayəndəsini əyləşdirirlər. Bir həqiqətdir ki, Məşədi Abbasların xələfləri yenə də ağaqlıqla, eys-ışrətlə günlərin keçirirlər, irimiqyaslı inhisarçılıqla yaşayırlar, təhsilli ziyalılar üzərində “pul” hökmranlığını edirlər. Allah ruhunu şad eləsin, Mir Cəlal müəllim, Siz necə də dahi ədəbsiniz. Sovet ideologiyasının təğyanında aşağıdakı təsvirinizlə, an dilimizlə XXI əsrə mesaj göndərmisiz ki, ey mənim oxucularım, bu gənclik romanımı oxuyanda bari gəncliyin gələcək taleyilə oynamayın, az hərnr-

laşın. Bütün işıqlı dəyərləri yalnız övladlarınıza istiqamətləndirməyin, axı, Baharlarımız da bu azad məmləkətin soydaşlarıdır. Oxuyuruq: “Aşpazxanaların (indi restoranların, barların, kafelerin – A.E.) qapısından çölə çıxan isti havadan, varlı evlərinin bacalarının qalxan tüstüdən, kükrəyərək bəyləri toy məclislərinə aparan fayton atlarının gövdəsindən qopan buğdanı, nədənsə küçələrdə hava bir az mülayim hiss olunurdu. Yerini donu isə açılmırdı. Bahar isə köhnə çarıqlı, yalınqat, gödək paltarında qəssab dükanının qapısında əsim-əsim əsirdi. Dişi-dişini kəsirdi”.

Mir Cəlal Baharı belə bir mühitdə ona görə təsvir etməmişdir ki, onun taleyi bizi sızlatın, kövrəlsin. Yox, Baharları bu yönə, miskin hala salan cəmiyyəti məhv etmək gərəkdir. Bədbəxtlik psixologiyası ilə bəşlənəməlidir, bunun üçün hər bir insan özümdə qüvvə tapmalıdır. A.S.Makarenko göstərmişdi ki, biz elə adam tərbiyə etməliyik o, xoşbəxt olmağa borclu olsun; bədbəxtə kömək edilməlidir, bu vacibdir, lakin daha əsası budur ki, ondan tələb edəsən – bədbəxt olmasın. Xoşbəxt olmaq isə təsadüfi baş tutmur, xoşbəxt adam olmağı bacarmaq gərəkdir, istismarın, birinin digərini əzməsinin aradan qaldırıldığı, insanların hamısı üçün bərabər yollar və imkanların olduğu bizim cəmiyyətimizdə bədbəxtlik olmamalıdır”.

Bahar soyuq havada soyuq insanlarla qarşılaşır – bir ümidgah niyyətiylə. Yazıçı təbiətlə biganə adamlar arasında doğmalıq görür, qış sazağı xarakterləri tamamlayır. Bahar ümidini itirmir, o, ölümlə üz bəüz dayandığını duyursa da: “Son ümidlə özünü xozeynin qapısına saldı. Qorxa-qorxa döydü. Səs-səmir yox idi. Donan və qovuşan barmaqları ilə qapının dəmirini bir də tərptədi. Həyətdən qarı ayaqlayan addım səsi eşidiləndə uşağın sönən ümidlərinə sanki həyat eşqi saçıldı. Qapı açılarda azıb yorulmuş pişik balası kimi cəld içəri girmək istədi. Xanım əlindəki mitili – Baharın köhnə yorğanını və daşqa sürəndə gətirdiyi ağacını eşiyə atdı...”

Mir Cəlal təbiətin bu çağında – təbiətin mütləq qanunu ilə – qışdır, deməli, soyuqdur – cəmiyyətin hökm sürdüüyü qanunauyğunluqların mahiyyətini insan psixologiyası ilə ahəng yaratdığını verir. Predmet və hadisələr öz xassələrini daşıyırlar: qışdır, küçələr bunda bağlanmışdır, tamamilə qanunidir; insanlar – mənavi keyfiyyətlərə, icimai münasibətlərə malikdir və özünün mövqeyini ifadə edir. İnsana sevinc, xoşbəxtlik, rahatlıq gətirən münasibət məhz kimsəsiz bir uşağın həyatına laqeyd qalmamalıdır. Y.N.Pavlovski demişkən, təbiət onu başa düşən insanın idrakına nəinki qida, həzz verir, eyni zamanda onun bədiü duyğusunun təkmilləşməsinə yardımçı olur. Lakin Baharı başa düşən tapılır. Hətta evin qadını, xanımı ana hissiyyətini itirməklə qapını bərk çırpır Baharın üzünə, hətta quldura oxşadı: “Boş və bəran uğuldayan qaranlıq küçəyə sarı yönəldi. O, tufana düşən yarpaq kimi əsib yerdən-yerə dəyirdi”.

Xanımın Baharın ünsiyyəti baş tutmur, eləcə də soydaşları ilə. Cəmiyyətin bədbəxtliyini təsvir etməyə və əsaslandırmaq üçün Mir Cəlal geniş təfərrüatə yol vermir, yalnız sadə və adi görünən “ünsiyyətin əxlaqi mahiyyətini ön plana çəkir. Yazıçı böyük pədaqoq-ehtik idi və belə bir ştrixi təsadüfi seçməmişdi.

Biz bədbəxt bir cəmiyyəti görürük; psixoloqların da şahadətinə görə, insan üçün ən böyük cəza onun başqaları ilə ünsiyyətdən məhrumluğudur. Eləcə də cəmiyyət öz sakinlərindən ünsiyyətini itirmiş olarsa, süquta layiqdir. Bahar ünsiyyət, ülfət bağlayan bir kimsəyə rast gəlmir, onu ağuşunda “qızdıran” yeganə bir yuz, qar “yorğan”dır, cansız yazdır. Yazıçı yazır: “Sanki Baharı iynəli yorğana bürüdülər. Elə bir yorğana ki, tikan kimi azablı, hamam kimi isti. Bahar get-gədə xarici aləmdən, qardan, borandan, qorxudan, qaranlıqdan aralandığını, fəlakətin dərinliyinə doğru endiyini, qaçğıdan qurtulduğunu, bu qəribə yorğanın içində kiçildikcə bir növ rahat olduğunu zənn edirdi. Gözünə qoribə bir

yuxu dolurdu: Yazdır, sel saqqılıyla gəlir, kənd uşaqları cərgə ilə tamaşaya durmuşdular. Ağaməcid onun itələyib bulanıq, daşlı sulara salır. Su topuğuna, sonra dizinə, daha sonra döşünə qədər qalxır... Baharın ayağı yerdən üzülür. Sel onu beşik kimi yırğalayır, daşdan-daşa vurur. Anası da özünü çaya atır, onlar bulanıq sularla üzülür. Ağzına su dolur, səsi çıxır..."

Bu, mistika deyil, bir həqiqətdir. İnsan ən ağır dəqiqələrində bütün yaşadığı ömrü bir anda yaşayır; xeyallarına qovuşur. Bahar isə elə bir gün görməmişdi, kəndini, baharı, çöl-bayırı və bir də ana ülfətini, hənirtisini duymuşdu. Yazıcı bu iki "qütbü" Baharın kövrək xəyalına gətirir.

Artıq real bir kabus onunla əlbəyaxadır. Bir çocuğu arzusunun əlindən alıb aparacaqdır. Ana məhəbbətindən, qardaş həsrətindən məhrum edəcəkdir. Mir Cəlal bu dəfə də qələmini təbiətə verir; bu, amansızdır, ölüm gətirəndir; bir uşağın rahat isinmək, qarın doyunca yemək həsrətini gözündə qoyan kabusdur. "Bahar diksindi. Gözünə isti evlər, qızarmış tendirlər, alovlu buxarları görəndü. Özünü belə bir yerə salmaq meyli ilə çırpındı. Lakin qulağına dedilər: "Onların yiyəsi var". Bahar bərkimiş və ağırlaşmış kirpiklərini güclə açdı. Damların bacasından çıxan tüstünü külək ətrafa səpirdi. Pəncərələrdən tutqun işıq gəlirdi. Bunların hamısının "yiyəsi" vardı səhəbsiz yalnız bir məxluq idi. Yalnız boranlı küçələr səhəbsiz və müftə idi".

Bahar can üstə, o, bunu duymur, ağıl kəsmir, adam beləcə nəfəsiylə vidalaşır və yeganə imdadına çağırdığı anası olur. Onun üçün ki: "Ana, ay ana!" – Onun xəyali səsinə axşamdan yuxulayıb gecəyarısı aylan ana uşağının arxayınlığı kimi bir zəriflik hiss olunurdu. Belə uşaq dillənəndə ürəyi bir tikə olan ana "can" deyər, cəld qalxıb onun yatağına baxar, üstünü örtər, rahatları. Uşaq ana məhəbbətinin istiliyində təkrar xumarlanar, ləzzətli yuxular görədi. Baharın qisməti bu deyildi, o özünü

müdhış bir biyaban tənhalığında hiss edəndə yenə çığırmaq istədi: "Ay ana!"

Mir Cəlal dilin poetikasına müvafiq üslubda, tərzdə səsi, intonasıyanı götürmüşdür. Bahar hələ lazımcına anlamadığı obyektiv gerçəkiyin, qəzavü-qədərin mütləqliyinə daxili münasibətini ifadə edə bilməyib anasını səsləyir. Öz həyəcanlarını söz və səsə, sarsıdıcı ahənglə, titrək tembrlə nümayiş etdirir. Bu səs tək deyil, çovğunlu boran yalnız ac qurd kimi quduzcasına səslənir, güllə kimi Baharın qəlbinə soxulur. Mir Cəlal Baharın və çovğunun səsinə qorxu, vahimə hissələrini əks etdirir, ölməkdə olan bir yeniyetmə uşağın həyatı, insanlara münasibətini təsvir edir. Məşhur filosof H.Spenser yazır ki, hər bir nitq iki elementdən: sözlərin tələffüz olunduğu kəlmələr və hiss-həyəcan işarələrindən ibarətdir. Bu sistemdə müəyyən kəlmələr fikri ifadə edərsə, onlara uyğun səs ahəngləri fikri sayəsində yaranan, bu və ya digər dərəcədə xoşagələ və gəlməyən duyğuları ifadə edirlər.

İnsan səsinin bütün dəyişənliyini əhatə edən və sözün adı mənasında işlətdiyimiz vurğuya, fikrin ifadəsinə ruhi həyəcanların kommentariyası kimi baxmaq olar! Romanda obrazların xarakterləri, daha doğrusu, düşüncə tərzü, yozumu dialoqlarda aydın nəzərə çarpır. Lənglik, ətalət, qondarma münasibət yoxdur. Bu dialoqlarda obrazlar öz səviyyələrində danışirlər. Və bəzən özünü hazır edənəcən bir "məşq" də aparır daxilində. Məsələn, Sona xalçanı satmaq istəyəndə müdrikləşir; sanki şəxsi malını yox, "Vətəninin hana quran əli qabiliyyətli qızları, məclisləri bəzəyən məğrur oğlanları Sonaya baxır: "Sona! Sona!" səsləri qulaqlarında cingildəyir. Bu da hər şeyə nöqtə qoymur, Sona nəzərlərini təbiətə, havacata dikir: "Sona tutqun üfüqlərdə də göylərin hiddətini, kainatın incimmiş uşaq kimi boğuq simasını gördü. Qayıdıb ovcuna pul sayan ingilisə baxdı. O, sinəsini irəli verib məğrur dayanmışdı. Müştük kimi düz barmaqları ilə ovcu dolusu sarı qızları sayırdı". Bu məqamda

Sonanın içində milli heysiyyət baş qaldırır və "Sən nə edirsən, qul zamanından min illər keçib, bura Mərim deyil, Azərbaycanlıdır. Sən Yusif deyilsən, sən Mərdanlar böyüdən Sonasan."

Daha dialoqa girməyə dəyər, özü də sərt mövqedən.

... – Satmıram!

– Necə? Necə yəni?

– Satmıram, əfəndi!

Bunu dediyilə ovcundakı qızları yerə səpdiyi bir oldu. Camaatı marağ götürdü. Ta-cir irəliyə yeriyib əlini cibinə saldı.

– Azdırsa, al, on beş olsun!

– Satmıram!

– Bu da iyirmi!

– Yorğan bilib üstümə sərəcəyəm!

– Otuz qızıl, di sözün yoxdur ki!

– Paltarım yoxdur bürünəcəyəm!

– Əlli qızılını al, üstündə bir dəst də paltar".

Və sonra "itə ataram, yada satmaram" cavabı vətənpərvər bir azərbaycanlı qadının ürəyindən çıxan səsiydi.

Əsərdə dialoqlar çoxdur, yazıcı yeri gələndə kompozisiya bitkinliyinə yönəldir. Mir

Cəlalın nəsrində qəhrəmanlarının ovqatı, kövrək intonasiya, daxili nitqin məntiqi və səsinə səslənir. Söz yaradıcılığı zəngindir, bu, hər yazıçıya nəşib deyil. Həyatın dərinədən müşahidəsi nəticəsidir ki, yeni ifadələr, sözlər işlədir, dil mühitini əlvanlaşdırır. Məşhur rus dilçisi N.M.Şanski bu məsələdə yazır ki, rus dilinə daxil olan hər sözü neologizm hesab etmək olmaz. Daxil olan sözlər rus dilinin söz yaradıcılığı, semantik və qrammatik sistemlərinə uyğun kəlmələridir.

"Nəsrin poeziyası" anlayışı işlədilir, mən qürurla deyirdim ki, Mir Cəlalda bu, fərdi təsvir ovqatına malikdir, təmiz havayla doludur: "Ağaclardan daman yağış xəzələ düşüb səs ələyirdi". Bu, açılmaqda olan səhərin ilk əlamətidir. Yaxud: "Ağaclardan qalxan rütubət qoxusu, tüstü kədər kimi dağlara və meşələrə çökürdü". Bu, atışmadan sonrakı sakitliyə işarədir. "Kibrit işığında onun sarı bıqları çöp kimi seçilirdi". Kiçik çayçı dükənində çayçı adamın ən yaddaqalan cizgisidir.

II
FƏSİL

---

*Müasirlərin
xatirələrində*

Bu fəsildə Mir Cəlal haqqında xatirələr toplanıb. Belə bir söz var: "Havalar soyusa da, xatirələr soyumur". Mir Cəlal sözün əsl mənasında qalın-qalın kitablara sığacaq xatirəli bir ömür yaşadı. Həmkarlarının, dostlarının, doğmalarının, qohumlarının, tələbələrinin, övladlarının, nəvə və nəticələrinin yaddaşında silinməz izlər qoyub getdi. Ən başlıcası, onu çoxminli oxucuları unutmur. Yazıçı, sənətkar üçün bundan böyük xoşbəxtlik yoxdur. Mən bu sözləri Mir Cəlalın həm övladı, həm də oxucusu kimi deyirəm. Cavan heykəltəraşlardan biri Mir Cəlalın kiçik bir büstünü işləyib. İndi həmin büst mənim evimdə, Mir Cəlal müəllimin iş otağındadır. Son dərəcə canlı alınan o büstə baxıb xəyala dalıram. Mir Cəlal günü-gündən doğurdanmı tarixə çevrilir, o, doğrudanmı bizdən uzaqlaşır? Bir həqiqət də var ki, böyük insanların yeri böyük tarixin səhifələrindədir.

Hafiz Paşayev

MÜASİRLƏRİM HAQQINDA XATİRƏ

Mən Mir Cəlal Paşayevi üç zirvənin fəthi kimi xatırlayıram: alim, pedaqoq, yazıçı. Mir Cəlal müəllim fəth etdiyi çox çətin elm zirvəsində müzəffər fəth kimi dayandı, mütəfəkkir alim kimi tanındı. "40 hədis" kitabında oxuyuruq:

"Qiyamət günündə alimlərin mürəkkəbi ilə şəhidlərin qanı çəkilir. Alimlərin mürəkkəbi şəhidlərin qanından daha ağır gəlir".

Mübaligəsiz demək olar ki, bu, Mir Cəlal müəllimin elmi əsərlərini yazarkən işlətdiyi mürəkkəb də aiddir.

Yaxud başqa bir hədisdə: "Allahın qulları arasında alimlər yer üzünün qəndilləri (çıraqları), peyğəmbərin vəkilləri, mənim və o biri peyğəmbərlərin də elm mirasçılarıdır"... Yaxud:

"Alimlərin abidlər (ibadət edənlər) üzərindəki fəziləti sizin hər hanki biriniz üzərində mənim fəzilətim kimidir".

Mir Cəlal müəllim sözün əsl mənasında elmini alın tər ilə qazanmış, həqiqətən, mütəfəkkir bir alim olduğu üçün, islam dininin alimə verdiyi bu ali sifətlər, keyfiyyətlər ona da məxsusdur.

Pedagoji fəaliyyətində də Mir Cəlal müəllim kəşf etdiyi zirvənin müzəffər fəthi oldu.

Belə olmasaydı, alim, şair, dövlət xadimləri olan tələbələri onu hər an minnətdarlıqla, rəhmətlə yad etməzdilər.

Bəs yazıçılıq zirvəsində necə dayandı? Necə tanındı? İlk gənclik illərində, ilk qələm

təcürbəsilə oxucuların marağını, diqqətini cəlb edə bilmək hər yazıçıya nəsib olmayan səadətdir.

"Bir gəncin manifesti" əsərlə bu səadət Mir Cəlal müəllimə nəsib oldu və ömrünün son günlərinə qədər və sonra da əsərləri maraqla oxunur.

Mir Cəlal müəllim alimlik diplomu almağı, müdafiə etmədiyi illərdə də, mütəfəkkir, alim düşüncəli gənc idi. O, "diplom alimi" deyil, bilik, tefəkkür alimi kimi tanındı.

Oxucunun etimadını, xalqın hörmətini qazanmaq o qədər də asan iş deyil. Xalq işində yüksək məsuliyyət hissi, düzlük, doğruluq, çərəyi halal, əməyə bağlılıq, sənətin mücahidi ola bilmək, böyüyə hörmət, kiçiyə mərhəmət, ailəyə sədaqətli olmaq kimi yüksək insani keyfiyyətlərlə zəngin olan gənc qələm sahibi Mir Cəlal illər keçdikcə sözüünə, nəsihətinə ehtiyac duyulan ağsaqqala çevrildi.

Məhz bu keyfiyyətlərinə görə irsiyyət qanununun hökmüylə onun övladları da vətəndaşlıq mövqeyi qazandılar: alim, pedaqoq, diplomat. Dövlət xadimi zirvələrinə yüksələ bildilər. Mir Cəlal müəllimin ailə ocağında vətəndaşlar yetişməsinin bir səbəbi də onların sədaqətli, fədakar, zəhmətkeş, ömrünü övladlarına, ailəsinə həsr edən atası Mir Cəlal müəllimin uşaqlarının anası, sevib-seçdiyi Püstə xanımla bağlıdır.

Ailə iki sütun – ata və ana üzərində duran saraydır.

Hər bir kişinin, xüsusilə yaradıcı kişilərin arxasında ismətli, dərin düşüncəli, dözümlü, fədakar həyat yoldaşı dayaq nöqtəsi olmasa,

mənəvi sarsıntı o yaradıcı şəxslərə yaratmaq imkanı verməz. Eşq olsun, özündən yaxşı xatirələr qoyan kamil insanlara!..

MİR CƏLALI XATIRLARKƏN...

Mən hər dəfə Mir Cəlalı yada salarkən vaxtilə "Press-Fakt" qəzeti müxbirinin məndən müsahibə alarkən verdiyi bir sualı xatırlayıram. O, soruşmuşdu: – O doğrudur ki, deyirlər Mir Cəlal və sizdən başqa sessiyada bütün müəllimlər rüşvət alırlar?"

– Bəli, belə bir hadisə olmuşdu. O zaman, yəni 1937-ci ildə Mir Cəllalla mən də Azər-baycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun Şəki şəhərində keçirilmiş yay-imtahan sessiyasında dərs deyirdik. Tələbələr arasında belə bir xəbər gəzirdi ki, guya bəzi müəllimlər zaçot və imtahan zamanı tələbələrədən rüşvət alırlar. Bu sözlər bizim də qulağımıza çatmışdı. Ancaq əhəmiyyət vermirdik. Fikirləşirdik ki, belə şeylər müəllimlərdən intiqam almaq üçün də yayla bilər.

Bir gün institutun bufetində çay içərkən bizimlə yanaşı oturmuş bir tələbə yerindən qalxaraq bizə yaxınlaşdı, üzr istəyərək dedi:

– Bağışlayın, onu demək istəyirəm ki, sizin hər ikiniz bütün tələbələrin səcdəgahısınız.

Təəccübləndik. Mir Cəlal gülümsəyib soruşdu:

– Nədən bu qərara gəlmisən?

– Ona görə ki, ancaq ikiniz pak və təmizsiniz. O biri müəllimlər tələbələrədən rüşvət alırlar.

Mir Cəlalin qaşları çatıldı:

– Eyib olsun sizin üçün. Sizə bilik verən müəllimlər barədə belə böhtan yaymaq tələbəyə yaraşmaz.

– Müəllim, vicdan haqqı böhtan deyil. Məndən və yoldaşlarımla çoxundan alblar. Zaçot üçün bir qiymətdir, imtahan üçün başqa qiymət.

Mir Cəlal mənə tərəf qanrıldı. Mən onun baxışlarındakı qəzəb və təəccübü duydum.

– Sən nə deyirsən, belə şey ola bilər? – deyə soruşdu.

– Mən inanmıram, – dedim.

Bu zaman tələbə stolun üstündəki çörək-dən bir tikə qoparıb dedi:

– Bu çörək mənim gözlərimi kor eləsin, əgər yalan deyirsən.

Mir Cəlal fikrə getdi. Bu zaman dəhşətdə dərsin qurtardığını bildirən zəngin səsi eşidildi. Tələbələr gurultu ilə bufetə doluşdular və bizim söhbətimiz kəsildi.

O gün dərs qurtarandan sonra Mir Cəlal soruşdu:

– Sən necə baxdın o tələbənin dediklərinə. Mən fikirliyəm ki, o tələbə yaqın ki, başqa müəllimlərə də bizim barəmizdə böhtan deyib.

– Yox, Mir Cəlal müəllim, o ki, çərəyə elə and içdi, inanmıram belə adam ikiüzüzlük eləyə bilər. Onun dediklərində, bəlkə də, həqiqət vardır.

Sən fikir verirsənmi, institutun müəllim kollektivi içərisində orta məktəbdən gələn tanımadığımız müəllimlər də vardır. Ola bilsin ki, onların içərisində belə işlə məşğul olan vardır.

Bir gün günortadan sonra xəbər yayıldı ki, iki nəfər milis işçisi dərsin ortasında

sinfə girərək Azərbaycan dili müəllimi M-i həbs edib. Başa düşdük ki, o tələbənin dediyi haqiqətmiş və onu tutduran da həmin tələbə olmuşdu. Demə, imtahan zamanı müəllim ondan külli miqdarda pul istəyib. Qəzəblənən tələbə də bütün yoldaşlarından pul toplayır, aparıb verir və o biri tərəfdən milisə xəbər çatdırır. Biz yaqin elədik ki, bu, bufetdə bizimlə danşın tələbənin işidir.

Sessiya qurtarmışdı. Hamı evə qayırdı. Mən Mir Cəlalla bir kupeyə düşmüşdüm. Vaqonda gedənlərin əksəriyyəti tələbələr idi. Qatar yola düşəndən təxminən bir saat sonra kupemizin qapısı döyüldü. Gələn həmin tələbə idi:

– Müəllim, olarmı?

– Buyurun.

Onunla birlikdə saçları ağarmış yaşlı bir kişi də gəlmişdi. Onlara yer göstərdik. Oturdular. Tələbə sözbə başladı:

– Müəllim, bilirsiniz niyə gəlmişik.

Mir Cəlal qımışdı:

– Deyərsən, bilirik.

– Müəllim, fikirləşdim ki, o müəllimin tutulmasını mənədən biləcəksiniz. Ancaq Allaha and olsun ki, bundan mənəim heç qətiyyəyən xəbərim yoxdur. Bu kişini də özümle gətirmişəm ki, şəhadət versin. Mənimlə bir kursda oxuyur.

Qoca müəllim də onun sözlərini təsdiq etdi və əlavə olaraq dedi:

– Mən qırx ildir ki, müəllim işləyirəm. İbtidai siniflər aparıram. Bu yaşında gəlmişəm ki, təhsilimi artırın və yuxarı siniflərdə də dərs apara bilim. – Sonra tələbəni göstərərək sözüünə davam etdi: – O ki qaldı Mirəlinin dediklərinə, doğru deyir, müəllimi tutduran başqa sinifdən olub. Və yaxşı eləyib ki, tutdurub. Elələri müəllim adına ləkə vurur. Yazıq uşaqların pullarını güclə əllərindən alır və sonra qiymət verirlər. Buna nə ad vermək olar? Sizin fikriniz özünüdə getməsin. Əziz müəllimlər, mən sizdən xeyli yaşlıyam. Onu deyə bilərəm ki, belə adamların müəllim adı daşınmağa haqqı yoxdur...

Qoca o qədər maraqlı danışırdı ki, onun sözünü kəsmək istəmərdik.

Onlar gedəndən sonra Mir Cəlal müəllim gözlərini vaqonun pəncərəsindən eşikdə uzanmış gedən düzənlərə zilləyərək susdu. Nəhayət, dərindən nəfəs alaraq dilləndi:

– Bilirsən nə fikirləşirəm. Fikirləşirəm ki, Maarif Nazirliyi orta məktəb proqramlarına xüsusi bir insanlıq predmeti də daxil etməlidir. Qoy, uşaqlar kiçik yaşlarından insanlığın vəziyyətlərinə dərindən yiyələnsinlər. Bəlkə, bu yolla naqis insanlardan xilas oluq.

1936-cı ildə Mir Cəlal Lenin adına Pedaqoji İnstitutda mənə də dərs demişdi. O zaman biz institutun axırncı kursunda oxuyurduq. Mir Cəlal da APİ-nin nəzdindəki aspiranturanı qurtarmaq üzrə idi. Eyni zamanda institutda Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə seminar məşğələləri aparırdı, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən mühazirələri isə professor Bəkirbəy Çobanzadə oxuyurdu.

Mir Cəlal yumşaq və mülayim təbiətli bir adam idi. Astandan danışırdı. Biz tələbələr bir dəfə də olsun onun qəzəbləndiyini və yaxud səsinə ucaldığını nə görmüşdük, nə də eşitmişdik. O, məzə və yumoru çox sevirdi. Bu təbiəti onun əsərlərində də hiss olunurdu. O, bizə bir tələbə kimi deyil, yaxın dost, yoldaş kimi baxırdı. Buna görə də hamımız onun xatirini istərdik. Özü çox nikbində və hər şeydə də həmişə nikbinlik axtarırdı.

Mən 1936-cı ildə institutu birinci dərəcəli diplomla qurtardığım üçün institut nəzdindəki aspiranturada saxlandım. Bu müddətdə Mir Cəlal artıq aspiranturanı bitirib, institutda mühazirələr oxuyurdu. 1937-ci ilin məşum günləri başladı. İnstitutda dərs deyən müəllimlərin sayı gündən-günə azalırdı. Kadr çatışmazlığı başladı. Maarif Nazirliyinin əmri ilə biz aspirantlar institutun hətta yuxarı kurslarında mühazirələr oxumağa başladıq. İndi müəllimim Mir Cəlalla çiyin-çiyinə mən də mühazirələr oxuyurdum. Bu illərdə Mir Cəlalla daha da yaxınlaşdım. Azərbaycan Qiyabi Pe-

daqoji İnstitutunda birlikdə işlədik. İnstitutun yay sessiyalarında da birlikdə olurdun. Yuxarıda qeyd etdiyim Şəki şəhərində baş vermiş hadisə də məhz bu illərə təsadüf edir.

İkinci Dünya müharibəsi başladı. Yollarımız ayrıldı. Mən səbhəyə getdim. Mir Cəlal isə ali məktəblərdə müəllimliyini davam etdirirdi.

Müharibədən sonra mən pedaqoji fəaliyyətimlə yanaşı, nəşriyyat sahəsində də çalışmalı oldum. Əvvəllər "Uşaqgəncnəşr" də, sonralar isə Azərənşərdə, "Azərbaycan" jurnalında

çalışdığım illərdə yenə tez-tez Mir Cəlalla rastlaşdım. Hər iki nəşriyyatda Mir Cəlalin əsərlərinin nəşr edilməsində yaxından iştirak etmişəm. 1961-ci ildə Azərənşərdə onun "İnsanlığın fəlsəfəsi" adlı kitabı çap olunmuşdu. Onu vərəqlərkən 1937-ci ildə Qiyabi İnstitutun Şəki sessiyasında dediyi sözlər yadıma düşdü: "Məktəblərdə mütləq "insanlığın" bir predmet kimi təlim olunmalıdır". İnsanlıq və insanlıq fəlsəfəsi bu yazıçıdan ötrü həyat idealına çevrilmişdi. İnsanlıq və insanlıq fəlsəfəsi onun əsərlərində həmişə qırmızı bir xətlə keçirdi.

MƏNİM MÜƏLLİMİM

1942-ci il, 1 sentyabr, səhər saat 8.30... Bakı Dövlət Universiteti filoloji fakültəsinin bir sinfində ilk mühazirəni göz-ləyirik. Çoxdan adını eşidib üzünü görmədiyim, əsərlərini sevə-sevə oxuduğum yazıçı Mir Cəlal ağır addımlarla auditoriyaya daxil oldu. Bəli, birinci dəfə idi ki, məşhur bir yazıçı-nı yaxından görüb, səsinə eşidir, hərəkətlərini seyr edirdim. O zaman mən hardan biləydim ki, ömrümün 40 ildən artıq bir dövrü bu gün heyrət və məhəbbətlə yad etdiyim bu admla birlikdə keçəcək.

Bəş il mənim müəllimim – 3 il aspirantura-da, 2 il doktoranturada elmi rəhbərim və konsultantım, 30 ildən artıq kafedra müdirim olan bu böyük alim-yazıçı ilə bu uzun müddət ərzində bir dəfə də olsun kiçik bir incikliyimin olmadı. Əlbəttə, bu mənim deyil, məhz onun alıcılığının, xeyirxahlığının və böyük-lüyünün nəticəsi idi. Ona görə ki, bu müddət ərzində mən onun tabeliyində çalışmışdım. Göstərişlərini həmişə onun istədiyi səviyyədə yerinə yetirə bilmədiyim hallarda onun mənim-lə istədiyi şəkildə rəftar etmək səlahiyyəti var idi. Lakin o, bu səlahiyyətdən istifadə etməzdi.

Mir Cəlal müəllim əmək fəaliyyətinə hələ cavan yaşlarından filoloji fakültədə baş-lamışdı. Ömrünün sonuna qədər də həmin fakültədə çalışdı. Bu müddət ərzində yüzlərlə tələbə, onlarla elmlər namizədi və doktoru yetişirdi. Və neçə-neçə dilçi, ədəbiyyatçı

alimlərlə, neçə-neçə yazıçı-şairlə çiyin-çiyinə çalışdı. Təkcə mən yox, bu gün onu şəxsən tanıyan adamlar içərisindən bir nəfər belə onun dilindən, yaxud əməlinəndən inciyən adam tapıla bilərmə? Mən inanmıram.

Bununla bərabər onu da deyim ki, xoş rəftarı, mülayimliyi ilə yanaşı tutduğu vəzi-fəyə namusla xidmət edən bu adam işdə çox tələbkar və qanunpərəst idi.

Onun nəcibliyinə aid bir misal çəkmək istəyirəm: nə qədər ki, biz onun tələbəsidik, o, bizə adımızla müraciət edərdi. Onunla eyni kafedrada müəllim olandan sonra o, keçmiş tələbələrə təkcə adı ilə deyil, "filan müəllim" deyə müraciət edərdi.

Bu, onun xarakteri... Yaradıcılığınə gəlincə, burada məsələ şaxələni: elmi və bədii yaradıcı-lıq! O, bədii yaradıcılığında nə qədər realist və yumorist idisə, elmi yaradıcılığında bir o qədər romantikani və lirikani qiymətləndirməyi bacarırdı. Adətən, Mirzə Cəlal və Sabir vurğun-ları Füzuli, Cavid və Səməd Vurğun roman-tikasını və lirikasını lazımi səviyyədə dəyərləndirməyi bacarmırlar. Çox qəribədir ki, Mir Cəlal ədəbiyyatımızın hər iki qolunun nümayəndələri haqqında çox gözəl tədqiqat əsərlərinin müəllifidir. O, Füzuli lirikasını və romantikasını sevdiyi və qiymətləndirdiyi qə-dər də Sabir və Mirzə Cəlal satirasını da eyni sevgi və qayğı ilə qiymətləndirirdi. Ona görə ki, o, bir yazıçı kimi realist, satirik olduğu qədər də romantik, lirik idi. O, bir tərəfdən

"Anket Anketov", "İclas qurusu", "Ay İsmayıl, başa sal" kimi satirik, o biri tərəfdən "Söyüd kölgəsi", "Qaymaq", "Göylər adamı" kimi lirik, fəlsəfi hekayələri, "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab" kimi irihəcmli əsərləri ilə ədəbiyyatımızın iki qanadını yaradıcılığında birləşdirməyi bacarırdı.

Sovet totalitar rejiminin ən qəddar döv-ründə (1937-40) Mir Cəlalın yazdığı satirik hekayələr adamlara qan udduran rejimin çox böyük ustalıqla ifşasından ibarətdir. Bu gün bu hekayələri oxuduğumuz zaman bunların məhz o dövrdə yazıldığına təəccüblənməyə bilmirəm.

Mir Cəlal yaradıcılığının ən üstün cəhətlə-rindən biri də onun təmiz, şaqraq və büllür dili idi. Onun dili xalq danışığı tərzinə uyğun, son dərəcə canlı, təbii ifadələrlə zəngin və bədii dil-dir. Buna görə də o, istər elmi, istərsə də bədii əsərlərə ilk növbədə dilin təmizliyi, qüsur-suzluğ, ən ümdəsi isə xəlqiliyi baxımından yana-şır, bu vacib şərtləri hamıdan tələb edirdi.

1950-ci ildə "S.Vurğunun lirikası" mövzu-sunda yazdığım namizəndlik dissertasiyamı ta-mamlayıb elmi rəhbərimə təqdim etdim. Mir Cəlal müəllim bir-cə kəlmə "mübarək" deyib kitabı vərəqləməyə başladı. O, oxuduqca mən həyəcan keçirir, ürəyim əsir, nə deyəcəyini göz-ləyirdim. 10-15 dəqiqədən sonra başını qaldırıb:

– Sən işdən evə qaçıdıb nahar etmək istə-diyni anana necə deyirsən?

Sualı başına düşmədim. O, bir də sualını təkrar edəndə mətləbi anladım.

– Deyirəm, acam, mənə çörək ver.

Mir Cəlal müəllim:

– Ay sağ ol (bu, onun ən çox işlətdiyi söz idi). Onda yazanda da gərək elə yazasan.

– Bəs mən necə yazmışam?

– Sən sağ əlini boynunun kökündən hərəliyib sol qulağını qaşırırsan. Yəni "acam, mənə çörək ver" əvəzinə, "mənim yeməyə böyük təəşşüqüm var" deyirsən... Bu nə dil-dir, bala, adam dilində yazsana ("adam dili" ifadəsi də onun çox sevdiyi ifadə idi).

Mir Cəlal

Pərt olduğumu görən Mir Cəlal müəllim mənim pərtliyimə məhəl qoymadan qələm götürüb cümlələrimi düzəltməyə başladı. O, qələmini kotan kimi vərəqin üstündə dolan-dırıdıqca təzə cığırılar açılır, səhifələr qaralır, tanınmaz hala düşürdü. 2 saat ərzində o, yal-nız 3 səhifədəki cümlələrimi "adam dilinə" çə-virib dedi:

– Ana dilini yaxşı öyrən, bala.

Etiraf edirəm ki, bu söz əvvəlkilərdən daha çox mənə toxundu. Necə yəni ana dilini öyrən. Mən yəni ana dilimi bilmirəm?

Həç demə bilmirəmmiş! Kitabı qoltuğ-u-ma vurub evə gəldim. Mir Cəlal müəllimin düzəlişlərinə ağıl gözü ilə baxıb dönə-dönə təhlil etdim və mənə onun nə istədiyini aydın oldu. Burada məsələ cümlə quruluşundan çox ifadə tərzinə, lüğət tərkibinə aid idi. Dissertasi-yanı yenidən işləmək üçün Mir Cəlalın özünün elmi və bədii əsərlərini təkrarən oxuyub onu tam başa düşdüm. Məsələn, onun S.Vurğuna həsr et-di-yi bir məqaləsi belə başlayır: "S.Vurğun olma-qələm alan gündən kağız-kuğuz korlamamış-dır". Müəllif demək istəyir ki, S.Vurğun zoran şair deyil, təbiətən şair olmuş, anası onu şair doğmuşdur.

Mənim dissertasiyamda müəllimimin qırmızı qələmlə tutduğunu iradlar, düzəlişlər qarşısında çıraq yandırdı və bu çıraq ömrüm boyu mənim yazılarıma işıq tutdu. O zaman mənə toxunsada, sonralar başa düşdüm ki, müəllimim "ana dilini yaxşı öyrən" deyəndə, haqiqətən, haqlı imiş...

1968-ci ildə ədibin 60 illik yubileyinə mənə məruzəçi təyin etdilər. Onun yaradıcılıq yo-lunu yenidən izləyib məruzəmi hazırladım. Bu münasibətlə yazıçıya zəng edib məruzəmi əvvəlcədən ona oxumaq istədiyimi bildirdim. O, mənim təklifimə gülüb dedi:

– Təşəkkürümü bildirirəm. Zəhmət çək-mişən. Amma məruzəni yubiley gecəsində dinləyəcəyəm.

Elə də oldu. Gecənin sonunda o, mənə ra-zılığımı bildirdi.

50 illik yubileyində biz onun şəxsi məsələsində yaradıcılıq gecəsi keçirmək üçün Gəncəyə gəldik. Maşını oğlu Hafiz sürürdü. Söhbət S.Vurğundan düşdü. O, ilk gənclik illərini S.Vurğunla bərabər Gəncədə keçirdiyi və o zaman böyük şairlə çox yaxın olduqları barədə maraqlı epizodlar danışdı. Bu yerdə məşhur şairlərimizin birindən eşitdiyim bir əhvalatın doğru olub-olmadığını bilmək üçün ondan soruşdum:

– Bəs Bakıya gələndən sonra necə, S.Vurğunla yaxınlığınız, dostluğunuz davam edirdimi?

– Gəncədəki qədər yox.

Mən:

– Hətta siz də sonralar bunun səbəbini şairdən soruşmuş, o da sizə çox qərribə cavab verib, eləmi?

– Sən bunu haradan bilirsən?

Mir Cəlal təntənəli ziyafətlərə, içki məclislərinə getməz, sağlq deməkdən xoşlanmaz və spirtli içki içməzdi. Buna görə də yazıçı uşaqların ad günlərinə, toy məclislərinə çox nadir halda gedər, qələm yoldaşları ilə yalnız iclaslarda, plenum və qurultaylarda görüşərdi.

Dediym məşhur şair mənə danışmışdı ki, bir gün Mir Cəlal S.Vurğundan soruşur: "Ay Səməd, biz axı, Gəncədə çox yaxın dost olmuşduq. Bakıya gələndən sonra nə oldu, pişik asırdı, sən məndən soyudun?" Şair əlini Mir Cəlalin çiyinə qoyub deyir: "Bilirsən nə var, Mir Cəlal, sən "slişkom poryadoçnyı" adam-san, bizimki tutmaz".

Mən eşitdiyim bu əhvalatı ona danışib düz olub-olmadığını soruşdum. O gülüb dedi:

– Səməd yazılarında səmimi olduğu qədər, həyatda da səmimi olduğundan həmişə düşündüyünü deyərdi.

"İnsafın olsun" sözü Mir Cəlalin qarşısındakına etirazını bildirən ən ağır sözü, təkyə-kəlamı idi. Kafedrada bir müəllim digərinə etirazını bildirəndə müdirimizin dilindən götürdüyümüz "insafın olsun" sözü-nü bir-birimizə deyərdik.

Yol boyu şirin söhbət edirdik. O, başı söhbətə qarışdığından maşının hansı sürətlə getdiyinin fərqi varmırdı. Hərdən ayılıb spidometrə baxır, sürətin saatda 80-90 km-dən artıq olduğunu görəncə dərhal oğluna:

– Hafiz, insafın olsun, – deyirdi.

İndi o vaxtdan çox illər keçir. Artıq sevimli müəllimim dünyada yoxdur. Amma o, dünyamıza gözəl əsərlərini və 6 ləyaqətli övladını qoyub getmişdir. O övladlardan biri – Hafiz Paşayev indi ABŞ-da Azərbaycan dövlətinin səfiridir. İndi o, dünyanın ən qüdrətli bir ölkəsində Azərbaycanı, onun mədəniyyətini, diplomatiyasını, siyasətini təmsil edir.

Bu gün bu cavan oğlan da böyük yazıçı və böyük vətəndaş Mir Cəlalin yaratdığı əsərlərdən biridir.

Keçən il mən Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə birlikdə ABŞ-da olduğum zaman Amerika konqresmenlərindən biri Hafizin sağlığına bədə qaldırıb dedi:

– İngilis dilini mükəmməl bilən bu cavan oğlan, bizim dostumuz Hafiz ABŞ-a gələndə qədər Azərbaycan haqqında bizim heç bir təsəvvürümüz yox idi. Öz mədəni davranışı və mükəmməl biliyi ilə o, bizə Azərbaycanı həm tanıtdı, həm də sevdirdi.

Konqresmenin bu sözləri bizim hamımızın qəlbini fərəhlə doldurdu və biz hamımız həmin ziyafətdə Hafizə Vətənimiz üçün bu gərəklilişində uğur, atası Mir Cəlal müəllimə isə millətimize belə ləyaqətli oğul verdiyinə görə rəhmət dilədik.

ƏBƏDİYAŞAR ŞƏXSİYYƏT

İllərdən illər ötüb keçib. İndi təəssüflənirəm ki, gündəlik yazmamışam. Gündəlik ömrün salnaməsidir. Keçmiş xatırlayanda gündəlik insanın kəmərinə gəlir, onun köməyi ilə hər şeyi yerli-yataqlı yada salırsan. Gündəlik xatirə yazan üçün əvəzsiz mənbədir. İndi mən istəklili müəllimim Mir Cəlal haqqında xatirələr toplusu hazırladığım bir vaxtda ötən illərin kövrək xatirələri yadıma düşür, qəlbimi sevinc qarışıq kədərli duyğular bürüyür. Hadisələri təfərrüatı ilə yazma bilməyəcəyimin nigarançılığını çəkirəm. Çünki insan yaşa dolduqca istər-istəməz çox şeyləri unudur.

Mir Cəlal müəllimi mən gənclik illərində oxuduğum "Bir gəncin manifesti" romanından yazıçı kimi tanımışam. Tarixi taleyimizin canlı lövhəsi, şirin dillə yazılmış əsər qəlbimdə vətəndaş yazıçısıya böyük rəğbət oyatmışdı. Heç ağılıma da gəlməzdi ki, illər ötcək, Azərbaycan Dövlət Universitetində Məmməd Arif, Feyzulla Qasımzadə, Həmid Arash, Mikayıl Rəfil, Əli Sultanlı, Məmmədhusayn Təhməsi, Cəfər Xəndan və b. tanınmış ədəbiyyatşünas alimlərlə yanaşı yazıçı Mir Cəlal da mənim müəllimim olacaqdır.

İllər ötüb keçsə də, ömür yolumuzun cığır yaddaşımızda az-çox iz buraxır. İnsanın həyatı nə qədər kəşməkəşli keçsə də, nədənsə xatirələr şirin olur. Bəlkə, ona görə atalar deyib: "Ötən günə gün çatmaz, calasan günü günə". Mən də ötüb-keçən günlərimi xatırla-

yanda yaddaqlan hadisələrin təsirinə qapılır, onu xoş duyğularla yenidən yaşayıram.

Qərribə də olsa, orta məktəbin son sinfində ikən yuxuda gördüyüm, heç kəsə demədiyim bir epizodik əhvalatı xatırlayıram: günəşli bir gündə ortayaşlı, güləruz, nurani bir kişi şagirdlərin əhatəsində mənə yaxınlaşıb parlaq bir hədiyyə verdi, dedi ki, al, bu qızıl medal sənidir. Mən də xoş əhvali-ruhiyyəyə oyadan yuxumu sirr kimi saxlayıb heç kəsə danışmadım. Bunun ciddi bir səbəbi vardı. O zaman orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirən şagirdlər üçün qızıl və gümüş medal təsis olunmuşdu. Mən də ictimai işlərdə fəal çalışırdım, orta məktəbin "Molla Nəsrəddin" adlı divar qəzetinin redaktoru, sonra komsomol təşkilatının katibi olmuşdum, həm də əlaçı idim. Orta məktəbdən məni, bir də Ünbül Həsənovə adlı qızı qızıl medala namizədləyə təqdim etmişdilər. Belə bir vaxtda yuxumu danışsaydım, mənə inanmazdılar, güman edərdilər ki, könlümdən qızıl medal keçir. Amma yuxu mənə dəxli bir inam oyatmışdı ki, məktəbi qızıl medalla bitirəcəyəm. Elə də oldu. Amma məni son dərəcə heyərləndirən o oldu ki, 1954-cü ildə universitetdə 209-cu auditoriyaya ilk dəfə daxil olan güləruz, nurani müəllim – Mir Cəlal yuxuda gördüyüm adamın eyni idi. O vaxtdək Mir Cəlal müəllimi görməmişdim. Mən kiçik yaşlarında İrəvanda yaşayanda, eləcə də sonralar Zəngibasar orta məktəbində təhsil aldığı vaxtlar Mir Cəlal

müəllim o yerlərdə olmamışdı ki, görəydim, yuxuda da gördüyümü ona oxşadıydım. Yuxu əhvalatı möcüzəyə bənzəyirdi.

Hamı, tələbələr yazıçı kimi tanıdıqları Mir Cəlal müəllimlə tez isinşidilər.

“Bir gəncin manifesti” romanının, dadlı-duzlu hekayələrin müəllifinə ilk gündən böyük ehtiramla yanaşıdılar. Mir Cəlal müəllim – gülürüz, işıqlı, mehriban insan auditoriyada asta-asta, vərəqləyirdi, özünəməxsus tərzdə aram-aram ədəbiyyat nəzəriyyəsinə danışırdı. Bu xoş ünsiyyət yaddaşımızda həkk olunurdu.

Əmək fəaliyyətim İrəvanda “Sovet Ermənistanı” qəzeti redaksiyasında başlamışdır. Sonra Azərbaycan Elmlər Akademiyasının aspiranturasına daxil olmuşam. Bu dövrdə Mir Cəlal müəllimlə təsadüfən də olsa, tez-tez görüşürdüm. O zaman Azərbaycan Dövlət Universiteti mənim yaşadığım indiki “İstiqlaliyyət” küçəsində idi. Mir Cəlal müəllim universitetdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışırdı, funikulyorun yanındakı “Alimlər evi”ndə yaşayırdı. Mir Cəlal müəllim Nəriman Nərimanovun yaradıcılığı mövzusunda tədqiqat apardığını eşidəndə: “Yaxşı iş görübən”, – dedi.

Elmi ədəbiyyata bələd olduqca Mir Cəlal müəllimin bir alim kimi dərin zəkasına, analitik təfəkkürünə, erudisiyasına, zəhmətkeşliyinə heyran olurdu. O, təkcə istedadlı müəllim, yazıçı deyilmiş, həm də mütəfəkkir ədəbiyyatşünas-alim imiş. Bunu mən onun ədəbi məktəblər haqqında yazdığı monumental tədqiqat əsərinə, Məhəmməd Füzuli irsi, Cəlil Məmmədquluzadə realizmi, Nəriman Nərimanovun bədii yaradıcılığı və s. elmi araşdırmalarını oxuduqca, sanki kəşf etdim. Bunlar məni heyrətləndirir, sevindirir, həm də elmi işə daha ciddi, məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edirdi.

Bir zaman universitetin geniş auditoriyalarında bədii ədəbiyyatın sirlərini, nəzəriyyəsinə özünəməxsus təmkinlə, səbirlə öyrədən Mir

Cəlal müəllim indi öz dərin elmi əsərləri ilə ədəbiyyatşünaslıq elminə, ədəbiyyat tarixinə milli mövqedən yanaşmağın yollarını öyrətdirdi. Bütün bunlar mənim qəlbimdə Mir Cəlal müəllimə böyük ədəbiyyatşünas-alim kimi pərəstişkarlıq yaratmışdı.

Görüşəndə bir müddət soruşardı: “Necəsən, işlərin necədir?” Mən namizədlik dissertasiyası müdafiə edəndən sonra da Nəriman Nərimanovun həyatı, ədəbi yaradıcılığı və ictimai-siyasi fəaliyyəti barədə məqalələrim dövrü mətbuatda dərc edilirdi. Mənim ağluma gəlmirdi ki, bu yazılardan Mir Cəlal müəllimin xəbəri olar. Bir əhvalatdan sonra gördüm ki, belə deyilmiş. Günlərin bir günü “İstiqlaliyyət” küçəsində, Bakı Soveti binası yaxınlığında Mir Cəlal müəllimin tanımadığım üç nəfərlə söhbət etdiyini gördüm. Yaxınlaşdım, hal-əhval tutduq. Mir Cəlal müəllim sol əlini çiynimə qoyub həmsöhbətlərinə dedi: “Bunu tanıyırsınız?” – Mənə tərəf başı ilə işarə edib sonra cavab gözləmədən sağ əlini qaldırıb-əndirməklə qətiyyətlə fikrini təmamlandı: “Azərbaycanın ən qeyrətli oğullarından, Nərimanov haqqında çox iş görüb”.

Doğrusu, sıxıldım. Amma bundan sonra Mir Cəlal müəllim adamların əhatəsində olanda uzaqdan ötür keçirdim ki, məni görməsin.

1968-ci ildən Elmlər Akademiyasında ədəbiyyatşünaslıq üzrə əlaqələndirmə şurasının ictimai əsaslarla elmi katibi işləyirəm. Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik Məmməd Arif Dadaşzadə şüaranın sədri idi. Biz hər il bir neçə dəfə ali məktəblərdən və tədqiqat institutlarından ədəbiyyat kafedralarının və şöbələrindən rəhbərlərini rəsmi məktubla dəvət edər, təsdiqə verilən namizədlik və doktorluq mövzularının geniş müzakirəsini təşkil edərdik. Mir Cəlal müəllim bu yığıncaqlara gəlməzdi, kafedradan ən etibarlı nümayəndəsi ədəbiyyatşünas-alim Firidun Hüseynovu göndərirdi.

Ancaq mənimlə görüşəndə soruşardı: orada nə var?! Mən də Mir Cəlal müəllimə

məlumat verərdim, mövzular, gənc tədqiqatçılar onu çox maraqlandırardı. Bir gənc tədqiqatçının adını çəkəndə, alımı qarışdırıb soruşdu: “Hansı, o sarı, tütünə oxşayan?” – dedi, ondan xoşu gəlmədiyini başa düşdüm. (Həm də Mir Cəlal müəllimin diqqət və müşahidəsinə təəccübləndim: Həmin gənc tədqiqatçının qalın bığının dodaqüstü tükələri papiros çəkməkdən sapsarı idi).

Günlərin bir günü Mir Cəlal müəllimin rəhbərlik etdiyi kafedrada söhbət olur ki, bir nəfər müəllimə ehtiyac var, kimi dəvət edək? Mir Cəlal müəllim deyir: “Akademiyadan Teymur Əhmədovu”. Hamı bu fikri bəyənir. Mir Cəlal müəllim tapşırır: “Deyin gəlsin”. Kafedranın əməkdaşları bu xəbəri mənə çatdırırdılar.

Mən müəllimlik etmək istəmərdim, ona görə çalışırdım ki, Mir Cəlal müəllimin gözüna görünməyim.

Bir gün mənzilin qapısı döyüldü, açdım. Universitetin mərkəzi kitabxanasının direktoru, filologiya elmləri doktoru Karim Həsənovun gəlişinə təəccüblənmədim, düşündüm: yaqın sözü var ki, təşrif gətirib. O, içəri keçib əyləşdi, çay təklifinə görə razılıq edib dedi: Dur gedək, Mir Cəlal müəllim kafedrada səni gözləyir.

– Bilirəm nəyə görə çağırırsınız – dedim.

Kərim Həsənovdan xahiş etdim desin ki, evdə yoxam. O, təkidlə dedi:

– Məni bağışlayın, yalan deyər bilmərəm, dur gedək, ağsaqqalın sözünü yerə salma.

Kafedrada hamı onlarla birgə işləməyimi istədiklərindən Kərim Həsənov da inad edib məni Mir Cəlal müəllimin yanına aparmağa çalışırdı.

Mən müəllimliyə ən müqəddəs, məsul bir vəzifə kimi baxırdım. Orta və ali məktəbdə bilikli və tələbkar müəllimlərimi yada salanda, özümü bu yüksək vəzifəyə hazır bilmirdim, daxilən narahat idim. Ali təhsil alıb 5-6 il jurnalist işləmişdim. Sonra aspiranturaya başa vurub yenidən namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdim. Birtərəh özümü toplayıb

Kərim Həsənovla universitetə getdim. Mir Cəlal müəllim məni gülərlə qarşıladı.

– Əyləş – dedi.

Geniş masa ətrafında üzbəüz oturdum.

– Sabahdan gəl, dərsini de.

Mir Cəlal müəllim hökm vermiş kimi sağ əlini qaldırıb yumruğunu stolun üstünə yavaşca toxundurdu.

– Mir Cəlal müəllim, müəllimlik etməyi bacarmaram, heç vaxt dərs deməmişəm, çətin olar.

– Biz hamımız belə başlamışıq, – deyər Mir Cəlal müəllim sağ tərəfində dayanmış ucaboy, ağbəniz, qırmızı yanaqlı, gənc bir qadının sol biloyundan tutub mənə başı ilə işarə edib dedi: – Bunu tanıyırsanmı, kafedramızın ən işgüzar laborantdır, gələcəyin müəllimidir.

Mən gülümsəyib dedim:

– Onda icazə verin bir-iki gün fikirləşim.

– Yaxşı, get fikirləş, – deyər Mir Cəlal müəllim razılıq, görüşüb ayrıldıq.

Bir neçə ay gözüna görünmədim. Sonra Mir Cəlal müəllimlə yenə “İstiqlaliyyət” küçəsində görüşər, səmimi söhbət edərdik. Bir qayda olaraq mənə ilk sualı belə olardı:

– İşin nə yerdədir?

Mir Cəlal müəllimi doktorluq işimin vəziyyəti maraqlandırır. Nədənsə bu sözlərdən sıxılırdım. Amma cavabsız qoymayıb dil-lənirdim:

– Sağ olun, yaxşıdır, hələ işləyirəm.

Mir Cəlal müəllim sağ əlini qaldırıb-əndirməklə həmahəng deyirdi:

– Gətir, yeridək, – dinmədiyimi görəb əlavə edirdi: – Müdafiə prosesində kəm-kəsinə düzələcək, darıxma.

Ürəkdən dediyi qayğı dolu sözlərə görə Mir Cəlal müəllimə qəlbimdə iftixar dolu minnətdarlıq duyğusu oyanardı. O, sözlərini söz xatirinə demirdi. Universitetdə onunla bir kafedrada işləyən neçə-neçə gənc müəllim doktorluq müdafiəsinə görə Mir Cəlal müəllimin “gətir, yeridək” qayğısına minnətdar idi. Mir Cəlal müəllimin sadə, səmimi davranışında bir

ciddilik vardı. Görünür, ona görə idi ki, hər dəfə görüşəndə bir uşaq mütiliyi ilə ancaq onun suallarına cavab verər, artıq-əskik danışmazdım. O da özünəməxsus tərzdə aram-aram sual verər, cavabını dinləyirdi. Özü də yavaş-yavaş Filarmoniya bağından evinə tərəf addımlıyırdı. Mən də istər-istəməz onunla yanaşı funikulyorun yanına, yaşadığı evin qəşərinədək gedirdim. Mir Cəlal müəllim təklif edərdi ki, "buyurun, evə gedək". "Çox sağ olun" – deyər, razılıq edib ayrılarda deyər: "Bir bəri gəl", geri çəkilib funikulyorun yuxarı tərəfində xeyli aralı uca yerdə yaşillığa bürünmüş bir binanı göstərib deyər: "Bax o binanı görürsənmi? Onun sol tərəfində dördüncü mərtəbədə mənim qızım yaşayır."

Bu əhvalat bir neçə dəfə təkrar olursa da, ata sevinci mənə xoş gəlirdi, həsəd aparardım. Onda qızım Yeganənin on yaşı vardı.

Azərbaycanın ictimai fikir tarixində yazıçı, pedaqoq, ədəbiyyatşünas, tənqidçi və publisist kimi görkəmli yer tutan Mir Cəlal müəllim öz zəngin irsi və parlaq şəxsiyyəti ilə onu tanıyanların və qədirbilən oxucuların qəlbində böyük abidə ucaltmışdır. Mir Cəlal müəllim həmişə öz əsərləri ilə insanları saflığa, əqidəli və təəssübkeş olmağa, vətəna və xalqa sadaqətlə xidmət etməyə səsləyəcəkdir. İftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Mir Cəlal müəllim əbədiyaşar şəxsiyyətdir.

ATAM HAQQINDA XATİRƏLƏRİM...

Mir Cəlal müəllimin vəfatından 20 il keçmişdir. Həmin illər ərzində yazıcının əsərlərinin yeni nəşrləri hazırlanarkən dəfələrlə müqəddimə – xatirə yazmaq sifarişini mənə edilmişdir. Bir çox səbəbdən bu işdən boyun qaçırışam, amma əsas səbəb kimi geniş oxucuya maraqlı olmayan hissiyyatlara uymaq təhlükəsini göstərmək istərdim. Həssaslıq indi də mövcuddur. Ancaq Mir Cəlal şəxsiyyətinə azalmayan diqqət və marağı nəzərə alaraq, yazıcının 90 illik yubileyi münasibətilə nəşrə hazırlanan kitabı üçün xatirə yazmağa cəsarət etdim.

Övlad üçün ata xatirəsinin aziz olması təbiidir. İllər bizi Mir Cəlal müəllimdən cismən uzaqlaşdırsa da, onun ruhu, varlığı həmişə bizimlə olmuşdur. Zaman keçdikcə, adətən, xatirələr konkret söhbət, əhvalat, hadisə çərçivəsindən kənara çıxır, ümumiləşir, ilahiləşir. Amma Mir Cəlalin xatirəsilə bağlı xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, onun yaratdığı kiçik hekayələr həmin detalları da unutmağa qoymur. Hər dəfə hekayələrini yenidən oxuyarkən, onların haqqında söhbət apararkən həyatın özündən götürülmüş süjetlərin yaranması, yazılış prosesi yadıma düşür. Evdə, işdə, məclislərdə gördüyü əhvalata, eşitdiyi maraqlı söhbətə Mir Cəlal "hekayə materialı", ya "hazır hekayədir" sözlərlə qiymət verərdi. Şübhə etməzdim ki, o günün səhəri arəb əlifbası ilə əlyazma hazır olacaq, onu Yazıqlar İttifaqına, mehriban makinacılar Rəhimə xanım və ya Sona xanuma çatdırmağı mənə tapşıracaq.

Mir Cəlal

Hafiz Paşayev

Mir Cəlalin yaradıcılığının şahidi, əksər əsərlərinin ilk oxucusu olmaq tələyin mənə bəxş etdiyi xoşbəxtlik idi. İndi də Bakıdan uzaqlarda olduğum zaman, hekayələrinin mütləsi məni doğma keçmişə qaytarır, qəlbimə rahatlıq gətirir, müəlliflə ünsiyyətimi davam etdirir.

Mir Cəlal haqqında yazılarda tamamilə haqlı olaraq qeyd edilir ki, yazıçılığı, alimliyi və müəllimliyi o, nadir bir vəhdətdə öz şəxsiyyətində cəmləşdirmişdir. Onu da deyirlər ki, əgər Mir Cəlal bu sahələrin yalnız birində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə qiymətləndirilmiş olsaydı, yəni də Azərbaycan mədəniyyət tarixində özünə görkəmli yer qazanacaqdı. Zahirən çox asanlıqla əldə etdiyi yaradıcılıq uğurlarının arxasında istedad, gərgin əmək, zehninin fasiləsiz fəaliyyəti dururdu.

Bədii və elmi əsərlərinin hər birisi haqqında, on illər ərzində universitetdə yetişdirdiyi tələbələri barəsində həmişə məhəbbətlə danışan Mir Cəlal müəllimdən tez-tez soruşarıdılar ki, fəaliyyətinin hansı xətrinə özü daha üstün tutur və ya "şah əsəri" hansıdır. İftixarla deyər ki, "həyatımda yaratdığım ən böyük əsər – ailəmdir". Cəmiyyətin sağlamlığını ailənin möhkəmliyində görə Mir Cəlal bunu gözəl ifadə xətrinə deyil, haqiqətən, belə düşündüyünə görə deyər. Bəlkə də, özü uşaqlıq çağlarından ailə məhəbbətindən uzaq düşdüyünə görə, ailə dəyərlərinə, ailə ünsiyyətinə xüsusi münasibət bəsləyirdi. "Azər-

baycanda ədəbi məktəblər" adlı məşhur elmi əsərin müəllifi, həqiqətən, xüsusi bir həyat məktəbi, ailə məktəbi də yaratmışdır. Şübhəsiz ki, bu işdə Mir Cəlalə ən böyük dəyər onun həyat yoldaşı Püstə xanım olmuşdur. "Gülbəsləyən qız" hekayəsi ədəbin incə hissələrini ifadə edən əsərdir ki, anamızın qayğıkeşliyinə həsr olunmuşdur.

Əsərlərində təbliğ etdiyi ideallara uyğun həyat sürmüş Mir Cəlal övladlarını, tələbələrini nəsihət verməklə yox, öz şəxsi nümunəsilə tərbiyə edirdi. Mir Cəlal ilə sadəlik yaşlarından dostluq edən Səməd Vurğun zarafatla deyirdi: "Mir Cəlal, bilirsən, məninki səninlə niyə tutmur? Çünki sən həddindən artıq düz adamsan".

Mir Cəlal müəllim ünsiyyət etdiyi adamları vəziyyətinə və ya lazımlığına görə deyil, məhz öz tərbiyəsinə uyğun olduqlarına görə seçirdi. Təbiilik və sadəlik Mir Cəlalın həm yaradıcılığına, həm də şəxsi həyatına məxsus keyfiyyətlər idi. Bu xüsusiyyət, zənnimcə, onun həyata və təbiətə incə zövq və vurğunluq münasibəti bəsləməsindən irəli gəlirdi. O, hətta dramatik görünən hər hansı bir hadisəni çox təmkinlə, aramla qəbul edər, içərisində təhlilini aparar, fəlsəfi baxışla öz izahını verirdi.

Mir Cəlalın söhbət mədəniyyəti onunla ünsiyyət edənlərə həmişə qəlbən rahatlıq gətirirdi. Yay mövsümünün əvvəlində o, bir əsnə kimi "tut kampaniyası" aparar, Bakı bağlarında ağ tut məclislərinə qohum, dost və həmkarlarını cəlb edirdi. Abşeronun nemətlərindən söz düşəndə, o deyirdi ki, Bakı şənisi və Bakı ənciri patriot meyvələrdir, çünki onları uzaq səfərə aparıqda çox tez keyfiyyətdən düşürlər.

Yaşılıq aşiqi olan ədib çinar ağacına xüsusi diqqət yetirirdi. 50-ci illərin ortalarında Bakıda çinar ağaclarının əkinini həvəslə izləyən Mir Cəlal "Mən də bakılıyam" hekayəsini yazmış, çinar ağacını Bakıya gətirən, onu bəkilən, o zamankı şəhər sovetinin sədri Ağa Mirzə Əhmədova ithaf etmişdir.

Mülayim xarakter sahibi olan Mir Cəlal öz şəxsiyyətinə diqqətli cəlb etməkdən çəkinirdi. İstəməzdi ki, kimsəyə əziyyət versin, kimsədən asılı olsun. İşə piyada gəlib-gedən Mir Cəlalın soruşardılar ki, nə üçün şəxsi maşınından istifadə etmir. O, "Bakının bütün maşınlarının açarları cibimdədir", – deyər və 1 manat çıxarıb göstərirdi.

Orta məktəbi bitirmək üzrə idim. 1958-ci ilin yazında ali məktəb seçib, gələcəyimi müəyyənləşdirmək üçün Mir Cəlal müəllimlə tez-tez söhbət edirdim. O zaman bir çox yazıçıların övladları atalarının yolunu seçib, ədəbiyyat sahəsində müəyyən uğurlar əldə etməkdə idilər. Dəqiq elmlərə həvəsim daha çox olsa da, universitetin ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmaq və gələcəkdə yazıçılıq etmək niyyətim haqqında Mir Cəlal müəllimin fikrini soruşduqda mənə çox da ruhlandırmaı. Dedi ki, 20-ci əsr elm və texnika əsridir. Dəqiq elmlərə yiyələnənlər əsrin, gələcəyin açarını əlində tutacaqlar. Yazıçılıq üçün isə xüsusi universitet keçmək lazım deyil. Əgər istedad varsa, yazıçı olarsan. Ədəbiyyat tarixindən nümunələr göstərdi ki, ən gözəl yazıçılar heç də ədəbiyyat fakültəsini bitirməyiblər. Məsələn, Çexov həkim idi, amma ən məşhur yazıçı olmuşdur. Zəmanəmiz alimlər zəmanəsidir, şairlər yox. İnkişaf etmiş ölkələrdə şairlərin sayı bizimkindən çox-çox azdır, deyən Mir Cəlal müəllim, qəribə bir riyazi ifadə işlətdi ki, müasir zəmanədə millətin avamlığı şairlərin sayı ilə tərs mütənəsibdir.

Mir Cəlal həyatında sovet idarələrinə müraciət etməkdən çox çəkinirdi. Çıxılmaz vəziyyətdə qaldıqda tələbələrinə müraciət edərdi ki, ona kömək olsunlar. "İclas qurusu", "Anket Anketov" hekayələrinin müəllifi, əlbəttə ki, sovet bürokratiyasının dağıdıcı xüsusiyyətlərini hələ 30-40-cı illərdə görmüş, qələmə almışdır. Tələbələrə xatırlayırlar ki, adətən, universitet həmkarları ilə gəzə-gəzə evə gedən Mir Cəlal müəllim bir gün Bakı Sovetinin binası qarşısında ayaq saxlamış və

gülümsünərək demişdir: "Allaha şükür edirəm ki, buraya işim düşmür".

Amerikada birillik elmi ezamiyyətdən 1976-cı ildə qayıtdığım gün yaxşı yadımdadır. Mir Cəlal müəllim mənə öz otağına çağırdı, təkliddə təəssüratlarını öyrənmək istədi. Əvvəl sakitcə qulaq asdı, sonra müəyyən suallar verdi və nəticədə: "Elə mən də təxminən söylədiyim kimi təsəvvür edirdim", – dedi. Onu da əlavə etdi ki, muğayət olum, hər yerdə açıq danışmayım. Stalin-Bağrov repressiyalarını yaşamış nəsil üçün rejim vahiməsindən azad olmaq asan deyildi.

70-ci illərin əvvəllərində Sovet İttifaqının iqtisadi durumunun pisləşməsi, ideoloji bünövrənin laxlmasına aid cavanların müxtəlif suallarına cavab olaraq Mir Cəlal

müəllim "biz belə deməmişdik" deyər və öz növbəsində ritorik sual verirdi: "Bu ölkənin axırı nə olacaq?" Heyfslənirəm ki, bu sualın cavabı yalnız Mir Cəlal müəllimin vəfatından sonra aydınlaşdı.

Müstəqilliyimiz yolunda, dövlət quruculuğumuz sahəsində bugünkü çətinlikləri görəndə, Mir Cəlalın "Səviyyə" adlı son hekayəsi yadıma düşür. O bu hekayəni ölmündən bir neçə gün əvvəl yazmışdı. Müəllif özünəməxsus yıqcam üslubda, "cəmiyyətimizdə" çatışmayan, qıtlığa düşən ən vacib şey nədir?" – sualına cavab axtararaq müəyyənləşdirir ki, müxtəlif vəzifə, iş, rütbə sahiblərində məhz səviyyə çatmır. 20 il öncə yazılmış hekayə sanki indiki problemlərimizi işıqlandırır.

Ədibə xanım Paşayeva

ATAM MÜDRİK İNSAN İDİ

Atam haqqında xatirələrim o qədər zəngin və unudulmazdır ki, günlərlə danışsam, yazıya köçürsəm, bitməz... 100 illik yubileyinin qeyd olunduğu dövrdə onun milli ədəbiyyatımızın və filoloji fikrin inkişafında, gənc ədəbiyyatşünaslar və filoloqlar nəslinin yetişməsində göstərdiyi xidmətlər və fədakarlıqlar, böyük yazıçı və şəxsiyyət, müdrək ağsaqqal kimi səciyyəvi xüsusiyyətləri, cəmiyyətdə qazandığı nüfuz, hörmət və ehtiram barədə respublikamızın tanınmış elm və ədəbiyyat xadimləri, jurnalistlər və təhlilçilər çoxsaylı məqalələr yazıb çap etdirmişlər. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutan Mir Cəlal irsinin tədqiqi, yəqin ki, bundan sonra da davam etdiriləcəkdir.

Nurlu, işıqlı xatirəsi ilə təkcə övladlarının, doğmalarının deyil, onu tanıyanların hamısının qəlbində əbədi yaşayan Mir Cəlal müəllim mənim üçün təkcə ata deyil, həm də mənəvi hamı, nadir bir insan idi.

Atam xasiyyətə mülayim adam olsa da, yeri gələndə sərtlik göstərər, öz mövqeyindən heç vaxt geri çəkilməzdi. Əslində heç kimə səsinə qaldırmaz, kəskin söz deməz, ağır cavab verməzdi. Amma onu öz daxili inamından, öz fikrindən döndərmək də asan deyildi. İnamında, əqidəsində çox möhkəm adam idi. Bununla belə, sadəlik, humanizm isə xasiyyətinin ən qəribə cəhətlərindən idi. Hansı təbəqədən, hansı yaşda olmasına baxmayaraq hər kəslə söhbətə tuturdu. Yaxşı yadımdadır, Nardarandakı bağı-

mızda əyləşib bağbanla saatlarla söhbətləşərdi. O bağbanın da Mir Cəlal müəllimlə ünsiyyətdə olmaqdan ötrü, necə deyərlər, ürəyi gedərdi.

Atamı yaxından tanıyanlar, yəqin ki, xatırlayarlar, onun çox sevimli bir kəlamı vardı: "Mənim ən yaxşı əsərim ailəmdir". Tam səmimiyyətlə deyilən bu sözlər onun təkcə ailəsinə, övladlarına münasibətini deyil, həm də mənəvi-əxlaqi zənginliyini çox aydın ifadə edirdi. Yaxşı yadımdadır, atamın ən yaxın dostlarından biri, görkəmli ədəbiyyatşünas alim Həmid Araslinin həyat yoldaşı Balacaxanım onun biza necə nəvəsi, qayğı göstərdiyini görüb deyərdi: "Ay Mir Cəlal, biz də uşaqlarımızı çox istəyirik, amma sən lap ağ edirsən".

Ailəsinə, övladlarına belə qeyri-adi dərəcədə bağlı olması onun, bəlkə də, ata ocağından uşaqları irad düşməsi, ailə mühitindən kənar qalması ilə əlaqədar idi... Atam biza – övladlarına heç vaxt acıqlanmaz, nəyisə irad tutmaz, heç vaxt bizi danlamazdı. Hətta hansımızsa məktəbdən gəlib desəydik ki, müəllim məni danladı, deyərdi: "O necə müəllimdir ki, sən kimi yaxşı uşağı danlayır?..." Atam bizi tərifiyə-tərifiyə boynumuzla elə böyük bir məsuliyyət qoyurdu ki, bu etimadı doğrultmamağa, onun tərifiyə layiq olmamağa ixtiyarımız yox idi.

Ailəmizdə həmişə xoş ab-hava, səmimiyyət hökm sürürdü: heç kim heç kimi danlamazdı, heç kim heç kimə irad tutmazdı. Bununla belə, atamın sözü bizim hər birimiz üçün qanun idi. Bəlkə, "qanun" da o söz deyil... Biz hər vaxtda

çalışırıq ki, atamızın qanı qaralmasın, o, nədənsə narazı qalmasın.

Anam və nənəm bizi uşaqlıqdan elə öyrətmişdilər ki, atam evdə istirahət edəndə, yatanda heç vaxt səs-küy salmaz, ona mane olmazdıq. Sonralar nəvələri gələndə hansısa biri nəzərimizdən yayınub, atamın yatdığı otağa yüyürərdisə, onu oyadardısı, bizi qoymazdı o uşağa nəsə deyək. Kiçik yaşlı uşaqlara da şəxsiyyət kimi yanaşır və bizdən də bunu tələb edirdi. Deyərdi ki, körpə uşaq da bir şəxsiyyətdir, onu danlamaq, sındırmaq olmaz. Bu gün bizim də, övladlarımızın da həyatda tutduğumuz mövqe, cəmiyyətdə qazandığımız hörmət-izzət də məhz həmin tərbiyədən, atamın müdrək tövsiyələrindən qaynaqlanırdı.

Biz hamımız orta məktəbi rusca oxuyurduq və mən də dil-ədəbiyyat fənnindən həmişə fərqlənərdim. Bəziləri atama irad tuturdular ki, niyə uşaqları rus məktəbində oxutdurursan? Atam cavab verirdi ki, istəyirəm, yolları Biləcəridən o yana olsun, təhsil almaq imkanları genişlənsin, həyatda, cəmiyyətdə öz yerlərini tuta bilsinlər. Axı, o vaxtlar rus dilini bilməyənlərin respublikadan kənarında yüksək təhsil alması, müasir ixtisaslara yiyələnməsi çox çətin məsələ idi.

Həqiqətən də, övladları atamın arzusunu, istəyini doğrultdular, qardaşların Moskvada oxudular, elmi işlərini orada müdafiə etdilər, yüksək səviyyəli mütəxəssislər kimi tanındılar. Məncə, indi də rus dilinə, zəngin rus mədəniyyətinə münasibət dəyişməməlidir. Axı, günü bu gün də keçmiş sovet məkanında, Şərqi Avropada bu dil çox böyük nüfuzə malikdir.

Səğlam ailə münasibətlərinin təməli, sözsüz ki, valideynlərin qarşılıqlı münasibətləri, bir-birinə olan sevgi və ehtiramı ilə möhkəmlənir, bərkiiyir.

Anam Püstə xanım Mir Cəlal müəllimlə birgə çox mənalı həyat yaşayıb. Biz, valideynlərimizin arasında həmişə qarşılıqlı səmimiyyət, mehribanlıq görmüşük. Mir Cəlal müəllimlə tanış olarkən anam o vaxtkı Azərbaycan Sənaye

İnstitutunda (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) təhsil alırdı. Özü də evin böyük qızı idi. Atası gedib İranda qalmış, yollar bağlandıqdan sonra qayıda bilməmişdi. Püstə xanım anası və özündən on beş yaş kiçik olan bacısı ilə burada qalmışdı. Belə bir vəziyyətdə o, təhsilini yarımçıq qoyaraq işləməyə qərar vermişdi.

Mir Cəlal müəllimlə də elə yeni iş yerində, o dövrün nüfuzlu mətbu orqanlarından olan "Gənc işçi" qəzetinin redaksiyasında rastlaşmışdılar. İlk tanışlıqdan və müəyyən müddət davam edən ünsiyyətdən sonra atam evlənməyi təklif edəndə, anam ona deyib ki, mən hələ ailə həyatı qura bilmərəm, çünki anam və kiçik bacımla birlikdə yaşamalıyam. Mir Cəlal müəllim "Anam – mənim anam, bacın – mənim bacım" – deyərək Püstə xanımı ailə qurmağa razı sala bilib.

Atam öz qayınasına həmişə çox böyük hörmət-izzət göstərirdi. Kürəkənə qayınana arasında belə nadir münasibət, bəlkə də, rast gəlinməyib. Nənəm Gözəl xanım bu izzət-hörmətə layiq bir ağbırək idi, demək olar ki, evi o idarə edirdi, amma hər dəfə qapı açılıb atam içəri daxil olanda dərhal kəlağayısını başına çəkərdi.

Atam yaradıcılıq və ya elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq tez-tez müxtəlif respublikalara səfərlərə gedərdi. Belə vaxtlarda ən yaxın sirdaşı kimi anamı da özü ilə götürüb aparardı. Dostları, həmkarları zarafatla deyərdilər ki, ay Mir Cəlal müəllim, siz Püstə xanımsız səfərə çıxmırsınız, hara getsəniz, onu da özünüzlə aparırsınız, amma biz belə etmirik, bu da evdə söz-söhbətə səbəb olur. Müdrək söz xiridar olan atam isə cavab verərdi ki, qardaş, siz də məndən nümunə götürün, imkan olanda, həyat yoldaşlarınızın dünyanı görüb tanınmasına çalışın. Ümumiyyətlə, atam qızların, qadınların həyatda fəal mövqə tutmasını, sevgi və qayğı ilə əhatə olunmasını tərəfdarı idi, həm həyatda, həm də bədii əsərlərində bu məsələni önə çəkər, özü də başqalarına nümunə olardı.

Universitetdə işlədiyi uzun illər ərzində tələbələrə, ələxtüsüs da qızlara əsl atalq qayğısı, onların təhsilinə, taleyinə bir valideyn məsuliyyəti ilə yanaşardı. Onları imtahanndan kəsan müəllimlərə deyərki ki, bu azərbaycanlı qızı kənddən çıxıb gəlib oxumağa, siz ona yol açın, yolunu bağlamayın...

Ailədə də bizə – qızlarına o cür münasibət göstərirdi, hələ on səkkiz yaşında ikən komsomol putyovkası ilə mənə xaricə getməyə icazə verəndə anam deyirdi ki, a kişi, qız xeyləğini tək hara buraxırsan? Cavab verirdi ki, mənim qızların ağıllı-kamallıdır, onlara inanıram, etibar edirəm. Bir də hələ nə qədər mən varam, qoy qızların xoş gün görsünlər, axı, sonrakı həyatları necə olacaq, bilmirəm... Bacıma da, mənə də "bu olar, bu olmaz" deyilməyib heç vaxt, ancaq elə tərbiyə verilib ki, biz özümüz nə olar, nə olmazı yaxşı bilmışıq.

Biz ailədə qarşılıqlı hörmət, səmimiyyət, sevgi və nəhəbbət mühitində böyümüşük. Ancaq bu mühitdə atamın mövqeyi, atamın fikri, rəyi, istəyi hamımız üçün əsas olub.

Atamın həmkarları, dostları haqqında evimizdə həmişə xoş söhbətlər eşitmışıq. Valideynlərimin nikah mərasimində böyük şairimiz Mikayıl Müşfiqin iştirakı yaddaqalan bir hadisə kimi xatırlanırdı. Atamla anam kəbin kəsdirməyə gedəndə yolda onunla rastlaşırlar və Mir Cəlal müəllimin təklifi ilə Müşfiq nikahın kəsilməsinə şahidlik edir.

Atam o dövr ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələri olan Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Həmid Araslı, Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Sabit Rəhman, Məmməd Arif və başqalarını öz dostluq edib.

Anam xatırlayardı ki, Mir Cəlal müəllimin böyük ədəbimiz Hüseyn Cavidə xüsusi hörmət və ehtiram vardı. Cavid əfəndi atamğilin İçərişəhərdə yaşadığı evə hərdən qonaq gəlirmiş, axşamlar ayrılaşib ədəbiyyat haqqında, dövrün xüsusiyyətləri barədə söhbətləşmişlər. Məhz Hüseyn Cavidin tövsiyəsi ilə atam Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığını

araşdırmağa başlayıb, sanballı monoqrafiya yazıb.

Siması kimi qəlbi də daim nurlu olan, saf niyyətli, aydın düşüncəli Mir Cəlal müəllim, sözün həqiqi mənasında işıqlı adam idi. Bədi qıradıcılığında cəhəlati, qaranlıq qətiyyətlə tənqid atəsinə tutduq, cəmiyyəti və insanları işıqlı yola, işıqlı əməllərə çağırdığı kimi gerçək həyatda, hətta məişətdə işığın bol, gur, parlaq olmasına xüsusi önəm verərdi. Evimiz daim işıqlı olardı, atam içəri girəndə ilk növbədə tavandakı çilçırağa diqqət yetirərdi. Əgər lampalardan bircəciyi yanmasaydı, onu dəyişdirənə qədər süfrə arxasında əyləşməzdi. Otağın zəif işıqlandırılması ilə heç vaxt razılaşmaz, evdə güclü lampalardan istifadə etməyi xoşlayardı. Çox maraqlıdır ki, işığı olan pərəstəş sanki onun gözünün nurunu da artırır: ömrü boyu peşəsi yazmaq-oxumaq olsa da, atam 70 yaşında belə eynəkdən istifadə etmirdi.

Atam çox ailəcanlı idi, övladlarını, nəvələrini çox istəyərki. Bu, necə deyərlər, kortəbii valideyn sevgisi deyildi. Bu istəyin, bu sevginin məqsədi – faydalı, ləyaqətli övlad, ailəsinə, millətini, vətəninə sevnə fədakar vətəndaş yetişdirmək idi.

Onu əsl pedaqoq-psixoloq kimi səciyələndirən maraqlı bir cəhəti barədə söz açmağı da vacib sayıram. Atam uşaq yaşlarından bizim hər birimizin cibinə pul qoyardı. Bu zaman anam iradəni bildirir və deyərki: "A kişi, uşaqlara pul vermə, pis öyrənərlər". Cavab verərdi ki, yox, uşaq gərək erkən yaşından pul görsün, əlində pul olsun ki, ona qeyri-adi bir şey kimi baxmasın, böyüyəndə pula aludə olmasın.

Pul ilə bağlı bir əhvalat ailəmizdə həmişə xoş bir təbəssümlə xatırlanır. Belə ki, rəhmətlik qardaşım Aqil məktəbdə gedəndə atam ona yüz manat pul verir ki, acanda bufetdən nəse alıb yesin. Tənəffüs vaxtı Aqil bufetçiyə yaxınlaşıb yüzlüyü uzadanda bufetçi deyir ki, get pulunu xırdala, sonra gəl. O da kimə müraciət edir, yüzlüyə xırdə tapılır və heç nə alıb yeyə bilmir. Bir neçə gün belə davam edir və axırda

Aqil evə qayıdanda atama deyir ki, al, bu yüz manat özünün olsun, mənə bircə manat ver, bəsimdir.

Atam bizim hər birimizlə çox nəzakətli davranardı. Məsələn, mənim və ya bacımın əynində bir az yaxası açıq paltar görəndə, deyirdi, yaqın parça çatmayıb ki, belə tikiblər. Təbii ki, biz də çalışdırdıq, bir daha bu cür iradlarla üzləşməyək.

O vaxtlar Rusiyadan və başqa ölkələrdən də qonaqlarımız gələrdi: yazıqlar, tərcüməçilər, alimlər, ədəbiyyatşünaslar... Evimizdə məclislər qurulur, milli adət-ənənələrimizə uyğun süfrə açılardı, atam da həmişə öz yerində – başda əyləşərdi. Oradan da baxardı ki, görüm, uşaqlar da süfrə arxasında əyləşiblərmi? Qonaq kim olursa-olsun, atam mütləq öz övladlarının hamısını süfrə ətrafında əyləşdirərdi. Əlbəttə, bu, sadəcə, valideyn qayğısı, diqqəti deyildi, həm də mənaəvi-əxlaqi əhəmiyyətə malik bir hərəkət idi. Atam yaxşı bilirdi ki, belə məclislərdə iştirak etmək, geniş dünyagörüşünə malik itedadlı insanlara ünsiyyətə olmaq, onlardan davranış qaydalarını öyrənmək uşaqlar üçün çox vacibdir. Bu cür məclislər onlar üçün bir məktəbdir, bir mədəniyyət nümunəsidir. Biz böyüyüb yaşa dolandan sonra da nəvələrinə belə münasibət göstərirdi.

...Atam 1978-ci ildə rəhmətə getdi. Biz bu itkiyə qətiyyənlə hazır deyildik. Əmimiz yox, dayımız yox... Bizim üçün hamını əvəz edən, başımızın tacı olan atamızın vəfatı kiçik bir dünyaya bənzəyən ailəmiz üçün çox çətinliklə yaşanan, dözülməz bir dərd idi. Biz qəmsiz-kədərsiz, firavanlıq və rahatlıq dolu bir həyat yaşamışdıq, atam da, anam da uşaqlıq, gənclik illərində çəkdikləri iztirablardan, məhrumiyyətlərdən bizi uzaq tutmuşdular və daim xoş ab-hava hökm sürən bir ailə mühiti yaratmışdılar. Atamın vəfatı ilə sanki həyatımızın düzəni pozulmuşdu... Buna görə də atamın itkisini çox ağır keçirdik. Hüzrdə çox adam iştirak etdi. Onun

haqqında xoş sözlər deyirdilər tanıyanlar, tanımayanlar...

1979-cu ildə Moskvada atamın rus dilində kitabı çapdan çıxdı. Onu öz əli ilə hazırlamışdı və nəşrinə də səbirsizliklə gözləyirdi. Təəssüf ki, çox böyük yaradıcılıq ilhamı ilə üzərində çalışdığı kitabı gərəkmi atama qismət olmadı. Həmin kitabın nəşriyyətlə bağlı məsələlərini həll etmək və siqnal nüsxələrini götürmək üçün Moskvaya mən getməli oldum. İlk dəfə kitabı əlimə alanda keçirdiyim kövrək hissləri sözlə ifadə etməyə çətinlik çəkərim və indi də bu hadisə yadıma düşəndə kövrəlirəm... Bu kitab o qorib şəhərdə sanki məni yenidən atalı dünyama qovuşdurmuşdu...

Anam 2001-ci ildə rəhmətə getdi. Anam da atam kimi müdrik, nadir bir insan idi. Uşaqlarına dərd-qəm verməzdi, nə olandsa, içəridə çəkərdi.

Həmişə deyərdilər, Mir Cəlal müəllimin yaxşı ailəsi var. Doğrudan da, biz bir-birimizə qarşı çox diqqətli, həssas, istiqanlıq və təbii ki, bu, Mir Cəlal müəllimlə birlikdə həm də Püsta xanım xidmətidir. Bizim qarşılıqlı mehribanlığımıza, hətta boya-başa çatıb ailə qurduqdan sonra belə bir-birimizlə çox sıx ünsiyyətə olmağımıza anam xüsusi önəm verirdi. Məsələn, mənimlə zəngləşəndə mütləq soruşardı ki, bu gün Elmira ilə danışmışamı? Əgər danışmışamsa, dərhal səbəbini soruşar və ona zəng etməyi tapşırırdı...

Hələ atamın sağlığında ailəmizin bir ənənəsi vardı ki, biz bacı-qardaşlar bütün bayramları birlikdə qarşılamaq idik. Hətta ailə qurduqdan sonra belə... Atamın vəfatından sonra bu ənənəni Püsta xanım davam etdirirdi. İndi isə, Allah canını sağ eləsin, Arif bizi – uşaqdan-böyüyə hamını yığır öz ətrafına... Mir Cəlal müəllimin və Püsta xanımın xalqımızdan ən gözəl, ən ümdə mənaəvi-əxlaqi dəyərlərinə söykənən sevgi və səmimiyyət dolu, sağlam, saf ailə mühiti onların övladlarının nümunəsində yaşayır və həmişə yaşayacaqdır!

Pənah Xəlilov

NƏCİB İNSAN, QAYĞIKEŞ MÜƏLLİM, TANINMIŞ ƏDİB VƏ ALİM

Bu sahələrin hamısında eyni hörmət qazanmaq, sevilmək, nasillərin xatirində izlər qoymaq hər kəsin qismətinə düşür.

Yaşadları üçün Mir Cəlal, özündən kiçiklər, xüsusən tələbələr üçün Mir Cəlal müəllim, bədii ədəbiyyat ustaları və həvəskarları üçün ədib Mir Cəlal Paşayev unudulmaz bir şəxsiyyətdir. Qarabağda üzümdə sadəlik, mehribanlıq, ünsiyyətə çağırış bildirən bir gülməsrəlik olardı, gözləri gülərdi. Sonralar gördüyüm bir qrup yazıçılar içərisində Səməd Vurğunun yanında üzü-gözü gülən bir insanın siması indi də sanki gözümün qabağındadır. Mir Cəlal müəllim adadan büsbütün uzaq idi.

Sinə girib filologiya fakültəsinin tələbələrində "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (o vaxtlar "Ədəbiyyatşünaslığa giriş") fənnindən dərslər deyəndə cərgədən-cərgəyə keçərək əli ilə oğlanlı-qızlı bütün tələbələrini çiyinə oxşayan, sakit ahəngli, say-seçmə sözlü bu bəstəbəyolu şəxsiyyət bizi hər hansı qorxudan, utancaqlıqdan azad edib özü də məhrəm rəftar mücəssəməsinə dönərdi. İmtahana gələndə də biz qorxusuz-hürkümsüz sinif qapısını doğma ocağımızın qapısı kimi cəsarətlə açıb, doğmamızın yanında ki qədər (bəlkə, daha artıq) ərklə danışırdıq.

Bu, təhsilimin ilk illərində yaşadığım duyğulardır. O gənc özünü xoşbəxt sayırdı ki, universiteti bitirəndə universitetlə vidalaşmayıdı, əziz müəllimlərinin qayğısından uzaq düşməyirdi. Bu xoşbəxtlik mənə də, çoxlarına

da qismət oldu. Bəzəndə bir kurs yuxarıda oxuyan Bəxtiyar Vahabzadə kimi, indiki şöhrətli şairlər, ədiblər Mir Cəlal müəllimin ədəb məktəbindən, ədəbiyyat məktəbindən çıxıblar.

Biz universiteti bitirəndə, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında müdir alimlər, müəllimlər ağısaqqalı mərhum Feyzulla Qasımlı idi, sonra müdirimiz mərhum professor Cəfər Xəndan Hacıyev oldu, daha sonra kafedraya ömrünün sonunadək Mir Cəlal müəllim rəhbərlik etdi.

O, istedadlı, zəhmətsevər gənclərin vurğunu olmuşdur və indi Bakı Dövlət Universitetinin filoloq-alimlərinin bir neçə nəslini onun yetişdirmələridir.

O, təbiəti etibar ilə dünyaya müəllim biçimində gəlmişdi. Gəncliyə sevgi, kollektivə hörmət, mənəvi saflıq, təvazökarlıq onun əli bil tale yazısı olmuşdu.

Məni yazdığım ikicildlik dərslərimlə filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün müdafiəyə gətirən və müdafiəmə atamdan artıq sevinən xeyrixahım Mir Cəlal müəllimdir. Onun sadəliyi, yetirmələrinə etibar və etimadı hər hansı kiçik minnət yükündən uzaq olan bir qayğı, vətəndaşlıq qayğısı idi. Bu sadəlik və qayğı məni Mir Cəlal müəllimin ocağına, ailəsinə aparıb çıxardı, mən o ailənin adamı sayıldım, indi də o ailə ilə qayğı və saygım qarşılıqlı davam edir. Həyatımda bu da unudulmazdır ki, Mir Cəlal müəllim tələbələrin içərisində məni özünün "Ədəbiyyatşünaslığın

əsasları" kitabına şərik müəllif kimi qəbul etmişdir (1972). Dərslərin ikinci nəşrini (1988) üstadımın vəfatından sonra çapa vermişəm.

Bu yazım xatirə səpkisində yazıldığı üçün Mir Cəlal müəllimin bədii əsərləri haqda özümün də məqalələrimi anmağı yerli hesab edirəm.

Araşdırma üçün İsa Hüseynovun "Yanar ürək", Mir Cəlal müəllimin "Bir gəncin manifesti" və Süleyman Rəhimovun "Mehman" povestini seçmişdim. Bu ədiblərin heç biri mənə sifariş verməmişdi. Məqaləm "Azərbaycan" jurnalında çap olunana qədər onların yazımdan xəbəri olmamışdı. Mir Cəlal müəllim o qədər təvazökar ki, məqaləmdən razı qalmağına baxmayaraq, bu haqda nə mənə bir kəlmə söz dedi, nə də mənə hörmət pərdəsini götürüb onun rəyini soruşdu. Daha başqa yazılarda, televiziya verilişlərində Mir Cəlal müəllimin hekayələrinə dair fikirlərim də öz aramızda pərdəli qalırdı. Ortaq yazdığımız dərslərin mənə aid hissələrinə də onun heç bir iradəni eşitmədim. Mir Cəlal müəllim yazıçının dəyərli əsərinə hörmətlə yanaşan genişürəkli şəxs idi. Yadımdadır, kafedramız mənə Y.Vəzir Cəmən-zəminli haqqında monoqrafiya hazırlamağı tapşırırdı, daha doğrusu, bu mövzuda doktorluq dissertasiyası üçün mövzu təsdiq etmişdi. Bir qədər sonra Y.Vəzirdən söz düşəndə məndən soruşdu ki, Cəmən-zəminli haqqında yazılara da toxunmaq istəyirəmimi? Bu incəliklə verilmiş sualın mənasını dərhal anladım. 1937-ci il represiyanı uğramış yazıçılara bəraət verildikdən sonra bəzi tədqiqatçılar "açıb sandığı, tökdülər pambığı" və lüzumsuzcasına olub-keçmiş mülahizələri eşləməklə suçlular problemi qaldırdılar. Mən Mir Cəlal müəllimin bu sayaq təzə ədəbi dava görmək istəmədiyini sezdim və onunla tamam razı olduğum üçün şəxsən mənə sənədən narahat olmamasını xahiş etdim.

Mir Cəlal

Mir Cəlal Paşayev ədəbi tənqidlə az məşğul olmuşdur. Amma bu azsaylı məqalələrin özündə zamanaya xas ədəbi-tənqidi fikirlər (həm də obyektiv, adalətli fikirlər) yanaşı ədəbi prosesə bir baxış vardır.

Mir Cəlal Paşayevin M.Füzuli sənətkarlığına dair monoqrafiyası (1958) fundamental tədqiqatdır. Üstündə "Gənc ədəbiyyatşünas X.Pənah üçün!" avtoqrafı olan və mənə əziz tutduğum bu əsəri məhz Mir Cəlal kimi bir ədib yazı bilərdi. "Füzuli sənətkarlığı" monoqrafiyası həmçinin Mir Cəlal müəllimin ədəbi məktəblər haqqındakı sonrakı tədqiqatlarının başlanğıcı sayılmalıdır.

Mir Cəlal müəllimin "Ədəbi məktəblər" haqqında doktorluq dissertasiyasının müdafiəsi elə bil indi də gözümün qabağındadır. Müzakirə Azərbaycan Dövlət Darülfünunun böyük iclas salonunda gedirdi. Bütün müəllimlərimiz, əli şura üzvləri bayram ovqatında idilər. Rəsmi opponəntlər müəllifə xüsusi sayğı göstərirdi, azacıq tənqidi qeydlərini də ehtiyatla söyləyirdilər. Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü rəhmətlik Əzəl müəllim (Dəmirçizadə) dissertasiyadan bir cümlə oxuyub yumşaqcasına dedi ki, "bu cümlədən başqa bir mənə də çıxır". Mir Cəlal müəllim özü də xas ərklə atmaca atdı ki, "Əzəl, o mənəni çıxartma, çıxmasın". Zaldan gülüş qopdu. Mir Cəlal müəllim bu yumşaq tənqidi qeydi də özünün yumoru ilə yumşaldıb muma döndərdi.

Alim Mir Cəlal Paşayevin elmi əsərlərinin dili, üslubu öz qələm yoldaşlarının heç birinin dilinə, üslubuna oxşamır. Onun əsərlərində nə publisistika var, nə də qələblənmiş elmi terminli tədqiqat dili. O, elmi əsərlərini yazıçı Mir Cəlalin qələmindəki yiğcamlıq və şirinliklə, amma dərindən və axıcı elmi mühakimə tutumu olan dillə yazırdı. Bu yazı indi də təkrərdilməz örməkdir.

Ağamusa Axundov

MİR CƏLAL HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR

Mənim tələbəlik həyatım 50-ci illərin sonlarından, daha dəqiq desə, 1958-ci ildən başlamışdı. Uzaq bir kənddən qaynar bir şəhərə yeniyetmə çağında düşmək, uyğunlaşdığım, alışdığım bir mühitdən ayrılmaq adama cansızlıq gəlirdi. Lakin qısa bir vaxtdan sonra qovuşduğum universitet həyatı, tələbə mühiti, görkəmli şəxsiyyətlər, alimlər, yazıçılar kimi hələ orta məktəbdən qiymətli tanışdığım, adlarını dərslər kitablarımızda gördüyüm müəllimlərimlə gündəlik təmaslar, onların zəngin bilik və təcrübələrini öyrənmək həvəsim məni bu sınıqdan qurtardı. Əli Sultanzadə, Həmid Arası, Feyzulla Qasımzadə, Məmməd Hüseyin Təhməsi, Məmməd Arif, Həsən Şahgəldiyev... kimi görkəmli alimlərin, müəllimlərin mühazirələri gözlərimiz qarşısında yeni bir aləm açdı.

İlk günlərdən üzünü görməyə, səsinə eşitməyə böyük maraq göstərdiyim müəllimlərdən biri də Mir Cəlal müəllim idi – Mir Cəlal Paşayev. Onun əsərlərini – bir-birindən duzlu, şirin hekayələrini, “Bir gəncin manifesti” romanını, təbii ki, hələ orta məktəb illərində oxumuşdum. Ədəbiyyata, ədəbi-bədii yaradıcılığa böyük rəğbət və səmimiyyətim, həm də həvəsim olduğundan Mir Cəlal müəllim kimi şəxsiyyətlərlə ünsiyyətdə olmaq, onları dinləmək, öyrənmək mənim üçün çox maraqlı idi. Universitet auditoriyaları isə artıq bunları mənə nəsihət etmişdi. O zaman mənim təhsil aldığı jurnalistika ixtisası, eləcə də şərqşünaslıq,

kitabxanaçılıq ixtisasları filologiya fakültəsinin şöbələri kimi fəaliyyət göstərirdi və təbii ki, bir sıra dərslərimiz böyük auditoriyalarda “potok” halında keçilirdi. Belə dərslər “nadinc” tələbələrin səs-küyündən bəzən maraqsız olurdu. Ancaq xoşbəxtlikdən yuxarıda adlarını sadaladığım görkəmli alimlərin, o cümlədən Mir Cəlal müəllimin dərslərini çox vaxt seminar məşğələlərində öz qrupumuz çərçivəsində dinləməli olurduq. Onları böyük alim-müəllim kimi daha yaxından tanımaq, şəxsiyyətlərinə, nəci bə insanı keyfiyyətlərinə bələd olmaq üçün bu fürsətdən istifadə edirdik.

Mir Cəlal müəllim sözün əsl mənasında böyük ədəbiyyatşünas alim, yazıçı, publisist olmaqla yanaşı, həm də təsvirəgəlməz dərəcədə yüksək mədəni keyfiyyətləri, zəngin dünyagörüşü, səmimiyyəti, xeyirxahlığı və başlıcası da böyük Mirzə Cəlildən, Sabirdən gələn dərin yumor hissi ilə yaddaşında əbədi həkk olunub. Tale elə gətirib ki, mən universiteti bitirdikdən sonra indiyədək bu böyük elm və tədris mərkəzində işləmiş, “Bakı Universiteti” (əvvəlki “Lenin tərbiyəsi uğrunda”) qəzetinin redaktoru, universitet nəşriyyatının direktoru, hazırda isə jurnalistika fakültəsinin müəllimi kimi bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərlə, o cümlədən Mir Cəlal müəllimlə daimi ünsiyyətdə, təmasda olmuşam. Üzündən təbəssüm yağan, baxışlarından nur süzülən bu ağsaqqal alim-müəllim haqqında yaddaşında xeyli maraqlı, bəzən də zərif yumorlu xatirə yarpaqları qalmaqdadır.

Mir Cəlal

TƏKRAROLUNMAZ CƏMƏRDİLİK...

Mir Cəlal müəllim sözün həqiqi mənasında xeyirxah, nəci bə insan idi. Bəlkə də, bu, onun mənsub olduğu nəsil şəcərəsindən irəli gəlirdi. Mir Cəlal müəllim həmin şəcərəyə görə, Həzrəti İmam Hüseyin (s) oğlu İmam Zeynalabdinə mənsub idi. Bulaq suyu kimi saf, nurani, insanlara yalnız yaxşılıq etmək həvəsi ilə yaşayan bir şəxsiyyət idi. Onun yetirmələri, ata kimi qayğı göstərdiyi alimlər bu gün də Mir Cəlal müəllimin xeyirxahlığını, onların görkəmli alimlər kimi yetişmələrində böyük əməyini minnətdarlıq hissi ilə xatırlayırlar. Mərhum professor Fəridun Hüseyinov bu gün də Bakı Dövlət Universitetində çalışan Təhsin Mütəllibov, Xəlil Əlimirzəyev, Əlyar Səfərlı, xalq şairi Söhrab Tahir və onlarla başqaları onu minnətdarlıq hissi ilə xatırlayırlar. Oxuculara və tamaşaçılara xatirələrdən də yaxşı məlumdur ki, Mir Cəlal müəllim öz oğlu Arif üçün Yazıçılar İttifaqından aldığı evli kasıblıqla yaşayan, evsizlik ucbatından evlənmə bilməyən gənc şair Nəriman Həsənzadəyə vermişdi. Sonra isə özü borc-xərclə oğluna kooperativ ev tikdirmişdi.

...VƏ NƏCİBLİK

Mən onun nəci bəliyini, insan könlünü ov-sunlamadığını tələbəliyimin ilk günlərindən hiss etməyə başlamışdım. “Potok” halında dərslər keçdiyimiz günlərin birində Mir Cəlal müəllim ötən dərslərə aid bir sual verdi və bütün auditoriyaya asta, mülayim səsle “Kim cavab verə bilər?” deyə müraciət etdi. Təbii ki, xeyli adam cavab vermək üçün əlini qaldırdı... Filologiya fakültəsində oxuyan, dünya işğından məhrum, çox səmimi bir tələbə yoldaşımız olan maştağalı Cəbrayıl da əlini qaldırmışdı. Mir Cəlal müəllim auditoriyanı diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra gözəlmədiyimiz halda xəfif və alicənab bir təbəssümlə dedi: “Deməli, bilirsiniz! Ancaq bir baxın, Cəbrayıl əlini qaldır, o, cavab verəcək!”

Cəbrayıl danışırdı... Onun necə danışdığı heç kimin eyninə deyildi. Hər kəsin baxışlarında, sifətində sanki bir işıq yarırdı. Çünki hamının dərin hörmətlə və səmimiyyətlə yanaşdığı, ürəkdən acıdığı Cəbrayılın üzü güldürdü.

Bu hadisə Mir Cəlal müəllimin böyük ürək sahibi kimi nəci bəliyinin bir nümunəsi kimi indi də mənim xatirəmdən çıxmır.

Tələbəlik illərində universitet qəzetində işləyirdim. Tələbə dostlarımdan, universitetdə keçirilən maraqlı tədbirlərdən yazırlar yazırdım. Tələbə-şairlərə qəzet səhifələrində tez-tez yer verirdik. Mir Cəlal müəllim qəzetimizin oxucusu kimi ədəbi-bədii parçalara xüsusi diqqət verirdi. Bir dəfə mənə məsləhət gördü ki, özünün müdirlik etdiyi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının nazirində fəaliyyət göstərən ədəbiyyat dərnəyindən bir səhifə hazırlayaq. Bəxtiyar Vahabzadənin dərək rəhbəri kimi seçib hazırladığı şeirləri redaksiyaya gətirdim. İndi şair və publisist kimi tanınan tələbə yoldaşım Abbas Abdullanın üç bəndlik şeirini səhifəyə saldım. On sözdə bəlağətli, necə deyirlər, boğazdanyuxan təriflər yazmışdım. Səhifə hazır olanda çapa getməzdən əvvəl onu Mir Cəlal müəllimə göstərdim. Baxdı, tanış oldu, bəyəndi və birdən Abbas Abdulla haqqında yazıya diqqət yetirib oxudu. Gülməsinə dedi:

– Bu da tələbədi?

– Bəli, – dedim.

– Bəs bu tələbə xalq şairi olanda nə yazacaq?

Mən, necə deyirlər, günahımı anladım və mətnin üzərində əl gəzdirməyə başladım.

Mir Cəlal müəllim öz əsərlərində sözsə həssaslıqla yanaşdığı kimi, sözün qədrini bildiyi kimi bunu başqalarına da, xüsusən gənc qələm sahiblərinə də məsləhət gördü. Universitet nəşriyyatının direktoru olduğum vaxt onun elmi məqalələr üzərində apardığı redaktə işinin, dil və üslub məsələlərinə necə ciddi əhəmiyyət verdiyinin şahidi olmuşam.

DUZLU VƏ İNCƏ YUMOR HİSSİ

Mir Cəlal müəllim təbiətə yumoru sevən, yumoristik hekayələr yazan bir sənətkar idi.

Dərslərimizin birində o, Səməd Vurğunun yaradıcılığında bəhs edərkən belə bir obrazlı ifadə işlətdi: "Səməd şeir yazdığı gündən kağız korlamayıb". Sonra o, "kağız korlayan" bəzi şairlər haqqında incə yumorla söhbət açdı, ədəbiyyatın həyatla bağlılığından, real faktlara, hadisələrə söykəndiyindən danışdı. Özünü, demək olar ki, bütün əsərlərinin reallıqlara söykəndiyini təvəzökarlıqla izah edirdi. Bir dəfə güllümsünərək bizə danışdı ki: "Evdə televizorumuz xarab olmuşdu. Usta çağırıldı, gəlib düzəldi, amma axşam yenə də göstərmədi. Orasını-burasını qurdaladıq, faydası olmadı. Axırda əsəbləşib televizorun üstünə bir qapaz (yumruq) vurdum. Nə görsən yaxşıdır?! Televizor işləməyə başladı. Bax, mənim "Qapaz" hekayəm belə yarandı".

...Ədibin yumorlu hekayələrini oxuyanda indi də hiss edirəm ki, o, həyatla, insanlarla, maraqlı hadisələrlə nə dərəcədə bağlı olmuş. Tələbələr üçün maraqlı olan bir hadisəni onun öz dilindən eşitmişdim. Deyir, bir dəfə dəniz qırağında gəzirdim. Bir nəfər (kimliyini unutmuşam – A.Z.) salam verdi, görüşdü, hal-əhval tutdu, sonra da bir tələbənin adını deyib tapşırırdı ki, üç-dörd gündən sonra dövlət imtahanı verəcək. Xahiş bu idi ki, komissiyanın üzvü kimi ona kömək edim...

Təbii ki, bədiyi yaradıcılıq və elmi axtarışlar aləmində olan Mir Cəlal müəllim bunu unudur. Üstündən bir neçə ay keçəndən sonra yenidən dəniz kənarında gəzərkən həmin adamlı rastlaşır, görüşür, hal-əhvallaşır və o adam Mir Cəlal müəllimə utana-utana deyir ki, bəs sizə dediyim qohum imtahandan "iki" alıb. Həmin xahiş əhvalatını indicə yadıma salan Mir Cəlal müəllim özünəməxsus zərif təbəssümlə və incə yumorla deyir: "Uşağa "bir" verirdilər, mən kömək elədim deyə "iki" verdilər."

MİR CƏLALIN İCLAS "QONAQLIĞI"

...Mir Cəlal müəllimin iclaslarla, iclasbazlıqla arası yox idi. Hətta bu barədə duzlu bir hekayə də yazmışdı: "İclas qurusu". Əncir qurusunun, tut qurusunun nə olduğunu deyən yazıçı "iclas qurusu"nun da daxil ələmini, xarakterini bütün detalları ilə oxucuya açıb göstərirdi.

O, daha çox işləməyi, ortaya elmi, bədiyi əsərlər qoymağı, gələcək nəsillər üçün bunların faydalılığını təbliğ edirdi. Alim, müəllim əməyinə layiqincə qiymət verməyi tövsiyə edirdi. Hətta bir dəfə Bakı Dövlət Universitetinin (o vaxt ADU-nun – A.Z.) partiyası konfranslarının birində çıxış edərkən neftçi, fəhlə, pambıqçı əməyinə qiymət verdiyi kimi, alim, müəllim əməyinə də layiqli qiymət verilməsi təklifini irəli sürərək dedi: "Fəhlənin, pambıqçının barmaq-ları işləməkdən qabar olursa, alimin, müəllimin də beyni qabar olur". O, nadir hallarda çıxış etdiyi belə yığıncaqlarda vacib problemləri müzakirəyə çıxarırdı. Ancaq iclasbazlıqdansa daha faydalı işlər görməyi üstün tutdu, vacib problemlərin iclaslarda qaldırıldıqdan sonra unudulduğunu təkidlə qeyd edirdi. İclaslar isə... ardi-arası kəsilmədən davam edirdi. Mir Cəlal müəllim belə "iclas bollağuna" da özünün yumoru ilə münasibət göstərirdi.

...Bir dəfə "Kommunist" (indiki "İstiqlaliyyət") küçəsi ilə ADU-ya gedərkən Mir Cəlal müəllimin bir nəfərlə asta addımlarla irəlilədiyini gördüm. Görüşdük, hal-əhval tutduq. Universitetin qapısına çatanda Mir Cəlal müəllimlə mən həmin şəxsədən ayrılarda ədib zərif yumorla dedi: "Yaxşı, biz çatdıq. Gedək iclasa qonaq ol!"

...Bir dəfə də başqa bir əhvalat ovaqatımıza xoş əhval-ruhiyyə, sevinc, gülüş çilədi. Mir Cəlal müəllim universitetin yeni binasında partiyası komitəsinin bürosuna hansısa bir məsələni müzakirəsinə dəvət olunmuşdu. O vaxt filologiya fakültəsi və bir sıra başqa fakültələr "İstiqlaliyyət" küçəsindəki binada (indiki İqtisadiyyat Universitetinin yerləşdiyi binada) idi. Mir Cəlal müəllim

nadir hallarda, çox zəruri tədbirlər olanda təzə binaya gedirdi. Partiyası komitəsinin bürosu 15-20 dəqiqə idi ki, başlanmışdı. Gərgin, qızğın söhbət gedirdi. Birdən qapı açıldı və üzündə xoş təbəssüm olan Mir Cəlal müəllim göründü. Gülə-gülə "Bura oradır!" deyə salı verdi. Mir Cəlal müəllimin xoş ovaqatlı bu sualı hamıca "sağraq bir qəhqəha yaratdı, gərginliyi aradan götürdü. Partiyası komitəsinin ikinci katibi, gözəl insan, hüquqşünas-alim, həm də məzəli söhbətçilərlə yadda qalan Məmmədخان Rəsulov gülə-gülə dedi: "Düz tapmışız, Mir Cəlal müəllim, bura elə oradır."

70-ci illərdə Bakı Universitetinin nəşriyyatında direktor işləyirdim. Mir Cəlal müəllim rəhbərlik etdiyi kafedrada beş çap varəqi həcmində "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" proqramı hazırlanmışdı. Bir gün zəng edib məni çağırırdı. Kafedra üzvləri ilə səmimi söhbət edirdi. Görüşdükdən, hal-əhvaldan sonra qalın bir qovluğu açıb mənə bu vacib iş barədə məlumat verdi və onun tezliklə nəşr edilməsini, müəllim və tələbələrə çatdırılmasının təxirəsalınmaz olduğunu başa saldı. Mətbəəimizdə təxminən bir ay ərzində hazırlanan bu proqramın çapı müddətində Mir Cəlal müəllim hər 2-3 gündən bir nəşriyyata baş çəkirdi. Pürriyəngi çay süfrəsi arxasında maraqlı söhbətlər edirdi. Bir dəfə də iş gününün sonunda otaqdan çıxdım. Mir Cəlal müəllimin gəldiyini görüb yenidən otağa qayıtdım. Proqramın sonuncu çap mərhələsində olduğumu, 2-3 günə kafedraya çatdırılacağımlı bildirdim. Evə getməyə hazırlaşdığımı bilib: – Mən də evə gedirəm. Dur birlikdə çıxaq, – dedi.

Mir Cəlal müəllimin dəniz qırağındakı "Alimlər evi" deyilən əzəmətli binada yaşadığını bildirdim, ona görə də küçəyə çıxan kimi "Bakı Soveti" metrosu tərəfə yönələcəyini zənn etdim. Lakin elə olmadı. Mir Cəlal müəllim:

– Gəl gəzə-gəzə gedək, – dedi.

Və ikilərdə üzünəsağı Nizami muzeyinə tərəf yol aldıq. Təxminən bir saat ərzində Mir Cəlal müəllimin müdrik, hikmətli, bəzən də duzlu söhbətlərini dinlədim. O, yolboyu bu küçənin

əzəmətindən, yaraşıqlı binalarının tarixindən, onların kimlərə məxsus olmasından maraqlı faktlar söyləyirdi. Elmlər Akademiyasının binası qarşısında ayaq saxlayıb vaxtilə burada işləməyindən, Heydər Hüseynov və digər görkəmli şəxsiyyətlər haqqında mənim bilmədiyim maraqlı fakt və hadisələrdən danışdı.

Öz mənalı zarafatlarından, zərif yumorundan qalmayan Mir Cəlal müəllim Səməd Vurğunla bağlı məzəli bir əhvalat söylədi:

– Bir dəfə universitetdən çıxıb evə gedirdim. Akademiyanın qarşısına çatanda Səməd Vurğunla qardaşı Mehdiخانın buradan çıxdığını gördüm. Görüşüb, hal-əhvallaşdıq birgə gətdik. Sabir başının tuşunda qarşından gələn ər-əvad nasa piçıldəşib bizim yanımızda ayaq saxladılar. Qadın təkə Səmədə müraçiat edib: – Salam, Səməd! – dedi.

Salam ancaq Səmədə verildiyindən Mehdiخانla mən dinmədik. Səməd də cavab vermədi. Qadın xüsusi bir şövqlə gülüb dedi:

– Niyə salammı almırsan, Səməd? Səni şair eləyən Dürrəyem də!

Səməd barmaqlarının arasındakı "kaz-bək"ə dərin bir qullab vurub özünəməxsus təbəssüm və hüzürəvəllə dedi:

– Ayə, sənə də əla qabiliyyət varsa, o yanındakını da şair elə!

Dürrə xanımın yanında dayanan əri sağ-qanaq çəkib dedi:

– Sənə demədimmi yolumuzla düz çıxıb gedək. Səməd söz altında qalan deyil...

Mir Cəlal müəllim daha sonra Səməd Vurğunla dostluğundan, gənclik illərinin xatirələrindən, şairə böyük bir məqalə həsr etməsindən ... danışdı.

– "Alimlər evi"na təzə köçmüşdük, – dedi, – Səməd bizə gəldi, mənzili bəyəndi, təbrik etdi. "Ayə, nə gözəl evdi, mənə də burada yer verin," – dedi.

– Kəç gəl bura, – dedim.

Sonra Mir Cəlal müəllim köksünü ötürüb təəssüflə dedi: – Heyif ki xəstələndi, rəhmətə getdi.

Kitab mağazasına çatanda dedi ki, seçilmiş əsərlərimin ikinci cildi çıxıb, gedək ondan üç-dördünü götürək.

O vaxt Mir Cəlal müəllimin dördcildliyinin ikincisi çıxmışdı. Birinci cildini xeyli əvvəl mən də almışdım. Kitab mağazasına girib kitabdan dördünü götürüb bağlatdırdı, mənə verdi və soruşdu:

– Bu cildi alıbsan?

– Yox, – dedim – alacağam.

Satıcı qızdan birini də alıb mağazanın ortasında üzərində bukletlər, nəşriyyat planları düzülmüş stola yaxınlaşdı. Qoltuq cibindən qara rəngli qələmini çıxarıb kitabın titullu səhifəsində avtoqraf yazmağa başladı: “Əziz tələbəm Ağamusaya...” Birdən qələm yazmadı, nə qədər elədisə, yazmadı. Mən tez öz cibimdən göy rəngli qələmini çıxarıb ona verdim və zarafatla dedim:

– Mir Cəlal müəllim, sizin ki, bir fərqli qələminiz yox imiş, bu qalın-qalın kitabları necə yazırsınız?

Özünəməxsus zərif bir gülüslə üzümə baxıb: – Düz söza nə deyəsan, – dedi və avtoqrafını bitirdi: “...məndən xatirə”.

İndi də ikrəngli qələm ilə yazılmış həmin o avtoqrafı kitabı əziz xatirə kimi saxlayıram.

Kitab mağazasından çıxıb Natəvanın heykəli yanından dəniz qırağına, oradan sağ tərəfə – Mir Cəlal müəllimin evinə doğru yollandı. “Qız qalası” na çatanda İçərişəhərə tərəf boylanıb:

– Gedək, sənə cavanlıq illərində qaldığım evi göstərim, – dedi.

Darvazadan keçib sola burulduq və bir qədər getdikdən sonra köhnə binaların birində yanqaranlıq bir mənzili göstərib dedi:

– Bax, burada birotəqlı mənzildə yaşamışam, “Bir gəncin manifesti” romanını burada yazmışam.

Sonra yaradıcı gənclərin bəzi narazılıqlarına işarə edərək davam etdi:

– İndi cavanlar deyir ki, şəraitim yoxdur, ona görə işləyə bilmirəm. İstedad olsa, hər yerdə işləmək olar.

Həmin gün Mir Cəlal müəllimlə keçən bir saatlıq görüşümüz onun yaşadığı “Alimlər evi”nin giriş qapısında başa çatdı.

– Gedək evə bir çay içək, – dedi.

Mən təşəkkür edib onunla keçən bu saatdan çox məmnun olduğumu, onun söhbətlərindən çox şey öyrəndiyimi dedim...

...Mir Cəlal müəllim özü çoxlu qiymətli elmi və bədii əsərlərin, monoqrafiyaların, dərslərlərin müəllifi olduğu kimi, onun özü haqqında da çoxlu elmi-tədqiqat işləri, müasirlərinin xatirələri yazılıb. İllər, zaman, bəzən amansız adlandırılmış, bəzənsə gözəl deyərək əl çəkərək bilmədiyimiz, doymadığımız həyat Mir Cəlal müəllimi bizdən cismən uzaqlaşdırsa da, bu böyük insan, əvəzsiz ziyalı mənən, ruhən bizə yaxınlaşır, qəlbimizdə şirin xatirələrə çevrilir.

...1978-ci ilin hüznü bir payız günü universitetə işə gedərkən acı bir xəbərə qarşılaşdım. Gözəl yazıçımız, alimimiz, sevdimli müəllimimiz Mir Cəlal müəllim vəfat etmişdi... Universitetin böyük akt zalında onun minlərlə tələbələrindən biri kimi tabutu yanında dayanmış, nəcib ruhu qarşısında baş əymiş və son iqamətgahına kimi addımlamışam. Redaktoru olduğum “Bakı Universiteti” qəzetində vaxtilə 60, 70 illik yubileylərində səhifələr həsr etdiyim kimi, vəfatı ilə bağlı nekroloq dərc etmişəm.

...Bu yaxınlarda BDU-nun jurnalistika fakültəsində “Unudulmaz müəllimlərimiz” adlı bir stendin qarşısından keçəndə fakültəmizdə bir vaxtlar dərs demiş görkəmli alimlərimizin, müəllimlərimizin cərgəsində Mir Cəlal müəllimin də nurlu cöhrəsini görür və ruhu qarşısında ehtiramımızı bildiririk.

Mir Cəlal yazır:

“...Gədəbəyin təbiəti də, insanları da, bir-birinə çox oxşayır – saf, duru, əsrarəngsiz... Gədəbəy halal, mərdanə insanları ilə fəxr edib və edəcək də. Bu yerlərlə bağlı işıqlı xatirələrim ömürlük yaddaşıma yazılıb, yaddaşımda qalıb. O yerləri, ülfət bağladığım, hər addımda səmimiyyət gördüyüm o dağ vüqarlı insanları heç vaxt unutmaram...”

İŞIQLI ADAM

Oxucular Mir Cəlalı həm gözəl hekayə ustası, sanballı romanlar, povestlər müəllifi kimi tanıyır, həm Azərbaycan sovet ədəbiyyatının yaradıcılardan biri, həm də gözəl ədəbiyyatşünas-alim kimi qiymətləndirirlər. Bu, doğrudan da, belədir. Mir Cəlal əli qələm tutan gündən ömrünün sonuna qədər həm bədii ədəbiyyat, həm də ədəbiyyatşünaslıq sahəsində eyni həvəs və coşğunluqla, eyni ardıcılıq və uğurla, yorğunluq bilmədən çalışmış, zəngin və məhsuldar yaradıcılıq yolu keçərək yüzdən artıq kitab çap etdirmişdir. Ədibin arxivində hələ nə qədər əlyazmaları, çap üzü görməmiş əsərləri yatır...

Bu kiçik yazıda Mir Cəlalın nə ədəbi-bədii yaradıcılığında, nə də ki alimliyindən danışmaq istəyi var. Ancaq iyirmi beş illik tanışlıq, tələbəlik, aspirantlıq, müəllimlik, birgə iş və dostluq münasibətilə bağlı olan, kitab-dəftərə düşməyən maraqlı şəxsi keyfiyyətlər, elmi və ədəbi söhbətlərin, mübahisələrin bir qismini qələmə alıb yaşatmaq arzusu var.

Mir Cəlal bir insan, ədib, müəllim, alim, kafedra müdiri kimi həmişə, yaşının bütün çağlarında və hər yerdə bir cür görünən adam idi. O, sadəlik, səmimiyyət, təvazökarlıq timsalı bir adam idi. Ahılığında həтта bir uşaq məsəmlüğü, paklığı, kövrəkliyi duyulurdu. Əslində böyük yazıçı, böyük alim, ustad müəllim olan, onu şəxsən tanıyanların dilində “yaxşı kişi” kimi ad qazanmış Mir Cəlalın ağzından “mən yazıçıyam”, “mən aliməm” sözlərini ömründə

əşidən olmadı. O, bütün hallarda asta yeriyər, yavaş danışar, səsinin tonunu qaldırmazdı. Ancaq addımını sərrast atar, sözü mənalı, təsirli olardı. Onun sadəliyi, təkmini, dözümlü, zahirən loru danışığı, fitrətən xəlqiliyi, bütün bunlarla yanaşı, dərinliyi, ciddiliyi, səmimiyyəti, suyuşürin adam olması haqqında çox şey demək olar. İncə təbəssümü, mənalı baxışları, duzlu yumurtu, sümüyə işləyən kəsərli sözü, aydın məntiqi vardı. Obrazlı danışar, obrazlı yazar, az sözlə dərin fikir ifadə etməyə çalışardı. Yazıçılıqdan gələn bir həssaslığı, dəqiqliyi, ən başlıcası isə incə və dərin müşahidə qabiliyyəti vardı. Müşahidəçiliyi lap heyvət doğururdu. Tanış küçələrdən keçib gedəndə ayrı-ayrı məşhur binaların divarlarında, qapılarında olan xırda detallara işarə edər, diqqəti yönəldərdi ki, adamın məti-qutu quruyardı.

Mir Cəlal üçün ədəbiyyat hava və su idi. Həmişə, hər yerdə, bütün söhbətlərində ədəbiyyatdan, sənətdən, bunların elmi təhlilindən uzağa getməzdi. Nizami, Füzuli, Mirzə Fətəli, Mirzə Cəlil, Sabir, Cavid, Səməd Vurğun kimi sənətkarlar haqqında danışmaqdan usanmaz, doymaq bilməzdi. Ədəbiyyat tarixi yazılanların tarixi deyil, oxunanların tarixidir, deyərdi. Və öz sözləri ilə desək, “kiflənməmiş ədəbiyyatı” üzə çıxarıb mübaliğəli şəkildə tərif edənləri sevməzdi. Ədəbiyyatda ən çox qiymətləndirdiyi həqiqət, müasirlik, xəlqilik, sadəlik və yığcamlıq kimi məziyyətlər, aydın dil və üslub idi. Bədii əsərlərindən ən çox istədiyi övladları qədər sev-

diyi "Bir gəncin manifesti" romanından tez-tez söhbət açsa da, bunu da yazıçılığını gözə soxmaq üçün eləmir, roman janrında yığcamlığa əməl etmək baxımından nümunə göstərirdi... Bir də vaxtilə "Dirilən adam" romanının haqsız tənqid olunduğunu yada salardı. Başqa heç bir əsərindən söhbət salmaz, yazıçı olduğunu, nə kimi əsərlər yazdığını dilinə belə gətirməzdi. Füzuli, Mirzə Cəlil, Sabir yaradıcılığından bəhs edən elmi əsərləri üzərində cilalama işini ardıcıl davam etdirirdi. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı doktorluq işini kitab halında görmək ən böyük arzularından idi.

Qısa və mənalı yazmaqda Füzulini, Mirzə Cəlili, Sabiri, həmişə həmiyə örnək hesab edər, nümunə göstərirdi. Füzuli poeziyası və poetikasının incalıklarini ümumiləşdirən tədqiqat əsəri ilə ədəb özünü böyük qəlb şairinin incə bilicisi kimi tanıtmışdı. Sənət və sənətkarlıqdan söhbət düşəndə Füzulidən və Sabirdən yadında saxladığı misra və beytləri astaca əzbərdən söyləyirdi. Füzulinin:

Mühərrirlər yazanda hər nəşə ələmdə bir ruzi.

Mənə hər gün dili-səpərdən bir parə yazmışlar, -

beytini tez-tez yada salar, yüksək sənət nümunəsi kimi təqdir edər. Bir ayrılıq, haqsızlıq, qeyri-obyektivlik görəndə Ağaməsih Şirvaninin iki misrası ilə ürəyini boşaldır, hirsini soyudurdu:

Nə vəfa dustda, nə şəfa dərmanda qalmışdır...

Nədəndi doğrular əyri qılınc tək yanda qalmışdır?

Sabirdən daha çox misallar çəkər, xüsusilə "Fəhlə" şeirindən misralar deməyi xoşlardı.

Açıq hiss edirdin ki, bədii əsərlərindən ən çox seçdiyi "Bir gəncin manifesti" idisə, elmi tədqiqatlarından "Füzuli poetikası" və bir də "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabı idi (bəlkə də, bu kitab onun "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı doktorluq işi ilə bağlı idi, ona görə). İyirminci əsrdə ən böyük

şəxsiyyətlərimiz kimdir? - deyə sual edər və özü də heç kimin cavabını gözləmədən xüsusi iftixarla beş adamın adını çəkərdi: Mirzə Cəlil, Sabir, Üzeyir bəy, Hüseyn Cavid, Firudin bəy Köçəri. Klassik və müasir poeziyamızın bir-biri ilə bağlı və ayrılan, seçilən cəhətlərini daim araşdırar, onların sıx yaxınlığını göstər-məklə yanaşı, fərqlərini də obrazlı bir dillə açmağa, ağartmağa çalışırdı. Füzuli şeirini gözəllik, döyüşkənlik timsalı kimi qiymətləndirirdi.

Nizamidən tutmuş bugünkü şair və ədiblərimizə qədər Azərbaycan ədəbiyyatının elə klassiki yoxdur ki, Mir Cəlal onun ədəbi irsi haqqında yazmasın, həm də yaxşı yazmasın. Yazdıqları məşhur və hamıya bəllidir. Yunarı da deyildiyi kimi, burada ancaq onun yazı bilmədiklərindən, dediklərindən söhbət gəzir. Hüseyn Cavid və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov, Məmməd Səid Ordubadi, Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Səbit Rəhman, Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza və başqalarının şəxsiyyəti, yaradıcılığı, hikmətli sözləri, hazırcavablığı haqqında maraqlı fikirlər Mir Cəlalin söhbətlərini daha da şirinləşdirər, yapışlıq edər.

Ədib həmişə öz müəllimi saydığı böyük şair və dramaturq Hüseyn Cavidlə yaxınlığını, görüş və söhbətlərini vaxtaşırı yada salar və belə deyər: "Cavid peyğəmbər kimi adam idi". Sonra sözünlə davam edər: "İçəri-şəhərdə, mənim mənzilimə tez-tez gələrdi. Bir dəfə gəlib mənim yazı-pozu ilə məşğul olduğumu görüb soruşdu:

- Komsomol, nə yazırsan?

- Dissertasiya.

- Nədən?

- Azərbaycan qadın şairlərinin yaradıcılığından.

- Komsomol, heç çernil-kağıza heyfin gəlmir? Füzulidən yaz ki, sənəin də adın Füzuli ilə bərabər tarixdə yaşasın.

Bu söhbətdən mən ayıldım, "Füzuli poetikası" kitabı belə yarandı. Sonra məşhur filosof Heydər Hüseynovun məsləhəti və təhriki

ilə bu kitab mənim namizədlik dissertasiyam oldu.

Böyük şairlə bir balaca mükəlimə də onun poeziya aşığı olduğunu, şeir sənətinə vurğunluğunu öyrənmək baxımından xeyli maraqlıdır: - "Cavid əfəndi, siz həm mənşum, həm də mənsur pyeslər yazırsınız, hansını daha çox sevirsiniz? Şeiri, yoxsa nəsi?"

- Əgər müsahibim mənə şeirilə cavab verə bilsəydi, mən söhbəti də şeirlə edərdim".

Mir Cəlil müəllim Cəlil Məmmədquluzadənin adı ilə bağlı olan "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinə yüksək qiymət verir, Mirzə Cəlilin adını, bəlkə də, bütün dünya ədəbiyyatında ən uca tutduğu Lev Tolstoyla yanaşı çəkirdi. Azərbaycan klassiklərindən Nizamini, Füzulini, Mirzə Cəlili və Hüseyn Cavidə epoxal sənətkarlar, məktəb başçıları kimi ümumi bir sıraya qoyurdu. İyirminci əsr realist ədiblərimizdən biri haqqında dedi: "Haqverdiyev yerişən Azərbaycan" sözlərində sənətkarın dərin xəlqiliyinə, böyük ədəbi sima olduğuna aydın və qəti bir baxışı olduğu görünməkdədir. Mir Cəlil müəllim, həmçinin alim dostu professor Hadi Əliyevin bir zaman böyük xalq şairi Mirzə Ələkbər Sabirin dilindən eşitdiyi bu hikmətli sözləri də yaddan çıxarmırdı:

"Yedin, dadındı,

Geydin, canındı.

Verdin, adındı,

Yıgıdın, yadındı".

Ədib Mirzə Cəlil ədəbi irsini və ümumən Molla Nəsrəddin realist ədəbi məktəbini gənclik illərində Səməd Vurğuna və Mehdi Hüseynə sevdirdiyini də təvəzökarlıqla qeyd edər.

M.S.Ordubadinin hazırcavablığı, incə yumoru, maraqlı atmacaları heç dilindən düşməzdi. Yəni də qısa və yığcam yazmağın məziyyətindən söhbət düşəndə "Gizli Bakı" romanını vaxtilə ixtisar və redaktə etdiyindən, Ordubadinin bu işdən razı qaldığından maraqlı söhbət açardı. Ordubadidən çəkdiyi misalların bir qismini bu sətirlərin müəllifi bir vaxt ədəbiyyatşünas Kam-

ran Məmmədova vermisi və o da bunları "Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr" toplusunda çap etdirmişdir.

Azərbaycan sovet ədəbiyyatının klassiklərindən Səməd Vurğun və Mehdi Hüseynlə dostluğu, şəxsi söhbətləri və yaradıcılıq əlaqələri ədəbin istinad və iftixar mənbələrindən idi. Elə gün olmazdı ki, bu iki qiymətli dostunu, qələm yoldaşını yada salmasın, onların hər hansı bir yaxşı işini, bir tutarlı fikrini, bir əsərini, ya da bir misrasını, cümləsini, sözünü-söhbətini nümunə götürməsin. Səməd Vurğunun hələ ilk gənclikdən odlu-alovlu qəlbə, fitri şairlik istedadına malik olduğunu deyər və bu adamın daxilində ictimai bir yanğı olduğunu məntiqi vurğu altına alardı. "Azərbaycanı şeirə gətirən Səməd Vurğun oldu" fikrini öz dostunun ünvanına fərəhlə deyər: "Səməd əlli yaşında dünyada tənən şair oldu, bir zaman onu bəyənməyən, şeirlərinə dodaq büzüb, eh, nədir ki, mən ondan yaxşısını yazacağam, deyənlə lovgalar elə yerində sayə-saya qaldılar".

Mir Cəlil müəllim mənaəvi cəhətdən saf, təmiz bir insan idi. Tamah hissindən uzaq, az-çoxa qane olan, gözü-könlü tox, təmiz bir ziyalı idi. Özü də həmişə deyər ki, Səməd Vurğun məni bir dost kimi sevər, tərifiyə sonra zarafat ələyər: "Mir Cəlil, sənəin bir böyük eyibin var, sən slişkom poryadoçnu adam-san".

Ədibi bir alim, ədəbiyyatşünas kimi başqalarından fərqləndirən mühüm cəhət bu idi ki, tarixi şəxsiyyətlərə və ədəbi hadisələrə bir cümlə ilə, kiçik bir ştrixlə aydın və bitkin xarakteristika verməyi yaxşı bacarı, bir neçə sözlə onun yaddan çıxmayan portretini çəkə bilirdi. Qiymətləndirmək istədiyi adamın ən səciyyəvi keyfiyyətlərini üzə çıxarmağı, onu obrazlı şəkildə qabartmağı bacarırdı. Məsələn, bu sözləri heç yadından çıxır: "Ədəbiyyatşünaslıq fikir söyləməkdir", "Mirzə Cəlil məzlum Şərqi böyük ədibidir", "Anamın kitabı" haqiqət kitabıdır", "Haqverdiyev yerişən Azərbaycanıdır", "Bir institutun görə

bilmədiyi işi Firudin bəy Köçərli görmüşdür", "Azərbaycanı şeirə Səməd Vurgun gətirdi", "Mehdi ədəbiyyatın qeyrətini çəkəndir", "Müfəttiş nakam şairdir" və s.

Mehdi Hüseynin geniş erudisiyalı, cəsarətli, dönməz iradəli, sabit xarakterli şəxsiyyət, ədib və tənqidçi olduğunu döna-döna xatırladan Mir Cəlal müəllim belə bir epizod da danışdı: "Bir dəfə professor Cəfər Xəndan kafedrada Mehdi Hüseynə Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında xüsusi kurs vermişdi. Mühazirələri həvəsle oxuyan tənqidçi günlərin birində dərindən çox əsəbi halda çıxdı. Kafedrada öyrəndik ki, bir tələbə auditoriyada ona belə bir sual verib:

– Müəllim, axı, bu Mirzə Cəlildən nə qədər danışmaq olar?

– Nə qədər ki sən başa düşməmişən, danışmaq olar, – deyər Mehdi Hüseyn ona kəskin cavab vermişdi".

Mir Cəlal müəllim bu ibrətli misali Cəlil Məmmədquluzadənin bir mütəfəkkir-ədiib kimi böyüklüyünü anlamayan və yaxud anlamıq istəməyən bəzi elm adamlarına gətirərdi. "Mirzə Cəlil haqqında nə qədər dissertasiya yazmaq olar?" – deyənələr özü belə cavab verirdi: "Cəlil Məmmədquluzadə haqqında biz hələ indi-indi yazmağa başlayırıq. Onun yaradıcılığında nə qədər yazılsa, yenə azdır". Mir Cəlal müəllim bu böyük realistin ədəbi irsinə iyirmidən artıq elmi məqalə və "Cəlil Məmmədquluzadə realizmi haqqında" adlı qiymətli bir kitab həsr etmişdi. Ədibin yaradıcılığı üzərində elmi işini həyatının son günlərinə qədər həvəsle davam etdirirdi. Mirzə Cəlildən nə vaxt söhbət düşsəydi: "XX əsrdə Yaxın Şərqdə heç bir xalqın belə böyük adamı olmayıb", – deyər və bu böyük həqiqəti dərk etməyənləri dünyadan xəbərsiz sayırdı. Odur ki, Mirzə Cəlil yaradıcılığında dissertasiya mövzuları verməkdə səxavətini əsirgəməirdi. "Cəlil Məmmədquluzadə filosof yazıçdır" fikrinə qarşı çıxıb "onun sistemi yoxdur" söyləyənlərə Mir Cəlal müəllim isteh-

za ilə deyərdi: "Bəs sizin fəlsəfi sisteminiz varmı ki, diplomunuza "filosof" yazdırırsınız?"

Ədəbiyyatdan canlı həyat qədər zövq alan, şeir və sənətdən danışmaqdan əsla doymaq bilməyən, bədii əsərlərin, klassik irsin nəşri və ardıcıl təbliğini bir an belə unutmıyan həssas, tələbkar, qayğıkeş bir vətəndaş olan Mir Cəlal gənc ədəbiyyatşünaslara ədəbiyyatımız və dilimizin qeyrətini çəkməyi həmişə tövsiyə edərdi.

Bədii yaradıcılıqda istedadın gücünə üstünlük verən ədib hər yazıçını bəyənəmzədi. Füzuli, Mirzə Cəlil, Sabir, Lev Tolstoy, Çexov onun üçün sənətkarlıq meydanı idi. "Biz Mirzə Cəlilin "Poçt qutusu"ndan çıxmış" fikri məşhurdur. Yazıçılar siyahısında adamların çoxluğu, əsl qələm sahiblərinin, yaxşı yazanların azlığı onu çox narahat edirdi. Ona görədir ki, tez-tez deyirdi: "Qardaş, küçədə kimi görürsən, qoltuğunda papka, deyir yazıçıyam, heç oxucuyam deyən yoxdur".

Həm görkəmli bir ədib kimi çıxış və söhbətlərində, həm də ədəbiyyatşünas-alim kimi qiymətli monoqrafiyalarında, məqalələrində tarixi və ədəbi şəxsiyyətlərə düzgün, obyektiv qiymət verən, ağı qaradan, yaxşını pisdən, güclünü zəifdən seçməyi bacaran Mir Cəlal başqa-larından da bunu tələb edirdi. "Gövhəri qundan ayırmağı bacarmaq lazımdır, arxivlərin əsiri olmaq yaramaz", – deyərdi. Yaradıcılığını başa vurmuş hər hansı bir qələm sahibi haqqında mübaligəli fikrə, məqalə və kitabçaya rast gələndə bunu ümumən ədəbiyyat və elm üçün zərərli hal kimi pisləyirdi. Yazılı bir cavaba imkan tapa bilməyəndə, həmkarlarına, cavan ədəbiyyatçılara öz fikrini şifahi olaraq maraqlı bir ədəbi manerə ilə çatdırmaq fürsətini əldən buraxmazdı: "Vallah, bu vəfat eləyən bəzi yazıçıları o qədər tərifləyirlər, adam lap peşman olur ki, niyə mən indiyəcən sağ qalmışam".

Gənc ədəbi qüvvələrə qayğı bəsləmək, onların yazılarını çap etdirmək, yaradıcılıq dərnəklərində onları dinləmək, ilk şeir və hekayələrini bir ustad kimi qiymətləndirmək, saf-çürük eləmək, sənətin çətin, şərəfli və dəğ-

ru yollarını göstərmək Mir Cəlal müəllimin gündəlik işlərindən idi.

Söhbət ölümündən düşəndə, Mir Cəlal müəllim həm özünü, həm də yan-yörəsində olanların fikrini yumorla, gülüslə işıqlandırır, sərni bir mehə dönüb qəm-qüssə buludlarını dağıdır. Əgər qış fəslə, küləkli hava olsaydı: "Qardaş, belə havada heç ölmək lazım deyil", – yumoru ilə vəziyyəti yüngülləşdirər, ayrı vaxtlarda isə çox zaman deyərdi: "Əzrayıla üçdən-beşdən verib yola salaydılar da..."

Mir Cəlal müəllim həyatının, elmi-pedaqoji fəaliyyətinin, bədii yaradıcılığının əsas hissəsini, ən gözəl və məhsuldar çağlarını Azərbaycan Dövlət Universitetində, filologiya fakültəsinin tələbələrində, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında keçirmişdir. Tam on səkkiz il bu kafedranın müdiri olmuşdur. O, filoloqlara, şərqşünaslara, jurnalistlərə, kitabxanəçilərə ədəbiyyatşünaslığın əsaslarından, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən mühazirələr oxumuş, gənc elmi qüvvələrin yetişməsində uzun illər böyük əmək sərf etmişdir. Universitetin birinci kurs tələbələrinə dərs deməyi (o özü "birinci sinif" deyərdi), onlarla tez-tez şəkil çəkdirməyi çox sevirdi. Ancaq təklidə heç birini tanımaz, adlarını yadda saxlaya bilməzdi. Odur ki, dərs otağında bir tələbənin adını döna-döna soruşması, harada görsə, birinci kurs tələbəsinə "diplomçusan?" sualını verməsi uşaqların özünə qaribə gələr və şən bir gülüşə səbəb olardı.

Azərbaycan Dövlət Universitetini Mir Cəlal müəllim öz döğmə evindən, ocağında artıq sevirdi. Yeri gəldikcə deyirdi ki, universitet bizə təhsil verib, ev verib, ailə verib, elmi dəyərcə verib, iş verib, ad-sana çatdırıb, indi də uşaqlarımızı, nəvələrimizi qoynuna alıb, ona görə də bizim üçün ən müqəddəs yerdir. Dövlət Universiteti abırılı yerdir, onun qeyrətini biz çəkmək, kim çəkəcək? Hər yerindən duran yaradıcılığında diplom işi, dissertasiya mövzusu verib universiteti hörmətdən salmayan. Özünüzi həmişə, hər yerdə Dövlət Universitetinə layiq adam kimi aparır.

Elmdə heç səriştəsi olmayan, bir təsadüf üzündən elm yoluna gəlib düşən, içi-boş, təkəbbürlü adamlara, əyilə-əyilə qalxıb ucalmaq istəyənlərə, bütün uşaqlarını, qohum-əqrəbəsini "alimlik kürsüsünə" qaldırmaq niyyətində olanlara qarşı da adamın yeddi qatından keçən kəskin sözləri vardı. Ancaq bu sözlər şəkərə qatılmış acı dərman kimi, şirin, dadlı-duzlu gülüslə ifadə olunardı. Özünü həddən artıq dardan, elmi yığıncaqlarda yekə-yekə danışan bir adam haqqında, necə deyərlik, yağlı bir sual verərdi: "Bu kimin nəcəməbəstəsidir?" Ya da belələrinin xarakterini ümumiləşdirib bir qolubə salardı: "İndiki cavanlar deyir elə hər şey mənəndən başlanı". Yaxud: "Qardaş, uşaq anadan olanda, şahadətnaməsinə yazsınlar "kandidat nauk", vəssalam, onsuz da gec-tez hamısı müdafiə edəcək". Bu sözlər Mir Cəlal müəllimin elmə yersiz axına qarşı etirazının ifadəsi idi.

Bir dəfə aspirantlar uzunsov bir otaqda namizədlik minimumu verməyə gəlmişdik. Onlardan bir çəlimsi alləri düşündü, iqləq olub Mir Cəlal müəllimə tərəf irəli cumanda o:

– Filankəs, sən də minimum verirsen?

– Xeyr, professor.

– Onda düz gəl də, niyə əyilə-əyilə gəlirsən?

Mir Cəlal müəllim həyatda da, elmdə də, ədəbiyyatda da düzlüyün, əyilməzliyin, halal zəhmətə ucalmağın tərəfdarı və təbliğatçısı idi. Sözü hədəfə tərəf bir snayper sərstəllığı ilə təlaşmağı, hədəfi, necə deyərlik, lap gözündən vurmağı vardı. Yazanda və danışanda bir kəlmə artıq söz işlətməzdi. Tələbə və aspirantlarından da anlaşıqlı yazı, aydın danışığı sözləri tələb edərdi. Anlaşılmaq terminlərlə yüklənməyi, üslubca ağır, qəliz bir yazı gördümtü, "səfsəfədir, at o yana", deyər və vərəqi bükərdi.

"İclas qurusu" əsərinin müəllifi həyatda, həqiqətdə, iclas yolu ilə iş görməyi xoşlamaz, quru rəsmiyyətçilikləndən qaçar, konkret, canlı iş üslubunu hər şeydən üstün tutardı. Bəzi iclasların çoxluğunu birbaşa, müstəqim yolla pisləməsə də, iş yerinə yaxınlaşanda, birlikdə

yol getdiyi adama mütəlaq təklifi bu olardı: "Gedək iclasa qonaq ol".

İctimai tədbirlərdə, müdafiə şuralarında yerli-yersiz tez-tez çıxış edənləri görməyə gözü olmazdı. Mövzu və mətləbdən asılı olmayaraq bütün müdafiələrdə çıxış üçün söz istəyənlər, kürsüyə sinə gərib danışan bir nətiqin darsini bir dəfə yamanca verdi. İclas zalından çıxanda onun əlini sıxıb razı halda dedi:

– Təbrik edirəm.

– Niyə?

– Çox sağ ol, bu gün çıxış eləmədin.

İclas qurusu çox part oldu, bu söhbətdən sonra uzun illər müdafiələrdə çıxış eləmədi.

Mir Cəlal müəllim kafedrada öz müdirliyi heç vaxt hiss elətdirməzdi. Hamı ilə son dərəcə mülayim rəftar edirdi, uşaqla uşaq, böyüklə böyük idi. Bir dissertasiyanı, ya kitabı müzakirə üçün oxutmaq lazım gələndə, məsləhət bildiyi adama işarə ilə "ələndən öpür" deyərdi. Yaxud heç görməzdin ki, işə yuban, ya da uzun zaman işdə gözə görünməyən bir adamı danlasın, işdən-gücdən aralı dolanmağın səbəbini soruşsun. Belə hallarda çox sərrast və təmkinli bir sualı vardı: "Harada işləyirsən?" Bütün mətləb yumorda yığrulmuş bu sadə sual altında durulub aydınlaşardı.

O, çox duzlu adam idi və duzsuz adamlardan da heç xoşu gəlməz, belələrinə "müqəvva" adlandırırdı. Duzluluq, yumor hissində malik olmaq və bununla bağlı olan müdriklik onun fitratında, təbiətində, canında və qanında idi.

Mir Cəlal müəllimi bir an da olsun rahat buraxmayan kitab çapı məsələsi idi. Təzəcə çapdan çıxmış bir kitabını görəndə uşaq kimi sevinirdi. Cavan yazıçı və alimləri də kitab yaratmaqdan, nəşriyyat işinə həvəsəndirməkdən zövq alardı. "Mühazirələr dörd divar arasından o yana getmir, qalan kitab olacaq, görək hər kəsin qulaqdan tutulması bir işi olsun. O da ki, kitabdır". "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı", "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" kimi ali məktəb dərslərinin yaranması və çapında böyük

təşəbbüsü və zəhməti olan Mir Cəlal müəllim nəşriyyatla əlaqəsini heç vaxt kəsməzdi. Dərslərlərin çap vəziyyətini soruşmadığı bir gün olmazdı. 1978-ci ildə, vəfatına birçün qalmış yenə də kafedrada adətli üzrə kitabların çapından söhbət saldı: Sənin o kitabın nə oldu, qardaş ("XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" na bir qayda olaraq sən kitabın deyirdi)?

– Deyəsən, 1981-ci ilin nəşriyyat planına düşəcək, Mir Cəlal müəllim.

Bir anlıq fikirdən sonra, məyus halda: "Mən onu görmərəm", – dedi və bu, bir nisgil olub ürəyimizdə qaldı. Elə bil onun ürəyinə nəşə dammışdı...

Uşaqılıq illərini keçirdiyi Gəncə, ilk dəfə müəllimlik elədiyü Gədəbəy – söhbətinin, sözünün mayası, dilinin əzbəri idi.

Ömrünün ahl çəğlərində belə heç kəsə əziyyət vermək istəməz, gözlüksüz oxuyub-yazar, can ağrısından şikayətlənməzdi. Sonra öyrəndik ki, xəstəliyini heç evdə də dilinə gətirməyib, kimsəni narahat eləmək istəməyib. Beləliklə, o, davamlı, dözümlü, giley-güzarsız, təmənnaş, ağılmaz bir insan ömrü sürdü. Ölümlün qarşısında belə təmkinini itirmədi. "Diriykən ölmək kimə lazımdır, qardaş, bir dəfə öləcəyik də, ta sızıldamaq nə üçündür?" – sözlərini onun dilindən çox eşitmişdik.

Vəfatından birçün əvvəl kafedrada bizimlə yenə də dərslərlərin, monoqrafiyələrin çapından, bədii əsərlərinin çoxaldılğından inamla, ümidlə, şirin-şirin söhbət edən bu əvəzsiz ədəbimizin, unudulmaz müəllimimizin, yenilməz həyat eşqi ilə yazıb-yaratmaqda olan müdrik insanın aramızdan vaxtsız gedəcəyinə inanmaq çətin idi. İnanı bilmirdim ki, "Dirilən adam"ı yazan ədib olə bilər. "Bir gəncin manifesti", "Füzuli poetikası" və başqa onlarla kitabları, "Həyat hekayələri"nin müəllifi birdəfəlik kəçə bilər. Elə bil ki, sinəsi sözlə, dodağı gülüşlə dolu olan bu nəcib insan həyata həmişəlik göz yummadı. Elə bil ki, bir göy göyərçinə dönüb harayasa uçub getdi və nə zamansa qayıdıb bizimlə yanımız qalmış söhbətini davam etdirəcəkdə.

ÜRƏYİNƏ ÜRƏK ÇATMAZDI

Unudulmaz müəllimim, böyük yazıçı və pedaqoq
Mir Cəlalı xatırlayarkən...

Hərdən qəlbimdə acılı-şirinli xatirələr oyanır. Doğma, tanış insanlar yada düşür. Onlar haqqında yazmaq, söz açmaq keçir ürəyimi. Yaddaşım vərəq-vərəq olur. Əlim qələmə uzanır...

...Əlli beşinci il. Qaynar nəfəsi, qayğılı, intizarlı avqust öz yerini arzularda dolu sentyabra təzəcə vermişdi. O günəşli günün rəngləri, sevinc və həyəcanları qəlbimə yazılıb, həmişəlik qəlbimdə qalıb.

Tələbəliyimiz başlayırdı. Necə xoş xəyallarla, şirin, qanadlı arzularla açmışdıq o səhəri! Dəhlizlər qaynayıb-daşırdı. Birinci kurs tələbələri – Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən gəlmiş oğlanlar, qızlar hələ bir-birlərinə o qədər də isinişməmişdilər.

Dəstə-dəstə dayanıb dərslər başlanmasını gözləyirdik.

Bu da ilk zəng, ilk mühazirə! Səs-küylə auditoriyaya dolmuşduq. Gözümüz qapıda idi. İntizarımız çox çəkmədi. Orta boylu, gülərliz, xoşsəfət bir adam içəri daxil oldu. Necə deyirlər, üzündən nur töküldürdü. Əynində hava rəngli yüngül yay kostyumu var idi. Çoxdan dən düşmüş saçları seyrəlmişdi. Gözümüzü ondan ayırmırdıq...

Asta addımlarla irəlidi, partaların qabığında qoyulmuş stolun arxasına keçdi və uzun, mülayim baxışlarla auditoriyanı süzərək:

– Xoş gördük, əziz tələbələr! – dedi.

Biz onu dərslər kitablarından, əsərlərindən tanıyırdıq. Və cədvəldən onu da bilirdik ki, bizə ilk mühazirəni kim oxuyacaq. Ona görə

də hamımız bir ağızdan, qürur və sevinclə cavab verdik:

– Salam, Mir Cəlal müəllim!

– Uşaqlar, mən sizə "Ədəbiyyatşünaslığı giriş" fənnindən mühazirə oxuyacağam.

Sözünə azca ara verib, sakit bir axarla mühazirəyə başladı:

– Yaxşı bilirsiniz ki, ədəbiyyat söz sənətidir. Həyatın güzəstisidir. Qıç sessiyasınca bizim əsas söhbətimiz bu barədə olacaq.

O, aram-aram danışır, hərdən pəncərə qarşısında dayanıb dalğın-dalğın harasa baxır, auditoriyada olduğunu, mühazirə oxuduğunu belə unudurdu...

Qoşa saatın yarısını başa vurduq. Tənəffüs boyu söhbətimizin mübtədasi də, xəbəri də Mir Cəlal müəllim oldu. İçimizdə bir qürur hissi çırpındı: "Görün bizə necə bir insan dərslər deyir!"

Mən o vaxtcan Mir Cəlal müəllimin hekayələrini, "Bir gəncin manifesti" və "Dirilən adam" romanlarını oxumuşdum. Adı sevdikim yazıçıların ilk cərgəsində idi. "Bir gəncin manifesti" sarıtmışdı məni, əsərin qəhrəmanı Mərdanın "Bahar, mənim mələk quzum, körpə qardaşım!" – deyə qopardığı o dəli haray, ürək yandıran o göynəkli monoloq göz yaşlarıma qarışib qəlbimə axmışdı...

Çox sonralar bu barədə Mir Cəlal müəllimə danışanda, kövrələrkən:

– O dərddi, o faciəni yazanda mən özüm də ağlamışam, – dedi. – Bu əsərin qəlbimdə ayrıca yeri var.

– Onun ədəbiyyatımızda da yeri ayındır, – dedim.

Tərifdən həmişə uzaq qaçan, təvazökarlığı hər şeydən uca tutan Mir Cəlal müəllim cavabı döndərdi:

– Bunu zaman göstərər, gələcək göstərər. ...Tənəffüsdən sonra tələbələrle tanışlığa başladı. O, cərgələrin arasında ayaq saxlayır, bir-bir adımızı, soyadımızı soruşur, xoş sözlər deyirdi. Mənə çatan əlini çiynimə qoyub mehribanlıqla:

– Bəs sənin adın nə oldu? – dedi.

– Nahid.

– Bizdə çox seyrək rast gəlmək olar bu ada, – dedi. – Türklərdə, ərəblərdə daha geniş yayılıb. Ərəblərin Nahid adında məşhur bir şairləri də var.

Azca irəli yeriyib təzədən soruşdu:

– Bəs rayonun hansı oldu?

– Gədəbəy.

– Özümdənsən? – diqqətlə süzdü məni.

– Yox, Şıxıxdanəm.

– Yəqin ki, Əli Rəsulovu tanıyarsan?

– Doğmaca əmioğluyduq.

– Çox gözəl! – Cəhəsində bir işıq dalğası gəzdi. – Əli müəllim əvəzsiz ziyalıdır. O, Böyük Qaramurad kəndində məktəb müdiri idi. Hərdən rayon mərkəzində görüşürdük. O vaxt Gədəbəydə bank yox idi. Müəllimlərin aylıq məvacibini Şəmkir bankından alırdıq. Minik çətin tapılırdı. Bəzən bu qədər yolu atla, araba ilə gedib-gəlirdik. Başımıza hərdən qəribə-qəribə işlər gəlirdi. Bu əhvalatları danışmaqla qurtarmaz.

Əli müəllimlə sözümlə-söhbətimiz tuturdu. O, Qazax Seminariyasını, mən isə Gəncə Pedaqoji Texnikumunu bitirmişdim. Əli müəllim Osman Sarıvəlli ilə bir yerdə oxumuşdu. Onunla bağlı məzəli söhbətlər danışdı. Hərdən də Səməd Vurğunla, Mehdi Hüseynlə dostluğundan söz açırdı. Geniş mütaliəsi var idi Əli müəllimin. Şeir də yazırdı. – Sözüna əlavə verib soruşdu: – İndi nə işində çalışır?

– Gədəbəy Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədridir.

– Keyli vaxt onu görmədim, yalan olmasın, on il.

– Müharibə illərində Zəngilanda Rayon Partiya Komitəsinin katibi işləyib.

– Hə, belə de. Bir ara tez-tez görüşürdük. Əllinci illərə qədər bir-birimizi görmədik. Ötən il burda – Bakıda görüşdük. Elə bil dünyanı verdim mənə. – Bir-iki addım aralanıb, geri qarıldı. – Görəndə, məndən salam deyərsən Əli müəllimə.

– Mütlaq! – sevinclə bildirdim.

Nəyi isə xatırlayırmış kimi gözlərini azca qıyıb:

– Heç soruşmursan, Gədəbəy hara, mən hara? – Tez-cə də sözüna əlavə elədi. – Mən o torpağa çox bağlıyam. Gədəbəyin suyu, havası kimi insanları da safdır. Gəncədə Pedaqoji Texnikumu bitirəndən sonra, 20-ci illərin axırlarında orada müəllim işləmişəm, – dedi. – Gədəbəyin özümdə, həm də Söyüdlü kəndində, Mirzə Teymurla bir yerdə. İndi onun iki oğlu – Qoşqarla Şamil bizim universitetdə dərs deyir.

Arxa cərgədə oturan tələbələrdən kimsə həmin illərin təəssüratı əsasında yazılmış “Təzə toyun nəzakət qaydaları” hekayəsini yada saldı. Mir Cəlal müəllim, deyəsən, bir az kövrələn kimi oldu...

Xatirələr onu ötən günlərə qaytarmışdı. Gənclik çağlarından, müəllimlik illərindən, ilk hekayələrini necə qələmə almağundan maraqlı epizodları danışdı. Fikrini belə tamamladı:

– Dağ adamları düz olur, halal olur. Mərd-mərdənə camaatı və Gədəbəyin. Orada çox hörmət-izzət görmüşəm. Ömrüm boyu o yerləri, o insanları unutmaram.

Beləcə, Mir Cəlal müəllimlə “həmyerli” olduq, ülfət bağladığımız dostlaşmışıq.

Yaradıcılığı ilə daha yaxından tanış olandan sonra gördüm ki, Gədəbəy camaatından gördüyü hörmət və ehtirama öz əsərlərində ürək gənişliyi ilə yer verib, hekayələrində dönə-dönə bizim yerlərin adını çəkib, onun saf insanlarından, gözəl təbiətindən məhəbbətlə söz açıb.

***

O, müəllim adını uca tutan, bu ada şərafət, şöhrət gətirən yazıçı-pedaqoq idi. Fəxrlə deyə bilərik ki, Abbas Səhbat, Firudin bəy Köçərli, Üzeyir Hacıbəyli, Cəmo Cəbrayılbəyli, Abdulla Şaiq kimi maarifçilərin, nurlu xalq ziyalılarının ənənələrini layəqətlə yaşadan, zənginləşdirən bir insan, bir vətəndaş idi Mir Cəlal müəllim!

Biz ondan təkcə “Ədəbiyyatşünaslığa giriş”i deyil, sənət sirlərini, həm də insanlıq və ömür-gün fəlsəfəsini öyrəndik.

...Dərs deyən zaman Mirzə Cəlilin “söz ən böyük yadigarıdır” deyimini dilindən düşürdü. Özü isə bu fikrə söykək olaraq deyirdi: “Söz ölməzdir, əbədidir. Zaman dağları belə uçurub aparır. Söz isə onun gücü çatmır. Bunun ən yaxşı nümunəsi ulu sənətkarlarımızın, klassiklərimizin əsərləridir. Bir baxın, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”si, Füzuli “Divan”ı, Səbir isə “Hophopnamə”si ilə ölməzlik qazanıb, üzrlərini tutublar gələcək əsrlərə, gələcək nəsillərə.

Mir Cəlal müəllim böyük Hüseyn Caviddən həmişə yana-yana danışardı. Hər dəfə ölməz sənətkarla bağlı hadisələri, aralarında olan söhbətləri yada salanda kövrəlirdi. Bir dəfə tələbələrdən biri soruşdu:

– Mir Cəlal müəllim, Cavid necə adam idi?

– Peyğəmbər kimi insan idi.

Bu sözləri eşinlə Mir Cəlal müəllimin özüna də şamil etmək olardı. Heç kəsə işi yox idi. Tələbələri onu sevirdilər. Bu da səbəbsiz deyildi. O, gənclərimizə həm ədəbiyyatı, sənəti, həm də həyatı öyrədirdi. Yazımız fərqli olsa da, söz-söhbətimiz yaxşı tuturdu.

– Onda İçərişəhərdə yaşayırdıq, – deyər Mir Cəlal müəllim sözüna davam etdi. – Tez-tez bizə gəlirdi. Çay içir, oxuduqlarımızdan, yazdıqlarımızdan danışır, fikirlərimizi bölüşürdük.

Bir dəfə gözləmədiyim halda soruşdu:

– Komsomol, nə yazırsan?

– Elmi iş, yəni dissertasiya.

– Mövzun nədir?

– Azərbaycan qadın yazıçılarının yaradıcılığı.

Bir az fikrə getdi. Sonra üzünü mənə tutub dedi:

– Komsomol, heç kağıza, mürəkkəbə heyfin gəlmiş? Sənə bir məsləhətım var.

– Buyurun, Cavid əfəndi, – dedim. – Mən Sizi özümə əhsəqqal bilirəm. Məsləhətinizə də həmişə ehtiyacım var.

– Əgər belədirsə, onda sən bu mövzunu burax getsin. Üzünü Füzuliyə çevir. Füzulidən yaz, qoy sənənin adın tarixdə Füzuli ilə bərabər yaşasın.

Ustadın bu sözləri məni çox düşündürdü. Gördüm ki, Cavid əfəndi düz deyir, mənə ağıllı məsləhət verir. O kişiyyə min-min rəhmət diləyirəm ki, mənə yuxudan ayıldı. Ürəklə işə girişdim, gecəni-gündüzə qatıb “Füzuli poetikası” kitabını yazdım. Başqa bir xeyrixahın, böyük filosofumuz unudulmaz Heydər Hüseynovun məsləhəti, həm də köməyi ilə bu kitab namizədlik dissertasiyam oldu.

Cavid əfəndi ilə bir yerdə olmaq, ondan öyrənmək mənim üçün nə qədər xoş idi.

Söhbətlərimizin birində heç özüm də bilmədən ona belə bir sual verdik:

– Cavid əfəndi, siz həm nəzmlə, həm də nəsrə pyeslər yazırsınız.

– Necə bəyəm?

– Mənimçün maraqlıdır. Bunun hansını daha çox sevirsiniz? Şeiri, yoxsa nəsrini?

– Əgər sənə şeirlə cavab verə bilsəydim, mən söhbəti elə şeirlə davam etdirirdim.

– Mənə hər şey aydın oldu, Cavid əfəndi, – dedim.

***

...Gözümüzü açıb-yumunca qış sessiyası gəlib çatdı. Gecəni gündüzə qatıb oxuyur, öyrənir, zaçot və imtahanlara hazırlaşır. Deyirlər, tələbəliyin ən çətin dövrü birinci kursdur. Bu çətinliyi dəfə etsən, yəni imtahan və zaçotları uğurla verib gələcək illərə möhkəm təməl yarada bilsən, daha sənə zaval yoxdur.

Yolu necə tutmusansa, eləcə də gedəcəksən. Vay o gündən ki, yolun başlanğıcında kəsirən olsun, adın düşəcək qara siyahıya.

Mən universitetə qəbul vaxtı yeddi imtahanın hamısından "dörd" və "beş" qiymətlər alıb yüksək bal ilə tələbələr cərgəsinə qoşulmuşdum. Təqaüd də alırdım. Bunu da deyim ki, o vaxtlar bir "kafi"si (üçü) olana təqaüd verilmirdi.

Evdən heç bir köməyim yox idi. Qardaşım da ali məktəbi bitirib, bir neçə ay dərs deyandan sonra əsgər getmişdi. O zaman birinci kurs tələbələrinin yataqxanada yer alması da müşkül idi. Texnikumda oxuyan iki yaxın tanışım "Kömürçü meydanı"ndan azca yuxarıda adama beş manat verib kirayənişin qalırıq. Bir sözlə, maddi sıxıntı içində çırpınırdım. Təqaüddən düşsəydim, illərdən bəri arzularımızla yaşatdığım sevimli universiteti buraxıb tələbəliyə "əlvida" deməkdən başqa çıxış yolu görmürdüm.

Zaçotların hamısını verdim. Qarşıda iki fəndən imtahanımız var idi – "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" və "Məntiq". Qorxum yox idi. İkisinə də yaxşı hazırlanmışdım. Yaxın dostlarımdan bir neçəsi ilə yığışib, bir-birimizlə dəfələrlə sual-cavab eləmişdik. Dostlarım mənə ürək-dirək verib, "sənin qorxun yoxdur, ölüsü "dörd"ün var" – demişdilər.

Mən yenə də arxayınlaşmur, konspektləri, kitabları, əlavə dərs vəsaitlərini əlimdən yerə qoymurdum.

Mir Cəlal müəllimin imtahanına şövqlə, necə deyirlər, ilhamla gəlmişdik. Çünki qrupumuz onu həmişə ürəkəndə sevir, həm də ona inanırıq. O da bizim hər birimizə öz doğması, övladı kimi baxırdı. İmtahandan hamımız "dörd", "beş" aldım.

Mir Cəlal müəllim zaçot kitabçama "əla" yazandan sonra üzümə baxıb:

– Bundan sonra neçə imtahanın qalır? – deyər soruşdu.

– Bircə dənəsi qalır, – dedim.

– Hansı fəndədi?

– Məntiqdən.

Gözlərini azca qıyıb fikrə getdi. Sonra da:

– Hazırlığın necədi? – soruşdu.

– Gücüm çatan qədər oxumuşam. Az qala bütün kitabı əzbərləmişəm.

– Məntiq elə fəndir ki, haradasa bir az əzbərciliyi sevir. – Baxışlarını pəncərəyə sarı döndərdi. – İmtahan neçə gündən sonradır?

– Hələ bir həftə var.

– Nə qədər imkanın var oxu, – dedi. – Çalış əlaçılığa düşsən. Hər halda, ehtiyatı əldən vermə. Bunu ona görə deyirəm ki, sənin o məntiq müəllimin özü bir məntiqsiz adamdır. Kasıb-kusubun qənimidir. Hər semestrdə neçə tələbəni gözüyaşlı qoyur...

Mir Cəlal müəllimin bu söhbəti mənə silkələyən kimi oldu. Aradan iki-üç gün keçdi. Sonuncu seminarımız idi. Əlibala müəllim şişman portfelinə yellədə-yellədə içəri girib, auditoriya ilə ağızucu salamlaşdı:

– Uşaqlar, – dedi, – bilirsiniz ki, imtahanımızın vaxtı gəlib çatıb. Belə götürəndə, imtahansız da keçinmək olar. Çünki mən öz dəftərimdə hamınızın qiymətini yazmışam. Bilirəm kimin qabında nə var. Diqqətlə qulaq asın. İndi qiymətləri oxuyacağıam.

Başladı aramla siyahını oxumağa. Mənim də adım "üç" yazdıqlarının sırasında çəkildi. Elə bil başıma qaynar qazan əndərdilər. Dünya gözümə qaraldı...

Tələbələrin səsi auditoriyanı başına götürmüşdü. Sual verən kim, narazılığını bildirən kim: "Müəllim, mən bir dərs də buraxmamışam, seminarlarda da həmişə cavab vermişəm. Necə olur mənə "üç" verirsiz" filankəsə "beş"?", "Müəllim bu insafsızlıqdır, məcburam dekana, rektora şikayət edim".

Bu "şikayət" sözü onu cin atna mindirdi. O, əsəbi halda qapıya yönəldi: "Kimə şikayət edirsiniz edin. Həç kəsin qiymətini düzəltməyəcəyəm! Allahınıza şükür eləyin, yoxsa o "üç"ləri də "iki" eləyərim".

Qapını çırpıb, tələsik özünü kafedraya saldı. Biz onun arxasınca baxa-baxa qaldıq...

İmtahan günü çatdı. Bilet çəkib, stolun arxasına keçdim. Suallara baxanda sevindim, ürəyim atlandı. Növbəm çatanda gəlib onunla üzbəüz oturdum.

– Cavab verməsən də olar, – deyər, ayrı-ayrı mənə baxdı.

– Nə üçün, müəllim?

– Onsuz da qiymətini yazmışam. Biliyin "üç"ənsə aşağıdır ki, yuxarı deyil.

– Müəllim, xahiş edirəm, icazə verin dekanı çağırım, onun yanında cavab vermək istəyirəm.

Elə bil od vurdular ona. Rəngi boğuldu:

– Mənim imtahanıma, yazdığım qiymətə heç kəs qulp qoya bilməz! Anladın?

– Axı, müəllim, mən sizin dərslərinizi yaxşı-yaxşı öyrənmişəm.

– Bu elə-belə predmet deyil. Lenin kimi adam ondan "dörd" alıb. – Qəzəblə üzümə baxdı. – Bir bunun vidinə-fasonuna bax! A bala, baxıram sənə, görkəmindən çobanlıq yağır. Qayıt kəndinə, get, qoyun-quzunu otar. Universitet sənin kimi kəndçi-kündçü yer deyil. Onsuz da sən buranı bitirib diplom ala bilməyəcəksən.

Çox çənə-boğazdan sonra:

– Yaxşı, suallara cavab ver, görüm, – dedi.

Bir az sevinən kimi oldum. Ürəyimdə düşünürdüm: "Bəlkə, insafa gəldi". Başladım suallara cavab verməyə.

– Bala, – dedi, – əslində sənə şişirdilmiş qiymət vermişəm.

– Müəllim, qadan alım, əlavə suallar da verin. "Üç"üm olsa, mənə təqaüd verməyəcəklər.

– Mən sözümlə geri götürən adam deyiləm. Deyirəm: "üç", qurtardı getdi, vəssalam!

Gördüm çənə döyməyin, yalvarışın xeyri yoxdur. Qəhər məni boğurdu. Zaçot kitabçamı götürüb, göz yaşları içində qapıdan çıxdım. Bərk sarsılmışdım.

Dekanlığın qabağından keçəndə Mir Cəlal müəllim qarşıma çıxdı. Həyəcədən salam da verə bilmədim. O məni qabaqladı:

– Nahid, sənə nə olub?

– Mir Cəlal müəllim, deyəsən universiteti buraxmalı olacağıam.

– Qardaş, niyə? Nə olub ki?

– Əlibala müəllim "üç" verdi. Təqaüd ala bilməsəm...

– Ay kəmfürsət! – Qəzəbini boğa bilmədi. –

Bu, nə müəllimliyə, nə də insanlığa şığar. Yıxılları qaldırarlar, itələməzlər axı. Sən nə biləsən ki, bu tələbə nə zülmə qəbul olub? Onun gələcəyinin üstündən niyə qara xətt çəkirsən? Ürəyin daşdı bəyom?

Mir Cəlal müəllim məhvərindən çıxmışdı. Bir az aram olub, özümə gələndə:

– Yaxşı, düzünü de, təzədən imtahan verməli olusan, yaxşı qiymət ala bilərsən? – deyər soruşdu.

Qətiyyətlə:

– Alaram, – dedim.

– Onda vaxt itirmə, get rektorun qəbuluna. Əhvalət yerli-yataqlı danış ona. Yusif müəllim elə adamdır ki, heç vədə haqqı nahaqqa verməz.

O zaman rektorumuz akademik Yusif Məmmədəliyev idi. Allah ona qəni-qəni rəhmət ələsin!

Tərəddüd içində qəbul otağının qapısından içəri girdim. Rektorun köməkçisi Qəmərxanım stolun arxasından diqqətlə üzümə baxaraq:

– Ay bala, nə olub sənə, özündə-sözündə deyilsən? – dedi.

– Qəmərxanım, sən Allah, mümkünsə, mənə rektorun yanına buraxın.

– Oğlum, iclasa taləsir.

– Nə olar, bircə daqiqə...

Elə bu an qapı açıldı. Yusif Məmmədəliyev makintof paltosunun belini bağlaya-bağlaya yanımdan keçib getmək istərəkən Qəmərxanım:

– Yusif müəllim, – dedi, – bu oğlanın sizə sözü var. Mümkünsə...

O, "iclasa gecikirəm", – dedi. Birdən nə düşündü, geri qanrılıb üzünü mənə tutdu:

– Oğlum, nə sözün varsa, de.

Elə orada, ayaq üstə başıma gələnləri danışdım. Rektorun rəngi dəyişdi. Görünür,

geyimim-kecimim, tarimar baxışlarım onu təsirləndirmişdi. Üzünü Qəmərxanuma tutdu:

– Tez filologiya fakültəsinin dekanını çağır bura.

Dekanlıq iki otaq o yana idi. Professor Muxtar Hüseynzadə quşun qanadında gəldi. Rektor ona tapşırıq verdi:

– Professor Makovelskinin rəhbərliyi ilə komissiya yaradın, qoyun bu uşaq özünü bir də sinasın. Əlibala Səmədovdan başqa tələbələrə də şikayəti var. Onları da araşdırın.

Rektorun otağından çox sevincək çıxdım. Uşaqlar məni dövrəyə aldılar: “Necə oldu? Rektor nə dedi?”

Görüş necə olubsa, eləcə də danışdım. Tələbə yoldaşlarımdan biri qınaqla “bu şikayətin sənə ziyanı da dəyə bilər”, – deyər sanki xəbərdarlıq etdi. Mən isə belə cavab verdim:

– Qaradan o yana rəng yoxdur!

Öyrəndim ki, Makovelski ağır xəstədir. Onun yerinə başqa qruplarda dərs deyən Saleh Hacıyevi təyin etdilər. Bəxtimdən Saleh Hacıyev də Bakıda deyildi. Deyilənə görə, Şəki tərəfə ova getmişdi.

Mən hər gün səhər dekanlığa gəlir, imtahanın nə vaxt olacağını gözləyirdim. Düz bir həftə gəldim-gətdim, bir şey çıxmadı. Pulum da qurtarırdı. Axır ki, dekan müavini Rəhim Sultanov mənə dedi:

– Sabah saat onda hökmən burada ol.

İmtahan günü bərk həyəcan keçirirdim: “görəsən, necə olacaq?” Filologiya fakültəsinin dekanlığında xeyli adam yığışmışdı. Aralarında mənə dərs deyənləri də var idi, deməyənləri də. Ancaq hamısını tanıyırdım. Professor Əli Sultanlı, Mir Cəlal Paşayev, Həmid Araslı, Muxtar Hüseynzadə...

Nəhayət, məni içəri çağırıdılar. Bilet çəkdim. Suallar o qədər də çətin deyildi. İlk dilənən Cəfər Xəndan oldu:

– Bala, çox çətin deyil ki sualların?

– Xeyr, – dedim, – professor. Üçünü də bilirəm. İstəyirsiniz cavab verim.

Mir Cəlal müəllim söhbətə qoşuldu:

– Qardaş, burada sənəin taleyin həll olunur, – dedi. – Fikrini topla, sualların cavabını ətrafı yaz, sonra danışırsan.

Komissiya üzvləri öz aralarında danışır, gülür, şirin-şirin söhbət edirdilər. Sıxla-sıxıla üzümlü onlara tutub:

– İstəyirəm suallara cavab verəm, – dedim. Mir Cəlal müəllim doğma bir səsle:

– Nahid, ya Allah, başla görək, – dedi.

Onun sözləri elə bil məni göylərə qaldırdı. Bütün qorxunu, həyəcanı unuttum. Üç sualın üçünü də cavablandırdım. Saleh müəllim əlavə suallar da verdi. Gözaltı Mir Cəlal müəllimə baxdım. Onun baxışları gülürdü...

Mənə dedilər: “Çıx katibənin yanında gözle. Bir azdan nəticəni bilərsən”.

Ürəyim əsirdi: “görəsən, qiymətimi qaldıracaqlarmı?”

Qapı azca aralı idi. İçəridən gələn səslər aydınca eşidilirdi. Xeyli mübahisə oldu. Əlibala müəllim yenə də dediklərini təkrarlayırdı: “Onun qiyməti “üç”dən yuxarı deyil”.

Professor Əli Sultanlının oxvarlı səsi eşidildi:

– Necə yəni “üç”dən yuxarı deyil?! Tələbə əməlli-başlı cavab verdi. Daha ondan nə istəyirsən, ay Əlibala müəllim?

Mir Cəlal müəllimin səsi ucaldı:

– Bilmirəm bu oxuyan tələbələrin qabağına niyə dəş diğirləyirlər. Biz bununla onların inamını qırırdıq. Hamımız görürük ki, bu uşağın oxumaqdan başqa fikri yoxdur. Biz belə tələbələrin qolundan tutub qaldırma-lyıq. Mənim təklifim budur ki, ona “dörd” verək, gedib təqaüdünü alsın, oxusun. Əlibala müəllimdən də xahişimiz bu olsun ki, bundan sonra tələbələri boş yerə incitməsin. Özünü də əsəbini qorusun, onların da.

Hamı Mir Cəlal müəllimin təklifinə tərəfdar çıxdı. Bir azdan məni içəri çağırın, komissiyanın qərarını bildirdilər: “Dörd”.

Komissiya üzvləri ikibir, üçbir çıxıb getdilər. Mir Cəlal müəllim axıra qalmışdı. Gözlədim, o da çıxdı. Yaxınlaşdı:

– Mir Cəlal müəllim, təşəkkürümü bildirirəm, – dedim. – Bu yaxşılığı ömrüm boyu unutmuyacağam.

– Nə yaxşıdır, – dedi, – qardaş, sən öz halal qiyməti aldın. Çalış həyatda həmişə öz halal haqqını müdafiə etməyi bacarasan. İndi sən də rahat oldun, mən də...

***

O, gözü-könlü tox, nəcib, təvazökar bir insan kimi seçilir, sevilirdi. Sözüün əsl mənasında ləyaqət timsalı idi. Adı çəkildə adamın ürəyi işqlanırdı. O, başını aşağı salıb həyatın gündəlik axarında öz işini görür: universitetdə dərs deyir, aspirantlarına elmi rəhbərlik edir, bədi və elmi əsərlərini yazır, halal qazancı ilə balalarını böyüdüdü. Başqalardan fərqli olaraq övladlarını öz sahəsi üzrə deyil, başqa-başqa ixtisaslara, daha çox da dəqiq elm sahələrinə yönəldirdi. Deyirdi: “İstəyirəm mənim balalarım elə ixtisaslara yiyələnsinlər ki, heç bir ağzıgöyçək deməsin ki, Mir Cəlalın filan oğlu, yaxud filan qızı atasının kölgəsində bu mənəbə çatıb. Bir ailədə bir yazıçı, ədəbiyyatçı olar”.

Övladları da onun bu arzusunun ləyaqətlə yerinə yetirdilər. İndi oğullarından ikisi – Arif və Hafiz fizika sahəsində görkəmli alim kimi tanınır. Qızı Elmira musiqiçidir. O biri qızı Ədibə xanım isə ədəbiyyatçıdır.

Qərribə xasiyyəti var idi. Ekrandan, efirdən həmişə uzaq qaçır. Radio və televiziya da işlədiyim uzun illər ərzində bircə dəfə də olsun məndən – keçmiş tələbəməndən nəyisə xahiş elədiyini yadıma gəlmir. Ekranı, efiri döymək eləyən yazıçıları xoşlamırdı. Hərdən deyirdi: “Yazıçının, şairin ömrü yazı stolunun arxasında keçməlidir. Oxucular onları kitablarına görə sevməlidirlər. Ekran, efir yazıçıların yox, aktyorların, müğənnilərin, siyasətçilərin meydanı olmalıdır”.

50-ci illərin ortalarında Azərbaycan Gənc Tamaşaçılar Teatrında böyük uğurla tamaşaya qoyulan “Bir gəncin manifesti” ələmə səs sal-

mışdı. Baş rolun – Mərdan rolunun ifaçısı Lütfi Məmmədbəyov bu tamaşa ilə şöhrət zirvəsinə ucaldı. Kim bilir, bu əsərə neçə dəfə baxmışdım! Hər dəfə də zaldan göz yaşları içində çıxırdım.

Azərbaycan televiziyası yenidən fəaliyyətə başlamışdı. O zaman radio ilə əməkdaşlıq eləyirdim. Lütfi Məmmədbəyov tez-tez Radio və Televiziya Komitəsinə gəlib gedirdi. Sən demə, “Bir gəncin manifesti”nin televiziya versiyası hazırlanmış. O zaman hələ video haqqında təsəvvür belə yox idi. Bütün verilişlər efirə birbaşa verildir. Nəhayət, məşqlər sona çatdı. Ədəbiyyatımızın incilərindən sayılan, yüz minlərlə oxucunun qəlbini fəth edən “Bir gəncin manifesti” qarlı bir qişə axşamında Bakı tamaşaçılarına əfsunlandı. Həmin günün səhəri idarə və müəssisələrdə, ali məktəblərdə bu tamaşadan, onun ürəklərdə oyaqtdığı xoş duyğulardan danışdırlar.

Mir Cəlal müəllim mənim radio ilə əməkdaşlığımı bilirdi. Tamaşa efirə gedəndən bir neçə gün sonra dekanlığın qabağında rastlaşdıq. Dərslərimi soruşdu. Hər şeyin qaydasında olduğunu söylədim və özümə borc bildim ki, sevimli müəllimimi təbrik edim.

– Mir Cəlal müəllim, – dedim, – “Bir gəncin manifesti” ürəkləri yerindən oynatdı. Letuçkada tamaşanı çox təriflədilər. Sədrimiz yaradıcı heyətə dönə-dönə təşəkkürünü bildirdi.

– A qardaş, – dedi Mir Cəlal müəllim, – bu televiziya nə böyük möcüzə imiş. Mən də tamaşaya çox heyranlıqla baxdım. Adamın üstə Allah var, tamaşa, bəlkə də, romanın özündən daha güclü təsir bağışladı mənə. Yaman rıqqətləndim. Sağ olsun orada çalışanlar da, zəhmət çəkib tamaşanı hazırlayanlar da.

Aradan illər keçdi. Mən artıq televiziyanın ədəbi-dram verilişləri redaksiyasında baş redaktor işləyirdim. Populyar bir verilişimiz var idi: “Hekayə axşamı”. Bu verilişdə Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindən seçmələr verildir. Hekayələr, əsasən, səhnələşdirilirdi. Kiçik hekayələrsə məşhur akt-

yorların ifasında bədii qiraət formasında verilir. Hər də Mir Cəlal müəllimə zəng eləyib:

– Mir Cəlal müəllim, – deyirdim, – niyə biza hekayə vermirsiniz?

Çox vaxt cavabı belə olurdu:

– Təzə hekayəm olsa, mətbuatda çıxar, sən də oxuyarsan. Yoxdur, deməli, qələmi dincə qoymuşam. Yaxşısı budur mənim kitablarımı götür vərəqlə, ya da rejissorlardan birinə tapşır bu işi. Qoy onlar seçsinlər. Elə bilirəm mənim hekayələrimin hamısını oxuyublar?! Televiziyanın qüdrəti çox böyük imiş. Bircə gecənin içində adamı məşhurlaşdırırdı.

...O, həyat adamı idi, müzəllim də həyatdan alırdı. Kiçik formalara – novella janrına üstünlük verirdi. Elə buna görə də daha çox hekayə ustası kimi tanınmış şöhretlənmişdi.

Satirik-yumoristik səpkidə yazılmış “Kəmərtovlar ailəsi” və “İclas qurusu” hekayələrini bir dəfə oxusan, cazibəsindən ömürlük çıxma bilməzsən. Ədəbiyyatımızın klassik nümunələri sayılan bu iki hekayə C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev kimi ustaların qələmindən çıxan əsərlərlə bir sırada, bir zirvədə dayanır. Bunu demək xoşdur ki, bu iki hekayə Amerikada da nəşr olunub və hösnrəğbətə qarşılanıb.

...Bir gün unudulmaz gülüş ustası, respublikanın əməkdar artisti Eldəniz Zeynalov yanına gəlmişdi. Aramızda çox səmimiyyət var idi. O, özünəməxsus ədəlilə:

– Qədəş, – dedi, – Mir Cəlal müəllimdən sənə bir qucaq salam gətirmişəm.

– Göndərən də sağ olsun, gətirən də, – dedim, təzə də qayıtdım ki, – Ay Eldəniz, sən hara, Mir Cəlal müəllim hara?!

Dodaqlarından heç vaxt gülüş əskik olmayan Eldəniz söz altında qalmadı:

– Qədəş, inciyərəm səndən ha... Necə yəni Mir Cəlal müəllim hara, sən hara. Sənətkar sənətkarı tanıyar da. Mən onun pərəstişkarıyam. Görüşlərdə hekayələrini tez-tez oxuyuram, o da mənim tamaşalarım haavəslə baxır, həmişə də təbric eləyir məni. – Mətləb üstünə gəldi: – Çoxdandır Mir Cəlal müəllimin iki hekayəsini

hazırlamışam. Əvvəlcə istəyirdim “Hekayə axşamı”nda getsin. Sonra fikirləşdim ki, ayrıca veriliş olsa, yaxşıdır. İndi yanına gəlmişəm ki, plana salasan bu veriliş. Başlıq da belə olsa, yaxşıdır: “Bədii qiraət: Mir Cəlal – “İclas qurusu”, “Kəmərtovlar ailəsi”. Söyləyir respublikanın əməkdar artisti Eldəniz Zeynalov”.

Soruşdum:

– Tam həzirsən?

– Qədəş canı, su kimi əzbər bilirəm. İstəyirsən, söyləyim ikisini də.

Verilişə plana saldıq. İnsafına desək, Eldəniz Zeynalov çox ürəkdan hazırlamışdı bu hekayələri. Verilişə tamaşaçıların da, Mir Cəlal müəllimin də ürəyincə oldu. O, zəng eləyib təşəkkürünü bildirdi. Sözarası dedi:

– Bu hekayələri mən çoxdan, gənclik illərində yazmışam. Ancaq görürəm ki, bu gün də aktualdır. Onları səhnələşdirib bir neçə aktyorun ifasında versaydınız, bəlkə, təsiri daha da böyük olardı.

– Mir Cəlal müəllim, sağlıq olsun, – dedim, – burada çətin heç nə yoxdur. Bir az üstündən keçsin. Bünyad Məmmədov adında yaxşı bir rejissorumuz var. “Hekayə axşamı”nu o hazırlayır. Ona tapşırıram bu işi.

Aradan xeyli vaxt keçdi. Biz “İclas qurusu” hekayəsinə bir də müraciət elədik. Bünyad hekayə əsasında çox gözəl, emosional bir tamaşa hazırlamışdı. Baş rolu böyük sənətkarımız Həmlet Xanuzadə oynayırdı. Ürəklə demək olar ki, o, dahiyənə bir bürokrat obrazı yaratmışdı. Təəssüf, mən təəssüf ki, Mir Cəlal müəllim bu tamaşanı görə bilmədi. O, ədəbiyyətə qovuşmuşdu...

O, gördüklərini, duyduqlarını, yaşadıklarını qələmə alırdı. Çoxumuza adi görünən hadisələrə elə bir mənə, poetik çalar və cazibə verirdi ki, adam heyran qalırdı. Tez-tez təkrar edirdi: “Bədii həqiqət həyatdan uca dərəcəlidir. Sənət insanı öz cazibəsinə almali, ucalara qaldırmalıdır”.

Bir dəfə dərs zamanı dramatik bir əhvalat danışdı. Qısa məzmunu belədir:

– Biz, bir dəstə adam söhbət edə-edə “Kommunist” (indiki “İstiqlaliyyət”) küçəsi

ilə üzünəşığı gedirdik. Akademiyanın yanına çatanda “Azərənəşir” tərəfdən zəng çala-çala tramvay çıxdı. Bizim bərabərimizə çatanda bir uşağı qəfil altına aldı. Bu, o qədər gözlənilməz oldu ki, izdihamlı küçə birdən, bir göz qırpmında dondu. Əsəblər tarıma çəkildi. Hamı gözlərini yumdu. Bu dəhşətə ürəkmi dözərdi?

Bir də gördük ki, uşaq tramvayın arxa tərəfindən çıxaraq heç nəyi vecinə almadan qaça-qaça gedir. Gözlərdə sevinc yaşları parladı. Ürəklərdən bir nida qopdu:

– Allah, sənə şükür!

O boyda küçə elə bil bayram sevincinə büründü. Ürəkləri ürəklərə qoşan bu sevinc insan həmrəyliyinin himni idi!

Mir Cəlal müəllim hadisəni o qədər təsirli danışdı ki...

Qeyri-ixtiyari olaraq dedim:

– Nə əcəb indiyə kimi onu yazmamısınız?

– İndi birdən, gözləmədiyim halda yadıma düşdü bu əhvalat. – Fikirli-fikirli üzümə baxdı. – Bəlkə də sənin sözündə bir həqiqət var. Əgər bu əhvalat ürəyimə qapısını bir də dövsə, hökmən yazacağam.

Çox keçmədi ki, zərif çıxaya bənzəyən “Lirika” hekayəsi oxucuların qəlbini titrətdi.

...Universitetin son kursunda oxuyanda radionun xarici ölkələrə verilişlər hazırlayan redaksiyasında müxbir işləyirdim. Elm və mədəniyyət xadimlərimizdən ibarət böyük bir nümayəndə heyəti Fransaya getmişdi. Həmin tərkibdə bizim müəllimlərdən professor Cəfər Xəndan və yazıçı Mir Cəlal da var idi. Onların ikisi də köhnə “İnturist”in böyüründə – “Alimlər evi”ndə yaşayırdı. Baş redaktorumuz Muxtar Hacıyev tapşırırdı ki, səfər iştrahçıları ilə görüşüb veriliş hazırlayım. Əvvəlcə Cəfər müəllimlə görüşdüm. Sonra isə Mir Cəlal müəllimlə gətdim. Qapını özü açdı:

– Ya Allah, həmişə sən gələsən! – Məni güllürlə qarşılayıb iş otağına apardı, dərslərimlə, iş-gücümmlə maraqlandı:

– Əyani oxumaqla işləmək çətin deyil ki?

– Çalşib birtəhər çatdırıram.

– Tələblikdə pul qazanmağın da öz ələmi var, – dedi. – Heç kəsədən asılacağı olmur. Sərbəstlik – sultanlıqdır.

İş otağı öz sahibinin zövqündən xəbərdərdir. Rəflərdə dünya klassiklərinin əsərləri cərgələnmişdi. Stolun üstündə “papağı” göy rəngə çalan gecə lampası, yazı ləvazimatı və bir qalaq ağ kağız var idi.

Mir Cəlal müəllim baxışları ilə rəflərdəki kitabları “sığallayır”, onlardan sövqlə danışır. Qulağım onda olsa da, fikirləşirdim: “Vaxt gələcək, stolun üstündəki bu kağız qalaqları əriyib gedəcək, onun səhifələrindən yeni əsərlər boylanacaq”.

– Yazmaq, yaratmaq çox böyük sevincdir, xoşbəxtlikdir! – Yazıçılıq ağır işdir. Çox adam onun şöhrət tərəfini görür, zəhmət tərəfini isə yox. Yazmaq – qaya çarpaqdan da çətindir. Yazıçı öz ömrünü gələ-gələ əsərlərinə verir. Bəzən taleyini də girov qoyur. Əbəz yerə deyil ki, Tolstoy kimi bir söz nəhəng yazıçı əməyini qul əməyinə bənzədir. Ancaq bununla belə, yazıçılıq böyük şöhrətdir. Xəlf sevgisini qazananda onun xoşbəxtliyi əlçatmaz olur.

...Söhbət nə qədər xoş, cəlbədiçə olsa da, mən elə bil iynə üstündə oturmşudum. Material vaxtında efrə çatdırılmı idim. Ehtiyatla maqnitofonu stolun üstünə qoyub qapağını qaldırdım. Bununla “başlaya”q” demək istəyirdim. Mir Cəlal müəllim fikrimə göyde əldi. Ancaq yənə təmkinini pozmadan:

– Hara tələsirsən, qaça-qaça deyil ki? – dedi. – Xeyli vaxtdır görtüşürük. Veriliş öz yerində. Sənə Fransada gördüklərimi danışmaq istəyirəm. Səfərimiz çox maraqlı, yaddan çıxmaız bir səfər idi.

– Buyurun, buyurun! – əlimi maqnitofonun düyməsindən çəkdim.

O, ilk dəfə idi ki, xaricdə olurdu. Fransa kimi ölkəni gəzib-dolaşmaq böyük xoşbəxtlik sayılırdı. Bu həm də adama möcüzə kimi gəlirdi. Mir Cəlal müəllim səfərdən çox zəngin təəssüratla qayıtmışdı. Parisdən, Sena çayından, şəhəri dövrələyən Bulon meşələrindən, Eyfel

qülləsindən, Zəfər Tağından, Luvr muzeyindən necə vəcd və heyranlıqla danışırdı!

Mən nəfəs çəkmədən əziz müəllimimi dinləyə-dinləyə xəyalən onun gəzdüyü, gördüyü yerlərdən keçirdim...

Sözünə ara verib:

– Bunları danışıqla qurtaran deyil, – dedi. – Parisi təsvir etmək üçün görək adamda Viktor Hüqo qüdrəti ola. – Fikrinə nə gəldisə, dayanıb üzümə baxdı. Sonra: – Yüz eşitməkdənsə, bir dəfə görmək yaxşıdır, – dedi. – Sağlıq olsun, vaxt gələr, sən də gedib görərsən o yerləri.

Baxışları kitab rəflərində gəzdi:

– Amerika yazıçısı Ernest Heminqueyin gözəl bir povesti var, Parisə həsr edilib. Hələ bizim dilə tərcümə olunmayıb. Ruscası belədir: “Prazdnik, kotoryi vseqda s toboy”.

Mən diqqət kəsilmişdim. Mir Cəlal müəllim şövlə danışırdı:

– Heminqueyin gəncliyi Parisdə keçib. O, burada çox çoxun bir həyat yaşayıb. Paris onu sevib, o da Parisi. Heminquey deyir ki, Paris bir bayramdır. Parisi bir dəfə görənələr, Sena sahil-lərindən bir dəfə keçənlər onu ömrü boyu unutmazlar. Hara gətsələr, harada olsalar da, bu bayram, bu ilahi xatirə daim ürəklərində çırpınacaq.

Aradan çox illər keçəndən sonra Parisi görmək, bir vaxtlar əziz müəllimimin keçdiyi yerlərdən keçmək, füsunkar, təkrarsız Sena gözəlliklərini seyr etmək, Eyfel qülləsinə qalxıb oradan Parisə – dünyanın bu gözəllik sərgisinə göz-könül dolusu tamaşa etmək mənə də qismət oldu.

Onun çox sevdiyi, həmişə əsərlərindən misal gətirdiyi böyük Viktor Hüqonun adını daşıyan prospektin qurtaracağında dayanıb gur işıqlar içindən əzəmətlə göylərə boylanan Zəfər Tağına heyran-heyran baxarkən əziz müəllimimin bu şəhər haqqında danışıqları birer-birər xəyalımda göyərirdi...

...Başımı qaldıranda gördüm ki, artıq axşam düşüb. İş vaxtının qurtarmasına az qalır. Bilirdim ki, Muxtar müəllim məni danla-

yacaq. Ancaq gecikməyimə o qədər də təəssüf etmirdim. Burada – əziz müəllimimin iş otağında mənalı, yaddançıxmaz neçə saat vaxt keçirmişdim.

Mir Cəlal müəllim əlini çiynimə qoyub:

– Buracan dediklərim, danışıqlarım sənin özündən ötrü idi, – dedi. – İstədim Fransa haqqında, Paris haqqında az da olsa, səndə təəssvvür yaradıım. – Dodaqlarında öteri bir təbassüm gəzdi: – Ağlınız kəsəndən bizə kapitalizmi söyməyi öyrədiqlər. Ancaq gəl gör kapitalizm Fransanı hansı yüksəkliyə qaldırıb, hansı əlçatmaz mədəniyyət zirvəsinə ucaldıb.

Yenə də yazıçı xəyalı onu öz sakit təbiətindən, təmkinindən ayırırmışdı. O, çox ehtiyatlı, hər şeyi ölçüb-biçən, dediyinə, yazdığına son dərəcə məsuliyyətlə yanaşan bir insandır. Bəlkə də, indi, Fransa haqqında belə məftunluqla danışırdı. Görürsən, dərindən özünü qınayırdı.

Səhv etməmişdim. O, stolun siyməsini çəkib iki-üç vərəq yazılı kağız çıxararaq:

– Hə, indi maqnitofonu işə sal, – dedi, – indiyəncə danışıqlarım qalsın burada, bu kağızdakılar isə sizin xarici ölkə dinləyiciləri üçündür. Qoy qulaq asıb feyziyab olsunlar.

Bu sözləri deyərək gülə-gülə əlini çiynimə qoydu:

– Hə, belə-belə işlər, mənim əziz tələbəm!

***

...Axsamçağı idi. Şəhərə çıxmışdım. Nizami muzeyinin yanından keçəndə irəlindən – dəniz tərəfdən güclü toz burulğanı qalxdı. Birdən qarşımda Mir Cəlal müəllimi gördüm. O, bir əli ilə yaşarmış gözlərini silə-silə o biri əlini irəli uzatdı: – Nahid, qardaş, qoluma gir, – dedi, – küləyin ikimizə bir yerdə gücü çatmaz. – Azca getmişdik ki, burulğan son gücünü göstərdi. Yenə ətraf toz dumanı içində görünməz oldu. Mir Cəlal müəllim yumora keçdi:

– Bu, kiminsə dalınca düşüb. Bizim nə gühnahımız var?

– Bəzən qurunun oduna yaş da yanır.

Ayaq saxladı:

– Gör, xalq fikrini deyəndə necə dəqiq deyir!

Xeyli dinnməzə getdik. Yenə söhbətə körpü saldı:

– Mən bura Gəncədən təzə gələndə Bakı tamam başqa bir şəhər idi. Toz-torpaq əlindən göz açmaq olmurdu. İndi Bakı tanınmaz olub. Mən özüm də bilmədən söhbəti döndərdim:

– Təzə nə yazırsınız?

Elə bil bu sözə bənd imiş kimi odlandı:

– Adamı yazmaq qoyurlar ki?

– Kim?

– “Kommunist” qəzetini oxumamısan?

– Yəqin Abbas Zamanovun məqaləsini deyirsiniz, hə?

O dayandı, gözləmədiyim əsəbi bir səsle:

– Bəs hansı məqalə olacaq? – dedi. – Səncə düz yazıb?

Mən dinnmədim. Ona görə ki, Abbas Zamanov da mənim sevdim müəllimim olmuşdu. İndi də aramızda xoş münasibət var idi.

Səsi oxvarlı qılınca döndü:

– Bir filoloq kimi, jurnalist kimi səndən soruşuram, düz yazıb?

– Yox, – dedim, – düz yazmayıb! “Yolumuz haysandır?” Sabirə layiq romandır. Bu, tək mənim fikrim deyil, ədəbi ictimaiyyətin fikridir.

– Bəs niyə səsinə çıxardan yoxdur?

– Bəlkə, ehtiyat edirlər, xətir-hörmət gözləyirlər?

– Bir alim kimi Abbas Zamanova mənim də böyük hörmətim var. – Sözüünün arxasını ləngitdi. – Ancaq hər şeyin – tərifin də, tənqidin də həddi-hüdudu olmalıdır. Tənqidin borcu fikir demək, istiqamət verməkdir. Daha başkasənlik yox!

Mir Cəlal müəllimi ömrümdə belə əsəbi görməmişdim!

Həmi onun həlim xasiyyətinə, xoş davranışına, hədsiz mülayimiyinə qibtə edirdi.

Öz-özünə danışmış kimi:

– Başına dönüm Mehdi Hüseynin, oğuldu, oğul! – dedi.

– Neyləyib ki, Mehdi Hüseyn?

– Neyləyəcək, haqiqəti ortaya qoydu, qanad verdi, yaşatdı məni!

Yeraltı keçidi adlayıb genişliyə – dəniz sahilinə çıxdıq. Deyəsən, əsəbliyi bir az keçmişdi.

– Bir axşam götürüb Mehdiyə zəng elədim, – deyərək söhbətə təzədən körpü saldı. – İlk sözü bu oldu: “Məqaləni oxumuşam, romanı çatdır mənə”.

Səhəri gün əsəri ona göndərdim. Fikirləşdim ki, bəyənəmə, demək, Abbas Zamanov haqlıdır, roman alınmayıb.

Mehdinin telefon zəngi məni nigaranlıqdan qurtardı:

– Romanı oxudum. Bəri başdan səni təbrik edirəm! Hazırda, iki gündən sonra Yazıçılar İttifaqında müzakirədir. Məruzəçi də özüm olacağam.

Mehdiyə çox inanırdım. Elə bil üstümdən ağır dağ götürüldü. Onun xoş sözləri mənim üçün ən böyük mükafat idi. – Hə, nə başını ağrıdım, – deyərək sözüünə davam elədi. – Mehdi elə bir ton verdi ki, duran-oturan onun dediklərini təsdiqlədi. Həmin gün mənim üçün bir bayrama çevrildi. Çünki haqq-ədalət öz yerini tutmuşdu.

Neçə ay idi ki, əsəblikdən, ruh düşkünlüyündən əlimə qələm ala bilmirdim. Mehdi Hüseynin bu kişiliyi məni yenidən yazı masası arxasına qayıtdı.

...Mir Cəlal müəllimin altmış illiyi olanda mən radionun Ədəbiyyat redaksiyasının müdiri işləyirdim. Yubiley münasibətlə böyük bir veriliş hazırladım.

Qələm dostları, tələbələri, oxucuları hörmətli sənətkarımızın yaradıcılığı, pedaqoqluğu, insanlığı barədə ürəkdən gələn dürlü-dürlü sözlər, fikirlər dedilər. Veriliş efirə gedəndən sonra Mir Cəlal müəllim zəng edib təşəkkürünü bildirdi və yənə də yumorundan qalmayaraq:

– Qardaş, çox sağ ol! – dedi. – Ancaq qorxuram bəzi ağzıgöyçəklər desinlər ki, tələbəsi

müəlliminə üzgöranlik edib... Öz aramızdır, tərifin dozasi bir az artıq oldu.

– Yox, Mir Cəlal müəllim, biz olanı demişik. Siz bizim böyük sənətkarımızsınız!

Sasi dəyişdi:

– Bu olmadı. Böyük sənətkarlar Nizamidir, Füzulidir, Sabirdir, bizimkimilər isə – sadəcə yazardır, söz fəhləsidir.

Mir Cəlal müəllim ailəcanlı bir adam idi. Tez-tez deyirdi: “Ailə qoşa ürəyin mahnısıdır. Bu ürəklər axıracan da qoşa oxumalıdır. Yoxsa əsl səadətədən danışmaq olmaz”.

Uşaqlarına ürəyincə adlar seçmişdi: Arif, Elmira, Ədibə, Aqıl, Hafiz... Onlardan həmişə fəxrli danışardı. Övladlarına ibratəmiz hekayələr həsr etmişdi. İndi onların adları sənət əsərlərində yaşayır, ata arzularını saba-ha, gələcəyə aparır.

***

...Yay günlərinin birində şair İlyas Tapdıqla dəniz sahilində ona rast gəldik. Xeyli söhbətləşdik, dolandıq, gəzdik. Birdən hardansa ağıma gəldi:

– Mir Cəlal müəllim, Sizi Yazıçılar İttifaqı tərəflərdə heç görmürəm, – dedim. – Yoxsa o tərəfdən küsmüsünüz?

– Ağım kəsəndən həmişə söz-söhbətdən uzaq qaçmışam, – dedi. – Özün də yaxşı bilirsən ki, ... – sözünün arxasını qısdı və dərinə köks ötürdü, – qabaqlar ora Səməd Vurğunun, Mehdi Hüseynin üzünə gedirdim. Yaxşı dostları itirmişəm, təklənmişəm.

Qərribə xasiyyəti var idi. Ən qəmli hadisələrdən danışanda belə, hansısa bir məqamda söhbəti döndərər, ona məzə qatırdı. İndi də belə oldu:

– Soruşursan ki, niyə görünmürəm o tərəflərdə? – Dodaqları təbassümləndi: – Sırrı var bunun, deyim, ikiniz də eşidin: son vaxtlar Əzrayıl yaman dadanib Yazıçılar İttifaqına. Mənim də nə işim var gözə görünüm? Canumdan bezməmişəm ki?

İlyas Tapdıq söhbətə qarışdı:

– Mir Cəlal müəllim, Əzrayıla bağlı bir lətifə var, İsi Məlikzadə düzüb-qoşub, eşitmişiniz onu?

– Yox.

İlyas Tapdıq dedi:

– Bunu İsmayıl Şıxlı qiyamət danışır. Mənim yadımda ordan-burdan qalıb.

– Nə qalıb, danış.

– Bir gün Əzrayıl gəlib çıxır Mirzə İbrahimovun kabinetinə. Deyir, norma var, yaşlı yazıçılardan beş nəfəri aparmalıyam. Mirzə İbrahimovun rəngi avazıdır. Zəngi basib köməkçisini – Kübra xanımı çağırır:

– Tez ol, prezidiumu yığ!

Çox keçmir ki, rəyasət heyətinin üzvləri – qocaman sənətkarlar sədrin kabinetində cəm olurlar. Mirzə müəllim onları məsələdən agah edir. Elə bil hamının üstünə soyuq su çilənir. Əzrayılın iti baxışları bir-bir görkəmli qələm sahiblərinin üzündə gəzir. Birdən Mirzə müəllimin yadına nəşə düşür, sevincək bildirir:

– Əzrayıl yoldaş məsələyə çox humanist cəsinə yanaşır. Deyir ki, yaşlı yazıçılar öz əvəzlərinə cavan həmkarlarından namizədlər də verə bilərlər.

Kabinet birdən-birə hərəkətə gəlir. Baxışların ifadəsi dəyişir. Pıçıltilar, məşvəratlər başlayır. Məmməd Rahim fürsəti fəvtnə vermədən cəld yerindən sıçrayıb Əzrayıla təşəkkürünü yetirir, sonra da:

– Mən öz əvəzimə Tofiq Bayramı təklif edirəm! – deyir. – Mənə xeyli borcu da var. Buradakılar hamı gözəl bilir ki, “dədə” deyir Tofiq Bayram mənə. Ata-oğul kimiyik.

Əzrayıl könülsüz-könülsüz razılaşır:

– Yaxşı, nə deyirəm...

Məmməd Rahim çox sevincək olur. Elə bu an Əli Vəliyev yerindən dikəlir:

– Əkrəm Əylisli! İlk kitabına – “Gilas ağacı”na mən resenziya yazmışam. Tərifləyib göylərə qaldırmışam onu. Borclu borclunun sağlığını istər. İndi zəhmət çəkib əvəzini qaytarsın.

Əzrayıl uzun baxışlarla altından yuxarı Əli Vəliyevi süzür. Sonra Mirzə müəllimə sarı dönür:

– Yox, keçməz.

– Niyə? – Əli Vəliyev incik halda deyir. – Niyə keçmir? Əkrəm Əylisli çox istedadlı yazıçıdır. Hərçənd ki...

Əzrayıl gözlərini Əli Vəliyevdən ayırmadan:

– Burada boy məsələsi də nəzərə alınır, – deyir. – Heç olmasa arada bir az uyğunluq, simmetriya olmalıdır.

Əli Vəliyev alnını ovuşdurur:

– Üstəlik də İsi Məlikzadə!

Əzrayıl bic-bic gülür:

– Yaxşı, Əli Qara oğlu, yaşını, xeyirxahlığını nəzərə alıb arzunu yerinə yetirərik.

Əli Vəliyev əlini əlinə vurur:

– Ay can, ay can!

Söhbətin bu yerində İlyas Tapdıq dilini süzdü. Mir Cəlal müəllim dedi:

– Bəs sonra?

– Sonrasını mən danışım, – deyər Mir Cəlal müəllimin qoluna girdim:

– Lətifənin bu hissəsi İlyas Tapdıqın özü ilə bağlıdır. Ona görə də qaçır, danışmaq istəmir.

– Onda ən maraqlı yeri qabaqdadır ki! – Mir Cəlal müəllim ürəkdən güldü.

Mən başladım ki, Əli Vəliyevdən sonra Süleyman Rüstəm ayağa qalxır. Hamının baxışları ona dikilir. Fikirləşirlər ki, görəsən, öz yerinə o, kimi namizad göstərəcək?

Süleyman Rüstəm deyir:

– Bizim gözəl bir şairimiz var – İlyas Tapdıq...

Əzrayıl ona aman vermir, sözünü yarımçıq kəsir:

– Keçməz, keçməz!

Süleyman Rüstəm bərk dilxor olur:

– Nə olub ona? İlyas Tapdıq Azərbaycanın

görkəmli şairlərindən biridir. Həm də naşirdir.

– İlyas Tapdıq bir gözünüzdün önünə gətirin! – Əzrayıl əsəbi halda deyir: – O, bizim öz kadrımızdır. Onun canını çoxdan almışdır.

Mir Cəlal müəllim ilk dəfə görmüş kimi dönüb zənlə İlyas Tapdığa baxdı və gözləri yaşarıncaya qədər güldü. Özüne gələndə:

– Adamın üstündə Allah var, İsi Məlikzadə yaxşı düzəldib bunu, – dedi.

Sonra yenə özünü saxlaya bilmədi, güldü, güldü...

***

...Arxivimdəki saralmış-solmuş köhnə qovluqları səlhiyəyə salırdım. Gözüm hər iki tərəfdən dəfnə yarpağı ilə haşiyələnmiş, tünd göy rəng içindən boylanan, iri ağ şriftlərlə “50” yazılmış “Dəvətnamə”də ilişib qaldı. Fikrim yüz yərə getdi: “Görəsən, bu nə dəvətnamədir? Haradan düşüb bu qovluğa?”

Beynimdə işaran bu suallar elə-belə deyildi. Mənim bu yaşacan iştirak etdiyim yubileylərin, təntənələrin, müxtəlif məclislərin sayı-hesabı olmayıb. İndi gəl yadına sal görüm bu, hansı vaxtın, bu, hansı tədbirin dəvətnaməsidir?

Tezəcə onu açıb baxdım. Gözlərim sətirlərdə gəzdi. Elə bil qəlbimə bir işıq seli axdı. Sol tərəfdə unudulmaz müəllimim, böyük ədibimiz Mir Cəlalın şəkli verilmiş, sağ tərəfdə isə bu sətirlər sıralanmışdı:

“Hörmətli yoldaş Hacıyev N.

Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyəti və S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti Sizi, yazıçı MİR CƏLAL PAŞAYEVİN anadan olmasının 50 ilyinə həsr olunmuş YUBİLEY GECƏSİNƏ dəvət edirlər.

Gecənin proqramı:

I. Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqının sədri Mehdi Hüseyn yoldaşın giriş sözü.

Mir Cəlalın həyat və yaradıcılığı – mürəzzəci Cəfər Xəndan yoldaşdır.

Təbriklər.

II Bədii hissə.

Gecə 1958-ci il may ayının 9-da, axşam saat 8-də Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının binasında (“Kommunist” küçəsi, 10) olacaqdır.

Yubiley komissiyası.

...“Dəvətnamə”yə baxdım, baxdım. Xəyal məni qanadlarına almış, qəlbim xatirələrlə yelkən açmışdı...

O vaxtdan az qala yarım əsr keçirdi. Onda mən tələbə idim, universitetin üçüncü kursunda oxuyurdum. Bu dövətnaməni bizə qrup komsomol təşkilatçısı Firəngiz Qədirli paylayanda demişdi: "Uşaqlar, çalışın hamınız iştiyanda edin. Mir Cəlal müəllim bizim qrupu çox istəyir. Bilirəm zaldə gözü bir-bir bizi axtaraçaq. Elə olmasın ki, kimsə gözüna dəyməsin, yoxsa inciyər bizdən".

Bahar ətirli ilq bir may axşamı idi. Bakının gözü sayılan "Kommunist" küçəsilə (indiki "İstiqlaliyyət") dəstə-dəstə adamlar Akademiyanın binasına tərəf axışırdılar. Əllərdə nə qədər gül-çiçək var idi!

Universitetin filologiya fakültəsinin tələbələri bu möhtəşəm tədbirə hamıdan qabaq gəlmişdilər. Bizim qrup orta cərgələrdə yer tutmuşdu. İntizarla gecənin başlanmasını gözləyirdik. Dəqiqələr ötdükə boş yerlər dolur, azəmətli zədaniz kimi dalğalanırdı.

Nəhayət, Mir Cəlal müəllim qabaqda, arxasında da bir dəstə yazıçı, şair, alim səhnədə göründü. Zal ayağa qalxdı. Gur alqışlar qədim İsmailiyyə binasının monolit divarlarını titrədir, açıq pəncərələrdən axıb yaz axşamının sakitliyinə qarşırdı. Yubilyarın həmişə görməyə adət etdiyimiz sakit, gülümsər baxışlarında bir utancaqlıq, həyəcan ifadəsi apaydın oxunurdu. Alqış səsləri qalxdı-əndi. Axır ki, zal aram oldu.

Mir Cəlalin əqida və məslək dostu, Yazıçılar İttifaqının sədri, xalq yazıçısı Mehdi Hüseyn cəld addımlarla tribunaya yaxınlaşdı. O, bir anlıq cərgələrə göz gəzdirib, sözüna belə başladı: "Mən burada söz-sənət adamlarını, görkəmli alimləri, ziyalıları, Mir Cəlal müəllimin tələbələrini və oxucularını görürəm. Zala baxdıqca, qəlbin sevinir, qürur duyğusu keçirir və hər birinə "sağ olun, var olun!" deyirəm.

Mənim böyük dostum, ustad yazıçımız Mir Cəlal əsl xəlqi sənətkardır. Ona görə də qədirbilən xalqımız onu – öz ləyaqətli oğlunu belə ürəkdən sevir, bağrına basib əzizləyir".

Mehdi Hüseyn həmişə dərin hörmət, ehtiram bəslədiyi, şəxsiyyətinə, yaradıcılığına

yüksək qiymət verdiyi, çətin vaxtlarda sinəsini irəli verib qoruduğu, müdafiə etdiyi qələm dostunun ayrı-ayrı əsərlərindən məhəbbətlə söz açdı. Onu Azərbaycanın ən çox oxunan, sevilən, geniş oxucu auditoriyası qazanan sənətkarlarından biri kimi səciyələndirdi.

Sonra məruzəçi, professor Cəfər Xəndan öz müəllim yoldaşı, qonşusu Mir Cəlali ustad yazıçı, böyük alim və mahir pedaqoq kimi dəyərləndirdi. Sözüna belə yekun vurdu: "Mir Cəlalin sənət cazibəsi böyükdür. O, ölməz sələfləri Mirzə Cəlil və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin ən layiqli davamçısı olmaqla, müasirləri arasında həkayə ustası kimi şöhrət qazanmışdır. Mir Cəlal şəxsiyyət kimi də, insan kimi də sadəliyin və müdriqliyin timsalıdır.

İstər Mehdi Hüseynin, istərsə də Cəfər Xəndanın dedikləri hamının ürəyində xəbər verir. Ona görə də zaldakılar onları nəfəs çəkmədən dinləyir, yeri gəldikcə hərərlə əl-qışlayırdılar.

Səhnədə Azərbaycanın xalq şairi Süleyman Rüstəm göründü. O, gənclik xatirələrini yada saldı, Səməd Vurğun ilə Mir Cəlal dostluğundan danışdı və yubiley münasibət ilə qələmə aldığı şeirini oxudu. Sonda:

Sadə ürəklərdə yandırıb çıraq,
Qazandın ellərin məhəbbətini.
Yaşa yüz il daha, unutma ancaq
Molla Nəsrəddinin vəsiyyətini

– deyib, həmişə böyük rəğbət bəslədiyi, əsərlərini, yaradıcılığını təqdir etdiyi əziz dostu Mir Cəlali alqış sədaları altında hərərlə bağrına basdı. Bu, böyük ədibi necə də təsir-ləndirmişdi!

Mir Cəlal Azərbaycan Dövlət Universitetində dərs dediyi uzun illər ərzində minlərlə gəncə ustad dərsi vermiş, sənət aləminin sirlərini öyrətmişdi. Bu gənclərdən biri də istedadlı şairimiz Hüseyn Hüseynzadə (Hüseyn Arif) idi. O da öz ustadının yubiley təntənəsinə təbrik şeirlə gəlmişdi. Şeirini bəzi bəndləri indi də xatirimdədir:

Mən bağban olsaydım, əziz sənətkar,
Sənə öz bağımndan gül gətirərdim.
Loğman yaransaydım, şirin ömrünə
Neçə şirin-şirin il gətirərdim.

Hər kəsə bəllidir elmin, sənətin,
Bu əziz günündə kim sevinməyir?
O mənə dərs deyən müəllimlərin
Çoxu bu gün sənə müəllim deyir.

Qüdrətim çatsaydı, gətirib bu dəm
Sənə bəxş edərdim bir göy çəmən.
Neyləyim, hədiyyəm kiçik şeirdir,
Əziz müəllimim, bağışla məni.

Təbriklər, gül dəstələri bir-birini əvəz edirdi... Yubilyarın özüna söz verildi. O, tribunaya qalxdı. Sasında bir titrəyiş vardı. Mən onu heç vaxt belə həyəcanlı görməmişdim. Mir Cəlal müəllim üzünü salondakılara tutub:

– Əziz yoldaşlar, – dedi, – burada çıxış eləyən yazıçı dostlarıma da, sizə də ürəkdən təşəkkürlərimi yetirirəm. Sağ olun ki, məni sayıb yubileyimə gəlmisiniz. Açıq deyim, tərif bir az çox oldu. Məni utandırdınız. Çalışacağam ki, deyilənlərə layiq olum – həm yazıçı, həm də pedaqoq kimi. Mən burada özüna həmişə ustad saydığım böyük Mirzə Cəlilin bu sözlərini yada salmaq istəyirəm. O deyirdi: "Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda xidmət etməkdir. Bu ola görə hər bir qələm sahibinin amalı".

Mənim də amalım həmişə xalqa xidmət olub. Hələ çox borcluyam xalqıma. Ömrümün qalan illərini də onun xoşbəxtliyi yolunda əsirgəməyəcəyəm. Bir daha hamınıza minnətdarlığımı bildirirəm.

Həmin ehtişamlı may axşamı Bakının bir vaxtlar əlçatmaz sandığımız ədəbi mühiti, mədəni həyatı ilə yenicə tanış olmağa başlayan tələbələrin yaddaşında silinməz izlər qoydu. İndinin özüna belə köhnə dostlar – o uzaq illərin tələbələri bir yerə yığışanda Bakıya gəldiyimiz ilk illəri, bizim üçün hadisəyə çevrilən o möhtəşəm gecəni kövrək duyğularla anır, bir şəxsiyyət kimi yetişməyimizdə canını, qanını qoyan müəllimlərimizi hörmət və ehtiramla yad edir. Bu sırada Mir Cəlal müəllimin ayrıca yeri, istək mərtəbəsi var.

O öz adını hər birimizin qəlbinə nurlu hərflərlə nəqş edib. Unudulmaz müəllimimiz, gözəl sənətkarımızın işiqlı obrazı xeyallarımızdan gələcək illərə boylanır. Fikrimizdə isə hamımızın eyni vurğu ilə dilə gətirdiyimiz sözlər qanadlanır: "Üreyinə ürək çatmazdı, bir işiç idi Mir Cəlal müəllim!"

***

Xalqımız öz sənətkar, alim oğlunun xatirəsinə əziz tutur.

Böyük ədibin yaradıcılığı orta və ali məktəblərdə geniş tədris olunur, əsərləri təkrar-təkrar nəş edilib gələnlə nasillərə çatdırılır.

Bakı – ürəkdən, candan sevdidiyi doğma paytaxtımız qələm dostları Səməd Vurğun və Mehdi Hüseynlə birgə ona da qəlbində yer verib. İndi Bakının ən gözəl küçələrindən biri ölməz yazıçının adını daşıyır və qismət belə gətirib ki, mən bu küçənin sakini olmuşam. Hər dəfə evlərin divarlarına vurulmuş "Mir Cəlal küçəsi" lövhəsini görəndə qanadlanır. Qəlbimdən bir ses qopur: "Salam, Mir Cəlal müəllim! Salam, ustad!".

MİR CƏLAL MƏKTƏBİ

Yazıçılar arasında adını tez-tez eşitdiyim Mir Cəlal müəllim 1956-cı ildə Bakı Dövlət Universitetinə daxil olarkən məndən həm qəbul imtahanı götürdü, həm də elə həmin il "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" kursundan mənə dərs deməli oldu. Bu başdan xatırladım ki, Mir Cəlal müəllimin özünəməxsus dərskeçmə üsulu vardı. O, ənənəvi tədris üsulunun tələblərinə çox hallarda riayət etməzdi. İki qoşa saata bir mövzunu uzun-uzadı danışmaq əvəzinə 40-45 dəqiqəyə mövzunun mahiyyətini yığcam və aydın şəkildə açar və çox təbii şəkildə müəllim-tələbə rəsmiçiliyindən kənara çıxar, ədəbiyyatın həyatla bağlılığından danışar, klassiklərimizdən maraqlı misallar gətirərdi. Gətirdiyi misalların əksəriyyəti Mirzə Cəlil və Ə.Haqqverdiyevdən olardı. O, Mirzə Cəlili yeni realist ədəbi məktəbin banisi, Ə.Haqqverdiyevi isə yeriyan Azərbaycan adlandırır.

Mir Cəlal müəllim dərs keçən vaxtı əlində iri bir açar sinif böyü aram-aram o baş-bu başa gəzinər, tələbələrəndən birini yazı taxtasına çıxarar, özü də arxa cərgədə dayanıb əlini biriminin çiyinə qoyar, qabağa çıxardığı tələbənin təqəüd alıb-almamasını, valideynini soruşar, tələbə danışdıqca fikir verər, danışığına görə hansı rayondan olduğu ilə də maraqlanardı. Hətta o rayondan hansı ziyalı və ya yazıçı, şair yetişdiyini də soruşardı.

O, bir müəllim kimi heç vaxt özünü rəsmi aparmazdı, çox tezlilə tələbələrə qaynayıb-qa-

rişar, bəzən yüngülcə zarafat da edərdi. Onda Mirzə Cəlil yumuru güclü idi. Gözlərində və dodaqlarında bir təbassüm oynar, boğazını azca qabağa uzadar, sonra yumşaq, bir az satirik, bir az da gülməli bir əhvalat danışardı. Bütün bunları ədəbiyyat üçün səciyyəvi olan tiplərlə əlaqələndirərdi. Evdə işləmək üçün hərəməzə bir hekayə tapşırar, təhlili haqqında yığcam və aydın izahat verərdi. Deyərdi:

– Hekayenin məzmununu yox, yazıcının mövzueçmə qabiliyyətini, onu necə işləmə bacarığını və bir də tipikləşdirmə və ümumiləşdirmə məharətini öyrənin, əsərdə bunlar yoxdursa və ya zəifdirsə, demək, o əsərdən danışmağa dəyməz.

Bir dəfə bizə mövzu paylananda xahiş elədim ki, icaza verin sizin hekayələrdən birini təhlil eləyim.

– Hansını? – deyə soruşdu.

Onun mülayimliyindən istifadə edib dedim: – Sizin "Matişka" adlı gülməli bir hekayənin var. (Bu hekayəni mən onun 30-cu illərdə latın əlifbası ilə çıxan kitabından oxumuşdum. Sonrakı kitablarına daxil eləməmişdi).

Mənim, bəlkə də, qəfildən "Matişka" hekayəsini xatırlatmağmdan əvvəlcə bir az tutuldu, ciddiləşdi, sonra xeyli güldü və dedi: – Həyatımızda belə tiplər indi də var...

Mir Cəlal müəllim sadə hekayələrdə sadə adamların dili ilə gizli mətləblərə toxunur, açılmamış sirləri açardı. Onda Mirzə Cəlilə xas olan "adi əhvalatlarda böyük həqiqətləri" açmaq

məharəti vardı. Ömrünün və fəaliyyətinin çox hissəsini Azərbaycan Dövlət Universitetinə bağlayan Mir Cəlal müəllim gözəl pedaqoq, tərbiyəçi və təşkilatçı olmaqla yanaşı, həm də sanbalı dərslilər müəllifi idi: "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (prof. Pənah Xəlilovla birlikdə), "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (prof. Fəridun Hüseynovla birlikdə) dərslilərini yazıb iki dəfə təkrar nəşr etdirdi. XX əsr ədəbi məktəblərinin sistemli təsnifi, tədqiqi və öyrənilməsi Mir Cəlal müəllimə məxsusdur. O, Füzulidən də yazanda, S.Vurğundan da yazanda böyük ədəbiyyatdan bəhs etdiyini unutmazdı. Hər ikisinə yüksək amalla yanaşardı. Onun "Klassiklər və müasirlər" əsəri də belə yaranmışdı.

Mir Cəlal müəllimin yazısı kimi söhbəti də yığcam, tutarlı olardı, atalar sözüne bənzər ifadələri həmişə yadda qalar və çox vaxt müəllimlərin dilindən düşməzdi. Adamlarla qısa ünsiyyətdə olmaqla onların xasiyyətini tez öyrənər, hətta bir-iki atmaca ilə fikrini ifadə edərdi. Müəllimlər arasında ən çox hörmət bəslədiyi (əlbəttə, hamıya hörmət və ehtiramla yanaşırdı) və övladı qədər sevdiyi özünün yetirməsi professor Fəridun Hüseynov idi. Fəridun müəllim saf insani keyfiyyətləri ilə mənəvi paklıq mücəssəməsi idi. Mir Cəlal müəllim kafedra ilə bağlı nə iş olsa, Fəridun müəllimlə məsləhətləşər, onun fikrini öyrənərdi. Mən Fəridun müəllimlə düz 30 il dostluq, yoldaşlıq və qonşuluq etmişəm. Elə gün olmazdı ki, Fəridun müəllim Mir Cəlal müəllimdən söhbət salmasın. Mir Cəlal müəllim bizi həmişə bir yerdə görər və gülümsəyib soruşardı:

– Qardaşındı?

Fəridun müəllim də gülümsəyər və başının işarəsi ilə təsdiqlərdi. Fəridun müəllim laborant vəzifəsində az maaşla işləyəndə maddi ehtiyacını qətiyyətlə hiss etdirməzdi. Mir Cəlal müəllim onun Yasamalda yaşadığını biləndə deyərdi:

– Fəridun! Sən ya evi universitetin yaxınlığında dayışıdır, ya da bir mağasın al.

Halbuki Fəridun müəllimin aldığı maaş heç onun yeməyinə çatmırdı. Bilmirdik, Mir Cəlal

müəllim zarafat eləyir, yoxsa həqiqətən ciddi deyir. Mir Cəlal müəllim icaslarda, müxtəlif yığıncaqlarda az danışar, amma sanballı, tutarlı və müdrik danışardı. Bəzən yuxarı idarələrin, nazirliklərin süründürməçiliyindən söhbət düşəndə, giley-güzar olanda Mir Cəlal müəllim əlində ya açar, ya da qələm ciddi bir görkəm alıb kəskin şəkildə deyərdi:

– Qardaş! Hökumət var, dövlət var, onlara demək lazımdır ki, bu idarələrə ağıllı, işbilən, işbacaran adam qoysunlar. Təhsil Nazirliyində gərək təhsilli, alim adamlar əyləşsin, – bu vaxt üzünü Fəridun müəllimə tutub:

– Fəridun, sən get, Xəlid getsin, Cəlal getsin, biriniz o nazirin yerində əyləşin, bu elm ocaqlarına rəhbərlik edin...

Müəllimlər yaxşı bilirdilər ki, nazirliklərə adamları necə təyin edirlər. Odur ki, Mir Cəlal müəllimin sözlərini zarafata salırdılar. Fəridun müəllim isə gülə-gülə: – Ay Mir Cəlal müəllim, bizi ora qoyan kimdir.

Əlbəttə, bu yazıçı Mir Cəlalin arzuları idi.

Mir Cəlal müəllim, bir qayda olaraq, işdən çıxanda yanında bir-iki müəllim bulvara düşər, dəniz havasında xeyli gəzər, yorğunluğa çıxandan sonra bəzən müəllimləri də evinə aparar, öz doğmaları kimi onlarla nahar edər və sonra yola salardı.

Mir Cəlal müəllim qabiliyyətli, zəhmətkeş cavanları görəndə, yolda rastlaşanda dayanıb kefini soruşar, sonra da onlara ürək-dirək verərdi. Onun hörmət etdiyi gənclərdən biri də Teymur Əhmədov idi. Ömrünün çox hissəsini Nəriman Nərimanovun həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsinə sərf edən Teymur Əhmədovu görəndə Mir Cəlal müəllim ayaq saxlayıb əlini onun çiyinə qoyur, hal-əhval tutar, yanındakılara göstərib deyərdi:

– Bunu tanıyırsan, Azərbaycanın ən qeyrətli oğullarındandır. Nəriman Nərimanovu bu kişi müllətə qaytardı. Ona hamı borcludur. Sonra da:

– Teymur, oğul, gəl universitetə, sənin yerin universitetdir, – deyərdi – Teymur da:

– Sağlıq olsun, gələcəm, – deyib vəd verər, amma gəlməzdi.

Mir Cəlal müəllim savadlı, qabiliyyəti gəncləri görəndə:

– Bala, sən, onsuz da, elm adamsan, gətir elmi işini “yeridək”, niyə yubanırsan? (Zarafatla söylədiyi “yeridək” sözü “dissertasiyanın müdafiəsini təşkil edək” demək idi).

Mir Cəlal müəllim işıqlı adam idi. Həmişə cavanlarla oturub-durar, yeri gələndə ziyafətlərdə onlarla aylaşib bir az da içər, az-az, şirin-şirin danışmağı da sevərdi. Yeməkdən söhbət düşəndə deyərdi: – Həmişə hansı mey-və yetişdisə, novbar eləyin, ən gözəl nemət meyvədir. Tutun vaxtında tut yeyin, əncir vaxtında – əncir. Bunlar insanın sağlamlığıdır.

Biz, Mir Cəlal müəllimin yetirmələri 20-30 il onun əhatəsində olmuşuq. Bizə ədəbiyyatşünaslığın əsaslarından dər deyib, sonralar da özümüzün onun yetirmələri kimi yanında olmuşuq, həm müəllimimiz kimi, həm də özümüz sonralar müəllim kimi Mir Cəlal müəllimi hər gün görüb, onunla həmsöhbət olub ondan məsləhət almışıq.

Mir Cəlal müəllim ədəbiyyat aləmində həyat həqiqətlərini əks etdirən gözəl hekayələr, povestlər və romanlar müəllifi, ədəbi-nəzəri fikir yönündə ədəbiyyatşünaslığın əsasları kursunu yaradan nəzəriyyəçi kimi dərslik müəllifi, klassiklərimiz və müasirlərimiz haqqında onlarla monoqrafiyanın, yüzlərlə məqalənin müəllifi və nəhayət 52 il (1926-1978) pedaqoji sahədə fəaliyyət göstərmiş müəllim kimi ədəbi fikir və maarifçilik tarixində silinməz iz qoymuşdur.

Mir Cəlal müəllimin bu istiqamətdə fəaliyyəti haqqında monoqrafiyalar yazılmış, məqalələr çap olunmuş, dəyərli fikirlər söylənmişdir və yenə də yazılacaqdır.

Bu qənaətimə bircə onu əlavə edim ki, orta əsr filosoflarının biri ədəbi sirmaları üç qismə bölürdü: daha çox araşdırılmalı məşğul olanları qarışqaya, ədəbi əsərlərdə ilk növbədə nöqsan axtaranları torquran hörmüçyə, əsərin mahiyyətini, məğzini seçib dəyərləndirənləri

arı kimi şirə çəkənlərə bənzədirdi. Mir Cəlal müəllim bax bu üçüncüdə idi. O nə arxivlərdə əllaşirdi, nə də kimsənin əsərində qüsur axtarırdı. O, arı kimi əsərin cəhdini, məğzini, nə dərcədə cəmiyyəti üçün dəyərliliyi və məqbul olduğunu ortaya qoyardı.

Bizim bu kiçik yazımızda məqsədimiz ədəbin əhatəsində olduğumuz illərdə ondan eşitdiyimiz yaddaşımızda qalan bəzi kəlamlar, zarafatları, hətta eyhamları ayrı-ayrı klassiklərimiz haqqında dediyi çox tutarlı fikirləri oxucularla bölüşməkdir.

Bu xatirələrimizin bəziləri çap olunmayıb, yaddaşlarımızda yaşayır. Ola bilsin başqalarının yaddaşında bir qədər fərqli olsun, bu da təbiidir. Mənim və müəllim yoldaşlarının da, xüsusilə prof. Fəridun Hüseynovdan eşitdiklərimi oxucularla bölüşməyə istəyirəm.

Öncə deyim ki, klassik ədəbiyyatımızı mükəmməl bilən Mir Cəlal müəllim Nizami, Nəsimi, Füzuli, Axundov, Mirzə Cəlil, Sabir, Haqverdiyev, Cavid, Cabbarlı, S. Vurğun və H. Mehdiyənin söz düşəndə onlardan ürək dolusu danışardı. Bəzən iki-üç sözlə yaradıcılıqlarını əla dəyərləndirərdi ki, o sözlər indi də yaddaşlarda yaşayır.

Mir Cəlal müəllim hələ 1940-cı illərdə dahi Nizaminin hekayələrini həm dilimizə çevirir, həm də onların motivləri əsasında yeniyetmələri düşündürən hekayələr yazırdı. Nizamiyə həyrətini gizlətmirdi. Cəmiyyət üçün, xalq üçün, həm də bütün dövrlər üçün nə lazımdırsa Gəncəli Nizami deyib.

Onun M. Füzuli haqqında yazdığı monoqrafiyanı Füzuli xəzinəsinin açarı adlandıırırlar. Ən çox sevdiyi Mirzə Cəlildən söz düşəndə deyərdi: Mirzə Cəlil böyük münəqqid idi, biz yazı-pozunu ondan öyrənmişik. Ə.Haqverdiyev haqqında deyərdi: “Əbdürrəhim bəy yeriyən Azərbaycanlıdır”. Düşündəndə bu, zahirən adi, amma qeyri-adi cümlədə çox dəyərli bir ümumiləşmə mövcuddur.

Haqverdiyev “Xortdanın Cəhənnəm məktubları”nda, “Maralların” da yaratdığı tiplərin

xasiyyətlərini ətraflı öyrənmək üçün onların yaşadığı kəndə, şəhərə gedir, kimliyini ətraflı öyrənir. “Hətta Cəhənnəmə səfər” edir, o tiplərin cəhənnəmdə necə əzab çəkdiklərini görür, onları danışırdır. O fırlıdaq tiplər öz günahlarını ağlaya-ağlaya boyunlarına götürürlər. Beləliklə, Haqverdiyev o zamankı bütün Azərbaycanı gözə-gözə xalqın içərisinə dərəcəli haşerət və tüfeyilləri yerində öyrənib ifşa edirdi. Məhz buna görə də Mir Cəlal müəllim Əbdürrəhim bəyi yeriyən Azərbaycan adlandırdı.

Mir Cəlal müəllimin böyük hörmət göstərdiyi və hətta haqqında “Yolumuz hayandır?” adlı dəyərli romanı yazdığı M.Ə.Sabir idi. Məllətdən söhbət düşəndə deyərdi: “Qardaş, bu məllətdə bu gün də Sabir lazımdır...”

Hüseyn Cavidənin söz düşəndə Mir Cəlal müəllim ciddi bir görkəm alar, başı ilə təsdiqləyə-təsdiqləyə deyərdi: Cavid əfəndi böyük sənətkar olmaqla bərabər böyük şəxsiyyət idi... Xeyli fikirləşib xatirə də danışırdı. Qonşu idik, bəzən axşamlar əlində balaca əsa biza gələr və deyərdi: “Komsomol, yığışıl düşək bulvara, bir az gazək... Bir dəfə də gələndə gördü ki, yazıram: “Komsomol, nə yazırsan?” Dedim: gənc şairlərin ilk kitabları haqqında bir şey yazmaq istəyirəm. Cavid əfəndi dedi: “Komsomol, Füzulidən yaz. Onda yaşayarsan”. Cavidin məsləhəti ilə mən Füzuli sənətkarlığını yazmağa girişdim. Nəriman Nərimanov 1930-cu illərdə siyasət və ədəbiyyat aləmindən tamamilə yığışdırılmışdı. Mir Cəlal müəllim həmin illərdə cəsarətlə N. Nərimanovun yaradıcılığı haqqında geniş və dəyərli iki məqalə yazdı.

Mir Cəlal müəllim XX yüzillikdə Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığını mükəmməl öyrəndikdən sonra “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” monoqrafiyasını və dərsliklər yazdı. XX əsr ədəbi irsimiz Mir Cəlal müəllimin adı ilə bağlıdır.

Mir Cəlal müəllim “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” dərsliyinin üzərində işləyəndə arabir kafedrada qeyri-rəsmi söhbətlər edir, müəllimlər klassiklərin bəzi nəzəri fikirlərinə münasibətlərini bildirirdi. Belə söhbətlərin birində müəllimlərdən biri realizm, romantizm, sentimentalizm və s. bir-bir sayıb, onların hər birinin yaranıb yayılma tarixinə nəzər salmağı tövsiyə edirdi. Söhbət xeyli çəkdi, əlbəttə, dəyərliliyi fikirlər də səsləndi... Adətən, belə söhbətləri Mir Cəlal müəllim yekunlaşdırırdı. O, gülümsəyib dedi: “Bu dedikləriniz çox yaxşı, amma bu izmlər ki var bunlar cühd alimlərinin uydurmalarıdır, qardaş, gedin ədəbiyyat tariximizi oxuyun”. Hamı gülüşüb dağılışdı.

Mir Cəlal müəllim sovet dövrü yazıçılarından Səməd Vurğun və Mehdi Hüseynlə xüsusi dostluq edir, onların yaradıcılığına da hörmət və ehtiramla yanaşırdı. Səməd Vurğundan söz düşəndə deyirdi: “Səməd Vurğun əlində qələm alanda kağız korlamırdı”. Bu adı cümlədə böyük həqiqət vardı. Doğrudan da, Vurğunun əlyazmaları ilə tanış olanda görürsən ki, bir səhifəlik şeirdə və ya poemanın bir səhifəsində bir, və ya iki sözü daha münasib sözlə dəyişdirib saatlarla bəziləri kimi misra üstündə əlləşməyib.

Mir Cəlal müəllim hətta Səməd Vurğun haqqında “Yeni şeirin manifesti” adlı monoqrafiyanı da yazdı və “Komsomol poeması”nı xüsusi dəyərləndirdi.

Mir Cəlal müəllim vaxtilə Vurğunla Gəncədə tanış olmuş, Gəncə ədəbi mühitində fəaliyyət göstərmişdir. Söhbət düşəndə Vurğunun həm səxavətindən, həm də fitri istedadından ürək dolusu danışırdı.

İki söhbəti indi də yadımdadır: “1954-cü ildə Moskvada SSRİ Yazıçıların II qurultayına toplaşmışıq. Mehmanxanada qalırdıq. Şəhər qalxıb yuyunmağa hazırlaşırıdm. Sabit Rəhman qabağımıza çıxdı, görüşdük üzümə baxıb dedi: “Mir Cəlal, sənə nə olub, ağzın belə ayaq. Sabit Rəhman zarafatından qalmazdı. Dedim: “zarafatından əl çəkmişəm”. Dedi: “zarafat eləmirəm, o güzgü, o da sən, get bax”.

Güzgüyə yaxınlaşdım, doğrudan da, ağzım əməlli-başlı ayılmışdı. Nümayəndəmizin

başçısı Səməd Vurğuna xəbər verdilər, yanına gəldi, vəziyyətimi görüb dedi: Mir Cəlal, gəl səni bu saat Kremlin xəstəxanasına düzəldim, yaxşı-yaxşı müalicə olun. Səməd Vurğun o illərdə çox tanınmışdı, İttifaqda böyük hörməti vardı. Dedim: Səməd, mənə xəstəxana lazım deyil, mənə elə bu gün qatarla Bakıya yola sal". Elə həmin gün Vurğun mənə Bakıya yola saldı. Bakımın kəndlərində qohumlardan yaşlı qadınlar vardı, türkqarəni yaxşı bilirdilər. Birini yanına gətirdilər, üzümə baxıb dedi: bir ay ancaq qatıq ye. On gün çörəksiz yeyərsən, sonra azca çörək də doğrayarsan. Başqa heç nə yemə. Kənddən iki-üç gündən bir sərnəcdə qatıq gətirdilər, bir ay qatıq yedim. Bir həftədən sonra ağzım da düzəldi, səhhətim də yaxşı oldu, o vaxtdan 20 il keçir, təzyiq bilmirəm nə olan şeydir. Qardaş, xalq təbabəti belədir".

Mir Cəlal müəllim Səməd Vurğunun səxavətindən söz düşəndə deyərdi: Səməd Vurğun cibinin düşməni idi, görüşlərdə, məclislərdə birinci Səməd əlini cibinə salardı. Yadımdadır, bir axtarıstı mənə zəng vurub dedi: Ay Mir Cəlal, saat 8-də İnturistdə ol, görək nə var, nə yox. Səməd İnturistə dəvət elədi, demək qonaqlıqdı, görək cibi dolu gedəsən. Birdən dedi: Mir Cəlal get hesabı köş.

Evdə olandan cibimə qoyub getdim İnturistə. 7-8 nəfər vardı. Mehdi Hüseyn, Süleyman Rəhimov, Cəfər Xəndan, Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahimov, Osman Sarıvəlli, nə bilim daha kim. Oturub yeyib-içməyə, söz-söhbətə başladım. Söhbət, əlbəttə, ədəbiyyat ələmindən gərdirdi. Səməd dünya ədəbiyyatını, tarixi, incəsənəti həmişə öyrənir, öyrəndiklərini də belə məclislərdə söyləyərdi. Söhbət saat birə çəkdi. Gözləyirdik görək bu qədər yemək-içməyin hesabını kim verəcək. Süleyman Rəhimov dönüb qulağıma dedi: Evdə bir şey qalmadı, olan-qalanı cibimə qoymuşam".

Həmən Səmədin son sözünü, haqq-hesabı kimin ödəyəcəyini gözləyirdik. Birdən Səməd dedi: Narahat olmayın, hesab ödənilib, qalxın gedək. Yaxşı əhvali-ruhiyyə ilə İnturist-

dən çıxdıq, maşınlara oturub Azneftin qabağında filarmoniyaya doğru qalxdıq.

Filarmoniyayı xeyli keçmişdik qabaqda Səmədin maşını dayandı. Səməd maşından düşdü, biz də düşdük. Burada bir nəfər gözətçi əynində brezent plaş, əlində köhnə bir tüfəng dayanmışdı. Səməd gözətçidən soruşur: qardaş, burda nəyi qoruyursan? Gözətçi: Bilmirəm, qoyublar gözləyirik.

– Burdan nə qədər maaş alırsan?
– 300 manat verirlər.
– Neçə uşağın var?
– Səkkiz nəfərlik.
– Bə necə çatdırırsan bu az maaşın?
– Gündüz də bir yerdə işləyirəm, birtəhər dolanırıq.

– Çıxart görüm bu plaşın mənə olarmı?
– deyib Səməd plaşın düymələrini açdı. Kişi bizim nəsə zabıtlı-vəzifəli adam olduğumuzu düşünüb şübhəli-şübhəli brezent plaş çıxarıb Səmədə verdi. Səməd plaşı yerə sərrib, üzünü bizə tutub dedi: Kimin cibində nə varsa, çıxarıbura töksün, bir manat saxlasanız, rüsvay etməyəcəm. Kimin cibində nə varsa qəpiyəcən çıxarıb verdik Səmədə.

Səməd heç saymadı da pulları, tökdü plaşın üstünə, bir tiğ pul yığılmışdı. Səməd əlini kişinin çiyinə qoyub dedi: qardaş, yığışdır bu pulları, apar hələlik uşaqları dolandır. Allah kərimdir. Maşınlara oturdum. Kişi hələ də arxamızca bizə baxırdı. Səxavətdə Səmədin əvəzi yoxuydu.

Bir dəfə qatarla Moskvadan Bakıya gəlirdik. Vaqonda şairlər qafiyə yarışını keçirirdilər. Mənim adım gələndə xeyli həmkafiyə saydılar, söz qurtardı. Birdən qatar fit verdi. Bələdçinin səsi gəldi: Stansiya Sanqaçal. Səməd tez çıqırdı: Ay Mir Cəlal, Mir Cəlal! Stansiya Sanqaçal, – deyib qafiyə yarışını uddu.

İstər Bakıda olsun, istər İttifaqda, istərsə xarici məmləkətlərdə, Səməd hər məclisdə sözü ötkəm, sayılıb seçilən, sözü tutulan adam idi: harada olur-olsun özünü nüfuz qazana bilirdi.

Mir Cəlal Mehdi Hüseyni tələbkar və məhsuldar yazıçı və ciddi şəxsiyyət adlandırdı.

Mir Cəlal müəllim 45 ilə yaxın universitetdə müəllim işləmiş, 17 il rəhbərlik etdiyi kafedranın müəllimlərinin hörmət və ehtiramını qazanmış, özü də onlara hörmət və qayğı ilə yanaşırdı. Tələbələrindən təzə kitabını, mətbuatda bir yazısını görəndə sevinər, təbrik edə və deyərdi: qardaş, belə gənclər ədəbiyyatımızın sabahıdır, onlara qayğı göstərmək lazımdır.

Pənah Xəlilov, Firidun Hüseynov, Xəlil Əlimirzəyev, Təhsin Mütəllimov, İnaət Bəkdaşi, Cəlal Abdullayev, Abdulla Abbasov Mir Cəlal müəllimin qayğısı ilə doktor-professor oldular.

Kafedranın dosenti predmetini mükəmməl bilən və onu pedaqoji prinsiplər əsasında yüksək səviyyədə tədris edən Yolçu Piriyev haqqında deyərdi: "Yolçu müəllimdə müəllim şəxsiyyəti var". Mir Cəlal müəllim imtahanlarda uşaq kəsən müəllimlərdən xoşu gəlməzdi. Deyərdi: "Qardaş, uşaq 10-11 il orta məktəbdə oxuyub, qəbul imtahanı verib universitetə girib, yəni bir üç də bilmir, onda, görünür, siz yaxşı dərslər keçməmişiniz.

O özü də uşaq kəsməzdi. Bilməyəndə də yola verər, uşağın ailə vəziyyətini soruşar, dolanması ilə maraqlanardı. Mir Cəlal müəllim heç vaxt uşaq tapşırmazdı. Amma ona xahişə gələnlər valideynləri də boş yola salmazdı. Valideynin dolanmasını, ailə vəziyyətini soruşub öyrənər, sonra müəllimlərdən birini çağırıb deyərdi: Firidun, Xəlil, ya da Təhsin bu valideynlə söhbət elə, onun uşağının vəziyyətini öyrən, yola verin. Müəllimlər Mir Cəlal müəllimin xasiyyətini yaxşı bilirdilər və valideyni razı yola salırdılar.

Prof. Firidun Hüseynov Mir Cəlal müəllimin yanında çox olurdu. Mir Cəlal müəllim onun xatirini çox istəyir, kafedranın bəzi işlərini ona tapşırırdı. Mir Cəlal müəllim dünyasını dəyişdikdən sonra kafedranın rəhbərliyinə Firidun müəllim seçildi.

O, həmişə Mir Cəlal müəllimdən maraqlı söhbətlər edərdi, bəzilərini lentə də alınırdı. Onlardan bir gülməlisini deməliyəm. Günlərin birində bir nəfər gəlib Mir Cəlal müəllimi görmək istədiyini bildirir. Müəllimlər Mir Cəlal müəllimin otağını (o illərdə universitet indiki İqtisadiyyat Universitetinin binasında olurdu) göstərib deyirlər: odur, otaqda o başda oturan Mir Cəlal müəllimdir. Həmin adam icazə alıb içəri keçir. Mir Cəlal müəllim həmişə olduğu kimi güman edir ki, yəqin valideyndir, uşaq tapşırmağa gəlib... Hə, buyurun, uşağınız oxuyur? Adam əlləri döşündə bir az da qabağa əyilib çox utancaq vəziyyətdə deyir: Mir Cəlal müəllim! Mən uşaq tapşırmağa gəlməmişəm, uşaq diləməyə gəlmişəm. Mir Cəlal müəllim qaşlarını çatıb təəccüblə: Mən Sizi başa düşmədim, mən Sizə uşaq verməliyəm? Bir az aydın danışın görüm mətləbiniz nədir? Adam xacələt çəkə-çəkə boynunu büküb deyir: – Mir Cəlal müəllim mənim beş qızım var, ancaq oğlum yoxdur. Sizdən oğul istəyirəm. – Mən başa düşə bilmirəm, mən sizə necə oğul verə bilərəm? Sizi mənim yanına kim göndərib? Adam: Mir Cəlal müəllim təsadüfən bir məclisdə Sizin yaxın dostunuzla görüşdüm. O, sizin çox köklü imam nəslindən olduğunuzu, həmişə dilayininiz qəbul olduğunuzu dedi. Dedi ki, Mir Cəlalın duası çox kəsərlidir. Siz onun yanına gedin, o istəsə, Sizin oğlunuz olar. Bax bu niyyətlə Sizin hüzurunuzla gəlmişəm. Mənə əlac edin, Mir Cəlal müəllim!

Kişini göndərən alimlərimizdən biri imiş, onun Mir Cəlal müəllimlə bəzən zarafatları olmuş. Bu adamı da o göndərib. Mir Cəlal müəllim dostunun zarafatını başa düşüb üstünü vurmur. Kişinin də qəlbini sındırmaq istəmir. Bir az kişinin yazıq görkəmini seyr edib ciddi görkəm alıb deyir: Kişi, ... yatan-da başına papaq qoy yat... inşallah oğlun da olar... bəli, nağıllarda olduğu kimi.

Həmin kişi bir ildən sonra yenə də Mir Cəlal müəllimin qəbuluna gəlir, icazə alıb içəri girir və Mir Cəlal müəllimin əlini sıxıb oturur.

Amma indi yazıq-yazıq yox, kişi kimi oturub Mir Cəlal müəllimin nurani çöhrəsinə doyuncə tamaşa edir. Mir Cəlal müəllim təəccüblə kişinin üzünə baxıb soruşur: Hə, buyurun görək mətləbiniz nədir? Bizdə uşağınız yoxdur? Kişi çox qürurla: ay qurban olduğum imam övladı! Uşağım oxuyacaq, deyəsən, məni tanımadınız?

Axı, mən bir il bundan əvvəl Sizin yanınıza gəlib beş qıza bir qardaş dilədim... deyəsən, unutmusunuz. Mir Cəlal müəllim keçən il dostunun elədiyi zarafatı yadına salıb soruşdu: bəs nə oldu, oğlunuz oldu? Kişi qürurla: Qurbanın olum seyd, Sizin duanızla oğlum oldu. Gəlmişəm Sizin əlinizi öpüm, minnətdarlığımı bildirim.

Mir Cəlal müəllim əvvəlcə təəccüb elədi. Sonra da kişini təbrik elədi. Xoşbəxt olsun... Bas adını nə qoydunuz? Kişi: adını Cəlal qoyduq. İstədik Mir Cəlal qoyacaq, cəsarət eləmədik. Mir Cəlal müəllim: sizi təbrik edirəm, xoşbəxt olsun, böyüyüb bizim də tələbəmiz olsun.

Kişi Mir Cəlal müəllimin əllərini öpüb: Siza nə eləyir ki, ürəyinizcə olsun, mən də rahat olum. Mir Cəlal müəllim: Kişi, elə Siz də rahat oldunuz, mən də... Kişi sevinə-sevinə, Mir Cəlal müəllimin qarşısında əylə-əylə dalı-dalı qayıpa doğru addımlayıb getdi...

Bir müəllim kimi çox sadə və təbii davranan Mir Cəlal müəllim rəsmi və qeyri-rəsmi söhbətlərdə bəzən çox cəsarətli və hətta hökmli danışdı. Gedib rektorun qarşısında məsələ qaldırardı: – Qardaş, bu kafedraların laborantları səhərdən axşama kimi işləyirlər, kafedranın ağır yükü onların üzərinə düşür, onların məaşını artırmaq lazımdır. Rektorlar akad. Şofaət Mehdiyev, akad. Faiq Bağırzadə Mir Cəlal müəllimin sözünü ciddi qəbul edərek yera salmazdılar.

Qeyd edim ki, 1950-1960-cı illərdə ölkədə bir "mülayim" iqlim yaranmışdı. Uzun illər diktatura rejimindən xilas olan cəmiyyət indi də azadlıq pərdəsi altında yeni bir bürokratiya mənşəsinə əzəlirdi. Get-gedə mə-

mur soyuqqanlılığı və laqeydlik, insanların idarələrin qapı arxasında günlərlə saxlanması, "get, sabah gəl"lər bezdirdir, yuxarı təbəqələrə qarşı dedi-qodular baş alıb gedirdi. Bu narazılıqlar ali məktəblərdə daha çox hiss olunurdu.

Xruşov-Brejnev rejimləri yerli məmurların əl-qolunu açmışdı. İstər yuxarı, istərsə aşağıda oturan məmurlar öhdəsinə düşən ən adi bir işi də vaxtında yerinə yetirmirdilər. İdarə və məmur laqeydliyindən, bəzən ziyalı təbəqəsi boş vaxtlarını bu süründürməçilikdən danışırdılar. Belə söhbətlərin birində Mir Cəlal müəllim üzünü müəllimlərə tutub dedi: qardaş bu nazirlər işləmirlər, oturub şəxsi işləri ilə məşğul olurlar. Biriniz gedin oturun orda, işi qaydaya salın. Müəllimlər güldülər və dedilər: Ay Mir Cəlal müəllim, bizi o nazirliyin qapısına buraxırlar ki, gedib sözü müzi dəyək, Siz hələ vəzifədən danışırsınız. Bilmək olmurdu Mir Cəlal müəllim sözü həqiqətəni deyir, yoxsa zarafat edir.

Mir Cəlal müəllimin maraqlı atmacalığını bizi həm təəccübləndirir, həm də doyuncə güldürürdü. Ayda 105 manat maaş alan Firdun müəllim hətta kirədə qalırdı. Mir Cəlal müəllim onu kafedrada görməyəndə deyirdi: "Firdun, sən ya universitetin yaxınlığından bir ev al, ya da məşın al. Uzağa gedib-gəlmək sənə çətindir". Ədibin bu sözü gülüşməyə səbəb olurdu. Firdun deyirdi: "Mir Cəlal müəllim! Siz lap cənnətdən danışırsınız. Ev almaq, ya məşın almaq bizim heç xəyalımıza da gəlməz..."

Firdun müəllimlə mən 7-ci mikrorayonda olduğumuzdan universitetə birlikdə gedib gəlirdik. Mir Cəlal müəllim bizi bəzən birlikdə görəndə deyirdi: Firdun, Qara sən qardaşındır?

Firdun müəllim gülüb deyirdi: Mir Cəlal müəllim, elə qardaş kimiyik...

Bir gün Mir Cəlal müəllim, Firdun müəllim, Camal (Əhmədov) müəllim və mən "Nefçilər" prospekti ilə Azneftə doğru gedirdik. 27 nömrəli aptekin qabağında kitab satılırdı. Mir

Cəlal müəllim dayanıb kitabları gözdən keçirdi. Kitablardan arasında mənim tərtib elədiyim 2 cildlik "Azərbaycan uşaq antologiyası" kitabları da vardı. Mir Cəlal müəllim kitabı götürüb vərəqlədi, mündəricatına baxdı. Kitabda Mir Cəlal müəllimin hekayələri də vardı, dönüb bizə tərəf dedi: "Gənclik" nəşriyyatı yaxşı kitablara buraxır. Titul səhifəsinə baxanda mənim adıma görüb dedi: – Bu kitabları sən tərtib eləmişən? Bəs bizə niyə verməmişən. Sən çox yaxşı iş görmüşsən – sonra dönüb Firduna dedi: Firdun, sən qardaşın çox xeyirxah iş görüb. Camal müəllim əlavə elədi: Mir Cəlal müəllim, belə 2 cildlik antologiya ilk dəfə çıxır, gərək Qara müəllim antologiyasını yusun. Gördüm Mir Cəlal müəllim əlini cibinə salır ki, kitabı alsın.

Əlbəttə, kitabı alıb Mir Cəlal müəllimə verdim və bir balaca da qeyd elədik. Mir Cəlal müəllim mənə məsləhət gördü ki, mən uşaq ədəbiyyatı dərsliyi yazım. Mən ilk dəfə bütün dövrləri əhatə edən ali məktəb tələbələri üçün "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" dərsliyini yazdım.

Mir Cəlal müəllim bir gün məni yanına çağırıb, gülümsəyib dedi: "Bu müəllimlər sənə niyə aşıq Qara deyirlər?"

– Mən namizədlik dissertasiya işimi aşıq yaradıcılığından yazmışam. Ona görə zarafat eləyirlər.

– Aşığın vətəni haradır?

Dedim: Aşığın vətəni Gəncəbasardı.

– Aşıq Kərəm də gəncəlidir.

– Bilirsən ki, Gəncədə Ozanlar məhəlləsi də olub.

– Bəli, müəllim. "Əsl-i-Kərəm" dastanında Gəncənin adı tez-tez xatırlanır. "Xarabat" məhəlləsi də xatırlanır.

– Çox yaxşı, bunları bilirsən, – qabağında ki qalın qovluğu göstərib, – bizim müharibə qəhrəmanımız var, Mürsəl Məcidov, o da aşıq sənətdən yazıb.

– Müəllim, o işi oxumuşam.

– Gələndə həftə müzakirə eləyirik, əsas sözü mütəxəssis kimi sən deyəcəksən.

Müharibədə iki ayaqlarını itirmiş müharibə qəhrəmanı Mürsəl Məcidovun "Şirvanlı Mirzə Bilalın yaradıcılığı" dissertasiya işi müzakirə olundu. Mir Cəlal müəllim sözü mənə verdi. Mən 40 dəqiqəyə qədər işin məziyyətlərini danışdım. Diqqətlə qulaq asan Mir Cəlal müəllim dedi: Bu danışıqların işin içində var?

– Əlbəttə, müəllim, mən iş haqqında danışıram.

– Onda, işi müdafiəyə buraxırıq, sənə di oponent təklif edirik.

Sonra üzünü Mürsəl müəllimə tutub dedi: Mürsəl müəllim, təbrik edirəm, gedin müdafiə edin. Beləcə, Mir Cəlal müəllim hər şeyi yoluna qoyurdu.

50 illik müəllimlik dövründə Mir Cəlal müəllim əbədiyaşar bir məktəb yaratdı. Bu məktəbin yetirmələri respublikamızda və xaricdə onun ənənəsini davam etdirirlər.

Mir Cəlal məktəbinin yetirmələri onun adını yaddaşlarında və qələmlərində əbədi yaşadacaq, onun mənəvi sənətinə həmişə qidalanacaqlar.

SADƏLİK VƏ MÜDRİKLİK

İlk dəfə Mir Cəlal müəllimi nə vaxt görmüşəm? – bu suala heç cür cavab verə bilmirəm, çünki uşaqlıq çağlarından tutmuş yeniyetməlik, ilk gənclik dövrünə eynə eynə də, cürbəcür məclislərdə, ədəbi toplantılarda da mən Mir Cəlal müəllimi çox görmüşəm.

İlyas Əfəndiyevlə Mir Cəlal müəllim arasında qarşılıqlı hörmətə söykənən mehriban bir münasibət var idi və mən elə o gözəl uşaqlıq illərində dəfələrlə bunun şahidi olmuşam ki, onlar hansı bir səmimiyyətlə görüşür, bir-biri ilə hal-əhval tuturdu. İlk baxışda müxtəlif xarakterli adamlar idi: Mir Cəlal müəllim daha artıq dərəcədə sakit, təmkinli, İlyas Əfəndiyev isə daha artıq dərəcədə emosional, bəzən hətta impulsiv.

Ancaq yaqın arada zahirən görünəndən qat-qat artıq daxili (görünməyən!) hiss-həyəcan, əqidə və amal yaxınlığı var idi və bu mənada, elə bilirəm ki, İlyas Əfəndiyevin halı 1958-ci ildə Mir Cəlal müəllimin 50 illiyi münasibətlə yazdığı məqalədəki bu sözlər əlamətdardır: “Mir Cəlal bütün qəlb ilə xalqa bağlı yazıçıdır. Onun əsərlərində xalqımızın nəci ruhunu duyulmaqdadır... Mir Cəlal ilk növbədə kiçik və çox adı görünən bir hadisədən böyük ictimai nəticələr çıxarmağı bacaran sənətkarlardandır. O, həyatın dərin qatlarına nüfuz edə bilmək iqtidarına malikdir. O, heç bir zaman gurultu, təntənə uydurmür (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 26 aprel 1958”).

Xalqa belə bir bağlılıq, xalqın ruhunu ifadə etmək istəyi (və bacarığı!) insanlar arasındakı deyəyimin həmin daxili yaxınlıqda az rol oynamır.

Mən yazdım ki, Mir Cəlal müəllimi ilk dəfə nə zaman gördüyüm yadıma gəlmir, amma onu bir müəllim, bir professor kimi kəşf etdiyim gün dəqiq yadımdadır və heç zaman da yadımdan çıxmayacaq: 1 sentyabr 1960-cı il.

Artıq üniyeməz, səşatmaz bir uzaqlıqda qalmış o 1 sentyabr günü – Bakı Dövlət Universiteti filologiya fakültəsinin (məşhur Nizami, 49) birinci kursunda mənim ilk dərslərim – Mir Cəlal müəllim bizim auditoriyaya daxil oldu, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dərslər deməyə başladı və mən yaxşı tanıdığım, əsərlərini oxuduğum bu məhəmməd adamı bir müəllim, professor kimi məhz kəşf etdim.

Mən Mir Cəlal müəllimin müasirləri və mənim yaxından tanıdığım Həmid Araslı, Məmməd Cəfər, Məmməd Arif kimi böyük qələm sahibləri haqqında yazdığım yazılarda, yadıma gəlir, bir ifadə işlətməmişəm: sadəliyin müdrikliyi və o ifadə Mir Cəlal müəllim üçün də, mənə, çox səciyyəvidir, çünki onun mühazirələri də, bədi və elmi əsərləri də sadəliyin arxasında dayanən müdrikliyin ifadəsi idi. O, təbii etibarlı necə sadə idisə, danışığı da, elmi və bədii təhkiyəsi də eləcə sadə idi və əsas məsələ burasındadır ki, onun həm şəxsiyyətində, həm də yaradıcılığında o sadəlik qətiyyəyən primitivlik yox, müdrikliyin nəticəsi idi.

Bəzən Mir Cəlal müəllim obrazlı danışanda da onun bənətmələri sadə, dəqiq və aydın olurdu, ifadə etmək istədiyi fikri, mülahizəni

görmüdü edirdi. Yadıma gəlir, bir dəfə – onda mən artıq aspirant idim – onun rəhbərlik etdiyi kafedrada söhbət edirdik və söz indiki kimi, elə o zaman da hər tərəfi bürümüş “ədəbi məkatüradan” düşdü, mən bir gənclik ehtirası ilə istedadsız, amma rəsmi ideologiyanın təqdir və təbliğ etdiyi bu yazılara qarşı qızgın bir monoloq söyləyəndə, Mir Cəlal müəllim qolumdan tutub, ancaq ona məxsus olan bir təbassümlə:

– Qardaş, – dedi (“qardaş” onun çox xoşladığı söz idi), – qızıl da, xəzəl də eyni rəngdədi. Qızıl ağır olduğu üçün, dibə çökür, hər tərəfi sapsarı xəzəl basır. – Sonra da həmişəki kimi astadan gülə-gülə: – Sən bu camaatdan nə istəyirsən?! – dedi.

Yeri düşmüşkən, deyim ki, Mir Cəlal müəllimin rəhbərlik etdiyi (əslində ağsaqqallıq etdiyi, marağı ilə yaşadığı) həmin kafedra Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası adlanır, amma elə o vaxt da, aradan keçən bu qədər illərdən sonra (o, 1978-ci il sentyabrın 28-də, 70 yaşında vəfat etdi), bu gün də o kafedra “Mir Cəlal müəllimin kafedrası” kimi tanınır və yaqın Mir Cəlal müəllimin ruhu bundan şad olur. Vaxtilə onun tələbələri, aspirantları olmuş cavanlar bu gün orada professorlardır və yaqın Mir Cəlal müəllimin ruhu buna görə də şad olur ki, onun nəvəsi Nərgiz Paşayeva da artıq neçə vaxtdır ki, o kafedranın professorudur.

...Mən universiteti bitirdikdən sonra Elmi Şuranın qərarı ilə aspiranturaya saxlandı, amma universitetin yox, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına daxil oldum, elmi rəhbərim isə Mir Cəlal müəllim oldu və o üç ildə ki, mən “Azərbaycan bədii nəsrini ədəbi tənqidə (1945-1965)” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını işlədim, Mir Cəlal müəllimi daha artıq hiss etdim, onun şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərini, xasiyyətinin şarhlarını daha yaxından gördüm.

İki cəhəti xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Mir Cəlal müəllim klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçısı idi: bir tərəfdən Füzuli (“Füzü-

linin poetik xüsusiyyətləri”, sonradan daha da təkmilləşdirdiyi “Füzuli sənətkarlığı” monoqrafiyası), o biri tərəfdən də XX əsrin başlanğıcındakı ədəbiyyatımız, ilk növbədə Mirzə Cəlil, Sabir, Ə. Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov, Məhəmməd Hadi və b. (“XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” dərsliyi, “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)”, “Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi haqqında” kimi monoqrafiyaları, bir çox məqalələri), yəni dediyim odur ki, quru elmi təbira görə, Mir Cəlal müəllimin “ixtisaslaşması” klassik ədəbiyyata aid idi, mən isə tamam müasir mövzunu işləyirdim, həm də bu müasirlik mənim üçün yalnız tarixi dövr göstəricisi deyildi, bəlkə, daha artıq dərəcədə estetik bir kateqoriya idi və aradan keçən bu qədər ildən sonra tam səmimiyyətlə deyirəm ki, Mir Cəlal müəllim ayrı-ayrı mərhələlərə yox, böyük ədəbiyyatla məşğul olduğu üçün, eyni zamanda çox güclü fəhminə görə sənətdə müasirliyi müasir ədəbiyyat üzrə “ixtisaslaşmış” bir çox ədəbiyyatşünas və tənqidçilərdən daha artıq duyur və qiymətləndirməyi bacarırdı.

İkinci cəhət isə Mir Cəlal müəllimin – bu mülayim və qayğıkəs insanın – şəxsiyyətindəki cəsarət idi. Mən elmi işimlə bağlı yazdığım məqalələrdə o dövrün çox görkəmli (və toxunulmaz!), məşhur simalarını ədəbiyyata vulqar-sosioloji münasibətlərinə görə kəskin tənqid edirdim və yazdığımı oxumaq üçün ilk növbədə Mir Cəlal müəllimə verirdim, bəzən də onun “Alimlər Evi”ndəki mənzilinə gedib özüm o məqalələri ona oxuyurdum, məhz onun tövsiyəsi ilə o yazılar universitetin “Elmi əsərlər”ində çap olunurdu. O mülayim insan isə ağrımayan başını ağrıtmıqdan qətiyyəyən çəkinmirdi, çünki onun üçün ədəbiyyatın marağı zamanın siyasi-inzibati hürküsündən, “ədəbiyyat generalının” tənəsindən, bəzi tənqidçilərin “intiqam almaq” (yəni onun əsərlərini şəxsi-qərəzliklə tənqid etmək) kin-küdurətindən çox üstün idi və bunu açıq şəkildə göstərməyə onun cəsarəti çatırdı.

Mir Cəlal müəllimin istəklilə tələbələrindən biri, rəhmətlik professor Fəridun Hüseynovun vaxtilə mənə danışdığı bir söhbət yadıma düşür. Fəridun aspirant olduğu vaxtlar – əllinci illərin ortalarında – bir axşam Mir Cəlal müəllimlə dənizkənarı bulvarda gəzəndə, bərdən Kirovun proyektor işığı altında işıldayan və o zaman həmişəlik (əbədil!) görünən heykəlini göstərərək soruşur:

– Mir Cəlal müəllim, sizcə o heykəlin yerində kimin heykəlini qoymaq olardı?

Rəhmətlik Fəridun deyirdi ki, heç özüm də bilmədim, bu sualı necə verdim, bu sözlər ağımdan necə çıxdı. Deyirdi bu qəfil sualı verdim və o saat da bütün bədənimə bir həyəcan bürüdü.

Əlbəttə, Fəridunun həyəcanını başa düşmək çətin məsələ deyil, söhbət QQB-nin, hakimin sovet rəsmi-inzibati ideologiyasının fironluq elədiyi bir dövrdən gedir, Sergey Mironoviç Kirov da həmin ideologiyanın mütləq qəhrəmanı vəzifəsini daşıyan mif, onun Bakının ən görümlü bir yerində ucaldılmış heykəli isə Sovet hakimiyyətinin, Stalin quruluşunun – sistemin rəmzlərindən biri idi.

Bəs, Mir Cəlal müəllimin – təkrar edirəm, bu mülayim və təmkinli adamın o qorxulu suala reaksiyası necə olur?

Mir Cəlal müəllim Fəridunun qolundan tutub bir an dayanır və Kirovun heykəlinə baxa-baxa:

– Qardaş, – deyir, – kim o heykəli oradan yıxa bilsə, onun da heykəlini orda qoymaq lazımdır!

Qardaşın qardaşa etibar etmədiyi, divarın da qulağı olduğu bir zamanədə Mir Cəlal müəllimin cavan bir aspiranta verdiyi bu cavab, əlbəttə, daxili cəsarətdən, eyni zamanda, onun zamanəyə daxili münasibətdən xəbər verir. Və bu da təsadüfi deyildi ki, bir çoxlarının sosializm realizmi ədəbi metoduna qulluq edib, estetikani, nəzəriyyəni saxta və vulqar sosioloji hökmlərə qurban verərək konyukturadan eninə-uzununa bəhrələndiyi bir

vaxtda, dəhşətli 37-ci il qasırgası zamanında, əhli-qələmin bir-birinə siyasi-sosiooloji ittihamlar verdiyi bir dövrdə Mir Cəlal müəllim Füzulini təhlil edirdi, Mirzə Cəlilin tədqiqi ilə məşğul olurdu, əsrin əvvəllərində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ədəbi məktəbləri araşdırırdı.

Keçən il – 60 ildən sonra “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” kitabı yenidən nəşr edildi və ədəbi ictimaiyyət və nəşri yüksək qiymətləndirdi, onun ədəbi-elmi aktuallığına diqqət yetirdi, amma bu günün ədəbi ictimaiyyəti (və oxucusu!), məlum məsələdir, 60 il bundan əvvəl, Stalin dövrünün ədəbi ictimaiyyəti deyil. Baxaq, görəək, o zamanın çoxmu elmi əsərlərini alın ağıqlığı ilə bu günün oxucularına təqdim etmək olar?

Bir faktı da qeyd etmək istəyirəm: mən 20-ci illərdən üzü bu tərəfə Azərbaycanda mətbuatını nömrə-nömrə vərəqləmişəm və bir çox müasirlərimdən fərqli olaraq Mir Cəlal müəllimin hansısa “xalq düşməni” olan bir yazığını (yəni Cavid, Cavad, Çəmənizminlini, Müşfiqi, Mümtazi, Kantemiri, Seyid Hüseyni, Əli Nazimi, Bəkir Çobanzadəni, Hənəfi Zeynallını, sonralar Heydər Hüseynovu və b.) “ifşa” edən, ədəbiyyatda, elmdə “ziyanvericilik” axtaran bircə yazısına da rast gəlməmişəm.

Bu günün oxucusu hesab edə bilər ki (və əslində, düz də edə!) hərgah insan bir başqasına böhtan atdırsa, qara yaxırsa, burada nə sücaət var? Amma 37-ci il kontekstində, o ab-havadı bu sualın cavabı elə də sadə deyil...

... Mənim ən unudulmaz uşaqlıq xatirələrimdən biri “Bir gəncin manifesti” romanının motivləri əsasında Gənc Tamaşaçılar Teatrındakı tamaşada Baharın – bu Azərbaycan Qavrosunun – taleyinə görə keçirdiyim hiss-həyəcanla bağlıdır. Mən o tamaşaya dəfələrlə baxmışdım və Bahar mənim üçün o qədər doğma bir məxluqa çevrilmişdi, bu bədiü surətlin mahiyyətindəki kədərli lirika onun emosional təsir gücünü o qədər artırmışdı ki, elə bil onun o acı taleyi əsər qəhrəmanının yox, bizim – mən də daxil olmaqla, Bakının Mirzə

Fətəli küçəsindəki məhəllə uşaqlarının hamısının yaşadığı bir talebirdi.

Söz belə gətirdi ki, mən Mir Cəlal müəllim haqqında bir alim, müəllim kimi danışsam, amma Mir Cəlal müəllim, eyni zamanda, XX əsr Azərbaycan nəsrinin yükünü çiyinlərində daşıyan görkəmli yazıçılarımızdan biridir. O, ədəbiyyatşünas-alim kimi Mirzə Cəlili, Haqq-verdiyəvi öyrəndiyi və öyrətdiyi kimi, bir yazıçı kimi də onun bədiü-estetik ənənələrini davam və inkişaf etdirirdi. Mir Cəlal müəllimin hekayələrində həmin ənənələrin duzunu hiss etmək, elə bilirəm ki, çətin bir iş deyil.

Ümumiyyətlə, Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının və şəxsiyyətinin tədqiq və təbliğində Mir Cəlal müəllimin müstəsna rolu var və bu işə o, hələ 30-cu illərdən başlamışdı, bununla da bizim – 60-cı illər ədəbi nəslinin Mirzə Cəlilə xüsusi münasibəti üçün münbit zəmin yaratmışdı. Onun üçün Mirzə Cəlil, bəlkə də, ən böyük yazıçı idi və kim ki, Mirzə Cəlili başa düşürdü, qiymətləndirməyi bacarırdı, sevirdi, o adam da Mir Cəlal müəllim üçün gözəl bir insan idi.

“Dirilən adam”, “Bir gəncin manifesti”, “Açıq kitab”, “Yaşadılarım”, “Təzə şəhər”, xüsusən Baharın həyatından bəhs edən “Yolumuz Səhindir?” romanları janrın ədəbiyyatımızın milli faktoruna çevrilməsində, nəsrimizdə, ədəbi-bədiü dilimizin formalaşmasında və inkişafı işində ciddi rol oynamışdır.

Əlbəttə, bu əsərləri yarandıqları dövrün mürəkkəb və ziddiyyətli kontekstindən çıxarmaq olmaz, amma baxın, 1935-ci ildə yazılmış “Dirilən adam” romanı 70 ildən sonra Akademik Milli Dram Teatrında səhnələşdirilmişdir və burada xarakterlər, insan taleləri, təsvir olunan hadisələr, situasiyalar öz bədiü kəşərini və aktuallığını nə qədər saxlamışdır.

Mir Cəlal müəllimin xasiyyəti elə idi ki, ona razılıq bildirmək, təşəkkür etmək müm-

kün deyildi, o saat sənin qolundan tutub: “ – Qardaş, başqa şey danış...” – deyirdi və buna görə də mən Mir Cəlal müəllim haqqında ki bu kiçik yazını bir sitatlə yekunlaşdırmaq istəyirəm, bununla, bəlkə də, təvazökarlıqdan kənar çıxaram, amma elə bilirəm ki, aradan ötən illərin sayı mənə belə bir səlahiyyət verir.

1969-cü ildə Mir Cəlal müəllim mənim ilk böyük elmi işim – namizadlıq dissertasiyamdən (“Tənqid və nəsr” monoqrafiyası) bəhs edərək yazırdı: “Elçin hələ universitetdə təhsil alarkən, mənim tələbəm olmuş, geniş dünyagörüşü, istedadı, fəallığı ilə diqqətimi cəlb etmişdir. Sonralar aspiranturada oxuyarkən onun bu keyfiyyətləri daha da inkişaf etmiş və o, yaxşı bir müasir ədəbiyyatşünas-mütəxəssis kimi yetişmişdir... Təsədüfi deyil ki, onun bədiü ədəbiyyatın bir sıra digər məsələlərinə aid məqalələri də fərsəfiliklə bəhs etmişəm ki, diqqəti cəlb edir. Ümumiyyətlə, deməliyəm ki, Elçinin əsəri müəllimin tədqiqat bacarığını, elmi işdəki məharətini göstərməklə həmin dövrün tənqid aləminə ayıq bir nəzər baxımından qiymətli və əhəmiyyətlidir. Güman edirəm ki, cavan alimin bu əsəri Elmi Şuramızda ləyaqətli qiymətini alacaq və çap olunarsa, oxucularımıza, ədəbiyyat maraqlılarına əhəmiyyətli bir vəsait olacaq (Elçin. Tənqid və nəsr, Bakı, 1999, səh. 212).”

25-26 yaşlı cavan bir oğlan haqqında deyilmiş və bu gün mənim üçün çox əziz olan bu sözlərə, yazı bildiyim o ilk böyük elmi işə, ən başlıcası isə, bu sözlərin arxasında dayanmış və uzun-uzun illər keçdiyinə baxmayaraq mənim üçün qətiyyətlə sarılıb-solmamış o xeyirxahlığa, qayğıkeşliyə, köməyə görə, o istiqanlığa görə düz 36 ildən sonra, bu yazının verdiyi fürsətdən də istifadə edib, ona ürəyimin dərinindən gələn: “ – Allah siza qəni-qəni rəhmət etsin, Mir Cəlal müəllim!” – deyirəm.

MİR CƏLAL MÜƏLLİM

Bu gün Mir Cəlal müəllim haqqında kifayət qədər çox danışılır, çox yazılır; əsərləri yenidən nəşr edilir, tamaşaya qoyulur, təntənəli yubileyləri keçirilir... Doğrudur, onun dünyaya, əgər belə demək mümkündürsə, mənən-ruhən yenidən qayıtmasında cəmiyyətdə yüksək mövqeyə tutmuş mənəvi övladlarının, tamamilə təbii olaraq müəyyən rolu vardır; ancaq onun yaradıcılığına, şəxsiyyətinə yaxından bələd olanlar, xüsusilə bilavasitə tələbələri yaxşı bilirlər ki, bu cür yenidən qayıtmaya Mir Cəlal müəllimin özünün haqqı daha çoxdur. Bir də ona görə ki, bu gün böyük ədəbiyyat adamının xatirəsini hörmətlə ananların, demək olar ki, hamısının yetişməsində Mir Cəlal müəllimin az və ya çox dərəcədə təsiri, xidmətləri olmuşdur. Odur ki, sözün geniş mənasında övladlarının bu mötəbər insanı öz təsəvvürlərində həmişə canlı tutması ən azından xələflərin sələflərə minnətdarlıq borcudur. Ümumiyyətlə isə Mir Cəlal müəllim kimi böyük təbiətləri nə qədər çox xatırlasaydı (və öyrənib mənimsəsək), mənən-ruhən o qədər zəngin olarıq.

O özü də belə olmuşdu... Yaşayıb-yaratdığı mürəkkəb tarixi şəraitdə özünəməxsus mütəfəkkir təkmini ilə mümkün qədər siyasi-ideoloji intriqalardan yüksəkdə dayanmış, klassikləri yorulmadan öyrənib mənimsəmiş, öz tərcümeyi-halına – həyat hekayəsinə çevirmişdi. Təsədüfi deyildi ki, biz tələbələri Mir Cəlal müəllimin şəxsiyyətində Füzulidən,

Vaqifdən, Mirzə Cəlildən, Sabirdən, Hüseyn Caviddən, Səməd Vurğundan nə isə görürdük... Və bu elə bir qeyri-adi hissəli müşayiət olunurdu ki, şəxsən mənəm emosional yaddaşında indiyə qədər kifayət qədər canlıdır.

1978-ci ildə vəfatından bir neçə ay əvvəl Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin böyük akt zalında Mir Cəlal müəllimin yetmiş illik yubileyi keçirilirdi. Elm, ədəbiyyat və incəsənət adamları ilə dolu olan zalda universitetin filologiya fakültəsinin tələbələri daha çox idi. Və biz buraya sonralar yaranmış "ənənə"-dən fərqli olaraq özümüz, özü də böyük məmnuniyyətlə gəlmişdik. Məclisi rektor Faiq Bağırzadə açdı, həqiqətən, mənəli-məzmunlu bir giriş sözü söylədi. Sonra çıxış edənlər yubileyin alimlik, yazıçılıq, müəllimlik məharətindən, şəxsiyyətindən danışdılar... Mir Cəlal müəllim onun haqqında deyilənlərə səbirlə, təmkinlə, məmnunluqla qulaq asırdı. Çöhrəsində özünəməxsus bir təbəssüm vardı. Və hərdən mənə elə gəlirdi ki, o, deyilənləri eşidir, ancaq mahiyyətinə o qədər də varmur... Sən demə, elə deyilmiş...

Söz alıb tribunaya çıxan dağ gövdəli Süleyman Rəhimov zalı silkələyən gur səsiylə:

– Sən bu günə qədər neçə hekayə yazmış olarsan? – deyər soruşanda Mir Cəlal müəllim dərhal yerindən cavab verdi:

– Min olar...

Süleyman Rəhimov nə deyəcəyini qərarlaşdırırmış kimi fikrə daldı. Və zalı gurultulu alqışlar bürüdü.

Məclisin sonunda Mir Cəlal müəllim böyük səmimiyyətlə hamıya təşəkkür elədi. Sonra isə heç vaxt unutmayacağım bir söz dedi. Dedi ki, mən səhərdən bu təntənəni görürəm, ürəyim açılır. Amma təəssüflə düşünürəm ki, bu cür təntənəli yubileyləri 20-ci, 30-cu, 40-cü illərdə bizim çox böyük ədiblərimiz görmədilər...

Və Mir Cəlalın səmimiyyətlə söylənmiş bu sözlərindən sonra zala qəmgin bir sükut çökdü. Öz tərcümeyi-halını, artıq qeyd edilmiş kimi, özündən əvvəlki ədiblərin tərcümeyi-halından heç zaman ayırmamış bir milli mütəfəkkirin, ziyalının sözləri idi bu sözlər... Dəyişməz ideya-mənəvi mövqeyi idi ki, ən xoş, təntənəli günündə də onu tərk etməmişdi.

... "Elm də, sənət də məfkurədi"... Bu cür onun öz beyinini, təfəkkürünün məhsulu olan, məşhur "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" dərslində əksini tapmış və artıq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının model-stereotiplərinə çevrilmiş mülahizələri Mir Cəlal müəllimin (məvəliffin!) öz dilindəndən fərqlənirdi sanki müəllimlərin dinləməyindən, haradansa qaibdən gələn müdrik fikirlər dinləyirdin. Elə fikirlər ki, hansısa ruhi qüvvə ilə əbədi olaraq yaddaşımıza həkk olunurdu.

...Ağır, təmkinli addımlarla partaların arası ilə gəzə-gəzə gedib lap sonuncu partada əyləşmiş tələbənin qolundan tutanda tələbə hörmətlə ayağa qalxdı. Sakit səslə soruşdu:

– Sənin adın nədi?

Tələbə adını deyəndən sonra qolunu buraxmadan özü ilə düz yazı taxtasının qabağına gətirib orada ona belə bir sual verdi:

– Müsbət qəhrəman nədi?

Tələbə tərəddüdlə ora-bura baxdı, çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün nə edəcəyini bilmədi. Və birdən nə üçünsə küt-küt gülməyə başladı... Mir Cəlal müəllim onu yazı taxtasının qarşısında (və təbii ki, qeyri-müəyyən vəziyyətdə) qoyub yenidən ağır-partı tələbənin əyləşdiyi yerə qayıtdı. Onun parça yoldaşına yaxınlaşıb astadan soruşdu:

– Sənin yoldaşın əvəmdir?..

...Mir Cəlal müəllim, sözün geniş (və böyük) mənasında gülməyi də, güldürməyi də bacarırdı. Deyirdi ki, həyatda olduğu kimi, ədəbiyyatda da, Mirzə Fətəli demişkən, iki cür gülüş var: biri sevincdəndi, o biri qəmdən, kədərdən... Və burada söhbət boş hırıltıdan getmir...

O, kamil yazıçı, böyük ədəbiyyatşünas olaraq çox yaxşı bilirdi ki, özünü yazıçı sayan bəzi qələm adamları ədəbiyyata sənət hadisəsi olan gülüşü yox, boş hırıltı gətirirlər. Mir Cəlal müəllim həm elmdə, həm də sənətdə, onun sözləri ilə desək, ümumən məfkurədə təmtəragın, dəbdəbənin, bələğətin düşməni idi. Nə deyirdisə, açıq-aydın xalq dilində deyirdi. Və başqalarından, birinci növbədə tələbələrindən də bunu tələb edirdi. Onun məşhur ifadəsi, elə bilirdim ki, tələbələrinin hamısının yadındadır: "adam dilində de!.."

Ən çox ədəbiyyatın həssaslığından, bədiə təsir gücündən danışırdı. Onun qəti mövqeyi (inamı) ondan ibarət idi ki, bədiə əsərin keyfiyyətini insan hissələrinə nə dərəcədə təsir göstərməsi müəyyən edir. Və tez-tez, buna misal olaraq, bir bayatını deyirdi:

Əzizim, hər aylar,
Hər ulduzlar, hər aylar.
Başım cəllad əlində,
Dilim səni haraylar.

Və sonra təbəssümlə əlavə edərdi ki, gürsünüz xalq nə təhər gözəl deyib: başım cəllad əlindədi, yaşamağa heç bir ümidim yoxdu, ancaq ürəyim sənin yanındadı, dilim səni haraylayır...

Mühazirələrinin birində bizə belə bir əhvalat da danışdı...

Mühazirə illərində İsrəfil Məmmədov Sovet İttifaqı qəhrəmanı adına layiq görüldəndə hökumət bir neçə yazıçını, o cümlədən Səməd Vurğunu onun vətəninə göndərir ki, İsrəfil Məmmədovun qəhrəmanlığı və ümumən, fa-

şizim üzərində qələbənin labüdlüyü barədə söhbətlər aparsınlar. Gedənər qəhrəmanın anası ilə də görüşüb, ona oğlunun böyük şücaətindən, mərdliyindən, Azərbaycan xalqına şöhrət qazandırmasından danışirlar. Bütün bunları həyəcanla, göz yaşları içində dinləyən ana bu məşhur insanların sözünü kəsmək istəmir, ancaq imkan tapan kimi titrək səsə qorxa-qorxa soruşur:

– Bə İsrəfilin özü hamı?..

Mir Cəlal müəllim aydınlaşdırırdı ki, hər bir insana onun dünyagörüşündən, həyatından, taleyindən irəli gələn təsir etmə imkanları var. Yazıçı bunları bilməlidir, hiss etməlidir. Zahirən mühüm görünən elə məsələlər var ki, mətləbdən kənarı... Və sonra məşhur (onun özünün məşhurlaşdırdığı) fikri sitat gətirərdi: "Bir qəlbın tarixi bir xalqın tarixi qədər qədimdi, zəngindi"...

Mir Cəlal müəllimin unudulmaz bir xüsusiyyəti də tələbələrində xüsusi hörmətlə (hətta ehtiramla) yanaşması idi. Böyük bir şəxsiyyətin bu cür münasibəti elm-yaradıcılıq yoluna yenidən çıxmış hər bir gənci həvəsləndirir, yüksəldirdi...

Bizə məruzə etmək üçün mövzular vermiş, hərəyə də öz aramızdan "opponent" təyin eləmişdi. Əvvəl məruzəni diqqətlə dinləyir, sonra özü heç bir münasibət bildirmədən "opponent"ə söz verirdi. Elə bir maraqlı vəziyyət yaradırdı ki, hər kəs özünü əsl müdafiə iclasında hiss edir, bu və ya digər yazıçı, yaxud əsər haqqında müxtəlif mövqelər, mülahizələr, nə qədər sadələşsə olsa da, ortaya qoyulurdu. Əsas o idi ki, həmin mövqə və ya mülahizələrdə böyük bir səmimiyyət vardı. Və Mir Cəlal müəllimin "cızmaqaralar"ımızda "əsər" deməyi bizi daha da ruhlandırır. Məsələn, məruzəçiyə müraciətən "sənin əsərində filan məsələ ümumən düzgün qoyulub", yaxud "sənin əsərində mətləb yerindədi" və s. deyərək onda gördüyü işə elə bir həvəs, maraqlı, məhəbbət yaradırdı ki, tribunadan düşən məruzəçi əlindəki "cızmaqaralar"ın əsl

əsər olduğuna inanaraq auditoriyanın qibtəli baxışları altında şəstlə öz yerinə qayırdı.

Mir Cəlal müəllimdən yadigar qalmış çoxlu aforizmlər içərisində biri də bu idi ki, "məruzəçi də düz deyir, opponent də"...

Bir əsərdən xoşu gəlməyəndə uzun-uzadı təhlil vermirdi, sadəcə, "yazıçı kağız korlayıb" deməklə kifayətlənirdi. Yaxud çox sevdiyi Səməd Vurğun haqqında danışanda şairin istedadını qiymətləndirmək üçün belə bir məşhur ifadəsini işlədirdi: "Səməd Vurğun əlinə qələm alandan kağız korlamayıb".

Həmişə mənə maraqlı gələn, ancaq səbəbini bilmədiyim bir məsələni Mir Cəlal müəllimdən öyrəndim... O, məsləhət gördü ki, əsər yazanda vəraqın bir üzünə yazın ki, sonra mətnin üzərində işləyəndə əlavələr və ya düzəlişlər etməyə yer olsun. Onun nəzərində adi sayılıb bir tərəfə atılacaq, demək olar ki, heç bir mətləb yox idi.

Hər hansı müəllim imtahanda tələbəni çox sıxışdıranda Mir Cəlal müəllim növbəti məşhur aforizmini işlədirdi: "Özünün iyirmi-otuz ilə öyrəndiyini tələbədən yarım ildə öyrənməsini tələb edir".

...Onun xeyirxahlığı da yaradıcılığı, müəllimliyi qədər məhsuldar, tükənməz idi. Kimsə yeni yazdığı əsərə rəy almaq üçün Mir Cəlal müəllimə müraciət edəndə müəllifi heç zaman geri qaytarmaz və ya get-gələ salmazdı. Yalnız biri digərinin davamı olan iki sual verərdi: "Burda hökumətin əleyhinə bir şey yoxdu ki?.. Xalqı söyməmişən ki?..". Həmin sualların haradan qaynaqlandığını Mir Cəlal müəllimin tərcümeyi-halına, tarixin hansı kəşməklərindən keçib gəldiyinə az-çox bələd olanlar, təbii ki, yaxşı bilirdilər. O, ən mürəkkəb illərdə də xalqına sədaqətlə, səmimiyyətlə xidmət etməyi bacarmışdı. Lakin bütün Azərbaycan sovet ziyalıları kimi, o da 30-cu illərin qorxunc (və amansız) təhlükəsini öz damarlarında 70-ci illərə – ömrünün sonuna qədər bu və ya digər dərəcədə daşımışdı. Oğlu, görkəmli alim Hafiz Paşayev 80-ci illərin sonla-

rında "Ədəbiyyat qəzeti" nə verdiyi müsahibədə xatırlayırdı ki, mən ABŞ-dən elmi ezamiyyətdən qayıdanda gördüklərim barədə evdə heyranlıqla danışardım. Atam ABŞ-ın SSRİ-dən daha çox inkişaf etmiş ölkə olduğuna inanmaq istəmirdi. Danışdıqlarıma qulaq asandan (və inanandan) sonra mənə dedi ki, bu söhbətləri hər yerdə eləmə...

Mir Cəlal müəllimin bütün əsərləri gözəldir, oçerklərindən monoqrafiyalara, hekayələrindən romanlarına qədər hər bir əsərində həyat var, işıq var, dərin təfəkkür var, mənalı-məzmunlu, təsirli dil-təhkiyə var... Ancaq onlardan üçü, mənim fikrimcə, daha monumentaldır. Birincisi, "Füzulinin poetikası" və ya "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" monoqrafiyasıdır; ikincisi, "Bir gəncin manifesti" povesti, yaxud romanıdır; üçüncüsü isə "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" dərsliyidir. Yəqin ki, Azərbaycanda az-çox tanınmış elə bir ədəbiyyat adamı yoxdur ki, həmin əsərlərin təsirini öz üzərində (yaradıcılığında) hiss etməmiş olsun. Və bu əsərlər meydana çıxdıq-

ları ilk illərdən klassikaya çevrilmiş, ümumən milli ictimai fikrin inkişafına, formalaşmasına təsir göstərmiş, heç zaman tərəvətini itirməmişdir.

Sabir, Mirzə Cəlil, Üzeyir Hacıbəyli, Səməd Vurğun... kimi Mir Cəlal da ana dilinin ustası – mühəndisi idi. Artıq qeyd etdik ki, onun əsərlərindən, eləcə də danışığından xalqın dilinə keçmiş elə ifadələr var ki, hər biri bütöv bir əsər gücündədir. Məsələn, "itə ataram, yada satmam" ifadə-aforizmini yazıçının özü icad etməmişdi, lakin bu xalq məsələni elə bir mükəmməl ideoloji-estetik kontekstdə, elə məharətlə işlətmişdi, ona elə mənə-məzmun vermişdi ki, müəllifin məhz Mir Cəlal müəllim olduğunda israr etmək üçün hər cür əsaslar vardır.

Bu gün bizim üçün – Mir Cəlal müəllimin bilavasitə tələbələri üçün çox xoşdur ki, Bakı Dövlət Universitetində uzun illər rəhbərlik etdiyi kafedra onun adını daşıyır. Və həmin kafedraya Mir Cəlal müəllimin tələbəsi (və nəvəsi) görkəmli ədəbiyyatşünas, professor Nərgiz Paşayeva rəhbərlik edir.

Yusif Seyidov

MİR CƏLAL MÜƏLLİM

1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdik. Bu münasibətlə vinetka düzəldirdik. Vinetkada 32 nəfər müəllimimizin, 152 tələbə yoldaşımızın şəkilləri həkk olunmuşdu. O vaxtlar bizim 22 yaşımız var idi.

Ağlıma gəlməzdi ki, bir zamanlar xatirə yazmaq üçün bu vinetkaya müraciət edəcəyəm. İkinci dəfədir ki, bu məqsədlə o şəkilləri bir-bir gözdən keçirirəm.

Birinci dəfə ən yaxın tələbə yoldaşım, dostum, sirdaşım, sonradan bir sıra məsul vəzifələrdə çalışan, bütün varlığı ilə vətəninə, xalqına səmimiyyətlə xidmət edən Vəli Məmmədov haqqında, indi isə müəllimim Mir Cəlal Paşayev haqqında xatirə yazmaq üçün həmin tarixi sənədə baxıram. Baxıram və ürəyimdən nələr keçdiyini Allah bilir. 32 nəfər müəllimin hamısı öz dünyasını dəyişmişdir. Mir Cəlal müəllim də onların içində.

Mir Cəlal Paşayev çox müxtəlif istiqamətlərdə vətənimizə, xalqımıza xidmət göstərmişdir.

O, yazıçı idi. Şirin, duzlu hekayələr, povestlər, romanlar müəllifi idi.

O, alim idi. Görkəmli nəzəriyyəçi alim idi. Tədqiqat sahələri müxtəlif və rəngarəng idi: klassik ədəbiyyat, böyük Füzuli, XX əsrin ədəbi məktəbləri, Mirzə Cəlil, Sabir, müasir ədəbiyyat, Cavid, Vurğun və s. Nəzəri ümumiləşdirmələr, yaradıcılığın daxili mənası və mahiyyəti,

sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin açılışı onun elmi tədqiqatlarının məzmununu təşkil edir.

Mir Cəlal müəllim idi. Orta məktəb müəllimi olduğundan ali məktəb professorluğuna və kafedra müdiriyyətinə qədər məzmunlu pedaqoji yol keçmişdir.

Tarixdə bu üç yaradıcılıq və peşə sahəsini birləşdirən və hər üçündə uğur qazanan adam azdır. Mir Cəlalın bədii yaradıcılığı haqqında çox yazılıbdır; əsərləri elmi tədqiqat mövzusu olubdur, haqqında dissertasiya yazılıbdır. Elmi yaradıcılığı da az-çox öyrənilibdir. Mir Cəlal mənim düşüncələrimdə və hafizəmdə daha çox müəllim kimi qalmışdır. Mir Cəlal müəllim.

Müəllimlik, el arası deyimlə ifadə etsək, onun boyuna biçilmişdir. Mir Cəlal təkcə auditoriyaya girib dərslər aparması ilə deyil, bütün varlığı ilə müəllim idi, oturuşu-duruşu ilə, gəlişi-gedişi ilə, danışığı-gülüşi ilə, bütün hərəkətləri ilə müəllim idi. Yazıçılığında da müəllim idi, alimliyi də müəllim idi. Onun bədii əsərlərini diqqətlə oxuyan hər kəs deyə bilər ki, burada müəllim əli işləyibdir, burada müəllim nəfəsi var, elmi əsərlərini oxuyan da deyər ki, burada müəllim düşüncəsi, müəllim kəlamı, müəllim təlimi var.

Bütün bunlarla bərabər, Mir Cəlal praktik olaraq da müəllim idi, dərslər deyirdi.

Düz əlli il əvvəl – 1947-ci il sentyabrın ilk günündə Mir Cəlal müəllim bizim auditoriyaya girdi və ədəbiyyatşünaslığa giriş fənnindən

dərsə başladı. O zaman biz 17-18 yaşlı uşaqlar idik. Bizim üçün sənələr qədər uca, təmiz, aydın olan universitet həyatı başlanırdı. Necə də şən və xoşbəxt idik. Necə sevinirdik. Qarşımızda böyük və uğurlu yol görürdük.

Bəli, ilk dərslər, təmkinli addımlarla içəri girən universitet müəllimi. Bu gənc, sonralar bildiyimizə görə, o zaman 39 yaşın içində olan, dərslərimizdən adını bildiyimiz, yaradıcılığı ilə az-çox tanış olduğumuz, özünü görmədiyimiz, vaxtilə bizə əlçatmaz bir varlıq kimi görünən Mir Cəlal idi.

İlk dərslərimizə keçmiş “Kommunist”, indiki “İstiqlaliyyət” küçəsindəki tarixi universitet binasının həyətdə çıxan yolunun üstündəki 107 nömrəli auditoriyada başladıq. 150 nəfər idik. Mir Cəlal müəllim dərslərini xeyli hissəsini tələbələrə tanışlığa həsr etdi, adlarımızı soruşdu. Sonralar universitetdə müəllim olaraq başa düşdüm ki, bu da bir pedaqoji taktiyyə idi. Auditoriyanı ələ almaq, auditoriyanın tərkibini müəyyənləşdirmək üçün bu da müəllimlik manerəsi idi.

Tələbəlikdən (1947-ci ildən) başlamış 31 il (1978-ci ilə qədər) universitet divarları arasında bu görkəmli şəxsiyyətlə bir yerdə oldum və bu adamı olduğu kimi tanıya bildim. Onunla bir neçə dəfə universitetdə qəbul imtahanlarında bir komissiyada olmuşam. Yazıçı şifahi imtahanda uşağın ağızını açan kimi ilk cümləsindən onun səviyyəsini müəyyənləşdirə bildirdi. Yazını axıra qədər yoxlamazdı. Biz axıra qədər oxumalı idik və bunu edirdik, nəticə Mir Cəlal müəllimin sözünü təsdiq edirdi, şifahi imtahanlarda da elə. Savadlı abituriyent görəndə, sevincinin həddi-hüdudu olmurdu, lap birinci

imtahanda “Səni qəbul etdik, yaxşı oxu”, – deyirdi.

Universitetdə filologiya üzrə, xüsusən Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə elmin və təhsilin təşkilində və inkişafında, bu sahədə kadrların yetişdirilməsində Mir Cəlalın böyük rolu olmuşdur. Sonradan başqa ali məktəblərdə, eləcə də BDU-da elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərən bir çox alimlərin – elmlər namizədləri, dosentlərin, elmlər doktorları, professorların bir qismi Mir Cəlalın aspirantları və dissertantları olmuşlar.

Mir Cəlal qəribə və maraqlı adam idi. İnsanlara, iş yoldaşlarına, ümumən onunla az və ya çox dərəcədə əlaqədar olan adamlara aydın, açıq münasibəti var idi. Adamlara şəxsi keyfiyyətinə, savadına, intizamına, tapşırılan işi yerinə yetirmək qabiliyyətinə görə münasibət bəsləyirdi; müsbət və ya mənfi. Orta mövqə yox idi. Xoşuna gəlməyən adamların adlarını deməzdi. Kişiyə “o gədə”, arvada “o arvad” deyərdi. Münasibətini də gizlətməzdi, ya birbaşa, ya da dolayısı ilə bildirirdi. Bir dəfə onun xoşuna gəlməyən bir müəllim-yazıçı ona kitab halında çıxmış romanını təqdim etmək istəyir. Mir Cəlal müəllim kitabı gördüyü halda, sual verir: – Məqələdir?

Bu həmin əsəri yera vurmaq idi. Övöldən bildirdi ki, həmin əsər bir şey dəyməz.

Çox həssas idi. Adamın adı hərəkətindən onun psixologiyasını, həmin andakı məqsədini hiss edə bilirdi. Mir Cəlal müəllim işiqlı bir şəxsiyyət, bizim nəslin gözəl müəllimi kimi yadda qalmışdır; onu minnətdarlıqla xatırlayırıq.

MİR CƏLALIN “ŞAH ƏSƏRİ” VƏ “BAŞ QƏHRƏMANI”

1961-ci ildə Moskvada Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirib Bakıya qayıtmışdım. İlk rəsmi çıxan böyük yazıçımız, “Bir gəncin manifesti”nin müəllifi oldu.

– Nə axtarırsan? – atə kimi soruşdu.
– İş axtarıram. Mir Cəlal müəllim. – Oğul kimi cavab verdim.
– İş axtarma, adam axtar. Adam – mən. Tam təmənəsiz bir cavab verdi.
– Gəl universitetə, aspiranturaya. Getdim.

Mir Cəlal mənim üçün tarixi bir simadır. Universitetdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri idi. Mənim yazıçı dostum idi. O, mənim çətin və mürəkkəb həyatımın başlanğıcında qolumdan tutub kafedrasına apardı. Aspiranturada elmi rəhbərim oldu. Onun oğlu Arif müəllim məni Milli Aviasiya Akademiyasına gətirib, Humanitar fənlər kafedrasına rəhbərliyi mənə tapşırırdı. O vaxtdan mənim tərcümeyi-halımın ikinci mərhələsi başladı. Onun şəxsində – Mir Cəlalin sağlığını hiss etdim.

Mir Cəlal XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcıları sayılan görkəmli söz ustalarından idi. O, həm də dərin mütaliəsi və Şərqi mənbələrinə yaxından bələd olmasıyla seçilən Azərbaycan elminin qüdrətli, yaradıcı simalarından olub. Mirzə Cəlil yazı üslubu onu oxucularına kiçik hekayələr ustası kimi sevdirdi.

Elmi-pedaqoji fəaliyyət, bədii tərcümə, ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq sahələrində is-

tedadını cəsarətlə sınıyan Mir Cəlal mütəfəkkir sənətkarlara xas olan çoxşaxəli yaradıcılıq yolu keçmiş, millətə, vətənə xidmət etmişdir.

Bir yazıçı kimi L.Tolstoyu, M.Qorkini, V.Hüqonu çox sevirdi. Səməd Vurğun – kağız korlamazdı, – deyirdi. Cavidə, Müşfiqə pərəstiyi edirdi. Dostu Mehdi Hüseyni “ciddi yazıçı” adlandırdı. Xoşu gəlməyən cızmaqaraqlar da var idi. Ağ tutu çox sevirdi, ona “vətənpərvər” meyvə deyirdi. Çayəngəzəliçki sayırdı. Uşaqlarını və tələbələrini tərifləyəndə – insanda insanı oyadırdı. Arif müəllim deyir: “...Atam həmişə bizi tərifləyirdi. Boynumuza qoyardı ki, təriflədiyini kimi olaq. Biz də buna əməl edirdik. Bu, pedaqoji tərbiyə yolu idi”.

Adiliyə yox, təbiiyyə qiymət verirdi. Lev Tolstoyun öz həyatında ayaqyalın və uzun bir köynəkdə çəkdirdiyi iri şəkil evində, qarşı divarda həmişə gözünün qabağında idi.

Mir Cəlalin zəkası, ürəyi, ailəsi bir harmoniya təşkil edirdi. Sadə yaşayırdı, alicənab idi. Asta addımlarla şax yeri yirdi. Çox danışmazdı. Amma dediyi söz yadda qalardı. Çox danışandan da xoşu gəlməzdi.

Mir Cəlal Təbrizdən bir az aralı Əndəbil kəndində doğulmuşdu. Sonra ailəsilə birlikdə Azərbaycanın o tayından-bu tayına köç eləyəndə qədim Aran şəhərlərinin anası Gəncə şəhərinə düşüb. Orada da məskən salıb. Təbrizli balaca Mir Cəlal böyüyüb boya-başə çatıb. Şeyrlər yazıb. Gənclik yaşlarına dolduqca qədim Atabəylər yurdu

onun pak ürəyinə Tanrı vergisi verib, Nizami Gəncəvinin ruhu onun ruhu ilə qovuşub. Qələm-dəftər götürüb ulu babası Nizaminin yolunu davam etdirib.

Mir Cəlal Gəncə ədəbi mühitini yaradarlardan biri olur. Onun səsi eşidilir, nəfəsi ürəkləri qızdırır. Gəncəlilər nəsil-nəsil şeyri, sənəti sevib, onun yaradıcılarına yüksək qiymət verirlər. İndi də belədir. Qəhrəmanlıq və poeziya Gəncəbasar bəşiyində pərvəriş tapmışdır. Atabəylər şairi Şeyx Nizami Gəncədə yazıb-yaratmış, onun əsərlərinin ovsunu Atabəylər imperiyasının hökmdarı Qızıl Arslan Naxçıvan paytaxtından Gəncəyə – Şəki deyilən yerdə görüşə çəkib gətirmişdi. Yazıçı Mir Cəlal ikinci dəfə burada – Gəncədə doğuldu, Gəncəbasarın Gədəbəy bölgəsində ilk dəfə dərs dedi.

Hazırda Gədəbəy orta məktəbi də, onun qabağından keçən küçə də Mir Cəlalin adındadır. O təntənəli mərasimə Sizinlə birlikdə mən də iştirak edirəm. Xatirələr çözlənirdi.

Şəmkirdə icra hakimiyyətinin başçısı, dostumuz Aslan Aslanov yubiley zamanı gözəl bir iş görmüşdü: Əziz Əliyev küçəsi ilə Mir Cəlal küçəsini birləşdirib geniş bir prospekt yaratmışdı.

Yeni tariximiz torpağa yazılırdı.

Bu yerlərdə II Yekaterinanın generalı Sisiyanov gəncəli Cavad xanı qətlə yetirəndən sonra gözünü qan tutmuşdu və oradan birbaşa Bakının üstünə qoşun yeritdi. Lakin qeyrətli Bakı xanı Hüseynqulu xan Cavad xanın qisasını aldı və Qala qapılarının qabağında generalın başını kəsdirdi. Qız qalası buna şahid oldu.

Belə bir rəvayət də var imiş ki, Sisiyanov Gəncəni tutandan sonra gəncəlilərdən ehtiyat etdiyi üçün Şah Abbas məscidinin hücrələrindən birində gecələyirmiş. Hər gecəyarısı o hücrələrin üstündə bir it ulayırdı. General əmr edir ki, Gəncədəki bütün itləri qırsınlar. Lakin gecəyarısı orada yəni it ulayırdı.

Deyənlənə görə, general Bakıya qoşun yeridəndə çox məyus imiş.

Bəlkə də, mənəvi ağrıların, acıların ümumi yekunuydu ki, “Bir gəncin manifesti” kimi milli roman Mir Cəlal qələmilə yaradıldı və ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil oldu. Bununla belə, bir çox qiymətli əsərlər müəllifi, elmi tədqiqatçı, professor Mir Cəlal Azərbaycan Akademiyasının müxbir üzvlüyünə rəva görülmədi. Xalqın yazıçısına “Xalq yazıçısı” fəxri adını verməyi də “unutdular”.

Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxuduğu illərdə (1957-1961) tələbələr arasında maraqlı və bir az da ağırlı söhbət gəzirdi.

Deyirdilər sağlığında hansı yazıçı adı və şöhrətsiz yaşayıb, öləni kimi klassik olduğunu başa düşüblər. “Qrenadam, Qrenadam, Qrenadam mənim” məşhur əsərinin müəllifi şair Mixail Svetlovu nəzərdə tuturdu. Biza institutda dərs deyirdi. Qəribəlikləri və orijinal, cəlbedici söhbətləri, yadda qalan atmacaları var idi.

Mir Cəlalla ədəbi tələləri oxşayırdı. Nizami Gəncəvi yazırdı ki, “...Dünyanın ən ağır cinayəti odur ki, seadətli hünər (talant) yox, tale bəxş edir. Daş-qaş tanıyan itigöz sərrafın müqayisə üçün yarım arpası da yoxdur.

Lakin pambığı kətəndən seçə bilməyən, asımanı risməndən (ipdən) ayıra bilməyənlərin anbarları kətan və ipək ilə doludur, qızılları sandıqlarla, xəzləri isə xalvalardır”.

(filoloji tərcümə professor Rüstəm Əliyevindir)

Görünür, dünyanın əzəli-əbədi qanunu belədir.

Xoşbəxtlikdən Mir Cəlalin Püstə xanım kimi könül sirdaşı var idi. Onu tək qoymurdu. Dövlətdən də qoruyurdu, dövlətlidən də, paxıllardan da, onu istəməyənlərdən də. Püstə xanımın açdığı süfrələrdə çörək kəsən tələbələr, aspirantlar bu ailənin səxavətina, mənəvi paklığına bələddirlər.

Otuz üçüncü ildə Püstə xanımla nikah kəsdirməyə gələndə Müşfiq onlara qoşulub, qələm dostuna xeyir-dua vermişdi. Şairin

sasını Allah eşitdi, özü nakam getsə də, nəfəsi yazıq dostunun ailəsini haqsız bəlalardan himf etdi. Cavid Əfəndi onları teatra tamaşalara dəvət edəndə (ailələri yaxın olublar), həmişə dramaturq lojasını onlara verərmiş.

Püstə xanım deyərdi ki, bayırdan bir məşin "siqnalı" eşidəndə, yol çantasını götürüb verərdim ki, Allah amanatında. Cavidin dahlısınca getməliydi. Sarsıntılarda, streslərdə yaşıyırdıq.

Gəncədə 53-cü ildə Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra Bakıya gəlmək, anamı da özümə götürmək istəyirdim. Atamı bir yaşında itirmişdim.

Məni Balaxanı axşam məktəbinə göndərdilər. Bakıda kirayə bir ev tutub axşam dərslərinə gedirdim. Tələbələrimin 60-70, bəzilərinin bir az da artıq yaşı var idi. Vaxtilə Ələkbər Sabirin dərslərini şagirdlərdə indi mən dərslər deyirdim. 1953-cü il idi. O kişilər Sabir haqqında qiymətli xatirələr danışirdilər.

Mən sonralar Sabirlə Mir Cəlalin mənəvi qohumluğunu gördüm: insanpərvərliyini, millətpərvərliyini, ürəklərinin doğmalığını!

Məni əsgərliyə apardılar. Atam yaşında olan tələbələrimlə öpüşüb ayrıldım. Onlardan birinə – Saat Nəzərova Ələkbər Sabirlə bağlı lirik poema da həsr elədim.

Əsgərlikdə ikən anam rəhmətə getdi. Daha dünyada mənim heç kəsim qalmadı. Qeyd etdiyim kimi, Yazıçılar İttifaqının zəmanətli Moskva Ali Ədəbiyyat Kurslarına oxumağa getdim. Oranı bitirdikdən sonra M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna daxil oldum və ikinci ali təhsil aldım.

Mir Cəlal özünəxas böyüklük elayib mənim haqqımda bir neçə məqalə yazdı.

"Nəriman" poemam, S.Vurğunun "Komsomol" poeması, M.Müşfiqin "Mingəçevir" poemaları barədə böyük bir məqaləylə mətbuatda çıxış etdi. "Könlüm şeir istəyir" kitabıma ön söz yazdı.

Onun vaxtilə müdriksinə və bir az da zərərliyə dediyi bir söz mənim də həyatımın

dönüş nöqtəsi oldu: "İş axtarma, adam axtar. Adam – mən!" Tamam təmənnəsiz deyirdi.

– Mən onda "Yerə enməm də, səmə şairiyəm" – deyə böyük şairimiz kimi göylərdə, mələklərin qanadında uçurdum. Dövrün, zamanın belə dəyişməyini təsəvvür etmirdim. Mir Cəlal peyğəmbər kimi mənim rastıma çıxdı, qabağıma düşdü, yol göstərdi və dedi ki, arımda gəl. Uzun, ağırlı yol keçdim.

Mir Cəlal məni səmələrdən yerə endirdi. Sabahımı (əslində bu günümü) düşünən insan bir növ məni ayıltdı.

Sokrat gəncliyi romantik fikirlərdən ayılmağa, reallığa, özünüdərəkə çağırırdı. Hisslə yox, ağılla yaşamağı üstün tuturdu. Bəlkə də, buna görə Siseron deyirdi ki, Sokrat fəlsəfəni "göydən yerə endirdi". Fəlsəfənin üzünü insana çevirdi. Fəlsəfənin İnsanı tədqiq etmək fikrinin Şərqa aid olduğunu yazanlar isə Sokratı "...Qərb mədəniyyətində Şərq müdrikiyinin səsi" adlandırdılar. Tam səmimiyyətə demək olar ki, Mir Cəlal Şərq mədəniyyətində Azərbaycan müdrikiyinin səsiydi. Şərq fəlsəfə-ədəbi cərəyanlarını gözəl bilən "Füzuli sənətkarlığı", "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kimi dərin məzmunlu elmi tədqiqatları dediyimə misal ola bilər.

Mir Cəlalin ən sonuncu dərslərini tələbələrindən biri – indi görkəmli türkoloq alim, AMEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili, Atatürk Elmi Mərkəzinin direktoru, professor Nizami Cəfərov böyük ədəbi çoxşaxəli yaradıcılığına yüksək qiymət verərək, onun hələ uzun müddət yaddaşlarda qalacağını söyləmişdir.

Mən Nizami Cəfərovun elmi təfəkkürünə həmişə inanmışam.

Mir Cəlali itirdim, yerində üç qardaş – "Üç Mir Cəlal" tapdım.

Mir Cəlalin iri portreti mənim iş otağımda qarşı divarda asılı durur. Ruhu evimdə yaşayır. Gözləri tövsiyə edir ki, YAXŞILIĞI UNUTMA.

Özü sağlığında elədiyi yaxşılıqları deməzdi. Bu da onun insanı tərbiyə üsullarından biri idi.

Mir Cəlalin oğlu Arif Milli Aviasiya Akademiyasına azərbaycanlıq gətirdi. Yeni tipli rektor, yeni məzmunlu rəhbər obrazı gətirdi. Bura əvvəllər Texniki Mərkəz sayılırdı. Dərslər rus dilində keçirilirdi. Ali təhsilli müəllimlər az idi, demək olar ki, yox idi. Tədris ocağı sayılan bir köhnə bina və üstü şiferli yastı otaqlar əsgər kazarmalarını xatırladırdı. İndi onların yerində dörd-beş mərtəbəli yeni üslubda tikilmiş, pəncərələri günəşə boylanan tədris binaları, yeni tələbə yataqxanası, mehmanxana, böyük kitabxana və mədəniyyət ocağı, meydançalar və xiyabanlar boyu "Akademiya səhərciyi" nə ətir yayan qızılqul kolları, yeni elmi laboratoriyalar, qədim Eldar şamları, fəvvarələr, təmiz, içməli su qaynaqları... Binə qəsəbəsinin Mərdəkəna gedən magistrallar yolunun sağ sahilindədir.

Bu elm ocağında yeni kafedralar, dekanlıqlar, tədqiqat institutu yaradıldı. Humanitar fənlər kafedrasını açmaqla Aviasiya Akademiyasında elmi-tərbiyəvi fikrin istiqaməti milli-mənəvi dəyərlərə yönəldildi. Burada kulturologiya – mədəniyyət haqqında elm, Azərbaycan dilinin qrammatikası, Azərbaycan tarixlə yanaşı, Amerika, Asiya, Afrika tarixləri, fəlsəfə, sosiologiya, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq iqtisadiyyat fənni tədris olunur.

Arif Paşayev 1996-cı ildən "Azərbaycan Hava Yolları" Dövlət Konserni Milli Aviasiya Akademiyasının rektorudur.

O, 1957-ci ildə Odessa Elektrotexnika Rabita İnstitutunu "Radiofizika" ixtisası üzrə bitirmişdir. 1960-1964-cü illərdə "Yüksək və ifrat yüksək tezliklərdə yarımkeçiricilərin parametrlərini ölçmək üçün kontaktsız üsul və cihazların işlənməsi" mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1978-ci ildə isə "Yarımkeçiricilərin tədqiqində qeyri-dağıdıcı üsulların fiziki əsasları, inkişaf prinsipləri və tətbiqi perspektivləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur.

AMEA-nın həqiqi üzvüdür. Dünyanın bir neçə Elmlər Akademiyasının, ekspertiza ko-

missiyalarının üzvü, Azərbaycan Dövlət Mükafatı laureatı və xarici akademiyaların laureatıdır, qızıl medallarla təltif olunmuşdur. Sakit okean sularında üzən Rusiya gəmilərində və başqa texniki tədqiqat institutlarında onun kəşflərindən istifadə edilir, elmi-nəzəri fikirləri ilə hesablaşılır.

Deyərlər Makedoniyalı İsgəndər Homerin "İliada"sını özüylə gözdürür, vuruşlardan sonra bədii əsəri oxuyub dincəlir, mənəvi sakitlik tapır. İsgəndər özü isə bu görkəmli əsərdən Axillin qəhrəmanlıq səhnələrini, döyüş üsullarını, qələbə çalmaq elmini öyrəndiyini deyirdi. Döyüşdə sanki istirahət edir, bədii əsəri oxuduqda isə daxili hərbi təlim keçirmiş. Plutarx bunu xüsusilə nəzərə çatdırır.

Mir Cəlal da riyaziyyatı gözəl bilirdi. Yazıçı Ədibə xanım etiraf edir ki, rus yazıçılarna göndərdiyi məktublarda Mir Cəlal redaktə edəndən sonra Moskvağa yola salmış.

Nizami Cəfərov danışır ki, Mir Cəlal müəllim onun altıncı dərslərini tələbələrindən olub. Böyük ədəbin bir səhəbətini o belə xatırlayır: Mir dəfə biza hissியatdan, həyəcədən, ümumiyyətlə, insani duyğularından danışdı. Mühəribənin ən ağır günlərində, 1942-ci ilin əvvəllərində İsrail Məmmədov Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüləndən sonra bir həftəlik evlərinə buraxılırlar. Bakıda onunla dövlət rəhbərləri görüşlər keçirir. Bir gün qabaq isə Mir Cəlali və Səməd Vurğunun Qasım İsmayılova, qəhrəmanın doğulduğu yerlərdə göndərilirdi ki, onun gəlişi barədə xoş xəbər aparsınlar. Adamlarla, ailəsilə görüşsünlər.

Mir Cəlal müəllim xatırlayırdı ki, İsrailin göstərdiyi hünərdən, qəhrəmanlıqdan, onun anasına o qədər danışdıq, o qədər dedik ki, bizə axıracın qulaq asandan sonra arvad birco kəlmə dedi: İsrail hanı!

Nizami danışdı ki, Mir Cəlal müəllim insandaqı belə mənəvi dəyərləri qiymətləndirir və öz heyranlığını gizlədə bilmirdi. Bizi səmimiyyətlə, təbiiyyətlə öyrədir və beləliklə, gözümüzü

öz təkrarsız müəllim, yazıçı, nəhayət, əsl insan obrazını yaratmış olurdu.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Hafiz Paşayev Vaşinqtonda atası Mir Cəlalın hekayələr kitabını ingilis dilində nəşr etdirdi. Bir həftəyə bütün tiraj satılıb qurtardı. Hafiz Amerika qitəsində Azərbaycan diplomatiyasını təmsil edirsə, Mir Cəlal da uzaq qitədə Azərbaycan ədəbiyyatını təmsil etdi.

Mir Cəlal işığı çox sevirdi. Evə gələndə kimi bütün çıçağı yandırardı.

Danışığı, elmi-ədəbi təfəkkürü aydın oduğu üçün evdə də, dünyada da sanki aydınlıq istəyirdi.

O, namuslu, pak ailə yaratmışdı.

Mir Cəlal "Sizin şah əsəriniz hansıdır?" sualına: "Həyatımda yaratdığım ən böyük əsər ailəmdir", – cavabını təsadüfi verməmişdi.

Onun övladı Arif müəllim də "Şah əsər" in – baş qəhrəmanı, hamının qayğıkeşidir.

O, müqəddəs Mir Möhsün Ağanın yaşadığı İçərişəhərdə doğulmuşdur. Ailənin ayağı sayılı ilk övlətidir.

MƏNALI ÖMRÜN MANİFESTİ

Adəbiyyata və sənətə həvəs göstərən, qəlbini ona bağlayan, ilk qələm təcrübələri ilə ənənəvi bədii sözə yenilik gətirmək yanğısı ilə ürəyi döyünən ədəbi gəncliyə çox şeyi bəyəndirmək olmur. Universitetin gur auditoriyalarında gedən canlı diskussiyalarda, fikir döyüşündə çox zaman təcrübəli müəllimlər belə duruş gətirə bilmir, ya tələbə ilə dialoqdan qaçır, ya da bürokratik mövqə tutaraq, "mən dərsimi deyirəm, bu mənim borcumdur, istər razı qalın, istərsə yox" – hikkəsi ilə mühazirələrini oxuyur, tələbkarlıqla konspekt tutdururdu.

O zamanlar, yəni 70-ci illərin əvvəlində Sov.İKP tarixinə, marksizm fəlsəfəsinə və siyasi iqtisada dair cansızıcı mühazirələrdən birtə-hər canını qurtaran tələbələr digər dərslərdə nisbətən sərbəst düşüncəyə meydan verməyə çalışırdılar.

Mənim də təhsil aldığım jurnalistika fakültəsində hər şeylə bənşməyən tələbələr zümresi var idi və bəzən bu "tələbə zümresi" tanınmış müəllimin hər hansı şablon, basmaqalib fikrinə don geydirib məzhəkə çıxarırdı.

Yalnız bir ağsaqqal müəllimimiz cəsarətlə dərs otağına girər və ürəyini tələbələrinə arxayınlıqla boşaldardı. Bu qocamanın dərslərində fikir döyüşünə, çılğınlığa ehtiyac qalmazdı, ona görə ki, o özü döyüşkən fikirlərdən, ədəbiyyatın ziddiyyətli məqamlarından həvəslə danışar, çox zaman da 30-40-cı illərin gərgin ədəbi mübahisələrindən xarakterik nümunələr gəti-

rərdi. Bədii mübaligədən, müqayisədən, satirik gülüşdən, onun növlərindən elə ustalıqla danışardı, elə misallar gətirərdi ki, hər şey sadəliklə yaddaşa köçürülərdi.

Döydü yağış məni, döydü qar məni,
Minsəm, bir qarışqa aparar məni.

Bədii kiçiltməni izah edərkən Osman Sarıvəllidən gətirdiyi bu misal sonra xalq ədəbiyyatının zəngin materialları arasında izah edərdi. Onun ədəbi müqayisə, məntiqi vurğu barədə söhbətləri, gətirdiyi maraqlı misallar bu gün də hamımızın yadındadır, bir də bir ağsaqqalın, müdrik qocanın hər kəsə, hamıya, xüsusilə qələm işlədən gənclərə dediyi sözlər, verdiyi məsləhətlər...

Bu nurani qocanın aram-aram pilləkənləri qalxıb, zahirən ətrafdakı heç nəyə əhəmiyyət vermədən, dərs otağına daxil olub ötürü hamını süzərək "harada qalmışdıq?" deməsi, bəzən də qəsdən tələbələrini susanda bir həftə əvvəlki mətləbi cümləsi ilə təkrar yada salıb davam etməsi bizi heyrtə salardı.

Jurnal yoxlayıb vaxt itirməzdi. Lakin dərs deyə-deyə neçə nəfərin dərslə gəlmədiyini öyrənərdi. Gecikənlərin, dərslə gəlməyənlərin üzünə qarşı heç nə deməzdi. Ancaq kimin nə üçün dərslə gəlmədiyini də bilirdi. Çünki tələbələrlə dostluq edərdi, onlar üçün dərslərdən dostluq edərdi, onlar üçün dərslərdən.

O zamanlar əyani söhbədə oxuyan tələbələrin işləməsinə icazə verilmirdi. Lakin gizli də

olsa, ailə vəziyyəti ağır olan tələbələrin bəziləri gecələr fabrik və zavodlarda işləyirdilər. Belə tələbələr bəzən birinci dərəcə gecikirdilər. Birinci dərəcə həmişə gecikən bir tələbə yoldaşımızı tənbəh edirdik. "Ya dərəcə gəl, ya heç gəlmə, kişidən ayıbdır, düz on daqiqə qalmış qapını döyürsən". Onun da deməyə sözü olardı: "Heç gəlməsəm, olmaz, hörmətsizlik sayırdı: "Heç gəlməyə bilmərəm". Beləliklə, hər dərsin sonuna yaxın qapı döyülür, o da içəri girərdi.

- Gəl oğlum, gəl, keç otur...

Bir dəfə də olsun "olmaz" demədi, "niyə gecikmişəm?" söyləmədi. İmtahanları verib qurtarıandan sonra bizimlə daha da dostlaşdı. Yalnız o zaman məndən soruşdu: "O harda işləyir, ailə vəziyyəti çoxmu ağırdı?"

Bəli, o belə kişi idi. Hamımızın sevimli müəllimi professor Mir Cəlal, sadəcə bizim Mir Cəlal müəllim...

O vaxtlar jurnalistika fakültəsi indiki "İstiqlaliyyət" küçəsində yerləşirdi. Bəzi dərslərimiz isə universitetin yuxarı, təzə binasında keçirilirdi. Dərstdən çıxıb avtobus dayanacağına gedəndə Mir Cəlal müəllimlə rastlaşdıq. Taksiyə dəvət etsək də, minməzdi. Avtobusla gətməyi xoşlardı. Bir dəfə bu barədə özü maraqlı əhvalat danışdı:

- Hər dəfə dayanacaqda mənimlə rastlaşan tələbələr taksi saxlayıb dəvət edirdilər. Bəzən imtina etməyə belə imkan vermirdilər. Bir dəfə düşünüb bir yol tapdım ki, taksiyə minməyim. Uşaqlar taksi saxlayanda dedim ki, mən minmirəm. Onlar inadkarlıq göstərəndə dedim: arxada oturma bilmirəm, qabaqda da gözümə gün düşür. Tələbələr gülüldülər: "Ay müəllim, bu gün ki hava buludludur". Həyəcədən hava-yə fikir verməmişəm. Tələbələr verdilər taksi pulunu. O vaxtdan daha qəti qərara gəlmişəm, taksiyə minmirəm."

Tələbə yoldaşlarım Mir Cəlal müəllimlə xatirə şəkli çəkdirmək, "tarixə düşmək" istə-

yirdilər. Əvvəl-əvvəl o razı olmurdu. "Bir şərtlə, - deyirdi, - şəkil pulunu mən verəcəyəm. Ona da biz razı olmurduq. Axır ki, üç-dörd tələbə onu dilə tutduq, sabaha razılaşdıq. İş elə gətirdi ki, sabahı gün mən xəstələndim, lakin dostlarım onunla şəkil çəkdirdilər. Məni görəndə özünəməxsus, şirin təbəssümlə: "Sən tarixə düşmədin" - deyirdi.

Bu söhbətdən yeddi-səkkiz il keçmişdi, Mən Azərənərdə redaktor işləyirdim. İkinci mərtəbənin pilləkənlərində müəllimimlə rastlaşdım. Hal-əhval tutduq. İşimlə maraqlandı. Ayrılanda qolumdan tutub mənə uğurlar dilədi və dedi: "Afərin, arxayınam səndən, belə getsə, tarixə düşəcəksən".

Məni heyrət bürüdü. Adətən, yaş keçdikcə yaddaş zəifləyir, deyirlər. Mir Cəlal müəllim isə yola saldığı yüzrlərlə tələbənin içində adı bir zarafatımızı unutmamışdı.

Bir dəfə bədii obraz və tipikləşdirmə məsələlərindən danışanda mən ona dedim ki, Bahar obrazı sizin tipikləşdirilmiş obrazınızdır, Bahar siz olmasaydınız, onu bu cür təsvir edə bilməzdiniz. O, yəna də gülümsəyərək: - Əlbəttə, - dedi, - hər bir tipik bədii obrazda yazıçının özü var. Bu baxımdan Bahar elə mənim özüməm."

Bəli, mən onun çoxsaylı əsərlərini, bədii və elmi araşdırmalarını oxuduqca, onun manifestini görürəm. Hörmətli müəllimlərim və dostlarım, professorlar Teymur Əhmədovun, Qara Namazovun, Vaqif Vəliyevin, mərhum Firdun Hüseynovun xatirələri mənim ürəyimdəki müəllim heykəlini, sadəcə insan obrazını daha da nurlandırır. Bu nurlu obraz - Mir Cəlal müəllimdir. Dodağından təbəssüm düşməyən hörmətli Mir Cəlal müəllim. Onun yazdıqları və bizə dedikləri isə mənalı bir ömrün manifestidir.

"HƏQİQƏTİ DEYƏNLƏRİN AQBƏTİ"

Mənə həmişə elə gəlirdi ki, Mir Cəlal müəllim 1937-ci ilin ağır burulğanlarından nisbətən kənarda qalan ziyalılarımızdandır. Sakit təbiətli, hamıya əlindən gələnlə yaxşılığı əsirgəməyən bu insan heç bir qorxu, iztirab keçirmədən öz bədii-elmi yaradıcılığı ilə məşğul olmuş, xüsusən istedad və zəhmət hesabına gəlib indiki mərtəbəyə çatmışdır. Ancaq baş verən dramatik bir hadisədən sonra başa düşdüm ki, səhv etmişəm, düşüncələrim tam deyil. Mir Cəlal müəllim özünün şəxsi həyatı haqqında danışmağı xoşlamırdı. Buna görə də mən və iş yoldaşlarımız onu daha çox zahiri cəhətdən gördüyü işlərə və əməllərinə görə tanıyırdıq. Bu böyük şəxsiyyətin fərdi dünyasından, vaxtilə yaşadığı ağır qayğı və sarsıntılardan isə çox az xəbərimiz vardı.

Dediym hadisə baş verəndə bizim fakültə hələ də keçmiş "Kommunist" küçəsindəki köhnə binada fəaliyyət göstərirdi. Bir gün işdən sonra Mir Cəlal müəllim mənə dedi ki, fakültə elmi şurasının iclasında gələnlə üçün diplom mövzularının müzakirəsi keçirilir. Gedək, görək nə deyirlər. Getdik. Yığıncada bizim kafedranın təqdim etdiyi siyahı müzakirə olunanda "Ə.Haqverdiyevin kiçik pyesləri" mövzusunda Azərbaycan sovet ədəbiyyatı kafedrasının o vaxtı müdiri etiraz etdi və dedi ki, bu mövzu düzgün seçilməyib. Mir Cəlal müəllim yerdən soruşanda niyə? Onun iddiası bu oldu ki, Ə.Haqverdiyev kiçik pyeslərini

sovet dövründə yazıb. Ona görə də diplom işi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasından yox, bizim kafedradan getməlidir. Bunun müqabilində Mir Cəlal müəllimin cavabı çox yığcam oldu: "Bu sənin fikrindi, mən isə ayrı cür düşünürəm. İntriga istəyirsinizsə, get başqa yerdə axtar".

Bunu eşidən həmin kafedra müdiri tribuna qalxıb daha inadla öz dediklərini sübut etməyə çalışdı və əsas sözü də ondan ibarət oldu ki, son vaxtlar bəzi kafedra müdirləri diplom mövzularını seçərkən diqqətsizliyə yol verir, dövrləri bir-birinə qarşıdır. Elmi faktı, elmi prinsipləri gözləmir. Beləliklə, nəinki ayrı-ayrı sənətkarlarımızın yaradıcılığı təhrif olunur, həm də onların haqqında tələbələrımızdə yanlış fikir formalaşır. Bu cür zərərli, qeyri-elmi meyillərə vaxtında son qoymaq lazımdır və s...

O, xeyli danışdıqdan sonra özünə arxayın bir vəziyyətdə gəlib yerində oturdu. Bu vaxt Mir Cəlal müəllim mənə işarə elədi ki, durum çıxış eləyim. İcazə alıb tribunaya gəldim və çox sakit, təmkinlə danışımağa başladım:

- Hörmətli elmi şura üzvləri! Bayaqqan burada Ə.Haqverdiyevin kiçik pyesləri haqqında deyilən mülahizələrlə qətiyyənlə razılaşmaq olmaz. Ədəbiyyat tarixində yazıqların yeri, mövqeyi illərə görə deyil, onların mənsub olduqları ədəbi metoda, üsluba, məktəbə, ümumi yaradıcılıq prinsiplərinə əsaslanaraq müəyyən edilir, bölünür. Ə.Haqverdiyev XX

əsrin əvvəllərində formalaşan Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir ədəbi məktəbinin yaradıcılarından biri olub və ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuş şah əsərlərini də bu dövrdə yazıb. Mirzə Cəlilin sözlərilə desək, o, məşhur "Molla Nəsrəddin" jurnalının "ağsaqqal məsləhətçilərindən biri", böyük tənqidçi realist idi. Ə.Haqqverdiyev indiyədək yazılmış dərsliklərdə də məhz bu dövrün görkəmli sənətkarı kimi öyrənilir, tədris olunur. O, həm də təkcə sovet dövründə deyil, ondan əvvəl də kiçik pyeslər yazıb. Ancaq bu əsərlərə mövzular müəyyən dərəcədə dəyişsə də, onların arasında üslub və yazı mənasına görə elə əsaslı bir fərq yoxdur. Ümumiyyətlə, Ə.Haqqverdiyev bütün ömrü boyu öz yaradıcılıq metoduna, tənqidi realizm prinsiplərinə sadıq qalmış və bu cəhətdən o, heç vaxt sovet yazıçısı olmamışdır. Doğrudur, o, yeni quruluşun ideoloji platformasını qəbul eləmişdi və ona bir ziyalı kimi xidmət edirdi. Lakin məlumdur ki, ideologiya ilə ədəbi metod, bədii üslub tamam ayrı-ayrı anlayışlardır. Ona görə də ideoloji mövqedən çıxış edərək Ə.Haqqverdiyevi zorla sovet ədəbina çevirməyin heç bir elmi əsası yoxdur.

Digər tərəfdən, elementar etika var. Hörmətli, elmi-nəzəri cəhətdən hazırlıqlı, ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında təkcə universitetdə yox, ondan kənarında da böyük xidmətləri olan, həmişə öndə gedən, mötəbər tarixi ənənələrə malik, burada oturanların əksəriyyətinin ilk məktəbi olmuş bir kafedranın hazırladığı mövzulara belə qərəzli münasibət, qarışqanı böyüdü fil eləmək heç kimə, xüsusilə ağsaqqal müəllimlərə yaraşan iş deyil.

Söhbət bura çatanda yerdən mənə söz atdılar:

– Çox tez başlamısın. Sənin hələ bizə əxlaq dərsi oxuyan vaxtın deyil. Etikadan danışan belə yuxarıdan getməz. Qurtar, düş aşağı, get işinlə-gücünlə məşğul ol.

– Mən heç kimə əxlaq dərsi oxumaq iddiasında deyiləm. Düz danışmaq nə vaxtdan

ədəbsizlik olub. Həqiqətə qulaq asmaq və ondan nəticə çıxarmaq böyüküklü-kiçikli hamımızın borcudur. İndi özünü bilin, nə qərar istəyəsiniz, qəbul edin. Mən sözümlü dedim...

Bu sözləri deyib tribunadan düşdüm, gəlib yerimdə oturdum. Bundan sonra ara daha da qızıqdı. Dekan və başqaları çıxış edib mənə, ilk növbədə "Ə.Haqqverdiyev sovet yazıçısı deyil" sözlərinə görə ittiham etdilər. Həftə mənə ideoloji cəhətdən savadsız, zərərli məfkurə sahibi kimi damğa vurdular, az qala xalq düşməni çıxartdılar. Bir neçə dəfə yerdən replika ilə cavab versəm də, bir nəticəsi olmadı. Nədənsə Mir Cəlil müəllim susurdu, deyilənlərə heç bir münasibət bildirmirdi. Beləliklə, mən tamamilə tək qaldım. Nəhayət, məsələni səsə qoydular və əksəriyyətin rəyi ilə mövzunu bizdən alıb Azərbaycan sovet ədəbiyyatı kafedrasına verdilər.

Bunu görəndə Mir Cəlil müəllim qoluma toxunub alçaqdan dedi ki, dur gedək. Daha burada bizlik bir iş qalmayıb. Sakitə otmaqdan çıxdıq. Pillaçəkənlərdə qoluna girəndə gördüm ki, onun bədəni xəfifcə titrəyir, üzünün rəngi qaçıb, dərindən nəfəs alır, güclə yeriyir. İstədim maşın tutam, razılıq vermədi. Əlilə işarə elədi ki, piyada gedək. Bakı Sovetinin qabağından keçib "Pioner" bağına endik. Filarmoniyanın arxasına çatanda o, kənar skamyalardan birində oturdur və mənə də yanında aylaşmaya dəvət etdi.

– Gəl bir az oturuq, özümə gəlim. Belə vəziyyətdə evə getmək istəmirəm, – dedi və nəfəsini dardıkdən sonra ağır-ağır söhbətə başladı:

– Bayağ məndən soruşursan ki, niyə o çıxışlara cavab vermədim. Niyə onları yerində oturtmadım. Görmədin necə tozanaq qoparıldı? Sənin xəbərin olanda. O hay-küy başlandı bəy oymun damarları vurmağa başladı. Özümü çox pis hiss elədim, hələ də özümə gəlməmişəm. Qorxdum ki, o namərdlərin qabağında infarkt keçirəm. Gileylənməyə haqqın var. Görək səni tək qoymayıdım. Ancaq

inan, onlarla ağır-ağıza versəydim, mənə ayaq üstə öldürərdilər. (Əslində Mir Cəlil müəllim haqlı idi. Sonralar Mehdi Hüseyni iş vaxtı kabinetində ayaq üstə öldürmədilərmi?)

Sən yaxşı çıxış elədin, dediklərin də yüz faiz düz idi. Amma görək sonradan onlarla mübahisə etməyəydin.

Xüsusilə "Ə.Haqqverdiyev sovet yazıçısı olmamışdır" sözlərini deməyəydin. Gördün, bu sözləri məndən ayıraraq ona necə siyasi rəng verdilər? Yaxşı ki, 37-ci il arxada qalıb. Yoxsa səni çıxışın qurtaran kimi aparardılar. O qoca qurdlarla ehtiyatlı olmaq lazımdı. Onların burundan hələ 37-nin qoxusu getməyib. Bu adamlar gələcəkdə imkan düşən kimi sənə pislik edəcəklər. Sən həmişə düzlük axtarırsan, düşündüyünü açıq deyirsən. Qorxuram bu, gələcəkdə sənə baha başa gələ. Özünü gözəl. Çıxışının sonunda deyirsən ki, həqiqətə qulaq asmaq hamının borcudur. Elə 37-də həqiqət deyənlərin hamısını bir-bir tutub məhv etmədilərmi? Yaxşı ki, siz cavanlar lənətə gəlmiş o illəri görməmişiniz.

İndi ki söhbət düşüb, gəl sənə o vaxtkı əzablı, qara günlərlə bağlı bir əhvalat danışım. Cavid əfəndi tutulan axşam mən Püstə xanımınla, Abdulla Şaiq də öz yoldaşı ilə onlara qonaq getmişdik. Bir çox şirin söhbətlərdən sonra Cavid əfəndi dedi ki, ölkədə yaman bəd küləklər əsir. Deyəsən, bu bəd külək mənə də burulğana sahib özü ilə aparacaq. Biz təskinlik verdik ki, narahat olmasın, ona toxunmazlar. Çünki Cavid əfəndi başını aşağı salıb öz işi ilə məşğul olan, ağayana, son dərəcə sakit təbətli bir insan idi. O, ədəbi mühtidə baş verən siyasi intriqalardan mümkün qədər uzaqda dayanır, hətta haqqında tez-tez yazılan ədalətsiz, böhtanla dolu, bədxah məqalələrə belə əhəmiyyət vermirdi. Onun ölkədə, ictimaiyyət arasında çox böyük hörməti vardı. Küçəyə çıxanda gənclər onu yaxından görmək üçün uzun müddət arxasınca düşərdilər. Əsərləri mürəkkəbi qurumamış səhnəyə qoyular və əsl ədəbi hadisəyə çevirilirdi. Xalqın sevimlisi olan belə nəhəng

bir sənətkar həbs eləmək ağlabatan bir iş deyildi. Bu, ilk növbədə dövlətin öz nüfuzuna ağır zərbə olardı.

Təxminən on iki tamamda Cavid əfəndi ilə xudahafizləşib evimizə qayıtdıq. Yarım saat keçməmiş zəng eləyib mənə bildirdilər ki, bəs onu çəkistlər tutub aparıblar. Heç demə, bizim getməyimizi gözləyirlərmiş. Səhərə kimi yata bilmədim. Ürəyim səksəkədən üzülürdü. Fikirləşirdim ki, indicə gəlib mənə də aparacaqlar. Qorxudan üç gün evdən çıxmıdım. Hər dəfə evimizin arxasındakı küçədə maşın dayananda Püstə xanıma deyirdim ki, gəldilər, yol çəntamı hazırla. Ölüməndə qorxmurdum. Mənə qorxudan və dəhşətlə salan o idi ki, tutulan kimi kürəyimə xalq düşməni, vətən xaini damğası vuracaqdılar. Övladlarını, qohum-əqrəbalarını bütün vətəndaşlığı imtiyazlarından məhrum edəcəkdilər. Axı mən namusla çalışıb ev-əşik, ailə qurmuşdum, vətənimə, xalqıma sdaqətlə xidmət edirdim. Mövcud rejimlə də heç bir işim yox idi. Əksinə, ona inanırdım, layiqincə xidmət edirdim. Onda mənim günahım, təqsirim nə idi? Suala cavab tapa bilmirdim. Günahsız böhtana düşmək, qurban getmək ölümdən qat-qat ağır faciədir. Əslində mən qorxudan, sarsıdan da bu idi.

Xalid, qardaş, bax bizim noslin cəsaratını, kişiliyini o vaxt aldılar. Nə qədər açıq, sərbəst düşünən ziyalı vardısı, onların hamısını ləkələdilər, təzyiqlə və şantajla məruz qoydular. Tutulan tutuldu, ölən öldü, Sibirə göndərilən ölkədən sürgün olundu. Qalanını isə daxilən şikəst elədilər, mənəvi repressiya altına saldılar, əzmini, iradəsini öldürdülər, qorxaq, gözükölgəli vəziyyətə saldılar, milli məna-viyyətdə, düşüncə tərzinə qadağa qoydular, sərbəst danışan dillərə qıfıl vurdular.

Yeri gəlmişkən, gəl sənə o dövrdə şahidi olduğum bir hadisəni də danışım. S.Vurğunun "Vaqif" pyesi 37-də repressiyanın tüğyan etdiyi vaxtda Dram teatrında tamaşaya qoyuldu. Tamaşa çox böyük ədəbi-ictimai hadisəyə çevrildi. Görünməmiş əks-sədaya səbəb oldu.

Adamlar bilet almaq üçün saatlarla kassaların qabağında növbəyə dururdular. Hamı tamaşaya baxmağa can atırdı. Bu böyük müvəffəqiyyətdən narahat olan bəzi bədxahlar şəhərdə şayiə yaydılar ki, S.Vurğun Qacar obrazını yaradarkən M.C.Bağirovu və Stalin, Vaqifi yaradarkən özünü nəzərdə tutub. Cəmiyyətimiz, ictimai quruluşumuz üçün xarakterik olmayan "Şair və hökmdar" problemini səhnəyə gətirib. Bu açıq-aşkar mövcud quruluşu, onun rəhbərlərinə meydan oxumaqdı. Kimliyindən, dövründən asılı olmayaraq hər bir hökmdarın, dövlət başçısının gəldi-gedər, şairin, sənətkarın onlardan qat-qat yüksəkdə dayandığını və əbədi yaşamaq haqqına malik olduğunu göstərməkdir.

Deydilər, artıq S.Vurğunun kitabı bağlanıb. Adı bir sözlə, cümləyə rəmzi mənə verərək adamları dolaşdırın, həbsxanaya salan çekişlər, xüsusilə respublikanın ağası M.C.Bağirov bu işə görə onu heç vaxt bağışlamaz. Bu sözləri eşidən şair çox böyük özab çəkirdi. S.Vurğunla yaxın olmuşuq. Onun mənə böyük hörməti vardı. Biz ailəvi dost, sirdaş idik. Buna görə də onun o vaxt nə düşündüyünü, hansı hissələr keçirdiyini mən yaxşı bilir-dim. Təxminən on gündən sonra M.C.Bağirov səs-küyü ictimaiyyəti yerindən oynatmış tamaşaya baxmaq üçün teatra gəldi. Hamıdan, o cümlədən üzə çıxmaqdan çəkinərək səhnə arxasında, aktyorlardan birinin qrim otağında oturmaş S.Vurğun tamaşadan sonra nə baş verəcəyini böyük intizarla gözləyirdi. Tez-tez gurultulu alqışlarla qarşılanan tamaşa çox yüksək səviyyədə keçdi.

Sonda M.C.Bağirov səhnəyə enib aktyorları, xüsusilə baş rollarda olduqca müvəffəqiyyətlə çıxış edən Ə.Ələkbərova, S.Ruhulları təbrik edəndə tamaşanın baş rejissoru A.İsgəndərovdan soruşur ki, bas əsərin müəllifi qarabala şair haradadı? Tez S.Vurğunu səhnəyə gətirirlər. M.C.Bağirov hamının gözü qabağında əlini şairin kürəyinə qoyub deyir: "Afərin, əsər də, tamaşa da xoşuma gəldi. Səni

təbrik edirəm. Get, gələcəkdə bundan da yaxşı əsərlər yaz". Bu sözlər zalda yenidən gurultulu alqışlarla qarşılandı. Beləliklə, S.Vurğun yeddi başlı əjdahanın ağzından qurtardı və heç olmasa müəyyən müddət azad nəfəs aldı.

S.Vurğun bütün dövrlərdə az-az yetişən, nadir poetik istedad, dərin fəlsəfi təfəkkür sahibi idi. Bu iki keyfiyyət onun yaradıcılığında üzvi vəhdət təşkil edir, biri digərini tamamlayır. Bu cəhətdən o, poeziyamızın tarixində Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Sabir, Cavid kimi nəhəng klassiklərimizlə bir sırada dayanır. Belə bir xoşbəxtlik hər şairə, sənətkarə nəsib olmur. S.Vurğun sağlığında Azərbaycan seirini bütün dünyada yayan canlı tribuna olmuşdur. O, sözün əsl mənasında vətəninin, elinin, üstündə boya-başa çatdığı torpağın vurğunu idi. İndiyədək ədəbiyyatımız tarixində onun böyük üstünlüyü vətənimizin poetik xəritəsini çəkan, canlı, əlvan, rəngarəng boyalarla bəzədilmiş ölməz sənət tablosunu xatırladan "Azərbaycan" şeiri səviyyəsində ikinci bir şeir yazılmayıb və bəlkə, gələcəkdə də yazılmayacaq. Adamların "Azərbaycan vətənimdir" sözlərini deməkdən çəkdiyini bir vaxtda "El bilir ki, sən mənimsən, yurdum, yuvam, məskənim" sözünü ancaq S.Vurğun kimi böyük vətənpərvər, mərd, mübariz bir şəxsiyyət verə bilərdi.

S.Vurğun heç vaxt kağız kormayıb. Onun şeirləri qələmindən çıxan kimi dərhal bütün ölkəyə yayılırdı, dillərdə əzbərə çevrilirdi. Bu da poeziya aləminə arxa qapıdan gəlməmiş, həmişə yerində sayan, şairin dırnaqarası sənət dostlarını qıcıqlandırır, paxıllığa səbəb olurdu. Onlar iddia edirdilər ki, S.Vurğun nüfuzundan istifadə edərək bütün sahələri əlinə alıb. Özündən başqa heç kimə irəli getməyə, istedadlarını göstərməyə imkan vermir.

Məhz belə cılız adamların hərəkəti üzündən S.Vurğunun başı bütün ömrü boyu qalmaqalda olub. Hətta şöhrətinin zirvəsində olanda belə bədxahlar ondan əl çəkmirdilər. Həm özü, həm ailəsi haqqında müxtəlif şayiələr yayır, şər və böhtanla məşğul olurdular.

S.Vurğun istedadının, ədəbi-ictimai fəaliyyətinin ən parlaq bir dövründə dünyadan getdi. Onun ölənin vaxtı deyildi. Əlli yaş nədir ki? S.Vurğun ölmədi, onu öldürdülər! Tarixən böyük, dahi şəxsiyyətlərin günü həmişə qara olub. Onları qorumayıblar, vaxtında başa düşməyiblər. Xaqanini şahlar, xaqanlar qarşısında ayılmədiyinə, qürurunu, ləyaqətini qoruduğuna görə zindanlara atıblar, vətəninəndən didərgin salıblar. Nəsimini məsləki üstündə dara çəkiblər, diri-diri dərisini soyublar. Füzulini zamanəsindən şikayətləndiyi üçün qüssəyə, kədəre qərq ediblər. Ömrünü vətəninin və bütün Şərq xalqının intibahına həsr etmiş böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəlinin cənazəsini üç gün yerdə qoydular, ruhunu təhqir etdilər. Mirzə Cəlil, Sabir, Nəriman, Müşfiq, Cavid öz əcəllərlə ölmədilər. Onları öldürdülər! Biz çox qəribə millətlik. Bu gün iftixarımız olan dahi şəxsiyyətləri, sənət korifeylərini sağlığında qiymətləndirə bilmirik. Hətta fitnəyə, böhtana qurban veririk. Öləndən sonra onlara heykəl qoyub qarşılarında baş əyirik.

Bu söhbətdən sonra mən Mir Cəlal müəllimi yenidən kəşf etdim, daha yaxşı tanıdım. Ona olan hörmətim, məhəbbətim qat-qat artdı və mən başa düşdüm ki, zahirən bildirməsə də, onun sinəsi altında çox böyük, özündən də ağır dərdlər, qayğılar yatır.

Mir Cəlal müəllim vətən və millət qarşısında böyük xidmətləri olan elm və incəsənət xadimlərinə, gərkəmli ziyalılarımıza sağlığında qiymət verməməyimizdən, hətta çox vaxt onlara qarşı laqeyd, qərəzli münasibət bəsləməyimizdən güylənərkən tamamilə haqlı idi. Vaxtilə onun özü də belə acınacaqlı bir aqibət yaşamışdı. Tanınmış, filoloji elmlər sahəsində xüsusi məktəb yaratmış bir alimin sağlığında akademiya üzv seçilməməsinə buna bariz nümunə saymaq olar. Mir Cəlal müəllim həmişə başını aşağı salıb öz işlə məşğul olan, yazıb yaranan, dedi-qodudan, intriqalardan uzaq, yaltaq, araqarışdıran, simasız adamlara üz verməyən, yüksək mənaviyatlı, alicənab

bir insan idi. Bu ali keyfiyyətlərinə görə onun yüzlərlə, minlərlə prəstijşkar olduğu kimi, paxıllıq edən, onu istəməyənlər də vardı və bu cür xəbis, özündən müstəbəh adamlar imkan düşəndə ona yersiz hücumlar da edirdilər. Belə hücumlar yerixah, nəcib, həssas, kövrək ürəkli bir insan olan Mir Cəlal müəllimə çox pis təsir edirdi, onun ömrünə ağır zərbə vururdu. Yaxşı yadımdadı, 1969-cu ildə universitet partiyası təşkilatlarının geniş tərkibdə plenumu keçirildi. Plenumda bir neçə ay əvvəl Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə birinci katib seçilmiş Heydər Əliyev də iştirak edirdi. Yığıncağa maraqlı həddindən artıq çox olduğu üçün böyük akt zalı əgəzə kimi adamlarla dolu idi. Mən rəhmətlik Fəridun və İlayət müəllimlə birlikdə zalda, lap qabaqda, üçüncü cərgədə oturmuşdum. Mir Cəlal müəllim isə yuxarıda, rəyasət heyətində universitetin tanınmış, ağsaqqal müəllimləri ilə yanaşı, arxa cərgədə aylaşmışdı. Yığıncağı o vaxtki partkomuzyum professor Fəhəd Zeynalov açdı. Onun sözlədiyini yığcam giriş sözümdən və məruzədən sonra çıxışlar başlandı. Əvvəl hər şey öz qaydasında gedirdi. Natiqlər universitetin son vaxtlar qazandıqı ümumi nailiyyətlərdən, elm və təhsillə bağlı problemlərdən danışır, qayğı və təkliflərini bildirirdilər. Heydər Əliyev də əlini cənazəsinə qoyub deyilənlərə çox diqqətlə qulaq asırdı. Sona yaxın yığıncaq sakit axarından kənara çıxaraq əvvəlki istiqamətini dəyişdi və salonda əməli-başlı gərginlik, narahatlıq yaratdı.

Gərginlik o vaxtki tanınmış şərqşünas alimlərdən birinin çıxışı ilə başlandı. (Mən bu və bundan sonra gələnlər qəhvədən axırdı dünyasına qovuşduğunu görə onların adlarını çəkmək, ruhlarını incitmək istəmiyəm. Həm də mətləb adda yox, işin məzmununda, mahiyyətindədir.) Əslində universitetin qayğı və problemlərinə az aid olan bu çıxış daha çox şəxsi-qərəzlik motivləri əsasında qurulmuşdu.

Heydər Əliyevin yığıncaqda iştirakından sui-istifadə edən natiq əvvəlcə o dövrdə

MK-da ideologiya üzrə katib işləyən Cəfər Cəfərovu hədəf götürdü. Onun törcümeyi-halını, şəxsiyyətini, elmi-ictimai fəaliyyətini təhqirəməz ifadələrlə saf-çürük etməyə başladı. Əsas iddiaları da bu oldu ki, C. Cəfərov bir alim, müasir ədəblərimizin yaradıcılığına yuxarıdan baxır, onları bəyənmir, indiyədək qazandığımız ədəbi nailiyyətləri inkar edir, ədəbiyyatımızdan bozbaş iyi gəlir – deyir. Mühəribə vaxtı Kırım cəbhəsində iştirak edən bu adam Yazıqlar İttifaqı rəhbərliyinə dönə-dönə məktublar yazıb xahiş edir, yalvarır, fəryad qoparırdı ki, amandı məni bu cəhənnəmdən xilas edin. Ölkəmizi və dünyanı fəşizmədən xilas etmək üçün apardığımız müqəddəs Vətən müharibəsini cəhənnəm adlandırın bir adam ideologiya üzrə heç vaxt bizə rəhbərlik edə bilməz. Ona vaxtında öz yerini göstərmək lazımdır.

Daha sonra o, xalq şairi Rəsul Rzaya qarşı xüsusi ittihamlarla çıxış etməyə başladı və iddia etdi ki, şair son vaxtlar əsas yaradıcılıq prinsiplərimiz olan sosialist realizm metodundan uzaqlaşmış, sovet ideologiyasından kənara çıxaraq müccərad, anlaşılmaz şeirlər yazır. Onun “Rənglər” adı altında gedən silsilə şeirləri buna nümunədir. Ən pisi isə odur ki, Rəsul Rza “Lenin” poemasını Türkiyədə çap etdirərək siyasi sərbətsizlik göstərmiş, böyük rus xalqına həsr olunmuş ithaf hissəsini ixtisara salmışdır. Xaricdə çap olunmaq, şöhrət qazanmaq xətrinə əqidəsini, məsləkini dəyişən adama nə ad vermək olar və s.

Bundan sonra fakültəmizdə işləyən, elm və tədris sahəsində olduqca aşağı səviyyədə dayansa da, ictimai işlərdə özünü çox fəal göstərən, həmişə ötkəm çıxışları ilə adamların gözüne kül üfürən, onları qorxudan xain müəllimlərdən biri tribunaya qalxdı. O, bir qədər ümumi məsələlərdən, nizam-intizamdan, təlim-tərbiyə və tədrisdə kommunist əxlaqından danışdıqdan sonra gözlənilmədən çıxışının istiqamətini dəyişərək jurnalistika fakültəsinin dosenti, Mir Cəlal müəllimin ya-

xın dostu, tanınmış publisist-yazıçı Nürəddin Babayevin üstünə düşdü. Əsassız olaraq, onun şəxsi işlərinə, ailə həyatına, müəllimlik və yaradıcılıq fəaliyyətinə adına yaraşmayan, kobud bir formada müdaxilə etməyə başladı. Onu ayyəz, qadın düşkünü adlandırdı və axırda qəti hökm verdi ki, belə adamlar bizim müqəddəs elm və tədris ocağı olan universitetdə işləyə bilməz...

Nəhayət, axırda mətbuatda tez-tez kəskin tənqidi məqalələrlə çıxış edən, hamının, o cümlədən mənim də hörmət etdiyim, özümüza dost, həmkar saydığımız cavan alimlərdən birinə söz verildi. O, elə ilk dəqiqələrdən xüsusi pafosla, bəlağətlə düzlükdən, ədalətdən, elm adamının ləyaqətindən, alimlik, müəllimlik borcundan, xüsusilə kadr məsələlərindən, bu sahədə universitetdə olan ciddi ayıntılardan, nöqsanlardan danışmağa başladı və gözlənilmədən sözü fırladaraq buna Mir Cəlal müəllimin başçılıq etdiyi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasını nümunə göstərdi.

Bundan sonra o, özünə nəzarəti itirdi, nə dediyini fikirləşmədən ağzına gələni danışmağa başladı və tamam böhtana keçdi. İlk tənqidi iddiası bu oldu ki, Mir Cəlal müəllim yaşlaşıb, tez-tez xəstələnir, vaxtli-vaxtında işə gələ bilmir. Ona görə də kafedrada tədrisin və elmi işlərin səviyyəsi aşağı düşüb. Rəhbərlik etdiyi kafedra ədəbiyyatımızın, klassik irsimizin bütün dövrlərini əhatə etdiyi halda Mir Cəlal müəllim elə bil Cəlil Məmmədquluzadədən başqa yazıçı, ədib tanımır. Aspirantlara verdiyi namizədlilik və doktorluq dissertasiyası mövzularının, demək olar ki, doxsan faizi ancaq C. Məmmədquluzadə yaradıcılığına aiddir. Bu da öz növbəsində, istər-istəməz fikir və mövzu təkrarına səbəb olur və həmin dissertasiyaların elmi-nəzəri səviyyəsini aşağı salır, bütünlükdə geniş məzmunlu ədəbiyyat tariximizin sistemli öyrənilməsinə mane olur. Elə bu səbəbdən də şanlı tarixi olan bir kafedraya “Danabaş kəndinin məktəbi” adını veriblər.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında kadr məsələsi də xoşa gələn vəziyyətdə deyil. Mir Cəlal müəllim burada heç bir elmi, pedaqoji prinsip gözləmədən istədiyi kimi hərəkət edir. Bir sözlə, kafedranı öz şəxsi mülkiyyətinə çevirib. Son illərdə ətrafına qohumlarının, dost və tanışlarının övladlarını yığıb, ancaq onları aspirant, müəllim götürüb. Bir nəfər də olsun kənar adamı kafedraya yaxın qoymayıb. Təsədüfi deyil ki, bu gün Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında işləyən müəllimlərin əksəriyyətinə Mir Cəlalin uşaqları deyirlər. Bəli, doğrudan da, vaxtilə nəhəng korifeylərin dərslərini bu kafedra indi uşağ-muşaq yığınağına çevrilib. Belə olmasın. Universitet rəhbərliyi yaranmış bu qeyri-normal vəziyyətə vaxtında son qoymalıdır...

Daha dözə bilmədim, əsəbi vəziyyətdə ayağa qalxıb sədrdən çıxış üçün söz istədim. O isə dedi ki, artıq çıxışlar kəsilir. İyirmi dəqiqəlik fasilə elan olunur. Fasilədən sonra yoldaş Heydər Əliyev çıxış edəcək. Elə bir vəziyyətdə gəlməmişdim ki, artıq nə etdiyimi fikirləşməmişdim. Ona görə də təklifimi daha qətiyyətlə təkrar etdim və əgər söz verilməsə, partiya biletimi aparıb onların qaбаğına qoyub gedəcəyimi bildirdim. Doğrudan da, partibiletimi cibimdən çıxardım və Leninin, Stalinin şəkilləri üstündə həkk olunmuş cilddən ayırmağa başladım. Bu vaxt bayaqdan yaranmış gərgin vəziyyəti diqqətlə izləyən H. Əliyev iclası aparın Fərhad Zeynalovun qulağına nəşə dedi. Bundan sonra o, dərhəl ayağa qalxdı, sıradan çıxmağa hazırlaşdığını görüb əlilə mənə oturmaq işarəsi verdi və bir qədər əvvəl dediyi sözləri təkrar etdi: “Yoldaşlar, fasilə qurtaranda bir nəfərə də söz verilməz, ondan sonra yoldaş H. Əliyev çıxış edəcək”. Bunu eşidəndə salondan yüngül bir uğultu keçdi. Hamı başa düşdü ki, mənə çıxış üçün söz verilməz.

Fasiləyə çıxan kimi foyədə yaxın müəllim yoldaşlarım başıma toplaşdı. Yerbəyerdən mənə ürək-dirək, müxtəlif məsləhətlər ver-

məyə başladılar: “Arxayın ol, sənə söz verəcəklər. Çıxış edəndə həyəcanlanma, özünü itirmə, səbrlə, təmkinlə danış, mətləbdən kənara çıxma, fikirlərini ümumi sözlərlə deyil, faktlarla əsaslandır. Kafedramıza, Mir Cəlal müəllimlə böhtan atan o namərdə layiqincə cavab ver. Ünvənımıza deyilənlər cavabsız qalsın, böyük biabırçılıq olar, onda biz batdıq. Qorxma, cəsarətlə çıxış et, mane olsalar, biz yerbəyerdən qalxıb səni müdafiə edəcəyik”. Bu axırıncı sözlər əməlli-başlı inamımı artırdı və mən artıq daxilən çıxış etməyə hazır idim.

Doğrudan da, fasilədən sonra birinci mənə söz verildi. Tribunaya tərəf gedəndə həyəcanlı idim. İlk dəfə idi ki, belə məsul və geniş bir auditoriya qarşısında çıxış etməliydim. Bunun çox ciddi, məsuliyyətli bir iş olduğunu yaxşı başa düşürdüm. Ancaq özümə əmin idim ki, əsas çətinlik çıxış başlanıya qədər olacaq, sonra hər şey öz yoluna düşəcək. Elə belə də oldu. Tribunaya qalxanda bir balaca nəfəsimi dərib aramla sözlə başladım:

– Hörmətli qonaqlar, hörmətli plenum iştirakçıları! Bu gün burada, bu tribunadan üzvü olduğum Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası, onun rəhbəri Mir Cəlal müəllim və başqa elm-incəsənət xadimləri haqqında indiki mötəbər məclisimizin səviyyəsinə yaraşmayan, etikadan, elementar ədəb normalarından uzaq, hamımızda böyük təəssüf və təəccüb doğuran sözlər, ifadələr səsləndi. Heç bir real əsas olmayan yalan, saxta, bəzən, hətta böhtan və iftira səviyyəsinə qalxan bu çıxışlara cavab verilməyib, həm rəhbərlik, həm də bütün elmi ictimaiyyətdə arasında böyük çətinlik yaradıldı. Ona görə də təklidə söz istədim və mənə burada çıxış etmək imkanı yaratdıqları üçün rəyasət heyətinə, sədrliyə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Hörmətli məclis iştirakçıları, Azərbaycan Dövlət Universiteti təkcə ölkəmizdə deyil, onun hüdədlərindən kənarda da tanınmış, indiyədək yüzlərlə alim, maarif, incəsənət işçisi, siyasi xadim yetişdirmiş, bütünlükdə icti-

mai fikrimizin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan, son dərəcə nüfuzlu, mötəbər elm və təhsil ocağıdır. Təsədüfi deyil ki, onu haqlı olaraq bu gün respublikamızda fəaliyyət göstərən bütün ali məktəblərin flaqmanı adlandırlırlar. Bu müqəddəs təhsil ocağında adlı-sanlı, böyük şöhrət, nüfuz sahibi olan tanınmış alimlər, ziyalılar çalışmış və bu gün də çalışmaqdadır. Burada həmişə nəsilədən-nəslə keçən pozulmaz ənənələr, sağlam elmi-pedaqoji mühit, yüksək mədəni-əxlaqi keyfiyyətlərə əsaslanan insani münasibətlər, rəftar və davranış normaları, qarşılıqlı etimad, etika, böyük-küçiyə hörmət, qayğıkeşlik bərqərar olmuşdur. Universitetdə, bütünlükdə cəmiyyətimizdə bu gün elm, təhsil, mədəniyyətə bağlı işiqli, mütləqəqi nə varsa, buna görə hamıdan əvvəl burada oturan qocam, ağısaqqal alimlərimizə, müəllimlərimizə borcluyuq və bunun üçün biz cavab nəsil onlara minnətdarıq, qarşılarında baş əyirik (Bu sözləri zaldə aqlıqlarla qarşıladılar).

Belə ürəkədən minnətdar olduğumuz və hamımızdan sevilməsi olan qocaman müəllimlərimizdən biri də bədii əsərləri nəinki ittifaq miqyasında, hətta xarici ölkələrdə çap olunan, maraqlı oxunan görkəmli ədib, böyük alim, tənqidçi, ədəbiyyat nəzəriyyəçisi, tanınmış, mötəbər maarif xadimi Mir Cəlal Paşayevdir.

Buradan çıxış edən həmkarım iddia etdi ki, guya Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının elmi səviyyəsi aşağı düşüb. Onun rəhbəri Mir Cəlal müəllim Cəlil Məmmədquluzadədən başqa yazıçı, ədib tanınır. Emosiyalara qapılaraq deyilmiş bu hökm başdan-ayağa yalan və iftiradır. Mir Cəlal müəllim Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yaradıcılarından və ən kamil tədqiqatçılarından biridir. Onun elmi marağ dairəsi olduqca geniş və əhatəlidir. Təsədüfi deyil ki, o, Nizami, Füzuli, M.F.Axundov, Mirzə Cəlil, Sabir, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, Hadi, Cavid, S.Vurğun kimi böyük klassiklərimiz haqqında yazılmış ən yaxşı, elmi-nəzəri cəhətdən

yüksək səviyyədə işlənmiş məqalə və kitabların müəllifidir.

Mir Cəlal müəllimin Füzuli haqqında yazdığı məqalələri, xüsusilə "Füzulinin poetikası" adlı məşhur monoqrafiyası bütünlükdə füzulşünaslıq elminin zirvəsidir və bu gün də zirvəsi olaraq qalır. Mir Cəlal müəllim ağır zəhmət, dərin elmi axtarıqların məhsulu olan "Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi məktəblər" adlı monumental bir əsər yazıb ortaya qoymuşdur. İlk dəfə olaraq çox geniş bir dövrü əhatə edən bu kitabda XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yaranmış ədəbi məktəblər elmi-nəzəri cəhətdən qarşılaşdırılır, onların tarixi təsnifatı verilir. Tənqidi realizm, romantizm kimi ədəbi cərəyanların metod, üslub, yaradıcılıq xüsusiyyətləri, bədi-estetik prinsipləri müəyyənləşdirilir. Bu cərəyanlara daxil olan yazıçı və şairlərin hər biri haqqında mükəmməl elmi oçerklərlə yanaşı, bütünlükdə bu dövr ədəbiyyatının, xüsusilə satirik "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin xalqımızın intibahında, milli özünüdərkində və milli məniyin formalaşmasında, demokratik ideyalara yiyələnməsində, vətən, millət, ana dili anlayışlarının milli şüurumuzun əsas, aparıcı komponentinə çevrilməsində gördüyü böyük tarixi xidmətlər dəqiq elmi faktlar əsasında araşdırılır, təhlil süzgəcindən keçirilir. Mir Cəlal müəllim ədəbi-tənqidlə də yaxından məşğul olmuşdur. O, müasir ədəbi prosedə istiqamət verən çoxlu qiymətli məqalələrin müəllifi və Azərbaycanda ədəbiyyat nəzəriyyəsinin yaradıcılarından biridir. Filoloji elmimizin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan və bu sahədə xüsusi məktəb yaratmış belə nəhəng bir alimin rəhbərlik etdiyi kafedranı elmi səviyyəsizlikdə ittiham etmək üçün gərək insan həm həqiqət hissini, həm də vicdanını təmiz itirmiş olsun. Yoxsa o, belə məsul bir tribunadan bu boyda yalan danışmağa cəsəret etməzdi.

Həmkarımız daha sonra iddia edir ki, Mir Cəlal müəllim başqa yazıçılara etinasız yanaşdığı üçün kafedra üzvlərinə ancaq

C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında namizədlik və doktorluq mövzuları verir. Bali, Mir Cəlal müəllim Mirzə Cəlilin şəxsiyyətinə və ədəbi irsinə həmişə böyük hörmətlə, rəğbətlə yanaşır. Çünki C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı ədəbi-ictimai fikir tariximizdə yeni bir dövr, yeni bir epoxadır. Yeni realist ədəbiyyatımızın, nəşrə başladığı ilk günlərdən sədası Yaxın Şərqi, müsəlman dünyasına yayılan məşhur "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin banisidir. Böyük və nəhəng yazıçılar nəslə - M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, M.S.Ordubadi, Ə.Qəmküsar, M.Ə.Möcüz və başqaları məhz bu ədəbi məktəbin yetişdirmələridir.

Necə olur ki, belə korifey bir yazıçının yaradıcılığına dair beş-altı dissertasiya yazmaq qəbahət sayılır. Bəs onda niyə ruslar Puşkin haqqında mindən yuxarı namizədlik və doktorluq dissertasiyası yazıb? Milli ədəbiyyatımızın tarixində parlaq bir səhifə açmış C.Məmmədquluzadə də buna tamamilə layiq sənətkardır. Onun haqqında nəinki beş-on, hətta yüzlərlə dissertasiya yazılmalıdır və yazılacaq da. Digər tərəfdən, kafedra üzvlərinin hamsına deyil, ancaq iki nəfərə Mirzə Cəlildən doktorluq dissertasiyası verilib. Bunlardan biri mənəm, digəri hamının yaxşı tanıdığı gənc, istedadlı alim Fəridun Hüseynovdur. Həm də bu mövzuları bizə Mir Cəlal müəllim verməyib, biz özümüzə ondan xahiş etmişik. O da razılıq və bizə məsləhətçi olmağa söz verib. Buna görə biz hər ikimiz ona minnətdarıq.

Bəla burasındadır ki, C.Məmmədquluzadəyə və onun böyük təəssübkeşi Mir Cəlal müəllimə hücum edən həmkarımız özü ixtisasca jurnalistdir. O, "Molla Nəsrəddin" jurnalı ənənələri əsasında təhsil alıb və Mirzə Cəlil də bu sahədə onun ustadı sayılır. Bu adam həm də indi bəyənmədiyimi Mir Cəlal müəllimin tələbəsi olub, ondan jurnalistikanın və ədəbiyyatın nəzəri əsaslarını, sirlərini öyrənib. Həmkarımız burada da böyük əxlaqi qəbahətə yol verib, günah işlədib. O unu-

dub ki, ustasına və müəlliminə kəc baxanın gözlərinə mil düşər.

Həmkarımız Mir Cəlal müəllimin rəhbərlik etdiyi kafedraya ancaq öz qohumlarını və ona yaxın olan adamların övladlarını aspirant, müəllim götürdüyünü deyəndə lap ağırı çıxardı. Mir Cəlal müəllim yüksək milli, bəşəri dəyərlərə yaşayan, qohumbazlıqdan, dostbazlıqdan, yerlilikdən tamamilə uzaq bir şəxsiyyətdir. Onun üçün müəllim götürdüyü adamın kimliyi, haralı olması deyil, elmi səviyyəsi, əxlaqi məziyyətləri əsas meyar, ölçü vasitəsidir. O, bütün həyatı boyu bunu öz təmənnasız işlə, əməliyə sühut etmişdir.

Bunun danılmaz həqiqət olduğunu gərək üçün onun son beş-altı ildə kafedraya götürdüyü müəllimlərin kimliyini və haralı olduqlarını nəzərdən keçirmək kifayətdir. Fəridun Hüseynov - Naxçıvan Şahbuz rayonundan, İnyət Behtaşi - Naxçıvan şəhərindən, məşhur Behtaşilər nəslindən, Cəlal Abdullayev - Borçalı mahalından, Xəlil Əlimirzəyev - Qəbələ rayonundan (keçmiş Qutqaşen), Təhsin Mütəllimov - Bakı şəhərindən, Abdulla Abbasov - Quba rayonundan və s. Mir Cəlal müəllim bu adamların çoxunun haralı olduğunu belə bilmir, atalarını isə nə tanıyır, nə də üzvlərini görüb. Ayıbdır! Adamın insanı, mürvəti olar. Yalan danışanda, o, heç olmasa bir az həqiqətə oxşasın, onun əndazəsi, hüdu du olsun.

Bizə Mir Cəlalin "uşaqları" sözüünü isə qohumluğa görə deyil, ona yaxın və gənc olduğumuz görə deyirlər. Biz bundan incimirik, əksinə, sevinirik, fəxr edirik. Mir Cəlal müəllim kimi işiqli bir ziyalının, müdrik bir insanın "uşağı" olmaq hər birimiz üçün şərəfdir. Çünki onun öləyinin tozu bəzi adamların ürəyindən qat-qat təmiz və safdır.

Mənə verilmiş imkandan istifadə edərkən burada səslənən bəzi çıxışlara da öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Çox təəssüf ki, bu çıxışlar bugünkü məclisimizə qanlı-qadala 37-ci illərin ab-havasını gətirdi. Görünür,

bu adamların burnundan mənfur repressiya illərinin iyi hələ də gətməyib. Bu gün o faciəli dövrü və onun günahsız qurbanlarını yada salanda ürəyimizin başı göynəyir, qəlbimizdən qara qanlar axır. O faciələri törədənləri hamımız qəzəblə ittiham edir, onlara nifrətimizi bildiririk. Millətimizin belini sındıran, onu aqlı-mənəvi cəhətdən tərksilah edən belə qorxulu bir tendensiyanın ölkəmizdə yenidən dirçəlməsinə heç vaxt yol vermək olmaz. Onun qarşısı yerində və vaxtında alınmalıdır.

Bela yersiz tənqidə və ağır böhtana məruz qalanlardan biri jurnalistika fakültəsinin dosenti, tanınmış yazıçı-publisist Nürəddin Babayev oldu. (O, sessiyada iştirak etmirdi). Çıxış edən müəllimə onu heç bir əsas olmadan, qədina yaraşmayan bir tonda ayyaşlıqda, əxlaqsızlıqda, həmişə keflə məşğul olmaqda ittiham etdi və hətta onun universitetdən xaric edilməsi tələbini irəli sürdü. Başdan-ayağa şəxsi-qərəzliyə əsaslanan, universitetə, onun demokratik, humanist ənənələrinə tamamilə zidd olan bu çıxış burada, belə məsul bir tribunadan səslənməsi daha çox təəccüb və təşviş doğurur, qorxulu nəticələr verə bilər. Belə olmaz. Bu tənqid deyil, açıq-aşkar mənəvi repressiya çağırışıdır.

Ünvanına deyilən iddiaların əksinə olaraq Nürəddin Babayev ədəbi ictimaiyyətin yaxşı tanıdığı, hamının hörmət etdiyi, sayılan, seçilən ziyalılarımızdan biridir. O, Azarbaycanda istedadlı jurnalist, publisist, xüsusilə bədii oçerkin kamil ustası kimi şöhrət qazanmışdır. Onun son illərdə yazdığı və gənclərimizi ənənəvi saflığa, təkamülə, vətən, xalq qeyrəti çəkməyə, milli adət-ənənələrimizə hörmətlə yanaşmağa çağıran sənədli povestlər, "Qızlar, sözüm sizədir", "Oğlanlara məktublar" kimi bədii-publisistik əsərləri əldən-ələ gəzir, hamı tərəfindən rəğbətlə qarşılanır, sevilə-sevilə oxunur. Belə bir mötəbər insana, qələm sahibinə şəxsi ambisiyalara uyaraq böhtan atmaq heç kimə, xüsusilə özünü müəllim, ziyalı sayan bir qədina yaraşan iş deyil.

Burada vaxtilə müəllimimiz olmuş görkəmli alim-sənətsünas, hazırda MK-da ideologiya üzrə katib işləyən Cəfər Cəfərov və dünya miqyasında tanınmış xalq şairi Rəsul Rzaya qarşı da çox kəskin hücumlar oldu. Kimin kimisə tənqid etməsi onun öz işidir. Lakin bu tənqid açıq şəkildə qərəz, bədxahlıq, insafları ləkələmək səviyyəsinə qalxanda, siyasi rəng alanda, cəmiyyətimizə yenidən mənfur tutmaq, vaxtilə olduğu kimi, bizə çox baha başa gələ bilər.

Mən C.Cəfərovun bir inzibati işçi kimi fəaliyyətinin hansı səviyyədə olduğunu, ona verilən tapşırıqları necə yerinə yetirdiyini daqiq dəyə bilmərəm. Ancaq onun bütünündə elmi-ictimai fəaliyyətini, şəxsiyyətini danmaq, inkar etmək, yaradıcılığında nihilizm, siyasi sərbətsizlik axtarmaq, qətiyyəni haqiqətə uyğun deyil, yanlış və qərəzli bir mövqedir. C.Cəfərov ölkəmizdə və ittifaq miqyasında tanınan görkəmli alim, ədəbiyyatşünaslığa, teatr və aktyor sənətinə, estetikaya dair çoxlu məqalələrin, qiymətli kitab və monoqrafiyaların müəllifidir. Bu sahədə xüsusi nüfuz, mötəbər söz sahibidir. Mədəni, intellektual, ağır təbiətli bir ziyalıdır. Bunu ancaq haqiqət hissini itirmiş, bədxah adamlar inkar edə bilərlər. Rəsul Rza ilə bağlı deyilən sözlərə gəldikdə isə, yada məşhur el misali düşür: "Yel nə qədər bərk əssə də, qayadan heç nə qopardıb apara bilməz". Artıq ədəbiyyatımız tarixində canlı klassikə çevrilmiş R.Rza bu gün öz yaradıcılığının kamillik dövrünü yaşayır. Onun "Rənglər" başlığı altında çap olunan silsilə şeirləri müasir poeziyamızda yeni, əlamətdar bir hadisədir. Bu şeirlər mücərrədlikdən yox, bədii təfəkkürlə əlim-fəlsəfi təfəkkürün vəhdətindən doğan gözəl sənət nümunələridir. Burada R.Rza rənglərin mənası, çox ifadəli çalarları fonunda bəşəri mövzu olan insan konsepsiyasına toxunub və onun mükəmməl bədii həllinə nail

olub. Bunu başa düşməmək ya qəsd, ya da savadsızlıq nişanəsidir.

"Lenin" poemasının Türkiyədə nəşri vaxtı R.Rzanın xaricdə şöhrət qazanmaq naminə öz əqidəsinə, məsləhinə xəyanət etdiyini söyləmək isə tam əsassız və gülünc bir iddiadır. Poemada "İthaf" fəslinin ixtisarı şairin dönüklüyü ilə deyil, əsərin çap olunduğu ictimai mühit və dövlət sistemilə bağlı bir məsələdir. Buna başqa çün rəng vermək bu iddiada olan adamın özünün qeyri-sağlam mövqeyindən və siyasi savadsızlığından xəbər verir. Mən sözümün sonunda özümü partiya-dövlət rəhbərliyinə, elmi ictimaiyyətə tutub xahiş edirəm, belə çıxışlara qulaq asmağa məcbur olsalar da, onların arxasında dayanan məkrli niyyətlərin reallaşmasına heç vaxt yol verməsinlər. Çünki bu gün rəng insaflar arasında tənqidi salmaq, ictimaiyyəti bir-birinə vurmaq yox, əl-ələ, çiyin-çiyinə verib cəmiyyətimizi irəli aparmaq lazımdır...

Mən nitqimi qurtaranda alqışlardan və zalda oturanların ümumi reaksiyasından hiss etdim ki, çıxışım alınmış. Görünür, rəyəsət heyətində oturanlar da razı qalmışdı. Çünki deyildiyi kimi, son söz söyləyən Heydər Əliyev bir neçə dəfə "çixış edən cavan oğlan" formasında mənim adıma çəkdi, hətta C.Məmmədquluzadə və müəllimə hörmət haqqında dediyim fikirləri təqdir etdi.

Yığıncıq qurtarıqdan sonra hamı başıma yığıldı. İlk məni qucaqlayıb öpən Firdun Hüseynov oldu və bildirdi ki, gərəkmən çixış edəydim, ancaq sən məni qabaqladın. Belə yaxşı oldu. Bəlkə də, mən çixış etsəydim, xarakterimə uyğun olaraq bir qədər yumşaq danışırdım. Hər şey yaxşı keçdi. Bizə sataşanların cavabını necə lazımdır, artıqlaması ilə verdin. Sonra dedi ki, arada Mir Cəlal müəllim özünü pis hiss eləyib. Fasilədə Vahid müəllim (Vahid Qəhrəmanov hüquq fakültəsinin professoru, Mir Cəlal müəllimin qonşusu və yaxın dostu idi) arxa otaqlardan birinə aparıb ona dərman, çay verib. Sənin çixışına qulaq asandan sonra kefi tamam düzəlib.

Elə bu vaxt Mir Cəlal müəllim Vahid Qəhrəmanovla birlikdə foyədə göründü. Biz dərhal onları əhatəyə aldığımız. Mir Cəlal müəllim bir az əzgin görünəndə də, özünü şax tutmuşdu, gülümsünürdü. Məni görəndə kimi birinci Vahid müəllim diləndi:

– Xalid, indiyədək bir həmyerli (Vahid müəllim əslən qəbələli idi), həm də gənc alim kimi sənə böyük rəğbətım vardı. Bu hadisədən sonra sənənlə fəxr edirəm. Sən tanınmış Əlimirzəyevlər ailəsinə layiq oğulsan. (Görünür, bu sözləri deyərəkən o, qardaşlarını – məşhur tarixçi alim, professor Xəlil Əlimirzəyevi və Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Əşrəf Əlimirzəyevi nəzərdə tuturdu.) Sən ki çətin bir anda, heç nədən qorxmadan, mərdi-mərdənə irəli çıxıb müəllimini belə ləyaqətlə müdafiə elədin, təkcə Mir Cəlalın yox, onun səvənlərini, ona rəğbət bəsləyənlərini hamısının başını uca elədin. Mübaliğəsiz deyirəm, sən bunurla həm də universitetin şöhrəti yüksəldin, cavan da çox ağıllı, ibrətamiz fikirlər söylədin, əsl universitet ziyahısına layiq çixış etdin. Çox sağ ol, öpürəm sən!

Bundan sonra Mir Cəlal müəllim məni lap yaxına, yanına çağıraraq əlini çiynimə qoydu və üzünü ətrafına toplaşanlara tutaraq ona xas olan bir tərzdə aramla danışmağa başladı:

– Qoy hamı eşitsin. Xalid, oğlum (ilk dəfə idi ki, Mir Cəlal müəllim mənə "oğlum" deyə müraciət edirdi), sən bugünkü çixışınla geniş ictimaiyyət qarşısında təkcə alim kimi yox, həm də bir şəxsiyyət kimi uğurla imtahan verdin. Aydın mövqeyə, cəmiyyətimizi düşündürən, narahət edən suallara düzgün cavab vermək bacarığını nümayiş etdirdin, əsl kişi olduğunı göstərdin. Deyilən böhtanlara vaxtında cavab verilməsəydi, Allah bilir, bu oyunların axırı nə ilə qurtardı. Vahidə də demişəm, yaqın ki, doğma oğlum da məni bu səviyyədə müdafiə edə bilməzdi. Bu gündən sonra nə qədər yaşasam, sənə borcluyam. Ömrümü on azı on il uzatdın. Daha sənə təkcə tələbəm, həmkarım

yox, həm də oğlum hesab edirəm. Çox, çox sağ ol! İndiyədək nə yaxşılığım, nə zəhmətim keçibsə, hamısını sənə halal edirəm. Doğrudan, sən bu gün üzümü ağ elədin...

Sən sözləri deyəndə Mir Cəlal müəllimin səsi titrədi. Hiss olunurdu ki, o, bark həyəcan keçirir. Mən də özümü itirmişdim. Həmişə belə anlarda soyuqanlı olmağı bacaran F.Hüseynov söhbətə qoşuldu: – Mir Cəlal müəllim, narahət olma, ürəyini buz kimi saxla. Nə qədər biz sağıq, heç kim sənə yaxın dura bilməz. Lazım gələndə hamının cavabını iki qat verəcəyik.

Ətrafımızdakı müəllim yoldaşlar yerbəyer-dən Fridunun dediklərini təsdiq etdilər.

– Bilirəm... bilirəm, – deyərək Mir Cəlal müəllim mütəəssir bir halda cavab verdi. – Çox sağ olun. Hamunuzu bağırma basıb öpürəm. Sizsiz bir günüm olmasın...

Bunu gören Vahid Qəhrəmanov onun qoluna girərək dedi:

– Gedək, Mir Cəlal, gedək. Bu gün sən çox yorulmusan. Ürək sözlərini uşaqlara sabah da, birisi gün də kafedrada oturub rahatlıqla deyərsən. Sənin ki belə yetimlərin var, xoşbəxt insansan. Buna nail olmaq hər adamın hünəri deyil.

Biz onları universitetin qarısına qədər ötürəndən sonra dağılışdıq.

Mir Cəlal müəllim haqqında xatirə və söhbətlər tükenməz bir mövzudur. Əvvəllərdə dediyim kimi, onu hərtərəfli əhatə etmək çətin və müşkül bir məsələdir. Buna baxmayaraq, mən sevilmə, unudulmaz müəllimim qarşısındakı mənəvi borcumu imkan daxilində yerinə yetirməyə, ona olan tükenməz hörmətimi, məhəbbətimi yığcam şəkildə ifadə etməyə çalışmışam. Buna nə dərəcədə nail olduğumu isə hörmətli oxucular müəyyən edəcəklər.

Yazdığım ya yaza bilmədiyim xatirələrə nöqtə qoymamışdan əvvəl sən olaraq bir neçə söz də demək istəyirəm. Hamımız ürək ağrı-

sı ilə deyirik ki, Mir Cəlal müəllim aramızdan tez getdi. Getdimi? Yox. Mir Cəlal müəllim cismən bizdən ayrılrsa da, mənən həmişə onu sevənlərin yanında olub, ölməz ruhu daim başımızın üstündə fırlanıb, yaxşı işlərimizi görəndə kədərənib. O, xalqına böyük, parlaq ədəbi-elmi irs, biza, tələbələrinə vətəna, millətə, elmə, mədəniyyətə layəqətlə xidmət nümunəsi, balalarına, övladlarına var-dövlət, cah-cəlal olmasa da, ondan qat-qat qiymətli tərbiyə ocağı, nümunəvi ailə məktəbi, yüksək əxlaq, insanlıq, təmiz mənəviyyət, daxili saflıq, əsl ziyalı mədəniyyəti qoyub gedib. Mir Cəlal müəllim kimi şəxsiyyətlər ölmür. Onlar sağlıqlarında qazandığı hörməti qoruyub saxlamaq, əbədi yaşamaq hüququna malikdirlər.

Fikirilərini daha yaxşı tamamlamaq üçün burada böyük ədəbimiz, xalq yazıçısı, Mir Cəlal müəllimin yaxın dostu, həmkarı Süleyman Rəhimovun öz qələm yoldaşı haqqında dediyi, son dərcə səmimi, ibrətamiz sözləri yada salmaq yerinə düşərdi: “Mənim təəvvürümdə gecə-gündüz dayanmadan qələm işlədən Mir Cəlal ölməzdir. Yetkinliklə, dolğunluqla qələm işlədən, özündən sonraya cild-cild ölməz əsərlər qoyan ədib də biryolluq ölürmü, unudularmı? Yox! Ölməz, unudulmaz, onun bu dünya üzündə əbədləşən yeri vardır, onun əbədləşən surəti öz əsərlərində yaradılmışdır. Məncə, gözəl insan, gözəl ailə başçısı Mir Cəlal öz əsərlərində, elmi tədqiqatlarında yaşayacaqdır. Məncə, Mir Cəlalın pak surəti gecələri ayla işıqlanacaq, gündüzləri günəşlə şölələncəkdir”.

Əziz Müəllimim! Mən heç vaxt sənin yoxluğuna inanmamışam və bu gün də inanmıram. Sən həmişə mənim qəlbimdə, varlığımda yaşumusan və əbədi yaşayacaqsan. Müqəddəs ruhun qarşısında baş əyir, sənə Tanrıdan qəni-qəni rəhmət diləyirəm. Məzarın nurla, işıqla dolu olsun! Amin...

HƏMİŞƏYAŞAR USTAD

Mir Cəlal Paşayev bu günün yaşlı nəslindən olan biz nənki ədəbiyyatımızın, elmimizin sükançılarından, həm də cəmiyyət üçün minlərlə, yüzlərlə kadr yetirdirmiş əziz, heç zaman unudulmayan müəllimlərimizdən biri kimi daim dərin minnətdarlıq hissi ilə xatırlayırıq. Onun xalq qarşısında xidmətləri çox böyükdür və hələ sağlığında yüksək qiymətləndirilmişdir. Mir Cəlal Paşayev nəsrimizin, ədəbiyyatşünaslıq elminin elə böyük simalarından ki, əsərləri onu əbədi yaşadacaqdır.

İkinci Dünya müharibəsinin qələbə ilə qurtardığı 1945-ci ildə universitetə daxil olmuşduq. Müxtəlif fənlər üzrə müəllimlərimiz Heydər Hüseynov, Həmid Araslı, Məmməd Cəfər, Mikayıl Rəfil, Mir Cəlal, Cəfər Xəndan, Məmməd Arif, Feyzulla Qasımsadə, Həsən Şahgəldiyev, Hidayət Əfəndiyev, Muxtar Hüseynzadə, Əli Sultanlı, Zülfəli İbrahimov və başqa görkəmli alimlər idi.

Mir Cəlal müəllim 1928-ci ildən ədəbi fəaliyyətə başlamışdı. 1934-cü ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü idi. “Bir gəncin manifesti”, “Dirilən adam”, “Gözün aydın” və onlarla başqa kitabları, oçerkləri, hekayələri, novellaları ilə respublika yazıçıları sırasında ön mövqelərə çıxıb, xalq arasında məşhurlaşmışdı. Xüsusilə “Bir gəncin manifesti” 40-70-ci illərdə gənclərin stolüstü kitabına çevrilmişdi. Bu səbəbdən idi ki, həmin kitab, demək olar, hər il böyük tirajla nəşr edilirdi. Mən bu romanı

hələ 1940-cı ildə oxumuşdum. Böyük Vətən müharibəsi illərində onun “Vətən”, “İlyas”, “İsrafil”, “Şərbət”, “Vətən yarıları” adlı hekayələr, povestlər kitabları əl-əl gəzirdi. Mir Cəlalın alovlu publisistikası döyüş meydanlarında vətən oğullarını, arxa cəbhədə xalq düşmən üzərində qələbəyə ruhlandırır.

Müharibədən sonrakı illərdə Mir Cəlal ən çox yazıb-yaradan yazıçı-alimlərdən idi. Biz universitetdə oxuduğumuz 1945-1950-ci illərdə onun “Həyat hekayələri”, “İki rəssam”, “Yeni kəndin adamları”, “İlk vəsiqə” və s. kitabları nəşr edilmişdi. Bir sıra mühüm həyat problemlərini inikasını məhz onun hekayələrində, publisistikasında tapırdı. Bu əsərlərdə insan xarakterləri açılır, çətinlikləri aradan qaldırmaq, vətəni, torpağı, əməyi sevmək, xalq mənafeyini hər şeydən üstün tutmaq kimi keyfiyyətlər təbliğ olunurdu. “Söyüd kölgəsi”, “Təza şəhər”, “Yaşdılarım”, “Yuxu və külək”, “Yolumuz hayanadır?”, “Gülbəsləyən qız”, “Kərpikəsən”, “Şafaqdan qalxanlar”, “Silah qardaşları”, “Əsgər oğlu”, “Aqıl”, “Xeyir və şər”, “Dağlar dilə gəldi”, “Yaşdılar”, “Layaqət” və s. kitabları müharibədən sonrakı dövrdə uşaqların, gənclərin tərbiyəsində, xarakterlərinin formalaşmasında, həyat proseslərinə fəal cəlb olunmasında mühüm rol oynamışdır.

Mir Cəlalın 1948-ci ildə yazdığı “İftixar” hekayəsində müəllim iyrimi il əvvəl əlifba öyrətdiyi şagirdlərin cəmiyyətdə daha qabaqçıl mövqeyə tutması arzusunun belə ifadə etmişdi: “Mən inanıram ki, sizin ictimai xidmətiniz məndən

çox-çox olacaqdır. Bizdə həmişə belə olur: tələbə müəllimi, şagird ustası, övlad atasını ötür". İftixarla deyə bilərəm ki, Mir Cəlal müəllimin tələbələri onun ümidlərini doğrultdular; elmdə, ədəbiyyatda, mətbuatda, ictimai-siyasi həyatın müxtəlif sahələrində ön mövqelərdə oldular. Mir Cəlal müəllimin yüksək pedaqoji məharətini xüsusi qeyd etmək istərdim. Bu, onun həm pedaqoji təhsildən, həm də çoxillik müəllimlik təcrübəsindən irəli gəlirdi. Bizə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən mühazirələr oxuyurdu. O zaman ali məktəb dərsləri yox idi. Mühazirələri yazmaq lazım gəlirdi. Bunu nəzərə alaraq o, mövzunu aramla, dərslik üslubunda danışar, geniş sərhətləndirən problemləri haşiyələr çıxarmaqla açıqlayar, hər bir tələbənin mövzunu qavramasına, mahiyyətini dərk etməsinə xüsusi diqqət yetirər, əlavə ədəbiyyat oxumağı tapşırırdı. Nəzəri mühazirələr üzrə seminar məşğələlərinə özü də gəlirdi. Füzuli poetikasının, Axundov dramaturgiyasının, Sabir satirasının xüsusiyyətləri haqqında seminarların necə qaynar, canlı keçdiyi bu gün də yadımdadır. Tələbələrin 12 nəfərinin jurnalüstikə şəbəkəsindən olduğunu nəzərə alaraq mühazirələrində mətbuatımızın tarixini də işıqlandırar, ədəbiyyatla mətbuatın bağlı olduğunu həmişə qeyd edərdi. Seminarlara hazırlaşarkən M.F.Axundov və C.Məmmədquluzadə haqqında topladığım materiallar sonralar onların jurnalistikamız tarixindəki mövqeləri haqqında yazdığım irihəcmli elmi məqalələrdə karına gəlirdi. Aspiranturada oxuyarkən əsas fənn kimi Azərbaycan mətbuatı tarixindən minimum imtahanı verəndə Mir Cəlal müəllim də iştirak edirdi.

Mir Cəlal müəllim "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edəndə mən universitetdə ikinci kursda oxuyurdum. Müdafiə universitetin akt zalında gedirdi. Səməd Vurğun və başqa görkəmli yazıçılar da gəlmişdilər. O zaman dissertasiya müdafiəsi açıq, qızğın müzakirə, mübahisə şəraitində keçirdi. Bu müdafiə altı saatdan çox çəkdi. Ən çox tənqid edən Əkbər Ağayev oldu. O, əsərin hər bölməsinə nə isə

bir irad tutur və tez-tez "buradan belə çıxır" ifadəsini işlədirdi. Nəhayət, Səməd Vurğun da çıxış etdi. O, Ə.Ağayevə cavab olaraq bu sözləri dedi: "Qardaş, çıxardarsan çıxar da". S.Vurğun bildirdi ki, əsəri oxuyub və elmi şüaranın üzvü olsaydı, ona yekdilliklə səs verərdi. Əsər, həqiqətən, böyük qiymət alıb, elmi şüra üzvləri tərəfindən təsdiq edildi.

1948-ci ildə professor adına layiq görülən Mir Cəlal müəllim universitetdə Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasına 1960-cı ildən başçılıq edirdi. O, Azərbaycan nəsrinin sanballı əsərlərini yaratmaqla yanaşı böyük elmi-tədqiqat işi görür, ədəbiyyatşünaslıq elminə böyük töhfələr verirdi. Onun seçilmiş əsərləri dəfələrlə iki, dörd, altı cildə buraxılmışdır. "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri", "İnsanlıq fəlsəfəsi", "C.Məmmədquluzadənin realizmi", "Gülüş bədii silah kimi", "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", "Klassiklər və müasirlər", "Dahi söz ustası" dərslik və monoqrafiyalı, mətbuatda çox sayda dərc olunmuş ədəbi-tənqidi məqalələri Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına böyük kömək göstərmişdir.

Mir Cəlal müəllimin ömrünün müəyyən hissəsi mətbuatda keçmişdir, həmişə qəzet və jurnal redaksiyaları ilə sıx bağlı olmuşdur. Mən "Azərbaycan gəncləri" və "Kommunist" qəzetlərində işləyərkən tez-tez bu redaksiyalara gəlirdim və həmişə xatırladım ki, o, vaxtılı "Kommunist" qəzetində şöbə müdiri, "Gənc işçi" qəzetində məsul katib işləmişdir. 1954-cü ildə "Kənd həyatından yazılan əsərlər haqqında bəzi qeydlər" adlı məqalənin "Ədəbiyyat qəzeti"ndə və "Azərbaycan jurnalistikasının bənisi" adlı məqalənin isə "Azərbaycan" jurnalında dərc olunması üçün rəy verməsini də heç vaxt unutmam.

Mir Cəlal müəllim xeyrixah, öz köməyini heç kəsdən əsirgəməyən, öz gözəl insani keyfiyyətləri ilə qəlbləri rıqqətə gətirən böyük bir şəxsiyyət idi. Öz əsərləri və nəcib əməlləri ilə həmişəyaşar bir ustad kimi gələcək nəsillərə də örnək olacaqdır.

USTAD HAQQINDA XATİRƏLƏRİM...

Dedim şeir yazım ona,
Sonra gördüm yox,
Doğrusu, yamanca zor
bir işdir bu!

Zeynal Xəlil

Mən Mir Cəlalı əvvəllər bir ədib, yazıçı, tənqidçi kimi, bir az sonra bir müəllim, ustad kimi, daha sonralar isə dost, sırdaş və insan kimi tanıdım və bu tanışlığın iki yerə bölmək olar: qiyabi tanışlıq, bir də əməkdaş tanışlığı. Bu iki mərhələnin hər birinin özünəməxsus gözəllikləri, orijinallıqları, təkrarsızlıqları vardır.

Orta məktəbdə oxuyan vaxtlar onu yalnız kitablardan, əsərlərdən tanıyırdım və onun barəsində tamam ayrı fikirdə idim. Yəni hələ həyatın bərk-boşunu görməmiş bir şəxs kimi mən özüm xəyalımda bir Mir Cəlal obrazı yaratmışdım. Bu obrazı bir rəssamın yaratdığı portret-xalçaya bənzətsək, onun ipi, ilmələri, toxumaları, onların rəng çalarları sanki bir xəyal, fantaziya, qeyri-maddi bir məfhumdən – anlamdan yaranmışdı. Bu portret olduqca zərif, süslənmiş, əzizlənmiş, hər ilməsinə zər-ziba toxunmuş, kəpənək qanadındakı zərifliyi və əlvan rəngləri xatırladan, bəlkə də, əllə toxunulmaz, idrakla qavranılmaz, gözə görünməz, ən ulvi, ən gözəl, ən qüdsi bir zirvə kimi təsəvvür olunurdu. Yadımdadır, orta məktəbin dərslərində bütün yazıçılar kimi Mir Cəlal müəllimin də şəklini verirdilər və

məşhur "Bir gəncin manifesti"ndən bir parça çap olunurdu.

Mən həmin parçanı oxuyandan sonra və əsəri bütövlükdə əldə etməkdən ötrü birbaşa kitabxanaya müraciət etmişdim.

"Düş aşağı deyirəm!" (əvvəl ilk variantlarında belə başlanırdı – C.A.) ifadəsi ilə başlayan bu gözəl əsər məni ahanruba kimi özünə elə cəlb etmişdi ki, bir neçə gün yalnız onu mütləq etməklə məşğul olmuşdum. Əsərdə məni ən çox cəlb edən obraz balaca Bahar olmuşdu. Hətta indi, yaşımın bu vaxtında da Baharla müəllimin taleyi arasında, ədibin orta məktəbdən duyğularımında həkk olunmuş portreti arasında nə isə bir oxşarlıq, yaxınlıq hiss edirəm. Qəti fikirdəyəm ki, Bahar surətində təmsalında minlərlə Baharlarla yanaşı Mir Cəlal, bəlkə də, daha çox özünü ifadə etmişdir. Bahar ədibin ilk poetik yavrusu, gözünün ilkin odu, ilkin oxu idi. Əsər boyu Baharın adı çəkilən sətirlər şeir misralarını xatırladır, melodiya kimi səslənir. Bu obrazla bağlı səhifələrin hamısında istisnasız olaraq nəsr şeiriyyəyə çevrilir. Görünür, elə buna görə də sonralar sevimli müəllimin yarıdıqlığı barədə məqalələr yazanda da, həmin hissələr məni heç vaxt tərk etməmişdi.

Mən ədibin əsərləri haqqında mühakimə yürüdərək, onun şəxsiyyəti ilə bu əsərlər arasında bir doğmaliq, yaxınlıq da duyuram. Onun üzündə həmişə xoş bir təbəssüm, nə isə qeyri-adi bir nur, şəfqət örtüyü var idi. Bu

xüsusiyyəti mən hələ o zamanlar, yəni 27-28 il bundan əvvəl, onun mühazirələrini dinlədiyim ilk günlərdən müşahidə etmişdim. Duzlu, şirin və manalı, sağlam bir gülüşlə, günəş hərəti ilə dolu əsərlərini sevä-sevä oxuduğum, özümün uşaq təsəvvürümdə istədiyim şəkildə canlandırdığım sevimli ədibin indi üzünü görür, səsinə eşidirdim. Sıralar arasında yavaş-yavaş yeriyərək hərdən bir dayana-dayana dedi ki "ədəbiyyat ədəb sözündəndir" kəlamını huş-guşla dinləyər, təzadlı hisslər, duyğular keçirədim.

Yadımdadır, bir dəfə universitetdə "Azərbaycan romanının yaradıcılıq problemləri" mövzusunda keçirdiyimiz müzakirədə gənclərdən biri hissə qapılaraq ötkəməsinə kənd mövzusunda yazılmış bütün romanların üstündən asanlıqla xətt çəkdi. O zaman müzakirəyə yekun vuran Mir Cəlal bir xalq məsələni həmin gəncə lap yerində xatırladı: "Mənbərə bir çəpək xərci çıxmayan elə zənn edər ki, göbələkdir, yerdən baş qaldırır".

Mir Cəlal həmişə müstəsnalıqdan, təmtəraq və uydurmada saqınaraq mümkün olduqca təbii, adi hadisələri qələmə alır ki, bu da onun əsərlərinin həyatla yaxından səsleşməsinə təmin edən bir amil kimi üzə çıxır. Ədib özü bir dəfə belə bir maraqlı əhvalat danışdı: "Müharibənin ağır günlərində respublikamızın kəndlərindən bir nəfər qoca kişi yanıma gələrək mənə dedi ki, sən mənim oğlumun yaxşı tanıyırısan. Çox təvəqqe edirəm, onun indi harada olduğunu, nə etdiyini öz dilinlə mənə danışasan. Mən çox and-aman elədim ki, əmi, sizin oğlunuzu mən haradan tanıya bilərəm, mən birdən-ikidən sizi, yaxud oğlunuzu görmüşəmmi? Onda qoca qoltuq cibindən qat kəsmiş, oxunmaqdan sürülmüş, bəzi yerlərinin yazısı getmiş bir qəzet çıxaraq dedi: "Budur, burada yazıbsan ki!" Mən işin nə yerdə olduğunu anlayaraq qocaya ürək-dirək verib yola saldım. Doğrudan da, həmin qəzetdə mənim cəbhə həyatından bəhs edən bir hekayəm dərc olunmuşdu. Orada

təsvir olunmuş gənc döyüşçünü qoca öz oğlu bilmişdi".

Mənim Mir Cəlal müəllimlə tanışlığımın bütün mövcudluğu ərzində belə qərara gəldim ki, istedadlı adamlar heç zaman paxıl olmur, dargöz olmur, əksinə, onlar adamların hamısını istedadlı hesab edirlər. Yadımdadır, bizim tanıdığımız adamların ən zəif, bilik, düşüncə etibarlı ən miyanəsi barədə belə Mir Cəlal müəllimin fikri belə idi: "Qardaş, mən sənənin qələminə bələdəm, dissertasiya işini niyə tamamlamırsan?" Xüsusilə, namizədlik dissertasiyalarına Mir Cəlal müəllimin özünün ayrıca münasibəti var idi. Elə ki, gördüdü biz düşmüşük dissertantın üstünə, bunu düzəlt, bunu belə et, bunu elə et və s., dərhal işə qarışar və deyərdi: "Ə, nə düşmüşüz bu yazığın üstünə! Namizədlik elmin ilk addımıdır, əyər-əskiklərin olması təbiidir. Doktorluq başqa. Onda nə qədər istəyirsiniz, qılınıcınızı siyirərsiniz".

Mir Cəlal müəllim elmi ümumiləşdirməni çox sevərdi; başqalarının aylarla, bəzən hətta illərlə gələ bilmədiyi elmi nəticəni bir söhbət əsnasında müvafiq bir məqamda, elə asanlıqla, elə inam və məntiqlə ifadə edər ki, biz, onun həmkarları, keçmiş tələbələri, onun müdrikliyinə heyran qalardıq.

Onu təəccübləndirmək mümkün deyildi. Bir də gördüdü ki, bir münasibətlə dəridən-qabıqdan çıxan, özünün "elm-ürfan əhli" olduğunu sübuta çalışın bir gənc haqqında birca kəlmə ilə elə bir həqiqəti ifadə edirdi ki, həmin şəxs çətin ki, bir də təkəbbürə, lovğalığa qapılınsın. Mir Cəlal müəllim öz tələbələrinə və ümumiyyətlə, həmkarlarına bir tənqidçi, ədəbiyyatşünas kimi bir məramı yorulmadan təbliğ edirdi: "Yazıçı nədən yazıb, nəyi yazıb, yox, necə yazıb problemini ön plana çəkmək lazımdır". Hətta Mir Cəlal müəllim bu fikirdə idi ki, heç də bütün şair, nasir və dramaturqların hamısının ədəbi irsi sənətkarlıq dissertasiyasının mövzusu ola bilməz.

"Qardaş, hər hansı yazıçı sosioloji, ideoloji, məzmun aktuallığı, problematika müa-

sirliyi nöqtəyi-nəzərindən nə qədər məqbul sayılsa da, poetika, sənətkarlıq baxımından qüsurlu görünə bilər. Elə şəxsiyyətlərin sənətkarlığından doktorluq yazmaq lazımdır ki, onun bədii irsi kimi sənətkarlıq sirləri də əzəmətli olsun, ədəbi məktəb səviyyəsinə qalxmış olsun. Məs., Nizami, Füzuli, C.Məmməd-quluzadə, M.Ə.Sabir və i.a. Çünki onların poetikasını öyrənməyin özü hər hansı bir mərhələnin sənətkarlığını, onun dövründə yaşamış onlarla yazıçının da sənətkarlığını öyrənmək deməkdir".

Mir Cəlal müəllim filoloji təhlildə konkretliyi çox sevirdi. Bədii materiala təsbit olunmayan, söylənilən mülahizələrin illüstrasiyasını lazımcına verməyən tənqid haqqında onun fikri həmişə mənfii idi. Bu, ondan irəli gəlirdi ki, ədib o zamankı tənqidəki difiramları çox görmüşdü, qərəzli tənqidləri çox eşitmişdi. Belə hallarda o çox əsəbilik keçirir və deyər ki, gedək

dərsimizi deyək, qardaş, bu cəfəngiyatı o yana at! Mir Cəlal müəllim qəlizliyi, elmi hoqqabazlığı, "dəridir, ona görə də çətin qav-ranılır" deyənləri əsla sevməzdi və deyərdi: "Qardaş, bunu adam dilində de, görüm, nə deyirsən".

Bir dəfə nə münasibətlə Mir Cəlal müəllim dedi ki, "qardaş, bizim bəzi yazıqlar Səmədin sağlığında deyirdilər ki, guya onların şöhrətlərinə Vurğunun istedadı, nüfuzu mane olur. Guya o olmasa, çoxlu bayraqlar çıxıb Azərbaycan şairinin bayrağını yüksəklərə qaldırarlardı. Bəs nə oldu? Səməd düz neçə illərdir dünyasını dəyişib, bəs bu müddətdə necə oldu ki, bir yazıçı meydana gəlib, o yerdə qalmış bayrağı qaldırmadı? Qardaş, bunların hamısı boş söhbətlərdir. Səməddən sonra neinki bir nəfər, hətta bütün yazıqların hamısı da yıqılırsa, Səmədin poeziya bayrağını qaldıra bilməzlər, çünki Səmədi, Mirza Cəlil demiş, zamana özü yaratmışdı".

Təhsin Mütəllibov

XATİRƏ YADİGARLARI

Gənclik xatirələri getdikcə daha kövrək və nisgilli olur. Bu amnarlarda əziz müəllimlərimizin xüsusi yeri vardır. Unudulmaz tələbəlik illərini xatırlayanda müdrik, nurlu müəllimlərimizin, bizim üçün bir növ doğmalaşmış simaları hafizəmizdə canlanır, bizi bir də o nağıllı illərə aparır...

Müəllim sənədən bizim nəslin bəxti gətirmişdi. Əllinci illərdə universitetdə (o vaxt respublikada birçə universitet vardı) elə ustad alim-pedaqoqlar pleyadası çalşırdı ki, onların əksəriyyəti dedikləri elmi kursların, fənlərin bilavasitə yaradıcıları idi. Mir Cəlal müəllim də bu kəhkaşın ən parlaq ulduzlarından idi.

Mir Cəlal müəllim hər şeydən əvvəl çox orijinal və güdrətli bir pedaqoq idi. O, təbiəti, davranışı və əməlləri ilə tələbələrini ibrətli, təsirli örnək idi. Aspirant olanda da, müəllim kimi bir yerdə işləyəndə də hər bir fikrimizi, hərəkətimizi yerindəcə "redakta" etməyi unutmazdı. Həyatı, yaradıcılığı böyük amallarla, müqəddəs ideyalarla baxardı və tələbələrində də bunu tələqin edərdi.

Görkəmli sənətkarlarda çox zaman böyük şəxsiyyətlə böyük istedadın vəhdəti, qovuşduğu özünü göstərir. Onların hər bir əsərində fərdi təbiətin təzahürü qəbəri nəzərə çarpır. Mir Cəlal müəllimin zahiri görkəmində də, danışığında da, elmi və bədii əsərində də sadəlik və səmimiyyət çox güclü idi.

Vəzifə, şöhrət üçün şəxsiyyətini xırdalanlardan zahləsi gedərdi. Bir dəfə keçmiş

Marksizm-Leninizm İnstitutunun qarşısından keçirdik. Vaxtilə Mərkəzi Komitədə yüksək vəzifədə olmuş bir nəfər oradan çıxdı və salam verdi. Mir Cəlal müəllim üzünü yana çevirib, onun salamatını almadı. Soruşdum: "Mir Cəlal müəllim, sizdən çıxmayan iş, nə əcəb belə?" cavab verdi ki, qardaş, vaxtilə bu adam "yuxarlarda" olanda elə gəzirdi ki, elə bil şiş udub, salamı da minnətnən alardı. İndi işdən çıxarıblar, quzuya döndü. Yadıma gəlirimi, kafedramızın kitabı çıxanda bu adam nə qədər əngəl törətdi. Heç elə bil məni tanımırdı. İndi də o, salam verir, mən almıram.

Danılmaz həqiqətdir ki, bizim alimlərin, yazıqların və ümumən ziyalıların taleyi çox vaxt vəzifə məmurlarının onlara şəxsi münasibətindən asılı olmuşdur. Mir Cəlal kimi böyük sənətkar xalq yazıçısı adına layiq görülmədi. Mir Cəlal kimi ustad alim akademiyanın heç müxbir üzvü də ola bilmədi.

Əslində cəmiyyətimizi tanyandan həmişə ziyalını nəzarət altında, töhmət və danlaqda görmüşdüm. Sürgünlər də, təqiblər də, qərar və qətnamələr də hamıdan çox ziyalının payına düşübdür. Ən möhnətkeş, əzabkeş və ehtiyacına yaşayan da həmişə o olmuşdur. Ağillı ziyalın ayıq süuru, məntiqli, kəsərlı sözü həmişə vahimə, tələş doğurmuş, onu mümkün qədər cəmiyyət işlərindən təcrid etmək ənənəsi yaranmışdır. Xüsusi işbazlıq bacarığı olan kommersantlar və vəzifəpərəst çinovniklər təbəqəsi isə həmişə cəmiyyəti xıdır-xıdır sökərək,

zəhmətə qatlaşmadan ortada yeyib, kənarda gəzmiş, cəmiyyətin əsl səfasını görmüşlər. Bir dəfə Mir Cəlal müəllim filarmoniya ilə üzbəüz uca binanı göstərüb vaxtilə Mərkəzi Komitənin orada yerləşdiyini, gecələr görkəmli ziyalıların oraya çağırılmasını və sonra həbs olunmasını danışdı. Dedi ki, hər səhər səhərdə yeni adamların dünən "gətməsi" barədə xısın-xısın söhbətlər danışılardı və hər kəs özünün bugünkü aqibətini böyük səksəkə ilə gözlərdi... Mir Cəlal müəllim fikirlərini birçə cümlə ilə belə yekunlaşdırdı: "Otuz yeddini görəndən qoçaqlıq, kişilik gözləmək çətindir". Əlbəttə, burada hiddətdən, kədərdən yaranan bir mübaligə də vardı. Hər halda, o vaxtların vahiməsi sonrakı illərdə də ağır təzyiqləni mükəmməl göstərdi.

Tələbəlik illərində müəllimlərimizdə də, bizdə də elmə, təhsilə möhkəm bağlılıq, böyük həvəs və hörmət var idi. Müəllimlərimiz o vaxtlar səhərdə ən nüfuzlu adamlardan sayılardı. Mənəvi ucaqlıq, obyektivlik, elmin, təhsilin əsl fanatik təəssübkeşliyi onlar üçün səciyyəvi idi. Biz aspiranturada saxlayanda nə haralı olduğumuzla maraqlanırdılar, nə də valideynlərimizin maddi vəziyyətilə. Ən başlıcası isə cəmiyyətin özündə elmə, əlimə qiymət və hörmət var idi!

Mir Cəlal müəllim aspirantlarına və kafedranın gənc müəllimlərinə xüsusi qayğı göstərərdi. Hər bir dərdinə, fikrinə şərik olardı. İndi hər dəfə Mir Cəlal müəllimin evlərinin qarşısından yolum düşəndə eyvanlarına böyük həsrətlə boylanıram. Axi, çoxumuzun, necə deyərlər, ömrünün bir parçası o evdə qalmışdır. Tez-tez gedərdik onlara... Hər dəfə də bizi böyük mehribanlıqla qarşılardılar. Bütün ailə üzvləri ilə qaynayıb-qarışmışdıq. Biz bu evə doğma ocaq kimi baxırdıq. Nə vaxt getsəydik, evin ən ləziz nemətləri stola düzülərdi, bir ailə kimi böyük mehribanlıqla oturub dərcləşərdik, məsləhətləşərdik. Duzlu-məzəli söhbətlər də az olmurdu... Maqalələrimiz və dissertasiyalarımız barədə Mir Cəlal müəllimdən məsləhət alardıq, ədəbiyyata və mədəniyyətə aid söhbətlərimiz, mübahisələrimiz olardı. Bir

Mir Cəlal

sözlə, Mir Cəlal müəllim bizim elmi-pedaqoji yetkinləşməyimizə böyük diqqətlə, qayğı ilə yanaşardı. Təsədüfi deyildir ki, bu gün universitetdə məhz Mir Cəlal məktəbini təmsil edən müəllimlər çoxdur və onlar unudulmaz ustadlarının ənənələrini davam etdirirlər.

Mir Cəlal müəllim bilirdi ki, mənzil problemi gənc müəllimlərin ən böyük nigarancılığıdır və tez-tez bu məsələ ilə maraqlanırdı. Bir gün Mir Cəlal müəllimləşirdim. O, gəniş, gözəl eyvanlarında əyləşib gedirib Nargin adasına tərəf baxırdı. Görüşdük, salamladıq, Mir Cəlal müəllimin ilk sözü bu oldu ki, "Təhsin, nə oldu, ev aldın, ya yox? Bax, sənə deyirəm, mikrorayon-zad istəmə, ev alırsan əməlli-başlı yerdə, mərkəzdə olsun. Belə bir eyvanı da olsa, lap yaxşı olar".

Dedim ki, ay Mir Cəlal müəllim, heç mikrorayonda da ev verən yoxdur. Sonra zarafatla keçərək əlavə etdim: "Mənə belə bir eyvan versəydilər, əl bas ələrdi, heç evini istəmirəm, Mir Cəlal müəllim güldü: "Heç bilirsən bu eyvanı alınca nə qədər dava-dalaş görmüşəm, əsəbilik keçirmişəm? Bir də Təhsin, düzdür, istər alim olsun, istərsə də yazıçı, rahat ev lazımdır, yaxşıdır. Ancaq mən ən yaxşı əsərlərimi İçərişəhərdə bir kiçik mənzilim vardı, orada yazmışam. Yəni əsər yazmaq üçün ev məsələsi əsas səbəb ola bilməz. Danışma, sənə də gec-tez ev verəcəklər".

Bu söhbətdən bir neçə gün sonra Bakı Sovetinin qarşısından keçirdik. Mir Cəlal müəllim ayaq saxladı: "Sən heç bura girmisən?" Dedim: "Nəyə görə?" Mir Cəlal müəllim təəccübləndi: "Necə nəyə görə? A kişi, evi elə burada verirlər də. Axi buradakılar nə bilsin ki, sənin evin yoxdur. Gir içəri, aç sədrin qapısını, denən ki, qardaş, mən elə bu qonşuluqdadı universitetdə müəlliməm, özümün də evim yoxdur. Gör sənə üçcə günə yaxşı bir mənzil verirlər, ya yox". Dedim: "Mir Cəlal müəllim, məni sədrin yanına buraxan kimdir? Camaat günlərlə sübhədən bu qapını kəsir, içəri düşənlərin də çoxu elə əliboş qayıdır. Məndə o səbir nə gəzirdi, gəlim, bu növbələrdə nahaq vaxt itirir. Universitetdə ev

növbəsi gözləyirəm, nə vaxt verərlər, alaram". Mir Cəlal müəllim başını yellədi: "Hə, səndə ki bu üz var, elə növbəni gözlə".

Məsələ ondadır ki, Mir Cəlal müəllimdə keçmişdə ziyalıya, müəllimə olan böyük ehtiram təsəvvürü qalmışdı. Onun fikrincə universitet müəlliminə hər barədə xüsusi qayğı və ehtiram olmalı idi, mənzilin də ən yaxşısı ona verilməli idi.

Əslində Mir Cəlal müəllim davranışı ilə, hərəkətləri ilə bizi müəllim kimi təbiiyləndirirdi. Təzəcə müəllimliyə başlamışdım. Bir dəfə Mir Cəlal müəllimlə universitetin bufetində nahar edəsi olduq. Yeməkləri alan kimi mən dərhal əlimi cibimə atdım. Mir Cəlal müəllim mənə çəpəki bir nəzər yetirib sakitcə, amma qətiyyətlə dedi: "Təhsin, yadında saxla, mən olan yerdə bir də əlini cibinə salma". Özü yeməyimizin pulunu verdi. Bəlkə də, bu kiçik detallardır, amma çox ibrətamizdir və mənalıdır, əhəmiyyətlidir.

Mir Cəlal müəllim tələbələrə də çox qayğıkeş idi. Təqaüdlərinə qiyməzdi, kasıb uşaqları görəndə vəziyyətini soruşardı, halına qalardı. İmtahan vaxtı da demək olardı ki, yalnız "yaxşı" və "əla" qiymətlər yazardı. O, bir neçə dəfə gileylənmişdi ki, imtahan qiymətləri ilə təqaüdlərini əlaqələndirilməsi düzgün deyildir. Deyirdi, axı mən "kafi" ya "qeyri-kafi" yazsam, uşaqların təqaüdlərini kəsəcəklər. Mənim də əlim gəlmir ki, onlara bəis olum, ona görə də bir az yüksək qiymət yazıram.

Aspirantlıqda da, müəllim olanda da Mir Cəlal müəllimin imtahanlarında assistent, demək olarkı, həmişə mən olardım. İmtahanı da bir az gec, saat 10-da başlayardı. Bir gün adətə üzrə saat 10 üçün gəldim, gördüm Mir Cəlal müəllim artıq imtahanı başlayıb və bir neçə tələbəni də yola salıbdır. İmtahan vərəqəsinə göz gəzdirdim, gördüm orada "kafi" də var, "qeyri-kafi" də. Soruşdum: "Mir Cəlal müəllim, axı siz uşaqlara həmişə yuxarı qiymət verərdiniz, bu gün xeyir ola?" Mir Cəlal müəllim bir az da əsəbi halda dedi: "Düz deyirsən, həmişə güzəştə eləmişəm, qiyməmişəm. Amma srağağın dəhlizdən ke-

çirdim, görürəm bu qrupun uşaqlarından biri o birinə deyir ki, ay avam, Mir Cəlal müəllim yaxşı müəllimdir, onsuz da hamıya "yaxşı" və "əla" yazacaq, sən get sonrakı imtahana hazırlaş, onu oxu, hansı müəllim xatakar, ondan qorxmaq lazımdır. Qardaş, görünür, bunlar hamısı mənim hörmətimi düz başa düşmür. Yaxşı deyilərsən ki, qılınc müsəlmanıyıq. İndi mən də bilməyənlə yuxarı qiymət yazmıram. Qoy o biri qruplar da, gələnləkilər də getsinlər mənim fənnimi yaxşı öyrənsinlər". Amma bir az keçdi, Mir Cəlal müəllimin hirsli soyudu, yerdə qalanlara yenə də yüksək qiymətlər yazdı. İmtahanın sonunda qiymətlər vərəqəsinə baxaraq dedi: "Amma hirsli vaxtına düşdü, bu binəvalara, deyəsən, nahəq aşağı qiymət yazdım. Kəsilənlərə deyərsən ki, göndəriş alıb təzadən gəlsinlər".

Mir Cəlal müəllimin pedaqoji fəaliyyətində, heç şübhəsiz, onun yazıçılıq təcrübəsinin də təsiri böyük idi. Axı o, müasir ədəbiyyatımızın özül daşlarını qoyan, onun magistral istiqamətini müəyyənləşdirən və professionalıq cəhətdən bu gün də gözəl örnək olan sənətkarlar nəslinin qüdrətli nümayəndəsidir. Öz zamanlarının – yaxın tariximizin səsinə, nəfəsinə, taleyinə, tarixinə sənət dilində möharətlə yadigarlaşdıran bir sənətkarlar nəslinin xidməti çox böyükdür.

Mir Cəlalin "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşlıdların", "Yolumuz hayandır?" kimi povest və romanları həm mövzucu, həm də forma-üslub etibarilə çox rəngarəng və zəngin olan hekayə yaradıcılığı ədəbiyyatımızın ölməz yadigarlarıdır.

Mir Cəlal müəllimin bir əlim kimi özünəməxsus dəqiq təhlil-tədqiq üslubu var idi. Aydın və dərin təfəkkür-mühakimə tərzli, lakonik və sərrast ifadə üslubu, yeni, orijinal nəticələr, proqnozlar vermək məharəti onun elmi fəaliyyətində çox səciyyəvi idi. "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri", "Füzuli sənətkarlığı", "C.Məmmədquluzadənin realizmi haqqında", "Gülüş bədii silah kimi", "Klassiklər və müasirlər" kitabları, ədəbiyyat tarixi kitablara

ndakı hissələri filologiyamızın klassik nümunələrindəndir. Mir Cəlal müəllimin elmi xidmətlərindən bəhs edərkən bir neçə nəslə təmsil edən alimlərin, müəllimlərin yetkinləşməsi yolundakı böyük zəhmətini də unutmamaq olmaz. Qırx beş ilə yaxın bir müddətdə universitetdə gənc filoloqların yetişməsində böyük əmək sərf etmiş, onlarla əmlərlər namizədi və doktoru hazırlamış Mir Cəlal müəllimin pedaqoji xidmətləri böyükdür.

Mir Cəlal müəllim adı söhbətdə də, yazıda da son dərəcə lakonik və dəqiq idi. Bir dəfə Ə.Haqverdiyevin xalq həyatını, adət-ənənələrini, milli psixologiyasını gözəl bilməsindən söhbət düşmüşdü. Mir Cəlal müəllim söhbəti bircə tutarl cümlə ilə yekunlaşdırdı: "Haqverdiyev bir növ canlı Azərbaycanıdır, yeriyyə Azərbaycanıdır". O, fikrin aydın və sadə ifadə tərzini elmdə və bədii yaradıcılıqda vacib sayırdı. Xüsusilə gənclərin üslub əlləməliyindən əsəbiləşirdi: "Qardaş, bunlar belə hoqqabazlığı, görəsən, haradan öyrəniliblər? Əsərdə gərəkdir fikir aydın və dəqiq olsun. Bunların fikirləri elə dolaşıqdır ki, qələmə alanda da çətinlik çəkirlər. Mirzə Cəlil kimi o zaman xalqa yaxın olan ədib tapmaq çətinidir, amma onun qədər asan, sadə, təbii yazan da yox idi. Bəs bu cavanlar niyə ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi pis öyrənirlər, görüb-götürümlər? Bəzi cavan alimlərin də əsərini oxuyanda, ya da özünə qulaq asanda, görürsən, sözümdən bu çıxır ki, elə hər şey məndən başlayır. A bala, bəs səndən əvvəl yazıb-pozanlar harada qaldı?"

Mir Cəlal müəllim bədii təhkiyədə, bəlkə də, C.Məmmədquluzadə ənənələrinin ən görkəmli təmsilçisi idi. Uzunluqdan, yersiz təfsilatdan zəhləsi gərdədi. Yenicə çap olunmuş, bədii cəhətdən zəif olan qalın bir romanı vərəqləyirdi. Özünəməxsus kinayəli bir yumorla dedi: "Məndə ixtiyar ola, belə müəllifi qabaqcadan çağırıb alacağı qonoranı soruşaram, pulunu artıqlamasıyla verərəm və deyərəm ki, qardaş, camaata yazığın gəlsin, bunu çap elətdirmə, ya da yarıbayarı ixtisar elə. Axı

belə uzunluqla, zorla ədəbiyyat yaranmaz. O pul ki, bəzən istedadsız adamlara tökülür, söyüd ağacına xərclənsəydi, indi bar vermişdi".

Mir Cəlal müəllim çox ailəcanlı idi, qohumcanlı idi. Övladları ilə haqlı olaraq fəxr edərdi. Bir dəfə Nizami muzeyinin yanında o vaxt şəhərdə təzə peyda olmuş "QAZ-24" maşınına diqqətlə baxıb dedi: "Yaxşı maşındı bu "Volqa"lar. Mən də maşınımı dəyişib bunun qarşısından alacağam. Axı mənim dörd oğlum dördü də əla maşın sürür". Dedim: "Mir Cəlal müəllim, sizin ki, üç oğlunuz var. Dedi: "Yox, qardaş, mənə uşaqlarımın sayını öyrədirsiniz? Dörd oğlum var, dördü də yaxşı maşın sürür. Dedim: "Vallah, Mir Cəlal müəllim, sizin üç oğlunuz var".

Dedi: "Gəl sayaq. Bax, biri Arif, biri Hafiz, biri Aqil..." Burada Mir Cəlal müəllim dayanıb, fikirləşməyə başladı. Dedim: "Gördünüz, oğlunuz üçdür". Dedi: "Yox, qardaş, dördüdür, dayan, bu saat onu da deyəcəyəm. Birdən əlavə etdi: "Hə, tapdım, Cümşüd yadımdan çıxmışdır". Dedim: "Mir Cəlal müəllim, axı Cümşüd sizin bacanağınızdır". Dedi: "Təfavüti yoxdur, elə əvvəldən mən onu da özümə oğul bilməmişəm. Deyirəm axı, dörd oğlum var, sən də deyirsən ki, yox üçdür".

Bütün bunlar təbii ki, Mir Cəlal müəllimin təbiətinin özünəməxsusluğundan irəli gəlirdi. Mir Cəlal müəllim adı davranışında da, elmi və bədii yaradıcılığında da təkrarsız və orijinal idi.

Uzun illər Mir Cəlal müəllim universitet ədəbiyyatçıların ən böyük xeyirxahı, ən yaxın məsləhətçisi olmuşdur. İndi onun tələbələri öz tələbələrinə yeri gəldikdə unudulmaz müəllimləri haqqında xatirələr danışır, onun həyat və yaradıcılıq yolunu ibrətli bir nümunə kimi gənc nəslin yaddaşına tapşıırırlar... Ümid etmək olar ki, bu xatirələr Mir Cəlal müəllimin nurlu siması, pak, bütöv şəxsiyyəti və vətəndaşlıq əməlləri barədə zəngin, unudulmaz təsəvvür yaradacaq, onu hələ neçə nəslin qiymətli müəlliminə, məsləhətçisinə çevirəcək, ürəklərdə, hafizələrdə yaşadacaqdır...

Abdulla Abbasov

BÖYÜK NASİR, QÜDRƏTLİ ALİM, GÖZƏL İNSAN

Son dərəcə qayğıkeş, işıqlı insan olan Mir Cəlal müəllimi yaxından görmək, dinləmək arzusu mənə hələ orta məktəbdə ikon baş qaldırır. Tale elə gətirdi ki, mən 1950-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin əyani filologiya fakültəsinə qəbul olundum. Düz iyirmi səkkiz il (böyük ustadın vəfatına – 1978-ci ilə qədər), demək olar ki, hər gün, Mir Cəlal müəllimi yaxından gördüm, səsini eşitdim, duzlu, məzəli söz-söhbətinin canlı şahidi oldum.

Mir Cəlal müəllim bizə “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” fənnindən dərs deyirdi. 50-ci illərin gəncləri, xüsusilə filoloq tələbələr yaxşı xatırlayırlar ki, Mir Cəlal müəllim o dövrün alim ziyalılarından, ali məktəb müəllimlərindən, eləcə də Azərbaycan yazıçılarından bir çox cəhətlərinə görə fərqlənirdi. Sürətli, iti danışığı, hərəkətləri yox idi. Sakit, aramla, səbir və təmkinlə danışardı. Mühazirələrini də sadə, aydın bir üslubda qurardı. İbarətli cümlələrdən, terminçilikdən xoşu gəlməzdi. Həmişə deyirdi ki, “fikir, təfəkkür aydın, sadə olduğu kimi, yazı da, danışığı da, mühakimə də sadə, aydın və təsirli olmalıdır”. Güclü məntiqi, zəngin təcrübəsi, dərin yaddaşı, iti müşahidəçiliyi vardı. Savadlı, təşkilatçı tələbələr, ziyalıları çox sevirdi. Elmə, sənətə, eləcə də gəncliyə olan böyük qayğıdan, dərin hörmət və məhəbbətdən irəliləyən güclü prinsipliliyi, ardıcıl tələbkarlığı vardı. Hamı onu çox sevdiyi, hörmət etdiyi üçün mühazirələrinə böyük

həvəslə gəlirdi. Sadə, təmkinli olduğu qədər də dərin, tələbkar bir insan idi. İncə, zərif yumoru ilə hamını heyran edirdi. Bəzən əsəbi halları, gərgin anları olsa da, narahatçılığını çox zaman bürüzə verməzdi. İnsanı həmişə yaxşı tərəfdən görməyə çalışardı. Son dərəcə ədalətli, pak olduğu üçün hamını özü kimi görmək istəyirdi. Maraqlı və məzmunlu kafedra iclasları aparacağı vardı. Əvvəla, kafedra üzvlərini bir-bir dindirər, vəziyyətləri, güzəranları ilə maraqlanar, sonra yekun sözümlə deyər. Bir dəfə əziz dostumuz, unudulmaz Firidun Hüseynovdan soruşdu: “Firidun, harada yaşayırsan, evin haradadır?” Firidun müəllim dedi: “Mir Cəlal müəllim, 7-ci mikrorayonda yaşayıram, bu evi də çox çətinliklə almışam”. Mir Cəlal müəllim özünəməxsus bir tərzdə: “Qardaş, çox uzağa gedib çıxmısan. Get mənim adımdan, kimdi o mənzil verən, ona de ki, sənə universitetin yaxınlığında, bu aralarda ev versin”. Günlərin bir gününü Mir Cəlal müəllimi qəbul imtahanlarına saxladılar. Bir abituriyentin cavabından Mir Cəlal müəllimin xoşu gələr. İmtahan gedişi zamanı hal-əhval tutduqdan sonra abituriyentə deyər ki, sağ ol, yaxşı danışıdın, sənə filfaka qəbul etdim. Hamı yaxşı bilirdi ki, ali məktəblərə Mir Cəlal müəllimin dediyi kimi qəbul etmirdilər. Amma Mir Cəlal müəllim bir şeydə haqlı idi. O, filfaka ədəbiyyatçı tələbə qəbul edirdi. Aspirant və dissertantlara həmişə sözü o olardı ki, “qardaş, gecikdirmə, yaz gətir, yeridək getsin”.

Mir Cəlal müəllim gənclərin arasında olmağı çox sevirdi. Xoşbəxtlikdən də kafedra üzvlərinin çoxu gənclər idi. Hamıya mövzu vermişdi. Əksəriyyətinin də elmi rəhbəri özü olardı. Kafedra müdiri olduğu müddətdə Mir Cəlal müəllim, demək olar ki, bütün XX əsri tədqiqatçı cəlb etdi. Əyani aspiranturada oxuyurdum. Bir gün Mir Cəlal müəllimə dedim:

– Aspirantlığımın ikinci ayı tamam olur. Hələ də mövzum yoxdur. “Qardaş, çox gecikmişəm”. Sonra Firidun müəllimə müraciət etdi: “Niyə bu vaxtaca mövzu verməmişəm?”. Dedim ki, axı mövzu kafedrada, sonra isə fakültədə tədqiq olunmalıdır. Mir Cəlal müəllim dedi: “Yaz, “Kommunist” qəzetində ədəbiyyat”. Firidun müəllim mənə və mən Firidun müəllimə baxdım. Mir Cəlal müəllim hiss etmişdi. Kafedradan çıxıb onu evə yola salırdıq. Yolda Mir Cəlal müəllim söhbətə başladı: “Qardaş, çoxları bilmir. 20-ci illərdə “Kommunist” qəzetində “Xalq ədəbiyyatı həyatdan doğar” adlı səhifə olur. Təxminən 25 nömrəyə qədər, müxtəlif adlarla “Kommunist”in içərisində çıxıb. Bu səhifələr “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti nəşrə başlayandan sonra yığılırdı. 20-ci illərdə bu səhifələrdə güclü ədəbiyyat olub. İndiyə qədər onlar tədqiq olunmayıb. Zəhmətli işdir, çox çətinidir, amma səbir, həvəs və maraqlıdır. Əlavə etdi: “Sən bacarırsan”. Dedim ki, Mir Cəlal müəllim, bəs elmi rəhbər? “Get mənim adımdan de, qoy Məmməd Cəfər müəllim elmi rəhbər olsun, həm o dövrü yaxşı bilir, həm də...” ardını demədi. Mövzunu işlədikcə, Mir Cəlal müəllimin nə qədər böyük vətəndaş, ziyalı, böyük alim olduğunun bir daha şahidi oldum. Mir Cəlal müəllimin bütün söz-söhbəti elmlə, ədəbiyyatla bağlı olardı. İstər kafedrada, istər kafedradan kənarında, söhbət həmişə ədəbiyyat və sənətdən düşərdi. Elə ki bahar vaxtı gələrdi, Mir Cəlal müəllim deyər: “Hamı İlayat, o yaxşı təşkilatçdır. İndi tut kampaniyası vaxtıdır. Yığışın getmək lazımdır”. Əncir, üzüm kampaniyaları təşkil edərdi, amma ədəbiyyata, gənclərə qayğı əsas

mövzuları. Mir Cəlal müəllimin məqsədi atrafında olan gənclərdə ədəbiyyata, elmə, tədrisə güclü maraqlı oymaq, onları havasləndirmək idi. Kafedra üzvləri artıq bildirdilər ki, Mir Cəlal müəllimin nədən xoşu gəlir və nəyi qəbul etmir. Tənbəl, özünü işə verməyən, aradan çıxmağa çalışan adamlar arası yox idi. Belə adamları nəzərdə tutub özü tanıdığı halda yarıcdı, yarızarafat deyər: “Bunu tanıyırsan?!” Onun sözləri bizim üçün zərbi-məsələ çevrilmişdi. Xoşu gəlməyən, elmdə, savadda o qədər də əli gətirməyən bəzi adamları nəzərdə tutub deyər: “Qardaş, Əzrayıl işə qarışmasa, işimiz çətin olacaq”. Bəzən də sözünü kimə isə müraciət formasında deyər: “A Firidun, bunun başına bir ağıl qoy”.

Mir Cəlal müəllim poeziyanı, xüsusilə klassik şeiri çox sevirdi. Təsədüfi deyil ki, “Füzulinin sənətkarlığı” kitabı bütün türk dil xalqların stolüstü kitabıdır. Amma təsadüfi hallarda əzbərdən şeir deyər. Elə beytlər, elə şah misralar işlədərdi ki, uzun müddət onun təsirindən qurtarmaq olmazdı.

Filologiya fakültəsi ADU-nun keçmiş binasında yerləşirdi. Kafedradan çıxıb mən, Firidun və Mir Cəlal müəllim üzəuşağı bulvar tərəfə gedirdik. Həmin günlər idi ki, bir qrup adamlara fəxri adlar verilmiş, Elmlər Akademiyasına üzv seçilmişdi. Bunların arasında təsadüfi adamlar da var idi. Mir Cəlal müəllimin narazılığı məhz təsadüfi adamlara idi. Hamı da bildirdi ki, o adamlar olsa-olsa Mir Cəlal müəllimin şagirdi ola bilərlər. Mir Cəlal müəllim təmkinini pozmadan əlləri ilə bizim qollarımızdan tutub dedi: “Qardaş, elə adam var ki, hökumət ona hər şeyi verib, elə kamil adam da var ki, hökumətdən heç nə ala bilmir”. Bunun ardınca aramla, özünəməxsus bir tərzdə bir beyt şeir dedi: “Ya-za-yaza dərdimi ələmdə kağız qaldırdım. Axırı naəlac qalıb divara yazdım dərdimi”. Kafedra iclasından çıxıb Firidun müəllim, mən və Mir Cəlal müəllim keçmiş “Pioneer” bağı ilə üzəuşağı Azneftə tərəf gedirdik. Söhbət yenə mövzudan, tədqiqatdan düşdü. Mir Cəlal müəllim: “Füzuli-

Mir Cəlal

nin sənətkarlığı" kitabı mənə Cavid Əfəndidən bir növ yadığıdır". Mir Cəlal müəllimin bu söhbəti mənə cəsarət verdi. Fürsət idi, dedim ki, Mir Cəlal müəllim, mən də doktorluq mövzusu götürmək istəyirəm. Mir Cəlal müəllim: "Mövzu Üzeyir bəy. İndiyə kimi bu böyük şəxsiyyət yazıçı kimi işlənməyib". Əlavə etdi ki, böyük bəstəkar, jurnalist, dramaturq, alim olmaqdan başqa Üzeyir bəy ayrıca bir mədəniyyətdir. Növbəti həftə "Üzeyir Hacıbəyov yazıçı kimi" mövzusunun təsdiq etdirdim. Mir Cəlal müəllim elmi məsləhətçim oldu. Bu gündən başlayaraq Mir Cəlal müəllimdən tez-tez məsləhətlər alırdım. Bir dəfə Mir Cəlal müəllimdən soruşdum: "Mir Cəlal müəllim! Üzeyir bəyin Müsavat partiyası ilə, Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə və şəxsən M.Ə.Rəşad ilə güclü əlaqələri olub. "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru işləyib, Müsavatın himnini yazıb və s. Necə oldu ki, Üzeyir bəy 37-ci ildə repressiyanın qurbanı olmadı?", Mir Cəlal müəllim bir an fikrə getdi və dedi: "O illər çox ağır, dəhşətli illər idi. Moskvada keçiriləcək Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti dekadasına hazırlıq gedirdi, adamlar müəyyən olşur, siyahılar tutulurdu. Tutulan siyahılar Azərbaycandan başqa Moskvada da təsdiq olunurdu. O siyahılarda Üzeyir bəyin adı yox idi. Onun adı başqa siyahıda idi. Ona "qara siyahı" deyirdilər. Nə isə, siyahılar Moskvaya göndərilir və İ.V.Stalinə təqdim olunur. Stalin siyahını oxuyandan sonra soruşur: "A qde "Arşın mal alan?" Bu sözdən sonra Üzeyir bəyin adı o siyahıdan bu siyahıya salınır və dekadanın hörmətli nümayəndəsi kimi Moskvaya göndərilir. Üzeyir bəyi Stalinin bir cə sözü, "A qde "Arşın mal alan?" xilas etdi". Mən yenə soruşdum: "Mir Cəlal müəllim, Stalin Üzeyir bəyi tanıyırdımı?" Mir Cəlal müəllim özünəməxsus bir tərzdə dedi: "Onu şəxsən tanıyıb, tanımadığımı deyə bilmərəm, amma onu bilirəm ki, 1915-ci ildə Stalin "Arşın mal alan"a Tiflisdə gürcü dilində baxmışdı".

Mir Cəlal müəllim işlək, zəhmətkeş adamların tənəli, ələndən iş görməyən, lakin özünü gözə

soxan adamları tez ayıra bilirdi. "Qardaş, bir işi batırmaq istəyirsənsə, ver flankəsə". Və yaxud o zaman elm, sənət adamları əvəzinə çox vaxt tamam təsadüfi, hay-küycü adamlar yuxarıların əli ilə xarici ölkələrə ezamiyyətə göndərilirdi. Belələrinin işi, peşəsi vaxtilə Azərbaycandan gedib qayıda bilməyən, orada vəfat edən adamların ruhunu yad etmək üçün vətəndən torpaq aparıb qəbirlərinin üstünə səpmək idi. Mir Cəlal müəllim belə hərəkətlərə laqeyd qala bilmirdi. Özünün incə, mənalı yumoru, kinayəli gülüşü ilə deyirdi: "Qardaş, belə getsə, bunlar məmləkətdə torpaq qoymayacaq".

Kafedra iclasından sonra əksər vaxtlarda Mir Cəlal müəllimi biz – mən, Fəridun müəllim yola salardıq. Bəzən də bizə İnanət müəllim qoşulardı. Mir Cəlal müəllim köhnə "İnturist"-in yanında olurdu. Evə çatana qədər bir saatdan da artıq vaxt keçərdi. Bulvarda oturub söhbət etdiyimiz vaxtlarımız çox olardı. Bulvarda əkilmiş ağacları bir-bir göstərər, adlarını deyər, əhəmiyyətindən danışırdı. Yekun sözü bu olardı: "Təbiəti öyrənin, təbiət dəryədir, böyük elmdir, təbiət insanı kamilləşdirir". Qeybətdən, dalca danışmaqdan xoşu gəlməzdi. Belə adamlar haqqında deyərdi: "Bunlara çox üz göstərməyiniz".

Mir Cəlal müəllim özünün təhsil illərindən danışanda, oxucularından aldığı məktublardan söhbət salanda elə mətləblərə, elə məqamlara toxunurdu ki, onlar bizi daha ciddi olmağa ruhlandırır. Çox vaxt bizi evlərinə aparırdı. Püstə xanum bizi ana mehribanlığı ilə qarşılayırdı. Oğlanları ilə ata, dost kimi davranardı. Gözəl, səmimi, özünə layiq bir ailəsi var. Bizim, Mir Cəlal müəllimin bütün tələbələrindən onun işqılı xətrəsini unutmamağa haqqımız yoxdur. Böyük bir filoloq alim nəslinin yetişməsində onun misilsiz xidmətləri olub. Mir Cəlal müəllim böyük yazıçı, böyük alim, gözəl insan kimi Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti üçün çox böyük işlər görmüş, XX əsr ədəbiyyatşünaslığının məktəbini yaratmışdır. Allah ona rəhmət eləsin, qəbri nurla dolsun.

UNUDULMAZ ŞƏXSİYYƏT, BÖYÜK ALİM VƏ GÖRKƏMLİ PEDAQQOQ

Həyatda elə şəxsiyyətlər – sənətkarlar, alimlər və siyasi xadimlər var ki, onları təqdim etdikdə fəxri adlarını və rütbələrini sadalamağa ehtiyac duyulmur. Belə unudulmaz şəxsiyyətlərdən biri də görkəmli yazıçı, pedaqoq, alim kimi xalqımızın qəlbində həmişə yaşayan Mir Cəlal Paşayevdir. Onun ədəbi, elmi, pedaqoji və çoxcəhətli ictimai-siyasi fəaliyyəti haqqında çoxlu yazılar dərc edilib, məqalə və kitablar buraxılıb, çox geniş sözlər deyilib. Mir Cəlal müəllimin hər şeydən əvvəl bir şəxsiyyət kimi hörmət və şöhrət qazanmasında onun mənəvi saflığı və paklığı birinci yerdə durur. Belə ki, kim həyatda nəcib məqsəd və namusluluğu hər şeydən əziz tutursa, o şəxs özünün bütün fəaliyyətində də həmişə vicdanlı, ədalətli və düzgün mövqə tutur, öz əqidəsinə olan inamını heç bir şeyə satmır, ondan imtina etmir. Biz 30-cu illərdə hələ məktəbli ikən bu böyük sənətkarın hekayələrini sevə-sevə oxuyar, onun yaradıcılığına çox maraqla göstərirdik. Mən 50 ildən artıqdır ki, neft sənayesi sahəsində elmi və istehsalat fəaliyyətilə yanaşı olaraq ictimai-siyasi iş də aparıram. 1940-cı ildən başlayaraq mən Mir Cəlal müəllimlə görüşür və məsləhətləşərdim. Mir Cəlalin realist, dərin məzmunlu, düzlu hekayələrini hələ orta məktəbdə ikən sevə-sevə oxuyardım. Onun əsərlərinin 2 cildliyində (1-ci cild 1986-cı ildə, 2-ci cild isə 1987-ci ildə çıxmışdır) çap edilmiş "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab"

və başqa roman və hekayələri həyatımızın çox mürəkkəb, ziddiyyətli, həm yaxşı, həm də ağır anlarını düzgün və olduğu kimi, yüksək bədii səviyyədə əks etdirən sənət nümunələridir.

Mir Cəlalin gənc nəslin tərbiyəsində çox böyük rolu və xidməti olmuşdur. Məhz buna görə də ona Azərbaycan Gənclər Təşkilatının ən yüksək mükafatı verilmişdir. O, həm də görkəmli alim, prinsiplial tənqidçi və geniş dünyagörüşü olan publisist idi. Heç təsadüfi deyildir ki, filologiya elmləri doktoru, professor Mir Cəlal Paşayevə ölkəmizin ən görkəmli alimləri sırasında "Əməkdar elm xadimi" fəxri adı verilmişdir.

Görkəmli yazıçı, qayğıkeş müəllim Mir Cəlal Paşayev həm də böyük beyməlməlölçü idi. O, əsl, haqiqi xalqlar dostluğunun yorulmaz qarçısı idi, xalqların qardaşcasına ünsiyyətində olmasımı böyük xoşbəxtlik kimi qiymətləndirirdi. Mən bunları heç də təsadüfi olaraq demirəm. Çünki indi biz Mir Cəlal kimi şəxsiyyətlərin aramızda olmadığına çox böyük təəssüf edirik. Mənim elmi, istehsalat, ictimai-siyasi fəaliyyətimdə və həyatda prinsiplial olmağım onun çox xoşuna gələrdi və bunu yüksək qiymətləndirirdi. Çünki Mir Cəlal müəllim də, mən də yaltaqlara, rüşvətxorlara, oğrulara, fırıldaqçılara, saxtakarlara və bu kimilərə nifrət edirdik, həm də layəqətli şəxsləri qiymətləndirməyi bacarırdıq. Onunla söhbətlərimiz, görüşlərimiz, məsləhətləşmələrimiz çox qiymətli, şirin, ürəkdan və unudulmaz olardı.

Mir Cəlal müəllimin övladları da öz sevimli və namuslu valideynlərinin başlarını həmişə uca edirlər. Bircə faktı göstərəcəyəm. Tanınmış alim, elmlər doktoru, professor Hafiz Mir Cəlal oğlu Paşayev Azərbaycan Respublikasını ABŞ kimi böyük bir dövlətdə layəqətlə təmsil edir, doğma Azərbaycanı, onun elmini, mədəniyyətini bütün bəşəriyyətə tanıtdı-

rır. Məncə, bu, kifayətdir. Yaxşı deyiblər, ot kökü üstə bitər. Həmişə Mir Cəlal müəllimin yaşamış olduğu möhtəşəm binanın qarşısından keçərkən ondakı marmərdən olan xatirə lövhəsinə nəzər salır və bir daha əmin oluram ki, onun kimi böyük şəxsiyyətlər əbədiyyətə qovuşur və daim qəlblərdə yaşayırlar.

ƏZİZ MÜƏLLİMİM

Mir Cəlal müəllimin əsərləri ilə orta məktəbdən tanış olsam da, hələ onun üzünü görməmişdim. Əsərlərini sevsə-sevə oxuyurdıq. Xüsusən "Bir gəncin manifesti" əsəri bizim dilimizdən düşməzdi. Bu əsərin bütün başqa məziyyətləri ilə bərabər ilk baxışda o qədər də əhəmiyyət kəsb etməyən belə bir dialoqu qeyri-iradi ağzımızdan çıxardı:

– Düş sənə deyirəm.

– ....

– Karsan?

– Sənin tutundur?

– Düş deyirəm, düş o budaqdan!

– Ehsan ağacıdır.

– Düş ağağı, uzun danışma, ağzun yekə olar.

Ağaməcid bunu deyib altından yuxarı, Bahara sarı elə tünd və açıqlı baxdı ki, az qaldı uşağın bağı yarılsın...

Əsərin bu cümlələri uşaq əhvali-ruhiyyəsinə nə qədər yaxın, nə qədər doğmadır. Biz onu təkrar edəndə əyləndirdik. Çünki burada uşaq dəcəlliyi də var, uşaq şıltaqlığı da. Bir qədər də böyük-küçük münasibəti, ağa-nökər iddiası. Nə vaxtsa xeyirxah bir adamın basdırdığı bu tut ağacı əslində, Baharın dediyi kimi, ehsan ağacıdır. Kim yesə, onundur. Başqasının quzulərini otaran Bahar da anasının qoyduğu çörəyi tutla yavanlıq edir və ləzzətlə yeyirdi.

Bu kiçik dialoqdan sonra şəxəli hadisələr başlayır və Baharın həyatı, keçdiyi yol bir kino lentini kimi gözümüzü öntündən gəlib keçir.

Mir Cəlal

Şamil Qurbanov

Mənim üçün Mir Cəlal müəllimi görmək çox çəkmədi. 1955-ci ildə mən Gürcüstanın Fəxrətli kəndindəki onbirillik orta məktəbi bitirib Bakıya gəldim və sənədlərimi Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika şöbəsinə verib qəbul olundum. Sinifkom idim.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi-dən dərşimizi Mir Cəlal müəllim deyəcəkdi. Onda "potok" idi. Ədəbiyyatçılarla jurnalistlər bir yerdə 100 nəfərə qədərdir. Hamımız bir yerdə bütün müəllimlərə qulaq asırdıq.

Mir Cəlal müəllimin vaxtında filologiya fakültəsinin elitası – Əli Sultanlı, Cəfər Xəndan, Feyzulla Qasımzadə, Həmid Araslı, Muxtar Hüseynzadə, Ələvsət Abdullayev, Səlim Cəfərov kimi müəllimlər dərs deyirdi. Onların ünü-səsi respublikadan çox-çox uzaqlara yayılmışdı. Onların içərisində Mir Cəlal xüsusilə seçilirdi.

O, müəllim kimi də, yazıçı kimi də çox məşhur idi. Mir Cəlal müəllim ortaboylu, ləng tərponən, lakin son dəracə ayıq, həssas bir adam idi. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə bircə semestr keçdik. O, mövzunu izah etdikdən, hər şeyi yerli-yataqlı aydınlaşdırandan sonra dayanar və uşaqların yorulmaması üçün adı misallara keçər və dərşin necə gəlib-keçdiyini hiss etməzdik.

Mir Cəlal müəllim qayğıkeş adam idi. Tələbənin qayğısına qalardı. Özü də uşaq kimi sadə idi. Hələ onun predmetindən bircə nəfər tələbə də kəsilməmişdi. Bu çox böyük hadisə

idi. O, cavan müəllimlərə belə bir nəsihət verdi-yini mən özüm eşitmişəm: "Müəllimin bir qula-ğı eşitməməli, bir gözü də görməməlidir". Bəli, o həm görən və eşidən, həm də "görməyən" və "eşitməyən" müəllim idi.

O, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasına rəhbərlik edəndə mən artıq universiteti bitirmişdim. Bir neçə ay mətbuatda işləyəndən sonra jurnalistika kafedrasının müdiri dosent Həsən Şahgəldiyevin təklifi ilə həmin kafedraya baş laborant vəzifəsinə gəldim. Kafedra-lar ayrı olsa da, Mir Cəlal müəllimlə daha çox təmasda olurdum. 1962-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası üzrə aspirant yeri açılanda mən sənədlərimi ora verdim və qəbul olundum. Mənim elmi rəhbərim pro-fessor Pənah Xəlilov, kafedra müdiri Mir Cəlal müəllim idi. O, tədqiq etdiyim mövzu ilə maraqlanırdı. Onu ən çox maraqlandıran məsələlərdən biri də gənc kadrların vaxtında müdafiə edib elmdə öz yerini tutmaları idi. Filologiya fakültəsində belə müəllimlərdən biri professor Muxtar Hüseynzadə idi. Biri dildən, biri ədəbiyyatdan. Bunlar elə bil bir-biri ilə bəhsə girmişdilər. Bunların kafedrasında müdafiə etməmiş çox az adam qaldı.

Mir Cəlal müəllim özü "XX əsr Azər-baycanda ədəbi məktəblər" mövzusu üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə edib azər-baycanlılardan ilk elmlər doktorlarından biri idi. Məni də bu sahəyə çəkdi və "Zaqafqazi-ya rus mətbuatında Azərbaycan ədəbiyyatı" mövzusunda dissertasiya yazmağı tapşırırdı. İlk baxışda bu mövzu mənə çox geniş, çətin, ucu-bucağı görünməyən bir dəyərni xatırlatdı. Bir müddət gedib arxivlərdə işlədim, sonra gəlib yalvardım ki, "Ay Mir Cəlal müəllim, siz Allah, bu mövzunu məndən alın, indiyə qədər heç kəs heç nə yazmayıb, material var, yox, məlum deyil..."

Mir Cəlal müəllim bir az gülümsündü, məni yanından oturtdu, dedi:

- Qardaş, mənim doktorluq işim də belə idi. Sən gəl bu mövzunu işlə, əgər peşman

olsan, məndən inciyərsən. Əlinə nə keçir yaz, götür, lap dissertasiya ilə bağlı olmasın, götür qoy bir tərəfə, vaxt gələrsən istifadə elərsən o ma-terialları. Bizim o vaxt rusca yazarlarımız da çox olub. Vətənin ədəbiyyatını, mədəniyyətini, folklorunu yaymaq istəyənlər az olmamışdır. Bunları yığmaq lazımdır".

Bir az ciddiləşdi və son sözü bu oldu: "Get işlə."

İndi o vaxtdan çox keçib. Mən həmişə ona rəhmət oxuyuram. Nə yaxşı o həmin vaxtı məni belə istiqamətləndirdi. 22 kitabım çı-xıb, əksəriyyəti o dövrün rus və Azərbaycan mətbuatında fəaliyyət göstərənlər haqqında-dır. Mənim qədər bunların haqqında heç kəs yazmamışdır. Bunlar: Hüseyn Minasazov, Rəhimbəy Məlikov, Səmədbəy Ağamalioğ-lu, Həmzadəbəy Qəbulov-Şirvanski, Sona xanım Axundova, Ceyhun Hacıbəyli, Ömər Faiq Nemanzadə, Şeyx Cəmaləddin Əfqani, Məmməd Əmin Rəsulzadə və onlarla belə adamlar. Əlibəy Hüseynzadə, Əhmədbəy Ağə-yev kimi az-çox yazılanlar da bu qəbildəndir. Beləliklə, Mir Cəlal müəllim mənə 1917-ci ilə qədər bütün dövrü mətbuatı ələk-vələk elət-dirdi.

Mən 1965-ci ildə müdafiə edib yenə mət-buata qayıtdım. Hər dəfə Mir Cəlal müəllimlə rastlaşanda özünəməxsus şəkildə deyirdi: "Qardaş, sən mətbuatda onsuz da yaxşı işlə-misən, amma sənin yerin auditoriyadır. O məsələləri uşaqlara danışmalısən. Qayıt, gəl universitetə". Amma universitetdə hələ yer yox idi.

1968-ci ildə gəldim universitetə. Amma onun kafedrasına yox, Azərbaycan dili kafed-rasına, yer bu idi. Üç il dil dərsi dedim. Bəzən açıq, bəzən gizli rixşənd edənlər vardı. Amma mən Azərbaycan dili dərslərini həvəslə deyir-dim. Həm də özüm öyrənirdim. Arabir Mir Cəlal müəllimi görəndə o əlini çiynimə qoyar və deyərdi: "Qardaş, danışma."

1971-ci ildə rus ədəbiyyatından yer açıl-dı. Bu da onun kafedrası deyildi, amma o,

dedi: "Yaxşı predmetdi, onun yaxşılığını sonra bilərsən". Mən getdim. O vaxtdan rus ədəbiyyatından mühazirə oxuyuram.

1973-cü ildə professor Pənah Xəlilovun rəhbərliyi ilə SSRİ xalqları ədəbiyyatı kafedra-sı açıldı. Mən öz ştatımla bura keçdim. İndiyə qədər rus ədəbiyyatından mühazirə oxuyu-ram, peşman deyiləm. 1989-cu ildə yaş senzi meydana çıxdığı üçün Pənah müəllim yerini mənə verdi. İndi türk və şərq slavyan xalqla-rı ədəbiyyatı kafedrasının müdiriyəm. Elma

gəlişim çətin olsa da, öz yerimi tapdım. Mən 1974-cü ildə "Açılmamış səhifələr" adlı bir ki-tabçamı sevincək Mir Cəlal müəllimə verdim. Orada tamam yeni, haqsız yerə unudulmuş adamlar var idi. Mir Cəlal müəllim də sevindi və dedi: "İndi bu şəkildə davam elətdir axta-rışlarımlı".

Bundan sonra doktorluq dissertasiyamı yazıb müdafiə elədim. Həmişə Mir Cəlal mü-əllimə rəhmət oxuyuram. Allah ona rəhmət eləsin, qəbri nurla dolsun.

Şamil Salmanov

UNUDULMAZ MÜƏLLİMİM MİR CƏLAL

Ötən illər haqqında düşünəndə qeyri-ixtiyari olaraq insanları, şəxsiyyətləri xatırlayırsan, xüsusilə o insanları ki, sən, yaxud sənəin mənsub olduğun nəslin həyatında, özünüdərkində böyük, əvəzsiz rol oynamışdır. Sən bu insanları, şəxsiyyətləri düşündün, xatırlayırsan, istəyirsən ki, yaddaşın işığında bir daha zamanı dərk edəsən. Mən bu hiss ilə də böyük yazıçı, alim, ziyalı, şəxsiyyət, həmçinin müəllimlərimdən biri Mir Cəlal haqqında bu sətirləri, qeydləri yazarkən istər-istəməz universitetə daxil olduğum, təhsil aldığım illəri xatırlayıram; o illərə qayıdaraq onları sanki bir daha yenidən xatırlayıram, yenidən yaşayıram. Mən Mir Cəlal müəllimi elə bu dövrdə, universitetə daxil olduğum 1953-cü ildə görmüşəm. Bu vaxta qədər isə onun əsərlərini oxumuşdum, dərslərdən tanıyırdım. Xüsusilə mənə o vaxt Mir Cəlalın cəbhə hekayələri, bir də, şübhəsiz, "Bir gəncin manifesti" romanı çox güclü təsir bağışlamışdı. Sonralar onun başqa romanlarını da oxuduq. Və bu romanlardan biri – "Dirilən adam" romanı mənə çox xoş gəldi. Ümumiyyətlə, deməliyəm ki, Mir Cəlalın romanları müasir Azərbaycan ədəbiyyatında, XX əsr milli nasrimizdə bu janrı – roman sənətinin ən gözəl və özünəməxsus nümunələrindəndir. Onun romanlarında tariximizin mühüm və ciddi mərhələləri əks olunmuşdur. Başlıcası isə onun romanlarında bu tarix mücərrəd yox, canlı insan obrazlarında, canlı insan karakter-

lərində və talelərində təəcəssümünü tapmışdır. Və onu da etiraf etməliyəm ki, bu romanlar hələ də layiqincə tədqiq olunmayıb, qiymətini tapmayıblar. Lakin Mir Cəlal müəllimin yaradıcılığında deyil, onun bir şəxsiyyət, bir ziyalı, bir müəllim kimi bəzi cəhətlərindən danışmaq istəyirəm.

Əllinci illərdə filologiya fakültəsi universitetin ən güclü fakültələrindən biri idi, çünki burada mühazirə oxuyan müəllimlər, professorlar Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının və filologiyasının ən görkəmli nümayəndələri, milli filoloji fikri, ədəbiyyatşünaslığı yaradan şəxsiyyətlər idilər. Onların sırasında Məmməd Arif, Həmid Araslı, Feyzulla Qasımzadə, Məmməd Cəfər, Cəfər Cəfərov, Məmməd Hüseyn Təhmasib, Cəfər Xəndan, Hidayət Əfəndiyev, Məmmədəğa Şirəliyev, Muxtar Hüseynzadə, Hadi Mirzəzadə kimi alimlər vardı. Onlar sadəcə müəllim deyil, elmdə, mədəniyyətdə şəxsiyyətlər idilər; onlar hansısa hazır kursu, dərsləyi tədris etmirdilər, onlar bu kursu, bu dərsləyi özləri yaradırdı və öyrədirdilər. Belə mötəbər müəllimlərdən biri də, şübhəsiz, professor Mir Cəlal Paşayev idi.

Mir Cəlal müəllim bizim qrupda "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" fənnindən mühazirə oxuyurdu. Sonralar Mir Cəlal müəllim bu fənn üzrə dərslər – "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" kitabını (professor Pənah Xəlilovla birlikdə) yazmış və çap etdirmişdir. Ancaq bizə bu fəndən mühazirələr oxuduğu vaxt hələ

belə bir dərslər yox idi. Bu isə fənni mənimsəməkdə müəyyən çətinliklər törədirdi. Bunu başa düşən Mir Cəlal müəllim mövzuları konkret izah edir, ədəbiyyat elminin anlayışları, problemləri barədə ətraflı bilik və məlumat vermək yolu ilə gedirdi. Deyə bilərəm ki, o, məlum həqiqətləri, müddəaları sadəcə təkrar etmirdi, mühazirələri quru, sxematik planda qurmurdu. Bu məsələlərə yazıçı kimi, sənətkar kimi yanaşırdı, sənətkarlıq vərdislərindən, şəxsi qənaətlərindən çıxış edirdi ki, bu da onun mühazirələrini maraqlı və canlı edirdi. Mir Cəlal müəllim mühazirələrində ayaq, bəzən gözlənilməz sübutlar, dəlillər gətirirdi və bu yol ilə ədəbiyyatın spesifikasiyasını bizə izah edir, aydınlaşdırırdı. Sənət əsərinin təhlili prinsiplərini bizə aşılırdı. Məsələn, bir dəfə sənətin, obrazlı təfəkkürün gücündən, hətta həyatda eybəcər oları belə gözləndirmək, gözlə çevirmək imkanından danışdı. Bu mövzuda söhbət zamanı gəzən gözü qabaq sırada oturmaş tələbə qızı yaxasındakı bəzək əşyasına sataşdı. O, dodaqlarında təbəssüm birdən qızın yaxasındakı sürünən heyvan obrazına diqqəti cəlb edib soruşdu: "Əgər bu heyvan dirilsə, sən nə edərsən, qorxarsanmı?" Bu sualı gözləməyən qız dərhal dedi: "Yox müəllim taxmaram. Mən ondan qorxaram". Elə bu cavabı gözləyən Mir Cəlal müəllim: – "Bax, sənətin gücü də, sənətkarlığın sehiri də bundadır", – dedi. Mir Cəlal müəllim bu cür misallarla, müşahidələrlə ədəbiyyatşünaslığın, sənətşünaslığın, estetikanın çox mürəkkəb, çətin məsələlərini sadə şəkildə izah etmiş olurdu. Mir Cəlal müəllimin mühazirələrində belə məqamlar çox olurdu və bu onun tədris etdiyi fənnin mənimsənilməsində mühüm rol oynayırdı. Bizim ədəbiyyat, sənət duyğumuzu zənginləşdirirdi.

Mir Cəlal müəllimin oxuduğu mühazirələr onun bir alim kimi xüsusi, müstəqil tədqiqatlarının, düşüncələrinin yekunu idi. Bu da təsadüfi sayılmamalıdır. Mir Cəlal müəllim hər şeydən əvvəl mədəniyyət xadimi idi, ziyalı

idi, yazıçı idi. Bu onun mühazirələrində çox aydın duyulurdu, hiss olunurdu. Mir Cəlalın XX əsr ədəbiyyatında yeri və mövqeyi müstəsna və özünəməxsusdur. O, yeni, milli romanın nəinki görkəmli bir nümayəndəsidir, həm də onun yaradıcılarından, banilərindən biri hesab olunur. Onun milli nəsrin hadisələrindən sayılan romanları, hekayələri bütöv bir nəslin şüuruna, mədəniyyətinə daxil olmuşdur. Lakin Mir Cəlal müəllim haqqında çox yazılsa da, deməliyəm ki, onun nəsrinə hələ dəyərincə qiymətləndirilməmişdir. Mir Cəlal müəllim yazıçı olmaqla bərabər, eyni zamanda, geniş maraq dairəsinə malik ədəbiyyatşünası idi. Onun indi də dəyərini, tarixi və ədəbi əhəmiyyətini itirməyən əsərləri, tədqiqatları, məqalələri vardır. Mir Cəlal müəllimin ədəbiyyatşünaslıq tədqiqatlarının elmi, nəzəri dəyərini təsvir etmək üçün onun 1940-cı ildə çapdan çıxmış "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" əsərini qeyd etmək kifayətdir. Sonradan bu əsərin "Füzuli sənətkarlığı" adı ilə təkmilləndirilmiş, yeni fəsilərlə təmin edilmiş daha geniş və əhatəli nəşri çıxmışdır. Füzuli irsinin, Füzuli sənətinin öyrənilməsi təcrübəsinin uğurlarını danmadan mənə bu əsəri indi də ədəbiyyatşünaslığın nadir hadisələrindən biri sayıram. İndi Füzuli haqqında çox yazılır, dahi şairin obraz və fəlsəfi aləmi, poeziyasının mündəricəsi hətta bəzən mistikləşdirilir, biryönümlü təhlil olunur, Füzuli lirizminin bəşəri mahiyyəti və miqyası birtərəfli göstərilir. Mir Cəlalın tədqiqatında isə Füzuli lirikası, hər şeydən əvvəl, böyük insan məhəbbətinin və həsrətinin təkrarsız ifadəsi olaraq mənalıdır. Füzuli poetikasının tədqiqatından sonra o, ikinci mühüm tədqiqatını yazır və əsərində XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında realizmlə yanaşı romantizmin də aparıcı bir ədəbi məktəb olmasının ilk dəfə yüksək elmi səviyyədə sübut edir. Bu, o illərin ədəbiyyatşünaslığı üçün əsl bir yenilik, əsl bir elmi cəsarət idi.

Mir Cəlal müəllim bir insan kimi çox sakit, işıqlı, müdrik simaya malik idi. Onun

Mir Cəlal

üzündə, gözlərinin dərinliyində daim işıqlı, munis, nurlu bir təbəssüm olardı. O, sözün geniş və haqiqi mənasında ziyalı idi, şəxsiyyət idi və karakterinin bu cəhətləri ilə tələbələrə təsir edir, onlarda nəcib sifətlər formalaşdırırdı. O illərdə onun "Yolumuz hayandır?" romanı çıxmışdı. Nədənə roman kəskin tənqidlə qarşılandı. Mir Cəlal müəllim bir dəfə də olsun auditoriyada bu barədə danışmadı, münasibətini bildirmədi. Söz yox ki, müəllifin əsəri onun üçün son dərəcə əzizdir, hər bir fikir və qiymət onu düşündürməyə, daxilən narahət etməyə bilməz. Bu, təbiidir. Mir Cəlal müəllim də tənqiddə tamamilə laqəy deyildi. Ancaq o, bu barədə qətiyyənlə danışmırdı.

Mənim mənsub olduğum ədəbi nəslin universitet illəri cəmiyyətdə, bütün ölkədə yeni hadisələrin, proseslərin baş verdiyi, cəmiyyətdə demokratik əhvali-ruhiyyənin yaranmağa başladığı dövrlərə təsadüf edir. Belə ki, məhz bu illərdə Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi, İ.V.Stalinin şəxsiyyəti və fəaliyyəti tənqid edilməyə başlandı, repressiya qurbanları olmuş yazıçılar, mədəniyyət xadimləri, tarixi şəxsiyyətlər bəraət qazandılar. Və bütün bunlar bizə, bizim şüurumuza, hissələrimizə qüvvətli təsir edirdi. Qəribədir ki, bütün bu hadisələr universiteti bitirməyimizə azacıq qalmış baş verdi. O vaxt biz, demək olar ki, ədəbiyyatda bütün dövrləri keçmişdik, lakin bizə H.Cavid, Y.Vəzir, S.Hüseyn, M.Müşfiq barədə qətiyyənlə məlumat verilməmişdi, mühazirələr oxunmamışdı. Universitetin son kursunda artıq bu yazıçılara bəraət verilmişdi. Buna görə bizim üçün əlavə mühazirələr, məruzələr təşkil edildi. Bu məruzələr, mühazirələr bizim üçün maraqlı idi. Yadımdadır ki, ədəbiyyat kafedrasında prof. C.Xəndanın H.Cavid haqqında mühazirəsini biz necə maraqla, həvəslə dinlədik. Kafedra diplom mövzuları sırasına repressiya olunmuş yazıçılar barədə mövzular salmışdı. Mən gözəl şairimiz M.Müşfiq haqqında diplom işi yazmalı oldum. Diplom işinin mövzusu "M.Müşfiqin lirikası"

idi. Elmi rəhbərim Mir Cəlal müəllim təyin edildi. Diplom işini yazmaq üçün o illərin mətbuatını araşdırdım, ədəbi prosesi izlədim və sayız məqalələr içərisində mən Mir Cəlal müəllimin də 30-cu illərdə çıxmış məqalələrini, təbii ki, oxuyurdum. Bu məqalələr mənə maraqlı və təzə göründü. Ədəbi proses barədə dövrün ədəbi mübarizələri barədə fikrimi dərinləşdirdi. Mən diplom işimi yazdım, elmi rəhbərimə verdim və o, bir gün məni rəy üçün mənzilinə dəvət etdi. Tələbə dostum, gözəl şeirlər müəllifi şair Ağacavad Əlizadə ilə birlikdə Mir Cəlal müəllimin dəniz sahilindəki mənzilinə getdik. Bizi Mir Cəlal müəllimin həyat yoldaşı qarşıladı, müəllimimizin istirahət etdiyini, yatdığı bildirdi və bizi evə dəvət etdi. Biz böyük, işıqlı bir zala daxil olduq və Mir Cəlal müəllimi bir qədər gözlədik. Birdən qarşı tərəfdən qapı açıldı. Mir Cəlal müəllim aynında uzun iş xalası çıxdı, bizə yanaşdı, salamladı və dərhal söhbətə başladı. Yadımdadır, Ağacavad Mir Cəlal müəllimi iş xalatasında görəndə, mənə yavaşca dedi ki, Mir Cəlal müəllim lap qraf Tolstoya oxşayır. Doğrudan belə idi. Mir Cəlal müəllim bizə ədəbiyyatdan, 30-cu illərdən, "Gənc işçi"də çalışmasından, Müşfiqi də bu redaksiyada görməsindən danışdı. Bu söhbətlər maraqlı idi. Dövrü, onun adamlarını canlandırır. Bəraətə qədər də həbs olunmuş yazıçılarımızın adı bizə bəlli idi. Ancaq bu yazıçıların əsərlərini tapmaq, oxumaq mümkün deyildi, hətta qorxulu və təhlükəli idi. Buna görə də o illəri yaşamış, o illərin şahidi olmuş yazıçıların söhbətləri, xatirələri bizi riqqətə gətirirdi. Məsələn, mən yazıçı Mehdi Hüseynin şair Mikayıl Müşfiqin ikicildiyinə yazdığı ön sözü bir neçə dəfə böyük bir həyəcanla oxumuşdum. Nə isə, Mir Cəlal müəllim diplom işinə keçdi, işi bəyəndiyini dedi, əla qiymətlə onu müdafiəyə buraxdığını söylədi. Diplom işi haqqında rəy də yazmışdı və orada bu sözlər var idi: "Diplomantın təhlilində Müşfiq ən hümanist, vətənpərvər, mübariz, şeir texnikası son dərəcə

kamil olan alovlu, istedadlı bir şair kimi canlanır. Əsərin yaxşı cəhətlərindən biri budur ki, burada şairə səmimi bir məhəbbət vardır. Əsər yalnız elmi mühakimə ilə yox, həm də dərin bir hiss ilə yazılmışdır. Aydın görünür ki, Şamil Müşfiqin şeirlərini həyəcansız oxuya bilmir. Orada gəncliyin döyünən qəlbini görüb duya bilər. Buna görə də diplom işi maraqla oxunur. Ancaq bir sıra səhifələrdə yazının bədiiyyətinə olan meyil həddini aşır, müəllifin hökmlərini də bir qədər dumanlandırmış olur. Bəzi xırda ifadə, söz səhvlərini nəzərə almasaq, bu əsəri "əla" qiymətlə müdafiəyə buraxa, tələbə işləri müsabiqəsinə də təqdim edə bilərik.

*Elmi rəhbər: filoloji elmlər doktoru,
professor Mir Cəlal Paşayev
4 may 1958-ci il".*

Unudulmaz müəllimimin diplom işi barədə bu rəyindən indi qrx il keçir. Mən indi

də bu rəyi əlimə aldığım günləri yaxşı xatırlayıram. Ağacavadla şəhərə çıxdıq. Dənizə baxdıq. Sanki hər şey qeyri-adi idi. Sevincimizin həddi-hüdudu yox idi. Biz hələ də Mir Cəlal müəllimlə görüşün qeyri-adi təsiri altında idik. Mən, demək olar ki, ən yeni dövr ədəbiyyatımızın müxtəlif mərhələlərindən, problemlərindən yazmışam. Lakin nədənə diplom işimdən sonra yazdığım namizadlik işim də, hətta doktorluq dissertasiyam da 20-30-cu illər ədəbiyyatına, ədəbi prosesinə həsr olunmuşdur. Və bu barədə düşünəndə mən istər-istəməz fəaliyyətimin bu istiqamətdə inkişaf etməsində Mir Cəlal müəllimin rolunu xatırlayıram. Məhz o, ilk dəfə bu dövrü, bu dövrün ədəbiyyatını, şəxsiyyətlərini mənim üçün açmışdı, bu xeyirxah əməllə mənim yolumu, bəlkə də, təyin etmişdi. Və mən indi buna görə müəllimimin xatirəsi qarşısında baş əyirəm...

Camal Əhmədov

UNUDULMAZ MÜƏLLİM

Yaşdılarım kimi mən də Mir Cəlal müəllimlə qiyabi tanış olmuşam. Məktəbdə oxuduğum illərdə dərs kitablarında xoşgörkəmli, müdrik baxışlı bir yazıcının şəkli ilə ünsiyyət bağlamış, onun əsərləri ilə tərbiyə olunmuşam. Ədibin hekayələri, eləcə də "Bir gəncin manifesti" romanının Baharın faciəsinə həsr olunmuş sahifələrindən, "Itə ataram, yada satmaram" fəslindən aldığı məzəmmətəndən indi də ayrılı bilmirəm. Mir Cəlal müəllimlə şəxsi tanışlığım, yaxınlığım, sonralar isə dostluğum universitet illərindən başlayır... 1945-ci ildə filologiya fakültəsinə qəbul olunmuşam. Sentyabr ayının 1-də "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" fənlərindən dərs deyən Mir Cəlal müəllim aramla, özünəməxsus gülümsən sifəti ilə universitetin 107 nömrəli auditoriyasına daxil oldu. Qabağa keçdi, öz yerini tutdu. Amma bir qədər xırda addımlarla tələbələrə daha da yaxınlaşdı... Sınıf nümayəndəsi idim. Birinci cərgədə oturmşudum. Tələbələrin siyahısı olan jurnal əlimdə tutmuşdum... Gözlənilmədən Mir Cəlal müəllim sağ əlini sol çiyənin üstünə qoyub mühazirəyə başladı. Sonralar da müşahidə etdiyim kimi, mühazirəsini ən çox xoşladığı, bir növ əzbərlədiyi belə bir cümlə ilə başladı: "Elmin də, sənətin də mündəricatı birdir. Elm sübut edir, sənət isə təsvir və tərənnüm edir..."

İllər keçir, hörmətli müəllimin birinci kursdan sonra bizə dərs deməyə, biz tələbələr həmişə onun xoş rəftarını, mül-

yim təbiətini, bizə olan qayğısını hiss edirik. Bu psixoloji vəziyyət, təbii olaraq ali məktəb müəllimlərinin tələbələrə münasibətlərində də özünü göstərirdi. Ali məktəbə orta məktəbdən gəlmiş, Azərbaycan maarifinin ağırlarını yəşənmiş, Gədəbəydə, Gəncəbasarda dərs dediyi illəri, onlarla bağlı xatirələri, təcrübələri pedaqoji fəaliyyətində həmişə nəzərə almış Mir Cəlal müəllim də tələbə kollektivi ilə qaynaq-yıqarılmış, ona bilik verməklə yanaşı, həm də atalıq qayğısı göstərmiş, çətinə düşənə əl uzatmış, özü ehtiyac çərisində yaşasa da, imkanı olmayana bəzən cibindəki son manatı da vermişdir. Beləliklə, Mir Cəlal müəllimi ziyalından, yazıçıdan daha çox müəllim deyə çağırırdılar. Yadımdadır, Səməd Vurğun, M. Hüseyn, R. Rza, S. Rüstəm necə ağız dolusu, iftixar və qürurla onu ucadan "Mir Cəlal müəllim" deyə çağırırdılar.

Mir Cəlal müəllimi bizə, tələbələrə sevdiren başqa keyfiyyətlər də olmuşdur. Bu nəcib insan yaradıcılığın müxtəlif sahələri ilə məşğul olmuşdur. Mir Cəlal – yazıçı, Mir Cəlal – ədəbiyyatşünas, Mir Cəlal – müəllim. Bu üç sahə Mir Cəlal müəllimin şəxsinə üzvi bir vəhdət təşkil edirdi. Onun Füzuli haqqındakı tədqiqatı, XX əsr klassikləri ilə bağlı araşdırmaları, ədəbiyyatşünaslığın əsaslarına həsr olunmuş əsəri indi öz elmi əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Yaxşı yadımdadır. Mir Cəlal müəllim XX əsr Azərbaycan ədəbi məktəbləri mövzusunda doktorluq əsəri müdafiə edirdi.

O, dissertasiyanın əlyazmasını universitetin kitabxanasına vermişdi. Tələbələr, aspirantlar, müəllimlər bu əsəri oxumaq üçün növbəyə durmuşdular. İrihəcmli əsəri bir neçə dəfə mən də oxumalı oldum. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mühazirələri bizə hörmətli müəllim, professor Cəfər Xəndan oxuyurdu. İmtahan zamanı mənə düşən suallardan biri "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə bağlı idi. Mən bu sualın cavabını hələ ona qədər mətbuatda çap olunmamış, ancaq Mir Cəlal müəllimin doktorluq dissertasiyasından, demək olar ki, əzbərlədiyim (tələbədə belə hallar çox olur) məlumatla verdim. Cavab verərkən belə bir cümlə işlətdim (cümlə Mir Cəlal müəllimin idi): Şərhin iki müdrik mənası var. Biri Molla Nəsrəddin, biri də Molla Xəsrəddin. Bunları deyəndə, professor Cəfər Xəndan soruşdu: "Bunu hardan oxumusan?" Dedim ki, Mir Cəlal müəllimin doktorluq dissertasiyasından. Professor gülümsədi. Cavabım onu qane etmişdi. O, bir qədər də məni sorğu-suala tutdu, cavablarımı əla qiymətləndirdi.

Sən demə Mir Cəlal müəllimin əsl insan, xeyirxah, qayğıkeş müəllim, nəcib ailə başçısı, səmimi bir voldaş olduğunu bilmək üçün tələbəlik illərinin müşahidələri əsla kifayət deyilmiş. Onunla işləmək, daim ünsiyyətdə olmaq lazım imiş. Belə bir xoşbəxtlik mənə bir qədər sonralar nəşib oldu. Universiteti bitirdim. Mir Cəlal müəllimin zəmanəti ilə Xalq Təhsil Nazirliyinin Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun aspiranturasına qəbul olundum. Namizədlik dissertasiyası müdafiə edib on ildən artıq həmin institutun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı metodikası şöbəsində elmi işçi vəzifəsində çalışdım. Mir Cəlal müəllimin təşəbbüsü ilə müsabiqə yolu ilə universitetə müəllim təyin olundum, onun rəhbərlik etdiyi Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında onunla birlikdə uzun illər işləməli oldum. Sən demə Mir Cəlal müəllimi mən hələ yaxşı tanımamışam. İlk gündən bu gözəl insanın xeyirxahlığı ilə qarşılaşdım. Mən

Mir Cəlal

universitetə işə qəbul olunduqda gördüm ki, onun ətrafındakılar, demək olar ki, hamısı onun öz yetimləridir. Onların yalnız iki nəfəri – Bəxtiyar Vahabzadə və Pənah Xəlilov doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdilər. Qalanları hələ elmlər namizədi idilər. Mən isə hələ Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda çalışdığım illərdən "Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi tarixi" mövzusunda doktorluq dissertasiyası üzərində işləyirdim. Başqa sözlə, mən doğma universitetimə əliboş qayıtmamışdım. Dissertasiyam hazır idi. Onu müzakirə etmək qalırdı. Günlərin birində fikrimi kafedra müdiri Mir Cəlal müəllimə bildirdim. Doğrudur, bəziləri mənim bu hərəkətimi tələskənlik kimi qarşıladı, hətta bir nəfər ağız da büzdü. Mir Cəlal müəllim mənim fikrimi rəğbətə qarşıladı. "Yaxşı iş görmüşsən, Camal, gətir, müzakirə edək", – dedi. Əsərim müzakirə olundu, müdafiəyə buraxıldı. Uğurla müdafiə etdim. Mən bir növ yol açdım. F. Hüseynov, T. Mütəllibov, X. Əlimirzayev, V. Vəliyev, İ. Bəktəşi, C. Abdullayev, A. Abbasov da Mir Cəlal müəllimin qayğısı ilə doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etdilər. Mir Cəlal müəllim qollu-budaqlı bir palıd ağacı kimi bundan sonra daha əzəmətli və məğrur görünməyə başladı. Mir Cəlal müəllim tələbələrə öz əsərlərini oxuyar və özünəməxsus səkət tərzdə deyirdi: "Qardaş, dağ əsər yazmışsan, nədən çəkinirsen. Ədəbiyyatşünaslığın bütün problemlərini birdən həll etmək olmaz axı. Qalan problemləri də tədricən, sonra həll etmək lazım gəlir". Mir Cəlal müəllim dissertasiya müdafiəsi ilə öz işini bitirmiş hesab edən tədqiqatçılara "ölü alim" adlandırır, özü, demək olar ki, ömrünün son gününə qədər daim stol arxasında oturub işlədi.

Mir Cəlal müəllim qayğıkeş, dostu sadəqətli, etibarlı bir adam idi. O, kimsəzilərə arxa durar, kömək əlini uzadardı. Yaxşı yadımdadır. O, yazıçı Mehdi Hüseynin vaxtsız ölümünü tez-tez kədər hissi ilə xatırlar və deyirdi ki, Mehdi istedadlı yazıçıdır, heyif

ki, aramızdan tez getdi. O, görkəmli tənqidçi olardı, indikindən də böyük nüfuz sahibi olardı. Təəssüf ki, sonralar o, romana, dramaturgiyaya bağlandı. Tənqidi fəaliyyəti ikinci plana keçdi. Bu da yadımdadır ki, Mehdi Hüseynin oğlu Əli bizim fakültədə oxuyurdu, Mir Cəlal müəllimin gözü onun üstündə idi. Bir dəfə Mir Cəlal müəllim məni çağıraraq dedi ki, get Əlini tap, mənim yanıma gətir. Getdim, Əlini auditoriyadan tapıb onun yanına gətirdim. Sakit təbiətli, utancaq bir gənc olan Əli gəlib Mir Cəlal müəllimin qarşısında başaşağı dayanmışdı. Mir Cəlal müəllim özünəməxsus təvrlə (o, adətən, ilk həmsöhbəti ilə belə rəftar edərmişdi) əvvəlcə Əlini başdan-ayağa bir neçə dəqiqə süzdü. Bir qədər fikirləşib qəmgin görkəm aldı və dilləndi:

- Əli, necəsən?
- Sağ olun, Mir Cəlal müəllim.
- Nə oxuyursan?
- ...
- Nəylə məşğulsan?
- ...

Əli təhsildə geriləyirdi. Suallarına cavab ala bilməyən Mir Cəlal müəllim, bir qədər fikirləşdikdən sonra dilləndi:

- Əli, get atanı oxu. Mehdiyin yaradıcılığını oxusan, sənə bəsdir. Orada ədəbiyyatşünaslıq da var, ədəbi tənqid də. Bədii yaradıcılığın ədəbi növləri də var, ədəbi janrları da. Mehdi bir dəyərdi. Get atanı oxu, bala...

Mir Cəlal müəllim zahirən çox sadə, sanki ətrafında baş verənlərə laqeyd baxan bir adam kimi görünəndə, daxilin belə deyildi. Onda güclü satirik bir qələm, bürokratiyə, süründürməçiliyə, dövlət aparatından öz məqsədi, şöhrəti üçün istifadə edən təsadüfi rəhbərlərə, iclas qurularına, rüsvətçülərə amansız qəzəb və nifrət var idi. Mir Cəlal müəllimin satirik qələmi güclü idi. Onun satirik hekayələri yalnız yaradıcılığında deyil, ədəbiyyatımızda da mühüm hadisə olmuşdur. Bir dəfə Bakı Sovetinin qabağından keçirdik, gecə idi. Mir Cəlal müəllim ayaq saxladı. Bakı Soveti sədrinin

kabinetinin işığı yanırdı. Mir Cəlal müəllim dilləndi: uşaqlar, görürsünüzmü, gecələr də işləyirlər? Görəsən, işi elə təşkil etmək olmazmı ki, gecəyə iş qalmasın? Etmək olar. Ancaq mənim də bu idarəyə bir neçə dəfə işim düşüb. Bürokratiyə, süründürməçilik bu idarədə çoxdur. Bununla belə o, Bakı Sovetinin sədrləri olmuş Ağamirzə Əhmədovu və Əliş Ləmbəranlıni həmişə ağız dolusu təriflərdi və deyərmiş ki, Bakının ehtiyacları çoxdur. Ona bu cür rəhbərlər həmişə lazımdır. Mir Cəlal müəllim vəzifə başına ləyaqətli adamları seçməyi, xalqın taleyini namuslu, təmiz, işgüzar kadrlara tapşırmağı qızğın müdafiə edirdi. Bir dəfə universitetin prorektoru vəzifəsində mərhum professor Fəridun Hüseynovu qoymaq məsələsi qalxmışdı. Fəridun təkidlə buna etiraz edirdi. Yadımdadır, Mir Cəlal müəllim onu çağıraraq dedi: "Qardaş, universitet müqəddəs yerdi. Xalqın fəxridir. Hər yoldan ötən, Fəridun, ona başçı ola bilməz... Sən niyə etiraz edirsən..."

Mir Cəlal müəllim çox səmimi bir adam idi. Buna görə də o, ünsiyyətdə olduğu adamlarda bu keyfiyyəti görmək istəyir və onu yüksək qiymətləndirirdi. Səmimiyyət hissi olmayanlara qarşı Mir Cəlal müəllim ömrünün axırına qədər bərkəlməmişdir. Mir Cəlal müəllim fakültəmizin müəllimlərindən bir nəfərə nədənsə bir qədər soyuq münasibətdə idi. Bu bizi çox düşündürür və narahat edirdi. Günlərin birində bunun səbəbini Mir Cəlal müəllimdən soruşduq. O dedi ki, mən həm də ədəbi tənqidlə məşğulam. Əsərlərim haqqında çoxlu məqalələr yazılmışdır. Bir "tənqidçi" günlərin bir gündə mənim "Yolumuz həyəndər?" romanı haqqında birtərəfli, bir qədər də qərəzli məqalə yazmış və "Kommunist" qəzetində çap etdirmişdir. Bu təbii bir haldır. Amma mənə təsir edən budur ki, o, məqalənin korrekturasını gecə mətbəədə oxuyub, çap üçün qol çəkib, məqalə çıxmamış gecə ilə bizə qonaq gəlmiş və bu hərəkətləri bizdən, ailəmizdən gizlətməmiş, zahirən özünü mənə, ailəmizə yaxın göstərmiş, əslində qeyri-səmimi

bir iş tutmuşdur. Beləsindən nə səmimiyyət gözləyəsən...

Mir Cəlal müəllim gözütoz, könlütoz bir adam idi. O, oturuşu, duruşu ilə bizim hamımıza bir nümunə idi. Yemək, içmək mədəniyyəti var idi. Arabir "İnturist" restoranına gedərdik. Mir Cəlal müəllim bu restoranı xoşlardı. Amma başqasının hesabına, müftə yeyib-içməyi xoşlamazdı. Bu xasiyyəti bizə də aşılardı. Deyərdi ki, qardaş, dünyanın qabaqcıl xalqları restoranlarda yeyib-içər, istirahət edərlər. Bu mədəniyyəti öyrənmək lazımdır... Bir dəfə məni Baksovetə çağıraraq dedilər ki, Mir Cəlal müəllim, sizin ki geniş mənziliniz var, bir daha kooperativə yazılmağa nə ehtiyac? Mən onlara cavab verdim ki, bəziləri qazandıqlarını restoranlarda boğazına töküüb pozzğun həyat keçirir. Mən isə restorana da gedirəm - ədəblə, ərkanla, həm də boğazımdan kasib gələcək ailə üçün - oğlum üçün ev tikdirirəm. Mənim balalarım, - dedi Mir Cəlal müəllim, - restorana da gedin, soyahətə də, amma öz hesabınıza, başqasının hesabına yox. Yeyin-için, ancaq qaydasında, əndazədən kənarında yox. Bu, mədəniyyət əlamətidir. Müəllimimiz bizə belə nəsihətlər verər, özü də nümunə göstərərdi.

Ailə cəmiyyətin sütunu, mənaəviyyatın güzgüsüdür. Bu güzgüdə hərə özünü necə varsa görür. Mir Cəlal müəllim bu mənada xoşbəxt, nümunə olacaq bir ailə başçısı idi. O, beş uşaq - üç oğul, iki qız atasıdır. İki oğlu fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professordur.

Başqa ailələr kimi onun da çətinlikləri olmuşdur. Bunlar ailə başçısını əsla ruhdan salmır, ata-ana əlbir olub balalarını böyüdüür və ərəşəyə çıxarırdılar. Mir Cəlal müəllim ailə tərbiyasında, balalarının böyüməsində, yazıb-yaratmasında, özünün dediyi kimi, Püsta

xanuma minnətdar idi və biza deyərmiş ki, avadlarınızın qədrini bilin, onlara kömək edin. Qadınların əməyi, zəhməti böyükdür. Qadınsız evin işi aşmaz. Mir Cəlal müəllim Püsta xanumı çox istəyirdi. Mir Cəlal müəllimlə tez-tez gedərdik. Çox zaman da qapını Püsta xanum açardı. Mən onu həmişə gülmürəm görədim.

Ancaq nə gizlədim, Mir Cəlal müəllimin ailəsində olan bir hadisə məni uzun müddət narahat edirdi. Dəfələrlə istəmişəm soruşsam, amma nədənsə soruşa bilməmişəm. Elə bilməmişəm ki, Mir Cəlal müəllim üç qızı var. Axı Rəna bizdən bir kurs yuxarı oxuyardı. Hamı onu Mir Cəlal müəllimin qızı bilirdi. Mir Cəlal müəllim də belə deyərmişdi. Sən demə belə deyilmiş Rəna qohumu imiş, amma onu Mir Cəlal müəllim öz balalarından seçmişdi. Rəna Cümüşüdlə ailə qurduqdan sonra da, o və Cümüşüdü ilə ailənən ən yaxın adamları idilər.

Onlar indi də Mir Cəlal müəllimin balaları ilə qaçayıb-qarışmışlar. Çoxları indi də Rənanı Mir Cəlal müəllimin qızı, Cümüşüdü isə oğlu bilir. Etiraf edirəm ki, Mir Cəlal müəllimin vəfatından sonra onlara az-az gedirəm. Bu, mənim ən böyük günahımdır. Bəlkə də, Mir Cəlal müəllim yoxdur deyə bu belədir. Amma yolum tez-tez Mir Cəlal müəllimin qapısından keçir... Bir anlıq ayaq saxlayıb yuxarı boylanıram... Püsta xanum yavaş-yavaş, əyilə-əyilə geniş balkonda gəzişir, arabir nə iş görür. Görünür, nəvələrin qayğısıdır. Mənzilinin geniş və ürəkəcan zalında Mir Cəlal müəllimin ən çox xoşladığı on iki şamlıq çilçirəğin şöləsi əvvəlki kək, ətrafa şölə saçı. Hər şey öz yerindədir, balaların şöhrəti uzaqlardan gəlir. Bu, Mir Cəlal müəllimin əməyinin bəhrəsidir... Hər şey öz yerindədir... Təkcə Mir Cəlal müəllim yoxdur. Onun yoxluğu görünür...

XEYİRXAHIMIZ, MÜƏLLİMİMİZ MİR CƏLAL

1949

-cu ilin sentyabr ayında Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin I kursuna daxil olanda, mən altı il sovet ordusu sırasında xidmətdən yenidən qayıtmışdım... Mən yaşda olan qrup yoldaşlarım on nəfər ancaq olardı, qalan tələbələr isə orta məktəbi həmin ildə bitirən cavanlardan ibarət idi. Üstəlik, həmin orduda kommunist partiyasına daxil olduğumdan seçilən tələbələrəndim, ümumiyyətlə, mənim kimi "xüsusi hörmətə" layiq olanlar çox az idi. Hələ əsgər şinelim aynımda idi, əsgər köynəyim, uzunboğaz əsgər ayaqqabısı da ayağımdan çıxmamışdı. Bəri başdan deyim ki, onları dəyişməyə də imkanım yox idi, çünki yalnız taqatla dolanırdım. Xoşbəxtlikdən (mən bu vəziyyəti özüm üçün saadət, xoşbəxtlik hesab edirdim) mənim tələbə yoldaşlarımdan çoxu mənim kimi yalnız taqatla möhtac idilər. Onlardan mənim bir üstünlüyüm də var idi. Mən partiya üzvü idim. O zamanlar gənc tələbə üçün bu, böyük şərəf idi. Filologiya fakültəsində oxuyan bütün I kurs tələbələrini, o cümlədən məni də başqa müəllimlərdən daha çox yazıçılar maraqlandırır. Xüsusilə Mir Cəlal müəllim ilk gündən tələbələrini ən çox hörmət etdiyi, sevdiyi müəllimlərdən biri idi. Həmin illərdə Mir Cəlal müəllim həm universitetdə, həm də Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda işləyirdi. Lakin vaxtın çoxu universitetdə keçirdi.

Mir Cəlal müəllim yaradıcılığa başladığı illərdən söhbət açanda özünəməxsus sadəliklə

deyərdi ki, mən də yaradıcılığa şeirlə başlamışam, cavanların çoxu ilk dövrlərdə şeirə daha çox maraq göstərirlər, mən də o cür olmuşam. Bir də cavanlığım Gədəbəyin gözəl qoynunda keçdiyindən, həm heykəllərimə, həm də şeir yazmağıma əsas səbəb olub.

Mir Cəlal müəllim öz tələbələri, ümumiyyətlə, gənclərlə mehriban dostluq edərdi, bəzən həmkarları bu ünsiyyəti xoşlamırdı. Mir Cəlal müəllim uzun illər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri işləyib. Respublikada görkəmli filoloqlar nəslinin yetişməsində əsas səbəbkarlardan biri Mir Cəlal Paşayev olmuşdur. Geniş oxucu kütləsi Mir Cəlalı, əsasən, görkəmli yazıçı kimi tanıyır, onun elm sahəsində gördüyü işlərdən bir o qədər də xəbərdar deyildi. Xüsusilə 1955-60-cı illərdən başlayaraq universitetin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası gənc ədəbiyyatşünaslar nəslinin yetişməsində elmi mərkəzə çevrilmişdi. Mir Cəlal Paşayev həm də gənclərin psixologiyasını gözəl duyurdu. Onları ruhlandırmaq, yaradıcı əməyə alışdırmaq qabiliyyətinə malik idi.

Bütün ədəbiyyatşünaslar ordusuna məlumdur ki, yeni yaradıcılığa başlayan gənclərə iki cür münasibət olur; biri xeyirxah, biri də mənəvi cəhətdən öldürücü zərbə, gənc tədqiqatçını özünə inamdan məhrum etmək, birdəfəlik onun qol-qanadını sındırmaq. Mir Cəlal Paşayev xeyirxah, gəncləri yaradıcılığa ruhlandıran böyük şəxsiyyət idi. Həmin

illərdə Azərbaycan xalqının başına gələn bəzi hadisələrdən yana-yana danışırdı. Bu böyük insan ürəkəğrısı ilə söyləyərdi ki, mədəni ölkədə tez-tez əlifba dəyişilməz, əlifbanın tez-tez dəyişməsi düşmənlərin dəyirmanına su tökmək kimi bir şeydir. Bir baxın tariximizin keçən illərinə, bizim Nizami, Nəsimi, Füzuli kimi nəhənglərə: onların əsərləri gənclərin üzünə bağlıdır. Mir Cəlal müəllim Azərbaycanda əlifba dəyişikliklərinə dözə bilmirdi, son illərdə baş verən əlifba dəyişikliyi bir yana, böyük alim üstüörtülü surətdə ərəb əlifbasının dəyişdirilməsini də "səhv" hesab edirdi, "mədəni millət" keçən əsrlərin qarancılığında qalmış ədəbiyyatını üzə çıxarmaq haqqında düşünməlidir, biz isə 40 il ərzində 4-5 dəfə əlifba dəyişmişik. Biz tələbə vaxtı özbək dilində yazılan Nəvai əsərini, özbəklər isə bizim Füzulini öz əlifbalarında oxuyurdular. İndi isə nə biz, nə də özbəklər bu iki nəhəngi oxuya bilmirik, hər ikimiz başqa millət olmuşuq. Əgər biz köhnə əlifbanın üzərində xırda dəyişiklik aparmaqla onu yaşatsaydıq, keçən əsrlərdə yaranan abidələrimizdən məhrum olmazdıq. Bizim hökumət başçılarımlarımız qonşu olduğumuz respublikalardan öyrənməyi özlərinə "əskiklik" saydılar, özlərini "gələcəyə marksizm dünyagörüşü" ilə baxan "uzaqgörən kommunist" hesab etdilər, axırda milləti bu kökə saldılar. Mir Cəlal müəllim əlifba məsələsində M.F.Axundovun gördüyü əməlləri bəyənmirdi; latın əlifbası məsələsi həmin illərdə "inqilab" adlansa da, Şərqi dünyasından bizim ayrılmağımızı heç bir zaman inqilab hesab etmirdi. Mir Cəlal müəllim sevdiyi tələbələri həmişə doğru yola çəkmək uğrunda bütün varlığı ilə çalışdı, onlara sözün əsl mənasında öz övladı kimi baxardı.

Rəhbərlik etdiyi kafedrada neçə-neçə gənc ədəbiyyatşünas yetişmiş, onların namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müdafiəyə buraxılmasına zamanət vermişdir. Hazırda universitetin müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, XIX və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan folklo-

ru kafedraları bilavasitə Mir Cəlal müəllimin xeyir-duası ilə yaranmış və onun rəhbərliyi altında neçə-neçə namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə olunmuşdur. Mir Cəlal müəllim Azərbaycanda yetişən görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin həyatı ilə bağlı müntəzəm olaraq öz tələbələrinə söhbət açar, onların həyatından bəzi yazılmayan tarixi faktları göstərirdi. Mənə məlum olan bir faktı qeyd etmək istəyirəm. Mən yaşda olan tələbə yoldaşlarım və dostlarımız yaxşı bilirlər ki, bizim tələbəyəlimiz elə gətirmişdir ki, ədəbiyyatımız və tariximiz nəzərdə olmuş, bir çox görkəmli ədəbiyyat və dilçi alimlərimizin hamısının çətinliklərlə fəaliyyət göstərmələrindən xəbərsiz olmuşuq. Mir Cəlal müəllim yana-yana nəql edirdi ki, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərimizi həm daxili (yəni "sapı" özümdə olan balta" sahibləri), həm də milliyyətcə başqa xalqların bizə düşmən kəsilən nümayəndələri ədəbiyyatımızı, tariximizi ləkələməyə çalışmışlar. Əlifbamız, dilimiz, tariximiz qəlibdən-qəlibə salınmış, görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri gizli və açıq şəkildə ölümlə məhkum edilmişlər. Mir Cəlal müəllim F.Köçərli haqqında yana-yana danışırdı. Sözün əsl mənasında böyük elm və mədəniyyət xadimi Köçərli Azərbaycan xalqının parlaq ulduzlarından biri idi. Onun Gəncədə erməni daşnaklarının əli ilə öldürülməsi həmişə məlumdur. Firdin bəy xalqımızın böyük oğlu Nərimanovun yaxın dostu idi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yaranması, ədəbiyyatşünaslığın elmi əsas üzərində yeni vüsət alması F.Köçərlinin adı ilə bağlıdır. Mir Cəlal müəllim F.Köçərlinin Zaqafqaziya Müəllimlər Seminarıyının türk şöbəsini çox böyük əzab və əziyyətlə, həm də maddi çətinliklə Azərbaycana köçürməsindən danışırdı. Qori seminarıyının Azərbaycana köçürülmə tarixinin məna məlum olmasını təsdiqləməklə yanaşı, eyni zamanda Mir Cəlal müəllimə ətraflı məlum olmayan bəzi faktları danışdım və kimlərdən məlumat aldığımı da söylədim. Mir Cəlal müəllim məni diqqətlə

dinlədi, özünə xas olmayan halda hirsəndi və dedi ki, kaş Qorı seminariyasının arxivi elə orada qalayıdı, onu Azərbaycana götürüb məhv etməyəydilər. Mən həmin arxivin 1918-ci ildə köçürülmüş Qazaxa gətirilməsini qısa şəkildə Mir Cəlal müəllimə danışdım. "...Məlum olduğu kimi, F.Köçərli seminariyanın bütün materiallarını, həm də uşaqların tədris etdikləri (türkçə olan ədəbiyyatı) arvadı Badisəbə xanumla birlikdə dəmir yolu vasitəsilə Azərbaycana gətirir. Mənə məlum olan fakta görə, seminariya Azərbaycanın orta hissəsində yerləşdirilməli idi. Bəzi məlumata görə, Yevlax ətrafında, dəmir yolundan uzaq olmamaq şərtilə, lakin maddi çətinlik üzündən qatar yalnız Ağstafa stansiyasına qədər gəlir, oradan aparılmağa imkan olmur. F.Köçərlinin arvadı Badisəbə xanım Vəkilova (Vəkilova onun qızlıq фамилиясы idi) qohumları İsrail ağanın bilavasitə iştirakı və maddi köməyiylə (maarifpərvər bu bəy özünün xüsusi mülkündən yer ayırır) seminariyanı Qazax şəhərində yerləşdirir. Həmin seminariyanın direktorları olmuş adamlardan F.Köçərli, Əli bəy Hüseynov (H.Mehdinin atası), Mir Qasım Əfəndiyev, Məcid Tağıyev, Əhməd Qurbanov və b. Qazax seminariyasının ənənəsini saxlayırlar, lakin bu uzun sürmür, seminariyanın sonrakı taleyi acınacaqlı olur, xüsusilə 1937-ci ildə (Mir Qasım Əfəndiyevin dediyinə görə) Daxili İşlər Nazirliyindən üç nəfər (iki rus və bir erməni) seminariyaya gəlir, oranın direktoru Mir Qasım Əfəndiyevə göstəriş verirlər ki, 7 nəfər sağlam, qoldan güclü tələbə gətirsin. Həmin tələbələrə seminariyanın arxasında, Ağstafa çayının üstündə xəndək qazdırırlar, ondan sonra seminariyanın kitabxanasını bütövlükdə oraya daşıyırlar, bütün əlyazmalarını, ərəb əlifbası ilə olan kitabları toplayıb xəndəklərə doldururlar, üstünə neft töküüb yandırılırlar. Mehdiyan Vəkilov mənimlə söhbətində demişdir ki, Səməd Vurğun "Yan-

dırılan kitablar" şeirində, əsasən, Qazax seminariyasında məhv edilən kitabları nəzərdə tutmuşdur. Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnaməsi" və "Mın bir gecə" nağıllar toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənəli sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyə narazılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazarlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənçlik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların ha-mısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrilə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət düşəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ətə-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, biza dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəəcəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

İNSANLIQ DƏRSİ

Hamımızı olmanın məhrumiyyətlərə düşür etmiş alman faşizminə qarşı müharibə şəraitində və müharibədən sonra ac-yalavac illərdə böyümüş, yeganə universitetin qapılarını açib tələbə kimi elm ocağına daxil olmaq bizim üçün böyük xoşbəxtlik idi. Hərçənd çoxumuz uzaqdan-uzağa zəhmi basan paytaxta ilk dəfə qədəm basırdıq.

Artıq-sısqə, utancaq və sadələvh kənd yetirmələrini qoynuna alan universitetdə təhsilə başladığımız 1949-cu ili yadıma dost ədəbiyyatşünas alim Teymur Əhmədov saldı. Bir axtşam sözarası soruşdu: – Mir Cəlal müəllim barədə xatirən varmı? Bəlkə, yazasan. Düzü, 40 ildən artıq qələm işlətsəm də, heç xatirə yazmamışam. Memuar xüsusi janrdır və görkəmli şəxsiyyətdən danışmaq üçün mənəvi haqq olmalıdır. Öna görə də qeydlərimi memuar yox, sadəcə tələbənin müəllimi haqqında təəssüratı hesab edirəm.

İnsanlar, hadisələr arasında nə isə birbaşa nəzərə çarpmayan, gözəgörməz əlaqə, bağlılıq olur. Adam hardan, kimdən nəyi görüb-götürdüyünü, nəyi əxz etdiyini tam yəqinliklə deyə bilməz. Lakin həyata münasibət, bütövlükdə dünyagörüşü həmin zərərlərdən yanar və bu təşəkküldə müəllimlərin müstəsna rolu vardır. Xüsusən Mir Cəlal kimi müəllimlərin. Gələcək müəlliminin duzlu-məzəli hekayələrinin, "Diri-ələn adam", ələxüsüs əldən-ələ gözən "Bir gəncin manifesti" romanlarının oyatdığı romantik duy-

ğular qəlbimdə yaşayırdı. 1949-cu il sentyabrın 1-də, universitet auditoriyasında birinci görüş-düyümüz Mir Cəlal müəllim oldu.

Artıq çoxdan müstəqil fakültələr olmuş jurnalistika, məntiq-psixologiya, kitabxanaçılıq-bibliotraqrafiya o zaman filologiya fakültəsinin nəzdində idi. Bir sıra fənlər üzrə mühazirələri birlikdə dinləyirdik. Həmin sentyabr səhəri universitetin əsas binasında (indiki "İstiqlaliyyət" küçəsindəki İqtisadiyyat İnstitutunun binası), aşağıda, həyatə çıxış qapısının ağzındakı 107 saylı auditoriyada kirmişçə, həyəcanla oturub müəllimi gözləyirdik. Qapının necə açıldığını hiss etmədik. Mir Cəlal müəllim asta, səssiz addımlarla aramızdan keçib kafedra, stol, stul qoyulmuş bir qədər hündür səhnəyə çıxdı, üzünü biza sarı çevirib gülümsədi, yumşaq, həlim baxışları ilə sirlərini nəzərdən keçirdi. Bir neçə nəfərdən haradan gəldiyini, bu ixtisası nəyə görə seçdiyini soruşdu və heç özümüz də hiss etmədən müəllimlə aramızda səmimi ünsiyyət yarandı.

Mir Cəlal müəllim son dərcə sakit, tənkinli adam idi. Üz-gözündən təbəssüm əskik olmazdı. Baxışlarında dinləyicilərinə rəğbət duyulurdu.

Səsini qaldırmadan, asta, amla danışardı. "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" fənni bədii yaradıcılıq sirlərinin açarıdır. Bədii əsər necə yanar, onun müxtəlif janrlarının daxil məntiq və quruluşu haqqında nəzəriyyəçi-alim söhbəti öz yerində, bir də yaradıcının özündən bu sirləri

eşidib-öyrənmək başqa şeydir. Qəribədir ki, sayca çox olduğumuza baxmayaraq Mir Cəlal müəllim qısa müddətdə hər birimizi tanıyaraq bilik və qabiliyyətimizə balad ola bilmişdi. Bir dəfə üzünü auditoriyaya tutub incikliklə:

– Mən görürəm ki, hamınız qabiliyyətli, bilikli uşaqlarsınız. Ədəbiyyatçı olmaq istəyinizi başa düşürəm. Texnika əsərində yaşayırsınız. Xalqa fiziklər, riyaziyyatçılar, kimyaçılar lazımdır. Mühəndislərə böyük ehtiyac var.

Bu sözlər dərs ili ərzində Mir Cəlal müəllimin ünvanımıza söylədiyi yeganə qınaq idi. Hətta imtahan vaxtı belə kimisə danlamasını, məzəmmət etməsini xatırlamıram. Düzdür, təhsilə barmaqarası münasibət bəsləyən tələbə də xatırlamıram. Hamı var qüvvəsilə oxuyurdu. Əlbəttə, birinin zehni daha yaxşı inkişaf etmiş, yaddaşı möhkəm olur, o biri gecə-gündüz çalışsa da, materialı lazımcına mənimsəyə bilirdi. Mir Cəlal müəllim zəiflərin də xətrinə dəymir və ürəkləndirmək üçün "Kitabçanı ver, qiymət yazım. Bilirəm ki, çalışmışan" – deyirdi.

İmtahanda kitabçanı götürüb soruşmadan əla yazdı. "Soruşun, müəllim" deyə nəzakətli dilləndim.

– Yaxşı, – deyə gülümsədi. – Deyə bilərsən avtomobil nə vaxt, kimin tərəfindən kəşf edilib? Duruxdum, xatırlamırdım. – İngiltərədə buxar maşınının ixtira edildiyini bilirəm, – dedim – Ancaq avtomobil...

– Çox adamdan soruşmuşam, heç kəs bilmir, – deyə məni sakitləşdirdi – Roman yazıram, orada lazım olub.

O vaxt Mir Cəlal "Yolumuz hayandır?" romanı üzərində işləyirdi. Bəlkə, bu sual Mirzə

Ələkbər Sabirin "Əcnəbilər göydə balonlarda gəzir, biz hələ avtomobil minməyirik" misrası ilə əlaqədar yaranmışdı. Lakin suala cavab verməsəm də, avtomobilin kəşfi ilə maraqlandım. Öyrəndim ki, buxar mühərriki ilə işləyən ilk avtomobili fransız ixtiraçısı N.Ə.Kunyo 1764-cü ildə düzəltdi.

Müəllimim haqqında təəssüratımı yazarkən bizdən xeyli sonra onun tələbəsi olmuş yoldaşımız gəlib çıxdı. Onun şahidi olduğu bir epizodu da qeydlərimə əlavə etməyi özümə borc bilirəm. Bu epizod Mir Cəlal müəllim üçün çox səciyyəvidir. Bir dəfə rektor, partiya və həmkarlar ittifaqı komitələrinin rəhbərləri, dekan qəflətən Mir Cəlal müəllimin imtahanına girir, arxada əyləşirlər.

– Bilet çəkib oturmmuşuq. Universitet rəhbərliyinin gəlişi bizi həyəcanlandırdı. Mir Cəlal müəllim heç nə olmayıbmuş kimi arxasını "çağırılmamış qonaqlara" çevirib pəncərədən bayırı seyr edir. Beş dəqiqə keçir, on dəqiqə keçir, 20 dəqiqə keçir... "üzlü qonaqlar" da gözləyir, biz də. Nəhayət, Mir Cəlal müəllim pəncərədən aralandı, gəlib sakitcə imtahan masasının arxasında əyləşdi, məni çağırdı və soruşdu:

– Sən seminarla cavab vermişən, eləmi?

Başımı tərpətdim. Kitabçanı alıb əla qiymət yazdı. Beş tələbə həmin suala başlarını tərpətməklə qiymət alıb bayıra çıxdılar. Nəzərətlilər isə suları süzülə-süzülə çıxıb getdilər.

Mir Cəlal müəllim mülayim xasiyyətli olduğu qədər də, məğrur və prinsipial idi. Öz nümunəsi ilə bizə gözəl insani sifətlər aşılamışdı. Bu isə insanlıq dərsidir.

ƏZİZ BİR İNSANI XATIRLAYIRAM

Mir Cəlal özünün ədəbi-bədii, elmi-tədqiqi əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığında görkəmli yer tutan yazıçı-alimdir.

Mir Cəlal "Dirilan adam", "Bir gəncin manifesti", "Təzə şəhər", "Açıq kitab", "Yaşılarm", "Yolumuz hayandır?" roman və povestlərinin müəllifi, həm də Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev satirik, yumoristik ənənələrini özünəməxsus ustalıqla davam etdirən hekayə ustası kimi şöhrət qazanmışdır.

Elmi ictimaiyyət Mir Cəlal müəllimi Füzuli, Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, Səməd Vurğun və b. sənətkarlar haqqında dəyərli elmi əsərlər müəllifi kimi də tanıyır.

Mir Cəlalin bir çox istedadlı gənc qələm sahiblərinin ədəbiyyata, elmə gəlməsində bir müəllim, ustad kimi böyük xidmətləri vardır. O, qayğıkeş müəllim, sadə və mehriban insan kimi xalq arasında dərin hörmət qazanmış görkəmli bir ədəb idi.

Burada hörmətli ustadın şəxsiyyətdən, ədəbi gəncliyə xeyirxah münasibətindən söhbət açmaq istəyirəm.

***

Pəncərəmdə gülümsəyən ilqə payız günəşi könlümdə havaya çıxmaq həvəsi oyadı. Həyatə enirəm... Uşaqlar qaçır, oynayırlar, şənələnirlər. Nəvələrim – Aygül və Günay da qoşulurlar onlara.

Hərdən üzübüz eyvanlardan kimsə uşaqları səsləyir...

Burada bir zamanlar sərin yay axşamlarında, ilqə payız havasında Mir Cəlal müəllim nəvələrinin əlindən tutub gəzərdi. Qoşqar müəllim dostlarının arasında dağ kimi görünərdi. Şəfaət müəllim fikir-xəyal aləmində ağır-ağır gəzinərdi...

İllərin qatarında qanadlarıyla eyvanlara sığal çəkən o yaşıl fəvvarə qovaqlar kimi adamların da sırası seyrəldi bu həyatda... Bir yaşıl xatirəyə çevrildi onlar da. Suyu sozalan fəvvarələr kimi görünməz oldu o yaşıl ağaclar, o yaxşı adamlar...

Xəyalım yol salır o illərə, o günlərə, o sərin yay axşamlarına...

...1954-cü ilin payızı idi. İnstitutun üçüncü kursunda oxuyurdum. Tələbəlik qayğılarından gözə açılmaq bilmirdim. Arada kiçik bir imkan tapanda Yazıçılar İttifaqına gedirdim. Şeir üzrə məsləhətçi şair Nəbi Xəzriyə təzə şeirlərimi oxuyub məsləhət alırdım. Bir gün də həvəslə pillələri qalxıb Nəbi müəllimin yanına gələndə o, mənə xoş bir xəbər verdi:

– "Uşaqgəncəş" in baş redaktoru Hamid Qasımzadə səni axtarır. "Kəndimizin çobanı" poemanı nəşriyyatın planına daxil ediblər. Özünü qatdır ora, gör nə sözləri var?

Bu xoş xəbər üçün Nəbi müəllimə təşəkkür edib nəşriyyata yollandım. Hamid Qasımzadə öz kabinetində Mir Cəlal müəllimlə söhbət edirdi. Qapı açıq idi. Məni görüb içəri çağırdı.

Yerindən qalxıb mənimlə çox səmimi əl tutdu və Mir Cəlal müəllimə sarı döndü:

– Cavan şairdir, – dedi, – "Pioner" jurnalında bu günlərdə poemasını oxumuşam. Uşaqlar üçün şəkili kitab kimi biz də çap etmək istəyirik.

Mir Cəlal müəllim də mənə əl uzatdı. Onunla da bir az çəkincə-çəkincə əl tutdum. Mənim kimi adi bir tələbəyə bütün oxucuların sevdiiyi "Bir gəncin manifesti" əsərinin müəllifi ilə görüşmək, onun səsinə eşitmək nə qədər sevindirici idi!

Mir Cəlal müəllim Hamid Qasımzadənin təşəbbüsünü bəyəndi:

– Bu nəşriyyat əslində uşaqların, gənclərin nəşriyyatıdır, – dedi. – Cavan yazıçı və şairlərin ilk kitabları burada çap edilir. Onların arasında gələcəyinə ümid bəslədiyimiz çoxdur. Ancaq qayğıya da böyük ehtiyacları var. Bu cavan oğlana mənim tərəfimdən nə kömək lazımdırsa, hazırım!..

Hamid müəllim dedi:

– Əsəri artıq plana salınıb. Məşinkada yazdırıb bir üzünü redaktaya, bir üzünü isə rəssama vermişik. Yaxın günlərdə "redsovet" də baxılacaq, müəllifin iştirakı vacibdir. Yaxşı ki, öz ayağı ilə gəlib çıxıb.

Hamid Qasımzadə redaksiya şurasının nəzərdə tutulan gününü, saatını kağıza yazıb mənə verdi.

Bu xoş münasibətə və qayğıya görə, hətta onlara necə təşəkkür etməyi belə bilmədim. Sadəcə olaraq "dekandan icazə alıb gələm", – dedim.

...Bir neçə gündən sonra Hamid müəllimin dediyi vaxtda onun yanına gəldim. "Redsovet" in üzvləri nəşriyyatın direktoru Əhəd Bağırzadənin otağına toplaşmışdılar. Qapı açıq idi. Mir Cəlal müəllim də orada idi. Görüb ürəkləndim. Rəsul Rza, Mir Cəlal müəllim və Qılman Musayev divanın üstə əyləşmişdilər. Şairlərdən Osman Sarıvəlli, Mehdi Seyidzadə, Mikayıl Rzaquluzadə, Əyyub Abbasov, alim Mirəli Axundov da müzakirəyə gələnlər ara-

sındaydılar. Hamid Qasımzadə başıyla mənə işarə etdi, içəri keçdim.

Qapıya yaxın bir stulda əyləşdim. Əhəd Bağırzadə məni redaksiya sovetinin üzvlərinə təqdim edib: "Cavan müəllifimiz İlyas Tapdıqovdur", – dedi. Həm də bir neçə kəlmə ilə sovetin nə məqsədlə çağırılması barədə məlumat verdi. Sonra nəşriyyatın şöbə müdiri yazıçı Əyyub Abbasov poemanın əlyazmasını mənə verib: "Özün oxu, redsovetin üzvləri də tanış olsunlar", – dedi.

Mən adlı-sanlı, böyük sənətkarların qarşısında yazını oxumağa çox çətinlik çəkib tez-tez boğazımı artlayırdım... Məni imtahan verən tələbə kimi hayecanından tərs basdı. Bunu görə Əyyub Abbasov:

– Sən bir az nəfəsini də, indi mən oxuyum!

Elə bil üstümdən dağ götürüldü. Əyyub müəllim poemadan xeyli oxudu. Yeni səhifəyə keçəndə Mir Cəlal müəllim yarızarafat, yarıciddi belə bir təklif verdi:

– Əyyub, mənə elə gəlir ki, sonrasını oxumaya da bilərəm. Dili haqqında axıcılıq bizə təsəvvür verdi. Həm də əsər çap edilib, sonra da Osmanın əlindən keçib. Bu bizim üçün kifayət deyilmi? Təklif budur ki, çox vaxt itirmədən şəkillərə baxaq...

Yaşdım olan rəssam Rafiq Mehdiyev də mənimlə yanaşı əyləşmişdi. İri qovluqdan şəkilləri çıxarıb hazır dayanmışdı. Hamı Mir Cəlal müəllimin təklifini bəyəndi. Bir azca Qılman Musayev tərəddüd etdi. O, "Azərənşr" in baş redaktoru işləyirdi. Dedi ki:

– İlk kitab ədəbiyyata gələn gənc müəllifin həyat sınağıdır, onun gələcək taleyini müəyyən edir. Onlara tələbkar yanaşmalıyıq.

Bu vaxt Rəsul müəllim böyük bir qayğıkeşliklə Qılman müəllimə dedi:

– Qılman, tələbkarlıq var ki, bu sovet çağırılıb. Həm də gənclərə bir az sərbəstlik vermək, imkan yaratmaq lazımdır. Əsər plana düşüb, redaktadan keçib, bədii tərtibatı da hazırdır. Müqavilə bağlayıb bu cavana qonorat da vermək olar.

Mir Cəlal müəllim Rəsul Rzanov qayğıkeşliklə deyilmiş sözlərinə qüvvət verdi:

– Biz doğru deyir. Gənclərə daha çox qayğı lazımdır. Çünki onların çoxu tələbədir, təqaüdlə dolanırlar. Qonoratları vaxtında verilsə, özlərinə yaxşı əyin-baş alırlar. Çoxunun qış paltosu yoxdur.

Əhəd müəllim bütün bu deyilənləri nəzərə alacağına söz verdi və nikbinliklə dedi:

– Təki gənc yazıçılar yaxşı əsərlər yazsınlar. Biz onların qayğılarına qalmağa hazırıq. Xüsusilə də uşaqlar üçün əsərlər yazanları. Çünki uşaq əsərlərinə böyük ehtiyacımız var.

Elə oradaca Əhəd Bağırzadə mənimlə müqavilə bağlamaq üçün baş redaktora göstəriş verdi.

Mən bir neçə gündən sonra qonoratımın yarıdan çoxunu aldım.

Kitabımsa beş-altı aydan sonra çapdan çıxdı. İnstitutun akt zalında Osman Sarıvəllinin, Mir Cəlalin, İsmayıl Şıxlının, Şıxəli Qurbanovun, fəlsəfə elmləri namizədi Həmid Əfəndiyevin, təntiqçi Kamal Qəhrəmanovun, dekanımız Sədi Əfəndiyevin iştirakı ilə geniş müzakirəsi keçirildi. Müəllimlərimin və fakültəmizin tələbələrinin bir çox suallarına cavab verdim... Dərsləklərdə əsərlərini oxuduğum görkəmli sənətkarların dedikləri xoş sözlər mənə ucməq üçün qanad, yazmaq üçün həvəs verdi...

Bir il sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Komsomolun Mərkəzi Komitəsi ilə birgə gənc yazıçıların müşavirəsini keçirdi.

Hörmətli sənətkarımız Mir Cəlal orada geniş maruzə etdi. Müşavirə Elmi Bilikləri Yayan Cəmiyyətin gözəl zalında (indiki T.Əlyarbayov-3) keçirildi.

Mir Cəlal müəllim böyük qayğı ilə onlarla gənc şair və nasirin əsərlərini təhlil etdi. Onlara Füzuli, Sabir, Mirzə Cəlil, Haqverdiyev, Vurğun kimi böyük sənətkarların yolunu tutmağı, ədəbi təcürbəsini öyrənməyi tövsiyə etdi.

Bir cavan şair çıxışında qeyri-təvazökarlıqla iddia etdi ki, şeirində işlətdiyi "şamun ömrü

yanmağındadır" fikrini Bəxtiyar müəllim mənədən götürüb. Cavan şairin belə deməsi tay-tuşlarının hamısını etirazına səbəb oldu. Zalda gülüşmə başladı.

Bu ara Mir Cəlal müəllim mülayim bir tərzdə dedi:

– Ay oğul, bu fikir Füzulinin də şeirində var və hamıya məlumdur. Bəxtiyar bu fikri inkişaf etdirib, gözəl bir şeir yazıb. Həm də bu iqtibasdır. Bəlkə, sən Füzulini oxusaydın, deyərdin Füzuli mənədən oğurlayıb.

Cavan yazıçılar Mir Cəlal müəllimi heyərlə əlqışladılar.

Sonra Komsomolun Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Nazim Hacıyev öz çıxışında bu sözləri təkrar etdi və gəncləri təvazökarlığa, öz müəllim və ustadlarına ehtiramlı olmağa çağırdı.

Həmin müşavirədə yazıçı Sabir Əhmədovun "Arabaq" hekayəsi, şair Əli Kərimin "Poçtalyon", "İki sevgi", Famil Mehdimin "Ana" şeirləri dəfələrlə tərifləndi. Və mənim "Atamın son məktubu" şeirim uğurlu yazılar sırasında qeyd edildi.

Mir Cəlal müəllim Əli Kərimin "Poçtalyon" şeirində:

"Gəlin təbəssümü, ana "sağ ol" u

Onun dövlətidir, onun varıdır",

"Yükü el salamı, el məhəbbəti

Bir yüngüllük duyur ağırlığından"

– misralarını misal gətirib onun dərsliyə düşəcəkdir bir şeir olduğunu xüsusilə nəzərə çatdırdı.

Ustad sənətkarın məruzəsi bizi nədən və necə yazmağa ruhlandırdı. Vətəndaşlıq hissi, xəlqçilik və təbiiyyət – onun bizə ən böyük tövsiyəsi idi. Çıxışlarının xahişi ilə Mir Cəlal müəllimin həmin məruzəsi "Azərbaycan" jurnalında çap edildi.

***

...Mən institutu bitirdikdən sonra bir il yarım Radiokomitədə ştatdankənar müxbir kimi çalışdım. 1957-ci ilin dekabrından yazı-

çı Qyyub Abbasovun vəfatından sonra onun yerinə – "Uşaqgəncnəşr"ə şeir üzrə redaktor vəzifəsinə götürüldüm. Redaktə etdiyim ilk kitab yazıçı Güllüseyin Hüseynoğlu'nun "Poylunun gənc çobanı" oldu. Şairinə dildə yazılmış bu kitabı, demək olar ki, bir dəfə oxumaqla qol çəkdim. Bundan sonra Abdulla Şaiqin "Şeirlər və hekayələr", Nəbi Xəzrinin "Vətən və qürbət", Həsən Seyidbəylinin "İlk tanışlıq", İsgəndər Coşğunun "Gəmidə söhbət" kitabları da mənim üçün əziyyətsiz oldu. Redaktəyə götürdüyüm növbəti kitab İsmayıl Soltanın məktəblilər üçün yazdığı şeirlər idi. Əlyazmasını bir neçə korə oxudum. Ənənəvi şəkildə yazılmış, emosiyadan məhrum nəsihətçilik idi.

Odur ki, müəlliflə aramda mübahisə yaranı. Redaksiya sovetinin üzvləri toplaşmış və məsələni müzakirə etməli oldu.

Mir Cəlal müəllim İsmayıl Soltana müraciətə dedi:

– İlyas cavan olsa da, dedikləri həqiqətdir. İsmayıl, incimək lazım deyil. O, redaktor olmaqdan başqa həm də bugünkü gəncliyin zövqünü təmsil edir. Mən də bu fikirdəyəm ki, indən sonra uşaqlar üçün yazılan bütün əsərlərə tələbkar yanaşılınsın. Maraqsız, həyat nəfəsindən məhrum olan kitablar uşaqların zövqünü korlamaqdan, onun kitabına olan marağını öldürməkdən başqa bir şey deyil. Gəlin bu cavan oğlanın sözünü qorubliyə salmayaq!

Eyni fikirləri Osman Sarıvəlli də söylədi. "Mənə də deyiblər, uşaqlar üçün şeirlərini götür çap edə; hiss edirəm ki, bu asan deyil. Uşaqlar üçün yazan müəlliflər gərək uşaq dünyasına, onun psixologiyasına, maraqlarına yaxından bələd olsun. Mən elə bilirəm ki, İlyas, uşaq əsərlərində bu keyfiyyətləri axtarır".

Redaksiya sovetinin bütün üzvləri nəticədə nəşriyyatın fikrini təsdiq etdi. İ.Soltan əlyazmasını geri götürdü.

Az sonra bir neçə əlyazmasını da beləcə redsovetdə təhlil edib geri qaytardım. Üstündən bir müddət keçəndən sonra İ.Soltan hayif

almaq məqsədilə mənim 1959-cu ildə çap edilmiş oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış "Gözlər" kitabımı tənqid etdi. Lakin hər kəs bu tənqidin qarazla yazıldığını bilir.

Bir neçə gündən sonra Mir Cəlal müəllim nəşriyyəyə gəldi. Redaktorluq otağında hamıyla mehribanca görüşüb, bu tənqiddən ruhdan düşməyəyim üçün mənimlə xüsusi danışdı.

– İlyas, mən sənin, doğrusu, son vaxtlar almanaxda çap edilən şeirlərini oxuyub bəyənməmişdim. "Ədəbiyyat" qəzetində çap edilmiş tənqidi görəndən sonra kitabını tələbələrə tapdırıb oxudum; tənqid qarazlıdır. Qərək oxucu gözündən yayına bilməz. Həm də indi savadsız adam yoxdur. Bu tənqidin sənə xeyri bu oldu ki, kitabını tələbələrə diplom işi verməyi məsləhət bildim.

Mir Cəlal müəllim öz gənclik illərində başına gələn maraqlı əhvalatlardan, İçərişəhərdə kiçik bir mənzili olmasından, Gədəbəyin Söyüdü kəndində müəllim işləməsindən və o kənddə maarifi qurarlardan biri Mirzə Teymurla dostluğundan bizə səmimiyyətlə söhbət etdi. Sonra da mənə "təzə kitabını hazırlayanda gətir ona müqəddimə yazı" – dedi.

Mən "Gözlər"dən sonra iki kitab da çap etdirdim, lakin Mir Cəlal müəllimi müqəddimə üçün narahət etmədim. Düşünürdüm ki, birdən şeirlərim xoşuna gəlməz, utanaram.

1966-cı ildə çap üçün hazırladığım "Bir eşqin şimşəyi" kitabımın redaktoru, sevimli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə idi. Bəxtiyar müəllim kitabı çapa verilməsinə imza almışdı. Dedim Mir Cəlal müəllim müqəddimə yazmaq istəyir. Bəxtiyar müəllim əlyazmasını onun evinə aparmağımı məsləhət bildi. Belə də etdim. Əlyazmasını verib qapıdan qayıtmaq istədim. Mir Cəlal müəllim məni evə dəvət edib dedi: "Gəl otur, şeirlərini özün oxu". Sonra da oğlu Hafiz və Aqili, qızı Ədibəni də qulaq asmağa çağırtdı. Mən şeirləri oxuyanda gördüm həyat yoldaşı Püstə xanım da çay gətirib məni dinləyir. Beş-altı şeir oxudum. Mir Cəlal müəllim əvvəlcə övladlarının fikrini soruşdu.

Hafiz hamının adından müsbət fikir söylədi. Püstə xanım da onların fikrini bəyəndi. Mənim xoş sözlərdən məmnunluğumu hiss edib Mir Cəlal müəllim dedi: – Hələ Arif burda olsaydı, o da maraqlı fikir söyləyərdi, riyaziyyatçdır, ancaq ədəbiyyatı çox sevir...

Sonra Mir Cəlal müəllim özü də şeirlərin məziyyətlərindən danışdı bəzi misraların yanında üstəgəl işarəsi qoydu. Bir neçə gündən sonra gördüm həmin parçalardan müqəddimə və misallar gətirib. İlk gətirdiyi parça bu idi:

Nəzər sal Gədəbəyin
O bəmbəyaz qarına,
Buludlar qalay çəkib
Sanki mis dağlarına.

O, müqəddiməsində "Kənd qışından ləvhələr" adlı şeirimdən götürdüyü misraları tərifləyib İ.Soltanın tənqid etdiyi gözlər mövzusunda xüsusi əhəmiyyət vermişdi. Onu bu sayaq təhlil edirdi:

"Gözlər – ədəbiyyatda, xüsusilə şeirdə çox işlənmiş, çox yaradıcıları məşğul etmiş bir mövzudur. İlyas burada da salınan cığurlardan ayrı, yeni bir yolla getmişdir. Şair vurulduğu gözlərə heyran olub qalmır, onların məhdud əlminə uzaqlaşaraq oxucunu düşündürən maraqlı mətləbləri şeirə gətirir:

Sıyrılmış qılınc kimi
Zəhmli gözlər də var.
Yaz günü tək mülayim –
Rəhmli gözlər də var...

Göz var günəşdən odlu,
Göz də var kirpiyindən
Lülə-lülə asılan
Şimal buzu görmüşəm...

Hər şeyi görə-görə
Kor olan gözlər də var!..
Öz yuvasından çıxıb
Başqasına göz olan
Gözlər də görmüşəm mən...

Gördüyü kimi, məhəbbət mövzusunda yazılan şeir bədi ümumiləşdirmə cəhətdən çox-çox geniş mətləblər əhatə edərək sifət realist və etik məzmun kəsb edir, oxucusunu düşünməyə çağırır".

Mir Cəlal müəllimin müqəddiməsi "Bir eşqin şimşəyi" adlı kitabımda Azərşərdə 1966-cı ildə çap edildi. Bu müqəddimə məni haqsız, qarazlı tənqid edənlərə tutarlı cavab oldu.

***

Mən uzun illər nəşriyyatda müxtəlif vəzifələrdə çalışdım. 70-ci illərdə baş redaktor işlədim. Mir Cəlal müəllim redaksiya sovetinin üzvü kimi yenə də tez-tez "Gənclik" nəşriyyatına gəlir, mübahisəli əsərlərin müzakirəsində iştirak edir, gənc qələm sahiblərinə dəyərli məsləhətlər verir.

Bir gün nəşriyyatımızın direktoru Əzizə Əhmədova (Türkanlı) ilə Mir Cəlal müəllimə Nizami Gəncəvinin mənzum rəvayətlərindən uşaqlar üçün rəngli şəkillərlə çap ediləcək nağıl-hekayələrə ehtiyac olduğunu söylədik.

Mir Cəlal müəllim bu təklifi məmnuniyyətlə qəbul etdi. "Kərpickəsən kişinin dastanı" və başqa mənzum rəvayətlər əsasında yığcam və məzmunlu hekayə-nağıllar yazdı. Bunlar gözəl rəngli şəkillərlə balaca oxuculara çatdırıldı, təkzər-təkrar çap edildi. Uşaqların ən sevimli kitablarına çevrildi.

O özü də balaları, nəvələri çox sevirdi. Həyətdə nəvəsi Leylanın əlindən tutub onu danışdırı-danışdırı gəzirdi. Mən uşaqlarımı bağçadan, məktəbdən gətirəndə eyni binada yaşadığımızdan tez-tez rastlaşırdıq. Bir dəfə evlərinin qabağındakı qəzet köşkünün yanına salamaşdıq. O, əl uzadıb uşaqlarla da görüşdü.

– Bu qəşəng qızın adı nədir?
– Şəbnəm!
– Bəs bunun adı?
– Gültəm!

– Gözəl adlardır. Şəbnəm adını ilk dəfədir eşidiyəm...

Dedim: – Mir Cəlal müəllim, bunlara mətirka alanda "bela adlar "adlar siyahısında" yoxdur" deyər yazmışdılar. Bu adları zor-bəla ilə yazdırdım.

Mir Cəlal müəllim ürəkdən güldü və uşaqların danışdı, dərhal onların ürəyinə yol tapdı...

Mir Cəlal müəllimi yay mövsümündə, əsasən, Bakıda görmək olardı. Yaşadığı evin yaxınlığındakı "Çinar" kafesində axşamın sərin havasında oturub yaxın sənət dostları ilə dondurma yeyərdi. Mən də hərdən çinar altında onun şirin söhbətlərinə qoşulurdum. O, dönə-dönə Səməd Vurğunla Gəncədə ilk görüşündən, Gəncə ədəbi mühitindən danışardı. Müasir şairlərdən Bəxtiyar Vahabzadəni, Nəriman Həsənzadəni çox tərifləyərdi. Hərdən də fəxrli deyərdi: "Bəxtiyarı, Nurəddini, Firidunu elmə mən həvələndirdim..."

Azərbaycan torpağını dərin məhəbbətlə sevən bu böyük ədiblə bir dəfə şair Nəriman Həsənzadə, müğənni Yaşar Səfərov, mən, müğənni Kifayət Gəncəli Neftçalaya maraqlı tədbirə getdik. Özü də ekspres avtobusda. Mir Cəlal müəllimin maşınla getmək imkanı vardı. Lakin dastədən ayrılmayıb bizimlə yol yoldaşı olmağı üstün tutdu. Avtobusda hər birimiz növbə ilə Mir Cəlal müəllimin yanında əyləşib onun söhbətini eşitmək istəyirdik...

***

Bir axşamcağı Azərbaycan televiziyaşının ədəbi-dram verilişlərinin baş redaktoru, qələm dostum Nahid Hacızadə ilə dəniz havası almağa çıxmışdıq.

Mir Cəlal müəllim gənc alim dostu Firidun Hüseynovla sahilə gəzişirdi. Hiss etdik ki, Firidun harasa tələsir, ancaq Mir Cəlal müəllimi tək buraxmaq istəmir. Öyrəndik ki, "Maarif" nəşriyyatında birgə müəllif olduqları "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" dərsliyinin korrekturasını nəşriyyata çatdırmalıdır. Firidun sağollaşmış getdi.

Mir Cəlal müəllim bizimlə söhbətinə zarafatla başladı:

– Dəniz havası gözəldir. İttifaqa (Yazıçılar İttifaqı) gedib-gəlinirsinizmi? Oranın havası necədir?

Nahid dedi ki, mən, demək olar ki, yazıçıları televiziya da görürəm. İttifaqın yolunu tanımıram.

Mən isə dedim:

– Bu günlərdə nəşriyyat planını müzakirə etmək üçün İttifaqa getmişdim. Qanı qara qayıtdım. Hərəkəti öz qabağına çəkirdi. Heç kəs başqasının əsərini plana salmağı təklif etmədi. Prezidium üzvlərinin hamısının əsərləri plana əlavə edildi, əvəzində cavanlar kənarda qaldılar.

Mir Cəlal müəllim güldü:

– Məni necə? Plandan çıxartmadılar ki?!

Dedim:

– Mir Cəlal müəllim, həmin planda sizin əsəriniz yoxdur. Nizamıdan iqtibaslarınız var, özü də həcmi çox kiçikdir. Görünür, gözlərinə dəyməyib.

Mir Cəlal müəllim yenə güldü:

– Orada deyirlər maraqlı bir lətifə söylənir. Siz eşitməmişiniz ki?!

– İsi Məlikzadənin düzəldiyi lətifə – deyib, biz də güldük.

Nahid başladı:

– Əhvalat belədir. Bir gün Əzrayılın yolu Yazıçılar İttifaqına düşür. Görkəmli yazıçıların canını qorxu alır. Biri deyir, əlimdə yanmış əsərim var. Biri deyir, təzə pyesim tamaşaya hazırlanır. Biri deyir, hələ vəzifəmin güllünü dərməmişəm.

Nə isə, Əzrayıl canablarından möhlət istəyirlər.

Əzrayıl deyir:

– Bütün bunları görürəm. Planımda beş-altı nəfər ən məşhur yazıçının canını almaq var. Bu şərtlə sizə möhlət verirəm ki, hərəniz öz yerinizə istedadlı bir cavan yazıçı verin, onların canını alım.

Görkəmli yazıçılar bu təklifdən sevinirlər. Əli Vəliyev öz yerinə haqqında məqalə yazıb

əsrini təriflədiyi Əkrəm Əylislini, Məmməd Rahim ona "Rahim dədə" deyən Tofiq Bayramı, Süleyman Rüstəm isə...

Nahid güldü, növbəti namizədi demək istəmədi.

Mir Cəlal müəllim: – Hə, Süleyman Rüstəm öz yerinə Əzrayıla kimi təklif edib?

Mən dedim:

– Məni, İlyas Tapdıqı...

Mir Cəlal müəllim:

– Bu necə olur? Sən mənim həm qonşusam, həm də dostum. Bəs onda mənim namizədim kim olar? – deyib gülə-gülə əlini çiyinə qoydu.

Mən də gülə-gülə:

– Mir Cəlal müəllim, sizin namizədiniz hazırdır, Əlibala Hacızadə Ordubadidən sonra əsərləri ən çox oxunan yazıçıdır. Siz onun həm müəllimi, həm də ustadınız. İttifaqa üzv keçməyinizə zəmanət də sizdən alıb. O öz canını sizin yolunuzda əsirgəməz, – dedim.

Nahid yenə zarafatından qalmaqayıb:

– Əslində Mir Cəlal müəllimə namizəd lazım deyil. Onsuz da Yazıçılar İttifaqına heç getmir. Əzrayılın işi ittifəqdakılardır, – dedi.

– Məzən olsun İsi! Qardaş, görün onun özü kimin namizədidir?!

Nahid:

– Özü heç kəsin. İlyas Tapdıq kimi o da Əzrayılın öz adamıdır...

Bu yerdə söhbət dəyişdi:

– İlyası mən İsmayıl Soltan şair kitabının müzakirəsindən tanıyıram. Görünür, elə o vaxt da Əzrayıla arxalanmışıq!..

***

Qonşu olduğumdan, nəşriyyatda, televiziya da işlədiyimdən, universitetə tez-tez gedib-gəldiyimdən Mir Cəlal müəllimlə çox görüşlərim olub. Sözlünü, söhbətini, zarafatını dönə-dönə eşitmişəm. Bunu çox yaxşı xatırlayıram ki, yay axşamlarında adətən evlərinin bulvara baxan evyanında əyləşib durbinə

dənizi seyr edirdi. Mən işdən qayıdanda bəzən ya oğlu Arif, ya Hafiz məni çağırırdılar: "Atam deyir, İlyas bir yuxarı qalxсын". Mən yuxarı qalxıb Mir Cəlal müəllimlə çay içib xeyli söhbət edirdim. O, heç zaman heç kimin qarşısına danışmazdı, ancaq kiminsə haqqında ürəkdən xoş sözlər deyərdi. Bir gün onun "Səviyyə" adlı hekayəsini bərk təriflədim. Dedi: "Qardaş, o hekayəni başa düşmək özü də əsl səviyyədən xəbər verir və qürurla dedi: "Doğru deyirsən, indi bizim ən böyük dərdimiz o hekayədəki dərdədir – səviyyə dərdi!.."

Mir Cəlal müəllimlə bağlı xatirələrim deməklə, yazmaqla qurtarmaz. O, rəhmətə getdikdən sonra mən uzun zaman özümlə gələ bilmirdim.

Bir gün oğlu Hafizlə həyətdə görüşəndə Mir Cəlal müəllimi xatırlayıb onun xeyirxahlığından, gözəl ata və nikbin bir insan olmasından xeyli söhbət etdik. Hafiz atasının son dəqiqələrini xatırlayıb dedi:

– Atam vəfatından bir saat əvvəl də zarafat etdi... O, iki dəfə infarkt keçirmişdi. Bir axşam ürəyi bərk sıxıldı. Tez həkim çağırıldıq. Ayaq üstə qalmışdım. Atam azca gülümsünüb dedi: – Bu dəfə yaman gəliblər, deyəsən, məni aparacaqlar...

Bu ara həkim gəldi. Atama iynə vurub dedi: – Elə bir şey yoxdur, tezliklə vəziyyətiniz yaxşılaşacaq.

Həkim özü də əyləşib atamın vəziyyətinin yaxşılaşmasını gözlədi. Bir qədər vaxt keçdi, ancaq atamın əhvalı dəyişmədi.

Birdən atam dedi:

– Həkim, oğlum, bəlkə, sən gözləməsən yaxşıdır. Mənimki Allaha qaldı, sənə xəcalət vermək istəmirəm.

Atam yenə də nikbinliklə gülümsündü. Həkim onun əhvalının yaxşılaşmağına doğru getdiyini güman edib: "Heç bir şey olmaz, tezliklə vəziyyətiniz yaxşılaşacaq" – dedi və çıxıb getdi.

Yarım saatdan sonra atam bizimlə əbədi vidalaşdı...

SEVİMLİ YAZIÇI, MEHRİBAN İNSAN

Mir Cəlalın adı çəkildə gözlərimizin önündə mehriban cöhrəli, sakit təbiətli, sadələşə-sadələşə müdrikləşən bir insan canlanır. "Bir gəncin manifesti" kimi məşhur əsərin müəllifinin həyat, yaradıcılıq manifesti qarşımızda vərəq-vərəq açılır... Xəyalımızda onunla olan unudulmaz görüşlər canlanır...

1949-cu il... S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinə yenidən qəbul olunmuşdum. Bir neçə gün idi ki, dərslər başlanmışdı. Cədvəldən bildirdik ki, əsərlərini sevə-sevə oxuduğumuz Mir Cəlal bizə ədəbiyyatşünaslığın əsaslarından dərslər deyəcək.

Gözlədiyimiz gün gəlib çatdı. Mir Cəlal müəllim sinif girən kimi təbassümlə, mehribanlıqla bizə nəzarət etdi. Sonra bizi bir-bir ayağa qaldıraraq və familiyamızı, hansı rayondan gəldiyimizi soruşdu.

Bərdə rayonundan gəlmiş bir oğlan Mir Cəlal müəllimin nəzarətini daha çox cəlb etdi, ona müxtəlif suallar verdi, diqqətlə üst-başına baxdı. Həmin gündən bir aydan artıq vaxt keçdi. Bir gün Mir Cəlal müəllim dərslərdən sonra məni yanına çağıraraq soruşdu:

– O oğlanın ad gününə nə vaxtdır?

Bu gözlənilməz sual mənə qəribə gəldi. O, daha sonra əlavə etdi:

– Bu, mənə mütləq lazımdır. Sabaha kimi öyrən.

Tofiq Mütəllibov

Mir Cəlal müəllimin arzusuna əməl etdim. Bu hadisədən bir həftə keçdi. Bir gün Mir Cəlal müəllim məni yanına çağıraraq dedi:

– O oğlanın yaşadığı yeri tanıyırsan?

– O, yataqxanada qalır, – dedim.

– Lap yaxşı. Onda axşam saat 7-də məni universitetin qarşısında gözlə.

Mir Cəlal müəllim dediyi vaxtdan 10 dəqiqə tez gəlmişdi. Qoltuğunda böyük bir bağlama vardı. Məni görən kimi: – Gedək, – dedi.

O zaman universitetin yataqxanası Kozlodeznaya küçəsində yerləşirdi. Biz yataqxanaya çatıb ikinci mərtəbəyə qalxdıq. Tələbə oğlan bizi görən kimi təəcübləndi. Mir Cəlal müəllim qoltuğundakı bağlamamı ona verib:

– Səni təbrik edirəm, – dedi.

O özünü itirmişdi. Bunu hiss edən Mir Cəlal müəllim dedi:

– Bizi otağına dəvət etmək istəmirsən?

O bu sözdən ürəklənərək bizi qaldığı otağa dəvət etdi. Mir Cəlal müəllim otaqda hər şeyi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Sonra bağlamamı açaraq təzə aldığı göy rəngli kostyumu ona verdi:

– Bilmirəm əyninə olacaq, ya yox. Maşallah, boyun elə ucadır ki...

Biz yataqxanadan çıxıb evə gələndə Mir Cəlal müəllim sevinirdi.

– İndi rahat nəfəs ala bilərəm, – dedi.

Bilmirəm fikir verməmiş, ya yox. Onun pəncəyi çox köhnədir. Sağ qolunda balaca yamaq var. Onu görəndə öz tələbəliyim yadına düşür.

Günlər ötüdü. Nəhayət, imtahan vaxtı gəlib çatdı. Hamımız ciddi hazırlaşmışdıq. Mir Cəlal müəllim bizi sinif otağına dəvət etdi.

Onu da deyim ki, biz Mir Cəlal müəllimdən yalnız ədəbiyyatşünaslığın əsaslarını deyil, həm də mehribanlıq, qayğıkeşlik, sadəlik dərslərini öyrənirdik...

1953-cü ildə V.İ.Lenin adına şəhər kitabxanasında ədəbiyyat dərsməhinə rəhbərlik edirdim. Aprel ayının əvvəlləri idi. Biz Mir Cəlal müəllimi görüşməyə dəvət etmişdik. Görüşdə dərsməhin üzvləri də öz şəir və hekayələrini oxudular. Mir Cəlal müəllim onları maraqla dinlədi. Bəzilərinin şeirlərini alıb qovluğa qoydu. Görüşdən sonra biz gəzə-gəzə Xəzərin sahilinə gəldik. Onu da qeyd edirəm ki, Mir Cəlal müəllim dənizi çox sevirdi, həmişə deyirdi:

– Xəzərin qadrini bilin. Bu dənizdə olan yodun, bromun tərkibi Qara dənizdəkindən çoxdur. Brom isə əsl əsəb dərmanıdır.

Biz sahilə də gəzərkən Mehdi Hüseynlə qarşılaşdıq.

– Yallah, hardan belə? – deyərək Mehdi Hüseyn soruşdu.

– Lenin kitabxanasından. Görüşdən gəlirəm. Mehdi, bilirsən orada necə istedadlı cavanlar var? Bəzilərinin şeirlərini götürmüşəm. Yanına gətirəcəyəm. Kömək etməlisən.

Mir Cəlal daha sonra Mehdi Hüseynlə gənclərə qayğıdan danışdı. Dedi ki, onların sabah üçün biz məsuliyyət daşıyıraq. Ağsaqqallıq məsuliyyəti.

Biz xeyli müddət sahilə gəzdik. Mehdi Hüseyn ayrılıb evə getmək istəyəndə Mir Cəlal dedi:

– Qəribə bir şey yadıma düşdü. Gəncədə işləyəndə mərkəzi mətbuata hekayələr göndərirdim. Çap etmirdilər. 1931-32-ci illərdə "Kommunist" qəzetinin əməkdaşı oldum. Arxivə araşdırıb Gəncədən göndərdiyim hekayələri bir-bir tapdım və çap etdirdim.

Daha sonra əlavə etdi:

– Bunu danışmaqda məqsədim odur ki, biz respublikamızın müxtəlif şəhər və rayon-

larında yaşayıb-yaradan gənclərə qayğı ilə yanaşmalıyıq.

Mir Cəlal kitabxanada dərsməhin üzvlərindən aldığı şeirləri qovğulunda saxlamadı. Onların bir neçəsini mətbuata çap etdirdi. Yazıçılar İttifaqının Natəvan adına klubunda keçirilən ədəbi gecədə həmin gənclərin yazılarından söz açdı.

1971-ci ilin may ayı... Şair dostumuz Söhrab Tahirin anası Nəsimə uzun illərdən bəri üzünü görmədiyi oğlunu görmək üçün İrəndən Bakıya gəlmişdi. Mir Cəlal müəllimlə görüşəndə o dedi:

– Mütləq onun görüşünə getməliyik. Bu fədakar qadını görmək, onun əllərini sıxmaq istəyirəm. Eşitmişəm ki, o, Bakıya gəlmək üçün illərlə çalışıb, böyük fədakarlıq göstərib.

Vaxt təyin etdik. Nəriman Həsənzadə, Hikmət Ziya və mən Mir Cəlal müəllimin "Neftçilər" prospektindəki evinə getdik. Qapını onun həyat yoldaşı Püstə xanım açdı. Mir Cəlal xəstələnmişdi. Yataqda idi. Püstə xanım dedi:

– Dünən də qızdırmamış olub.

– Eybi yoxdur. – deyərək Mir Cəlal cəld geyinib ayağa qalxdı. – Mən hazır. Biz Söhrab Tahirgilə gəldik. Onun anası və həyat yoldaşı evdə yox idi. Qohumları gəlməmişdilər. Söhrab çayıb qalmışdı. Nərimanla mənə dedi:

– Mir Cəlal müəllim ilk dəfədir ki, bizə gəlir. Hazır xörəyimiz də yoxdur. Amma döyülmüş ətimiz var.

– Dərd çəkmə, – deyərək Hikmət Ziya ona ürək-dirək verdi. – Əti bura gətir. Elə kotlet bişirərəm ki, dadi damağımızdan getməz.

Masa arxasında söhbətə başladılar. Birdən Mir Cəlal dedi:

– Balam, bəs Hikmət Ziya hanı?

Söhrab gülümsədi:

– O, ciddi işlə məşğuldur.

Bir azdan Nəsimə ana və Söhrabın həyat yoldaşı gəldilər. Süfrə salındı. Nəsimə ana çayı qalmışdı.

– Balam, Söhrab sən xörək də bişirə bilərsən?

Mir Cəlal

– Mən yox, ay ana, şair dostum bəşirib, – deyə Söhrab gülümsədi.

Mir Cəlal Nəşibə anayla xeyli söhbət etdi. Dedi ki, mən sənə kimi öz övladı yolunda ölümə belə hazır olan analara baş ayırım.

Biz Söhrabgildən çıxıb evə gələndə Mir Cəlal yol boyu Nəşibə anadan danışırdı. Deyirdi:

– Üzünün, allərinin qırışları elə bil Nəşibə ananın ömür yollarıdır. Qismət olsa, mən bir əsərimdə onun suratını yadadacağam.

Bu hadisədən üç aya yaxın vaxt keçdi. Bir gün Mir Cəlal müəllimlə Azərnaşrin binasında rastlaşdıq. Qanı bərk qara idi.

– Bilirsən, – dedi, – Nəşibə ana vəfat edib. Elə bil ölümünün yaxınlaşdığını hiss etmişdi. Gəlib oğlunu görüb rahat öldü. Ana məhəbbəti hər məhəbbətdən güclüdür.

Bir gün Mir Cəlal müəllimi Azneft meydanında gördüm. Gülümsəyirdi. Dedi:

– Bilirsən niyə gülürəm?

– Yox, – dedim.

– Televizorum xarab olmuşdu. Bir həftə idi ki, işləmirdi. Bu gün səhər usta çağırıdım. Nə qədər çalışdısa, düzəldə bilmədi. Özünü pərt etməyərək dedi:

– Bundan televizor çıxmayacaq. Yaxşı budur ki, təzəsini alınız.

O getdikdən sonra mən bərk əsəbiləşdim. Əlimi qəzəblə televizorun üstünə çırpıdım. Birdən möcüzə baş verdi. Televizor işləməyə başladı.

Mir Cəlal bu hadisədən bir neçə gün sonra "Televizor" adlı bir hekayə yazdı. Həmin hekayəni "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dərc etdirdi.

O, həmişə deyirdi:

– Mən ömrümdə özümdən mövzu fikirləşmirəm. Başıma gələnləri yazıram.

1978-ci il, 20 aprel... Mir Cəlal müəllimin yubileyi ilə əlaqədar onlara getmişdim, fotomüxbir də aparmışdım. Çox şad görünürdü. Yazı masasının üstündə çoxlu təbrik teleqramı vardı. Altı gündən sonra, yəni aprelin 26-da 70 yaşı tamam olurdu.

Xeyli söhbət etdik. Fotomüxbirdən xahiş etdim ki, qəzet üçün şəklini çəksin. Mir Cəlal müəllim həyat yoldaşından soruşdu:

– Harada dayansam yaxşıdır?

Püstə xanım otağı nəzərdən keçirdi.

– Bax, burada, – deyərək kitab rəfini göstərdi.

Fotomüxbir onun şəklini çəkdi. Mir Cəlal mənə müraciətlə:

– Gəl birlikdə şəkil çəkdirək. Dünyanın işini bilmək olmaz.

Biz birlikdə şəkil çəkdirdik. Bu şəkil onun son yadigarı oldu.

1978-ci il sentyabr ayının 10-da zəng edib Mir Cəlalə xahiş etdim ki, əməkdaşı olduğum "Azərbaycan gəncləri" qəzeti üçün gənc yazıçıların əsərlərində sənətkarlıq məsələləri mövzusunda bir məqalə yazsın. O, razılıq vermişdi.

Şərtləşdiyimiz vaxtda, sentyabrın 28-də evlərinə zəng vurdum. Mir Cəlal müəllimi telefona çağırmağı xahiş etdim.

Mir Cəlal vəfat etmişdi.

Elə bil onunla, o sevimli yazıçı, məhrəban və qayğıkeş insanla bağlı xatirələrimin mirvarisi qırıldı.

III FƏSİL

Əbədi yaşar ümumxalq serqisi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "YUNESKO-nun 2008-2009-cu illərdə görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin qeyd edilməsi proqramına Azərbaycanla bağlı daxil olmuş yubileylərin keçirilməsi haqqında" 31 yanvar 2008-ci il sərəncamına əsasən respublikamızda görkəmli yazıçı, tanınmış ədəbiyyatşünas alim və ictimai xadim Mir Cəlal Paşayevin anadan olmasının 100 illik yubileyi münasibətilə təntənəli tədbirlər keçirilmişdir.

Mayın 5-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin təşkilatçılığı ilə böyük yazıçı, görkəmli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş elmi sessiya keçirilmişdir.

Mir Cəlalin övladları – Milli Aviasiya Akademiyasının rektoru, akademik Arif Paşayev, Azərbaycan xarici işlər nazirinin müavini, Diplomatik Akademiyanın rektoru, professor Hafiz Paşayev, nəvəsi – Bakı Dövlət Universitetinin beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor Nərgiz Paşayeva və tədbir iştirakçıları əvvəlcə binanın foyesində unudulmaz sənətkarımızın həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş kitab və fotosərgi ilə tanış olmuşlar.

Tədbirdə görkəmli ədibin həyat və yaradıcılığından ətraflı söz açılmışdır.

Hafiz Paşayev atasının xatirəsinə göstərilən diqqət və ehtirama görə dövlətimizin başçısı İlham Əliyevə minnətdarlığını bildirmiş, tədbirin təşkilatçılarna və iştirakçılara təşəkkür etmişdir.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində görkəmli alim, nasir, böyük müəllim Mir Cəlal Paşayevin anadan olmasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbir

Bu böyük insanın Fəxri Xiyabandakı məzarını ziyarətdən sonra ADPU-nun akt zalında davam etdirilən məclisi giriş sözü ilə Pedaqoji Universitetin rektoru, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Yusif Məmmədov açdı. Böyük pedaqoq, alim, yazıçı olan Mir Cəlal müəllimin xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad edildikdən sonra rektor Y.Məmmədov dedi: "Mir Cəlal Paşayev bir yazıçı kimi nəinki Azərbaycanda, bütün dünyada tanınır. YUNESKO-nun yazıçı-alimin 100 illik yubileyinin keçirilməsi ilə əlaqədar qəbul etdiyi qərar da M.C.Paşayevə, onun əsərlərinə verilən qiymətin göstəricisidir".

Sonra M.C.Paşayevi tədqiqatçı-alim kimi təqdim edən rektor Y.Məmmədov bu böyük ədəbiyyatşünasın M.Füzuli, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, C.Məmmədquluzadə yaradıcılığının və çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçısı, filologiya elmləri doktoru, professor olduğunu diqqətə çatdırdı. Onun bir alim olaraq çap etdirdiyi əsərlərin bu gün də aktual, alimlərin, gənc tədqiqatçıların, tələbə və magistrantların stolüstü kitabı olduğunu, onun mühazirələrini dinləmiş, rəhbərliyi altında dissertasiyalar müdafiə etmiş mütəxəssislərin özlərinin artıq bu gün respublikamızda görkəmli alim, yazıçı və müəllim kimi fəaliyyət göstərdiklərini nəzərə çatdırdı. "Ölkəmizdə ondan dərs almış çox insan çalışır... Şəxsən mənəm

özümün müəyyən bir dünyagörüşü qazanmağımda, həyatı, insanlar arasında münasibətləri öyrənməyimdə, nəyin düz, nəyin əyri olduğunu başa düşməyimdə, şübhəsiz ki, onun qələmə aldığı əsərlərin rolu çox olmuşdur. Tələbələrimizə də Mir Cəlal müəllimin yaradıcılığını öyrənməyi tövsiyə edirəm... Azərbaycan ədəbiyyatında ən böyük hekayə ustalarından biri kimi tanınan Mir Cəlal müəllimin bu sahədə öz dəst-xətti var idi. Onun "Kəmtərovlar ailəsi", "İclas qurusu", "Anket Anketov" və s. hekayələrində ilk növbədə böyük səmimilik, məqsəd, fikir aydınlığı var. Onun əsərləri hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlayır".

Yusif Məmmədov çıxışının sonunda dedi: "Millətimiz belə insanlarla, onların əsərləri, düşüncələri, həyat tərzləri ilə formalaşır". Sonra Y.Məmmədov professor Teymur Əhmədovun çap etdirdiyi Mir Cəlal müəllim haqqında xatirələr toplusunu oxuduğunu söylədi və tələbələrə də bu kitabı oxumağı tövsiyə etdi: "Bu xatirələr toplusunu oxuyandan sonra başa düşdüm ki, bəli, genetik varislik, doğrudan da, həyatda öz təzahürünü tapır. Bildim ki, bu ailədən Azərbaycanın görkəmli alimləri olan Arif, Hafiz, Ədibə və Elmira xanım kimi övladların çıxması həm də eyni zamanda, təbiidir, qanunauyğundur, bir genetik varislikdir".

Aprelin 25-də Bakı Dövlət Universitetində böyük ədib və alim, görkəmli pedaqoq, ictimai xadim, professor Mir Cəlal Paşayevın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş ikigünlük elmi konfrans öz işinə başlamışdır.

Konfransda 100-dən artıq məruzə dinlənilmişdir.

Sonra professor Mir Cəlal Paşayevın həyat və fəaliyyətindən bəhs edən "Üç zirvənin fatehi" sənədli filmi nümayiş etdirilmişdir.

Rusiya Federasiyası Xarici İşlər Nazirliyinin xüsusi tapşırıqlar üzrə səfiri Yevgeni Sidorov M.C.Paşayevın 100 illik yubileyinin YUNESKO-nun təşəbbüsü ilə keçirilməsi münasibətilə Azərbaycan xalqını təbrik etmişdir.

Böyük yazıçı və alim Mir Cəlal Paşayevın oğlu, akademik Arif Paşayev yubileyin keçirilməsi ilə bağlı verilən müvafiq sərəncama görə dövlətimizin başçısına və YUNESKO-nun rəhbərliyinə minnətdarlığını, atasının xatirəsinə göstərilən diqqət və ehtirama görə tədbirin təşkilatçılarna və iştirakçılarna təşəkkürünü bildirmişdir.

Tədbirdə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyeva iştirak etmişdir.

BDU-da görkəmli yazıçı Mir Cəlal Paşayevın 100 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrans. 2008-ci il.

Azərbaycan Dillər Universitetinin akt zalında yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlalə həsr olunmuş yubiley tədbiri.

Ədibin ailəsi adından oğlu Hafiz Paşayev çıxış edərək atası haqqında unudulmaz xoş xatirələrini məmnun bir təbəssümlə dilə gətirdi: Mir Cəlalın məşhur bir hekayəsi var: "İclas qurusu". Vaxtınızı çox almayacağam ki, sizlər də tədbirdə əyləşməkdən iclas qurusuna dönəsiniz. Atamın xatirəsinə, 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirləri həyata keçirənlərin hər birinə təşəkkürümü bildirirəm. Bu həftə sanki Mir Cəlal həftəsidir. O, sadə və son dərəcə xeyirxah insan idi. Sizin universitet sovetlər vaxtında Xarici Dillər İnstitutu adlanırdı. İnstitutun rektoru Zemfira Verdüyeva doktorluq dissertasiyasını yazmış, müdafiə də eləmişdi, ancaq kiminləsə prinsipi düşmüşdü və onun müdafiəsini təsdiq etmədilər. Atam narahat olmuşdu, öz-özünə təəccüblə deyirdi: "Qərribə insanlardı ki, savadlı, cavan, işgüzar Azərbaycan qadınıdı, nə istəyirlər ondan, işini təsdiqə vermirlər". O, işə qarşdı və müsbət həllinə nail oldu. Həmin hadisəni unutmuşdum. Zemfira xanım ABŞ-da yadıma saldı. Mir Cəlal universitetin imtahan komissiyasının sədri olanda kənddən gəlmiş bir oğlanın cavabı çox xoşuna gəlir və "əla" yazaraq deyir ki, get bala sən qəbul olundun. Sadələvh kənd oğlanı da o biri imtahanlara girmədən gedir evlərinə. Qəbul

Rektor, millət vəkili Səməd Seyidov yubiley tədbirini açarkən

imtahanları başa çatandan sonra adını siyahıda görməyən oğlan gəlib Mir Cəlalı tapır. Mir Cəlal məsələni anlayır. Oğlanı götürüb gəlir rektor Mehdi Əliyevin yanına ki, bəs bu oğlanı imtahan eləmək lazımdır, günahkar mənəm, ona demişəm ki, get, qəbul olundun, o da anlamayıb. Bilirsiniz ki, o vaxtlar "əla" qiymət çətinliklə yazılırdı, o ki qaldı təzədən komissiyaya təşkil edib imtahan götürəsən. Nə isə, Mir Cəlal böyüklük göstərərək həmin oğlanın da universitetə qəbul edilməsinə nail olur.

Atam qürurlü adam idi, heç kimə əylmədi, mərd-mərdanə yaşadı ömrü boyunca. Bakı Soveti binasının yanından keçəndə deyib ki, nə yaxşı ki, mənim buralara işim düşməyib. Anam deyərdi ki, sən də müraciət elə, ad versinlər, orden-medalla təltif eləsinlər. Cavabı sadə və konkret olardı:

"Məni tanıyan tanıyır, əlavə heç nəyə ehtiyacım yoxdur". Müasir gənclər bəzən oriyentir tapmırlar özlərinə, onlara deyərdim ki, millətin tarixini tarix kitablarından daha çox bədii əsərlərdən öyrənmək olar. "Açıq kitab"ı oxusanız, bu tipli ədəbiyyatı mütləli etsəniz, Mir Cəlalın xatirəsinə ən böyük töhfə verməmiş olacaqsınız. Bu kitablardan görəcəksiniz ki, Azərbaycanın müstəqilliyinə doğru gedən yol 20 il öncə deyil, elə 30-cu illərdən başlanır.

Hafiz Paşayevin çıxışından

Bakı Dövlət Universitetində

Soldan: rektor Abel Məhərrəmov, Nərgiz Paşayeva, akademik Arif Paşayev, Aqil Hacıyev Bakı Dövlət Universitetində.

Bakı Dövlət Universitetində yubiley tədbiri

Aprelin 26-da Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatının və elminin inkişafında böyük xidmətləri olan görkəmli yazıçı, alim və pedaqoq, professor Mir Cəlal Paşayev vaxtilə rəhbərlik etdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kafedrasının önündə bələyefinin açılışı olmuşdur.

Mərasimdə BDU-nun rektoru, Milli Məclisin deputatı, akademik Abel Məhərrəmov Mir Cəlal Paşayevin geniş elmi və pedaqoji fəaliyyətindən, zəngin ədəbi irsinin əhəmiyyətindən, şəxsiyyətinin böyüklüyündən danışıbmışdır.

O, 40 ildən çox Bakı Dövlət Universitetində çalışmış, 1961-1978-ci illərdə bu ali məktəbin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kafedrasına rəhbərlik etmiş professor Mir Cəlal Paşayevin Azərbaycan ədəbiyyatına və elminə, təhsilinə dəyərli töhfələr verdiyini, alimin şərəfli ömür yolunun nəsillərə layiqli örnək olduğunu vurğulamışdır.

Sonra iştirakçılar kafedranın iş otaqları ilə tanış olmuşlar.

Tədbirdə M.C.Paşayevin oğulları – akademik Arif Paşayev və professor Hafiz Paşayev, nəvəsi, BDU-nun beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor Nərgiz Paşayeva iştirak etmişlər.

Şəmkirdə Mir Cəlal adına küçənin açılış zamanı.

Müharibə Mir Cəlalin "qəlbində alovlu qəzəb" oyatmışdı. O, müharibə dəhşətlərini gözüylə görə yazıqlarımızdandır. Əlinə silah götürüb bilavasitə vuruşmasa da, gedib aylarla müharibə cəbhəsində qalmış, azərbaycanlı döyüşçülər qarşısında bir sıra dəyərli mühazirələr oxumuşdur.

O, özü də bu barədə demişdir: "Müharibə dövründə bir dənə də olsun roman yazmamışam. Buna baxmayaraq, müharibə mövzusu üzrə arxa cəbhəyə aid 45-ə kimi hekayə və oçerklər yazmışam. Məncə, "Şərbət" və "Anaların üsyanı" yaxşı hekayələrim sırasına daxil edilə bilər".

*Nəriman Həsənzadə,
Xalq şairi*

N.Həsənzadə Kürdəmir rayonunda Mir Cəlalin yubiley gecəsində çıxış edir. 2008-ci il.

Universitet mənim gəncliyim, tərcümeyi-halımın bir hissəsidir. Mən orada böyük yazıçı, böyük alim Mir Cəlal Paşayevi gördüm, ömürlük sevdim, o, mənim mənəvi atam oldu. Mir Cəlalin özü mənim üçün ayrıca bir universitet idi. Onun kafedrası ayrıca "Yazıqlar İttifaqı" idi.

Mir Cəlalin bir neçə nəsil ədəbi gəncliyin yetişməsində böyük xidməti olmuşdur. Nüfuzlu bir yazıçı kimi gənc qələm dostlarının əsərlərinin çapına da köməklik göstərirdi. İndiki yaşlı yazıqlar bilir ki, bizim gənclik illərimizdə əsər çap etdirmək müşkül məsələydi.

Qəzet, jurnal redaksiyasına gələn gənc şairə, yaxud yazıçıya deyirdilər: "Gərək sən Yazıqlar İttifaqının üzvü olasan ki, əsərini çap edək". O gənc gedirdi Yazıqlar İttifaqına. Orada da deyirdilər: "Gərək sən əsərlərin mətbuatda çap olunsun ki, ittifaqa üzv götürək".

Belə bir paradoks içində qalan gənc istedadlara Mir Cəlal atalıq edir, redaksiyalara zəng vurur, onların üzə çıxmasına çalışırdı.

*Nəriman Həsənzadə,
Xalq şairi*

Orta məktəbdə Mir Cəlalin yubiley tədbiri.

Gəncə, Mir Cəlalin yubiley tədbiri.

Mir Cəlalin yubiley tədbirlərinin iştirakçıları. Gəncə, Nizami Məqbərəsinin önündə. Aprel, 2008-ci il.

Nərgiz Paşayeva "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabının təqdimatında çıxış edərkən.

Mir Cəlalin yüksək professionalığa malik alim qələminin məhsulu olan "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" monoqrafiyası XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, mədəniyyəti, elmi, ictimai həyatı haqqında ən sanballı elmi əsərdir. Bu kitab o dövrün ədəbiyyatının tək faktoloji icmalını yox, həm də bədii-estetik, ideya-estetik ictimai prinsiplərinin və ideallarının sistemli şəkildə elmi-nəzəri təhlili kimi çox qiymətlidir.

Mir Cəlal Firudin bəy Köçərlidən sonra Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini yazanlardan biri, professional Azərbaycan ədəbiyyatı nəzəriyyəsinin ilk yaradıcısıdır. O, ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsaslarının və mühüm mərhələlərinin elmi izahını və təsnifatını verən ilk ədəbiyyatşünas alimdir.

*Nərgiz Paşayeva,
filologiya elmləri doktoru, professor*

Görkəmli yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabının təqdimat mərasimi.

... İndi illər keçib, onilliklər bir-birini əvəz edib, epoxalar bir-birini əvəz edib, dünya tamamilə dəyişib, Sovet İttifaqı dağılıb gedib, bu gün müstəqil Azərbaycanın vətəndaşları artıq tamamilə başqa bir psixologiya ilə yaşayırlar. Və altmış-yetmiş il bundan qabaq yazılmış bu əsər bu gün alın açıqlığı ilə müstəqil Azərbaycan oxucusuna təqdim olunur. Bu, hər adama qismət olan xoşbəxtlik deyil. Bu, çox böyük bir məsələdir. Yəni bu onu göstərir ki, Mir Cəlal müəllim öz qələmiylə ideologiyaya xidmət eləməyib, Mir Cəlal müəllim öz qələmiylə ədəbiyyata xidmət edib, ədəbiyyatşünaslığa xidmət edib. Mən belə hesab ediyirəm ki, bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının praktik bir nümunəsidir; Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının praktikasıdır; bu kitab "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabıdır, amma əslində bu XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixidir, necə ki, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini akademik Feyzulla Qasımzadə yazmışdı, necə ki, XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini akademik Həmid Araslı yazmışdı və s. Bu da əslində XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixidir.

Kitabın yazıldığı dövrdən artıq altmış il keçmişdir. Lakin buna baxmayaraq, bu gün də bu kitab ədəbiyyatşünaslıq elmində dəyişilməz bir kannon çevrilmiş və bu kitabın bugünkü uğuruna əsas səbəb elmi dəqiqliyi, dürüstlüyü və əsl alim qələminin məhsulu olmasıdır.

*Elçin,
Xalq yazıçısı, professor*

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında
Mir Cəlalın yubiley tədbiri.

Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyində.
Polis Akademiyası.

Bakı şəhəri, Mir Cəlal küçəsi.

...Xalqımız öz sənətkar, alim oğlunun xatirəsini əziz tutur. Onun yaradıcılığı orta və ali məktəblərdə geniş tədris olunur, əsərləri təkrar-təkrar nəşr edilib gələn nəsillərə çatdırılır.

Bakı – ürəkdən, candan sevdiyi doğma paytaxtımız qələm dostları Səməd Vurğun və Mehdi Hüseynlə birgə ona da qəlbində yer ayırıb. İndi Bakının küçələrindən biri ölməz yazıcının adını daşıyır.

Biz – o uzaq illərin tələbələri hərdən görüşüb, bir yerə yığışanda istər-istəməz müəllimlərimizdən söz salır, hörmət və ehtiramla onları xatırlayırıq. Bu sırada Mir Cəlal müəllimin ayrıca yeri, istək mərtəbəsi var. O öz adını bizim hər birimizin qəlbinə nurlu hərflərlə nəqş edib. Unudulmaz müəllimimizin, gözəl sənətkarımızın işıqlı obrazı xəyallarımızdan gələcək illərə boylanır. Fikrimizdə isə hamımızın eyni vurğu ilə dilə gətirdiyimiz sözlər qanadlanır: "Ürəyinə ürək çatmazdı, bir işıq idi Mir Cəlal müəllim!"

Nahid Hacızadə,
yazıçı

Sənədli film

Təbriz yaxınlığındakı Əndəbil kəndindən Gəncəyə gedən yol. Xudafərin körpüsü.

*Mir Cəlalin ev muzeyinin açılışı zamanı Gəncəyə
gələn nümayəndələr. 2008-ci il.*

*Arif Paşayev, Rəna xanım, Elmira xanım, Ədibə
xanım, Nəzrin xanım və başqaları. Gəncədə yubiley
tədbirləri zamanı. 2008-ci il.*

Yubiley tədbirləri. Gəncə. Aprel, 2008-ci il.

Mir Cəlalın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaq. Gəncə. Aprel, 2008-ci il.

Azərbaycanın ədəbiyyat, mədəniyyət və elm tarixində silinməz iz qoymuş böyük yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayev 1908-ci ilin 26 aprelində Cənubi Azərbaycanın Əndəbil vilayətində doğulsa da, uşaqlıq və gənclik illəri Gəncə şəhəri ilə bağlı olmuşdur. O, ibtidai təhsilini burada almış və 1924-1928-ci illərdə Gəncə Darülmüəllimində oxumuşdur. 1929-1930-cu illərdə isə 1 saylı Gəncə şəhər məktəbində direktor vəzifəsində çalışmışdır. Görkəmli ədəbimiz həyatının böyük bir hissəsini, daha dəqiq isə 25 ilini Gəncədə yaşamış, ədəbi yaradıcılığında ilk addımları da burada artmışdır. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin 2008-ci il 31 yanvar tarixində imzaladığı sərəncama uyğun olaraq həmin ilin aprel ayında Gəncədə Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyi keçirildi. Bu yubiley tədbiri böyük ədəbi hadisəyə çevrildi. Bir neçə gün ərzində keçirilən silsilə tədbirlər gəncələrin görkəmli yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlalı böyük ehtiram və məhəbbətini nümayiş etdirdi. Həmin günlərdə Gəncə şəhərinə çoxlu qonaqlar gəlmişdi. Onların arasında Mir Cəlal Paşayevin ailə üzvləri, ölkəmizdən və xaricdən gəlmiş tanınmış elm, mədəniyyət və incəsənət xadimləri də var idi. Onlar Gəncədə Mir Cəlal Paşayevin xatirəsi ilə bağlı yerləri gəzmiş və onun ev muzeyində olmuşlar.

Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş elmi-praktik konfransda Mir Cəlalın həyatı, fəaliyyəti, mədəni və ədəbi irsi ətrafında çıxışlar böyük maraqla qarşılandı. Tədbirlər ədəbi gecə və möhtəşəm konsertlə yekunlaşdı.

Eldar Əzizov,

Gəncə icra hakimiyyətinin başçısı. 2008-ci il.

Nərgiz Paşayeva, Arif Paşayev və Eldar Əzizov

*Akademik Arif Paşayev və Xalq yazıçısı Anar.
Gəncə, 2008-ci il.*

*Arif Paşayev, Ədibə xanım, Nərgiz xanım yubiley
tədbirlərində. Gəncə, 2008-ci il.*

*Aybəniz Vəkilova, Ədibə xanım, Elmira xanım və
Arif Paşayev yubiley tədbirlərində. Gəncə.*

*Mir Cəlalin ev muzeyinin açılışında.
Gəncə, aprel, 2008-ci il.*

Mir Cəlal Paşayevin Gəncədəki ev muzeyi şəhərin qədim, sakit və hay-küydən uzaq bir məhəlləsində – Bayan küçəsində yerləşir. Qırmızı kərpicdən tikilmiş birmərtəbəli yaraşığıl muzey binası qarşısında sərv ağacları ucalır. Mir Cəlal gənlik dövründə Bayan küçəsində yaşayıb. Muzey görkəmli ədibin 100 illik yubileyi ərəfəsində tikilib istifadəyə verilmişdir.

*Mir Cəlalin ev muzeyinin açılışında.
Gəncə, aprel 2008-ci il.*

Akademik Arif Paşayev və Nərgiz Paşayeva
Gəncədə ev muzeyinin qarşısında.

Mən İradə xanımın müşayiəti və bələdçiliyi ilə muzeydə nümayiş olunan, həmçinin fondda qorunan qiymətli eksponatlarla tanış oldum. Muzey iki hissədən ibarətdir. Birində Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığını, taleyinin müəyyən məqamlarını işıqlandıran şəkillər və digər eksponatlar, həmçinin büstü qoyulub. Sərgi salonunun girişində Mir Cəlal müəllimin portreti toxunmuş xalça qoyulub. Xalçaya vurulan iimələr o qədər mükəmməldir ki, içəri girəndə adama elə gəlir Mir Cəlal müəllim – portret səni qarşılamaq üçün irəli yeriyir.

Muzeyin digər hissəsi isə ədəbi-bədii tədbirlərin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulub.

İradə xanım muzeylə bağlı o qədər həvəslə, o qədər ürəkdən danışırdı ki, mən onun sözünü kəsmədən diqqətlə qulaq asırdım.

Cümşüad İsgəndər,
yazıçı

Nərgiz xanım Paşayeva

“Bir zamanlar əsərlərini oxuyub sevinmişəm. Onun qəhrəmanlarına bənzəmək arzusunda olmuşam. Sonra tələbəlik illərində onun qarşısında oturmuşam. Ədəbiyyatın sirlərini, yazı qayda-qanunlarını ondan öyrənmişəm. Mənim şeirlərimi oxuyub mətbuatda çap olunmasına qayğı göstərib. Bu gün isə dahi müəlliminin müqəddəs ev muzeyində onu yenidən xatırladım. Allah onun ruhunu şad etsin. Biz bütün yazarlar bugünkü nailiyyətlərimiz üçün dahi Mir Cəlal müəllimə borcluyuq. O, əsl şəxsiyyət idi”.

Cümşüd İsgəndər,
yazıçı

Gədəbəy rayonundakı 1 saylı orta məktəbdə Azərbaycanın görkəmli realist yazıçısı Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılıq yolunu əks etdirən muzey yaradılıb. Muzeyi maraqlı və məzmunlu edən odur ki, 1930-1931-ci illərdə Mir Cəlal Paşayev Gədəbəy rayonunda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub. O vaxtlar respublikamızın çox ucqar dağ rayonlarından hesab olunan Gədəbəy qəsəbə yeddillik məktəbində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərini tədris edib. Gənclərin elmə cəlb olunmasında böyük xidmətlər göstərib. Müəllim və şagirdlərlə, yerli ağsaqqallarla, ziyalılarla xoş ünsiyyət yaradıb... Bütün bunlar, eləcə də böyük yazıçının ömrünün mənalı anları muzeydə sərgilənən fotolarda əksini tapıb.

Rauf Vəliyev,
“Azərbaycan”, 26 oktyabr 2005-ci il.

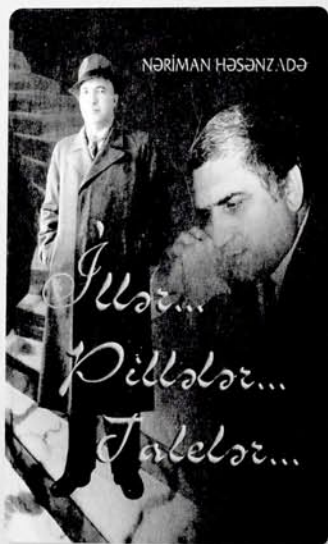
*Milli qəhrəman İ.Əliyev adına 1 saylı məktəbdə
Mir Cəlal Muzeyi. Məktəbin direktoru Sevdə xanım
Musayeva muzeyin əməkdaşı Aybəniz Əliyeva ilə.*

Böyük yazıçı, alim, pədaqoqun həyatına, ədəbi, elmi fəaliyyətinə həsr olunmuş kitablar...

Mir Cəlal həmişəyaşar bədii əsərləri ilə zamanla ayaqlaşır.

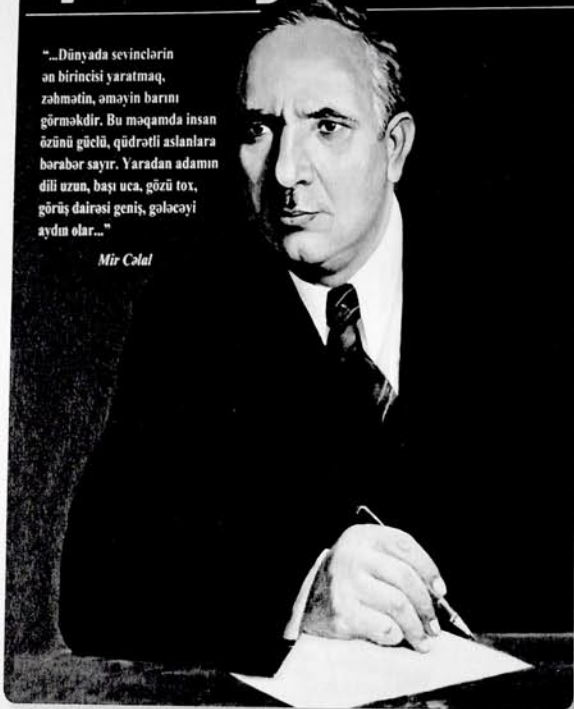

Şəxsiyyət

Publistik,
ictimai-külfət jurnalı
№ 1
Sentyabr 2009

"...Dünyada sevinclərin
an birincisi yaratmaq,
zəhmətin, əməyin barını
görməkdir. Bu məqamda insan
özünü güclü, qüdrətli aslanlara
bərabər sayır. Yaradan adamın
dili uzun, başı uca, gözü tox,
görüş dairəsi geniş, gələcəyi
aydın olar..."

Mir Cəlal

"Şəxsiyyət" adlı jurnalın işıq üzü görməsi üçün əlimizdən gələni etməmişik. Məramımız, məqsədimiz çox aydındır. Birinci nömrəmizi mərhum Mir Cəlal müəllimdən başlamağımız səbəbsiz deyil. Belə ki, bizlərin şəxsiyyətə çevrilməsində özü böyük şəxsiyyət olan Mir Cəlal müəllimin xidmətlərinin kiçik bir bəhrəsidir bu jurnal. Dahi müəllimimizin ruhu şad olsun.

Cümşüd İsgəndər,
baş redaktor

YAZIÇI

"OĞUZ ELİ" QƏZETİNİN AYRICA BURAXILIŞI

İYUN 2002-Cİ İL
N3-4(77)

MİR CƏLAL PAŞAYEV

Bu, onun xarakteri... Yaradıcılığına gəlincə, burda məsələ şəxslərin: elmi və bədii yaradıcılığı! O, bədii yaradıcılığında nə qədər realist və yumorist idisə, elmi yaradıcılığında bir o qədər romantikani və lirikani qiymətləndirməyi bacarırdı. Adətən, Mirzə Cəlil və Sabir vuruqları Füzuli, Cavid və Səməd Vurğun romantikasını və lirikasını lazımı səviyyədə dəyərləndirməyi bacarmırlar. Çox qəribədir ki, Mir Cəlal ədəbiyyatımızın hər iki qolunun nümayəndələri haqqında çox gözəl tədqiqat əsərlərinin müəllifidir. O, Füzuli lirikasını və romantikasını sevdii və qiymətləndirdiyi qədər də Sabir və Mirzə Cəlil satirasını da eyni sevgi və qayğı ilə qiymətləndirirdi. Ona görə ki, o, bir yazıçı kimi realist satirik olduğu qədər də romantik lirik idi. O, bir tərəfdən "Anket Anketov", "İclas qurusu", "Ay İsmayil, başsa" kimi satirik, o biri tərəfdən "Söyüd kölgəsi", "Qaymaq", "Göylər adamı" kimi lirik, fəlsəfi hekayələri, "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab" kimi iri həcmli əsərləri ilə ədəbiyyatımızın iki qanadını yaradıcılığında birləşdirməyi bacarırdı.

... Mir Cəlal müəllim əmək fəaliyyətinə hələ cavan yaşlarından filoloji fakültədə başlamışdı. Ömrünün sonuna qədər də həmin fakültədə çalışdı. Bu müddət ərzində yüzlərlə tələbə, onlarla elmlər namizədi və doktoru yetişdirdi. Və neçə-neçə dilçi, ədəbiyyatçı alimlərlə, neçə-neçə yazıçı-şairlə çiyin-çiyinə çalışdı. Təkcə mən yox, bu gün onu şəxsən tanıyan adamlar içərisindən bir nəfər belə onun dilindən, yaxud onun əməlinə inçiyən adam tapıla bilərmi? Mən inanmıram.

Bununla bərabər onu da deyim ki, xoş rəftarı mülayimiyi ilə yanaşı, tutduğu vəzifəyə namusla xidmət edən bu adam işdə çox lələbkar və qanunperəst idi.

Onun nəcibliyinə aid bir misal çəkmək istəyirəm: nə qədər ki, biz onun tələbəsidik, o bizə adımızla müraciət edərdi. Onunla eyni kafedrada müəllim olandan sonra o, keçmiş tələbələrə təkcə adı ilə deyil, "filan müəllim" deyə müraciət edərdi.

Bəxtiyar Vahabzadə

Bədii ədəbiyyatda müasirliyin bir əsas şərti var: oxucu onda öz gözlədiklərini tapır və özünü maraqlandıran suallara cavab ala bilər. Bu mənada Mir Cəlalin əsərlərini dərinədən təhlil edib yaradıcılığını heç nəyə güzəştə getməyən zamanın işığına tutanda bir daha aydın görürük ki, zaman onun xeyrinə işləyir.

*Məti Osmanovlu,
ədəbiyyatşünas, yazıçı*

IV
FƏSİL

*Mir Cəlala həsr
edilmiş poetik
nümunələr*

Süleyman Rüstam

NASİR
DOSTUMA

(Mir Cəlalə ithaf olunur)

Gəldin şair kimi bizim bu əsrə,
Gözəllərdən dedin, eldən danışdın.
Vəfasız! Nəhayət, bənd olub nəsrə
Şair cəbhəsindən astaca qaçdın.

Bizdən qaçdın da, uzaq olmadın,
Hər sözün, hər cümlən bir saz kimidir.
Yenə aramızda şairdir adın,
Çünki nəsrin elə şeir kimidir.

Bizim zəmanədə əlli yaş nədir,
Açıl, gül günəşli bir səhər kimi.
Hələ nə vaxtdır, yaxşı düşün bir
İndi dil açırsan körpələr kimi.

Sözlərin şipşirin, duzlu, məzəli,
Ürəkdən güldürür oxuyanları.
Böyük məhəbbətlə çəkir irəli
Əmək cəbhəsində can qoyanları.

Sadə ürəklərdə yandırır çıraq,
Qazanın ellərin məhəbbətini.
Yaşa yüz il daha, unutma ancaq
Molla Nəsrəddinin vəsiyyətini.

10 may 1958-ci il.

Hüseyn Arif

MÜƏLLİMƏ -
SƏNƏTKARA(Yazıçı Mir Cəlal Paşayevin anadan
olmasının 50 illiyi münasibətilə)

"Əlli il uşaqlıq, əlli il gənclik,
Yüz əllidə orta yaşa dolayıdım".
Doğrudan, nə gözəl deyilib bu söz
Onu əzəl deyən kaş mən olaydım.

Mən bağban olsaydım, əziz sənətkar,
Sənə öz bağımın gül gətirərdim.
Loğman yaransaydım, şirin ömrünə
Neçə şirin-şirin il gətirərdim.

Hər kəsə bəllidir elmin, sənətin,
Bu əziz günündə kim sevinməyir?!
O mənə dərs deyən müəllimlərin
Çoxu bu gün sənə müəllim deyir.

Yaşar məhəbbətin neçə ürəkdə
Var olsun hörməti unutmayan kəs!
Kim açib üzünə öz qapısını
Hörmətlə əlini sıxmaq istəməz?!

Hər çiçək dəstəsi bir xoş arzudur,
Hər gülüş qoluna bir yeni qüvvədir.
Düşüb nəğmələrə gəzsin elləri
Bu alqış, bu istək, bu səmimiyyət.

Qüdrətim çatsaydı, gətirib bu dəm
Sənə bəxş edərdim bir göy çəmənini.
Neyləyim, hədiyyəm kiçik şeirdir,
Əziz müəllimim, bağışla məni.

10 may 1958-ci il.

İlyas Tapdıq

ƏZİZ BİR İNSANI
XATIRLAYIRAM

Elə ki, evimdən çıxıram səhər,
Elə ki, evimə dönürəm axşam,
Ürəyi qayğılı, üzü gülümsər
Əziz bir insanı xatırlayıram.

Hamının sevimli müəllimiydi,
Tələbə kəsməkdən zövq almazdı o.
Mülayim, mehriban... pələ kimiydi,
Bəlkə, zalım olsa, sayılmazdı o.

Xatirə dünyası cavan qalmışdı,
Qoymazdı danırsın yol yoldaşını.
Bizə hərərlə yolda danışdı
Vurğunun Gəncədə ilk çıxışını.

Sevmirdi üzünə şöhrət çəkəni,
Məsləksiz, qayəsiz insanın gəndi.
Onunçün sənətin qeyrət çəkəni
Ədəbi vicdanı Mehdi Hüseynidi.

Yaxın dostlarıydı tələbələri,
Neçə gənc alimə qanad verirdi;
Vətəndaş şairi, üsankar şeiri,
Mübariz adamı tərifləyirdi.

Nurəddin, Bəxtiyar, Firidun, Əlyar,
Abdulla, Nəriman, İnayyət, Təhsin,
Dindirən, haqqında xatirəsi var,
Yorulmaz, günlərlə danışsın, desin.

Mir Cəlal

Hələ Famil Mehdi, dostum Xalid də...
Şeirdi, çox adlar misraya sığmır.
Tofiq Hacıyevlə Cəlal barədə
Dediği xoş sözlər yadımdan çıxmır.

Sevirdi insanın o, sadəsini,
Özü həmişə sadəydi, həm də səmimi.
Şair Ziyatayın evlənməsini
Söyləmişdi şirin hekayə kimi.

Qalmazdı heç zaman zarafatından,
Deyirdi, gözümə az-az dəyirsən?
Yoxsa, qonum-qonuşu çıxıb yadımdan,
Həyatda-bacada görünməyirsən?!

Evinin yanında salam verəni
Dəvət eləyirdi hörmətlə evə;
Bəzən çox maraqlı bir xatirəni
Eşitdim dilindən beş-altı dəfə...

Mənim də artırır illər yaşımı,
Dostun xatirəsi ürəkdə solmur.
Alim-yazıçını, nəci bə qonuşunu,
Sadə müəllimi unutmaq olmur...

Elə ki, evimdən çıxıram səhər,
Elə ki, evimə dönürəm axşam,
Ürəyi qayğılı, üzü gülümsər
Əziz bir insanı xatırlayıram.

15 dekabr 1998-ci il.

Taleh Həmid

BİZİM MİR CƏLAL MÜƏLLİM

Neçə yaz yaşayıb, payız görmüşəm,
Hər fəsil sazını bir kökdə çalıb.
Kövrək yaddaşımın vərəqlərində
Bir insan, bir ustad nağılı qalıb.
İndi də köksümə qayıdır hərdən,
Gənclik, köç etməyən sevgim, təsəllim!
Qanadlı quş idik biz tələbələr
Hər dərsə gələndə Mir Cəlal müəllim!
Sadə danışardı, sadə geyərdi,
Keçib aylaşdıq öz yerimizdə.
Hamiyə sakitcə "salam!" – deyərdi.
"Harada qaldıq?", – sorardı
"Keçən dərsimizdə biz?".
Dediyimiz o yerdən
Başlanardı dərsimiz.
Dil şirin, ləhcə şirin,
Təbassümlü üzündən
Ehtiram yayılırdı.
Hörmətlə yad olunub,
Hörmətlə sayılırdı
Bizim Mir Cəlal müəllim!
Deyərdi Füzulidən, deyərdi Nəsimidən,
Cəlil, Sabir dilinin hər vaxt əzbəri idi.
O, müəllim adının şöhrəti, şanı,
O, insan adının gövhəri idi...
Xatirə danışardı bizə dərsin sonunda,
"İki" sözü yoxuydu, onun leksikonunda.
Ürək kövrək, qəlb kövrək,
Min illərdən gələrdi çox vaxt sözü, söhbəti.
Əsərinə hopardı ürəyinin şərbəti.

Bir də gördün ötürüb o, köksünü dərinədən,
Hekayət danışardı badam çiçəklərindən.
Mənə sonra dedilər ata-baba məskəni,
Cənub kəndi Əndəbil
Badamlıq bağlarının
Xonçasıdır elə bil.
Yaz vaxtı çiçəklərin ətrinə o bələnir.
Orda qızıl şəfəqlər badamların içində
Keçib yerə ələnir.
Allaha da yaxındır kövrək adam sevgisi.
İndi bildim nə imiş demə badam sevgisi...
Əlləri yadımdadır – tut ağacı budacağı,
Gözləri yadımdadır – günəşin nur ortağı.
Peyğəmbər vəsiyyəti dilinin ucundaydı,
O, bizə elm öyrətdi, elmi müqəddəs saydı.
İmtahana gəlmişdik qəlbimizdə həyəcan,
Qorxurduq yamanca biz axı necə olsa da,
İmtahandı, imtahan.
Gülümsədi astadan, bir nur axdı üzündən,
"Kitabçanı ver, Taleh, beş yazıram sənə mən".
Dedi: "Şair ömrü, gah sevgi, gah bələdir,
Biletini danışma, şeirlərin əladır".
Təbiətində həlimlik, doğmalığ adət idi,
O yeriyən yaxşılıq, gözən sədaqət idi...
İllər onun gözündə, durulan yaş olardı,
Sevdiyi insanlara müraciət forması
"Oğul", "Qardaş" olardı!
Dərdin, sərin olanda,
Bizim Mir Cəlal müəllim,
Bir dost, yoldaş olardı.
İllər dolanub keçir, yaxşılıqlar yaşayır,
Müəllimimin adını bu gün oğlum daşıyır!

Davud Ordubadlı

MİR CƏLAL

Həmişə sinifdə üzün gülürdü,
İşıqlı göhrəndən nur süzülürdü,
Biza məhəbbətin Arzadı, Kürdü,
Kamal dəryasıydın fitrətən, kamal,
Müəllim Mir Cəlal, ədib Mir Cəlal!

Qaçmadın heç zaman şöhrət dalınca,
Süni ad dalınca, hörmət dalınca,
Tutdun insanlığı ucadan uca,
Nə mənsəb axtardın, nə boş cah-cəlal,
Müqəddəs Mir Cəlal, təmiz Mir Cəlal!

Yazanda "Bir gəncin manifesti"ni,
Coşdu haqsızlığa qəlbinin kini,
Sənin şərbət içdi əlindən mini,
Çünki süd əmmişdin halaldan halal,
Ay Füzuli ruhlu, alim Mir Cəlal!

O böyük dahiyə salıb mehrini,
Açdın dağ sənətin elmi sehrini,
Qatb gül ətrinə çiçək ətrini,
Bal daddı əsərin ağızlarında, bal,
Ay şeirə-sənətə vurğun Mir Cəlal!

Yerişin gözümlün qabağındadır,
Gülüşün dostların dodağındadır,
Çox ürək adının sorağındadır,
Səndəki əqida, səndəki amal
Dillər əzbəridir, dillər, Mir Cəlal!

29 dekabr 1997-ci il.

Mir Cəlal

Valeh Mirzə

QAF UCALIĞI

Nəmli gözlərimdə surəti canlı,
Qaməti bənzəyir uca bir dağa.
Nəsildən-nəslə çatan şöhrəti
Yüksəldir ədibi Qaf ucalığı.

Qalxanın haqq idi, qələmin qılınc,
Düzə - düz, ayrıya - ayrı demisən.
O ağır illərin çox acısını
Müşfiqlə bərabər sən də yemisən.

Azadlıq eşqinə, vətən eşqinə
İlhamı coşanda aşib-daşardı.
Öyüd-nəsihəti düşdükcə yada,
Kövrəldim, heyrətdən gözüm yaşardı.

Naqisə, nankora əcəb gülmüsən,
Hədəflər qarşında ikiqat qalıb.
Bu xalqa, millətə zülm eləyənlər,
Satıran önündə çasıb, mat qalıb.

Sevib-sevilənin tükənməz ömrü,
Ümmandı, dəryadı... sonu bilinməz.
Ustadın, yüz il yox, min il də ötsə,
Eşqi ürəklərdən heç vaxt silinməz.

Mən də şagirdiyəm, qələm əhliyəm,
Ürəksiz heç zaman yazan deyiləm.
Zirvə sorağında pənahım olub,
O salan cığırda azan deyiləm.

Nəmli gözlərimdə surəti canlı,
Qaməti bənzəyir uca bir dağa.
Nəsildən-nəslə çatan şöhrəti
Yüksəldir ədibi Qaf ucalığı.

ULDUZ TƏK YANANLARA ULDUZ ÖMRÜ YARAŞIR

Mir Cəlal Paşayevin əziz xatirəsinə

O, qala hördü sözdən,
Qüdrətə bax qələmədə!-
Yaratdığı xəzinə
Bir nemətdir elimdə.

Nur dolu kəlamları
Yolumuzda çilçıraq,
O, sənət dəryasında
İlhamdan verdi soraq.

Söz mülkündən bac alan
Baxışa bax, baxışa!
Hər sətiri, fikri - ilmə,
Naxışa bax, naxışa!

Aydın səhərlər açdı
Dühası üzümüza,
Əfsus öz bəndəsini
Tanrı çox gördü biza.

Ruhu qanıma hopub,
Özü göyda sayrışır.
Ulduz tək yananlara
Ulduz ömrü yaraşır.

ƏDİBƏ İTHAF

Haqq yolunda fəda imiş,
O, mübariz insan olub.
Mir Cəlal kimi comərdlə
Dost olmaq çox asan olub.

Həyan idi kimsəsizə,
Qiyət verərdi düz sözə.
Təzyiqlərə dözə-dözə,
Zirvəyə ucalan olub.

Dərd ələyən fikirlərdən
Saçlarına ələndi dən,
El bilirdi: əzəl gündən
Ev yuxan yox, quran olub.

Kəlamında məna dərin,
Qənimiydi ancaq şərin.
Düzü əyri görünlərin
Düz gözündən vuran olub.

Sənətindən bəhrələndim,
Söz mülkündən pöhrələndim.
Yazmağı ondan öyrəndim,
O, köksümdə "vuran" olub.

Eldar Sadıq

İTƏ ATARAM, YADA SATMARAM...

İlahi böyüklüyə, ilahi qüdrətə bax,
Kimsənin qarşısında o əymədi özünü.
Bir qarın çörək üçün yadlara əl açmadı,
Qeyrətinə sığındı, göyə tutdu üzünü.
Vətəndaşlıq hissini öyrətdi nəsillərə,
Sübut etdi el nədir, vətən nədir, xalq nədir,
Əl boyda xalçasını bir qarın çörək üçün
Yad qəlbli, yad baxışlı ingilisə vermədi.
Evdə çörək gözləyən övladını unutdu,
Dözdü hər bir ağrıya, dözdü hər bir zillətə.
Azərbaycan anası bax elə bununla da
Varlığını göstərdi dünyada hər millətə.
Böyük Azərbaycanı sıxıb basdı bağına,
Bu ana Mir Cəlalin doğma anası idi.
Qürurla ingilisin baxıb düz sifətinə
Bunu itə ataram, sənə satmaram, dedi.
Bu ana Tomrislərin süd əmmişdi döşündən,
Bu ana Mir Cəlala süd vermişdi döşündən.
"Bir gəncin manifesti" onun həyatı idi,
Özü yaxşı bilirdi danışır kimdən, nədən,
Adi kənd məktəbində müəllim işləyəndə,
Gədəbəy dağlarından almışdı dağ vüqarı.
Bu dağlar arxasında dağ ürəkli oğlanın,
Sinəsinin altına sığmadı arzuları.
Silahı qələm oldu, ov dünyası ağ kağız.
O, insan dünyasında hər sirri nişan aldı.
Mir Cəlal Paşayevin böyük sənət dünyası,
Beyinlərdən süzülüb ürəklərə yayıldı.
"Kərpickəsən" kişinin özü oldu həyatda
Öz halal zəhmətinə hər vaxt güvəndiyindən,
Taleyinə həmişə güldü ana həyat da.

Mir Cəlal

***

Damarında, qanında axdı vətən qüdrəti.
Heç özü də bilmədən gördü ürəklərdədi.
Xalıda hər ilməni Vətənin izi bildi.
Bunu itə ataram yada satmaram, dedi.
Peyğəmbərlik etmədi, peyğəmbərdir - dedilər,
İnsanlığın ən ali kürsüsündə dayandı.
Onun tələbələri, aspirantlar, müəllimlər,
Mir Cəlal Paşayevə ocaq kimi inandı.
Bu peyğəmbər əsilli insan söz dünyasında
Hər kəsi olduğu tək göstərən güzgü oldu.
Mir Cəlal Paşayevin adı, sadə qələmi
Düşmənlərin bağına vurulan süngü oldu.
Təpədən-dırmağacan işıq idi bu insan,
Onun sakit yerışı, sakit deyimi vardı,
Heç kimdən seçilməyən, heç kəsə bənzəməyən,
Tamam adidən-adi, sadə geyimi vardı.
Ayağının altında əzilməzdi qarışqa,
Sinəsinin altında var idi məqrur ürək.
Mir Cəlal Paşayevi yaradan Allahımız
Sanki dərs almaq üçün bizə vermişdi örnək.
Bu insanlıq elminin kaşf olmamış güzgüsü
Bircə ölçim xalçanı vətənin özü bildi.
Əymədi qürurunu, düz düşmənin üzünə
Bunu itə ataram, yada satmaram, dedi.
Bunu itə ataram, yada satmaram, dedi.

Əmirxan Xəlilov

MİR CƏLAL
MÜƏLLİM

Əzəmətli insan, nəci müəllim,
Xoşsifət, mehriban, gülümsər üzü,
Astagəl yerli, həlimdən həlim,
Qəlbə məlhəm idi hər şirin sözü
Ciddi baxışları, asta addımı,
Üz-üza gələndə gülümsəməsi,
Sözü-söhbətiylə hər bir adamı
"Yerindən oynadıb" heyran etməsi.
Dahi Füzulidən gedəndə söhbət,
"Şəbi-hicran", "Heyrət, ey büt..." mənalardı.
Üzündə, gözündə məhəbbət, ülfət,
Əsl şair kimi alovlanardı.
Elə ki, söz düşdü Mirzə Cəlildən,
Üzündən, gözündən nur ələndi.
Saxta nəzakətdən, saxta "bəli"dən
Qaşları çatılar, düyünləndi.
Deyərdi: vaxt, zaman şimşəkdir, oxdur,
Siz uzaq düşməyin söz duyğusundan,
Deyərdi: "Şinəl"dən çıxanlar çoxdur,
Biz isə çıxmış "Poçt qutusu"ndan
Hər dəfə dərində olduğumuz gün,
Şeir-qəzəl idi cah-cəlalımız.
Diqqət kəsildik, nə səs-səmir, ün,
Dürr-gövhər saçdı Mir Cəlalımız...

Xəlil Yusifli

NUR HEYKƏLİ

Hər zaman qarşımda bir nur heykəli sima durur,
Bir böyük insanlıq eşqi, bir dərin məna durur.
Gah olur dostlarla birgə, gah olur tənha durur,
MİR CƏLAL dünyası adlı bir təmiz dünya durur.

MİR CƏLAL idrakı kamil, qəlbi pak insan idi,
Həmdəmi, həmdərdi haqq dini idi, iman idi.
Dövr onun rəyincə rəftar etməyən dövrən idi,
Haqqa çox göstərdi xidmət ta necə imkan idi.

Hər nədən bəhs etdisə, haqqın sözündən dönmədi,
Qızmadı nadan sözündən, arif idi, dinmədi,
Gərçəyi gerçək dedi, tufan görüb diksinmədi,
Qaldı haqq arşında hürküüb bir dəm ordan ermədi.

Rütbə, mənəb güdmədi, bunlar onunçün yad idi,
Nəsrinin bağında hər yan gül-çiçək, abad idi,
Söz dedi bəzən Füzuli seyrinə, ustad idi,
Gah Nizami şeirinə gəzdirdi göz, Fərhad idi.

Dərs izah eylərdi o, təmkin ilə, aram ilə,
Mətləbi söylərdi hər dəm şövq ilə, ilham ilə.
Boş yerə sərf etməzdə vaxtını hər xam ilə,
Kim tapar dünyada o insanı axtar şam ilə.

Bir zaman axtardı o, nurlar saçan məktəbləri,
Söz, sənət dünyasını, üslubları, məzhəbləri,
Açdı, qoydu ortaya gizlin qalan mətləbləri,
Etdi təhlil hər nə var sözlərdəki son dəbləri.

Sən ki ömr etdin həyatda könlü tox, məmnun, halal,
MİR ADI, seyid adı haqdan sənə olsun halal!
Gəzmədin ömrün boyu heç bir zaman sərvət, cəlal,
Rəhmət olsun tanıdan hər dəm sənə, ey MİR CƏLAL!

10 may 1958-ci il.

Hüseyn Kürdoğlu

USTAD
XATİRƏSİ

Dağ çapanlar çox olub, qalmayıb ancaq nişanı,
Onların təkə biri eşq ilə Fərhad olmuş.

Qələmi tişəyə döndərdi Məhəmməd babamız,
Bəxtiyanq ki, Füzuli bizə əcdad olmuş.

Hər kim açmışsa Füzuli sözünün tilsimini,
Övladından daha artıq ona övlad olmuş.

O qələm sərrafı ki, içdi Füzuli qəmini,
Göydən enmiş vətənə, ruhu bu gün şad olmuş.

Adını qəlbimizə yazmadıq hər dərs deyənin,
Neçə adlar yadımızdan çıxaraq yad olmuş.

Hər müəllim ululuq zirvəsinə yüksəlmiş,
Vətənin MİR CƏLALI bizlərə ustad olmuş.

Yenə yad etməmiş öz mürsüdüni Kürdoğlu,
Ustadın xatirəsi şerinə bir dad olmuş.

MİR CƏLAL

Ənvər Əhməd

Azərbaycanın görkəmli xalq yazıçısı,
böyük elm xadimi, ali dayarlı insan,
sevimli müəllimin professor
MİR CƏLAL Paşayevin aziz xatirəsinə

Tanıdan bütövlük haqqı istədi,
O taya boylandı hey aram-aram.
Sənənin diliylə qürurla dedi,
Mən itə ataram, yada satmaram.

Çəkərdi fikrini məğrur millətin,
Onun ağrısına yanar, dözərdi.
O piri-nur idi, məramı mətin,
Dünyası boydaydı vətənin dərdi!

Gözü Araz-Araz dolardı hərdən,
Savalan qüdrətli uca kişiydi.
Təbrizin dərdini ömrə yük edən,
Dünyanın özündən qoca kişiydi.

Ondakı sadəlik, əzəmət, vüqar,
Bir ömrün ən şağraq sənət səsidir.
O ölməz, əbədi, müdrik, sənətkar,
Ən ali insanlıq təntənəsidir.

Bilməzdi bir acı sözün dadını,
Baldan yoğrulmuşdu kəlməsi, sözü.
Şərəflə çəkərdi insan adını,
Gün tək parlaq idi, çöhrəsi, üzü!

O şair, o alim, o dahi insan,
Ömür rübabinin sarı simiydi.
Çalxanub, durular, kükrərdi hər an,
Həyat dəryasında dalğa kimiydi!...

Hər kəsin dərdinə, sərinə yarar,
Bu onun mənəvi ehtiyacıdır.
İnsanlığ, sədaqət, vəfa, etibar,
MİR CƏLAL ömrünün qızıl tacyıdır!

Ən təmiz, ən ülvi söz seçdi, dedi:-
Bu dünya fanidir, bizi aldadır.
O sənət cəlalı - MİR CƏLAL idi,
Ruhu yarıdanın dərgahındadır!

4 sentyabr, 1978-ci il Bakı

Almaz Səmədova

Hörmətli alim və ədibimiz
MİR CƏLAL PAŞAYEVİN
əziz xatirəsinə həsr olunur

Bu gün dillər əzbəri olub müqəddəs adın
Xalqımın unudulmaz, əziz, böyük övladı.
Qəlblərə, yaddaşlara ıftixar hissi dolub,
Şərəfli həyat yolun gəncələrə örnək olub.

İnsanpərvər, qayğıkeş, alicənab insandır,
Bunları dərk eləmək çox sadədir, asandır.
Diqqətlə nəzər salsaq nəslinə, irsinə
Görərik ki, nə qədər onlar bənzəyir sənə.

Üzündən nur yağırdı, təmiz qəlb, açıq alın
Xeyirxahlıq, mərhəmət olub sənənin amalın.
Yazdın, yaratdın, elmdə daim irəli getdin,
Yenə də sadəliyin hamını heyran etdi.

İstedadlı, imkansız bir tələbə görəndə,
Doğma ata qayğısı baş qaldırırdı səndə,
Ona dayaq olurdun, arxasında dururdun,
Onun gələcəyini əllərinlə qururdun.

Səadət bəxş etməsən insanlara nə qədər,
Etdiyin yaxşıqlar getməyib, nahaq, hədəp
İndi yetirmələrin artıq yaşa dolublar,
Sənənin adına layiq bir şəxsiyyət olublar.

Olmusan xalqımızın bu gün hörmət məbədi,
Hamımızın qəlbində yer tutmusan əbədi.
Vətən, torpaq, azadlıq olubdur sözün, əndin
Mənalı həyatınla əbədiyyət qazandı.

23.04.2008

Nəriman Həsənzadə

BU ADƏT...

(Müəllimim Mir Cəlalın 60 illiyinə)

Deyərlər,
Kamala yetdikcə insan
Şirin acı olur, acılar şirin.
Niyə könlün gözü doyur dünyadan,
Niyə gözün könlü ac qalır görən?

***

Günə bir ümid var, aya, ilə bir...
Bəlkə, buna görə əzizdir həyat.
Əvvəl
Arzularla qızınan qəlbə,
Sonra xatirələr üşüdür, heyhat!
Dərk edə bilmədim hələ bir şeyi,
bilmədim
dünyanın bu sirri nədir?
Bədəm bərk olanda, qan olur beyin.
beyin bərkidikcə,
bədəm kövrəlir.
Bu gün tələbələr səndən danışırlar.
Atasan,
Sevirlər bir ata kimi.
Fikrin sinif-sinif gəzib, dolarsın
ayağın bir pillə qalxana kimi.
Bu adət
çoxuna gəlməsin asan,
böyüdüün sadələr cərgəsində sən,
Oturub tərini soyutmamışan
Təriflər, təltiflər kölgəsində sən,
Sənənin öz səsinə eşitdi aləm
Manifest söyləyən gəncin səsinə.
Dünyaya mən bir də baxmaq istərəm,
Sənənin gözlərinin pəncərəsindən.

18 may 1968-ci il.

MİR CƏLAL

NƏRİMAN
OLUR...

...Atam – ata deyənəcən köçdü dünyadan,
MİR CƏLALA rast gətirdi Tanrım sonradan.
Mənə Püstə xanımı da verdi Yaradan, –
biri atam, biri anam əvəzi oldu,
taleyimin bu, ən böyük töhfəsi oldu...

Hər papağın altıda, oğlum, bir oğul yatır,
qullar elə bilirlər ki, orda qul yatır.
İstedadın köməyinə istedad çatır, –
dahlərin fəryadına insan lal olur,
o insan ki, İnsan olur – MİR CƏLAL olur.

Bir komsomol mükafatı, bir adi medal, –
bir-iki gün yaxasından asdı MİR CƏLAL.
O da halal, o biri də min dəfə halal!
Tək "Manifest" yazmamışdı böyük sənətkar, –
Arif kimi, Hafiz kimi... manifesti var!

Anan mənə oğul dedi, – ekrandan, Arif,
ad günümü sən keçirdin o zaman, Arif,
Sən itirdin, mən itirdim onu can, Arif,
O qadının gözlərindən qeyrat oxudum,
MİR CƏLALIN bəxş etdiyi evdə olurdum.

Siz həyatda nə itdiniz, nə itirdiniz,
Ey MİR CƏLAL! – MİR CƏLALLAR qoyub getdiniz.
Cild-cild cah-cəlalılar qoyub getdiniz.
Məndən ötrü bir kəlam da şərəf-şan olur, –
"O şair ki, şair olur – Nəriman olur".

SƏFİRƏ
MƏKTUB

"Ya şəhid görək, ya intiqam almaq görək"

Füzuli

"...Keçən günlərin ədəbi məclisləri üçün çox
daxırıram..."

Hafiz Paşayev

21 fevral 1995-ci il. Vaşinqton. Məktubdan

Mən qədim bir məmləkətin şairiyəm,
kirpiylə od götürən bir millətin şairiyəm.
Təbriz orda, Şuşa burda, –
"Döz bağı daş olan könlüm" – yaşa burda?!
Mən bir vətən, iki torpaq şairiyəm.
Xalq adından danışırım. mən axı xalq şairiyəm.
Bir də millət vəkiliyəm, mən bir millət sahibiyəm,
Bir də bir el ağsaqqalı, bir də bu dərd sahibiyəm.

Amerika qitəsində Azərbaycan səfəratəli –
biz tarixə qanla yazdıq bu tarixi həqiqəti.
Salam yeni əsrimizin sabahına:

Azərbaycan torpağından Azərbaycan bayrağına.
O rəmzidir nəsil-nəsil şəhid olan bir millətin,
Xiyabani, Pişəvəri, Məmməd Əmin.
Bu əbədi ünvanlara, bu adlara salam deyək.
Yılmazlara, Cavidlərə, Cavadlara salam deyək,
Aradılar, axtardılar bu yolları,
Azərbaycan oğulları.

Var başqa bir Azərbaycan – Azərbaycan içindədir,
O can bu can içindədir,
Hər iki can bir həyəcan içindədir.
"Ermənistan" dediyimiz bir diyardan qovulanlar,
imtiyazdan qovulanlar, ixtiyardan qovulanlar!
Torpaq dərdi, vətən dərdi.
Eh, dərdimiz nə qədərdir!

Müstəntiq seçmək olmur məhkəmədə müttəhimdən,
vətənsizi vətəndaşdan... vətən deyir, hamı vətən.
Günahkarıq sən də, mən də, hələ o da, o biri də,
günahkardı ştatların Bakıdakı səfiri də.

Biz istiqlal savaşına qalxan zaman,
humanitar yardım üçün qalxmamışdıq, sənə qurban.
Bir Azadlıq Meydanına sığışmışdı bütün şəhər,
iki dəniz çalxanırdı: biri Bakı, biri Xəzər.
Müstəqillik, suverenlik istəyirdik,
Şah oğlu Şah İsmayıl tək biz ərənlilik istəyirdik.
Mənəm deyən oğullardan onda "mənlilik" istəyirdik.
Bir də qisas istəyirdik əsirlərin avəzinə,
pis nəfəslər toxunmuşdu qızların gül nəfəsinə.
Biz də xalqlar sırasında ya yetişək bir xalq olaq,
Ya əzəlik nəsil-nəsil, ayaq altıda tapdaq olaq.

Daxmalardan eyvanlara köçmüşdülər hələ dünən,
eyvanlardan çadırlara köçdü sonra el yenidən.
Bu, namusa, bu, qeyrətə, bu, şəərəfə sığa bilməz,
Bir el elə sığa bilər, bir ev evə sığa bilməz.
Toyxanalar yasa döndü,
Kəlbəcərin "İstisna"yu buza döndü.
Şamil Əsgər, sənə tarix muzeyini daşdıılar,
Qubadlıın günəyini, quzeyini daşdıılar.
Cəbrayılın kəhrizinə zəhər qatdı xain əli,
Zəngilanda yonca yandı, ot saraldı el köçəli.
Füzulinin üzümünü yığdırdılar bizim qadın əsirlərə,
Qisas qaldı qiyamətə, əsrlərə!
Qızıl pəlid bir cə nüsxa, Laçındaydı... o gədələr
baltalayıb, mişarlayıb kəpayını ələdilər.
Hələ Ağdam... özü boyda bir ölkəydi,
təhlükənin qabağında zahmlı bir təhlükəydi.
Bayquş qondu budaqlara, bağlar indi viranədir,
Ağzın – "Sona bülbüllər" in yuvasıydı, uçdu, Qədir!

Xocalıda həyat yandı, baca yandı,
uşaq yandı, qoca yandı,

sac üstündə çörək yandı, sac qarışıq ocaq yandı.
Yerdə oda düşən quşlar, uçan kimi göyə, yandı,
bir ağbırçək "yandı"m deyə-deyə yandı.
Xatın burda yalan oldu, inanmayıın desələr ki,
Xocalıdan qalan oldu.
Erməninin neçə illik məramıydı,
Xocalının soyqırımı Şamaxının davamıydı.
Ermənistan çəkdi bundan yaxasını,
Moskvaya söykəmişdi arxasını.

Rus tankları qovur hələ, qırır hələ çeçenləri,
bir məsləkə səcdə qılıb, bir haqq and içənləri.
Dəmir yolu, quru yolu, hava yolu, dəniz yolu,
kəsilibdi sağı-solu.
Gizlədib öz ayıbını,
"Böyük qardaş" bizdən alır çeçenlərin hayıfını.
Çadır soyuq, hava bulud, millət acdı, bazar baha.
Dərman baha, təbib baha, daş bahadı, məzar baha.
Görkəmini dəyişibdi indi şəhər, –
köhnə geyən ziyalıdı, təzə geyən alverçilər.
Uşaqlar şirnikdir bəzi qoçaq:
maşınların şüşəsini silirlər ki, pul yığacaq.
Zamanın bu ləkəsinə sellər-sular yuya bilməz,
bunu dollar havasına oynayanlar duya bilməz.

Mir Cəlalin bir xatirə gecəsiydi,
Heç bilmirəm onda ayın neçəsiydi...
Necə gizli göz yaşıydı o gecəyə dəvət olan,
ürəyini boşaldırdı "gözdən xəlvət" gözü dolan.
Vaşinqton səfirinin atasıydı! –
bu səs, Hafiz, Azərbaycan torpağının sədasıydı.

Bosniyada qonaq oldum xeyli qabaq,
burdan dəvət olunmuşdum mən də o vaxt.
Onda dünya şairləri səs-səseydi, əl-ələydi.
Bu da ömrün yollarında ömrə zinət mərhələydi.
Sarayevo bir müsəlman şəhəriydi, möcüzəydi.
Ekranlarda gördüm yenə, tanklar ilə üz-üzəydi.

De, hardadı yerin-yurdun, Mahmud Dərviş?!
Harda gedib yuva qurdun, Mahmud Dərviş?!
Fələstinin qarçısıydın, mən duyurdum o tufanı,
Ərəbistan səhrasının qum qarışıq burulğanı.
Tufan olur, vulkan olur kürsülərdə səiri, Mahmud! –
şairlərə verildə nazirlərin yeri, Mahmud.
Bu dünyanın Qarabağı, Bosniyası, Fələstini,
adi "qonşu" dövlətlərin başa düşüb bu qəsdini.

Daniş orda, var səsinlə, unutma bu ərzi-halı,
Ruhu səndə qərar tutub ədib atan Mir Cəlalin.
Danış, Hafiz, hələ burda anan Püstdə,
hər gün sənə qulaq asır ürəyində, namaz üstə.
Vaşinqton hara – bura... yerlər-göylər,
Kolumbun od gəmisindən, bəlkə də, lap "Şatı" a qədr.
Bizə düşmən etmişdilər "dostlarımız" Ştatları,
Hindulardan gəlmədidilər, qohum çıxır əcdadları...

Mən bilirəm, sən xalxdığın o kürsülər bir səngərdi,
qoy görsünlər orda səfir, burda millət səfərbərdi.
Ərazimiz toxunulmaz, başdaşları toxunulmaz,
gözü yolda qalanların göz yaşları toxunulmaz.
Şəhidlərin oğulları sabah qalxıb soruşacaq, –
hanı itən o qəbirlər, hanı vətən, hanı torpaq?!
Himnimizin bir cə sətri yanılarsa, bağışlanmaz,
əsgər andı səngərlərdə danılarsa, bağışlanmaz.
Yüz il sonra doğma atan, doğma anan bağışlanmaz,
işğal olan bir torpaqda bağışlanan bağışlanmaz.
Döyüldükə bərkıyibdi Azərbaycan dəmir kimi,
səfirlərin sırasında seçil, Hafiz, səfir kimi.
Adın gəlsin müjdə verən bir səs kimi, soraq kimi,
sən bayrağın keşiyində, mən də şeirin, bayraq kimi.

5 mart 1995-ci il.

Mir Cəlal

MİRCƏLALLAŞ

Əlli ildi zəng vururam, –
bir telefon nömrəsi var.
Danışanın nəfəsində
Mir Cəlalin nəfəsi var.

Xəzər mavi pərdəsiydi,
pəncərədə tül yerinə.
Xeyirxahlıq əkilərdi,
dibçəklərə gül yerinə.

Püstdə xanım gözəl-göycək,
səhərlərin yaz mehiydi.
"Gülbəsləyən qız" deyərdir,
Mir Cəlalin təşbehidiyi.

Bir səs daim pıçıldadı, –
get, halallaş, dedi mənə.
Mir Cəlalla hər görüşüm
Mircəlallaş dedi mənə.

Desəyidilər, ay Mir Cəlal,
yaşşı iş var filan yerdə.
Deyəsiydi, adam gəzmə,
Həsənzadə olan yerdə.

Baş nazirin referenti! –
bu da "Tanrı töhfəsiydi".
Nərimandan yaxşısını
mən görmürəm, – deyəsiydi.

Bir laborant yeri də var, –
soruşmamış kafedranı;
deyəsiydi, iş axtarır,
tapın bizim Nərimanı...

İnsan nədir? – adi başər,
dünya nədir? – xeyir və şəər.
Gördüm insan dahiləşər,
haqqı tapar haqq yanında.

Ağıllı baş, isti nəfəs,
bir yaxşı dost kim istəməz?!
Desələr tələsmə,
tələs, –
bir bağ da sal bağ yanında.

Nəriman, sözlərin haqdı,
İmam nəslə bir Ocaqdı.
Deyirsən Mir Cəlal dağdı,
dağ ol sən də dağ yanında.

10.06.2009

MƏZARIN NURA QƏRQ OLSUN

Ziyarətə gəldim, Ustad,
məzarın nura qərq olsun.
Torpaqda yox, ürəkdəsən,
Görək ustada fərq olsun.

Adın qonub dodağıma,
Səsin gəlir qulağıma.
Özün də çıx qabağıma,
bir az addımın bərk olsun.

Sən dedikcə vətən, vətən, –
Vətənsizlər dandı dünən.
Yada salan, qiymət verən
Allah sənə kömək olsun.

1998-ci il

AY PÜSTƏ XANIM

Yenə süfrənidə çörək kəsirəm,
süfrənidə halaldı, ay Püstə xanım.
Getdi Gözəl anan, gözəl Mir Cəlal,
yadigar sən qaldın, ay Püstə xanım.

Dünyaya gec gəlib, tez yaşa doldum,
indi Mir Cəlalla mən yaşid oldum.
Səni şad görəndə, mən də şad oldum,
illər sehirliymiş, ay Püstə xanım.
Bu dünya sirləymiş, ay Püstə xanım.

Xınalı saçların başında ağdı,
yerişin-duruşun yenə qıvrıqdı.
Ziyarət etməsən səni, günahdı,
Sən pirsən, ocaqsan, ay Püstə xanım,
daim yanacaqsan, ay Püstə xanım.

Durur oğlanların başıyın üstə,
daha yaş gəlməyir yaşıyın üstə,
Bir ləkə görmədim qaşının üstə,
xilqətdən boyalı, ay Püstə xanım,
gəлиндən həyalım, ay Püstə xanım.

Ay aya söykəndi, il-il döndü,
Xəzər sahilində sahilə döndü.
Arifə, Hafizə, Aqilə döndü
Mir Cəlal müəllim, ay Püstə xanım,
mənim də təsəllim, ay Püstə xanım.

Bakı, 1999-cu il

QIZDAN- GƏLİNDƏN HƏYALI

Dünən bir yuxu görmüşəm,
oyaq idi Püstə xanım.
Əlində şam gəzdirirdi,
çıraq idi Püstə xanım.

Gecə Bilgəhə¹ gəlmişdi,
demədi nəyə gəlmişdi.
Evi görməyə gəlmişdi,
qonaq idi Püstə xanım.

Kürəyində isti şalı,
soruşurdu Mir Cəlali.
Qızdan-gəлиндən həyalı,
çox pak idi Püstə xanım.

Saçlarında həna gördüm,
oğul deyən ana gördüm.
Gəldi lap yaxına – gördüm,
uzaq idi Püstə xanım.

Yüyürdüm ki, qucaqlayım,
o ağlasın, mən ağlayım.
Getməsin daha, – saxlayım,
torpaqıdı Püstə xanım.

17 noyabr 2004-cü il

QIZIL

Bir yazıçı, bir alim,
bir dost, bir ər, bir ata,
yaşayırdı dünyada.

Nəfəsində hərərət,
gülüşündə tərəvət,
ürəyində mərhəmət,
sədaydı torpaq kimi,
ülviydi uşaq kimi,
əsl istedad idi.

Mirzə Cəlilə şagird,
o biza Ustad idi.

Müşfiq deyib durardı,
Cəfər Xəndan deyərdi.
Səməd Vurğundan ötrü,
ya da Mehdi-dən ötrü
ürəyi titrəyərdi.

Başqa adlar çəkərdik,
eşitməzdi guya o,
deyərdi: "Nə var, nə yox?"

Söhbətin arasında
dəyişərdi söhbəti.

Onun böyüklüyüydü
özünə sədəqəti.

Elə bilərdilər ki,
soyuqdu, –
etinasız.

Harda kiməsə haqlı,
harda kiməsə haqsız.

Yox, belə deyilmədi.
Haqsızlıq gördüyündən,
haqsız ola bilmədi.

Köçdü xatirələrə,
çevrildi keyfiyyətə.

¹ Bağ evlərinə işarədir (tartıbcı)

"Əbədiyyət!" – deyirdik,
kөçdü əbədiyyətə.
Qovuşdu sadəliyə,
torpağa, həqiqətə.
Nemətiydi, bir azdan
çevriləcək sərətə.
Çıxacaq külçələrlə
torpaqdan o, təzadən,
varın bol olsun, Vətən.
Deyəcəklər qızıldı,
mirvaridi,
ya ləldi,
o ləldən də gözəldi!
Taniyan olmayacaq, –
MİR CƏLAL İDİ,
BİR VAXT.

Sentyabr, 1978-ci il

BİRCƏ SƏN YOX İDİN, AY EV YİYƏSİ!

Səni axtarırdım sinəmdə ilham,
yerin naxışıydın, göyün töhfəsi.
Yenə görüşmüşdük evdə bir axşam,
bircə sən yox idin, ay ev yiyəsi!

Arif danışdı, Hafiz deyirdi,
evdəydi, Elmira, Ədibə, Aqil.
Hərdən Püstə xanım gileyləndirdi,
Nəriman heç yemir, özgə ha deyil.

Necə də istiydi ana nəfəsi,
özü ilahiydi, ətri bir ovsun.
MİR CƏLAL KİŞİNİN HALAL SÜFRƏSİ
HAMIYA ÇATIRDI, –
YÜZ YEYƏN OLSUN.

Arif deyirdi:
(Oğlu)

VAAK-a¹ göndərmişdi sənədlərini
cavab bu gün gələr, ya sabah gələr.
Axırda doktorluq vəsiqəsini
qapının ağzında tapdıq bir səhər.

Elmira deyirdi:
(Qızı)

Müdür seçmişdilər bir dəfə məni,
özüm işlədiyim məktəbə məni.

¹ Moskvanın Ümumittifaq Attestasiya Komissiyası
nəzərdə tutulur (müəllif)

Cümşüd deyirdi:
(Bacanağı)

Bir köynək almışdım, baxdı arada,
qırmızı zolaqlar tutmuşdu yaqın.
Dedi ki, a Cümşüd, bunu alanda
bir adam yoxuydu yanında sənini?

Tofiq deyirdi:
(Kürəkəni)

Pencəyim köhnəydi, geyirdim yenə,
beş il geyinməzdə heç kim pencəyi.
Elə yaraşır ki, dedi O, mənə,
beş il də sonradan geydim pencəyi.

Nəriman deyirdi:
(Tələbəsi və gənc qələm dostu)

Püstə xanım inciyirdi,
– Nəriman yemir,
elə bil ki, yaddı ona bizim ev-əşik.
Mən susurdum, gördümdü ki, MİR CƏLAL demir, –
biz indicə aşağıda yeyib gəlmişik.

1998-ci il

***

Biz səni xatırladıq,
beləcə, gülə-gülə,
içimizdə ağladıq,
o gecə, gülə-gülə.
Arif,

Hafiz,

Ədibə,

Elmira,

Aqil və

mən.

Bir də –
"Gülbəsləyən qız" –
"Manifesti" ilk dəfə
makinada köçürən.
Çoxuna görünmədi

Dedilər talayib əvvəlki rəhbər,
işləsən adına ləkə gətirər.
MİR CƏLAL nazirdən xahiş elədi,
qızımı o işdən çıxardın, – dedi.

Ədibə deyirdi:
(Qızı)

Bir don geyinmişdim dizdən yuxarı
yenə yadımdadı o baxışları.
MİR CƏLAL dedi ki, Ədibə,
yaqın parça çatmayıbdı –
gərək deyaydın.

Hafiz deyirdi:
(Oğlu)

Gedin, bağa gedin, – daim deyərdi,
bizə qanun idi onun hər sözü.
Bağımız vardı, – tərifiyərdi,
amma bir dəfə də getməzdə özü.

Aqil deyirdi:
(Oğlu)

Bir yüzlük vermişdi bulku almağa
pulu xırdalayan yoxuydu düzü.
Keçirdim bufetə yan baxa-baxa,
dərstdə ac qalardım cibimdə yüzlük.

Püstə xanım deyirdi:
(Həyat yoldaşı)

Aqil gecikəndə bərk hirsələnirdi,
Qoy gəlsin...

bilmirəm ona nə olmuş?
Gələndə, qabağa məni verərdi,
Gecələr hardadı? – get özün soruş.

Sənin o böyüklüyün.
Gərək böyük olasan
böyüyü görmək üçün.
Vəzifəcə demirəm,
insafca, heç olmasa.
Adlarını çəkərdim... –
deyərdim...
gec olmasa.

1998-ci il

***
Kəsdiyim çörəyi, içdiyim suyu,
açdığım qapını mən unutmadım.
Yaşadım bu eşqlə bir ömür boyu,
eşqin "əzabını" mən unutmadım.

Vurğundan, Müşfiqdən,
məndən yazardın,
Atamtək – evimə ayaq basardın.
Sən haqqın səsinə qulaq asardın,
haqqın hesabını mən unutmadım.

Bu dünya deyirlər bir əfsanədir,
bir dəfə soruşdum: yaşamaq nədir?
Dedin ki, əslində mübarizədir,
Sənin cavabını mən unutmadım.

2009-cu il

MÜNDƏRİCAT

I FƏSİL. ƏDƏBİ-NƏZƏRİ DÜŞÜNCƏLƏR

Məmməd Arif	
Yazıçı və alim	7
İlyas Əfəndiyev	
İstedadlı nasir	9
Nərgiz Paşayeva	
Yazıçı və Zaman	11
Anar	
Böyük ömür yolu və kiçik bir hekayə haqqında qeydlər	16
Məsud Vəliyev	
"Bir gəncin manifesti"	19
Əhəd Hüseynov	
Sadəlik və səmimilik	26
İsa Hüseynov	
Sizi nə üçün sevirlər?	38
Yəhya Seyidov	
Mir Cəlal	40
Qulu Xəlilov	
Görkəmli sənətkar	46
Qara Namazov	
Mir Cəlal və uşaq ədəbiyyatı	57
Buludxan Xəlilov	
Mir Cəlal: söz sənətinin zəruri şərti	61
Yaqub İsmayılov	
Mir Cəlalın müharibə dövrü hekayələri	68
Cəlal Abdullayev	
Ədibin mənəvi dünyası	78
Şirindil Alışanlı	
Görkəmli ədəbiyyat nəzəriyyəçisi	85

Xeyrulla Məmmədov	
Ədəbiyyatşünaslıq abidəsi	92
Cahangir Məmmədov	
Sevdiyimiz, tanıdığımız Mir Cəlal	100
İlham Rəhimli	
Mir Cəlal və teatr	105
Azad Nəbiyev	
"Heyrət ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni..."	110
Təyyar Salamoglu (Cavadov)	
Mir Cəlalin bədii nəsrində zamanın obrazı və sənətkarın humanist ideali	116
Himalay Qasımov	
Ustad sənətkar, qüdrətli ədəbiyyatşünas, böyük pedaqoq	126
Aqil Hacıyev	
Poeziyadan nəsrə (Mir Cəlal nəsrinin poetik əsasları)	133
Əmirxan Xəlilov	
Sadə və müdrik insan	140
Rəhilə Gülgün	
Kiçik hekayənin böyük ustadı	142
Allahverdi Eminov	
Mir Cəlal dilinin poetikası	149
II FƏSİL. MÜASİRLƏRİN XATİRƏLƏRİNDƏ	
Mirvarid Dilbazi	
Müasirlərim haqqında xatirə	161
Qılman İlkin	
Mir Cəlali xatırlarkən...	163
Bəxtiyar Vahabzadə	
Mənim müəllimim	166
Teymur Əhmədov	
Əbədiyaşar şəxsiyyət	169
Hafiz Paşayev	
Atam haqqında xatirələrim...	173

Ədibə xanım Paşayeva	
Atam müdrik insan idi	176
Pənah Xəlilov	
Nəcib insan, qayğıkeş müəllim, tanınmış ədib və alim	180
Ağamusa Axundov	
Mir Cəlal haqqında düşüncələr	182
Firidun Hüseynov	
İşıqlı adam	187
Nahid Hacızadə	
Ürəyinə ürək çatmazdı	193
Qara Namazov	
Mir Cəlal məktəbi	208
Elçin	
Sadəlik və müdriklik	216
Nizami Cəfərov	
Mir Cəlal müəllim	220
Yusif Seyidov	
Mir Cəlal müəllim	224
Nəriman Həsənzadə	
Mir Cəlalin "Şah əsəri" və "Baş qəhrəmanı"	226
İsmayıl Vəliyev	
Mənalı ömrün manifesti	231
Xalid Əlimirzəyev	
"Həqiqəti dəyənlərin aqibəti"	233
Rəşid Mahmudov	
Həmişəyaşar ustad	245
Cəlal Abdullayev	
Ustad haqqında xatirələrim...	247
Təhsin Mütəllibov	
Xatirə yadigarları	250
Abdulla Abbasov	
Böyük nasir, qüdrətli alim, gözəl insan	254

Çingiz Tahirov	
Unudulmaz şəxsiyyət, böyük alim və görkəmli pedaqoq	257
Şamil Qurbanov	
Əziz müəllimim.....	259
Şamil Salmanov	
Unudulmaz müəllimim Mir Cəlal.....	262
Camal Əhmədov	
Unudulmaz müəllim	266
Vaqif Vəliyev	
Xeyirxahımız, müəllimimiz Mir Cəlal.....	270
Əşrəf Hacıyev	
İnsanlıq dərsi	273
İlyas Tapdıq	
Əziz bir insanı xatırlayıram	275
Tofiq Mütəllibov	
Sevimli yazıçı, mehriban insan	282
III FƏSİL. ƏBƏDİYAŞAR ÜMUMXALQ SEVGİSİ	285
IV FƏSİL. MİR CƏLALA HƏSR EDİLMİŞ POETİK NÜMUNƏLƏR	
Süleyman Rüstəm	
Nasir dostuma.....	326
Hüseyn Arif	
Muəllimə - sənətkara.....	326
İlyas Tapdıq	
Əziz bir insanı xatırlayıram	327
Taleh Həmid	
Bizim Mir Cəlal müəllim.....	328
Davud Ordubadlı	
Mir Cəlal.....	329
Valeh Mirzə	
Qaf ucalığı	329

Ulduz tək yananlara ulduz ömrü yaşayır.....	330
Ədibə ithaf	330
Eldar Sadıq	
İtə ataram, yada satmaram... ..	331
Əmirxan Xəlilov	
Mir Cəlal müəllim.....	332
Xəlil Yusifli	
Nur heykəli	332
Hüseyn Kürdoğlu	
Ustad xatirəsi.....	333
Əhməd Ənvər	333
Almaz Səmədova	334
Nəriman Həsənzadə	
Bu adət... ..	334
Nəriman olur... ..	335
Səfirə məktub	335
Mircəlallaş	337
Məzarın nura qərq olsun	338
Ay Püstə xanım	338
Qızdan-gəлиндən həyalı	339
Qızıl	339
Bircə sən yox idin, ay ev yiyəsi!.....	340

Teymur Əkbər oğlu Əhmədov

Mir Cəlal

**HƏYATI, MÜHİTİ,
ƏDƏBİ, ELMİ və
PEDAĞOJİ FƏALİYYƏTİ**

**I
CİLD**

Nəşriyyat redaktoru: Loğman MƏMMƏDOV
Texniki redaktor: Elnur ƏHMƏDOV
Bədii redaktor: Fəxri VƏLİYEV
Səhifələyici: Sədaqət KƏRİMOVA

Yığılmağa verilmişdir: 01.10.2013
Çapa imzalanmışdır: 30.05.2014
Nəşrin ölçüsü: 70x100 1/8
Fiziki çap vərəqi: 43,5
Sifariş: 033/14. Sayı: 500 ədəd.

NURLAR

NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78 / Tel: 4977021
Faks: 4971295 / E-poçtu: office@nurprint.com

Nov 2014
2249

103123